

K XXXIV. 1.

100. 12. 1889.

ARCHÆOLOGIAI
ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADEMIÁ ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

Hampel József

· UJ FOLYAM. IX. KÖTET.

NEGYVENNYOLCZ KÉPES TÁBLÁVAL ÉS SZÁZHETVENÖT ÁBRÁVAL.

A KASSAI MÉSZÁROS-CZÉH PECSÉTJE 1450. ÉV.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIÁ.

1889.

50634

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BÉTÜRENDES SORA SZERINT.

- ADÁM IVÁN. A peleskei épületmaradvány s a szigligeti csonkatoronyról 366—368.
- Gr. APPONYI SÁNDOR. Pordenone magyar nemessége 190.
- BELLA LAJOS. Újabb soproni őseletekről. 19 ábrával és két képes táblával 357—366.
- BOEHEIM W. Mikó János bécsújhelyi festőművész. Három képpel két mellékleten 107—112.
- CSERGHEŐ GÉZA. A régi magyar heraldikáról. Hét ábrával 20—24. — Czímer az Ujlakyak illoki síremlékein. Három ábrával 139—143. — Czímer a régi hazai ötvösműveken. Tizenkét ábrával 223—229.
- Dr. CZOBOR BÉLA. Erdődi Bakócz Tamás kárpitja. Első közlemény. Egy színes képmelléklettel és négy képes táblával 120—131. — Második, befejező közlemény 209—218. — A műemlékek országos bizottságának működése a múlt évben (1888 szeptember — 1889. aug.) 412—417.
- Sz. DARNAY KÁLMÁN. Zalamegyei bronzleletek 176—177. — A sümeghi etruszk bronzedényekről. Két képes táblával 258—263. — Nyomok a dábroni urnatemetőből 352—353. — Rézkori emlékekről Zalamegyében 419—420.
- DUDÁS GYULA. Vujanahalmi leletek 177. — A szegedi Szent Döme templomról. Egy alaprajzzal 238—242.
- EBENHÖH FERENCZ. A győri 6-flandriai kárpit. Fénynyomatú képes melléklettel 8—14.
- FARKAS SÁNDOR. Őskori leletekről Szentes vidékén. 19 ábrával 253—258. — Alpári őstelepek 382—383.
- FINÁLY HENRIK. Az apahidai lelet. Két ábrával és öt képes táblával 305—320.
- FRAKNÓI VILMOS. Erdődi Bahócz Tamás prímás műtárgyai. Három ábrával és egy képes táblával 112—120.
- Dr. FRENYÓ PÁL. A dévaványai «templomdombról» 53—57.
- FRÖHLICH RÓBERT. Könyvismertetés: Dr. Hübner Emil, Römische Epigraphik 77—79. — Castellum Onagrinum 98—107. — Könyvismertetés: Gömöri Havas Sándor, Budapest régiségei 425—427.
- GAUL KÁROLY. Ókori kocsi helyreállítása a somodori sírlelet alapján. Egy képmelléklettel, egy ábrával és öt képes táblával 193—205.
- HAMPEL JÓZSEF. A n. múzeum régiség-tárának gyarapodása az 1888-ik évi szept.—decz. harmadévbén Egy ábrával s egy képes táblával 83—87. — Az érem- és régiségosztály az 1889. január—márcziusi évnegyedben 282—286. — Magyarország archaéológiája 382.
- G. HAVAS SÁNDOR. Újabb leletek és helyrajzi adatok Aquincumból 163—167.
- Dr. HOERNES MÓR. A praehistoria Ausztriában 45—50.

a*

- IRMEI FERENCZ. Könyvismertetés: La Nécropole de Myrina 427—435.
- KÖVÉR BÉLA. A büngösi aquamanile. Két képes táblával 406—410.
- Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Az aquincumi Medea-szobor. Két ábrával 24—30. — Könyvészet 95—96, 191—192, 384. — Hétfalusi éremlelet 249—252. — Aquincumi múzeum 336—338. — Római feliratos kövek Ó-Budán 396—406.
- LAKNER AMRÓ és xy. A csornai leletekről 1888—89. Négy képes táblával és egy ábrával 263—271.
- LIPCSEY JÓZSEF. A zólyomi régiség-kiállítás 339—342.
- MÜNNICH SÁNDOR. A mahalfalvai Hradiskóról. Egy ábrával 57—59.
- MYSKOVSKY VIKTOR. Régi mozsarakról. Képes táblával 51—53. — Serédy Gáspár emlékkápolnája. Egy képes táblával 245—249. — A kassai mészáros-céh régi pecsétje. Két ábrával 444—445.
- NÉMETHY LAJOS. Hol állott Szent Gellért vértanú temploma? 205—209.
- NEUDECK GYULA. A sajógömöri várhegyről. Három ábrával 350—352. — Sajógömöri éremlelet a XVI. századból 417—418.
- PASTEINER GYULA. Könyvismertetés: Schultz A., Einführung in das Studium der Kunstgeschichte 183—185.
- Dr. PÓSTA BÉLA. Ujabb leletek a tószegi őstelepről. Két képes táblával 144—150.
- B. PRÓNAY AURÉL. Románkori zabla. Két képes táblával 91—93.
- PULSZKY FERENCZ. A szombathelyi fiatal Bacchus. Egy képes táblával 167—169. — A szilágysomlyói kincs 233—238. — Az ősrégészek bécsi és párisi congressusai 347—349.
- PULSZKY KÁROLY. A győri alakos kárpit. Egy ábrával 14—20.
- RAKOVSKY FERENCZ. Nyitramegyei ásatásaim eredménye. Egy térképpel és két képes táblával 385—390.
- SÁNDORFI NÁNDOR. A szomolányi (Pozsonymegye) őstelepről 420—423.
- Dr. SCHÖNHERR GYULA. Történelmi kiállítás Nagybányán 342—346.
- Dr. SEMPER JÁNOS. Bronz mozsarak a n. múzeumban. Nyolcz ábrával 132—138.
- SZÁDECZKY LAJOS. Magyar ötvösök Krakóban 242—244.
- SZELLE ZSIGMOND. A bölcskei ásatásról. Négy ábrával 353—356.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. régészeti társulat 1888. évi deczemberi közgyűlése 81—82. — Az orsz. régészeti társulat 1889. évi januáriusi ülése 83. — Csoma József régiséggyűjteménye. Második befejező közlemény. Egy képes táblával 150—154. — Az országos régészeti és embertani társulat februáriusi ülése 186—187. — Az országos régészeti és embertani társulat márcziusi ülése 187—188. — A lajtaufalusi lelet, 17 ábrával 230—232. — Perényi Imre nádor némely ingóságai 1497-ben 320—330. — Az országos régészeti és embertani társulat május havi ülése 280. — Az országos régészeti és embertani társulat szeptemberi ülése 373—375. — Az országos régészeti és embertani társulat októberi ülése 438. — Az országos régészeti és embertani társulat novemberi ülése 338—441.
- SZILÁGYI SÁNDOR. Az ötvösség történetéhez Erdélyben 173—174.
- SZUMRÁK PÁL. Az «olajfák hegye» Besztercebányán. Egy fénynyomatú képmelléklettel 218—223.
- TÉGLÁS GÁBOR. Hátszegvidéki aranyleletekről. Két ábrával 59—62. — Őskori buvárlatok a Lajtán túl 276—278. — Római kőbányászat a tordai hasadék keleti torkolata felett. Négy ábrával s egy képes táblával 289—295. — Római kőbánya a dévai Bezsán nevű hegyen. Négy képes táblával 390—395.
- TÉGLÁS ISTVÁN. Őskori telep Kőhalom határában 356.
- Dr. TEUTSCH. Egy erdélyi kehely. Három ábrával 175—176.
- THALLÓCZY LAJOS. Az Ujlakyak síremlékei. Fénynyomatú képes melléklettel 1—8.

- Dr. VÁSÁRHELYI IMRE. A gyermeli bronzletről. Egy képes táblával 62—66.
- WOSINSZKY MÓR. A kölesdi őstelep. (Tolnamegye.) Egy ábrával és két képes táblával 34—44. — Lengyeli ásatások 1888-ban. Két ábrával 331—335.
- ZIEHEN GYULA. Medea-szobor a m. n. múzeumban. Egy ábrával 31—34. — Antik mythologiai domborművek a nemzeti múzeumban. I. Hét ábrával 154—162. — II. Tizenkét ábrával és egy képes táblával 296—304.
- A. Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet második évkönyve 441—442.
- a. Apulumi maradványok 189.
- aa. Könyvismertetés: Folyóiratok szemléje 80.
- a—a. Mély czikke Vancsa István esztergomi prímás képéről. Egy ábrával 272—274.
- a—a. Könyvismertetés: Gyárfás, Panonia őskeresztény emlékei 369—370.
- ab. Könyvismertetés. Az ötvösség remekei. Leírták Pulszky Károly és Radisch Jenő 67—76. — Könyvismertetés: Pulszky Ferencz. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről 178—179. — Az erdélyi honismertető egyesület közlönye (Archiv) 274—276. — Liptómege őskori telepei 288.
- Cs. Könyvismertetés: Pecsétek mutatója az orsz. levéltárban 180—182.
- F. L. Könyvismertetés: Myskovszky-Divald, Felsőmagyarországi műemlékek és régiségek 179—180.
- F. R. Könyvismertetés: Cagnat, Cours élémentaire d'Epigraphie Latine 435—437.
- h. Könyvismertetés: Bella Lajos, Paúr Iván 370.
- Hpl. Paúr Iván † 81. — Magyar hadtörténelmi múzeum 87. — Ezüst sisak a m. n. múzeumban 90—91. — Apulumi maradványok 94. — Az országos régészeti és embertani társulat évkönyve (1886—88) 279. — Könyvismertetés: A bécsi anthropologiai társulat ünnepi kiadványa 370—372. — A magyar nemz. múzeumi régiségosztály 1889. április—szeptemberben 375—378.
- Rj. Két középkori miseruha. Két fénynyomatú képmelléklettel 169—173.
- r. L. Orosz archæologiai congressus 446—448.
- s. a. A felsőmagyarországi múzeumegylet évi közgyűlése 286.
- s—r. A hunyadmegyei régészeti társulat június—szeptemberi üléséről 381—382.
- Sz—d. Az uralkodóház magyarérdekű fegyverei 410—412.
- T. G. Könyvismertetés: Festschrift der XIX. allgemeinen Versammlung der deutschen anthropologischen Gesellschaft gewidmet 79—80. — Könyvismertetés: Osborne, Das Beil 182—183. — A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 189—190. — Könyvismertetés: Kunsthistorischer Atlas 372.
- X. Szeptenczujfalusi lelet (Nyitramegye) 91—94. — Dr. Schimkó Dániel-féle érem- és régiséggyűjtemény leírása 445—446. — Mátyáskori emlékek 446.
- x. A M. T. Akadémia archæologiai bizottsága 88—89. — Komárommegyei régészeti egylet 89. — C. H. R. betűk jelentése 189. — Ősrégészeti gyűjtemények 286. — Az erdélyi múzeumegylet régiség- és éremtáráról 380—381. — A komárommegyei és városi történet-régészeti egylet múzeuma 442. — Csanádmegyei történelmi és régészeti társulat 442.
- xy. Műemlékek orsz. bizottsága 185—189.
- x. y. Pucho vidéki ősleletek 287—288.
- Y. A Bács-Bodrogh-vármegyei történelmi társulat múlt évi működéséről 442.
- y. A n. múzeum éremtárának gyarapodása az 1888. szeptember—decemberi harmadévben 87—88. — Felsőmagyarországi múzeumegylet 89. — A vasmegyei régészeti egylet 89—90. — Éremlelet 91. — Régészeti kirándulás Tolnamegyébe 287. — Tarmahegyi ásatás 379. — Hazai bronzkori tárgyak vegyelemzése 443—444.

—y. A m. n. múzeumi éremtár 1889.
január—szeptemberi gyarapodása 379—
380.
A Tisza-Füred vidéki régészeti egyesület 443.
Az akadémiai archaeologiai bizottság egy
évi működése 281—282.

Ebenhösch Ferencz + 373.
Lakberendezések tárlata 1890-ben 286—
287.
— Rómer Flóris Ferencz + 97.
Rónay Jácint +, Pauer János + 279.
Tell-el-amarnai lelet 288.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

BELLA LAJOS. Ujabb soproni őseletek-
ről. 19 ábrával és két képes táblával
357—366.
SZ. DARNAY KÁLMÁN. Zalamegye bronz-
leletek 176—177. — A sümeghi etruszk
bronzedényekről. Két képes táblával
258—263. — Nyomok a dabroni urna-
temetőből 352—353. — Rézkori emlé-
kekről Zalamegyében 419—420.
DUDÁS GYULA. Vujanahalmi leletek 177.
FARKAS SÁNDOR. Őskori leletekről Szen-
tes vidékén. 19 ábrával 253—258. —
Alpári őseletek 382—383.
Dr. FRENYÓ PÁL. A dévaványai «tem-
plomdombról» 53—57.
Dr. HOERNES MÓR. A prähistoria Ausz-
triában 45—50.
MÜNNICH SÁNDOR. A mahalfalvai Hra-
diszkóról. Egy ábrával 57—59.
NEUDECK GYULA. A sajógömöri vár-
hegyről. Három ábrával 350—352.
Dr. PÓSTA BÉLA. Ujabb leletek a tószegi
őstelepről. Két képes táblával 144—150.
PULSZKY FERENCZ. Az ősrégészek bécsi
és párisi congressusai 347—349.
RAKOVSKY FERENCZ. Nyitra megyei ása-
tásaim eredménye. Egy térképpel és
két táblával 385—390.
SÁNDORFI NÁNDOR. A szomolányi (Po-
zsonymegye) őstelepről 420—423.
Dr. SZENDREI JÁNOS. Csoma József ré-
giséggyűjteménye. Második befejező
közlemény. Egy képes táblával 150—
154. — A lajta-ujfalusi lelet. 17 ábrá-
val 230—232.
TÉGLÁS GÁBOR. Őskori buvárlatok a
Lajtán túl 276—278.

TÉGLÁS ISTVÁN. Őskori telep Kőhalom
határában 356.
Dr. VÁSÁRHELYI IMRE. A gyermekli bronz-
leletről. Egy képes táblával 62—66.
WOSINSZKY MÓR. A kölesdi őstelep (Tol-
namegye). Egy ábrával és két képes
táblával 34—44. — Lengyeli ásatások
1888-ban. Két ábrával 331—335.

II. Ókor.

FINÁLY HENRIK. Az apahidai lelet. Két
ábrával és öt képes táblával 305—320.
FRÖHLICH RÓBERT. Könyvismertetés ;
dr. Hübner Emil, Römische Epigra-
phik 77—79. — Castellum Onagrinum
98—107. — Könyvismertetés : Gömöri
Havas S., Budapest régiségei 425—427.
GAUL KÁROLY. Ókori kocsi helyreállítása
a somodori sírlelet alapján. Egy kép-
melléklettel, egy ábrával és öt képes
táblával 193—205.
G. HAVAS SÁNDOR. Ujabb leletek és hely-
rajzi adatok Aquincumból 163—167.
HPL. Könyvismertetések : A bécsi anthro-
pologiai társulat ünnepi kiadványa
370—372.
IRMEI FERENCZ. Könyvismertetés : La
Nécropole de Myrina. 427—435.
Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Az aquincumi
Medea szobor. Két ábrával 24—30. —
Aquincumi múzeum 336—338. — Római
feliratos kövek Ó-Budán 396—406.
LAKNER AMBRÓ és xy. A csornai leletek-
ről 1888—89. Négy képes táblával és
egy ábrával 263—271.
PULSZKY FERENCZ. A szombathelyi fiatal
Bacchus. Egy képestáblával 167—169. —
A szilágyosmlyói kincs 233—238.

SZELLE ZSIGMOND. A bölcskei ásatásról. Négy ábrával 353—356.

TÉGLÁS GÁBOR. Hátszegvidéki arany-leletekről. Két ábrával 59—62. — Római kőbányászat a tordai hasadék keleti torkolata felett. Négy ábrával s egy képes táblával 289—295. — Római kőbánya a dévai Bezsán nevű hegyen. Négy képes táblával 390—395.

T. G. Könyvismertetés: Festschrift der XIX. allgemeinen Versammlung der deutschen Anthropologischen Gesellschaft gewidmet 79—80. — Könyvismertetés: Osborne, Das Beil 182—183. — Könyvismertetés: Kunsthistorischer Atlas 372.

ZIEHEN GYULA. Medea-szobor a m. n. múzeumban. Egy ábrával 31—34. — Antik mythologiai domborművek a nemzeti múzeumban. Két ábrával 154—162. — Antik mythologiai domborművek a n. múzeumban. Tizenkét ábrával és egy képes táblával 296—304.

—a—a. Könyvismertetés: Gyárfás, Pannonia őskeresztény emlékei 369—370.

T. R. Könyvismertetés: Cagnat, Cours élémentaire d'Epigraphie Latine 435—437.

III. Középkor.

ÁDÁM IVÁN. A peleskei épületmaradvány s a szigligeti csonkatoronyról 366—368.

BOEHEIM W. Mikó János bécsújhelyi festőművész. Három képpel két mellékleten. 107—112.

CSERGHEŐ GÉZA. A régi magyar heraldikáról. Hét ábrával 20—24. — Czímerrek az Ujlakyak illoki síremlékein. Három ábrával 139—143.

DUDÁS GYULA. A szegedi Szent-Döme templomról. Egy alaprajzzal 238—242.

KÖVÉR BÉLA. A büngödsi aquamanile. Két képes táblával 406—410.

MYSKOVSKY VIKTOR. A kassai mészáros czéh régi pecsétje. Két ábrával 444—445.

NÉMETHY LAJOS. Hol állott Szent-Gellért vértanu temploma? 205—209.

PASTEINER GYULA. Könyvismertetés: Schultz A., Einführung in das Studium der Kunstgeschichte 183—185.

B. PRÓRAY AURÉL. Románkori zabla 91—93.

Dr. TEUTSCH. Egy erdélyi kehely. Három ábrával 175—176.

THALLÓCZY LAJOS. Az Ujlakyak síremlékei. Fénynyomatú képes melléklettel 1—8.

a—a. Mély czikke Vancsa István esztergomi prímás képéről. Egy ábrával 272—274.

ab. Könyvismertetés: Az ötvösség remekei. Lefirták Pulszky Károly és Radisch Jenő. 67—76. — Könyvismertetés: Pulszky Ferencz, Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről 178—179.

Cs. Könyvismertetés: Pecsétek mutatója az orsz. levéltárban 180—182.

F. L. Könyvismertetés: Myskovszky Diwald, Felsőmagyarországi műemlékek és régiségek 179—180.

Rj. Két középkori miseruha. Két fénynyomatú képmelléklettel 169—173.

Sz—ő. Az uralkodóház magyarérdekű fegyverei 410—412.

IV. Újkor.

Gr. APPONYI SÁNDOR. Pordenone magyar nemessége 190.

Dr. CZOBOR BÉLA. Erdődi Bakócz Tamás kárpitja. Első közlemény. Egy színes képmelléklettel és négy képes táblával 120—131. — Második, befejező közlemény 209—218. — A műemlékek országos bizottságának működése a múlt évben (1888. szept. — 1889. augusztus) 412—417.

CSERGHEŐ GÉZA. Czímerrek régi hazai ötvösműveken. Tizenkét ábrával 223—229.

EBENHÖCH FERENCZ. A győri ó-flandriai kárpit. Fénynyomatú képes melléklettel 8—14.

FRAKNÓI VILMOS. Erdődi Bakócz Tamás prímás műtárgyai. Három ábrával és egy képes táblával 112—120.

LIPCSEY JÓZSEF. A zólyomi régiségkiállítás 339—342.
 MYSKOVSKY VIKTOR. Régi mozsarakról. Képes táblával 51—53. — Serédy Gáspár emlékkápolnája. Egy képes táblával 245—249.
 PULSZKY KÁROLY. A győri alakos kárpit. Egy ábrával 14—20.
 Dr. SCHÖNHERR GYULA. Történelmi kiállítás Nagybányán 342—346.
 Dr. SEMPER. Bronzmozsarak a n. múzeumban. Nyolcz ábrával 132—138.
 SZÁDECZKY LAJOS. Magyar ötvösök Krakóban 242—244.
 SZENDREI JÁNOS. Perényi Imre nádor némely ingóságai 1497-ben 320—330.
 SZILÁGYI SÁNDOR. Az ötvösség történetéhez Erdélyben 173—174.
 SZUMRÁK PÁL. Az «olajfák hegye» Besz-

tercezbányán. Egy fénynyomatú képmelléklettel 218—223.
 aa. Könyvismertetés: Folyóiratok szemléje 80.
 ab. Az erdélyi honismertető egyesület közlönye (Archiv) 274—276.
 h. Könyvismertetés: Bella Lajos. Paúr Iván 370.

V. Érmészet.

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Hétfalusi éremlelet 249—252.
 NEUDECK. Sajógömöri éremlelet a XVI. századból 417—418.
 VI. Különfélék. 81—94, 186—190, 279—288, 373—383, 438—448.
 VII. Könyvészet. 95—96, 191—192, 384.
 VIII. Szerkesztői mondanivalók 94.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. (Megjelent 1889. február 15-ikén.)

- I. THALLÓCZY LAJOS. Az Ujlakyak siremlékei. Fényny. képes melléklettel 1—8. l.
- II. EBENHÖCH FERENCZ. A győri ó-flandriai kárpit. Fénynyomatú képes melléklettel... 8—14. l.
- III. PULSZKY KÁROLY. A győri alakos kárpit. Egy ábrával ... 14—20. l.
- IV. CSERGHEŐ GÉZA. A régi magyar heraldikáról. Hét ábrával ... 20—24. l.
- V. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Az aquincumi Medea szobor. Két ábrával 24—30. l.
- VI. ZIEHEN GYULA. Medea szobor a m. n. múzeumban. Egy ábrával 31—34. l.
- VII. WOSINSZKY MÓR. A kölesdi (Tolna m.) őstelep. Egy ábrával és két képes táblával ... 34—44. l.
- VIII. Dr. HOERNES MÓR. A prähistoria Ausztriában ... 45—50. l.

LEVELEZÉS.

- I. MYSKOVSKY VIKTOR régi mozsarakról. Képes táblával ... 51—53. l.
- II. Dr. FRENÝÓ PÁL a dévaványai «tempom» dombról... 53—57. l.
- III. MÜNNICH SÁNDOR a mahalfalvai Hradiskáról. Egy ábrával ... 57—59. l.
- IV. TÉGLÁS GÁBOR. Hátszegvidéki aranyleletekről. Két ábrával ... 59—62. l.
- V. Dr. VÁSÁRHELYI IMRE a gyermeli bronzletről. Egy képes táblával 62—66. l.
- Korongos fibula a Herczegovinából. Ábra... 66. l.

IRODALOM.

1. Az ötvösség remekei. Leírták Pulszky Károly és Radisics Jenő; bírálja ab. 67—76. l.
- II. HÜBNER Dr. EMIL, Römische Epigraphik; bírálja Fröhlich Róbert 77—79. l.

- III. Festschrift der XIX. Allgemeinen T. G. --- --- --- 79—80. l.
Versammlung der deutschen anthropolo-
gischen Gesellschaft gewidmet etc.; ism. IV. Folyóiratok szemléje aa. --- 80. l.

K Ü L Ö N F É L É K.

- I. Paúr Iván †. *Hpl.* --- --- 81. l.
II. Az orsz. rég. társulat 1888. évi
decemberi közgyűlése. Dr. Szendrei János
81—82. l.
III. Az orsz. rég. társulat 1889. évi
januáriusi ülése. Dr. Szendrei János 83. l.
IV. A n. muzeum régiségtárának gyara-
podása az 1888. évi szept—decz. harmad-
évben. Egy ábrával s egy képes táblával.
Hampel --- --- 83—87. l.
V. Magyar hadtörténelmi muzeum *Hpl.*
87. l.
VI. A n. muzeum éremtárának gyarapo-
dása az 1888. szeptember—decemberi
harmadévben. —y --- --- 87—88. l.
VII. M. T. Akadémia arch. bizottsága. x.
88—89. l.
VIII. Komárommegyei rég. egyesület. x.
89. l.
IX. Felső-magyarországi muzeumegy-
let. —y --- --- 89. l.
X. A vasmegyei régészeti egyesület. —y
89—90. l.
XI. Ezüst sisak a nemzeti muzeumban
90—91. l.
XII. B. Prónay Aurél, Románkori
zabla --- --- 91. l.
Két képes táblával --- 92—93. l.
XIII. Éremlélet (Tiszasassi). —y 91. l.
XIV. Szeptenczujfalusi (Nyitra m.) lelet
91—94. l.
XV. Apulumi maradványok *Hpl.* 94. l.
Szerkesztői mondanivalók --- 94. l.
KÖNYVÉSZET. Közli: Dr. KUZSINSZKY BÁLINT --- --- 95—96. l.

MÁSODIK FÜZET. (Megjelent 1889. április 15-ikén.)

- Rómer Flóris Ferencz † --- --- 97. l.
I. FRÖHLICH RÓBERT. Castellum Onagrinum --- --- 98—107. l.
II. W. BOEHEIM. Mikó János bécsújhelyi festőművész. (Három képpel két mellék-
leten) --- --- 107—112. l.
III. FRAKNÓI VILMOS. Erdődi Bakócz Tamás primás műtárgyai. (Három ábrával
és egy képes táblával) --- --- 112—120. l.
IV. Dr. CZOBOR BÉLA. Erdődi Bakócz Tamás kárpitja. Első közlemény. (Egy színes
képmelléklettel és négy képes táblával) --- --- 120—131. l.
V. Dr. SEMPER. Bronz mozsarak a n. muzeumban. (Nyolcz ábrával) 132—138. l.
VI. CSERGHEŐ GÉZA. Czimerek az Ujlakyak illoki síremlékein. (Három ábrával)
139—143. l.

E M L É K E K É S L E L E T E K.

- I. Dr. PÓSTA BÉLA. Ujabb leletek a
tószei őstelepről. (Két képes táblával)
144—150. l.
II. Dr. SZENDREI JÁNOS. Csoma József
régiséggyűjteménye. Második befejező köz-
lemény. (Egy képes táblával) 150—154. l.
III. ZIEHEN. Antik mythologiai dom-
borművek a nemzeti muzeumban. (Hét
ábrával) --- --- 154—162. l.
IV. G. HAVAS SÁNDOR. Ujabb leletek és
helyrajzi adatok Aquincumból 163—167. l.
V. PULSZKY FERENCZ. A szombathelyi
fiatal Bacchus. (Egy képes táblával)
167—169. l.
VI. R. J. Két középkori miseruha. (Két
fénynyomatu képmelléklettel) 169—173. l.
VII. SZILÁGYI SÁNDOR. Az ötvösség
történetéhez Erdélyben --- 173—174. l.

LEVELEZÉS.

- I. Dr. TEUTSCH. Egy erdélyi kehely. (Három ábrával)--- --- 175—176. l.
 II. Sz. DARNAY KÁLMÁN. Zalamegyei bronzleletek--- --- 176—177. l.
 III. DUDÁS GYULA. Vujana-halmi leletek 177. l.

IRODALOM.

- I. PULSZKY F. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről; ism. *ab.* 178—179. l.
 II. MYSKOVSKY-DIVALD. Felsőmagyarországi műemlékek és régiségek; ismerteti *F. L.* --- --- 179—180. l.
 III. Pecsétek mutatója az orsz. levéltárban; ismerteti *Cs.* --- --- 180—182. l.
 IV. *Osborne*, das Beil; ism. *T. G.* 182—183. l.
 V. A. SCHULTZ. Einführung in das Studium der Kunstgeschichte; bírálja Pasteiner Gyula --- --- 183—185. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Az orsz. rég. és embert. társulat februáriusi ülése. Dr. Szendrei 186—187. l.
 II. Az orsz. rég. és embert. társulat márcziusi ülése. Dr. Szendrei 187—188. l.
 III. Műemlékek orsz. bizottsága. *xy.* 188—189. l.
 IV. Apulumi maradványok. *a.* 189. l.
 V. C, H, R betűk jelentése. *x.* 189. l.
 VI. A hunyadmegyei tört. és rég. társulat. *T. G.* --- --- 189—190. l.
 VII. Pordenone magyar nemessége; közli gr. Apponyi Sándor --- --- 190. l.

KÖNYVÉSZET. Összeállította Dr. KUZSINSZKY BÁLINT --- --- 181—192. l.

HARMADIK FÜZET. (Megjelent 1889. június 15-ikén.)

- I. GAUL KÁROLY. Ókori kocsi helyreállítása a somodori sírlelet alapján. (Egy képmelléklettel, egy ábrával és öt képes táblával) --- --- 193—205. l.
 II. NÉMETHY LAJOS. Hol állott Szent Gellért vértanu temploma? 205—209. l.
 III. Dr. CZOBOR BÉLA. Erdődi Bakócz Tamás kárpitja. Második, befejező közlemény --- --- 209—218. l.
 IV. SZUMRÁK PÁL. Az «olajfák hegye» Besztercebányán. (Egy fénynyomatú képmelléklettel)--- --- 218—223. l.
 V. CSERGHEŐ GEIZA. Czimerek régi hazai ötvösműveken. (Tizenkét ábrával.) 223—229 l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. Dr. SZENDREI JÁNOS. A lajta-ujfalusi lelet. (17 ábrával) --- --- 230—232. l.
 II. PULSZKY FERENCZ. A szilágysomlyói kincs --- --- 233—238. l.
 III. DUDÁS GYULA. A szegedi Szent Döme templomról. (Egy alaprajzzal) 238—242. l.
 IV. SZÁDECZKY LAJOS. Magyar ötvösök Krakkóban --- --- 242—244. l.
 V. MYSKOVSKY VIKTOR. Serédy Gáspár emlékkápolnája. (Egy képes táblával) 245—249. l.
 VI. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Hétfalusi éremlelet --- --- 249—252. l.

LEVELEZÉS.

I. FARKAS SÁNDOR őskori leletekről Szentés vidékén. (19 ábrával) 253—258. l.	III. LAKNER AMBRÓ és xy. A csornai leletekről 1888—89. (Négy képes táblával és egy ábrával) ... 263—271. l.
II. SZENTMÁRTONI DARNAY KÁLMÁN a sümeghi etruszk bronzedényekről. (Két képes táblával) ... 258—263. l.	Ábra: holló Uzdról, románkori dombormű bronzból ... 271. l.

IRODALOM.

I. MÉLY cikikke Vancsa István esztergomi primás képéről. (Egy ábrával.) a—a. 272—274. l.	III. Őskori buvárlatok a Lajtán túl. Téglás Gábor... 276—278. l.
II. Az erdélyi honismertető egyesület közlönye (Archiv). ab.... 274—276. l.	Ábra: nőstény oroszlán, románkori bronz szobrocscsa ... 278. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Rónay Jácint†, Pauer János † 279. l.	VI. A felsőmagyarországi muzeumegylet évi közgyűlése ... 286. l.
II. Az orsz. rég. és embertani társulat évkönyve (1886—88.) ... 279. l.	VII. Ősrégészeti gyűlekezetek 286. l.
III. Az orsz. rég. és embertani társulat május havi ülése. Dr. Szendrei J. 280. l.	VIII. Lakberendezések tárlata 1890-ben. 286—287. l.
IV. Az akad. arch. bizottság egy évi működése ... 281—282. l.	IX. Régészeti kirándulás Tolna megyébe ... 287. l.
V. Az érem- és régiségosztály negyedéves működése ... 282—286. l.	X. Puchó vidéki ősleletek 287—288. l.
	XI. Liptómegeye őskori telepei 288. l.
	XII. Tell-el-amarnai lelet... 288. l.

NEGVEDIK FÜZET. (Megjelent 1889. október 15-ikén.)

I. TÉGLÁS GÁBOR. Római kőbányászat a tordai hasadék keleti torkolata felett. (Négy ábrával s egy képes táblával) ... 289—295. l.
II. ZIEHEN GYULA. Antik mythologiai domborművek, a n. múzeumban. (Tizenkét ábrával és egy képes táblával) ... 296—304. l.
III. FINÁLY HENRIK. Az apahidai lelet. (Két ábrával és öt képes táblával) 305—320. l.
IV. SZENDREI JÁNOS. Perényi Imre nádor némely ingóságai 1497-ben. 320—330. l.
Ábra: Népvándorlaskori aranygyűrű a n. múzeumban ... 330. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. WOSINSZKY MÓR. Lengyeli ásatások 1888-ban. (Két ábrával) ... 331—335. l.	IV. Dr. SCHÖNHEER GYULA. Történelmi kiállítás Nagybányán 342—346. l.
II. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Aquincumi muzeum ... 336—338. l.	V. PULSZKY FERENCZ. Az ősrégészek bécsi és párisi kongresszusai 347—349. l.
III. LIPCSEY JÓZSEF. A zólyomi régiség-kiállítás ... 339—342. l.	Ábra: Népvándorlaskori arany fülbevaló a n. múzeumban ... 349. l.

LEVELEZÉS.

I. NEUDECK GYULA. A sajógömöri várhegyről. (Három ábrával) 350—352 l.	IV. TÉGLÁS ISTVÁN. Őskori telep köhalom határán --- --- --- 356. l.
II. SZENTMÁRTONI DARNAY KÁLMÁN. Nyomok a dabroni urnatemetőből. 352—353. l.	V. BELLA LAJOS. Ujabb soproni őseleletekről. (19 ábrával és két képes táblával) --- --- --- 357—366. l.
III. SZELLE. A bölcskei ásátásról. (Négy ábrával) --- --- --- 353—356. l.	VI. ÁDÁM IVÁN. A peleskei épületmaradvány s a szigligeti csonka toronyról 366—368. l.

IRODALOM.

I. GYÁRFÁS. Pannonia őskerestény emlékei, ismerteti. —a—a. 369—370. l.	III. A bécsi anthropologiai társulat ünnepi kiadványa, ism. <i>Hpl.</i> 370—372. l.
II. BELLA LAJOS. Paúr Iván ism. <i>h.</i> 370. l.	IV. Kunsthistorischer Atlas, ism. <i>T. G.</i> 372. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Ebenhöch Ferencz + --- --- 373. l.	január—szeptemberi gyarapodása. —y. 379—380. l.
II. Az orsz. rég. és embert. társulat szeptemberi ülése <i>Dr. Szendrei János.</i> 373—375. l.	VI. Az erdélyi muzeumegylet régiség- és éremtáráról <i>x.</i> --- --- 380—381. l.
III. A m. n. muzeumi régiségosztály 1889 április—szeptemberben 375—378. l.	VII. A hunyadmegyei rég. társulat június—szept. üléseiről —s—r. 381—382. l.
IV. Tarmahegyi ásátás <i>y.</i> --- 379 l.	VIII. Magyarország archæológiája 382. l.
V. A m. n. muzeum éremtárának 1889 KÖNYVÉSZET. Összeállította Dr. KUZSINSZKY BÁLINT --- --- --- 384. l.	IX. Alpári őseleletek. <i>Farkas S.</i> 383. l.

ÖTÖDIK FÜZET. (Megjelent 1889. december 15-ikén.)

EMLEKEK ÉS LELETEK.

I. RAKOVSKY FERENCZ. Nyitra megyei ásátásaim eredménye; egy képes táblával és 12 ábrával --- --- --- 385—390. l.
II. TÉGLÁS GÁBOR. Római kőbánya a dévai Bezsán nevű hegyen; 4 ábrával 390—395. l.
III. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Római föliratos kövek Ó-Budán... --- 396—406. l.
IV. KÖVÉR BÉLA. A büngödsdi aquamanile; két képes táblával --- 406—410. l.
V. Sz—ő. Az uralkodóház magyarérdekű fegyverei --- --- 410—412. l.
VI. Dr. CZOBOR BÉLA. A műemlékek orsz. bizottságának működése a múlt évben --- --- --- 412—417. l.
VII. NEUDECK GYULA. Sajógömöri éremlelet a XVI. századból --- 417—418. l.
Két ábra: Ismeretlen rendeltetésű bronztárgyak az őskorból... --- --- 418. l.

LEVELEZÉS.

I. DARNAY KÁLMÁN rézkori emlékekről Zalamegyében... --- --- 418—420. l.	II. SÁNDORFY NÁNDOR a szomolányi (Pozsonymegye) őstelepről... 420—423. l.
Ábra: Bronzkori urna Szolnokról a n. múzeumban... --- --- --- 424. l.	

IRODALOM.

- I. *Budapest* régiségei; ism. Fröhlich Róbert --- --- --- 425—427. l.
 II. La nécropole de Myrina; ism. Irmei Ferencz --- --- --- 427—435. l.
 III. CAGNAT M. R. Cours élémentaire d'Epigraphie Latine; ismerteti F. R. 435—437. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Az orsz. rég. és embertani társulat októberi ülése. Dr. Szendrei János 438. l.
 II. Az orsz. rég. és embertani társulat novemberi ülése. Dr. Szendrei J. 438—440. l.
 III. Az alsófehérmegyei történelmi, rég. és természettud. egyesület. A. 441—442. l.
 IV. A bács-bodroghvármegyei történelmi társulat. y. --- --- 442. l.
 V. Csanádmegyei rég. társulat. x. 422. l.
 VI. A komárommegyei és városi történet-régészeti egyesület múzeuma x. 442—443. l.
 VII. A tiszafüredvidéki régészeti egyesület 443. l.
 VIII. Hazai bronzkori tárgyak vegyes elemzése --- --- --- 443—444. l.
 IX. A kassai mészáros-czéh régi pecsétje; két ábrával. Myskovszky Viktor 444—445. l.
 X. Dr. Schimkó Dániel-féle érem- és régiségyűjtemény. x. --- --- 445—446. l.
 XI. Mátyáskori emlékek. x. --- 446. l.
 XII. VIII. orosz arch. congressus. r. l. 446—448. l.
 Ábra: Hazai eredetű bronzkori urna magánbirtokban --- --- --- 448. l.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

Lap

- Edény a kölesdi őstelepről (Tolna-megye). (Az első füzet borítékán.)
 1. Kezdbetű egy XV. századbéli cyrillic íráskönyvben a bolognai egyetem könyvtárában.
 2. Ujlaky Miklós és Ujlaky Lőrincz síremléke az illoki templomban.
 10. A győri székesegyház régi flandriai kárpitja.
 12. Ruhaperem a győri kárpiton «Peeter de Arsettl Broesel» felirattal.
 19. Krisztus megsiratása. Quentin Matsys képe az antwerpeni múzeumban. (Rooses: Geschichte der Malerschule Antwerpens cz. művében 49. l. közölt rajz után.)
 22. A Báthory-czímer átváltozásai. a) a XIII. században. b) a XIV. és XV. században. c) a XVI. században. d) a XVII. században. e) a XVIII. században.
 23. A Gara-czímer átváltozása.

Lap

25. 1. Medea egy herculaneumi falfestményen. 2. Az aquincumi Medea-szobor.
 32. A Nemzeti Múzeum Medeája.
 37. A kölesdi őstelep (Tolna-m.) helyrajza.
 40—41. Agyagedények a kölesdi őstelepről. I. tábla 1—12. ábra. II. tábla 13—21. ábra.
 52. 1. Sárgaréz-mozsár Csoma József gyűjteményében. 2. Bronz-mozsár a zborói Rákóczy-kastélyban.
 58. A mahalfalvai Hradiszko térképe.
 60. Hátszegvidéki arany-karpereczek.
 65. A gyermeli bronzlelet. 1—2. Sodrony-tekercsű fibulák. 3. Két tekercsű fibula.
 4. Kalapács. 5—6. Tokos véső. 7—9. Lándsa-csúcsok. 10. Késtöredék. 11. Késpenge. 12—13. Késpengék. 14. Fűrészlemez töredéke. 15—16. Övrészlet. 17—18. Félhold idomú sarlók. 19—20. Kardpengék. 21—23. Karikák.

Lap

- 25—29. Gyűrűk. 31—34. Különféle karikák.
66. Korongos fibula Herczegovinából. Talán a grehin-gradaci kincsből (?) ; magánbirtokban. Felső lap és oldalnézet háromnegyed nagys.
84. Római bronz-szobrocska Mohácsról.
85. Pusztatóthi (Fejérmegye) sírlelet a N. Múzeumban. 1—3. Szíjjra vagy ruhára való aranylemez. 4. Ezüst szíjcsat. 5—9. Fülbevaló-részletek. 10—11. Arany fülbevalók. 12—13. Arany keretek. 14—16. Kardmarkolat-töredék.
92. Románkori zabla B. Prónay Aurél gyűjteményében.
93. Ugyanazon zabla oldalnézetben.
— Antik ólomlap rejtélyes domborművekkel a Nemz. Múzeumban ; term. nagyság. (A 2. füzet borítékán.)
108. Jörg von Pottendorf fogadalmi képe. Flórián Winkler sírképe 1477-ből. Mindkettő Mikó János festménye.
110. Jesse Sax lovag sírképe 1473-ből. Mikó János festménye.
114. Erdődi Tamás kelyhe.
115. Erdődi Tamás miseruhája az esztergomi székesegyházban.
117. Erdődi Tamás főpapi láncza és keresztje.
119. A Bakócz-érem előlapja.
120. Mátyás királynak Bakócz Tamás birtokába jutott trónkárpitja. Dörre rajza után a gróf Erdődiek galgóczi kincstárában levő eredetiről.
121. 1. A foyniczai casula hátulja.
123. 2. A foyniczai casula eleje.
127. 3. A foyniczay casula széjjelszedett állapotban.
129. 4. Mátyás király trónkárpitja Galgócson.
133. 1. Bronzmozsár; Kochan műve 1593-ból.
134. Mozsárpárkány «Martin Kochan zu Prachowa 1593.» felirattal.
135. 2. Részletes rajz a Kochan-féle mozsárról. 3. Dudás a Servatius mester-féle ágyún 1589-ből.

Lap

136. 4. Részlet a Kochan-féle mozsárról.
137. 5. Mozsár 1589-ből; Hans Goldschmit műve.
138. 6. Dombormű a Goldschmit-féle mozsáron.
141. Az Ujlaky-czímer vázlata.
143. Antik szíjcsat a N. Múzeumban, aranyozott bronzból, karikáján ezüst betétekkel. Term. nagys.
- 146—147. Újabb leletek a tószegi őstelepről. Húsz ábra.
153. Óskori régiségek Csoma József gyűjteményében. 1. Füles és tokos bronzvéső. 2. Öntőminta. 3. Tűhegyesítő eszköz. 4. Edénytöredék. 5. Cserépedény oldalrészlete. 6. Gazdagon díszített edénytöredék. 7. Cserépedény füle. 8. Cserépdarab. 9. Díszes edényke. 10. Korongon készült edényke. 11. Ismeretlen rendeltetésű tárgy. 12. Bika. 13. Ló.
155. 1. Minotaurus megöletése.
156. 2. Ikaros (A).
157. 3. Ikaros (B).
158. 4. Medusa megöletése.
159. 5. Iphigenia menekül Taurisból.
160. 6. Iphigenia s a két ifjú.
161. 7. Dombormű töredéke.
168. Szombathelyi fiatal Bacchus elefántcsontból a N. Múzeumban.
170. XV. századi olasz eredetű miseruha felsőmagyarországi templomból. Diwald Károly fénynyomata Eperjesen.
171. XV. századi flandriai eredetű miseruha felsőmagyarországi templomból. Diwald K. fénynyomata Eperjesen.
175. Petersdorfi kelyhen levő mondatszalagok.
— Római bronzmécses, állítólag pannóniai eredetű. Eredetije budapesti régiségkereskedésben volt ; 1/2 nagys. (A 3. füzet borítékán.)
193. A somodori ókori kocsi. Helyreállította Gaul Károly tanár, Magyarázattal.
195. Ókori kocsi alkatrészei. I. tábla.
197. Ókori kocsi alkatrészei. II. tábla.
199. Ókori kocsi alkatrészei. III. tábla.

Lap

201. Ókori kocsi alkatrészei. IV. tábla.
 202. Karinthiai emléktáblán levő kocsi. «Römischer General-Postmeister auf Reisen.»
 203. Ókori kocsi alkatrészei. V. tábla.
 218. Az «olajfák hegye» Besztercebányán.
 225. Czimerek régi hazai ötvösműveken.
 ... 1. Stojanovszky-család (de Boskovicz) czímere. 2. Monoszlói Csupor nemzetség czímere. 3. Bécs város czímere. 4. Várdai Péter püspök czímere. 5. Ismeretlen czímer. 8. Nadányi-család czímere. 9. Királyfalvi Roth-család czímere. 10. Vattay-család czímere. 11. Roth-család czímere.
 231. Lajtaufalusi őskori tárgyak. 1—13. ábra.
 232. Lajtaufalusi őskori tárgyak. 14—17. ábra.
 240. A szegedi Szent Döme templom alaprajza. Készítette Molnár Pál.
 247. Serédy Gáspár emlékkápolnája a bártfai országút közelében.
 256—257. Szentésberki lelet. 1. Függedődsz. 2. Függedődsz-töredék. 3. Bronzhajtű. 4. Bronzkarika. 5. Bronzkarvéd. 6. Serpentin fejszetöredék. 7. Serpentin vésscske. 8. Bronzvésscske. 9. Bronzvésscske. 10. Bronz füles véss. 11. Háló-kötőtű. 12. Ugyanaz. 13. Szarvasagancsból készült ár. 14. Ugyanaz. 15. Szilánkok. 16. Edényke. 17. Tál töredéke. 18—21. Edénykék.
 260—261. A két sümeghi őskori bronzedény. I. tábla. II. tábla. Darnay Kálmán gyűjteményében.
 264. Ezüst érmek a csornai népvándorláskori sírleletből. I. tábla.
 265. Népvándorláskori sírlelet Csornáról. II. tábla.
 266. Népvándorláskori sírlelet Csornáról. III. tábla. (267. lapon részletes leírás.)
 268. Népvándorláskori aranydiadéma Csornáról. IV. tábla.
 269. Népvándorláskori sírlelet Csornáról. V. tábla.

Lap

271. Holló Uzdról, románkori dombormű bronzból a N. Múzeumban. Kétharmad nagys.
 273. Vancsa István esztergomi prímás képe a chartresi templomban.
 274. Nöstény oroszlán, románkori bronzszobrocska a Nemzeti Múzeumban. Kétharmad nagys.
 — Népvándorláskori arany fülbevaló a N. Múzeumban. (A 4. füzet borítékán.)
 290. 1. Rajz. Részlet a tordai hasadéknál látható római kőbányából.
 291. 2. Rajz. Részlet a tordai hasadék kijáratát felett lévő kőbányából.
 292. 3. Rajz. A tordai hasadék felett lévő római kőbánya (Vágott kő) keleti lát képe.
 293. 4. Rajz. A «Vágott kő» nyugati lát képe a tordai hasadék kijáratánál.
 294. 5. Rajz. A «Vágott kő» nevű bánya alaprajza.
 295. 6. Rajz. A «Vágott kő» keresztmetszete dél felől. — 7. Rajz. Függőleges metszet a Torda hasadéka néző bányafalról. a) kis barlangszerű üreg.
 297. 1. Zeus és Leda.
 298. 2. A sas és Ganymedes.
 299. 3. Apollo és Marsyas büntetése.
 300—301. 4., 9. Edényen levő erosok. 5. Fuvolajátszó bacchánsh. 6. Silen (?). 7. Dionysos (?). 8. Ariadne. 10. Mars és Rhea Silvia. 11—13. A váci sírláda domborműves lapjai.
 308. Apahidai lelet. I. tábla.
 309. Apahidai lelet. II. tábla.
 310. Apahidai lelet. III. tábla.
 313. Apahidai lelet. IV. tábla.
 314. Apahidai aranycsat.
 315. Apahidai lelet. V. tábla.
 317. Arany fibula az apahidai leletből.
 330. Népvándorláskori aranygyűrű a N. Múzeumban Szabolcsmegyéből. Oldalról tekintve. Fölülről tekintve.
 332. 1. ábra. Gombaalakú talpcsöves tál Lengyelről. 2. ábra. Kemenczealakú s szűrővel ellátott edény, ugyanonnan.

Lap

349. Népvándorláskori arany fülbevaló a N. Múzeumban.
 351. A sajógömöri várhegy tereprajza.
 354. Bölcskei romok alaprajza.
 358. Edények és cserepek a soproni «Purgstall» sírhalmából.
 360. A soproni «Purgstallról» való tál. Belülről, kívülről, oldalt, átmetszetben és a feneke.
 361. Svastika-szerű bronzfibula.
 362. A soproni «Bécsi dombról» való sírlelet.
 364. A soproni «Bécsi dombról» való sírleletek.
 365. A soproni «Bécsi dombról» való urna.
 386. Novákvidék térképe.
 387. Novákvidéki ősleletek. I.
 389. Novákvidéki ősleletek. II.
 391. Bezsán-hegyi római kőbánya : I. Bányaüreg ékelési üreggel.
 394. Bezsán-hegyi római kőbánya : II. Munkahely, a vésetek alatt tűzetetés nyomai.

Lap

393. Bezsán-hegyi római kőbánya : III. A negyedik «Péncze» vagy banyaüreg.
 395. Bezsán-hegyi római kőbánya : IV. A hegy körvonala.
 408. A büngösdí aquamanile, jobb oldalról. (Fél nagyság.)
 409. A büngösdí aquamanile, bal oldalról. (Fél nagyság.)
 418. Ismeretlen rendeltetésű bronztárgyak az őskorból. 1. sz. Turóczmegyéből Stornó Ferencz gyűjteményében ; 2. sz. Fehérmegyéből a N. Múzeumban.
 424. Bronzkori urna Szolnokról a N. Múzeumban ; magassága 68 cm., legnagyobb átmérője 42 cm.
 444. 1. sz. a kassai mészáros-czéh régi pecsétje. 2. sz. A kisszebeni plebánia-templom déli mellékhajójának egyik gyámkövén levő címperpaizs : örköfő bárdal.
 448. Hazai eredetű bronzkori cserépurna, magánbirtokban.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

Aba címér 281.
 Abrudbányai aranyterület 174.
 Achilleus domborművön 161.
 Acinco 97.
 Adamsthal (Morvaország), barlangok 276.
 Adeline «Lexique des termes d'Arts» 183.
 I. Adiutrix légio 405.
 Adriai tenger 188.
 Aeclanum, apuliai város 401.
 Afrikai népfajok 348.
 Agancsdarabok 34.
 Agathysok atlantidák 188.
 Aix, székesegyház 20.
 Ajak (Szabolcsm.), kétélű rézcákány 375.
 Akadémia, magyar tudományos, archæologiai bizottsága 88.
 Ákosi ev. ref. templom 415.
 Aladári pusztá (Szlavonia), barbár ezüst érmek 379.
 Alašiya király levele III. Amenhotep egyipt. fejedelemhez (Kr. e. 1500) 288.
 Alba Mária 163.
 Albaniai skipetarok 188.
 Al-Duna 61.

Alexander Severus 99.
 Alexandriai korszak művei 433.
 Alexius lapicida művei 1508-ból 179.
 Allectus 103.
 Almandinlap 314.
 Alpár, ősleletek 382 ; — Zalán nevű hegyen talált őskori tárgyak 284.
 Alpések 45.
 Alpok 188.
 Alsó-Ausztria 46.
 Alsó-italiai edényfestmény 27.
 III. Amenhotep egyiptomi fejedelem 288.
 Amerikai népfajok 348.
 Amor és Psyche 29.
 Amstetten közelében Wassering barlangja 276.
 Anarius (turáni) faj 48.
 Ancona 7.
 Andernach, őstelep 79.
 András mester nagyszebeni kőfaragó 1486. 274.
 Andrea mester 7.
 Andrian ősrégészeti kutatásai 45.
 Andromache és szolgája 161.
 Antal testvér segesvári domonkos-rendű szerzetes kőfaragó 274.

- Antik műveltség 45; — mythologiai domborművek a nemzeti múzeumban 154—162, 296—304.
 Antiochus Epifanes 433.
 Anthropologische Gesellschaft: Festschrift 79—80.
 Antoninus Pius pénzei 345.
 Antonius 102; — legionarius denárjai Kr. e. 31. 251; — Saturninus 106.
 Antwerpen, oltár 19.
 Apafi György síremléke 1635. 275; — Mihály 190; — II. Mihály pánczélya és sisakja 412.
 Apahidai góth sír 320; — lelet 305—320; — lelet kora 450—480 körül 319; — lelet római ötvösök műve 320.
 Apelles Kosban talált híres festménye 434.
 Apis ábrázolása 152.
 Apollo alakja 299; — mythus 299; — (Sol) bronz-szobor 284.
 Apponyi Sándor gróf 34.
 Apulum, 394; — Minerva-fő ezüsből 343; — romjai 343.
 «Apulum» Király Pál műve 441.
 Apulumi maradványok 94. 189.
 Aquamanile 406—410.
 Aquincum 103, 302, 396, 425; — Alsó-Pannónia virágzó városa 336; — amphiteatrum 24; — canabái 426; — castrum 396; — első korából való temető 164; — falfestés 338; — fürdő 426; — Medea-szobor 24—30; — Mythraeum 426; — romlása 336; — sarkophag 24; — szoborcsoport 27; — topographiája 396; — újabb leletek és helyrajzi adatok 163—167.
 Aquincumi ásások 374; — egyház 370; — leletek 336; — múzeum 336—338; — sírláda 299.
 Aquitánok 188.
 Ara Casali 303; — -féle dombormű 161.
 Arany kincs 59; — mosás 173; — mosók 174; — szemek 170.
 Aranyi augit-andesit 289; 394.
 Aranyos folyó 295.
 Archæologia 45.
 Archæologiai bizottság 1888/9. évi működéséről 281.
 Archesilaus consul 267-ben 404.
 Archiv für Anthropologie 80.
 Arenberg herceg 15.
 Argosi mondanakör 159.
 Aria népek, közép-tengermelléki 45.
 Ariadne emlékek 302; — Naxoson 300.
 Áriusok 47.
 Arles, Medea-szobor 27.
 Arlovitz (Csehorsz.), sírmezők 276.
 Árpád kori okiratok 154; — megszállása a Körteveltyő környékén 374.
 Arrabona 102.
 Arsettii Péter brüsszeli szőnyegszövő 1530 körül 12, 15.
 Artemis szentélye 162.
 Asselt, Johannes de — 17.
 Assyria hazája a griffes díszítményeknek 178.
 Athanarich vizigóth király kincse 307.
 Athen 186.
 Athene istennő sisakkal fején 159.
 Atilia Firma fürdője 427.
 Atlantidák utódai 188.
 Atlanti szigetbirodalom 188.
 Atól patak 295.
 Attalusok 433.
 Attersee 48.
 Attikai mondanakör 155.
 Attila 312; — kastélya 278.
 Aufham 48.
 VIII. Augusta légió 401.
 Augustenses 105.
 Augustus 102.
 Aurelius Arimo 394.
 Aureus mons 105.
 Ausztria, neolith-telepek 48; — prähistoria 45—50.
 Auxilia Augustensia 105.
 Avar (?) fibula 445.
 Ázsia 47.
 Ázsiai népfajok 348.
 Baán (Baranyam.), bélyeges téglá 86.
 Babelon «Description historique et chronologique des monnaies de la république romaine» 249.
 Babylon 90.
 Babyloniai Anaitis 433.
 Bacchantikus mellalak 200.
 Bacchikus táncz 307.
 Bacchus papnők jelvénye, a csörgő kézi dob 307; — szobra 167.
 Bagaudok 103.
 Bajorok 46.
 Bakabányai templom 413.
 Bakó Miklós nem atyja Kont Miklós nádornak 142.
 Bakócz címér 209; — Magdolna 6; — Tamás érsek 326.
 Bakony első lakói 188.
 Bakonyszeg (Biharm.), gömbös fülbevaló 376.
 Balassa család 330.
 Balaton 368; — menti hegyek 259.
 Balkán félsziget 50.
 Bánffy család, alsó-lendvai 330.
 Bankjegyek 88.
 Bannostor 99.
 Barbár tetradrachma 87.
 Barcsay címér 227; — Gergely 227.
 Bardócz (Erdély), bronzedények 263.
 Barsmegye 43.
 Bártfa 245; — adománylevele 1453, 179; — templom 179, 416; — város címere 179; — városház 179; — városi tanács 248.
 Barth sírköve 1649, 275.

- Bartoli Francesco 1780, 15.
 Bassianæ (Zimony táján) püspöki egyház 370.
 Báthory András leánya, Borbála 326; — címer 23; — féle címeridom 51; — István erdélyi fejedelem díszpánczéja 411; — István lengyel király 242; — István országbíró ingóságai (1603. végrend.) 280; — (Somlói) címer 23; — Zsigmond 1585. levele 179.
 Báthoryak 325.
 Batina, római téglá 106.
 Beatrix 128; — királyné 213.
 Bécs 128; — anthropologiai társulat ünnepi kiadványa 370; — Antikencabinet 158; — embertani és ősrégészeti congressus 347; — udvari muzeum 49; — új muzeum 410; — város czímere 226.
 Bécs-Újhely, billikom xv. száz. 324; — Újhely festőművészei 107.
 Beczeffai éremlelet 379, 283.
 Begecs 100; — (Bácsm.), a iv. leg. hispana egy bélyeges téglája 86.
 Beham Hans 136.
 Békás-Megyer, őskori rézvéso 282; — római feliratos kősírláda 376.
 Békés-Ludad 255.
 IV. Béla ezüst érme 379; — király 272; — rézpénze 88.
 Bélaforrási apátság 205.
 Belowa Jama barlang Adelsberg közelében 276.
 Belozeroi kerület kurgánjai a chersoni kormányzóságban 447.
 Bemre vonatkozó emlékek 346.
 Bene pusztai lelet 187.
 Benedetto da Majano, a galgóczi kárpit rajzának mestere 213.
 Bennei (újabbán mátrafüredi) kopasz domb 378.
 Bér (Nógrádm.), ág. ev. régi templom 414.
 Berengarius lombard fejedelem pénzei (888—924 közt) 268.
 Berlin, királyi muzeum 43; — Leda dom-bormű 296; — märkisches Museum 43.
 Bern, bronzkori koponyák 50.
 Beszermény nevű nép 448.
 Besztercze, faragványok 275; — plebánia-templom 1560. 274.
 Beszterczebánya 248, 340; — épületei 220; — «Olajfák hegye» 218—223; — r. kath. egyház xv. száz. sodronyos zománczú kelyhe 339; — vár 413; — városháza 221.
 Beszterczei Gábris festő és faragó 275.
 Bethlen-féle 1589. évi ágyú 135.
 Bethlen Gábor dénára 88.
 Bezsáni kőbánya 391; — patak 392.
 Bischofshofen 48, 49.
 Blanc Charles «Grammaire des Arts du dessin» 184.
 Blümner, Lessing Laokoonjának magyarázója 303.
 Bodrog-keresztúri lelet 444.
 Bodvai lelet 82.
 Bogsán, őrlőkövek 395.
 Bogumil-emlékek Szerbiában 371.
 Bogyisfalva, templom karszékei 1533. 275.
 Bojtor (Hunyadm.), klostrom 274.
 Bonfin által felsorolt egyházi ékszerek 214.
 Bonfini meséje 426.
 Bonge Philipp salzburgi ácslegény 1676. 274.
 Bonn 79.
 Bonni díszedény 303.
 Bononia 76; — a mai Bánostor 99.
 Borjád, «Csonthegy» 34.
 Bornemisza család 330.
 Boroszló, muzeum 43.
 Borsai István tanú 1619: 9.
 Bos priscus szarv 34.
 Boskovicz család 225.
 Bosnyák kir. cím 139.
 Bosnyákországi ásatások 347.
 Bosznia 3, 123; — czímere 2, 6, 141: — és Hercegovina czímere 1; — illyristiku czímere 4.
 Botka Tivadar 142.
 Bozeni templom 241.
 Bozói vár 413.
 Bödi rév, rézláncz 255.
 Böhm János erdélyi festő 1612. 276.
 Bökény-Mindszent (Csongrádm.) 43, 255; — cserépművek 372.
 Bölcske (Szerémm.), két agyag edény 83; — népvándorláskori sírmező 353; — (Tolnam.), temető 86.
 Börzsönyi templom 413.
 Böszörmény nevű helyek jelentése 448.
 Brachikephal (turani) emberfaj 47.
 Branchidai ülő szobrok 433.
 Brassai Konrád építőmester 1454 274.
 Brassó, ipartörténeti emlékek 376; — városi szálloda 1574. 275.
 Bregetio 102; — római telepek 89; — vidéke 8.
 Breucok vii. cohorsa 164.
 Brigetio 405.
 Brigetioi egyház 370.
 Britannia 106.
 Bronz cultura 64; — kés 388; — kor 49; — kor, éjszaki 45; — mozsarak a n. muzeumban 132—138; — tárgyak 388; — tű 389.
 Bruckenthal muzeum 275.
 Bruges (Németalföld), mészáros czéh pecsétje 1356-ból 445.
 Brunn 33.
 Brünni muzeum ősrégészeti kincsei 347.
 Brüssel, szönyegek 20; — város rendelete 1528 május 16. 18.
 Brüsseli csipkék 346.
 Brygant család címerképe 228.
 Buda 119; — alsó hévvezek 206; — plebánia-templom 415; — uri-utczai 42. sz. házból való címeres zárkő 1733. 87; — vára 128

- Buda vára castrum novi montis Pestiensis 205; — vára 1686. visszavételének érme 189; — vári plebánia-templom 241; — visszavételének emlékérmé 88.
- Buda-Eörs 207.
- Budafok 207.
- Budai káptalan pecsétei 181.
- Budapest, országos kiállítás 1885. 125; — ötvösműkiállítás 1884. 175; — régiségei 425—427.
- Buddhista isteni tisztelet 349.
- Bug folyó 447.
- Bukova (Hunyadm.) jó minőségű márványa 289; — római márványbánya 294, 390.
- Burckhardt «Die Geschichte der Renaissance in Italien» 184.
- Buttkay címér 23.
- Butschonitz (Morva), temető 276.
- Búzai uradalom (Kolosm.) 321.
- Büd, cserépedény füle 154.
- Büngösd (Békésmegye), aquamanile 406—410.
- Byzanczi császárok 90; — császárok és császárnők koronái 314; — ötvösök 320.
- C. H. R. érmeken (Christian Hermann Rott) 189.
- Caecilius Rufinus Crepercianus 406.
- Cæsar képeket vásárol 80 talentumért 26.
- Cameák 445.
- Campaniai falfestmények 302.
- Canosa, díszedény 33.
- Canossa, edényfestmény 27.
- Caracalla 405.
- Capitoliumi Venus 434.
- Carausius 103.
- Carisius római pénzverő triumvir Kr. e. 49 250.
- Carnuntumi egyház 370.
- Carpis (Mommsen szerint Bogdány, Salamon szerint Esztergom táján) 370.
- Carus 104.
- Cassius Marcellinus 406.
- Castellum vizgyűjtő 167.
- Castinus, Julius Septimius, Pannonia helytartója 404.
- Castra Vetera (Xanten a Rajna mellett) 106.
- Catalogus Archiepiscoporum Strigoniensium 272.
- Cauda Besanuluj 391.
- Celták 188.
- Chalons melletti csata 451-ben 312.
- Chapy Susanna 227.
- Chartres 273; — építészeti iskola 274.
- Chartresi egyház 273.
- I. Childerich frank király 1653-ban Tournay-ban fölfedezett sírja 316.
- Chinai forgalmi érem 88.
- Chiton, földig érő 27.
- Chlamys 301.
- Chozen (Csehország), sírmező 276.
- Cibalis (Vinkovce), püspöki egyház 369.
- Cicero 183.
- Cisterciták 205.
- Civilis 106.
- Clodius Albinus 406.
- Codex Justiniani 103.
- Cohausen «Römische Steinbrüche auf dem Felsperg an der Bergstrasse» 291.
- Commodus 104.
- Constantinus réz érme 87.
- Constantius Chlorus 102.
- Constanz 80.
- Corbaviai grófok pecsétje 182.
- Corpus Inscriptionum 77.
- Corvin codexek 209; — címér 211; — János 113, 213, 321; — János címere 225; — Mátyás 120; — Mátyás családi címere 124; — Mátyás halála 213.
- Claudius Pulcher római pénzverő Kr. e. 106. 250.
- Clementius Silvius pannoniai helytartó 404.
- Cles Bernát tridenti bitoros püspök 1536. 12.
- Clesius Bernát bibornok 1514—16. 15.
- Cluny múzeum kárpitja 18.
- Creta tartomány 405.
- Csábráki vár 413.
- Csábréndeki urnatemető 83, 259.
- Csákányházi (Nógrádm.) éremlelet 88.
- Csáky család 330.
- Csanádmegyei régészeti társulat 442.
- Csanád nemzetség 227.
- Csanád, római bélyeges téglák 376.
- Csánki Dezső 181, 321.
- Csehország 46; — címere 4, 124, 139.
- Csengettyű, xvii. századbeli 87.
- Csepin (Eszékhez délre), római téglatöredék 106.
- Cserbel (Hunyadm.), ezüst kincs 62.
- Cserna völgye 61.
- Csobáncz vára, bronzlelet 176.
- Csoma József devecseri múzeuma 51, 150—154.
- Csonthegy 34, 35.
- Csorna, népvándorláskori sírlelet 263—271.
- Csornai arany diadéma 187, 270.
- Csupor Demeter püspök 226; — nemzetség (monoszlói) címere 226.
- Cucci 99.
- Cursus honorum 436.
- Curta (Salamon szerint Sz.-Fehérvár vidékén 370.
- Cusum 99.
- Czartoryski hgi múzeum 243.
- Czéhkanna ónból 1627. 87.
- Czímerek régi hazai ötvösműveken 223.
- Czölöpépítmények 48, 49.
- Czudar család, olnodi 321.
- Cyrenaica tartomány 405.
- Dabron (Sümegettől északra), urnatemető 352.
- Dacia 61, 252, 405; — ásványkincsei 286; — kőbányászata 390.
- Daciai bélyeg 107.

- Dákok 188, 403; — barbárjellegű ötvössége 62.
Dalmácia 7; — címere 124.
Dalmát ősrégiségek 347.
Dalmata Giovanni 7.
Damasd 413.
Damjanichra s vértanútársaira vonatkozó emlékek 346.
Daum György kőfaragó 1490. 274.
Dávid János erdélyi festő 1585. 275.
Délzláv népek szövöszékei 212.
Demeter 433.
Demsusi templom 415.
Dengelegi Pongrácz Katalin 6.
Derzsi unit. templom falfestményei 415.
Deschmann 49.
Desericius 272.
Desházyak címere 414.
Detre (Theodorich) sírja 312.
Detrekő-szentmiklósi lelet 82, 83.
Déva 60; — Bozsán nevű hegyen római kőbányászat 391; — éremlelet 252; — múzeum 394; — trachyt 289.
Déva-Ványa, templomdomb 53.
Devecser, korongon készült edény 152; — őstelep 154.
Diadémás Hera 434.
Dilthey 27, 31.
Diluviumi állatvilág 45; — ember 46.
Dio Cassius 106.
Diocletianus 102.
Dionysos 434; — mythus a n. múzeum emlékein 301.
Diósd (Órás) község 207.
Diószegi Péter képfaragó 1632. 275.
Diszel (Zalam.), Hajagos nevű szőlőhegy lelhely 176.
Divék nemzetség 23.
Divéki ásatások 390.
Divék-Ujfalu 390.
Divéky czímer 23.
Divényi vár 413.
Dobronó vár 413.
Dominik olasz építőmester 1540. 274.
Domitianus 252.
Domonkos törsvári festő 1512. 275.
Donai 435.
Donner 28.
Drégelyi vár 413.
Drenó vár 413.
Döbrentey Gábor életrajza 189.
Drusina (Dorozsma), genus 24.
Duinói barlang (Triest mellett) 277.
Duna határi római védvám 84.
Duna-Földvár, bronz törpenge 83.
Dunapentele, római bélyeges téglák 376.
Dunakeszi urnatemető 375. 439.
Durno (Istria) barlangjai 276.
Dürer 222; — Albert, a napkeleti bölcsek imádását ábrázoló oltár-festménye 13; — Albert naplója 18.
Dvina lakói 447.
Dyad helység 207.
Ebenfurti templom 109.
Ebenhöch Ferencz † 373.
Ecole d' Athènes 429.
Edényfestők 33.
Eger 215.
Eggenburg 48.
Egyptom 332; — bronz edények 288; — III—X. száz. textil ipara 373.
Egyptomi koptok 188.
Elea 434.
Elek zborói várnagy (Alexius literatus prefectus) 248.
El-Faijümi leletek 373.
Ellwangen, átluggatott edény 80.
Emona (Felső-Laibach vidékén) püspöki egyház 370.
II. Endre újfajú ezüst dénára 88.
Ennsi Leda-relief 296.
Eperjes városa 326.
Erazmus faragó mester 1531—1601. Brassóban 275.
Erdély, ezüst 62.
Erdélyi Honismertető Egyesület közlönye (Archiv) 1889. évi köt. 274; — kehely 175—176; — Márton «királyi aranymíves» 243; — múzeumegylet régiség- és éremtáráról 380; — múzeumok 189; — ötvösök 173; — zománczművek 243.
Erdődi Bakócz Tamás kárpítja 120—131, 209—218; — Bakócz Tamás primás műtárgyai 112—120.
Eroli Bernardo spoletói püspök síremléke 1479. 8.
Eros 304, 434.
Eszék 106.
Esztergom 120, 128, 215, 273; — Bakócz-kápolna 114; — kalvária 327; — székes-egyház kincstárában őrzött Bakócz-féle miseruha 340.
Eszterházy-féle serleg 324.
Etruszk cserépkanta 319; — edények 263.
Euripides 25.
Eyck-féle iskola 112.
Fasti consulares 405.
Fehér-Egyház 163.
Fehérvári nagy út 1300-ban 208.
Feistritz sisak 90.
Fejérmegye, hosszú rézbaltá 83.
Felka, Tátra-múzeum 59; — templom 413.
Felsőbánya város régiségei 344.
Felső-dobszai lelet 444.
Felső-Esztergály, bronz tárgyak 375.
Felső-Lalócz, őstelep 390.
Felsőmagyarországi múzeum-egylet 89, 285; — emlékek és régiségek 179.
Felső-Vadász, Földvár lelhely 152.

- Fenek-veszprémi római út 258.
 Feneciai Astarte 433.
 I. Ferdinánd dénára 88; — király 12; — pénzei 417.
 III. Ferdinánd 3-as tallérja 88; — K—B ket-tős tallérja 88.
 I. Ferencz császár 13.
 Ferrarai herczeg 119.
 Fibula, rendkívül szép (apahidai lelet) 317.
 Ficus ruminalis 302.
 Figlina 165.
 Finn népek 47.
 Firenze, szövémesterség 170.
 Firenzei iskola 7; — Marsyas szobor 300.
 Flamand compositiók 19.
 Flandria 171.
 Flandriai műhelyek 171.
 Florencz, textil művészet 213.
 Florián-téri hypocaustum 396.
 Fogaras 395.
 Fons perennis 427.
 Fortis bélyeg 164.
 Foynicza, szent-ferencziek zárdájának casu-lája 122, 124, 209, 327.
 Fraknoi Vilmos 209.
 Franciaország 328.
 Frangepán Duimo pecsétje 182.
 Frank iskola 411.
 Frauendorf (Szászváros táján), éremlelet 252.
 Freiburgi főtemplom 241.
 Frigeridus, «Valeria provincia duxa» 102.
 Fringia 154.
 Fronis Lorenz erd. festő 1574. 275.
 Frög sírhalmok Rosegg közelében (wörthi tó mellett) 276.
 Fulbert levele Bonipertus esztergomi érsekhez 273.
 Fülel Tamás győri kanonok 9.
 Galba érmei 251.
 Galerius 215.
 Galerius 102.
 Galgóc 5.
 Galgóczi kárpit 209; — levéltár 209.
 Galiczia 46.
 Gallia 103, 320.
 Gallienus 105.
 Gallok kocsija 205.
 Ganna német község 366.
 Ganymedes emlékek 299.
 Ganymedest ábrázoló relief 298.
 Gara címér 23.
 Garai címér kígyója 4; — Mária, Hunyady László jegyese 3.
 Garam-Szent-Benedek, templom 1427. 275.
 Garibaldira vonatkozó emlékek 346.
 Gaurai lelet, csákányok 149.
 Gellérthegy 206.
 Gemmák 304.
 Gens Julia 434.
 Genua, textil művészet 213.
 Genuai majolika korsó 341.
 Gerard Dávid festő 18.
 Geravoj (Aradm.), ezüst kincs 62.
 Geréb László erdélyi püspök 321; — Péter özvegye, Kanizsai Dorottya 326.
 Gerendási lelet 187.
 IX. Gergely pápa 272.
 Gergurevcze, római út 99.
 Germán ötvösök művészete 319.
 Germania inferior 401.
 Germániai légiónok 401.
 Germánok 188.
 Geta 405.
 Gíafalvi csúcsíves templom 414.
 Ginzrotnak a görög és római kocsikról szóló nagy műve 193.
 Giovanni Dalmata, II. Pál pápa síremlékének főmestere 7.
 Glasinaci dombos temető (Bosznia) 372.
 Glasnik 80.
 Glea 428.
 Gmunden 49.
 Goldschmidt János 136.
 Gomba 43.
 Gonovitzai sírkő 158.
 Gorbói uradalom (Kolosmegye) 321.
 Gordianus pénzei 345.
 Góthok 90; — Erdélyben 488-ig 319; — kereszttyénsege 319.
 Gödöllő 91.
 Görömböly-tapolczai lelet 82.
 Götschen-hegy 48.
 Grabovicz barlang őslatai 277.
 Grác, Johanneum 158; — múzeum ősrégészeti kincsei 347.
 Gradischte-i tábla 161.
 Grasmaier János innsbrucki harangöntő 134.
 Gratianus 80; — rézpénze 87.
 Graziadei Girolamo 13.
 Grébécsi Gáspár királyi ember 1619. 9.
 Gredistye, római régiségek 343.
 Grossau, Servatius-templom helyreállítása 1486. 274.
 Grosz Godofréd nagyszebeni festő és arczképkészítő 1642. 276.
 Gruber Veit tiroli ácslegény 1676. 274.
 Grynium, Apollo templomával 428.
 Gutensteini kardhüvelyen lévő dombormű 370.
 Guth-Keled címér 181; — nemzetség 23.
 Gwge Kont nádor szépapja 142.
 Gyermel, bronzlelet 62—66, 83.
 Győr, alakos kárpit 14—20; — székesegyház régi flandriai kárpitja 8—14.
 Gyulafehérvár, római bélyeges téglák 284; — római kőfejtés 289; — székestemplom 274; — Sz. Mihály templom tornyának újjáépítése 1545. 274.

- Habaner-művek 82.
 Hadrianus 106; — érmei 165; — korából való szobrocskák 169.
 Hadtörténelmi múzeum, magyar 87.
 Hájnikai r. kath. egyház két gothikus kelyhe 389.
 Hallstatti ásatások 276; — régiségek 64, 347.
 Hampel József, «Bronzkor Magyarországon» 372.
 Hann 75.
 Hant (Tolnam.), római tábor 287.
 Harinnai Krisztina, feliratos ezüst billikom 1634-ből 87.
 Hátszegvidéki aranyelet 59–62.
 Hecuba 45.
 Héder nemzetség 142.
 Héderváry czímer 142.
 Hédervári László egri püspök pénze 182.
 Hektor meghurczoltatása 160.
 Helbig 28, 301.
 Helena és Menelaos 304.
 Hellenistikus művészet 299.
 Henrik cseh királyi hg, xv. száz. 3.
 I. Henrik (919–936 közt) érme 270.
 Henszlmann Imre 81, 412.
 Heraldika, magyar 20, 21.
 Herculaneum, falfestmények 26; — frescók 433.
 Herculia 106.
 Herder 303.
 Herennius római pénzverő Kr. e. 99. 250.
 Herglocz Antal pancsovai kir. törvényszéki bíró éremgyűjteménye 88.
 Hermaphroditos 302.
 Herold kép 21.
 Hesiodus 194.
 Hétfal, római családi érem 88, 249–252.
 Hétúr (Marienburg, Kis-Küküllőmegye), kigyófejes karperecz 62.
 Héviz (Kőhalom mellett) 395.
 Hezsdát-peterdi patak 294.
 Hildesheimi lelet 319.
 Hissarliki leletek 43.
 Homér 331.
 Homoród-Jánosfalva, római kőbányászat 391.
 Hont vár 413.
 Hortenstein barlangja a Kremsvölgyben 276.
 Hosszúrét 245.
 Hrabkovi leletek 339.
 Hradeki éremlelet 379.
 Hradiskó, várhegy, Burgstall 57.
 Hrvoja családi czimere 2.
 Hugo Viktorra vonatkozó emlékek 346.
 Humboldt Sándor emlékérmé 379.
 Hunyadmegye, különösen záródó tűzőkapocs 318; — területén római kőbányászat 289.
 Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 189; — történelmi és régészeti társulat jun. 30-iki közgyűlése 381.
 Hunyad vára, egyenes kard 345.
 Hussziták fenyegető levele 179.
 Hübner Emil dr. «Römische Epigraphik» 76.
 Hürm (Ausztiria), tumulusok 276.
 Hypocaustum 163.
 Idatius Fasti 294. 97.
 Ikaros 157.
 Ilg dr. 14.
 Iliai templom 413.
 Ilias 160.
 Illok (Szerémm.) 1; — ferenczes barátok temploma 2.
 Illyria, régi 188.
 Illyr.-Feistritz (Krajna) 277.
 Illiricum 102.
 Illoba, kőfejsze 343.
 Ilsvai Leustach pecsétje 181.
 Imakönyv, bosnyák nyelvű, xv. száz., a bolognai egyetem könyvtárában, cyrillicával írva 2.
 Immunis nevű római katona 394.
 Imre király pénzére 379.
 Imreffy család 330.
 Indiai rézpénz 88.
 Innsbruck, Ferdinandeum, leveles tál bronzból «Maria Grasmairin 1698» felirattal 133.
 Iphigenia dombormű 150; — Taurisban 162.
 Ipolyi Arnold 122.
 Iramszarvas-kor művészi emlékei 348.
 Irland, Majo grófságban 1834-ben talált arany karpereczek 312.
 Isonzo hőmpölyei 277.
 Ispánlaki lelet 444.
 Istvánffy 206.
 Isztimér, középkori vas kard 376.
 Italia elfoglalása 319.
 Itinerarium Antonini 99.
 Izabella királyné 243.
 Jagello-egyetemi múzeum 243.
 Jahn 298.
 Jajcei várkapu 1.
 Jajczai bosnyák kir. korona, háromszoros 4.
 Jakossich 99.
 Jankovich Miklós gyűjteménye 118.
 János király 120; — Tino fia legrégibb erdélyi építész Saint-Dièze városából 272.
 Janus Pyrrhus Pincius «Chronicon Tridentinum» 1546. 15.
 Janussius obsztrogi herczeg 246.
 Japáni fegyverek 320.
 Japydok lakhelye 188.
 Jászok (metanastæ jazyges) 188.
 Jászvásár 188.
 Jeton 88.
 Jongelin apát, I. Leopold historiographusa 142.
 Jovia 106.
 I. József pénzére aranyveretben 88; — magyar fegyverzete 412.
 II. József lószerszáma 1748-ból 412.
 Jubinal Achille 20.

- Julius Verus Maximinus Cæsar és fia 403.
 Julius Septimius Castinus, pannóniai helytartó 405.
 Junius Cæpio Brutus, Julius Cæsar egyik gyilkosa Kr. e. 58. 250.
 Juraj bán érmei 2.
 Justinianus 90.
 Kagyló 59.
 Kairó, bulaki múzeum 333.
 Káldy György, Zrínyi Péter társának kardja 376.
 Kállay Béni volt szerb főkonzul 122; — János krakkói ötvös 244.
 Kálmán király (1095—1114) 410.
 Kammertó 48.
 Kanizsay címér 23.
 Kanizsai Dorottya 326.
 Káposztafalva 57.
 Károly főhg. 1685. születési tallérja 189.
 III. Károly király Körömczbányán 340.
 V. Károly császár 17.
 Károly Lőrincz «Speculum ecclesiæ Jaurinensis» 9.
 Kárpátok 347; — első lakói 188.
 Karpereczek 62.
 Kassa, Sz. Erzsébet templom 344; — helyreállítása 416.
 Kassai mészáros czéh régi pecsétje 1450-ből 444.
 Katalin bosnyák királynő síremléke 1.
 Katancsich 99.
 IV. Kázmér lengyel király garasának egykorú másolata 88.
 Kelchalpcn 49.
 Kelenföld helység 208; — hospitalariusok vagy Szent János lovagok temploma 206; — Kis-Pest 205.
 Kelling Hencz építész 274.
 Kelta torquesek 187.
 Kendeffy család 190.
 Kendlinger Jakob von St. Wolfgang építőmester 1488. 274.
 Kendy család 330.
 Kenyérmezei csata emlékoszló 190.
 Képes krónika 1358. 208.
 Kerepes 91.
 Keszthely, bronz mozsár 132; — újabbkori vas zablák 376; — sírmezők germán eredetűek 179.
 Keutschacki tó (Karinthia) 49.
 Khuen-Belary grófi család ón emlékérmé 88.
 Kinizsi címere 227; — Pál 321; — Pál ország-bíró okmánya 1494. május 30. 214.
 Királyfalui vár 413.
 Királyföldi műtörténet 274.
 Kis-Ázsia 190.
 Kis-Czell, ásatások 164.
 Kis-Disznód, szárnyas oltár 1525. 275.
 Kis-Lesvölgy 353.
 Kis-Pest (minor Pest) 208.
 Kis-szebeni plébánia-templom 445.
 Kis-Sztapári csatorna megnyitásánál ő felsége által használt vakoló kanál és kalapács 376.
 Kis-Tarma, ásatás 378.
 Kis-terennei telep 444.
 Klagenfurt, múzeum ősrégészeti kincsei 347.
 Kleinscheuern, templom 1506. 274.
 Knauz 272.
 Knigia bita mondói 447.
 Kochan Martin zu Prachova 1593. 134.
 Kolosvári Márton és György xiv. száz. érczöntők 275.
 Komárom, római bronz díszítmények 282.
 Komárom-Szemere, sírmaradványok 282.
 Komáromvármegyei és Komárom városi történeti és régészeti egyesület 89.
 Kont Miklós nádor címere 140. 141.
 Kopácsy István reformátor 1547. 345.
 Koppánd építő kövei 290.
 Korhány 54.
 Korsók 42.
 Kornis család 330.
 Koroplaszták 434.
 Korosi lelet 444.
 Koruran (Olmütz mellett) 276.
 Kozmafalvy Miklós 321.
 Kőboldogfalvi mészár 289.
 Kőfegyverek 588.
 Kőhalom, őskori telep 356.
 Kőkör, régiebb 46; — újabb 47.
 Kölesd, őstelep 24—44. 83.
 Köln, himző művészet 171.
 Kölni sírláda 156.
 Kömlőd 353.
 Königsberger család címere 221.
 Könyvészet 95—96, 191—192, 384.
 Köpeny (χαμύς) 29.
 Körömczbánya, régi folyosó stb. 413.
 Körömczi Sz. György tallérok 189.
 Középkori miseruhák 169—173.
 Krakkó, magyar ötvösök 242—244; — Mária-templom 243; — ötvös-czéh iratai 244; — ötvösök lajstroma 243; — Wawel-templom 243.
 Krakkói Siegfried építész 274.
 Krásznai rudak 80.
 Kremsmünsteri barlang (Lettenmaierhöhle) 276.
 Kreuzberghöhle Laasnál 276.
 Krighi templom 413.
 Krimi partvidék történelem előtti emlékei 447.
 Kubinyi «Szegzárdi régiségek» 299.
 Kubinyi-Vahot «Magyarország és Erdély képekben» 302.
 Kunewald (Morvaország), temető 276.
 Kunsthistorischer Atlas 372.
 Kurcza folyó 253.
 Kurgánok 446, 447.

- Kusalyi ref. régi templom 414.
 Kuva vára 101.
 Külb (Ausztria) tumulusok 276.
 Kyrene 433.
- La Tène bronz fibula 363.
 Lagobolon 298.
 Lágymányos 207.
 Laibach, múzeum ősrégészeti kincsei 347; —
 tözegcölöp-leletek 49.
 I. Lajos határjárási okirata 163.
 II. Lajos hagyatéka 119; — király fegyver-
 zete 410.
 Lajta folyó 230.
 Lajta-Ujfalu (Sopronm.), őskori lelet 230.
 Lakberendezések tárlata 1890-ben 286.
 Λαμπίρης 332.
 Lángborítók 43.
 Lantreger Péter osztrák kőfaragó 1417. 275.
 Lapidariusok 391.
 Laposhalom (a Tisza mellett) lelhely 144.
 Lasca nevű barlang 277.
 Laterculus Veronensis 102.
 Laudon tábornok jatajánja 345.
 Laugerie basse barlangjai 348.
 Lauriacumi (lorchi) érsek 370.
 Lébényi román stílus templom 414.
 Leda és Ganymedes 296.
 Leg. XIII. Gemina egy vexillatiója 394.
 Lehota 385.
 Lembergi Péter olasz kőfaragó 1560. 274.
 Lénárd görcei gróf 3. 4.
 Lengyel érem sorozat 88.
 Lengyel (Tolnamegye), ásatások 1888-ban 331;
 — őstelep 287, 375.
 Lengyeli sáncz 366; — temető 444
 X. Leo pápa 17.
 Leochares compositiója 298.
 Leonardo Donato címere 154.
 I. Leopold denár aranyveretben 88; — kisebb
 ezüst érme 88.
 Lepszy Leonárd «A krakkai zománczművé-
 szekről a XVI. és XVII. században» 243.
 Lesse Sax lovag sírképe 1473. 111.
 Lessing Laokoonja 303.
 Lichtenstein Elspeth 110; — hgi család 225.
 Lichtensteinok címere 110.
 P. Licinius Gallienus császár 404.
 Ligurok 188.
 Linz, múzeum ősrégészeti kincsei 347; — Ca-
 rolinum 276.
 Lindenschmit 318.
 Lindusi Aphrodite 434.
 Liptómegey őskori telepei 288.
 Liszt Margit födeles kancsója 1670. 283.
 Littau (Morva), barlang 276.
 Litván nyilak 447.
 Lorántffy címer 23.
 Louvre, myrinai tárgyainak osztályozása 432;
 — sírláda 25.
- Lőcse, sz. Jakab-templom falfestm. 414.
 Lucilius 28.
 Ludány (Nyitram.), sírhalmok 276.
 Lukács zágrábi püspök 1501. 239.
 Lukianos 28, 160.
 Luther és Melancthon mellképei 340.
 Lysippus a plasztikai művészet mestere 433.
- V. Macedonica légio 402.
 Macsó bíró 5; — bíró pecsét 5.
 Madeleine-kor emlékei 348.
 Madocsai apátság 355.
 Mæander 317, 365.
 Mæotis 188.
 Magyar András krakkói ötvös 244.
 Magyar Balázs † 1490. 140; — Balázs, dal-
 máthorvát-szlavon bán 3; — Benigna 1494.
 140; — család címere 140; — Gyurka,
 krakkói ötvös 244; — János krakkói ötvös
 1449 243.
 Magyar dénár 87; — szent korona 314.
 Magyarország Archaeológiája 382.
 Mahalfalu, Hraditzko 57.
 Maionica leírása 296.
 Majthényi címer 23.
 Makovicza (Sárosm.) 320; — vár 1470-ig 321.
 Makrányi Károly palkonyai r. kath. plebános
 éremgyűjteménye 88.
 Malata 97.
 Malduri templom 413.
 Máltai rézpénz 88.
 Mamertinus 104.
 Mammuth 46.
 Man. Cordius Rufus pénzverő triumvir Kr. e.
 49. 250.
 Mank (Ausztr.), tumulusok 276.
 Mannheim, római kőbányák 291.
 Marburgi Erzsébet-templom 241.
 Marcius Philippus római pénzverő Kr. e. 60.
 250.
 Marczfalvi sírhalmok 276.
 Mária-saali dombormű 161.
 Mária Terézia pengék 154; — polturája 88.
 Márka értéke a XV. században 325.
 Márkaszek (Szilágym.), kigyófejes torques 62.
 Markoman háborúk 189, 381.
 Markusfalvi vár 413.
 Maros 10.
 Marosvölgy római középületei 289.
 Mars berke 302; — isten lebegő chlamyssal
 302.
 Marseille, sírláda 27.
 Marsili 100.
 Marstella András olasz származású krakkai
 ötvös 244.
 Marsyas büntetése 299.
 Mas d'Azil barlangja 348.
 Mathioli Pietro Andrea 1539. 12, 15.
 Mátyás király 3. 113, 128, 238, 320; — címere
 344; — címerével díszített paplanok 325;

- Mátyás király falkárpitja 170; — fegyverek 411; — kori emlékek 446; — műszere-tete 6; — okmánya 1463. 179; — palotái 330; — pecségei 181, 182; — tartózkodási helyei 128; — trónkárpitja 211, 327.
- Maximianus 102.
- I. Maximilian magyar lovas testőrsége 411.
- Maximinus (Thrax) és fia 403.
- Maykowczi kastély Kőrösvármegyében 7.
- Mayrhiss Henrich császári ékszerész végrendelete 107.
- Méauxi egyház 273.
- Medea mythosza 25; — szobor 14—30, 31—34, 154; — szoborcsoporthozat lelhelye 167.
- Medgyes, fafaragók a xvi. száz. 275.
- Medici Venus 434.
- Medinai Mahumed 411.
- Medveditza folyó 447.
- Medvesi (Árvam.), sallangos fibula 372.
- Medusa megöletése 159.
- Mehádia, régészeti ásatások 415; — thermái 61.
- Mély 274.
- Menelaos és Helena 304.
- Menyői ref. templom 414.
- Mező-Berény, bronz csákány 149.
- Mezőhegyes, őskori cserépedények 374.
- Micia 391; — (Veczel) 395.
- Mihály ácsmester 1545. 274.
- Mikla, terra sigillata edény 86.
- Miklós mester legrégibb királyföldi festő, xiii. száz. 275; — nagyszombeni kőfaragó 1506. 274.
- Mikó János bécsűjhelyi festőművész † 1478. 107—112; — nemzetsége 107.
- Miksa császárral kötött politikai egyezmények 320; — német császár 113, 327.
- Milatis 97.
- I. Minervia légio 401.
- Mino da Fiesole 7.
- Minorita szerzetesek 4.
- Minotauros megöletése 155.
- Mitsinyei vár 413.
- Mitterbergalpen Kitzbüchel mellett 49.
- Moesia 405.
- Mohács, római bronz törmeléklet 84.
- Mojgrád, barbár telep 320; — tűző kapocs bronzból 318.
- Mokrau (Morvaország), barlang 276.
- Molpir 423.
- Mondsee 49.
- Montenuovo-féle gyűjtemény 88.
- Morék 6.
- Morvaország 46.
- Mozsarak, régi 51—53.
- Mrcine (Dalmatia) sírmezeje 276.
- Much 45.
- Muhi pusztá, őskori régiségek 83; — pusztalelet 82.
- Mursa (Eszék vidékén), püspöki egyház 369.
- Musée Napoleon III-féle edény 33.
- Műemlékek orsz. bizottságának új előadója 188; — működése 1888. szeptember 1—1889. aug. 31. 412.
- Müller Karl Ottfried «Handbuch der Archäologie der Kunst» 185.
- Müntz 8.
- Mykenæben lelt edények 319.
- Myrina 427—435.
- Myrinai figurák stylusa 433.
- Nabresinai barlang 277.
- Nadányi Mihály, kőrösladányi, czímere 1689. 227.
- Nævius Balbus római pénzverő Kr. 74. 250.
- Nagybánya, bányászati régiségek 343.
- Nagybánya, egyházi edények 345; — pénzverőkamara 343; — ref. egyház xvii—xviii. száz. himzései 344; — régi pénzek 343; — Szent István templom 344.
- Nagyfalu, öntőminta 150.
- Nagyhegy 255.
- Nagy Iván 6.
- Nagy Lajos 242; — pecségei 181.
- Nagy-Lehota, ásatások 388; — edényke 388.
- Nagy-Lesvölgy 353.
- Nagypél (Aradm.), éremlelet 88.
- Nagy-Szeben, 136; — éremlelet 283; — plebánia-templom karszékei 275; — ipartörténeti emlékek 376; — keresztrefeszítés 1417. 275; — látképe 1555. 275; — plebánia-templom ablakai 275; — plebánia-templom kapuja 1506. 274; — polgári torony külseje 1612. 276.
- Nagyszentmiklósi aranyelet 69, 374.
- Nagy-Terem, Sükösd-György-féle sírkő 275.
- Nagyvárad, ezüstkincs 62.
- Naláczy család czímere 228; — Lajos 227; — Sára 1745. 227.
- Napoleon 13.
- Napragi Demeter kalocsai érsek 9; — halála 1619. 14.
- Napragi-féle iratok 9.
- Neanderthali koponya 348.
- Nemesócsai sírlelet 376.
- Nemesvölgy, sírmezők germán eredetűek 179.
- Német Lajos (840—876 közt) érmei 268.
- Német (rajnavideki) ruha 169.
- Német-Ujvár 5.
- Németalföldi szövők 17.
- Németország, Embertani és ősrégészeti társulat 347.
- Nemzeti Múzeum, antik mythologiai domborművek 296; — régiségtárának gyarapodása 1888. szept.—decz. 83; — érem- és régiségosztályának gyarapodása 1889. jan.—márcz. 284; — régiségosztály 1889. április—szept. 375; — éremtárának gyarapodása 1889. január—június 379; — ezüst sisak 90; — lángborítók 43.

- Neolithkori ember 47; — nép sírmezője 331.
 Népvándorláskori ékszerek veresszínű betétei 347; — emlékek 178; — leletek 186.
 Nero érme 251.
 Nestin, mértföldmutató 99.
 Neuchateli tó cölöpfalvi 80.
 Neukirchen 109.
 Niclas (Schenk) aranyműves 108.
 Nicolai Illés nagyszebeni szobrász 1635. 275.
 Nicomedia 103.
 Nikolics Fedor, boszniai kormányzó 125.
 Ninive 90.
 Nostiz család czímere 229; — Zsigmond, I. Mátyás király híres katonája 229.
 Notitia Dignitatum 97.
 Novák (Nyitram.) ásátások 385.
 Novgorodi nyílak 447.
 Nubiai fegyverek 154.
 Nürnberg 18.
 Nymphák 427.
 Nyitra, takaré- és fogyasztási egyesület bár-czája 88.
 Nyitramegye, ásátások 385—390.
 Ó-Buda, állandó tábor (castra stativa) elővédje 167; — dombormű töredéke 162; — flóriántéri nagy hypocaustum 163, 396; — Maria am Stein 163; — Medea-szobor 31; — mészkőtábla 155; — Papföld 163; — római feliratok 166, 396—406; — római feliratos síremlék 86; — római fogadalmi költár 376; — római sírláda 162; — római vízvezeték 163; — sarcophagok 165.
 Octavianus Augustus érmei 251; — ezüst érme 87.
 Ó-flandriai kárpitok 1619. 9.
 Ó-kori írók és költők 31; — kocsai helyreállítása 193.
 Oláhlápos, urnadarabok 343.
 Olasz ruha 169.
 Olaszország 43, 318, 328; — himzés művészete 170.
 Olt 395.
 Oltárkövek 403.
 Olympiai Zeus 169.
 Olympos 298.
 OMHARVS apahidai gyűrű felirata 316.
 Onagrinum Castellum 98—107, 187.
 Ongor család 189.
 Oppermann-féle edény 33.
 Orczi lelet 259.
 Orestes 162.
 Orestia emlékei 161.
 Orosz archæologiai congressus 446—448.
 Oroszlánkő-Mikusóc (Trencsénm.), bronzlelet 288.
 Orrszarvú 46.
 Országközi lelet 82.
 Ossuariumok 164.
 Oswaldgraben dombormű 160.
 Ó-Szőny, VIBIANI és CRESC bélyegű cserépmécsesek 86.
 Oszpora, xvii. 88.
 Osztrák régészek 45.
 Overbeck 299.
 Ovidius 33.
 Ozl nemzetség 23.
 Őrsi templom 206.
 Ősedények 44.
 Őskori buvárlatok a Lajtán túl 276.
 Ősrégészek congressusai 347—349.
 Ősrégészeti gyűlekezesek 286; — kutatások 45.
 Őthalmi leletek 371.
 Ötvösség remekei 67—76; — történetéhez Erdélyben 173—174.
 Paget János 318.
 II. Pál pápa síremléke 8.
 Palæolith leletek 348.
 Palocsai templom 413.
 Pancsova, gyűrűk 87.
 Pandorfi tumulusok Eggendorfnál a Gotweig hegy mellett 276.
 Pannonia 100; — amulettek 84; — helytartói 397; — őskeresztény emlékei 369; — secunda 102; — szobrász 34; — szobrászat 31; — tartomány istenei 403.
 Pannoniai emlékek 160.
 Paplan szó jelentése 328.
 Párde patak 295.
 Páris 13; — embertani és ősrégészeti congressus 348.
 Parthenos 169.
 Pászto, népvándorláskori lelet 439.
 Pastirovics Péter provinciális 8.
 Paternus consul 267-ben 404.
 Patócsy család 330.
 Pauer János † 279.
 Paúr Iván † 80, 370.
 Pecsétek mutatója, a m. kir. országos levéltár diplomatikai osztályában őrzött 180.
 Pécs-borsóki lelet 444.
 Pécsi dalárda 25 éves fennállása emlékére vert bronzérem 88.
 Peleske 366.
 Peleskei épületmaradvány 366.
 Penka Karl 47.
 Perényi czímer 180.
 Perényi Imre nádor ingósgargai 1497-ben 320—330; — Istvánné 3.
 Pergamusi művészet 434.
 Perjámos, bronzkori bűtykös urna 83.
 Permi típusú bronztárgyak 448.
 Perseus domborművön 159.
 Perstein Bernát, kiel polgár és kalmár 10.
 Pertinax császár 446.
 Pescennius Niger 406.
 Pest, belvárosi templom 241.
 Pesti rév 208.

- Péterfy 272.
 Petersdorf (Besztercze-Naszódm.), százsz evang.
 egyház kelyhe 175.
 Petőfi Sándorra vonatkozó emlékek 346.
 Petreoszai kincs 349; — lelet kora (Athana-
 rich? 360—381. Kr. u.) 319.
 Petrovácz 100.
 Petrozsény 61.
 Pfriller Pál aranyműves 1457. 107.
 Phidias 169.
 Philippopolis 103.
 Philippus pénzei 345.
 Phokas császár korából való súly (602—610)
 445.
 Phrygiai sapka 159.
 Plectrum 300.
 Pichler Stephan műhelye 134.
 Pilini leletek 154, 187, 335.
 Pinarius Scarpus imperator Kr. e. 31—27,
 251.
 Pirot, «resme» szöve 374.
 Pisino (Istria) sírmezeje 276.
 Plinius 26.
 Po vidéki «ansæ lunatæ» 39.
 Podmaniczky Frigyes báró dísztagyái 1885-ből
 376.
 Pœtovio (Pettau) 370.
 Point de Satin, lapos öltés 171.
 Polemius Silvius lajstroma 102.
 Polykleitos kanonja 433.
 Pomeraniai pogány sírok 447.
 Pompeji 30; — casa dei Dioscuri-beli falfest-
 mények 26; — frescók 433.
 Pongrácz Kata 143.
 Poprád-Felka 57.
 Pordenone magyar nemessége 190.
 Poroszlói lelet 150.
 Portugalli leletek 348.
 Portusi telep 176.
 Postumius Albinus Bruti J., J. Cæsar egyik
 gyilkosának érme Kr. e. 99. 250.
 Potaissai feliratos emlékek 292.
 Pottendorf Jörg, von 109.
 Pounai kincs Theodorich sírjából 312.
 Pozsony-Széleskút 82.
 Prachowa 134.
 Præhistoria Ausztriában 45—50.
 Præhistorikus cserepek 36.
 Prága 134, 326; — gombaalakú edények 333;
 — múzeum 43; — Szent György szobor
 275.
 Praxiteles 434.
 Pray 272.
 Precsni-Savra-féle éremlelet 88.
 XXII. Primigenia légio 401.
 Probus 104.
 Promontori faragott mészkő 355.
 Prosecco (Partvidék), barlangok 277.
 Prunner József 1478. 108.
 Pseudo-Lukianos Amoresei 296.
 II. Ptolemeus 433.
 Pucho vidéki őseletek (Trencsénm.) 287.
 Pulszky Ferencz, «Rézkor Magyarországon»
 254.
 Purgstalli ásatások (Sopron) 357.
 Puschach 48.
 Pusika Péter 1475. 108.
 Pusztá-Borjád 34.
 Pusztaszentimrei lelet 444.
 Pusztá-Szent-Király, korongos bronzcsákány
 149.
 Pusztá-Tóthi (Tolnamegye), sírlelet 86.
 Pusztavár (Pusztihrad) ásatása (Zólyom mel-
 lett) 339.
 Puthnoky címér 23.
 Pylades 162.
 Quádok 440.
 Quadratariusok 391.
 Quádvár 440.
 Quentin Matsys antwerpeni mester 1466—
 1530. 19.
 Quicherat «Melanges d'archéologie et d'his-
 toire» 273.
 Radnót, II. Rákóczy György kastélya 274.
 Radváni vár 413.
 Radvány várának tornyai 220.
 Ragusai Vincze mester 80.
 Ragusai solidus 88.
 Rajnamenti római telegvárosok 320.
 Rákóczy címere 328; — Zsigmond levele
 1590. 179.
 II. Rákóczy Ferencz állítólagos pipája 346;
 — kék selymű zászlaja 412.
 II. Rákóczy György 274; — buzogánya 412.
 Rákóczyak érmei 154.
 Rákos, vas dárdahegy 87.
 Rákosi országgyűlés 1505-ben 321.
 Rakotyásy Balázs 321.
 Ramsauer Naplója 347.
 V. Ramses sírja 333.
 Raphael, az apostolok cselekedetei 17.
 Ráskay címér 23.
 Rathold nemzetség 23.
 Ravenna 90.
 Receswinthus fogadalmi koronái a Hôtel Cluny-
 ben 314.
 Regensburgi ezüst krajczár 88.
 Régészeti és embertani társulat (országos)
 decz. 27-iki ülése 81; — január 29-iki ülése
 83; — febr. 26-iki ülése 186; — márczius
 26-iki ülése 187; — május 7-iki ülése 280; —
 1886—1888, évkönyve 279; — szeptember
 24-iki ülése 373.
 Reka hőmpölyei 277.
 Rénszarvas 47.
 Retyezát 61, 391.
 Revistyei várrom 415.
 Revue de l'art chretien 272.

- Reychmut János fafaragó 1533. 275.
 Rézbányászat 49.
 Réz eszközök 45; — kor 49.
 Rhea Silvia 302.
 Rheda, római kocsi 204.
 Rheimsi egyház 273.
 Riegel Hermann «Grundriss der bildenden Künste» 184.
 Rima-Brezó, templom falfestményei 414.
 Rit kaszáló 100.
 Rod György faragó mester 1540. 275.
 Roland képszerű dombormű 344.
 Róma 7. 118;
 Római bányák 393; — denárok 249; — elefántcsont szobrocska 167; — emlékek 89; — építészet és szobrászat 289; — érmek 277, 356; — ezüst érmek 60; — érmelek története 446; — fölírat nélküli síremlék 165; — feliratok 166; — gyűjtemény 84; — kocsi 63, 194; — kőbányászat 390—395; — kődomborművek 161; — maradványok 368; — mesteremberek 320; — műhelyek 320; — müizlés 320; — rézérmek 87; — sarkophagok 25; — szamosvölgyi út 318; — tégladarabok 355; — vízvezető cső (tubus) 165.
 Románkori zabla 19.
 Románság ethnologiai alakulása 189;
 Rómer Flóris 57., 187.
 Rónay Jácint † 279.
 Rorario Jeromos életrajza 190.
 Rosenau János jeles erdélyi festő 1445. 275.
 Roth (királyfalvi) család czímere 228; — (királyfalvi) György 228.
 Rott Christian Hermann bélyegfömlész 189.
 Roverella bíbornok (†1476) síremléke 8.
 Rovsee (Karinthia), őstelep 276.
 Rozgonyi Margit, Ujlaky Miklós felesége 3.
 Rozgonyiak 321.
 Rozsaji lelet 150.
 Rozsnyay család czímere 229.
 Rubrius Dossenus római pénzverő Kr. e. 83-ban 250.
 Rudnay czímer 23.
 Rudnó, pogányvár 390.
 Rudnyánszky czímer 23.
 Rudolf H—S jegyű tallérai 88.
 Ruszka Pojaně 393
 Ruszt városa 108.
 Sabaria (Szombathely) 167.
 Sacken b. 49.
 Sajó-Gömör, éremlelet a xvi. századból 417—418; — várhegy 350.
 Salamon király ezüstpénze 379.
 Sallesi barlang ős állatfajai 277.
 Salyak 188.
 Salzburg, Theseus-kép 156.
 Salburgi Theseus-mozaik 304.
 Sanct-Margaretha (Karinthia), őstelep 276.
 Sarmata népvándorlás 188.
 Sarmaták 104, 403.
 Sarmatia 97.
 Sarmizegetusa 395.
 Sáros vára 326.
 Sartorius aus Kaisd, Paul festő 1520. 275.
 Sashegy 208.
 Sassadi templom 206.
 Savaria (Szombathely) 370.
 Scarabantiai egyház 370.
 Schellenberk János cseh királyi kancellár 321.
 Schiavonák 154.
 Schimkó Dániel-féle érem- és régiséggyűjtemény 445—446.
 Schlieman 43; — leletei 333.
 Schmitth 272.
 Schönvisner István 426.
 Schutzteufel György erdélyi festő 1555. 275.
 Schweisch, szárnyasoltár 1520. 275.
 Schweizi tavak lakossága 50.
 Scodra 102.
 Sebaldu síremlék 136.
 Seewalchen 48.
 Segesvár, domonkos klostrom újjáépítése 274; — fafaragók, xvi. száz. 275; — templom tornya 274.
 Sejka nevű tető, római bányászat 295.
 Seneca 25.
 Semper Gottfried «Der Stil, oder praktische Aesthetik» 184.
 Senndorf (Besztercze mellett), Szent Lénárt kápolnája 274.
 Septimius Geta ezüst érme 87; — Severus császár 405; — szobra 374.
 Serédy czímer 246; — Gáspár emlékkápolnája 245—249, 413; — Gáspár halála 1566. márcz. 3-án délután 2 órakor 248; — czímere 246; — Susánna 1590. júl. 19. 248.
 Serena Agostino velencei építész, xvii. száz. 274.
 Servatius nagyszebeni mester 135.
 Servet Benedikt kőfaragó 274.
 Severin, György rézöntőnek fia Besztercze-bányáról 1544. 244.
 Sforza Bianca 113; — Lajos 112.
 Sicambria név története 426.
 Siebmacher 24.
 Sió vize 34. 37.
 Silvia alakja 302.
 Singidunum 103.
 Sirmium 103, 369.
 Siscia (Sziszek mellett), püspöki egyház 370
 Skandinávia 47.
 Skytha kurganok 446, 447.
 Solon 188.
 Som Józsa 320, 321; — családja 330.
 Somfalva (Sopronm.), sírhalmok 276.
 Somló 366.
 Somló-Ujlak, ev. ref. templom 415; — őskori csiszolt kőeszköz 375.

- Somodor (Komárommegye) 63; — római kori kocs 280; — sírlelet 193.
 Sopianæ (Pécs) 370.
 Sopron, bécsi dombon eszközölt ásatások 361; — őstelepek 357; — római feliratos emlékek 80.
 Sós-kút nevű forrás 295.
 Spanyolországi baszkok 188.
 Spaur Christof 108.
 Sphynx 86.
 Spielemberger Sámuel címérlevele 1615. 228.
 Spy-i barlangásatások 348.
 Stephan gens Pichler 134.
 Stifft-féle emlékérem 379.
 Stillfried (Alsó-Ausztria) 440.
 Stojanovszky (de Boskovicz) család címere 225.
 Stomfa, római emlékek 440.
 Stoss Veit fiai, János és Márton falfaragók, XVI. száz. 275.
 Strabon 428.
 Strambergi barlang (Morva) 276.
 Stranovics Jeromos zsolnai származású nagy-szebeni festő 1676. 276.
 Strivói püspökség 379.
 Studenicei templom (Szerbia), XV. száz. genuai bársonyszövet 211.
 Suk egyiptomi istenség (a rómaiak Saturnusa) 333.
 Surányi János dr. theol. tanár 13.
 Sükösd György sírköve 1632. 275.
 Sümeg, etruszk bronz edények 258.
 Sümegh, papföldi lelet 352, 419.
 Sümegi lelet 82.
 Svábhegyi római sír 84.
 Svédország gyűjteményei 43.
 SVRIVS, edénykészítő 86.
 Szabolcsmegyei lelet 82.
 Szada (Pestm.), bronz fibula 84.
 Szamos völgye 318.
 Szanád (Torontálm.) 177.
 Szapolyai Imre és a boszniai részek 3; — István nádor gyermekeinek gyámja 321.
 Száraz-Almás 391.
 Szászok 46.
 Széchi Miklós pecsége 182.
 Szeged 255; — Szent Döme temploma 238—242.
 Szegedy István varsói ötvös 244.
 Szegszárdi sarcophag 370; — sírláda 299.
 Szegvár 255.
 Székesfehérvár 128; — 1508. 326.
 224.
 Szembara (de Boskovicz) család címere
 Szenaverős (Zendrisch, Kisküküllőmegye), kigyófejes ezüst sodronytekercs 62.
 Szent-Endre 24; — elefántcsont gyűrű 86; — városház udvarán állott római mértföld-mutató 86.
 Szentendrei lelet 82.
 Szent Erzsébet, IV. Béla nővére a cambrai sz. szűz iránti hódolatból hozzájárul az esztergomi székestemplom építési költségeihez 273.
 Szent-Erzsébetfalva a Gellérthegy alatt 206.
 Szentes, őskori leletek 253.
 Szentesberek, őskori lelet 83.
 Szent Gellért halála 208; — vértanú temploma 205—209; — vértanú utolsó útja 207.
 Szent György-rend nagymestere 108.
 Szent-György (Pozsonym.), templom 246.
 Szent-Györgyiek címere 225.
 Szent István király vereti az első magyar ezüstpénzt 187.
 Szentistváni lelet 82.
 Szent-Iván, díszes edényke 155.
 Szent Margit legendája 206.
 Szentpétery címere 283.
 Szent Sabina temploma 207.
 Szép Fülöp 1504. 17.
 Szepesi szászok 242.
 Szepesmegyei vörös klastrom 413.
 Szepesség 58.
 Szeptencz-Ujfalu (Nyitram.), lelet 91; — népvándorláskori cseréptöredékek 284.
 Szerb ezüst érmecs 88.
 Szerdahelyi Imreffy Márton 321.
 Szerémség 5.
 Szicília 45.
 Szigligeti csonka torony 366.
 Szihalom 43, 154, 371.
 Szilágy-Somlyó, aranykincs 233; — kétélű rézcsákány 375; — őskori bronzcsákányok 375.
 Szind falu építő kövei 290.
 Szlavonia 7.
 Szobb, római bélyeges téglák 376.
 Szombathely, fiatal Bacchus 167—169.
 Szomolány (Pozsonymegye), őstelep 420—423.
 Szomor 62.
 Szorosád (Tolnam.), vas kard 84.
 Szökedomb, római és barbár cserepek 295.
 Sztrigy völgye 61.
 Szudáni fegyverek 154.
 Tabán 206.
 Tabula Peutingeriana 97.
 Taccone Paolo 7.
 Tálak 42.
 Tamás kolosvári festő 1427. 275.
 Tanagrai sírok 428.
 Tapolca fürdő (Borsodm.), őstelep 83.
 Tapoly folyó 248.
 Tarmahegyi ásatás (Hevesm.) 378.
 Tarnóczy-féle gyűrűgyűjtemény 229.
 Tarnow, székesegyház 243.
 Tarsus 433.
 Tatár nyílak 447.
 Taurisi események 162.
 Telegdi Thelegdy család címere 227.

- Teleki grófi család kiállítása 346; — József gróf 228; — Mihály ébenfaszekrénye 346.
 Tell El-Amarnában lelt ékiratos tábla 288.
 Temerinda (tenger indítoja) 188.
 Temesvár, őrlőkövek 395.
 Terebesi templom, Perényi Imre nádor márvány sírköve 1519. 329.
 Terramaré-k, magyarországi 371.
 Terra sigillata edény 86; — sigillatak szarai 337.
 Teschak vára a mai Tesany 5.
 Tétény 207.
 Thebai mondkör 154.
 Theilesius sírköve 1646. 275.
 Thelchak, comes de — 4.
 Thelegdy Borbála 227; — János kalocsai érsek címere 227.
 Theoderich góth király 319.
 II. Theodosius aranya 88.
 Theseus 155; — lagobolonnal 304.
 «Theuerdauk» 411.
 Thme az igazság egyipt. istennője 333.
 Thoas 162.
 Tholdalagi Mária 227.
 Thorius Balbus római pénzverő Kr. e. 94. 250.
 Thökölyi Imre 1683. banderialis zászlaja 179.
 Thracia 188.
 Thury György tábornok † 1571 kardja 411.
 Thurzók xvii. száz. 325.
 Tiberius császár 45.
 Tihói uradalom (Kolom.) 321.
 Tillemont 104.
 Timomachos görög festő Kr. e. III. sz. 26. — kérdés 31.
 Tirolisi Ferdinánd 1583-ban nyert lószerszáma 411.
 Tis magaslat 255.
 Tisza ártere 144; — medrében óriási rézláncz 255.
 Tiszamenti őstelepek 371.
 Tisza-Sass, éremlelet 91, 283, 379.
 Tiszazugi leletek 371; — régészeti társulat 375.
 Q. Titius, C. Vibius Pansával római pénzverő (Kr. e. 90.) 250.
 Tma folyó 447.
 Tomi 188.
 Tolnamegye régészeti kirándulás 287.
 Torda római korabeli emlékei 83; — római régiségek 343; — r. kath. templom 415.
 Tordai hasadék, római kőbányászat 289–295; — «Vágott kő» bányamaradványok 393.
 Tordosi lelet 152.
 Torma Károly 318.
 Toroczkó, római régiségek 343.
 Toskana 7.
 Tószeg kézművesei 145; — őstelepek 144–150, 37.
 Totesd, aranykarika 14 db. 1854-ből 61.
 Tót-Szent-Pál, terra sigillata edény 86.
 Tournay, frank sír 320.
 Töpffer «Réflexions et menus propos d'un peintre genevois» 184.
 Török Aurél tanár 63.
 Török araba 203.
 Törökkanizsai őstelep 82.
 Török nyilak 154.
 Törsvári templom 275.
 Történelmi Társulat (Magyar) kirándulása 342.
 Tövis (Hunyadm.), klostrom 274.
 Traguriai János képfaragó 1489. 7.
 Trajanus dák háborúja 252.
 Traunsee 49.
 Trident, székesegyház kárpitja 9.
 Trient, szényegyek 14.
 Trinitariusok klostroma 164.
 Trójai mondkör 160.
 Tschemin (Csehország), sírhalmok 276.
 Tschudi 7.
 Tulai guberniumban (Oroszország) található koni kamin = lőkövek 447.
 Tübingen Hans festő végrendelete 1464. 108.
 Tvardkó István bosnyák király érme 88.
 Tveri múzeum 447.
 Tvrtkok pecsétjei 2.
 Tycho Brahe, Rudolf király udvari csillagásza 1661. január 26. 10.
 Type des Méreaux 170.
 Ugor népvizonyok 448.
 Ugrin 142.
 Ujfalussy címér 23.
 Újhegy, bronzlelet 259.
 Ujlak (Illok) címere 1419-ből 140; — vára 5.
 Ujlaki Lőrincz bosnyák vezér síremléke 2.
 Ujlaky Lőrincz herceg 5; — sírköve 139; — megfélekezése Német-Ujvárnál 1495-ben 321.
 Ujlaky Miklós bosnyák királyi pecsétje 4; — bosnyák király síremléke 2; — bosnyák király sírköve 139; — címei 4; — leánya, Hyeronyma 4; — macsói bán 3; — négy gyermeke 3.
 Ujlaky síremlék Illokon 1.
 Ujlakyak címere az illoki síremlékeken 139–143.
 Új-Seeland őslakói 182.
 Újszentannai aranykoszorú és karikák 375.
 II. Ulászló 113; — címere 209; — pecsétjei 181; — uralkodása 320.
 Ulfilas kora 319.
 XXX. Ulpia légio 401.
 Ulrik mester, brassai, kőfaragó 1506, 275.
 Undset 46.
 Unger Hanusz magyar ötvös Krakkóban 243.
 Ungnad Hans Bécs-Újhelyen 107.
 Uralkodóház magyarérdékű fegyverei 410.
 Urna 352, 358; — gyanta 79.
 Urnák 59, 385.
 Urszádi éremlelet 283, 379.
 Úrvölgyi r. kath. egyház góthikus kelyhe 339.
 Urwegen Herbord építész 274.

- Uzd, bronz holló 282; — (Tolnam.), római edény bronz füle 86.
- Üvegbarcza CA (Comes Aspremont) egybefont betűkkel 87.
- Üveggyöngy 389.
- Vacsi emlékek 347.
- Vác, római sírláda 302.
- Vajda-Hunyad 128; — vásárok helyreállítása 416.
- Vajdej (Hunyadm.), kígyófejes ezüst tekercs 62.
- Valens 80, 102.
- I. Valentinianus 80.
- Valeria provincia 102.
- Valerius Pudens 406.
- Valkó 5.
- Vancsa Bernát esztergomi megyegróf 272; — István bibornok és prímás † 1269. 272.
- Várdai Pál prímás 216; — Péter püspök címere 226.
- Várfalva, kitűnő kőzet 292.
- Várhely 61; — kutatások 189; — Malagbel szentély 382.
- Vasmegyei régészeti egyesület 89.
- Vas salak 59.
- Vaticani Dionysos szobor 302.
- Vattay (vattai) család címere 228.
- Vázsonyi pusztá (Fejérm.), ujjakkori vas sarkantyú 87.
- Vegetius 105.
- Véghlesi vár 413.
- Velence 1539. 12.
- Velencei cinquede 154; — födeles billikom xvi. száz. 179; — könyv 1473. 179.
- Velika bara 100.
- Venantius Fortunatus 198.
- Vendpatak 57.
- Venus Anadyomene 434.
- Venus Genitrix temploma 26.
- Veronese Francesco 15.
- Vértes hegység 188.
- Vespasianus érmei 251.
- Vesselényi család 330.
- Vestalis papnő 302.
- Veszprém, edénykéik és anyagsörgők 375.
- Vexillatio 394.
- Vézka (Trencsénm.), bronz tárgyak 288.
- Via Salaria 405.
- Viderniki fürdő 57.
- Vigna Fiorelli-féle relief 29.
- Villard cambrai építész 274; — de Honne-court albuma 273.
- Viminatium 103.
- Vincze erdélyi festő 1525. 275.
- Vindobonai egyház 370.
- Vinicus L. pénzverő triumvir Kr. e. 16. 251.
- Vinkovcse, népvándorláskori aranygyűrű 382.
- Vinograda, római állomás és temető 277.
- Violet-le-Duc «Dictionnaire raisonné de l'architecture de française» 184.
- Vipera Ammodytes 61.
- Virchow 50.
- Vis folyó (Oroszország) 447.
- Vischer Péter nürnbergi mester, xvi. száz. 315.
- Visegrád 128.
- Vitellius érme 251.
- Vitéz János 1471. 326; — püspök 226.
- Vitus-hegy 48.
- Vízfogók 57.
- Volga folyó 447.
- Vopiscus 104.
- Vujanahalmi leletek 177.
- Vulkanszorosi éremlelet 252.
- Vypustek (Morva), diluvialis állatcsontok 276.
- Watsch (Karinthia), őstelep 276.
- Waners 20.
- Weech pecsétkiadványa 182.
- Wegeregg 48.
- Weissenburg Jakab építész 274.
- Welcher 26.
- Welther Johann von Scholten domokosrendű templomot épít 1506. 274.
- Werpacher Sebald képfaragó 109.
- Wiesbaden 80.
- Wieseler 303.
- Wilczek gróf 48.
- Winkler Flórián sírképe 1477. 111.
- Wohlgemuth Martin 411.
- Woldrich 45.
- Wölz dr. 14.
- Wurmbrand gróf 45, 48.
- Würflach 109.
- Yatagánok 154.
- Zágráb, Garay sírkő 20; — múzeum ősrégészeti kincsei 347; — székesegyház 241.
- Zalaknai 3 summás falu 174.
- Zalamegye, bronzleletek 176; — rézkori emlékek 410–420.
- Zalathnai aranyterület 174.
- Zalka János megyés püspök 6, 214.
- Zápolya János 190.
- Zboró 245; — Elek várnagy 248; — Rákóczy-féle régi kastély, mozsár 51; — vára 320; — vártemplom látképe 179.
- Zelkingi Orsolya 110.
- Zendrisch, templom faragott székeinek felirata 1540. 275.
- Zenta, edények 177.
- Zeus mythusának antik domborműveken 296.
- Zichy-kápolna 416.
- I. Zimiscs János rézpénze 88.
- Ziridava 100.
- Zollinger Anton 221.
- Zólyom, góthikus ciborium a xvi. századból 339; — mészáros-czéh poharai 339; — róm. kath. egyház kelyhei 339.

Zólyomi régiségkiállítás 339—342.

Zólyom-lipcsei vár 413.

Zólyommegye 228.

Zólyommegyei telepek 83.

Zorubara 100.

Zrinyi Ilona, Thökölyné által Szinán 1688.
máj. 2-án átadott Rákóczy-féle ingóságok
leltára 328.

Zrinyi Miklós sisakja, kardja és hermelin
prémje 411.

Zürich, múzeum 80; — régészeti társulat mú-
zeumában levő magyarországi kardpenge-
töredékek 149.

Zürichi tó 80.

Zynner Procop 108.

Zsámbéki régi kastély 415.

Zsember 413.

Zsigmond 242; — király 154; — pecségei 181;

— Ágost lakodalmára 1543-ban küldött
négy aranyozott serleg 243.

I. Zsigmond lengyel király 244.

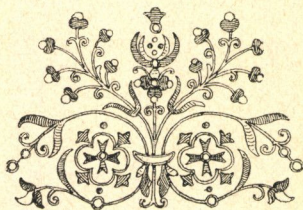
III. Zsigmond lengyel garasa 88.

Zsolnay Ábrahám feliratú löportartó agancs
376.

Zsuppa (Krassó-Szörénym.), a Cohors I. Ubio-
rum két bélyeges téglája 86.

A tartalomjegyzéket, az ábrák magyarázatát és a tárgymutatót készítette

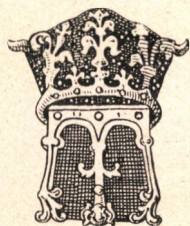
Dr. BOROVSKY SAMU.

AZ UJLAKYAK SÍREMLÉKEI.

(Fénynyomatu képmelléklettel.)

Kezdőbetű egy xv. századbeli cyrill imakönyvben a bolognai egyetem könyvtárában.

Nemsokára nyolcz esztendeje lesz, hogy az országos régészeti és embertani társulat kebelében Bosznia és Hercegovina címérének kérdése vita tárgyává tétett. Azóta egész kis irodalom támadt,* mely az e tárgyra vonatkozó történeti, pecsétani, érmészeti adatokat és műemlékeket behatóan méltatta.

Nem szándékozunk ez alkalommal e sokat vitatott kérdés újabb fejtegetésébe bocsátkozni. Abban, hogy Boszniának régibb címere — a mennyiben erről szó lehet — a *korona* volt, mondhatni valamennyi értekező egyetért s csak a most használandó címér alkotása, illetőleg életbe léptetése tekintetében térnek el a nézetek.

A vita folyamában elsőrangú fontossággal bírnak az emlékek, nevezetesen a jajcei várkapu fölött látható koronás kőemlék, továbbá Katalin bosnyák királynőnek e folyóiratban ismertetett síremléke s az általunk 1881-ben csak megemlített, de eddig bővebben még nem méltatott két Ujlaky-féle síremlék Illokön (Ujlak) Szerémszékében.

* Magyar részről következő munkálatok jelentek meg: *B. Nyáry Albert*: A bosnyák címér (Turul. I. 11. l.) s Heraldikájának 245. s kk. ll. — *Thallóczy Lajos*: A bosnyák címér és zászló kérdés (Arch. Értesítő, 1881. folyam 23. l., külön nyomat); Katalin bosnyák királynő sírköve. (Arch. Értesítő. Új folyam. V. 328—331. l.) — *Pesty Frigyes*: A boszniai címér. (Eltűnt régi vármegyék II. 325—327. ll.) — *Asbóth János*: A bosnyák címér-kérdés. (Bosznia és a Hercegovina II. 187—202. ll.) — Horvát írók munkálatai: *Dr. Fr. Rački*: Ueber das alte Wappen Bosniens. (Archiv für slav. Philologie, 1880. 342. l.) — U. e. und *V. Jagić*: Auszüge aus seiner Polemik mit I. Bojničić. (U. o. 500. l.) — *I. Bojničić*: Ueber das alte Wappen Bosniens. (U. o. 497.; Agramer Zeitung és Arch. Ért. XII.) — *V. Jagić*: Zusätze zu den Auseinandersetzungen über das bosnische Wappen. (Archiv f. slav. Phil., 1880. 498.) — *V. Klaić*: Bosnensia. 1879. II. 13—33. ll. — Osztrák részről *Fiedler József*, a bécsi titkos levéltár aligazgatója, foglalkozott a kérdéssel. Alapos tanulmánya ugyan nincs kinyomtatva, de Asbóth és Jagić bőven felhasználták.

Mielőtt az Ujlakyak síremlékeit bemutatnók, egy-két szót kell szólnunk az előbb említett két emlékről.

A bolognai egyetem könyvtárában egy a XV. században bosnyák nyelven tiszta cyrillicával íratott imakönyvet őriznek, mely miniaturekkel van díszítve. Az egyes kikezdések kezdőbetűi fölé ugyanazt a liliomos koronát alkalmazta a hihetőleg dalmata vagy bosnyák könyvfestő, minőt a Tvrtkok pecsétjein s a jajczai emlékein látunk.

E díszítési mód újabb bizonyoságul szolgál, hogy Bosznia régi koronás címere eredetileg csak pecséteken s címereken alkalmazott monogram-mékités volt.

Ugyancsak e Codexben egy térdelő alakot látunk, melynek lábai mellett ugyanez a formájú korona fekszik. Annyival érdekesebb ez a díszítés, mert az imádságos könyv Hrvoja tiszteletére íratott, kinek *családi* címere az oroslán, melyet az ő s unokaöccse, Juraj bán. érmein láthatunk.¹

A liliomos korona, mint címer-alak igen fontos helyet foglal el Katalin bosnyák királynő sírkövén, melynek ismertetésére föntebb hivatkozánk. Ez emlék a koronának, mint a régi Bosznia címerének, gyakorlatát 1478-ig bizonyítja.

Hazai vonatkozások tekintetében mindezeknél érdekesebb Ujlaky Miklós bosnyák királynak s fia hg Ujlaky Lőrincz bosnyák «vezérnek» síremléke.

I. Az Ujlakyak sírköveit először Paur Iván közölte a «Hazánk» című folyóirat első évfolyamában.² A rajzokat Varsányi János készítette, sajnos inkább a maga, mint a képfaragó ízlése szerint. Az arcokat megstylizálta, a hiányzó részeket kiegészítgette.

E síremlékek az illoki (ujlaki) ferenczes-barátok templomának keleti oldalfülkéjébe vannak egymással szemben befalazva. A templomban csak az emlékeket őrzik, a csontokat hihetőleg elszórták a dúlások alkalmával. Az emlékek anyaga vörös márvány, melyet az idő nagyon megviselt. Három ízben láttuk ez emlékeket, s megannyiszor észleltük,

¹ Hrvoje Vukčič a Hrvatinić-családból származott. — V. ö. Ruvarac: Orodu Hrvoja velikoga bosanskoga vojvoda. Glasznik 49. kötet 45—52. ll. «Az Atyaisten, a Fiú és Szentlélek úristen nevében Amen. E könyvet a keresztény Hvalj írta a vitézlő Hervoya spalotai s az alsó, valamint egyéb vidékek herczegének tiszteletére. Kérlek benneteket testvérek, ha valaki ez írást olvasná s valamit abban meg nem értene, bocsássatok meg nekem s vegyétek tekintetbe a czélt, melyért íratott. Íratott pedig ezen könyv s bevégeztetett 4. 8. u. d. esztendőben Ded Radomir püspök úrnak, a bosnyák egyház építőjének és szervezőjének idejében.»

A codex — minthogy az évszám olvasása nem egészen bizonyos, Jagič szerint lehet 1412, 1425 — Hrvoja idejében íratott, ki alatt Ded Radomir, vagy Radomir volt a patarenusok hirneves egyházi fejedelme.

² Hazánk szerk. Török János, 1858. I. 227—231. ll.

Divald Károly fénynyomata Eperjesen.

UJLAKY MIKLÓS SÍREMLÉKE

AZ ILLOKI TEMPLOMBAN.

Singer József fényképe Ujvidéken

UJLAKY LŐRINCZ SÍREMLÉKE

hogy a jellegzetesebb részletek folyton töredeznek s a törések helyén törmelékessé válik a márvány.¹

Mi tavaly mindkét sírkőnek fényképét vétettük, melyek azonban — a fülke fekvésénél fogva — kissé ferde helyzetben tűnnek fel. Azonban így is megfelelnek a czélnek s híven adják vissza az emlékek jelen állapotát.

Az egyik sírkő a nagybirtokú és tekintélyes Ujlaky Miklós² bosnyák királyt ábrázolja. A díszes pánczélba öltöztetett, pallost viselő alak nyugvó oroszlánon áll, baljában almát tart, jobbát oldalához támasztja. Feje párnán nyugszik.

Ismeretes, hogy Mátyás király a török hódítás után még magyar kézen maradt boszniai részeket Szapolyai Imre gondjaira bízta.³ Három évvel később az alsó-szlavoniai részekben (a mai Bosznia éjszaki részében) nagy birtokos Ujlaky Miklós macsói bán bízott meg Bosznia védelmével. 1470-ben, vagy legalább ez időtájban⁴ Mátyás, Ujlaky Miklóst Bosznia királyává nevezi, de hogy ez inkább csak tisztesség — bár Ujlaky «dei gracie Rex Bozne» (1472. máj. 7.) majd «electus Rex Regni Bozne» (1472. máj. 16.) címekkel⁵ él — bizonyítja az a körülmény, hogy Bosznia tényleges katonai parancsnoka a dalmát-horvát-szlavon bán: Magyar Balázs volt.

Ujlaky Miklós bosnyák királykodásáról igen keveset tudunk. Nem is tartott sokáig, mert a gazdag főúr már 1478-ban meghalt.⁶ Ujlaky Miklósnak két felesége volt: Rozgonyi Margit s egy Garai leány, állítólag Garai Mária, Hunyadi László jegyese. Mindössze négy gyermeke maradt: fia Lőrincz, ki atyja királylyá neveztetése alkalmával újlaki (nem szerémi) herceggé lett. Leányai közül: Hyeronima, Henrik cseh királyi hercegnek volt jegyese, Orsolya, Perényi Istvánné s Fruzsina, Lénárd görcki grófhoz ment férjhez.

A síremléken jobbról s balról két-két, összesen négy czímer van lombozatos ékítmény közé illesztve. Jobbról fent: 1. Háromszögletű paizsban balról jobb felé ágaskodó oroszlán látszik, paizs-támogatóként két csuhás barát szerepel.

¹ A műemlékek orsz. bizottsága bizonyára jól cselekedné, ha az illoki uradalom jelenlegi gondnokát: Hg Odescalchi Gyulát fölkérné e becses emlékek gondos őrzésére.

² «Nicolaus filius Ladislai bani de Wylak». A n. múzeum levélt. évsz. l. közt.

³ 1464. aug. 20. «Emericus de Zapolya Regnorum Bosne Gubernator ac Dalmacie, Croacie et Sclavonie Banus etc.» Orsz. Lev. Dipl. oszt. 35,102. sz.

⁴ Engel i. m. 430. Teleki J. a «Hunyadiak kora» IV. köt. 250. l. nem tudja pontosan meghatározni az időpontot, csak annyit mond, hogy Bonfini 1472. bosnyák királykép emlegeti.

⁵ Orsz. Lev. Dipl. oszt. 17,316. sz. (Teleki XI. 469.) és 17,319. sz.

⁶ Teleki i. m. IV. 50.

Paúr Iván szerint a csehországi címerrel van dolgunk, mire — szerinte — az oroszán kétágú farka is mutat. «Igazolva volna e helyen azzal is, hogy Ujlaky Miklós leánya, Hieronyma, el lévén jegyezve az akkori cseh király Henrik fiának, ez, Ujlaky udvarában magyarul neveltetett, hihetőleg minorita szerzetesek fegyelme alatt, miért is a király a kolostort valami jámbor alapítvánnyal vigasztalhatta meg, mert éppen ezen paizsot két csuhás szerzetes barát emeli mintegy diadalommal magasra».¹

Mi e regényes megfejtést nem tartjuk valószínűnek. Az oroszán ugyanis nem kétfarkú, hanem a művész a fark bojtját véste ki ágozatosan. Ép ily joggal lehetne a címert Ujlaky *valóságos* vejének, Lénárd görcki grófnak, tulajdonítani.² Positiv adat hiányában konstatáljuk, hogy e címert nem tudjuk megfejteni.

2. Három, az egész mezőt szélteben betöltő, liliomos korona egymás fölött.

E címert bizonyára Ujlaky bosnyák királyi méltóságát jelzi. Tény, hogy Ujlaky Miklós bosnyák királyi pecséttel bírt; bizonyítékul szolgálunk erre nézve 1472. máj. 7. «Commissio propria Domini Regis Bozne» alatt kelt oklevelének szavai: «sigillum, quo ut Rex Bozne utimur». Sajnos, hogy a pecsét letöredezett, de nem szenved kétséget, hogy ez emléken a háromszoros jajczai bosnyák királyi koronával van dolgunk.

Balról fent: 1. Dobor paizsban egymás fölött két koronát látunk; a felső, háromszirmú liliomos korona, az alsó öt ormos fali korona (corona muralis). Ez utóbbi alatt egy kétágú tőke, vagy villás galy két oldalán egy-egy fej néz velünk szembe. A paizsot alól egy kigyós gyűrűszerű ékítmény fogja körül. E címert megfejtésénél három kombináció jöhet számba:

a) nem az alkatrészeire furcsa módon szétbontott koronás Garai kigyóval van-e dolgunk, minthogy Ujlakynak második felesége Garai leány volt?³

E kombináció ép oly kevésbé valószínű, mint az általunk egy ízben nyilvánított az a nézet, hogy e címert lenne Bosznia ú. n. illyrisztikus címerének (a két keresztbe tett címergalléron lévő szerezsenyfejek) előfutára.

b) Ujlaky Miklós címei között olvassuk: «perpetuus comes de Thelchak». Sokat kerestük e Thelchak-ot, de végre abban kellett meg

¹ Hazánk i. h. 229. l.

² Görccz címere: babról jobbra metszett, felső arany mezejében veres oroszán, az alsóban jobbról balra haránt gerenda.

³ Ujlaky Miklós hőseleklő özvegyéről, ki fia érdekében kész volt minden áldozatra, annyit tudunk, hogy 1495. még élt, Istvánffy Lib. III. 1622. kiad. 37. l.

állapodnunk, hogy ez «Teschak»-vára, a mai Tesany, Ujlaky alsó-szlavoniai birtokainak középpontja. Ámde ez összetett czímer nehezen jelképezheti a tesanyi fontos parancsnokság czímerét, mely valószínűleg sohasem létezett. A macsói bánok, ha tisztókben jártak el, mindig a magok pecsétjét használták, külön macsói báni pecsét nem volt.

c) Nincs kizárva, hogy valamely város czímerével van dolgunk, de ez a feltevés is illusztrálja, hogy nem tudunk határozott választ adni. Mindössze bizonyosnak látjuk, hogy a czímer bosnyák vonatkozással bír, erre utal a *lilimos korona*.

4. Czímerfős mezőt pólya hasít. Ez alsó czímer az Ujlakyak ősi czímere.¹

Ujlaky Miklós síremlékének talán egyidejűleg (?) készített párja, fiáé: Lőrincz herczegé. Az idős Ujlaky Miklósban a királyt örökíté meg a művész s a kő síma felületét ékítményekkel tölté ki; Lőrincz herczeg sírtáblája egyszerűbb, a herczeg nyugvó oroszlánon álló alakján kívül, melyet kevésbbé díszes pánczél fed tetőtől talpig (fejét is beborítja, úgy hogy csak az arcznak egy része látszik) csak négy czímert látunk. Lőrincz herczeg kevésbbé töredezett sírkövének becsét növeli, hogy körületének felírása mondhatni teljes épségben megmaradt, míg a királyi síremléké letörött.

Lőrincz herczeg alakja egy java korában lévő marczona férfiúét tünteti föl; látszik, hogy a művész előtt az eleven ember állott, míg Ujlaky Miklóst vagy nem ismerte, vagy csak halotti álarcza után dolgozta ki. Ezt a felírás is bizonyítja, mely így szól:

Hic est sepultus illustrissimus Laurentius dux de Wilak filius olim Serenissimi Nicolai regis Bozne una cum Domina Catharina (Pongrá)cz, qui obiit Anno M. CCCCC.

A Pongrácz szó hat betűjének helye letörött, a pontokkal jelölt hely pedig üresen maradt. Az MCCCC. évszám nem felel meg Lőrincz herczeg halálozása évének s így valószínű, hogy a művész előre megcsinálta az emléket, a felírás többi utólag rávésendő szavának helyet hagyván.

Lőrincz herczeg Mátyás királynak s ennek halála után Corvin Jánosnak állhatatos, önfeláldozó híve vala. Atyja után rendkívüli birtokot örökölt. Övé volt Ujlak várával együtt, majdnem az egész Szerémség; őt uralták Német-Ujvár, Galgócz, továbbá Valkó, Baranya s egyéb megyékben számos uradalom. Bosnyák királylyá ugyan nem lett, hanem 1518-ban atyja névleges jogainak egy részét megkapta, a mennyiben «Dux Bozne»-ként szerepel.² Az okleveles adatok szerint, 1518 előtt

¹ A Héder-nemzetségbeli Ujlakyak régi pecsétjét Paúr I. is közli Wagner Coll. gen. után.

² 1493-ban macsói bán; 1511: belgrádi bán; 1518: «Comes Laurencius de Wylak dux Bozne, iudex Curie ser. pr. domini Ludovici»; Múz. s orsz. l. Nagy Iván XI. 392.

mindig «dux de Wylak»-nak neveztetvén, a síremlék is okvetetlenül ez idő előtt készült. Első neje — kivel együtt van eltemetve — Dengelegi Pongrácz Katalin, a második Bakócz Magdolna, kire mint özvegyre birtokainak jelentékeny része szállott. Ezen a réven örökölték azután a Morék. A herczeg maga 1524-ben hunyt el s benne hírneves családjának magva szakadt.¹ A síremléken ugyancsak, mint atyjáén négy czímert látunk, balról s jobbról kettőt-kettőt.

Balról: 1. Négyelt paizs. Az első és negyedik negyedben két egymással szembenálló oroszlán koronát tart, a második és harmadik negyedben az ősi pólyás czímer. Zárt sisakon lévő koronából sisakdíszkép két sasszárny emelkedik ki. Ime a megbővített Ujlaky-czímer.

2. Alúl Lőrincz herczeg kardja végét elfödi egy czölöppel hasított czímer, mely jobbról pólyával van vágva; e pólya alatt egy palánk látszik. Balról ugyancsak pólya vágja a mezőt s a pólya alatt fokával balra fordult nyeles fejsze van ábrázolva.

Kit illet e czímer, nem tudjuk. Nagy Iván (XI. 329.) közölvé az Ujlakyak czímerét, annak negyedik negyedében hegyen álló vártornyot látunk az ismétlődő két oroszlán helyett. Meglehet, hogy a síremléken látható palánk e tornyos czímer megelőzője, vagy Lőrincz herczeg valamely városának czímere.²

Jobbról a herczegi zászló nyele mellett fölül s alól egy-egy czímer. 3. A felsőben látjuk a három liliomos koronát egymás fölött: *Bosznia czímerét*.

4. Az alsón tizenegy küllős kerék alatt hatágú csillaggal holdnegyed.³ — E czímer a Dengelegi Pongráczoké s így a herczeg első nejét: Pongrácz Katalint illeti.⁴

II. Ki lehetett a szóbanforgó síremlékek alkotója? Annyit tudunk, hogy a síremlékek 1478—1518, vagy ha a «dux Bozne» cím jelentőségére nem tekintünk, 1524 közt keletkeztek. Ez év után nem készülhettek, mert a török Ujlakot már jókor elpusztította. Nézetünk szerint mindkét emlék — tekintve modorát, méreteit, felfogását — ugyanazon egy művéstől ered. Közelfekvő a gondolat, hogy a művészt azok között kell keresnünk, kiket Mátyás király műszeretete és pártoló iránya Magyarországra hívott. Magokon az emlékeken semmiféle jel nincs, mely támpontul szolgálhatna. Okirattáraink közt azonban a «M. Tört.

¹ Egyetlen fiacskája 1495-ben meghalt.

² Tagányi K. szíves közlése szerint Galgócz, valamint Ujlak (Illok) várának régi czímere az Ujlaky-pólyákat tartalmazza.

³ Varsányi itt is szabadon rajzolt, az ő kerekén csak hat küllő van, a csillag pedig hétágú.

⁴ Orsz. levéltár. Dipl. oszt. 28,856., 17,035. sz.

Társulat» által kiadott «Hazai Oklevéltár»¹ tartalmaz egy oklevelet, mely gyanításunk szerint közel vezet a művész személyiségéhez.

Ez oklevél 1489. jul. 3. Budán kelt s ebben Mátyás király Traguriai János képfaragót «*nobilem magistrum Johannem de Tragurio Statuarium siue marmorum sculptorem*» a Szlavoniában, Körös-vármegyében neki adományozott maykowczi² kastély birtokában, melyet neki adományozott, megvédeni rendeli. Sajnos, hogy e védlevélén kívül nincs egyéb adatunk. Azonban ebből is kitűnik: 1. hogy Traguriai (Traui) János képfaragó a királytól adományt nyert; 2. hogy ez 1489 előtt történt, tehát János mesternek bizonyos éveken át kellett dolgozni, míg a király munkásságát jutalomra méltatta.

Ennek helyességét nem lehet kétségbe vonni, csak azt a kérdést kellene eldönteni, hogy ki volt Traguriai János? Egy Trauból, vagy ha ezt meg nem engedjük, bizonyára Dalmáciából származó művész. A korabeli szobrászok közt széttekintvén, egyre akadunk, a kivel a mi Magyarországon működő mesterünket igen könnyen hozhatjuk összeköttetésbe s ez II. Pál pápa síremlékének főmestere: *Giovanni Dalmata*, kit a műtörténet kizárólag munkái után ismer, élettörténetéről pedig csak annyit tud, hogy egy márványtábla alsó szegélyébe a szavak vannak bevésve: OANNIS DALMATÆ OPVS.³

Tschudi írja, hogy Giovanni Dalmatát illetőleg, «csak az emlékek nyilatkozataira vagyunk utalva, minden egyéb a hypothesisok országába tartozik. Hazáját illetőleg alig lehet kétség. Nevét épúgy akkor, mint ma családnévkép találjuk Dalmáciában. Kérdéses marad, hogy mely úton jutott Rómába, az éjszakashorvátországi művésztelepek egyikén Toskanán, vagy a legrövidebb úton: Anconán át? Majdnem azt kellene hinnünk, hogy az utóbbi úton. Mert a firenzei iskola, melynek erélyes naturalismusához különben legközelebb áll, nem mutatkozik műveiben. Nála ép az hiányzik, a mit ott leginkább el lehetett sajátítani, az alapos tanulmány, mely csekélyebb tehetségek működésének is bizonyos értéket adott. Ép oly kevésbé gyakorolt rá hatást a római localis iskola, melynek élén Paolo Taccone áll, s melynek legkiválóbb képviselője Andrea mester. Ellenkezőleg folytonos ellentétben állott vele. Azon iránynyal szemben, mely az antik művektől vévén kölcsön, de egyúttal stíl s a formák tökélye iránti érzéket tanúsít, ő a rideg naturalismust követi, jár a maga útján, nem törődve, vajjon eljut-e vele a széphez».

János mester különben római tartózkodása alatt sokat dolgozott, s ha valakinek: Mino da Fiesolenak volt rá hatása. Főmunkája minden-

¹ Nagy J., Deák F., Nagy Gy.: Hazai Oklevéltár 439. l.

² Majkovcz nevezetű helységet ma Zágrábban találunk.

³ Hugo v. Tschudi: Giovanni Dalmata cz. jeles tanulmánya a Jahrb. der kön. preussischen Kunstsammlungen IV. kötet 167—190. l.

esetre II. Pál pápának a Szt. Péter templom kriptájában őrzött s Minoval együtt készített síremléke, mely csak egyes darabjaiban maradt fenn. A munka nagyobb és fontosabb részét János végezte — Tschudi szerint — 1471—4, Müntz szerint 1474 után. Ő faragta Bernardo Erolispoli püspök († 1479) síremlékét. Tőle való Roverella bíbornok († 1476) síremléke a S. Clemente templomban. Azonkívül számos, Rómában elszórt töredék hirdeti nagy munkásságát.

Kétségkívül merész állítás, ha Dalmata János mester munkásságának s műveinek Tschudi által konstatált egyes, a két Ujlaky-síremlékre is ráillő vonásából, egyenesen neki tulajdonítanak ezeknek szerzőségét. Mint legelől említők, a két Ujlaky-emplék rendkívül rozszant állapotban van. A törökök betörése alkalmával szétdúlták a sírokat, s a köveket eltörték, 1690 után kiüzetvén a hódítók, Pastirovics Péter provinciális összeilleszteté ez emlékeket s ő tétette mai helyökre. Mostani állapotukban teljes művészeti becsöket méltatni nem lehet; annyi mindenestre látszik, hogy gyakorlott kéz művei. Az ellen legalább, hogy ezeket az amúgy is kissé nyers kezű *Dalmata János is készíthette*, nem szól semmi.

Érezzük, hogy gyöngé érveinket kizárólag Mátyás oklevelével kell támogatnunk, a mennyiben föltételezzük, hogy Dalmata János és Traguriai János ugyanazon egy személy. Azonosságuk ellen kevesebb bizonyíték hozható fel, mint mellette. Traguriai János mindenestre Dalmata János, s az ethnographiai megkülönböztető név helyett megtudjuk, hogy a nemes mester voltakép Dalmácia mely városából ered. Másodszor az időpont tekintetében nincs ellentét; Dalmata János Rómában 1466—1480-ig dolgozik, tehát jó hírű művész, Traguriai János Magyarországba jöven, 1489 előtt adományt nyer, tehát 1480—1489 közt itt dolgozhatott, így e két datum igen jól megegyezik.

Már most Traguriai János — Giovanni Dalmata faragta-e az akkor Nábobi hírben álló Ujlaky-emlékeket — mint mi gyanítjuk — vagy nem, azt döntse el, ki több adattal rendelkezik.

Thallóczy Lajos.

A GYÖRI SZÉKESEGYHÁZ RÉGI FLANDRIAI KÁRPITJA.

(Fénynyomatu képmelléklettel.)

Ritka műkincscsel bír a györi székesegyház azon régi falszőnyegben, mely Krisztus urunk születését ábrázolja és széles tölgyfakeretbe foglalva, 1860-ig a hédervári kápolnában az ajtó felett függött. A kápolna restaurációja után annak setétes zene-karzatjára került és ott lappan-

gott 1875-ig, amikor előterjesztésemre és Zalka János megyés püspök úr rendeletére a világos és szellős templomi szertár, azelőtt káptalani hiteleshelyi levéltár csarnokában helyeztetett el és föltűnést keltett minden műérzékkel bíró szemlélőben.

Csodálatos, hogy e kiváló remekmű századokig függött székesegyházunk falain, a nélkül, hogy ritka szépsége feltűnt, avagy műértéke és magas belbecse kellő figyelem és méltánylásban részesült volna! Nem említik, sem a székesegyháznak a múlt századok folytán ismételve felvett kincstári vagy szertári lajstromai, sem Károly Lőrincz «*Speculum ecclesiae jaurinensis-e*»; habár ez utóbbi a székesegyház minden jelentéktelen sírját és legcsekélyebb műemlékét kellő figyelemre és szakszerű leírásra méltatja. Innét van, hogy e műdarab koráról, mesteréről és eredetéről mindeddig bizonyosat senki sem tudott; míg a véletlen játéka kellő fényt és világosságot nem derített szerzőjére és Győrbe származásának körülményeire.

Ugyanis a bécsi központi archæologiai bizottság 1886. évi közleményeinek első füzetét* azon évi áprilisben kézhez kapván, abban falszőnyegünk fénynyomatu másolatát pillantottam meg, és megdöbbenve tépelődtem azon, ki közölhette tudtom s hírem nélkül unicumnak tartott falszőnyegünket a bécsiekkel, míg végre a képhez csatolt rövid ismeretítés megnyugtató felvilágosítást nyújtott aziránt, hogy az előttem fekvő fénynyomat eredetije a tridenti székesegyház kincstárában őrzött kárpitgyűjtemény első számú darabja, és hogy ezen hét darabból álló kárpit-sorozat egy mester műve és már 1536-ban említettik a tridenti leltári lajstromban. Nagy érdeklődéssel vártam a cikk folytatását, mely sajnálkozásomra nem volt befejezésekor teljesen kielégítő, de annál örövendesebb a jelzett többi hat szőnyeg darab hű fénynyomatu táblákban nyújtott közzététele.

Ugyancsak az 1886. év vége felé levéltárnoki állásom a Napragi-féle kéziratok és hagyatéki okmányok betekintését és tanulmányozását tevék kötelességemmé. Ezen hagyatéki ügyben 1619. évi márczius 9-én Grébécsi Gáspár királyi ember és Fülei Tamás győri kanonok, mint hiteleshelyi tanú által megejtett tanúvallomás alkalmával a kilenczedik tanú Borsai István 45 éves vallja: «ismég öt vagy hat ó-flandriai kárpitokat vittünk a szentegyházba», t. i. Napragi Demeter volt kalocsai érsek és győri püspök hagyatékából a győri székesegyházba. Alább pedig szintaz vallja: és hallottam szegény úrtul eleitől fogva: a mi egyházi marha, az egyházé legyen. Borsai ugyanis Napragi szolgája volt és boldogult urának saját szájából hallotta, hogy templomi rendeltetésű ingóságait, minők a szentélyfalak felékesítésére szolgáló és szent

* Mittheilungen der k. k. Centralcommission etc. 1886. köt. 9. l.

jeleneteket ábrázoló, gyakran becses és drága falszőnyegek, az egyházé — értsd a megholt püspök kedves jegyeséé a győri székesegyházéi legyenek. Így jutottak az akkor már 100 éves flandriai ó-kárpitok a győri székesegyház birtokába. Valószínűleg ezen szőnyegek vételére és vételárára vonatkozik a győri székesegyház levéltárában eredetiben fenmaradt Tycho Brahe, Rudolf király udvari csillagászának Prágában 1601. évi január 26-án kelt emlékirata, melylyel Napragi Demeter az időn erdélyi püspököt figyelmezteti, hogy schleswig-holsteini kieli polgár és kalmár Perstein Bernát javára 2823 birodalmi tallérról szóló és ugyanazon évi január 19-én már esedékes kötelezőjét beváltani, illetve tartozását lefizetni el ne mulasztja!

Ezen öt vagy hat — valószínűleg pedig mint Trientben hét — flandriai ó-kárpit két viszontagságteljes évszázad lefolyása alatt mind elkallódott és egyetlen egy darabnak kivételével végkép eltűnt. És ez egyetlen is a kápolna falán függvén szüntelen, a világosság, nedvesség és por behatása alatt végtelenül sokat szenvedett és szépségéből élénk színeinek fakulása által sokat veszített; de mindezek dacára még most is szépsége mindenkit elbájol.

Ha talán valaki a Napragi-féle kötelezőben említett 2823 ezüst tallért hét fali szőnyeg árában sokálná, vegye fontolóra, hogy az efféle szőnyegek előállítása igen költséges volt; amennyiben azok nem a közönséges szövőszékben készültek, nem is takács-vetélő segélyével, hanem az ily fajta kárpit minden egyes szín szerint a festett selyem fonál, vagy arany szál tű segítségével lett, a szőnyegnek keretre vont hosszálai közé bele fonva, avagy szöve; innét van, hogy a szőnyeg visszáján minden legkisebb színes tér avagy mezőny szélein a szövetfonalak lemeteszve, rojt alakjában csüngnek alá olyformán, mint azt minden indiai sál visszáján láthatni.

A szőnyegkép alakjainak ruházatán a világos részek, például a redők és ránczok kidomborodó oldala aranyos fényben ragyogott hajdanta. És e késedelmes, nagyobb szőnyegeknel évekig is eltartó munka, továbbá a drága selyem és arany fonalak, mint drága szövőanyag tették e kárpitokat oly drágákká. Ide járúl még azon körülmény, hogy e nemű szövetekhez a minta rajzok — cartonok — elkészítését gyakran első rangú festő-művészekre bízta és az ily drága kárpit becsértékét az idő, mely készítése után elmúlt, lefolyt, csak növelte, fokozta. Ne csudáljuk, hogy Napragi a majdnem 100 éves kárpitokért 2823 ezüst tallért, azaz darabjáért abban az olcsó világban, a midőn a pénznek oly csodálatos nagy értéke volt: 408 tallért fizetett!

Szőnyegünk magassága 240 cm., szélessége vagy hossza 284 cm.; keret gyanánt 14 cm. széles, szintén színes és aranyos fonalakkból szőtt virágos-párta szegélyezi köröskörül, de az nincs a szőnyegképpel

Dívald Károly fénynyomata Eperjesen.

Weinwurm Antal fényképe Budapesten.

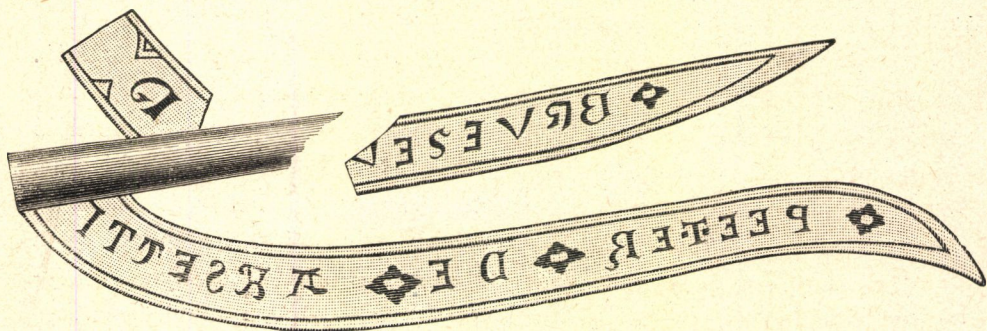
együtt szöve, hanem külön van hozzá varrva. A képen a főalakok a puszta földön meztelenül fekvő és aranyos fénysugaraktól körülfolyt kised Jézus körül csoportosúlnak. Ugyanis az isteni kisedtől jobbra, kék palástfátyolba burkolva térdel és mellén keresztbe vetett kezekkel imádkozik a boldogságos szűz anya; balról pedig és részben mögötte négy angyal, ketteje palástban, ketteje bő redős, bokáig érő köntösben térdel s felemelt kezekkel imádkozik; a szent Szűz mögött sz. József áll és a bal kezében tartott égő gyertyát jobbjával fedi s óvja a lég-húzzam ellen. A háttérben a szent Szűz fölött három zenélő angyal, mellettük balról két pásztor látszik, az egyik a pásztor-kürtöt fújja. Ezek fölött a hagyományos ökör és szamár alakja tűnik elő. Ezen központi csoport a fölöttök lebegő és glóriát éneklő három angyallal együtt két antik díszítésű oszlopon nyugvó ívezetes építményben van elhelyezve. E csarnokon kívül jobbról és balról egy-egy szibilla-jósno áll, mely a feje felett lebbenő mondatszalogot tart, és pedig a jobbról áll: «uterus virginis erit statera cunctorum»; a balról álló pedig «Deus nascetur e virgine hebreæ»-féle saját jóslatával. Mellékképekül a jobb szibilla fölött a napkeleti bölcsek imádási jelenete, a bal szibilla fölött pedig az angyali üdvözlés, vagyis gyümölcsoltó boldog asszony képe látszik.

A győri szőnyeg tökéletes hasonmása a trienti első számú flandriai szőnyegnek, mert teljesen megegyez vele a képen előforduló alakok száma, ezek csoportosítása, tartása, öltözete, az arcok kifejezése, sőt még a legapróbb részletek és az írvonások csodás és esetleges sajátosságai tekintetében is; például a jobb szibilla-jóslat mondatában a cunctorum a C betű □ mind a két ízben, mind a két szőnyegen egyformán szegletet képező egyenes vonalokból áll, holott a virginis szóban a g betű mind a két kárpiton rendes kerekded és correct alakú; a szegletes c tehát nem a szövő-technika nehézkességének eredménye, hanem így alakított, mert a minta-festvényen a festő így rajzolta, így festette azt, vagyis mind a két szőnyeg egy mintakép után készült. A bal szibilla jóslatában az N betű kétszer fordul elő s mind a kétszer, mindkét szőnyegen visszasan II idomítva; holott a jobb szibilla jóslatában ugyanazon N betű szintén kétszer fordul elő, s mind a kétszer, mindkét szőnyegen rendesen N idomítva, mert itt rendesen amott visszasan festette azt a művész a minta-cartonon, a melyről s a mely után készült mindkét szőnyeg, a tridenti is, győri is! Méreteiben is megegyezik a két szőnyeg; nem is említve, hogy a szövő anyag is teljesen egyenlő mindkét szőnyegen tiszta selyem, és színarany szálak.

A tridenti sorozat többi, sajnos, nálunk örökre elveszett számai következők: a II-ik számú szőnyeg magassága 242 cm., hossza 300 cm. Tárgya: *Krisztus tanítványainak lábait mossa*. Mellékképül pedig: a) Krisztus az olajfák kertjében két tanítványával. b) Jeruzsálem tájéka

a poroszlókkal. *c)* Krisztus megfogatása; a III-ik szőnyeg mag. 244 cm. hossza 312 cm. Tárgya: *Krisztus Kaiás főpap előtt*, kinek ruhája peremén ez olvasható: «Chaiphas.» Melléktárgyúl: *a)* Krisztus Annás főpap előtt. *b)* Az elítelt üdvözítőt a poroszlók kigúnyolják, arczulverik stb.; a IV-ik szőnyeg mag. 142 cm, hossza 287 cm. Tárgya: *Krisztus Pilátus előtt*. Melléktárgy: *a)* az ostorozás, *b)* az «Ecces homo» jelenet; az V-ik szőnyeg mag. 242 cm. hossza: 272 cm. Tárgy: *Krisztus keresztviselése*. Melléktárgyúl a háttérben: a Kálvária hegye, rajta a három feszület, a katonai őrseg s a kíváncsi nézők serege. VI-ik szőnyeg mag. 242 cm., szélessége 285 cm. cm. Tárgya: *Krisztus teste a keresztről levéttetik*. Egy turbános alak derékövén e szó: «Dæms», mely azonban évszámot is jelezhet, látható. Melléktárgyúl: *a)* Krisztus a limbusban. *b)* Krisztus sírbatétele. Végül a VII-ik szőnyeg méretei hiányoznak. Tárgya: a *Feltámadás*. Az egyik alabárdos ülő őr ruhaperemén fekete színben és vizsás helyzetben ez olvasható:

«PEETER DE ARSETTL BRVESEL».

E szerint az egész együvé tartozó szőnyegek sorozata Brüsszelben Arsettl, vagy helyesebben «Arsettii Péter» szőnyegszövő intézetében és annak felügyelete alatt készült 1530 körül vagy talán még korábban. Okmányilag bizonyítható, hogy azoknak 1536-ban, midőn I. Ferdinánd király nejével és számos kísérelével mint Cles Bernát tridenti bíboros püspök vendége Trientben időzött, a bíbornok újjon épült «di buon Consiglio» nevezetű palotájának belső feldíszítésére és pedig a II-ik emeleti kerék torony-csarnok falain voltak alkalmazva. Utóbb a pompa-kedvelő főpap házi orvosa Mattioli Péter András által költőileg megdicsőítve is lettek. A bíbornok halálévében 1539-ben Velenczén kinyomott «Il magno palazzo del cardinal di Trento» című művében a költő-orvos így énekel:

Ornan — — — — il terzo muro
Sette gran pezzi di tapezzeria
Non d'altro che di seta e d'oro puro
Tessuti in fiandra con gran maestria.

Hogy pedig azok a jelenleg fenlevő kárpitok voltak, bizonyítják a következő sorok:

Dei gran gesti di Cristo e questa istoria
Da che nacque e pati sul santo legno.

A torony kerek-terméből 1673 előtt, talán még a trienti közszinat idején 1563 körül a püspöki kápolnába szállíttattak, honnét a napfény és por szakadatlan behatása alatt elhalványult szőnyegképek Dürer Albertnek a napkeleti bölcsek imádását ábrázoló oltár-festményével együtt mint korahaladt és már éppen nem divatszerű műtárgyak, az első emeleti egyik szoba szekrényébe költöztettek, valamivel 1780 előtt.

A francziák azonban 1796-iki hadjáratuk alkalmával e sutból elővont kárpitok műbecsét helyesebben méltányolván, azokat egyéb műkincsekkel együtt Párisba szállították.

Napoleon bukása után Bécsbe kerültek s onnét csak 1818-ban adattak vissza I. Ferencz császár parancsára a trienti székes káptalan birtokába és gondozása alá.

Ezen végzetteljes vándorlások alkalmával fosztattak meg e szép szőnyegek azon értékes arany rojtoktól, amelyekkel azok addig körülszegélyezve voltak és melyek minden egyes szőnyegdarabon nyolc-nyolcz bécsi fontnyi tiszta aranyra becsültettek Graziadei Girolamo által. (*Memorie storiche, ossia Cronaca della Città e del vescovato di Trento dal 1776. al 1824. M. S. kéziratban*).

Ezen híressé vált szőnyegetek felhívásomra s figyelmeztetésemre 1887. évi olasz útja alkalmával Dr. Surányi János theol. tanár megtekintette és beható figyelemre méltatta, teljesen igaznak találván mindazt, amit azoknak jelenlegi állapotáról ugyan a *Mittheilungen* idézett cikkében olvastam, t. i. miszerint «igen sajnós, hogy e szőnyegek jelenleg már igen elfakultak; a finomabb világos színek gyenge árnyalatukat egészen elvesztették és csak az erőteljesebb sötét színek, mint a skarlátvörös, kék, barna stb. maradtak igen jó karban. A közbeszótt aranszálak ellenben régi homálytalan fényben ragyognak. Még most is több mint 300 év után gyönyörrel töltik el a néző szemeit csodálatos szépségük által a műszövészet e becses terményei és igen érthetővé teszik a régi krónikások által ismételve ecsetelt elragadtatást, melyet az üde színpompában és szemkápráztató aranyfényben ragyogó kárpitok akkor állandóan elővarázsoltak mindenkiben.»

Visszatérve a mi példányunkra, most már teljes bizonyossággal tudjuk, hogy mint a trienti iker-példányok, 1530 előtt Brüsszelben készült Arettii Péter műtermében és pedig mint a trienti szakértők is nagy valószínűséggel állítják, Dürer Albrecht kartonjai után.

Napragi Demeter kalocsai érsek és győri püspök 1619. évi elhalálása után, annak hagyatékából került az akkoron még teljes sorozat a győri székesegyház birtokába, ennyi bizonyos. Igen valószínű pedig, hogy 1601. előtt Prágában a schleswigholsteini kiel polgár és kalmártól, Perstein Bernáttól vásárolta azokat 2823 birodalmi ezüst talléron, ugyan Napragi, kinek, 18 cm. széles tölgyfa keretekbe foglalva díszítették termeit, s melyeket megkapólag rajzolt vallásos tárgyukért hagyományozott kedvelt jegyesének, a győri székesegyháznak, amelyben talán egy századnál is tovább szolgáltak a jámbor hívek lelki épülésére, míg végre a folytonos por és nedvesség pusztító rombolásának áldozatul estek, ez egynek kivételével, mely midannyi közül a legszebb legremekebb.

Ebenhöch Ferencz,

győrszékesegyházi másodőr, apát-kanonok.

A GYŐRI ALAKOS KÁRPIT.

A győri alakos kárpit meghatározása végett két kérdésre kell a feleletet megkeresnünk; az egyik, hogy ki szötte és hol készítették; a másik, hogy kicsodának munkája a kárpitnak mintarajza — cartonja?

Sem okmány vagy hiteles följegyzés, sem aláírás vagy jegy nem válaszolnak e kérdéseinkre, s így a keresett eredményt voltaképen csak az ábrázolás stylusának helyes elemzésével érthetjük el. De mielőtt ebbe fognánk, tekintetbe kell vennünk, hogy a győri szőnyeg szorosan összefügg a trienti székesegyházban őrzött kárpitsorozattal, melyet dr. Ilg,¹ az osztrák műemlékek központi bizottsága² és dr. Wölz³ ismertetnek, s mely hét fénynyomatban tanulmányozható a «Mittheilungen der k. k. Centralcommission» XII-ik kötetében.

A győri falszőnyeg fénynyomatát összehasonlítva a trienti sorozat első kárpitjáéval, meggyőződünk, hogy mindakettőt egy s ugyanazon mintarajz szerint szőtték. A kettő közt lényegtelenek az eltérések. A trienti szőnyegen a kép jobb s bal szélén, a Sybillák mellett egy-egy pillért látunk, melyek a győrin hiányzanak; a győri kárpiton ellenben az ábrázolás a felső részen teljesebb: több hely marad a lebegő angyalok felett; a három keleti bölcs imádásánál a csillag nem ér közvetlenül a kárpitnak virágfüzér díszítette, szőtt keretéhez, mint a trien-

¹ Mittheilungen des österreichischen Museums 1886-ki folyam 5-ik füzet.

² Mittheilungen der k. k. Centralcommission XII. 9. és 68-ik oldalakon.

³ Mittheilungen der k. k. Centralcommission XIV. 15. és kv. oldalakon.

tin; végre az angyali üdvözlét jeleneténél az épület fölött, melyben a boldogságos Szűz térdepel, még egy kevés szabad tér vehető észre. Ez eltéréseket csupán az okozza, hogy a győri példány aránylag valamivel magasabb és keskenyebb, mint a megfelelő trienti. Ekkora eltérések rendszeren észlelhetők az alakos kárpitsorozatok egyes példányainál. Kétségtelennek tartom, hogy a győri kárpit ugyanolyan hét képből álló sorozathoz tartozott, minő Trientben épségben megmaradt.

A trienti kárpitokat az ottani püspök, Bernardus Clesius bibornok — 1514—1536 — szerezte meg. E főpapnak háziiorvosa, Pietro Andrea Matthioli, a püspöki palota 1539-ben nyomtatott verses leírásában és Janus Pyrrhus Pincius 1546-ban megjelent *Chronicon Tridentinum*ában említik őket, a nélkül, hogy eredetükről szólnának. Erről első ízben Francesco Bartoli nyilatkozik 1780-ban, azt állítván, hogy a kárpitokat Francesco Veronese készítette Dürer rajzai szerint.

A trienti sorozat hetedik képen levő betűknek egy részét, mely a *Mittheilungen* XIV. kötetében közölt fametszet szerint itt is látható a 12. oldalon, úgy dr. Ilg mint dr. Wölz a szöve és a készítés helyének nevéül olvassák. A készítés helye Brüsszel, régi flamand helyesírás szerint Bruesel volna; a szöve, Ilg nézete szerint, Pieter van Asselt, Wölz szerint Peter de Arsettiis. Wölz hozzáteszi, hogy Peter de Arsettiis talán Dürer cartonjai után szötte a kárpitokat.*

Az általunk felvetett kérdéseknek, legalább egyikére határozott feleletet szolgáltatna ezen föltevések közül az, mely helyesnek bizonyul s ép ezért részletesen meg kell őket vizsgálnunk.

A trienti szőnyegeken nem csupán a fent említett betűket vehetjük észre. Az első képen, Jézus imádásán, ép úgy mint győrin minde-nik Sybilla egy-egy fölírásos szalagot tart; az egyiken ez áll: «**Q . . . VTERVS VIRGINIS ERIT . . . STATERACVNCTO**», a másikon: «**S . . . DEVS NASCETUR EX VIRGINE HE . . . BREA**».

A harmadik képen, hol a Megváltó Kajafás elé hurczoltatik, a főpap ruhájának alsó szegélyén e betűk olvashatók: «**CVIFAS**». Az előtérben jobbra térdelő férfi köntösének alsó szélén pedig szintén betűkhöz hasonló jegyeket veszünk észre, melyek azonban a fénynyomaton annyira elmosódvák, hogy nem birom elolvasni.

A negyedik képen, hol Krisztus Pilátus előtt áll a trón mennyezetének szövetén, a kép felső szélén tíz betűt látunk, melyek közül a középsőknek felső része elhelyezésük következtében a keret alá esik, illetőleg hiányzik: «**I O S V A (?) I (?) L (?) T V E (?)**». Megemlíthetem itt, a nélkül, hogy súlyt tulajdonítanék a körülménynek, hogy Arenberg

* Ez adatokat lásd: *Mittheilungen der k. k. Centralcommission* XII. 68. és XIV. 15. oldalakon.

herceg palotájában Brüsszelben egy az edingeni templomból származó XVI. századi szőnyegen az egyik szent ruhájának szélén e betűk olvashatók: iostoual weggen F.*

Az ötödik képen, Krisztus kereszttvitelén, a háttérben álló keresztfára a szokásos fölírás «IIRI» van alkalmazva.

A hatodik képen, Krisztus sírbatételén, a keresztfán ismét az «INRI»-t látjuk, az ábrázolás jobb oldalán álló turbános férfi övére pedig e betűk szövék: «DAEM2».

A hetedik képen végre, Krisztus föltámadásán, több helyütt látunk írásjegyeket. Krisztus kősírnak szélén, az előtte térdelő harcos mögött jobbra, balra: «...ΛV...Ο R T (?)». Az ábrázolás bal felén alabárdot tartó katona ül. Köntösének alsó szélét, mely két helyütt vehető észre, írásjegyek díszítik. Bal lába felett a szélnek egy rövid darabja látható, itt Wölz szerint «ΘΩ» betűk állnak. Jobb térdétől a köntös a földig ér le s itt vannak a névalírásnak olvasott betűk: «Γ...ΓΤΤΕΖΡΑ
◇Ε◇◇ΡΕ·Τ·ΕΕΡ◇» A köntös ujjainak szegélyei ismét betűkkel ékesítvék. A jobb ujján ez van: «VSEVΡ◇», a bal ujján pedig Wölz szerint «II».

Ha e jegyeket fölírásoknak véljük s értelmük megfejtését megkísértjük a nélkül, hogy egy részüket önkényesen kiküszöböljünk, különféle nehézségekbe ütközünk. A kősíron levőket Wölz úr «1529 R F»-nek olvassa, és pedig úgy, hogy az első jegyet egy fél M-nek veszi — római számjelzés szerint 1000, — a másodikat V-nek — római számjelzés szerint 5 — s azután 2 és 9 arabs számjegyeket igyekszik látni. Így egy epigraphikai monstrumot kénytelen föltételezni, egy számban római és arabs jegyeket s V-t (5-öt) D (500) helyett alkalmazva: MV29=1529! Ő maga azonban megjegyzi, hogy a 2 és 9 jegyeket együtt esetleg D-nek olvashatja a néző, s ez esetben persze a jegycsoportnak értelmezését ő sem adja.

A katona köntösének szélén levő jegyek közül Wölz tekintetbe nem veszi a WOE betűket, mivel a többiekénél nagyobbak s állítólag más jellegűek, ignorálja azonban az EIN jegyeket is a nélkül, hogy ez eljárását indokolná.

A megmaradó jegyeket: «Peeter de Arsettiis... Bruesel»-nek olvassa. E magyarázattal szemben meg kell jegyeznünk először, hogy a harmadik szóban az A-ra következő betűt ha a fölírásban előforduló két R-rel összehasonlítjuk, nem foghatjuk reá, hogy szintén R; másodszor, hogy az utolsóelőtti betű semmi esetre sem I, mivel felül egy előre nyúló hosszú szára van, minő a görög gammanak; harmadszor, hogy az utolsó jegyet önkényesen olvassa IS-nek, mert a két betű összevonását mi sem indokolja, elegendő hely lévén mind a kettő kiírására.

* A Wauters, Les tapisseries Bruxelloises 94. old.

Dr. Ilg a kihagyásoknak szintén nem adja okát, a többi nehézségekkel ellenben számolt, de nem oldja meg őket, hanem a következőképpen ketté vágja a gordiusi csomót: «A hetedik képen egy fordítva írott fölírás van, a mi szövegetknél gyakran megtörténik. . . . Ismeretes, hogy a szőtt írástekercesen, szalagokon, mondásokban, a régibb alakos kárpitoknál a legrendkívülibb helyesírási ferdítések, elcserélések és tévedések fordulnak elő. . . . E gyakori helytelenségeket a szövőipar nyomtatási hibáinak mondhatjuk s magyarázatukat abban lelhetjük, hogy a szövők nem tudtak olvasni, nem értették a művész által a mintára rajzolt szöveget, hanem azt jelentőség nélküli díszítésként utánozták. Mindazonáltal az sincs kizárva, hogy magok a festők a priori követték el a csonkításokat, hiszen ők sem tudtak valami nagyon jól olvasni, írni.»¹

Csak ha ez alapot elfogadjuk, helyeselhetjük dr. Ilg eljárását, ki a Németalföldek térképén egy Arsettl-nek — mert ő így olvassa e jegyeket — némileg megfelelő helynevet keresve, Asselt vagy Hasseltet választja, s egy Peeter de Asselt vagy Pieter van Asselt nevű művészt teremt, kire vonatkozó okmányt nem ismerünk, s kiről a művészet története nem emlékezik meg. Létezésének lehetőségét csak azzal igyekszik Ilg elfogadhatóvá tenni, hogy megemlíti Johannes de Asselt festőt, kinek nyomára akadunk a XIV. század második felében.

Ha már Ilg okoskodása szerint elfogadható analógiák keresünk, és nem ragaszkodunk szigorúan a jegyekhez, inkább Peeter van Aalst, vagy Aelst, vagy Alost névalírást kellene itt sejtenünk. Ez a mester, ki Brüsszelben megszötte X. Leo pápa számára Raphaelnek az apostolok cselekedeteit ábrázoló híres rajzait, a XVI. század első harmincz évében a németalföldi szövők legtekintélyesebbje volt. Már 1504-ben udvari szőnyegszövője volt Szép Fülöpnek, s ugyan e címet adományozta neki utóbb X. Leo pápa és V. Károly császár is.²

Figyeljük meg azonban jól a kárpiton levő összes írásokat. A Sybilák szalagjain levő, a Kajafás ruháján látható, s a keresztfára alkalmazott, világosan érthetők s helyesen írvák, a többi ellenben értelmetlen, egyszerűen díszítést képez, a minőt az egykorú képeken számtalanszor találunk többnyire ruhák szélén. Igaz, hogy az állítólag művész és helynevet tartalmazó betűcsoport egy tekintetben eltér a többi fölírástól. Ezek mind balról jobbra, amaz ellenben jobbról balra olvasandó. Hogy ez nem a szövő gépies munkájának eredménye, hanem e betűk már a mintára így voltak rajzolva, az nyilvánvaló. Mert ha a szövő utánzása közben a rajzot megfordította volna, nem csupán mind a többi írás került volna visszájára, hanem az alakok is, s a Megváltó akkor nem

¹ Mittheilungen der k. k. Centralcommission XII. 68. old.

² E. Müntz, La Tapisserie 198. old.

jobb kezét — a hogy helyesen van a szőnyegen ábrázolva, — hanem balját emelné áldásra.

Az a körülmény, hogy e fölírás már a rajzon is nehezebben volt kibetűzhető a többinél, nem igen vall arra, hogy névalírássra kell benne ismernünk. A tizenhatodik század elején még nem volt általános szokás, sőt inkább kivétel volt, hogy a művész munkájára reá írja nevét. Egyes mesterek megtették, például Dürer csaknem minden képén és metszetén, de a ki megtette, az épen önérzetét fejezte ki így és semmiesetre sem rejtette el az aláírást nehezen olvasható betűkkel egy köntös szélére, hanem szembeszökő helyre tette.

Szőnyegen tudtommal csak egy helyütt fordul elő névalírással — nem helynek vagy szövőnek jegye, — a Cluny museumban levő kárpiton, hol «*David fecit*» áll,¹ s ezt Gerard David ismeretes festőre vonatkoztatják. A szövők nevét a XVI. század elején sehol sem találjuk műveiken, még a saját korában európai hírnevű Pieter van Aelstét is csak okmányokból ismertük meg.

A szőnyegeken előforduló jegyekre nézve mérvadó Brüsszel városának 1528 május 16-án kiadott rendelete. Ez, egyéb rendszabályokon kívül, kötelezi a szövőket, hogy minden hat rőfnél (ellen) hosszabb szőnyeg aljára az egyik oldalon a készítőnek vagy megrendelőnek a czéhnél bejelentett és a czéhkönyvbe bejegyzett jegyét, a másik oldalon pedig két B közé foglalt vörös paizsot, Brüsszel városának jegyét alkalmazzák.²

Az eddig fölhozottakból, azt hiszem világos, hogy a trienti kárpitokon levő jegyek megbízható fölvilágosítást nem szolgáltatnak az általunk fölvetett kérdésekre nézve. Reá kell tehát térnünk a képek stílusára s annak alapján megjelelnünk helyüket a művészettörténetben. S itt először megfontolandó Bartoli állítása, melyet Wölz is lehetőnek tart, hogy Dürer rajzolta a kárpitok mintáit.

Dürer 1520 július 20-án indult Nürnbergből németalföldi útjára s 1521 július 15-én hazafelé utaztában távozik a Németalföldekről, Bergheimből Kölnbe érkezve. Az egész idő alatt részletes naplót vezetett, melyben minden fontosabb élményét elmondja, megemlékezik a művészekről és iparosokról, kikkel érintkezik és pontos lajstromot vezet a bevételekről és kiadásokról, följegyezve az összegeket, melyeket a magával vitt művekért, vagy az útközben készített munkák árúként kapott. Szőnyegek minijául készített rajzokat nem említ. Compositiói közül tudtommal egyetlen egyet sem használtak mintául szőnyeghez. E körülmények már valószínűtlenné teszik Bartolinak nézetét, de legvilágosab-

¹ Wauters, Tapisseries Bruxelloises 22. oldal.

Wauters, Tapisseries Bruxelloises 148. oldal.

ban megczáfolja egy pillantás, melyet a képekre vetünk. A győri és trienti szőnyegeken ábrázolt compositiók határozottan flamand jellegűek, egységesek, nincsenek különböző mintaképek alapján összetákolva, és nem függnék össze sem közvetlenül sem közvetve Dürer egy compositiójával sem. Az egész elrendezés és az egyes alakok jelleme teljesen Quentin Matsysra, a nagy antwerpeni mesterre — 1466—1530 — vall-

KRISZTUS MEGSIRATÁSA, QUENTIN MATSYS KÉPE AZ ANTWERPENI MUZEUMBAN.

(Rooses Gesch. der Malerschule Antwerpens etc. művében 49. l. közölt rajz után.)

Minden leírási kísérletnél meggyőzőbb a szőnyegeken ábrázolt jeleknek összehasonlítása Matsysnak műveivel, az Antwerpenben őrzött oltárral, melyre Krisztus megsiratását festette vagy a brüsselivel, hol a szent családot látjuk. Itt is, ott is az alakok sajátos karcsúságát, a kifejezés változatosságát észlelhetjük; észreveszszük, hogy a művész a pompás ruhákban kedvét leli, ábrázolásaiban mentől több szereplőt léptet föl, s a kép túltömöttségét az egyes csoportok egyensúlya által

igyekeznek leplezni. Az épületeknél már nyomát sem látjuk a gótikus izlésnek, mindenütt a gazdag renaissance elemeket alkalmazza.

Ennek a mesternek tulajdonítja Achille Jubinal (*Les anciennes tapisseries historiées*) és Wauters (*Les tapisseries Bruxelloises — Hymans Le livre des peintres I. 167.*) a Boldogságos Szűz életét ábrázoló, 1511-ben készült 15 szőnyeg compositióját, melyeket jelenleg a provençei Aix székesegyházában őriznek.

A Wauters *Tapisseries Bruxelloises* című munkájában meggyőzően bizonyítja, hogy a XVI. században Brüsszelben készítették a gyönyörű szőnyeget, melyek azon idők legdivatosabb művészi fényűzéséhez tartoztak, s melyek közé oda kell számítanunk a trientieket és a győrit.

A győri példány legkésőbb a XVI. század első negyedében készült. Nemcsak mivel 1528-tól fogva a brüsseli előljárátság szigorú rendelete szerint, mint említettük, minden ott szőtt szőnyeg egyik sarkában a megrendelő jegyét, a másikban két *B* közé foglalt paizst kellett alkalmazni, a mi a győrin nem fordul elő, de mert úgy a compositió szigorú rajza, melyen az olasz befolyás egyáltalán nem érezhető, mint a keretet képező sáv gyümölcs- és virágfüzérekkel való díszítése határozottan ezen időre vall. (Lásd Müntz, *La Tapisserie* 188.)

Pulszky Károly.

A RÉGI MAGYAR HERALDIKÁRÓL.*

Hogy nehéz heraldikai kérdéseket — különösen a magyar heraldikában — sem túlzó hazafias érzelem segélyével, sem eredményében kedvező, merev részrehajlással meg nem oldhatunk, ezt az újabb heraldikai iskola az utóbbi években ismételve bebizonyította. Heraldikai kérdéseket nem lehet gordiusi csomó módjára ketté vágni. Ezt tartottuk szem előtt, midőn a zágrábi Garay sírkőre nézve véleményünk kimondására felszólíttatva, erről írott czikkünkben következőleg nyilatkoztunk:

Ez idő szerint nem vagyunk azon helyzetben, hogy határozottan kinyilatkoztassuk: a kérdéses sírkövön levő czímer a hírneves Garay-családot illeti-e vagy sem? Ily nézetben vagyok ma is, csak hogy összehasonlító tanulmányokra időt nyerve, talán egy lépést tehetek előre ezen czímerkérdés tisztázására vonatkozólag.

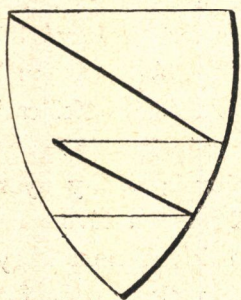
* A zágrábi Garaczímer alkalmából Vsd. ö. Arch. Ért. 1888. 403. l.

Mielőtt ezen egy lépésnyi haladás eredményét előadnók, tekintsük meg azon különbséget, mely a hajdani s mostani heraldikai s sphragistikai kutatás között létezik. A heraldikai s sphragistikai kutatásnál a múltban gyűjtötték a címereket a nélkül, hogy a mintaszerű típusokra figyelemmel lettek volna, az eltérő és variáló példányokat nem szerették — s magukat a véletlenre bízva *egy* példányhoz tartva — a többit behatóbb kritika nélkül elvetették, gyakran megsemmisítve így a legbecsesebb adatokat; a régi kutatás minden alkalommal a sphragistika, diplomatika, archæologia, sőt a mesék s legendák szolgálatába áll, *nem merve önállólólag fellépni s működni*. Ezzel szemben a modern heraldikai kutatás első s főfeladatának ösmeri a legrégibb források nyomozását, nehezen megfejtethető típusok kutatását, azoknak megfejtését vagy megfejtési kísérletét a régiek szokásai, erkölcei, gondolkodása stb. tanulmányozása alapján és más népek mintaszerű heraldikájának és sphragistikájának tekintetbe vételével; az így nyert alapon és a rokon történeti tudományokkal összefüggésben téve meg az összehasonlító tanulmányokat. Semmit figyelmen kívül nem hagy, félre nem dob, összegyűjti a rosznak, sőt képtelennek tartott forrásokat is, hogy ezek összességéből hasznos következtetéseket vonhasson le. Így önállóan, feltartóztatlanul haladva útján, mutat fel pozitív eredményeket s mint ilyen, ha kíváncsítik öntudatosan áll be a sphragistika, diplomatika, genealogia, archæologia, az egyetemes s műtörténelem szolgálatába.

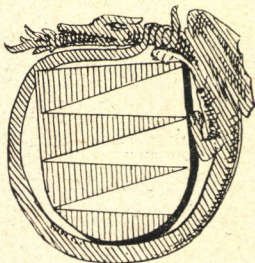
Az így folytatott tanulmányok azt a meggyőződést érleltették, hogy heraldikánknak önálló eredete nem volt, de hogy legszebb, legrégibb mintaszerű címér motivumaink legnagyobb része a külföldről származott hozzánk. Ide vonatkozó kutatásaink annyira előhaladtak, hogy már ma kijelenthetem, miszerint a magyar heraldika a heroldképet nem ösmerte, s ha ilyeneket a középkori magyar címereknél, mint a külföld utánzatait meg is állapíthatjuk, ezeket itteni tulajdonosaik *alig, vagy csak nagyon rövid ideig értették*. Innen magyarázható azon lépésről-lépésre (korszakról-korszakra) bekövetkezett számtalan címerváltozás. A különböző geometriai vonalak (heroldképek), de sőt a művészet és természet tárgyai is (közönséges címerképek), ha azok egyszerűségük által tűntek ki, bizonyos nem tetszést, kedvetlenséget, sőt szégyenkezést idéztek elő tulajdonosánál, gondolva, hogy címerük nem oly szép, mint másé, s ez volt legnagyobb részről oka annak, hogy egyszerű, szép, öröklött címereiket részint *akarattal*, részint *tudatlanságból* megváltoztatták.

Hogy nálunk azon kevés számú heroldképnek is hitele veszett, nagyban elősegíté azon körülmény, hogy annak színei idővel feledésbe mentek és tulajdonosaik sem láttak bennök egyebet, mint többé-

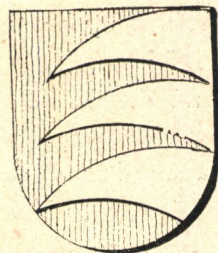
kevésbé szövevényes s előttük értelmetlen vonalakat. S midőn a sisakpecsétek szokása bekövetkezett és mind nagyobb tért foglalt, mi sem volt természetesebb, mint hogy az egyszerű heroldképeket a többnyire közönséges, mindenkitől érthető alakokat ábrázoló sisakdíszekkel (oromdísz), maradandóan felcserélték. Némelyek a sisakpecsétek korát sem várták be, hanem az elődeik pecsétjéhez (de nem címéréhez) tartozó méltósági jelvényeket, néha díszítéseket vették fel címérükbe. Hogy mindezekre nagy befolyással volt egyes korszakok szokása,

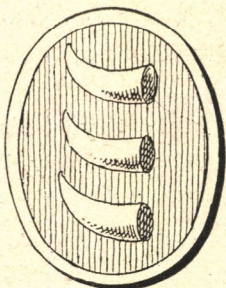
a) a XIII. században

b) a XIV. és XV. században

c) a XVI. században

d) a XVII. században

e) a XVII. században

A BÁTHORY CZÍMER ÁTVÁLTOZÁSAI.

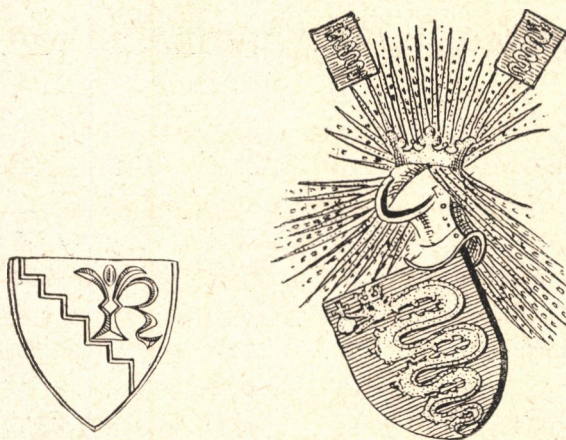
stylusa — főképp előkelő nemzetségeknél — kiknek ügyes művészek álltak rendelkezésükre, felesleges hangsúlyoznom. Így történtek egyes lényeges változások némely címereknél már azon korban, midőn még az ősi címert ösmerték vagy ösmerhették volna.

Heraldikai s genealogiai kutatásainkra támaszkodva, mai nap oklevélileg bizonyíthatólag «genusból» származó, kihalt vagy még virágzó családaink címerei a következő négy osztályba sorozhatók: 1. melyek legrégibb ismerhető őscímertől el nem tértek, vagy ha igen, csak lényegtelen változtatással; 2. melyek a jellemzetes főtypus megtartása mellett, bővítés és javítás folytán jelentékenyen változtak s tértek el az eredetitől; 3. melyeknél a paizs-alak változott, de az ősi

sisakdísz (oromdísz) megtartották; vagy melyeknél a legrégibb címeres pecsét valamely mellékjegye változott paizsalakká s végre 4. melyek az ősi címertől minden tekintetben teljesen eltérők.

Legtöbbje az eddig kinyomozott genus címereknek a 2-vel jelzett osztályba sorozható; ilyenek a többiek között, Báthory, Ráskay, Buthkay stb. a Guthkeled nemből, Lorántffy, Puthnoky stb. a Rathold nemből, a Kanizsay az Ozl nemből; Divéky, Rudnay, Rudnyánszky, Ujfalussy, Majthényi etc. a Divék nemből.

Ez állításom bizonyoságául, mint igen tanulságos példát a Somlyói Báthory címert hozom fel; mert ennek fokenkénti átváltozását rendes heroldképről, természetes címer-alakká a különböző századokon át eredeti források után a család kihalásáig követhetjük.

A GARA CZÍMER ÁTVÁLTOZÁSA.

A Báthory címer oldalékkal kezdődik, erre következnek, majd a szegélyezett, nem teljes ékek, a hajlott oldalú ékek, utóbb a heraldikai farkas-fogak s végül kevéssel a család kihalta előtt, a természetes farkas-fogak, t. i. állkapocsba foglalt természetes fogak. Először külföldi felfogás és mintaszerűség, majd egy heraldikátlan korszaknak mintegy beteges állapota majd apránként az *őstypus feledésbe menvén, annak valamely elkopott pecsét után való rekonstruálása, az egyenes szögletes formákból, a lágyabb hajlottakba való átmenet, végül a természetes hajhászata, hazai előképek után, ezek e címer átváltozásainak egyes stádiumai.* Így változtak a Báthory-címer tiszta oldalékei természetes farkas-fogakká s analogia folytán ugyanígy változhatott a Gara-címer lépcsőzetes osztása pár századon át successive kigyós címerré.*

* Nem gyöngíti e példa erejét az a körülmény, hogy az átváltozási időszakban e nem egyik-másik tagja rövidebb vagy hosszabb időre ismét visszatért az ősi alakra.

Miután ilyképen u. n. heraldikai *félbizonyítékot* szolgáltatottam annak *lehetőségére* nézve, hogy a zágrábi sírkövön levő címér a híres Garamzetség egyik tagjáé lehetett (esetleg a Drusina [Dorozsma] genus címérét ábrázolva) ezzel azonban még nem bizonyul be Drusina-genus horvát származása (csak a heraldikai szempontot tartom szemelőtt) miután a fentebb bővebben kimutattam címerek: tiszta heroldképpel leginkább külföldi, t. i. latin vagy germán eredetre vallanak. Heroldképek a magyar heraldikában is előfordúlnak, de csak a későbbi századokban, ritkán és csaknem soha önállólag, mint arról a Siebmacherben eddig kiadott 3000 magyar címérből bárki személyesen meggyőződhetik.

Csergheő Géza.

AZ AQUINCUMI MEDEASZOBOR.

Az óbuda-szentendrei vicinális vasút építése archæologiai szempontból több tekintetben fontosnak bizonyult. Már előre gondolható volt, hogy a nagyterjedelmű munkálatok nem egy oly jelenséget hoznak majd napfényre, mely ama vidék multjára nézve érdekléssel bírhat.

A vasút építését Szent-Endrén kezdték meg s csakugyan még 1887 őszén sikerült annak déli határában, a hol jelenleg a pályaudvar van, egyéb sírok mellett egy fölbontatlan sarkophagra * bukkanni.

A legnagyobb érdeklődéssel azonban ama vonalrész kiépítésének néztünk elébe, mely a Filatori-gáttól kezdve az Amphitheatrumig húzódik s így az egykori Aquincum nem csekély részét hasítja.

A legtanulságosabbnak a pályaháztól közvetlenül északra eső terület bizonyult, a honnan a feltöltéshez szükséges földet emelték ki. A jelenlegi vasúti töltés mindkét felén ugyanis számos sírra, urnára s néhány feliratos kőre akadtak.

Emlékünk is e tájról, a töltéstől nyugotra, körülbelül 50 lépésnyire került napvilágra; a homokos talajban felfordítva feküdt egymagában. Tőle délre, mintegy 3 lépésre, érdekes sírkövet emeltek ki a munkások, míg távolabb három kőszarkophag és egy téglából (az egyiken a II. segédlegio bélyege) alkotott sír tűnt elő. Úgy látszik tehát, hogy emlékünk valamely sír díszéül szolgálhatott.

A kördéd alapon álló, mészkőből faragott szoborcsoport, melynek főalakja 80 cm. magas, Medeát ábrázolja, a mint a lábainál ölelkező két gyermekének meggyilkolására készül. E kép Medea életének leg-

* A szentendrei sarkophag, Arch. Ért. 1888. 94. l.

meghatóbb és legtragikusabb mozzanatát tünteti föl. Medea, Aietes, a kolchisi király leánya és Diana papnője, beleszeret Jasonba, felesége lesz és utóbb segédtársa az aranygyapjú elrablásában. Jason négy év után, mely idő alatt Medea két gyermekkel ajándékozta meg, visszatér szülőföldjére, Korinthusba. Jason megunja nejét és Kreon király leá-

MEDEA EGY HERCULANEUMI
FALFESTMÉNYEN.

AZ AQUINCUMI MEDEASZOBOR.

nyát, Kreusát akarja nőül venni. A szerelemföltű Medea ekkor bosszút áll hűtlen férjén: meggyilkolja gyermekeit, vetélytársnőjét megmérgezett ruhával öli meg és sárkányfogaton a légbe száll.

E monda remek feldolgozásának Euripides, de legfőképp Seneca által, számos műemlék köszöni létét. Különösen római sarkophagokon találkozunk vele gyakran. A Louvre-ben őrzött egyik sírláda * Medea éle-

* L. Denkmäler des klassischen Alterthums, 907. l. 982. ábra.

téből egész sort, a négy utolsó, tulajdonképen tragikus mozzanatot állítja eléünk. Ismerünk azonkívül edényeket, falfestményeket és gemmákat, hol hasonlóképen a Medea-mondából vett motívumok fordulnak elő.

Mindezen előállítások között, a mi emlékünkre való tekintettel, legtöbb figyelmet érdemelnek a herculaneumi ¹ (rajzát l. a 25. lapon) és a Pompejiből való *casa dei Dioscuri*-féle ² falfestmények. A hasonlóság, mely ezen emlékeken a főalak állásában, ruházata elhelyezésében, sőt még színezésében is nyilvánul, oly annyira szembeötlő, hogy kétséget nem szenvedhet, hogy mindkettőnek közös előkép szolgált alapul. Ezen archetypust Welcker ³ szerencsésen fel is ismerte Timomachos egyik, már fenn nem maradt festményében.

Tudjuk ugyanis Pliniusból, ⁴ hogy byzantiumi Timomachos, ⁵ ki a diadochok korának (Kr. e. III. sz.) legnagyobb festője volt, egyebek közt Ajast és Medeát festette s e képeit Cæsar 80 talentumért vette meg, hogy Venus Genetrix templomában felfüggeszsze. Úgy látszik, hogy a művész összes művei között Medea volt legsikerültebb alkotása. Míg ugyanis egyéb festményeit alig egyszer-kétszer említik az írók és költők, a művész Medeáját az epigrammok hosszú sora magasztalja. ⁶ E vonatkozások alapján elég világos képet alkothatunk magunknak róla.

A szerelmében megcsalt nő még nem hajtotta végre a borzasztó tettet. Kezében tartja ugyan a kardot, de habozik; maga előtt látva gyermekeit, a féltékenység és anyai szeretet harca dúl szívében. — A hagyomány szerint hasonló tragikai összeütközést fejezett ki a művész más két művében: Ajasban és Iphigeniában.

Timomachos művének jellemzésével úgy a herculaneumi, mint a *casa dei Dioscuri*-féle festmény lényegileg megegyezik, bár kétséget nem szenvedhet, hogy a művész felfogásának az előbbi jobban felel meg, mint a pompeji emlék. Különbség a két alak közt jórészt csak a kezek tartásában van. A pompeji festményen Medea jobbájával már a bal kezében tartott kard markolatához nyúl, hogy kihúzza; a herculaneumi Medea ellenben két kezét elől összekulcsolja s hüvelykújjai hegyét, mintegy a legmélyebb, de magábazárt lelki felindulás jeléül

¹ W. Helbig, Wandgemälde der vom Vesuv verschütteten Städte Campaniens. 271. l. 1264. sz.

² U. o. 270. l. 1262. sz. Rajzát l. Denkmäler des klass. Alterthums 142. l. 155. ábra.

³ Kleine Schriften III. k. 450. l.

⁴ V. ö. J. Overbeck, Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Künste bei den Griechen. 407. l. 2119—2121.

⁵ V. ö. Dr. H. Brunn. Geschichte der griechischen Künstler, II. 276. ll.

⁶ V. ö. Overbeck id. m. 408. ll. 2128—2134.

egymáshoz szorítja, holott kardja a hüvelyben kezei közt pihen. Dilthey¹ ez utóbbi motivumot tartja az eredetinek s a művész csakugyan alig juttathatta volna szebben és költőibben kifejezésre a belső küzdelmet, mint ezen motivum segélyével. Itt Medea nem oly borzasztó, mint a pompeji festményen, a hol az anya vérfagyasztó tettét már szinte szemünk előtt látjuk. A herculaneumi Medea láttára legfőlebb sejthetjük a bekövetkezendőket, a nélkül azonban, hogy végkép megszűnnénk az anyai szeretet győzelmét remélni.²

Nyilvánvaló tehát, hogy már a pompeji festményen az eredeti motivumtól egy oly lényeges eltérést követett el a másoló, mely semmikép sem szolgál a compositió előnyére. S e tekintetben a Medea-előállítások legnagyobb része a pompeji képhez hasonló felfogást mutat. Így a Dilthey által közzétett Medea-szobron,³ melyet Arlesben őriznek, továbbá a n. múzeumban levő csoporton, nemkülönben egy marseille-i sírláda fedelének ormában ábrázolt domborművön,⁴ melyet ugyancsak Dilthey ismertetett először, Medea úgy van ábrázolva, a mint épen készül jobbjával a kardot kihúzni. A finomabb motivumok iránti érzék még erősebb hanyatlására mutat a canossai⁵ és egy alsó-italiai⁶ edény-festmény, melyben már a mészárló Medeát pillantjuk meg, sőt az utóbbin az áldozatul esett egyik gyermek kicsurgó vérét is látjuk.

Mindezek után kérdés immár, mily viszonyban áll az aquincumi szoborcsoport (l. az ábrát) főalakja egyrészt a fenmaradt Medea-előállításokhoz, másrészt Timomachos festményéhez. Végig tekintve az ide tartozó előállításokon, nem lesz nehéz felismernünk ama szinte meglepő hasonlatosságot, melyet emlékünknél valamennyi Medea-kép között leginkább a herculaneumi festmény hősnőjéhez mutat. S ez által ama viszony is jelezve van, mely Timomachos remekéhez fűzi. Bátran elmondhatjuk, hogy Medea típusát, úgy a hogy Timomachos megalkotta, az egy herculaneumi festmény kivételével, a mienk adja vissza leghívebben. Már állása is sokkal inkább összevág az utóbbival, mint a Pompejiből ismert alakkal. Testének súlya jobb lábára nehezedik, holott ballábát, térdben kissé meghajtvá, enyhén hátra veti.

Ennek megfelelőleg a földigérő chiton is egészen ugyanazt az elrendezést mutatja, mint a herculaneumi képen. Jobb vállán össze van kapcsolva, úgy hogy jobb keze meztelenül marad; a mellén öv szorítja

¹ Ann. dell' Inst. 1869. 49. ll. és W. Helbig, Untersuchungen über die campaniche Wandmalerei, 126. l.

² Göthe, Laokoon, 3. §.

³ Archæologische Zeitung XXXIII. 8. táb. 2. sz.

⁴ Ann. del' Inst. 1869. Tav. d'agg. D.

⁵ Denkm. d. klass. Alterthums. 903. l. 980. ábra.

⁶ Arch. Zeit. 1867. CCXXIII. tábla.

össze s míg jobb lába felett függélyes redőkben omlik alá, bal felől a láb idomait követi. Azonfelül köpenyt hord, mely azonban csak bal vállát fűdi s bal karja köré van csavarva, ellenben jobb válláról térden alulig csúszott s hogy a földet ne seperje, csücskét jobbájával felhúzza, úgy, hogy a vége jobb keze ujjai közül kissé alácsüngeni látszik. Csak ez utóbbi részletet illetőleg tér el az aquincumi szobor a herculaneumi példától, hol a köpeny jobb vége a derék körül van átalvetve, s úgy látszik, más hasonnemű előállítással sem vethető össze.

Igaz ugyan, hogy a fennebb említett arles-i és a n. múzeumi Medeán is a köpeny jobb felét felhúzza látjuk, csak hogy abban a jobb kéznek nincs semmi szerepe. Emlékünk e sajátságának nyilván az szolgál magyarázatul, hogy mestere (vagy a mi valószínűbb, talán már az, a kitől szobrunk közvetlen előképe eredt), midőn a herculaneumi Medeához egészen híven megtartotta az elől összekulcsolt kezek tartását, már nem ismerte fel kellőleg az abban rejlő jellemző vonást és nehogy mégis egészen indokolatlannak tűnjék fel, a jobb kézzel felemeltette a köpeny csücskét. Különben arra nézve, hogy a másoló már mily kevéssé volt az alak eredeti jelentőségének tudatában s alig tekintette egyébként, mint egyszerűen díszítő elemmé merevedett típusnak, misem bizonyítja jobban, mint az, hogy a balkezében tartott s balkarjához támasztott kard távolról sem hasonlít kard alakjához, a mely pedig még az oly durva emléken is, mint a n. múzeumi, eléggé jellemzően van feltüntetve. Egyébiránt érdekesnek tartom főlemlíteni, hogy a Helbig által (Wandgemälde . . .) 1265. sz. alatt leírt Medea-képen is hasonló félreértéssel találkozunk.

Szoborcsoportunk egészben véve jó karban maradt fenn; egyedül fejét nem birjuk, mely, miként a nyakban látható lyuk mutatja, csappal volt a testhez hozzáerősítve; fejtartása azonban nyilván megegyezett a többi Medeákéval.

A mi a gyermekek csoportját illeti, Lukianos¹ és Lucilius² leírásai után, melyek Timomachos hírneves Medea-festményére vonatkoznak, nem lehet kétség az iránt, hogy azok az anya oldalán játszadozva s távolról sem sejtve anyjuk gyilkos szándékát, voltak ábrázolva. Ép oly kevéssé lehet immár Donner³ meggyőző észleletei után kétséges, hogy ehhez képest a herculaneumi festmény is Medeát eredetileg nem mint

¹ Lucian de Domo. 31. ὅσταντι δὲ ἡ Μήδεια γέγραπται τῷ ζήλῳ διακαίῃς, τὸ παῖδες ὑπερβλέπουσα καὶ τι δεινὸν ἐννοοῦσα· ἔχει γούν ἡδὴ τὸ ξίφος, τὸ δ' ἀδελφὸν καθήσσαν γελῶντες μὴδὲν τῶν μελλόντων εἰδότες, καὶ ταῦτα ὁρῶντες τὸ ξίφος ἐν ταῖν χερσίν. (Overbeck, Die ant. Schriftquellen 409. l. 2136. sz.)

² Lucil. iun. Aetn. 594. sub. truce nunc parvi ludentes Colchide nati. (Overbeck id. m. 409. l. 2135. sz.)

³ O. Donner, Die erhaltenen Wandmalereien in techn. Beziehung (Helbig, Wandgemälde) LXXIX. l.

egyes alakot, hanem gyermekeivel együtt állította elénk. E pompeji festményen csakugyan ott látjuk a két gyermeket, a mint anyjuktól balra koczkákkal (ἀσπράγαλοι) játszanak. Az egyik egy négyszögű alapon ülve ábrázoltatik, míg a másik odatámaszkodva áll. Mögöttük a nevelő.

Helbig,¹ hivatkozva ezen alakok finom egyéni jellemzésére, azt hiszi, hogy többet tartottak meg az eredetiből, mint Medea; s e föltevését, úgy látszik, nemcsak a Dilthey által közzétett Vigna Fiorelli-féle relief,² hanem szoborcsoportunk is igazolja. Mert közelebbről nézve, el nem kerülheti figyelmünket az a hasonlatosság, melyet úgy a pompeji festményen, valamint a két utóbbi emléken a gyermekek állása és elrendezése mutat, a mi csak úgy magyarázható meg, ha föltesszük, hogy mind a három előállításnak valamely közös kép szolgált mintául.

Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Timomachos festő volt és hogy bármennyire is közel állott felfogása a plastikaihoz, a mit bizonyít a néhány szobor és relief, melyek Medeája után készültek, művészete még sem volt annyira korlátozva, mint a mennyire a szobrászt szükségkép kötve tartja az anyag, a melyben dolgozik. Már az említett domborművön is tapasztalhatjuk, hogy a jelenet inkább van összeszorítva, mint a pompeji festményen. A koczkajáték elmaradt s a gyermekek oly közel vannak egymáshoz, hogy az álló alak jobbkezét a másik vállára teheti.³

Tehát nem annyira az eredetitől való szándékos eltérés, mint inkább a szobrászatba való átvitel az oka, hogy emlékünknön a gyermekek az anya oldalán szorosan egymás mellé állítva, mintegy ölelkezők csoportját alkotják, mely némileg Amor és Psyche ismeretes csoportjára emlékeztet. A n. múzeum Medeája, nemkülönben az arles-i csoport még tovább megy: a gyermekek szét vannak választva s az anya két oldalán elosztva. Bizonyára a mi emlékünk készítője is követi vala ezen eljárást, mely egyébként szoborcsoport szerkezetének leginkább felel meg, ha előképéhez annyira nem ragaszkodik, a miről nézetem szerint úgy győződhetünk meg legjobban, ha a két gyermekalak megjelenését a pompeji falfestményen látható alakokéval egybevetjük.

Csoportunk hátsó része durván, faragatlanul van hagyva; Medea köpenyét a kőfaragó hátul csak éppen néhány vonással jelezte, a gyermekek hátsó fele meg éppenséggel nincs kidolgozva. Talán a munka e felületességének tulajdonítandó, hogy mindkét gyermek a szokásos köpeny (χλαμός) nélkül, egészen meztelenül jelenik meg.

¹ Wandgemälde, 271. l.

² Dilthey, Über die Darstellungen der kindermordenden Medea. Arch. Zeitung XXXIII. 8. tábla, 1.

³ Dilthey, Über die Darstellungen, u. o. 63. l.

Eltekintve azonban ezen eltéréstől, sok tekintetben igazán meglepő a rokonság, mely a két emléken a gyermekek állásában és maguk tartásában mutatkozik. Különösen az anya oldalán álló alakra vonatkozik ez, melyet a művész, kétségkívül az eredeti alak plastikus jellegénél fogva, szinte a legcsekélyebb részletekig a pompeji alak másául alakíthatott.

Ballábán állva, a jobbikat a bal elé veti s újjhegyeire támasztja. Feje kissé jobbra, mellette álló testvére felé van fordítva. Kezeinek tartása is lényegesen egybevág a pompeji alakéval. Balkezét ugyanis jobbik hónalja alá dugta, míg jobbját testvére jobb vállára teszi. Ez utóbbi kéz tehát tulajdonképen szintén megtartotta azt az irányt, melyben a pompeji képen látjuk, a hol t. i. a basisra támasztva, újjai a dobott koczkák számát látszanak mutatni, egyedül cselekvése más. Jelentékenyebb változáson ment át a másik alak, a mennyiben az ülő alakból állót kellett alkotni; azonban itt is az adott motívumok a lehetőségig meg vannak őrizve. Alakításánál a jobb felől levő gyermek állása volt mérvadó, a melylyel összhangba akarta hozni a másoló. Jobb lábára támaszkodva, a balt a jobbik elé helyezve tartja. Jobb keze hátára van téve, balját pedig a szomszédos testvér balvállára helyezi. E részben a balkéz itt is lehetőleg megtartotta azt a helyzetét, a melyben a pompeji képen jelenik meg. A kezek hasonló elrendezésével a Vigna Fiorelli-féle reliefen is találkozunk.

Timomachos geniális alkotásának behatása alatt a másolatok egész sorozata készült, melyek a benne kifejezett eszmét többé-kevésbbé szerencsésen ismételték. Ily másolatok nemcsak Pompejibe jutottak el, hanem elterjedtek az egész római birodalomban s úgy látszik, hogy közkedveltségük az idők folyamában nem csökkent, de még inkább népszerűekké váltak, jóllehet megesett, miként a mi emlékünknél is világosan elárulja, hogy a másoló félreértette az eredeti alkotás jelentését s egyszerű decoratív motívumnak tekintette.

Emlékünk is ily másod vagy harmadlagos másolat után készült. De a mi a többi reánk maradt hasonnemű Medea-előállítások sorában az aquincumi Medea-csoportnak fontos helyet biztosít, abban áll, hogy az oly másolat, mely fogalmat adhat Timomachos híres Medea-festményéről.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

MEDEASZOBOR A M. N. MÚZEUMBAN.

Az ó-budai Medea ismertetéséhez e helyütt néhány megjegyzést akarok fűzni a m. n. múzeum egy régibb emlékére nézve, mely a görög hősnőt ugyanazon helyzetben tünteti föl, a mit dr. Kuzsinszky úr is tekintetbe vett, mikor a két emléket összehasonlította. Emlékünk, a mint azt mellékelt ábránk is mutatja, római provinciális iparos durva készítménye; igen valószínűleg Pannoniából ered, bár provenienciájáról pontosabb adatokat találnom eddig nem sikerült. Mészköből készült, magassága 54, szélessége 38, vastagsága 15 cm. Elölről tekintve, szoborcsoportnak látszik, mégis az alakok csekély gömbölydedség s a hátsó lap faragatlan volta miatt domborműnek mondhatjuk. Sajnos, hogy igen rongált állapotban maradt reánk; egész alsó része, Medea s egyik gyermekének a feje s úgyszintén a kard egy része hiányzik.

Emlékünk leírását néhány szóba foglalhatjuk: középen van Medea, a mint két kezével a még hüvelyében lévő felfelé irányzott kardját tartja. A chitonon kívül himationt is visel, mely feje hátulsó részét is befedte, miként a törésig futó vonalakból következtetjük. Jobb oldalán álló gyermeke mindkét kezét kérőleg emeli fel anyja ruházatán; másik felén álló gyermekének csak egyik keze látható, melyben kerek tárgyat, valószínűleg játékszert tart; mindkét gyermek chitont viselt, az egyik ezenkívül chlamyst is. Művészi formákról emlékünknél nem igen lehet szó, mert a legdurvább provinciális domborművek egyike, mégis nagy fontossága van, mert az ó-kori művészet egy kitűnő alkotásával áll szoros összefüggésben.

Kuzsinszky úr értekezésében a Medea-emlékek egymás között és Timomachos híres képéhez való viszonyát részletesebben tárgyalta; elég lesz tehát a jelen emlék bemutatására néhány szó. Diltthey Károly (Annali 1869. 46. 1.) a Timomachos-kérdésről azt mondja, hogy sokszor érintették, de sohasem oldották meg. Azt hiszem, hogy manap is több tekintetben megoldásra vár. Legkevesebbé biztos, hogy mikép voltak a gyermekek eredetileg előállítva; vannak maig is tudósok, kik azt hiszik, hogy Timomachos az ő képén talán nem is ábrázolta a gyermekeket, és ha az ó-kori írók és költők mégis említik a gyermekeket, onnan van, hogy oly utánzatok lebeghettek szemök előtt, melyeknek készítői a gyermekeket önállóan komponálták oda a főalakhoz, a mit egyébiránt az is bizonyítana, hogy a gyermekek oly különbözőképen vannak az egyes emlékeken ábrázolva. Medea kezeinek eredeti motívumáról biztosabb tudomásunk van. Egyetérték Kuzsinszky úrral abban,

mikor azt mondja, hogy e tekintetben a herculaneumi falkép Timomachoszhoz legközelebb áll, s hogy minden más emlék előtt az óbudai Medeát az első hely illeti. Más emlékek, melyek Timomachostól függenek, azon eltérést mutatják, hogy Medea jobbjával a kardhoz kapva, már kivonni

ZIEHEN, A NEMZETI MÚZEUM MEDEÁJA.

készül, illetőleg már ki is vonta. Ha ezt helyesen az eredeti motívum megrosszabbításának nevezték is, mégis szerintem ezen eltérésnek bizonyos jogosultsága van. Timomachos conceptiójának finomsága abban rejlik, hogy maga a gyilkolás megjelenítése helyébe előkészítő momentumot ábrázolt, ebben arra kellett figyelnie, hogy képe tragikus hatását ne veszítse el, a mi kétségkívül megtörtént volna, ha világos pro-

lepis által nem hozta volna a néző tudomására, hogy mi lesz e cselekmény vége. Az anyai szív belső küzdelmét, miként azt a herculaneumi képen látjuk, világosan kifejezi a kezek tartása, megfelelően a görög és római nép felfogásának, mely művészetében a gestusokra mindenkor kiváló figyelemmel volt.¹ De hogy művészünk a tragikus kimenetelt minden nézőnek mikép tette kétségtelenné, arra Ovidius leírása mutat, ki azt mondja, hogy «in oculis facinus barbara mater habet». A híres festőnek hatalmában állott Medea szemeinek kifejezése által értésül adni, a mit művészi finomsága előállítani nem engedett. Amde Timomachos utánozóinak e prolepticus eszköz nem állott rendelkezésükre, különösen nem, mikor szoborban utánozták. Brunn véleménye,² alighanem kissé módosítandó. A szem kifejezése sajátlag festői eszköznek tekintendő, már falfestő is alig képes vele élni, szobrász ily hatást az ő eszközeivel már épen nem utánozhat. Hogyha ezt tekintetbe vesszük, könnyen megértjük, hogy a midőn ama prolepticus műeszköz hiányát pótolni akarták, Medea kéztartásának eredeti motívumát azzal helyettesítették, hogy a kezek készülnek kivonni a kardot, a mi kevésbbé finom, de világosabb motívum. A m. n. múzeum szobra mintegy ez átváltozás egyik stadiumát képviseli: itt Medea bal keze a kardot markolata gombján támasztja meg, jobb keze pedig átfogva tartja a markolatot; természetes, hogy ily fogással nem lehet a kardot hüvelyéből kivonni.

Azonban bárhogy magyarázzuk a különféle Medea-emlékek kéztartásainak váltakozó motívumait, kétségtelen, hogy mindez emlékek Timomachos képével függnek össze, mire már az a körülmény is határozottan reá vall, hogy mind megegyeznek abban, hogy a döntő cselekményt előkészítő mozzanatot tüntetik föl.

Egyáltalában azt hiszem, hogy Timomachos képének hatása az utókor művészi ízlésére leginkább negativ irányban válik szembetünővé. Az ő kora előtt az edényfestők magát a gyilkolást egész rémítőségében ábrázolták; ezt a jelenetet mutatja a híres canosai díszedény; még borzasztóbb hatásúak az Oppermann-féle s a Musée Napoléon III.-féle edények képei, melyeken a gyermekek sebeiből kifolyó vért is szemlélhetjük.

¹ Hasonló motívum, a melyben összekulcsolt kezek eidolon tartásával vannak kombinálva, előfordul a müncheni Iphigeneia-sarkophagus azon jelenetében, hol Iphigeneia mély fájdalommal az elesett Thoasra tekint (l. Overbeck Heroengallerie XXX. t. 1. ábra); ugyanezen sírládának Orestesra pillantó Iphigeneia-ja szerintem hívebben tükrözi vissza Timomachos híres képét, mint a Grimani-féle relief, melyre Overbeck emlékeztetett. Híres képek a szobrászatban való utánzásaira nézve, l. Furtwängler Annali 1878, 99. 1.

² Künstlergeschichte II. 283. 39.: «wir können nicht mit Unrecht die ganze Auffassung des Timomachos eine der plastischen sich annähernde nennen, daher denn auch die in der Medea durchgebildeten Motive in der Plastik mehrfach Verwendung gefunden zu haben scheinen».

Ellenben a Timomachos után való korból oly előadást nem ismerünk,* mely magát a gyilkolást és nem a gyilkos tettet megelőző momentumot ábrázolná, a mi nem lehet véletlen. Hogy a gyilkolási jelenetet előkészítő, de prolepticus világos jelzésében eléggé hatásos mozzanattal helyettesítette, sőt az ábrázolás ez enyhébb módjával az utókorra oly állandó hatással volt, ebben volt Timomachosnak az a művészies tette, melynek energiájáról Dilthey Károly a maga helyén oly finom jellemzést adott, s melynek utóhatása még a mi szerény tehetségű pannonai szobrászunk alkotásán is észlelhető.

Budapest.

Ziehen.

A KÖLESDI ŐSTELEP.

(TOLNA MEGYÉBEN.)

Az elmúlt 1888. év július havában gróf Apponyi Sándor, mint Kölesd birtokosa, arról értesítettett, hogy a Kölesdről Borjád felé vezető országúton, a historikus nevezetességű «Csonthegy» tövében, az út egy része beszakadt s egy mély pincze-üregben emberi csontokra s edényekre akadtak; tovább hatolni azonban nem volt a munkásoknak bátorságuk. A gróf úr engem bízott meg a lelet megvizsgálásával s a netalán szükséges ásások vezetésével. E megbízásban július 19-ikén indultam el Kölesdre. A jegyzői lakban emberi s állati csontokat, koponyákat, bos priscus szarvat, agancs-darabokat, edénytöredékeket s mészbetéttel diszített ép edényeket találtam. Mindezen tárgyak a Csonthegyen állítólag keresztülvezető nagy pinczéből kerültek elő.

A lelhely a Kölesdről Pusztá-Borjád felé vezető országúton, közvetlenül a Csonthegy tövében van, úgy hogy az üreg még mélyen terjed az országút alá. Az országút másik szélén ismét meredek, körülbelül 8—10 ölnyi mély lejtő következik, melynek alján a Sió vize folyik.

* Voltak ugyan emlékek, melyeket Medeára vonatkoztattak, de ezt a bázeli ólomtáblára nézve már Friedländer is visszautasította (l. Archæologische Zeitung 1865. p. 118.; 121.), a gráci relieftábla pedig (Muchar, Gesch. von Steyermark 423. l., X. tábl.) alighanem Thetist ábrázolja, amint Achilles fiát a Styxbe meríti. Örvendek, hogy a gráci dombormű ezen magyarázatában a legújabb Führer durchs Johanneum szerzőjével ugyanazt a nézetet vallom; nincs igaza Baumeisternek, ha Denkm. des klass. Alterthums I. 3, így ír: «Die uns so geläufige Eintauchung des Kindes in den Styx kommt in der Kunst sehr spät vor: wir kennen nur die capitolinische Brunnenmündung». A gráci reliefen kívül még az igeli oszlopnak egy domborműves oldallapja ugyanezen jelenetet tárja elénk. A mit alkalom adtával azért emlétek fel, mert igen praegnans példája annak, hogy a provinciális emlékek ismertetése mily fontos szerepet játszik mű-mythologiai emlékköröknek teljes megbirálásánál.

A község jegyzője kirendelte a bírót, kisbírót s ugyanazon munkásokat, kik az útkaparás alkalmával legelőször akadtak a leletre s ott a hely színén kérdeztem ki az illetőket a lelet körülményeiről. A munkások, valamint az azokra felügyelő kisbírónak vallomása a következőkbe foglalható össze: «Az útjavítás alkalmával egészen a Csonthegy tövében körülbelül egy négyszögölnyi területen leszakadt az út. A kíváncsi munkások kihányták onnét a beszakadt földet s azt vették észre, hogy ez üreg a víz partjától az országút alatt vonuló s a Csonthegybe nyúló tágas pincze. Feneke ki volt tapasztva, az oldalfalakban pedig jó magasan derék vastagságú négyszögű gerendáknak helye volt látható, a melyben még korhadt fának maradványait találták. E tető-gerendák négyszögű helyei szabályosan feleltek meg egymásnak mindkét oldalon s körülbelül két-két arasznyi távolságban voltak sorban láthatók. Edények már a felső leszakadt rétegben is találtattak, az emberi csontok azonban a pincze aljából kerültek elő. A csontvázak fekvési helyzete s irányítására vonatkozólag nem adhattak felvilágosítást, miután a beszakadt földből egyenként szedték ki a csontokat. Az üreg fenekén még őrlőkö-darabokat s részben a pusztá földön, részben pedig nagyobb edénytöredékekben apró szemű szenesedett búzaszemeket találtak.»

Eddig terjed a legelső alkalommal itt dolgozott munkások vallomása s daczára annak, hogy több ellenmondás van e vallomásban — mégis valamennyien egybehangzóan nyilatkoztak. Az ellenmondás tehát nem hazugság, hanem téves felfogásból és kombinációból eredhetett. A lelhely felfedezőinek kihallgatása után, létra segítségével leszálltam a körülbelül másfél öl mély s ugyanoly széles üregbe, hogy személyesen győződjem meg, mi való és mi nem az eddig hallottakból s csakugyan egészen mást találtam.

Az üregnek oldalfalait igen kemény löszréteg képezte, de semmiből sem lehetett az üregnek ősi alakját vagy contourjait, annál kevésbbé a pinczének irányát láthatni, sőt ellenkezőleg az akkori üregnek oldalfalaiban köröskörül lehetett még vörösre égetett foltokat, itt-ott kevés hamut, széndarabokat s a kemény löszfalba ékelt állati csontokat, edénytöredékeket, sőt ép edényeket láthatni. Az eredeti üreg tehát kétséget kizárólag még minden irányban tovább terjedt, de a tárgyakat tartalmazó lösz oly kemény volt, hogy csakis csákányokkal lehetett dolgozni s csak erős vágások után fejthettünk ki az oldalfalakból egy-egy nagyobb löszdarabot, a melyből itt-ott golyó-alakú s mészbetéttel díszített csinos, ép edények hullottak ki. Mielőtt ide értem volna, ismét szakadt az üregbe föld s így érthető volt, hogy az állítólagosan kitapasztott fenekéből semmit sem láthattam. Kíváncsi voltam mégis arra, azért mélyebbre ásattam az üreget. Nagyon nehéz volt létrán kihordani a földet s három embernél több nem is dolgozhatott ott együtt.

Jóval mélyebbre értünk már két ölnél, de a fenekére még sem akadtunk. Nehogy a közlekedés az országúton megakadjon, abban kellett hagynom e munkát s csak az oldalfalakból fejtettem ki darabokat, a nélkül, hogy kihányattam volna e földet. Az oldalfalakon az állítólagos «derék vastagságú négyszögletes gerendáknak» helyét sem találtam meg. Láttam azonban, az akkori üreg fenekétől számítva, körülbelül egy ölnyi magasságban, az üreg mindkét oldalán egymásnak megfelelő irányban vízszintesen nyuló, nem ugyan derék, hanem csak kar vastagságú s nem négyszögletes, hanem kerek lyukat a kemény löszben. Lehetséges ugyan, hogy ez is egykori tető-gerendának jelezte helyét, de az sincs kizárva, hogy ősi fagyökérnek nyomából eredt.

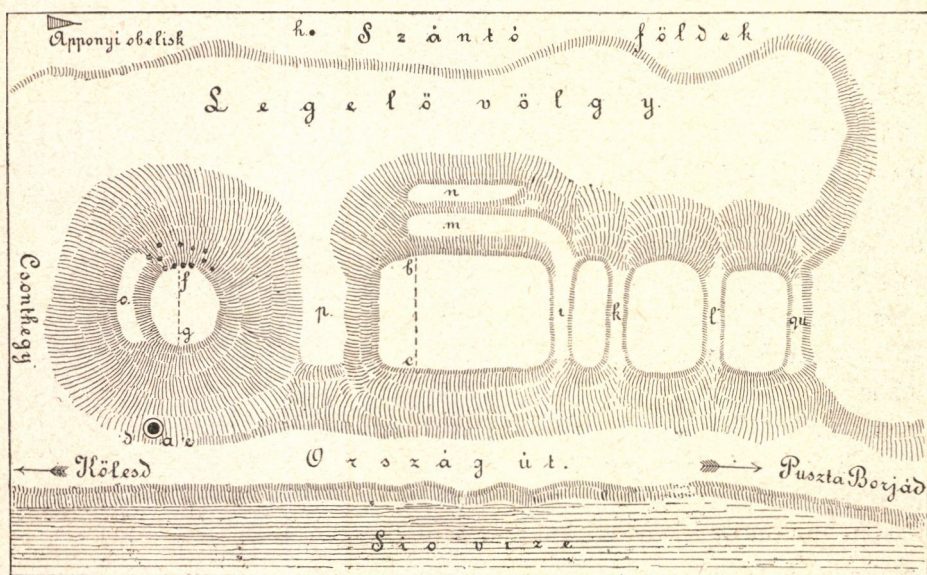
Soká szemléltem e különös helyet s alig tudtam eleinte eligazodni ily mélységben a kemény löszbe ékelt tárgyakon. Temetkezési hely nem lehetett. Valószínűtlenné teszi azt a nagy mélység, a nagy területen elszórt edények. Konyhahulladék, magneműek, őrlő-kövek s a tűznek kétségtelen nyoma. Alig lehet más magyarázata, mint ez: hogy ez üreg vagy az ősi scarpon lefelé vájt vagy még valószínűbben, a hegynek ősi lejtőjén vízszintesen nyuló, ritka nagy mesterséges barlang lakás volt, melyre a hegynek magas lösz-rétege reá szakadt. Így jutottak a tárgyak oly mélyen a löszréteg alá s a lakásban volt emberek is e véletlen partszakadás alkalmával letek ott halálokat.

Az üregben csakis edények, edénytöredék, konyhai hulladék, szén-darabok s szenesedett magvak kerültek elő, de csont, kő, vagy bronz eszköz itt nem találtatott. Az emberi csontok körülbelül 3—4 egyéntől eredhetnek s vannak köztük ifjú s öregnek csontjai. A koponyák dolichocephalok. A csontokon az égésnek legcsekélyebb nyoma sem látszik.

Az oldalfalak lösz-rétegében még mindig volt hamu, állati csont s cserépdarab, de semmiféle más érdekesebb tárgy. E már meddő munka alatt felmásztam a meredek Csonthegy tetejére, hogy onnét tüzetesebben szemügyre vehessem a területet. Már e hegymászás alkalmával a meredek lejtőn minden lépésnél akadtam különféle, de kivétel nélkül, præhistoricus cserepekre. Mily meglepetés várt azonban reám a hegy csúcsán, hol tisztán szemlélhettem az egész hegygerinczet s hol a csak historicus oldaláról ismert Csonthegyen már az első pillanatra ritka erős præhistoricus védművet sikerült felfedeznem.

E védmű rajza az I. számú táblán látható, hol az imént említett véletlen lelhelyet az «a» pont jelöli. A Csonthegy legmagasabban fekvő végpontja a Sió vize s a vele ellentett irányban vonuló legelő völgy közötti hegygerincznek s az eddigi eredmények szerint ez volt e præhistoricus védművet építő nép tanyáinak fő gyűlhelye. A Csonthegy teteje fákkal van beültetve s így scarpírozásának egyetlen, Kölesd felé

fordult s épen maradt részét csak akkor lehet tisztán kivenni, ha a szemlélő a hegytetőn van, de eredetileg e scarp körülvette az egész Csonthegyet. A «p» mély bevágás után következik a hegygerincznek többi része, melynek plateauján keresztben vont négy mély erődítési árkot (i, k, l, g) találunk. A hegygerincz lejtője csak a legelő völgy felé terjedő részen bír jelenleg hullámvonalas scarpírozásban észrevehető kettős sánczárokkal (m, n). E kettős sánczárok eredetileg valószínűleg végig nyult az egész hegyoldalon. az utolsó «q» árokig; jelenleg azonban nyomai teljesen elmosódtak. A másik t. i. a Sió vize felé lejtő hegyoldal valószínűleg már eredetileg sem bírt scarpírozással. A telep

eléggé volt védve itt, a hegynek igen meredek lejtője s a közvetlenül alatta elterülő víz által, mely azon ősi korban nemcsak a jelenleg szabályozott folyó medrére szorítkozott, hanem az egész lapályt borította el. Vagy ha volt e részen scarpírozás, úgy csak az a jelenlegi országút lehetett.

Miután a hegynek præhistoricus korbeli erődítményét kétséget kizárólag constatáltam s rajzát felvettem, félbeszakítottam az első lelhelynél («a» pont) a már nagyon meddő s kevés eredményű, fárasztó munkát. Megkísérlettem még az «a» ponttól néhány öllel jobbra s balra, a «d» és «e» pontoknál az ásatást, de mindkét helyen az érintetlen löszréteget találtam.

Másnap már nem az országúton, hanem magán a sánczon kezdtem

próba-ásatást, keresve e præhistoricus nép lakásait és temetőjét. E célból egyidejűleg két széles kereszt-árkot vonattam «bc» és «fg» pontokon. Az első «bc» árokban csak elszórtan heverő edénytöredékeket, konyhahulladékot s keményre égetett sártapasz-darabokat találtunk, melyek a kiégetett nádszálak mélyedéseit és nyomait mutatták. A másik «fg» árokban azonban már az első néhány kapavágás után az «f» pontnál reá akadtam a mesterséges apró barlang-lakásokra. A Csonthegy plateauján keresztben vont «fg» árok, hol a temetőt sejtettem, nem vezetett eredményre. Elszórt edénytöredékek s egyetlenegy bronztünek sötétzöld s ragyás patinával borított gomb-alakú feje képezte ez árok leletét. A Csonthegy plateaujának szélén azonban egymásután takartunk fel négy hamuval teli lakást. Egy a hegyoldalon keresztben lefelé vont árok váratlan eredményre vezetett; itt is lakásokra akadtunk. Rendesen a sánczok plateaujának széle körül találjuk e «putri» lakásokat, de a hegyoldalban eddig még nem akadtam más sánczokon lakásokra. E körülmény, mint újdonság vagy legalább ritkaság, különösen figyelemre méltó.

Összesen tizenhárom lakásra akadtam és pedig négy a plateau szélén, kilencz pedig a hegyoldalban volt. A lakások nem terjednek lejjebb a hegyoldal hosszának egyharmad részénél vagyis körülbelül olyan mélységig, a hol az eredeti sánczárok, az «o» pontnak most már elmosódott folytatása vonult. Ásattam ugyan a lejtő alsó részén is, de lakás nem mutatkozott s a felülről lehullott cseréptöredékeken kívül más nem találtatott.

E kerek, a kemény löszbe ásott mesterséges lyukak vagy jobban mondva lakások, körülbelül két méter mélyek s 2—3 méter átmérővel bírnak. A felsőbb rétegben, valamint a lakás körül a legtöbb esetben találtam nád vagy vessző mélyedéseit mutató, jól kiégetett sártapasz-darabokat, a mi arra enged következtetni, hogy a lakások felső része ernyővel bírt s ez itt a meredek hegyoldalon a víz s lehulló föld elleni védekezés céljából majdnem elkerülhetlenül szükséges. A lakások egyikének felső részében a kemény löszrétegben ép oly kar vastagságú s vízszintesen haladó lyukat találtam, mint az első «a» pont alatti nagy lakásban, mely talán a tetőgerendának helyét mutatta. Hogy a lakások bejárata felülről vagy oldalvást volt-e alkalmazva, azt itt nem konstatálhattam, mert a lakóhelyek üregének nyugati oldalán vagyis a hegylejtőn, nem érintetlen löszfalat, hanem csak humus-réteget találtam, valószínűbb azonban, hogy oldalvást voltak a hegyoldalba beásva.

A lakásokban, kivétel nélkül, sok hamu, szén, edénytöredék, konyhahulladék s néha az ép edényeknek egész fészke találtatott. A mily gazdagok voltak e lakások edényekben, ép oly szegények voltak egyéb tárgyakban. Az edényeken kívül következő tárgyakból állott a lelet:

- Egyetlenegy csiszolt s átfúrt kőbaltának töredéke.
- Ot örlőkő s néhány különféle alakú csiszolt dolgozó kő.
- Két pengehasogató kő.
- Négy, a végén félkör-alakúra csiszolt állati oldalborda, melyek simításra használtattak.
- Három hegyesre faragott s két munkálatlan agancsdarab.
- Egy, a talpán kiszélesedő hat cm. vastag, tömör agyaghenger, mely valamely nagyobb tárgynak képezte talpát.
- Egy picziny, tömör nyelvű agyag kanál.
- Két 10 cm. átmérőjű agyagkorong, melyek a középén a kerék agyához hasonlóan, mindkét oldalon csekély nyujtványnyal bírnak s ugyanitt keresztül vannak lyukasztva.
- Számos állati csontdarab s néhány bos priscus szarv.

Nagyon feltűnő, hogy egyetlenegy silex-darabkát nem találtunk, daczára hogy magam is kutattam utánok s munkásaimat is figyelmeztettem azokon. Teljesen hiányzott a lakásokból a bronz is, pedig e mészbetétes edények nálunk legalább a bronzkort jellemezik.

A kölesdi lelet legszebb részét tehát az edények képezik. Összesen 59 edényt hoztam e körülbelül másfél napi ásatásból, a melyek legnagyobb része ép vagy pedig csak csekély csorbulást szenvedett.

A *nagyságot* illetőleg általában piczinyeknek mondhatók. Találtunk ugyan nagy mennyiségben vastag falazatú nagy töredéket, melyek díszítés nélküli vagy ujjbenyomásos díszítéssel bíró, nem annyira primitív, mint inkább a közönséges használatnak jobban megfelelő durva nagy edényektől eredtek, de ezekből — habár töredék halomszámra volt — ép példány egyetlenegy sem maradt. A leletnek ép példányú edényei általában piczinyeknek mondhatók, úgy hogy öt példánynak kivételével, a tíz centiméternyi magasságot nem haladják túl és ennél kisebb is csak nagyon kevés van.

Alakjuk jellemző, nagyon sok egyforma van közöttük, miért is talán arra lehet következtetnünk, hogy egy ugyanazon helyen, valószínűleg ott helyben készültek, s így igen könnyen osztályozhatók. Túlnyomó leletben és pedig 42 példányban van képviselve az apró korsó, melyek egymás fölött alkalmazott kettős tölcsér-alakúak s egy füllel bírnak. A felső tölcsér a nyak, az alsó tölcsér pedig az öblös résznek felel meg s mindkét rész egyenlő magas. E korsók, kivétel nélkül, csakis egy füllel bírnak s ez lapos és magas ívalakban terjed, úgy hogy egyik vége a korsó peremébe, a másik pedig az öblös részbe van illesztve. Az edény pereme fölé soha sem emelkedik a fül, hanem úgy van abba benyomva, hogy a fül felső része félkör-alakú mélyedést képez, miáltal nemcsak hasonlít némiképp Po vidéki «ansæ lunatæ»-hez, hanem támaszt nyervén e mélyedésben a hüvelykujj, nagyon gyakorlati annak fogása. (Lásd 1. 2. ábrát.)

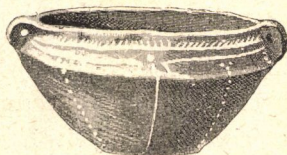
1.

9.

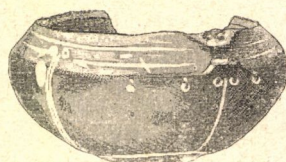
7.

12.

8.

10.

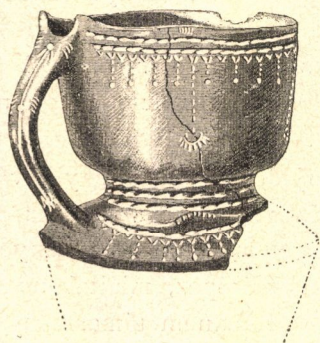
4.

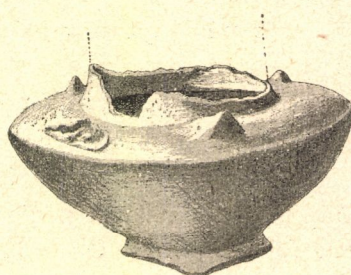
9.

3.

2.

5.

AGYAGEDÉNYEK A KÖLESDI ŐSTELEPRŐL (TOLNA M.)

15.

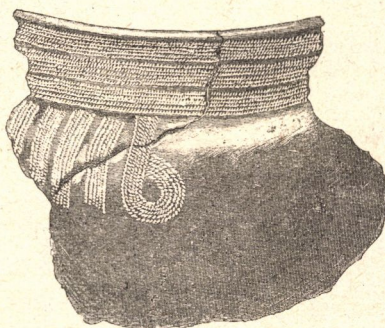
17.

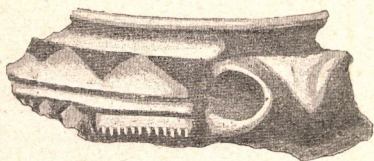
14.

18.

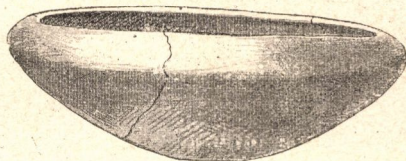
21.

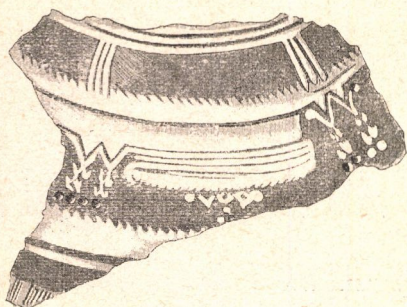
20.

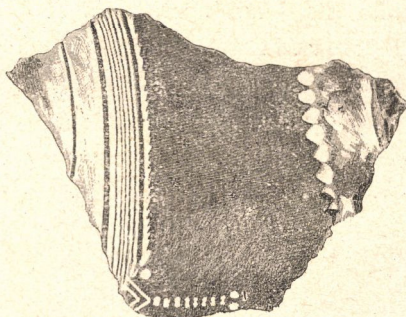
13.

11.

16.

19.

AGYAGEDÉNYEK A KÖLESDI ŐSTELEPRŐL (TOLMA M.)

E korsók alakra teljesen egyenlők s csak nagyság, az anyag külső színe, s diszítésben térnek el egymástól. Tizennyolcz darab teljesen síma és minden diszítést nélkülöz, huszonnégy pedig mészbetéttel díszített. Legnagyobb része fekete színű és külsején fényesre simított, de vannak vörösre égetett és szintén fényesre simított példányok a diszítettek között ép úgy, mint a diszítés nélküliek között. Az előbbeni nagy számú korsókhoz hasonlít némiképp egy másik alak (3. sz.), melynek felső fele nem magasba emelkedő nyakat képez, hanem inkább szélesen kinyuló peremet s szintén csak egyik oldalán bír füllel. Hasonlít a korsókhoz egy másik alak, melyet a 4-ik szám képvisel, azon különbséggel, hogy itt a magas és tágas nyak nem annyira tölcser, mint inkább hengerhez hasonlít. Ezeknek nincs fülük, hanem az öblös részen két ellentett oldalon csúcsos és néha rovátkákkal bíró nyujtványnyal bírnak, melyek függélyesen vannak átlukasztva.

Egészen eltérő az előbbiektől az 5. sz. edény. Ezek az öblös részen szintén három csúcsos, de át nem lyukasztott nyujtványnyal, a negyedik oldalon pedig füllel bírnak. Legfeltűnőbb ezeken a négyszögletű talp. Csak két példányt bírunk ezen alakból s a második példánynak nyakát háromszoros mészbetétes széles vonal veszi körül.

A 6. sz. alak az egyedüli edény, mely mindkét oldalán erősen megfogható, magas ívezetes füllel bír. Igen csinos a 7. és 8. sz. széles peremű, s két picziny füllel bíró alak. A tálak (9, 10, 11, 12) alacsonyak s kivétel nélkül befelé kanyarodó peremmel bírnak. A piczinyek mészbetéttel vannak diszítve s egy vagy két piczinyke füllel bírnak, a nagyobbak vörösre vannak égetve, diszítés nélküliek s túl vagy nyujtványnyal sem bírnak.

Igen eredeti, s elég ritka a 13. sz. csolnak-alakú edény. Tészta berakására ép oly alkalmas, mint ivó-edénynek, miután a felemelésre füllel bír s mindkét vége oly csúcsos, hogy elég kényelmes ivás esik belőle.

Még eredetibb a 14. sz. harang-alakú, agyagból készült s erősen kiégetett borító. Alul és felül nyitott oldalfala sűrűen keresztül van lyukgatva és pedig kívülről befelé, miáltal belseje egyenlőtlen s a részlekhöz hasonlít. Felső szűkebb nyílásánál két ellentett oldalon szarvalakú nyujtványnyal bír. Első pillanatra igen könnyen szűrő edénynek lehetne tartani, de csak úgy volna e célra alkalmas, ha zárt feneke volna, hogy a szürésre szánt tömörebb részek visszamaradnának, s felül a beöntésre elég tágas nyílással bírna. Ezen edény azonban a szarvakkal bíró részen meg nem állhat, hanem csak alsó nyitott részén, így azonban a felső lyuk sokkal szűkebb, hogy sem azon át az átszűrendő tárgyat lehetne önteni. Legvalószínűbb, hogy e tárgyat lángborító gyanánt használták. A láng eléggé volt védve a szél ellen, az oldalfal sűrűen

áttört lyukain át nemcsak tápot nyert a láng levegőben, hanem némi világosságot is bocsátott azokon keresztül, a füst és lángnak egy része pedig a felső szűk nyíláson talált utat magának. Nehogy a felemelés alkalmával a láng által áttüzesedett edény a kezét égesse meg, szarvakat alkalmaztak az edény felső részére s így villa-alakú faág segítségével könnyen felemelhető volt. Hogy e szarvak az edény felemelésére szolgáltak, azt a lengyeli præhistoricus sánczon lelt hason példányon sokkal jobban lehet bebizonyítani, a hol a szarvak erősen lefelé kanyarodnak.

A szakirodalomban ez edények leírását vagy használatukra vonatkozó vélemény feljegyzését még sehol sem találtam ugyan, mindazonáltal — habár nagyon ritka — de ezek nem egészen ismeretlen tárgyak. Hangsúlyoznom kell: hogy ugyanilyen alakban csakis Magyarországon találtam eddig ezeket. Mindenekelőtt az oly rendkívül gazdag s így méltán hírnevessé vált lengyeli præhistoricus telep szolgáltatott ugyanilyen két ép példányt s több töredéket. Leggazdagabb e lángborítókban a nemzeti múzeum, a hová Barsmegyéből, Bökény-Mindszentről (Csongrád m.), valamint Gomba és Szihalomról került egy-egy példány. Van ugyanott még egy ismeretlen lelhelyű példány, mely felső nyílásánál nem két, hanem négy szarvalakú nyujtványnyal bír. Ismeretlen lelhelyről van a prágai múzeumban is két sűrűen átlukasztott példány, de a szarvalakú nyujtvány mindkettőn hiányzik. Németországban egész más alakban fordulnak elő ez edények. Meg van ugyan a harang-alak, de az oldalfalaknak szűrő-alakú átlukasztása hiányzik, hanem a helyett néhány hosszénégyszög vagy ívalakú nyílással vannak keresztültörve. A boroszlói, a berlini királyi s főleg a «märkische» múzeumban láttam számos ily példányt. Schlieman hissarliki leletei között is van egy sűrűen átlukasztott borító edény bronzból. Különös, hogy tőlünk dél felé Olaszországban már teljesen hiányoznak ez edények, a mint északon Dánia és Svédország gyűjteményeiben is nyomát sem találtam azoknak.

A kölesdi edényekre visszatérve, csak még a gyermek-játékra használt (?) apró edényekről kell említést tennem. Csak keveset találtunk ezek közül, de mind mészbetéttel diszített s alakra a nagy edényeknek utánzatai. (Lásd a 15. sz. ábrát.)

Ha ez edények között alakra nézve nagyon sok az egyenlő, annál változatosabb s tipikusabb a diszítésük.

A *disztítésnél* meg kell jegyeznem, hogy kizárólag csak mészbetétes disztítésről van a szó. Nem tudok őstelepet, a hol a mészbetétes disztítés oly általánosan, majdnem kizárólagosan lett volna használatban nagy és piciny, ujjnyi vastag s igen vékony edényeken egyaránt, mint épen a kölesdi leletnél. Töredékekből halomszámra szedtem össze a legválogatottabb disztítéseket s miután magas, vízmentes helyről kerültek elő, valameny-

nyiben a lehetőleg legépebb állapotban maradt meg az eredeti mészbetét. Rendkívül gazdag változatosság folytán csak nehezen lehet ezeket nagyjában is ábra nélküli rövid descriptióba foglalni.

Az edények fenekét rendszeren egyes vagy kétszeres vékony vonal futja körül, kivételesen két keresztvonal is található rajtuk.

A keskeny magas füleken pontok vagy a középén hosszában vonuló egyszerű vonal alkalmaztatott (lásd 1., 2. ábrát), a rövid, széles füleket pedig többszörös széles vonalak szegélyezik és valamint az edény peremét, úgy a fül szélét is sűrűn rovátkolták (1. 1. ábra).

Leggondosabban az edény öblének felső részét és nyakát diszítették, alsó része vagy disztítés nélküli (1. 6. sz.), vagy négy ellentett oldalon egyszerű vonal húzódik végig (1. 1., 2. sz.), néha pedig hálózatos koczkák (1. 7. sz.), vagy párhuzamos, függélyes vonalak karczoltattak abba.

A disztítés általában kétféle: vagy szabad kézzel készült vagy mintával benyomott. A szabadkézi disztítés vékony egyenes vonalak, pontok, központi körök, zig-zug vonalak és sűrű karczolatokból kombinált. Ilyenkor az edény nincs túlhalmozva disztítéssel s alkalmazása igen jó ízlésre vall. A rajzban adott ép edények, kivétel nélkül, szabadkézi disztítést mutatnak s ugyanígy készült valamennyi korsó-alak. Nagyon elütnek ezektől a mintával benyomott disztítések. Itt túlnyomók a széles fehér szalagok, melyeket vagy egy-egy vékony, kiálló fekete vonal szegélyez vagy pedig az egész fehér öv sűrűen kiálló fekete vonalakkal van kitöltve (15., (16., 17., 18. ábra), néha egész koczkákat borítanak el e kiálló sűrű fekete vonalak. (19. ábra.) A széles öveket zig-zug alak vagy sűrű rovatkák szegélyezik s «v» vagy «w» alakok szakítják meg azokat (15. ábra), melyek alatt ismét rendszeren «w» vagy pontokból alakított függő disztítések alkalmaztattak (18. ábra). A nagy és vastag falazatú edényeknél igen gyakran a kiálló fekete rész képezi a disztítés motivumát s ilyenkor a körülötte levő részek vannak krétával vagy inkább mészszel kitöltve (20-ik ábra). Legritkább a zsinórszalagok benyomásával készített disztítés, mely némileg paszomántos zsinór disztítésére hasonlít. A 21. ábra egy ily hat soros zsinór lenyomását mutatja. A chablon disztítéseknél a mészszel kitöltött széles övek sűrűen egymás mellett csekély benyomást mutatnak, a mely azért történt, hogy a mész jobban tapadjon e mélyedésekben. Sokszor egyenes vonal előállítására a természet által sűrűn rovátkolt növényt használtak, a mely szintén visszahagyta nyomát a nyers agyagban s annál jobban tapadt e sűrű picziny rovatkákba a mészbetét. Habár hazánkban a mészbetétes edények nagyon gyakoriak, a kölesdi lelet bizonyára érdekes adatot szolgáltat e jellemző keramikához.

Wosinsky Mór.

A PRÆHISTÓRIA AUSZTRIÁBAN.

(HARMADIK KÖZLEMÉNY.)*

Az osztrák terület az őskori kutatás szempontjából sok tekintetben tanulságos talaj. Azt már nem igen lehet kétségbevonni, hogy ez a vidék legrégibb kulturális behatásait (talán a palæolith kort kivéve) éjszak és nyugot felől tapasztalta, de délről és keletről. De azért az ősrégészettel foglalkozó osztrák tudósok már nem mellőzik egyszerűen Éjszak- és Nyugoteurópa ősrégészeti kutatásait, mint a hogy még röviddel ezelőtt az olasz és görög tudós világ hajlandó volt ignorálni mindent, a mi az Alpeseiken innen eső vidékeket illette. Mi nálunk nagyon érzik az ősrégészeti és a klasszikai archæologia közötti különbség fontosságát, ami előfeltétele annak, hogy az ősrégészetet helyesen méltányoljuk. Európa ősrégészete úgyszólván az éjszakra tartozó tudomány, bevezetés Európa éjszaki országai, az ó-kor utáni: a román, germán, szláv népek történetéhez. Ha ezektől eltekintenénk, az ő kérdéseit ép oly fölöslegeseznek kellene tartanunk, mint Tiberius császár hiábavalónak tartotta a Hecuba anyja iránti kérdést.

Ellenben a klasszikai archæologia oly góczpont körül forog, mely a középtengermelléki aria népek legmagasabb fejlődésével függ össze. Az ősrégészet tárgya tulajdon műveltségünk első kezdeteivel, az utóbbi pedig az antik az eltűnt ó-kori civilizáció befejezett életfolyamatával törődik. Az antik műveltség értéke iránt régóta közmegállapodásra jutott a világ, míg az újabb éjszaki civilizációt csak az előbbihez mérve és részben azzal ellentétben állapíthatjuk meg és még nem jutottunk odáig, hogy történeti fontosságának mérve szerint méltányoljuk.

Azért is azt tapasztaljuk, hogy az osztrák ősrégészek nem szorítkoznak szülőföldjükre, hanem sikerrel terjeszkedtek saját honuk határain túl eső kérdésekre.

Andrian ősrégészeti kutatásokat tett Sziciliában, Wurmbrand gróf élénk részt vett az éjszaki bronzkor kérdéseinek megvitatásában. Much egész Európára terjesztette vizsgálatait azon korról, melyben legelőször réz eszközök jelennek meg; Woldřich a diluviumi állatvilágnak az ő emberhez való viszonyát egész Európában és éjszaki Ázsiában tanulmányozta. Ez csak egy pár ismeretesebb példa. Azonban ezek s egyéb osztrák régészek főfigyelmüket mégis a honi leletekre irányozták és

* A második közleményt lásd Arch. Ért. 1888. f. 303—310. ll.

hívek maradtak az őskori archæologia azon kérdéseihöz, melyekre azok nyújtják az anyagot, bár a mellett az európai tudomány szélesebb köreiből is keresnek összehasonlító pontokat. A külföldi kutatás ellenben csak kevésbé járult hozzá saját problémáink megoldásához. Csak ritkán történt, hogy az osztrák ősrégészeti eredményeit öntapasztalás alapján az általános rendszerbe illesztették bele (mint tette p. o. Undset). Inkább az osztrák szakirodalomra szorítkoztak, a mely azonban, sajnos, még messze áll attól, hogy hű és kimerítő képet nyújtson a valóságos eredményekről. Helylyel-közzel ugyan akadtak szomszédok, p. o. éjszakra a szászok, nyugatra a bajorok, délre az olaszok, kik belévonták saját kutatásaikba velök szomszédos egyes vidékeinket; nem egyszer becses járulékokkal is gyarapították e vidékek őskoráról való ismereteinket, azonban nem jelent meg a külföldön semmi irodalmi mű, mely az ausztriai őskor ismeretét lényegesebben előmozdította volna. A mi van, annak javarészt önmagunk teremtettük.

1. *Régibb kőkorszak.* Palæolith emlékekben való gazdagságát Ausztria kizárólag északi vidékeinek, Cseh-Morvaországnak, Galicziának és Alsó-Ausztria egyik részének köszönheti. Ez országok múzeumában a diluviumi ember ittlétének bebizonyítására a legbőségesebb anyagot találjuk. E jelenséget megmagyarázza az a kettős tény, hogy a diluviumi barlanglakókra itt kedvezők voltak az előfeltételek, mert volt sok barlang és löszfal; azonkívül az, hogy itt buzgóbban keresték a palæolith-ember maradványait, mint más osztrák vidékeken; tehát valószínű, de nem egész biztos, hogy ezek a vidékek népesebbek voltak a diluvium korában, mint Ausztria más vidékei. A legkiválóbb tudósok, kik e vidékeken a diluvium-ember maradványait fűrkészték: Woldřich, Wurmbrand, Much, Wankel, Maska, Ossowski és mások. Woldřich különösen a diluviumi kor időközökre való fölosztását tanulmányozta, tekintettel különösen az alkorszakok állatvilágára és az ember első megjelenésére. Nem dönti el, hogy vajon az ember a jégkor s az utána következő pusztaság korában lakta e vidékeinket. Ellenben azt találja, hogy a jégár utáni nagy legelésző állatvilág idejében, az ember Ausztria s a szomszéd vidékek, valamint a többi Európa legnagyobb részén el volt terjedve. A legelők faunája megjelenik és meghonosodik Közép-európában, mihelyt a folyók közelében a pusztaság megszűnik és rétek képződnek az újból termékeny földön. Mammuthok, orrszarvúak, szarvasmarhák és lovak képviselik ezt a faunát és maradványaik nálunk leginkább a löszben rakódtak le. A diluviális időszakból származtatható emberi csontvázak fölötté ritkák és nem mutatnak oly föltűnő sajátosságokat, melyekből azt lehetne következtetni, hogy nemünk korábbi fejlődési fokát képviselik. Több eredménnyel kecsegtet azon korbéli emberi készítmények tanulmánya, melyek a diluvium vége felé tényleg

az emberi műveltség haladását jelzik. A diluviumi ember elterjedéséről két figyelemre méltó elméletet állítottak föl osztrák tudósok. Woldrich szerint¹ lehetséges, hogy finn népek északi Ázsiáról földrészünk északi és nyugoti vidékei felé az arra vonuló rénszarvas nyomait követték. Utóbb a melegebb kor bekövetkezése a rénszarvast hátrálásra készítette volna és egy más erősebben fölfegyverkezett és más fauna kíséretében föllépő emberfaj Középeurópából kiszorította volna ez őslakosságot. *Karl Penka* föltevése szerint² a Középeurópából kiszorított diluviális emberfajban a későbbi áriusok ősei lehettek. Ez a nyers, de szerinte magasabb tehetségű faj utóbb különböző időkben Skandináviából kitört és így hatalmasan belényült az időközben sötét, brachikephal (turáni) faj által lakott Középeurópa sorsába. Az említett bécsi tanár elméletét óvatossággal védte ellenvetésekkel szemben, minőket már korábban fölhoztak, mikor megtámadták az áriusok eredetére vonatkozó rokon elméleteket és Penka érvelése a legújabb időben többfelé hívókra talált. Az elmélet gyöngéje, hogy szerinte Európa diluviális lakosságának, valamint az áriusok testi habitusának kérdése már végleg meg volna oldva, a mit azonban más oldalról erősen kétségbe vonnak.

2. *Újabb kőkör.* Hogyha a diluvium tekintetében a leghivatottabb tudósok nézete oda irányul, hogy még csak a jövőben várható azon kútfők bővebb megnyílása, melyek ama legősibb emberi korra — Ausztriát illetőleg — meg fogják hozni a kellő világosságot: akkor ellenben az újabb kőkorból már igen gazdag a tudományos anyagunk. A belsőbb alpesi völgyek kivételével az osztrák monarchiának majdnem minden vidéke járult már e tömérdek anyaghoz, mely ásatásoknak vagy a véletlennek köszönhető és azért tárul föl oly könnyen és oly sűrűn, mert e kor maradványai nem oly mélyen rakódtak le mint a diluviumiak, de inkább a felszíni rétegekben tűnnek föl. Dr. M. Much, a ki legbehatóbban foglalkozott e kor emlékeivel, azt véli, hogy e kor letűnte óta körülbelül háromezer év múlt el. Azt hiszi, hogy birodalmunk lakható vidékei közül a legtöbb be volt már telepítve; ki is lehet mutatni, hogy mai városaink és falvaink javarésze præhistorikus előzményeken alapúlnak, sok más őstelep fölött jár az eke vagy a tavak vize és bizonyára nagyon sok telepre még reá fogunk akadni az erdők sűrűjében vagy sziklák omladékai alatt.

Azonban aránylag kevés új ténnyel gyarapodnak meglévő ismereteink ilyen újabb telepek földérítése által. Látjuk ugyan e neolithkori emberek életmódjában azt az óriási haladást, mely a megtelepedett gazda,

¹ Diluviale europäisch-nordasiatische Säugethierfauna und ihre Beziehungen zum Menschen (Mem. de l'academie des sciences de St. Pétersbourg Bd. 35.).

² Origines ariacae 1883. és Herkunft der Arier 1885.

a baromtenyésztő és kézmíves állapotában van, a diluviumi kor mammuth-vadászainak és rénszarvasokra utalt embereinek állapotával szemben. Azonban e korszak emberiségéről már sok tekintetben többet kívánánk tudni, mint a mennyit a sok ellentétes vélekedés közepette határozottan tudhatunk. Much behatóan iparkodik kimutatni, hogy a neolith-kori telepéseknek Ázsiából történt bevándorlása óta Ausztriában már nem állott be általános változás a népségben. Szerinte a ma itt lakó népek valósággal az első telepesepektől származnak és az emberi művelődésben sohasem szakadt meg azóta a folytonosság, de a meglévő műveltséghez csak újabb elemek járultak hozzá. Ez az elmélet tehát, melyet szerzője leginkább a rézkorról írt ösmeretes művében adott elé terjedelsebben,¹ ellenzi azt a föltevést, mely szerint a diluvium vége felé lassú átmenetben fejlődött volna ki az újabb kőkori műveltség a régiből. Hasonlóképp ellenzi K. Penka föltevését, hogy a neolithkori ember az anarius (turáni) fajhoz tartozott. Ilyformán a legfőbb kérdésekben erősen elütnek egymástól a kutatók nézetei. Az egyik, az archæologus úgy hiszi, hogy a szorgalmas neolithkori emberi indogermán volt; a másik, a nyelvész jóformán az ellenkezőjét állítja. Amaz új jövevényeknek tartja őket, míg az utóbbi hajlandó azt hinni, hogy az ő kőkori emberiségtől származnak. Látni való, hogy itt semmi sem biztos, mint maguk a leletek pusztá tényei, melyeket cifráznak és burkolnak, mint a hogy az idő és névhez nem kötött mesét szokás fölciczizomázni, mely úgy szokott kezdődni, hogy «hol volt, hol nem volt» . . .

Azért legfontosabb a leletek részletes és elfogulatlan észlelése és ezt a legtöbb kutató tudja. E részletes kutatásban is sok érdeme van Muchnak. Much az ausztriai neolith-telepek közelében (p. o. a Vitushgyen Eggenburg mellett és a Götschenhegyen Bischofshofen közelében) többször oly helyekre akadt, hol kőkori emberek külön foglalkozás gyanánt üzték a kőszerszámok készítését. A götschenbergi kőszerszám-műhelyről Much azt tartja, hogy egykorú a felső-ausztriai czölöpépítményekkel és evvel a föltevessel meglepően összevág, hogy ez utóbbi leletek közt semmi jele annak, hogy ott helyben készültek volna, a tavi lakók tehát az ő kőeszközeiket másunnan kapták, onnan a hol az őshegyekben a nyersanyagot találták.

A felső-ausztriai czölöpépítmények leletének gyűjtése és tanulmánya dolgában Much mellett gr. Wurmbrandt és gr. Wilczeknek volt legtöbb érdeme. Az Attersee, Seewalchen, Aufham, Wegeregg, Puschach és Kammertó dicsérendő pontossággal vizsgáltattak meg és irattak le.²

¹ Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältniss zur Cultur der Indogermanen. Wien, 1886.

² Mitth. der Wiener Anthropol. Gesellschaft. I. köt. 283. l.; II. köt. 249. l.; V. köt. 117. l.

A Mondsee is érdekes mutatóványokat nyújtott a neolithkori műveltség-ből; * kevésbé van átvizsgálva a Traunsee Gmunden mellett és a keut-schachi tó (Karinthiában). Igen fontosak továbbá a laibachi tőzeg czölöpleletei, melyeket Deschmann és b. Sacken gyűjtöttek és írtak le. A tavi kutatások még nincsenek befejezve és remélhető, hogy még sok fontos eredményre fognak vezetni.

Hasonló buzgalommal folynak a szárazföldi telepek és leletek tekintetében kutatások és ásatások.

Csakhowy van két körülmény, mely a neolithkor maradványainak tanulmányát nálunk — és valószínűleg másutt is — nehezíti. Egyik, hogy hiányzanak a sírleletek, és hogy a neolithkori maradványok közé gyakran fémtárgyak keveredtek. A bécsi udvari múzeum neolithkori gyűjteményének újjárendezésénél kitűnt, hogy vannak nagy területek, p. o. Cseh- és Morvaország, Szilézia és Alsó-Ausztria, melyekre nézve lehetetlen a neolithkori és bronzkori emlékek különválasztása.

3. *Réz- és bronzkor.* Lassú átmenet észlelhető az ausztriai czölöptelepeken, épúgy mint a szárazföldi lakóhelyeken a kőkorból abba a korszakba, melyben a fémek használata kezdődik. Csak a fémek használata emeli lassan-lassan vidékeink jólétét. De a fémek közt a bronznak nálunk távolról sincs az a fontossága, mint a szomszédos Magyarországon, hol a bronz hozta meg ezt a jólétet. Nálunk csak a vas viszi azt a szerepet, talán eltekintve némely Magyarországgal határos vidéktől és a monarchia éjszakibb tájaitól.

Much a jelzett tapasztalások alapján tagadja egy tiszta neolithkor létezését nálunk, mert az áriaiak, mikor ázsiai hazájukból a neolithkori műveltséget magukkal hozták, már a rézet ismerték és új lakóhelyeiken a felső-ausztriai idegen czölöptelepek bányamívelésből nyertek rézet p. o. Bischofshofen mellett (Salzburg), a Mitterbergalpen Kitzbüchel mellett (Tirolis), a Kelchalpen. A rézbányászatot nem lehet ugyan tagadni, de Much következtetése ellenkezik az a potiori fit denominatio elvével. Ezen elvnel fogva Ausztriában tiszta bronzkorról sem igen lehet szó, oly kevés maradványunk van e korból, kivált ha összevetjük avval a tömeggel, mely Magyarországon maradt fön. Azon nagy leletek, melyek közt mint csekély függelékek bronztárgyak is vannak, szegénységükben rendszerint a régiebb kor benyomását adják vagy határozott jelleggel bírnak ugyan, de szórványos, ritka előfordulásuk miatt nem bírnak nagy nyomatékkal. E jelenség magyarázata valószínűleg az, hogy a bronzkor Ausztriában rövid tartamú volt. Bronzvésőket, nyakgyűrűket, csonka sarlókat és hasonlókat tartalmazó készleteken (Depötfunde) kívül, minők épúgy az éjszaki, mint a déli vidékeken

* Mitth. der Wiener Anthr. Gesellsch. VI. köt.

előkerülnek, alig van egyéb Csehországban, Alsó-Ausztriában és Morvaországban.* Azonban már a bronzkorban kell különbséget tenni a birodalom északi és déli vidékei között. Az északi vidék csöndesebben, nyugodtabban fejlődik mint a déli vidék, mely az olasz s a Balkán-félsziget közelebb volta által előbb került belé az ott uralkodó kulturák gyakoribb változásainak sodrába.

Ausztriában a bronzkori telepek térben összetalálnak a neolithkori telepekkel. De vajjon igaza van-e Muchnak, mikor azt hiszi, hogy a lakosságban sem szűnt meg a folytonosság, avagy a neolithkor legvégén mások voltak-e az új bronzkultura terjesztői?! Úgy látszik, hogy e kérdés megoldása végett különbség teendő a czölöpépítmények s a szárazföldi telepek között. Az utóbbiakra nézve elfogadhatónak látszik Much föltevése. A lakhelyek folytonosságán kívül az agyagmívességi készítmények tartósan rokon jellege is támasztja az ő állítását. E szerint a lakosság zöme a bronzkorban sem változott volna e szárazföldi telepeken. Ellenben az osztrák tavakban lelt telepek nem érnek le a virágzó bronzkor bekövetkeztéig. A schweizi tavak lakosságának folytatólagos volta ellen fölhozták Virchownak a tavi lakásokból származó és Bernben őrzött koponyákon tett észleleteit. A rézkorról írt újabb művében Much iparkodik azokat az érveket ellensúlyozni, melyeket a temetkezési módok különböző voltából merítettek a lakosság folytonossága ellen. Much nem hiszi, hogy a bronzot valamely új nép hozta be, ép oly kevésbé véli, hogy a bronzkor technikai és formai fejlettsége magaslatán rögtönösen, mintegy általános kereskedelmi áradmány módjára jutott Európába. Mert épen azon bronzleletek, melyek közvetlenül a kőkör után és kivált azok, melyek réz tárgyakkal együtt kerülnek színre, époly egyszerű és eredeti idomokkal bírnak, mint maguk a réz eszközök. Tehát itt Középeurópában is reátalálunk a bronztechnika első durva kezdetére. Eleinte tovább folytatják a kőkör egyszerű formáit, de utóbb gazdag változatosságú idomok fejlődnek.

Much föltevései az őskori fémipar kezdeményeiről — kevés kivétellel — összetalálnak az Ausztriában tapasztalt leletek tényálladékaival és csak azt kell sajnálnunk, hogy nem követhetjük tovább, mint a meddig szándékba vett föladata vezeti. Kíváncsinos volna megtudni, hogy a késői kőkori lakók újabb telepesei nélkül honnan szerezték a bronzkeverék ismeretét vagy mikép juthatott a középeurópai selfmade man máskülönben e titok és alkalmazásának birtokába? Ezek oly kérdések, melyekre a belföldi leletek legbehatóbb ismerete sem adhat egy magában kielégítő választ.

Bécs.

Dr. Hoernes Mór.

* Tscheraditz, Tschemin, Winklarn, Paudorf, Gemeinlebarn, Müglitz, Trschitz.

LEVELEZÉS.

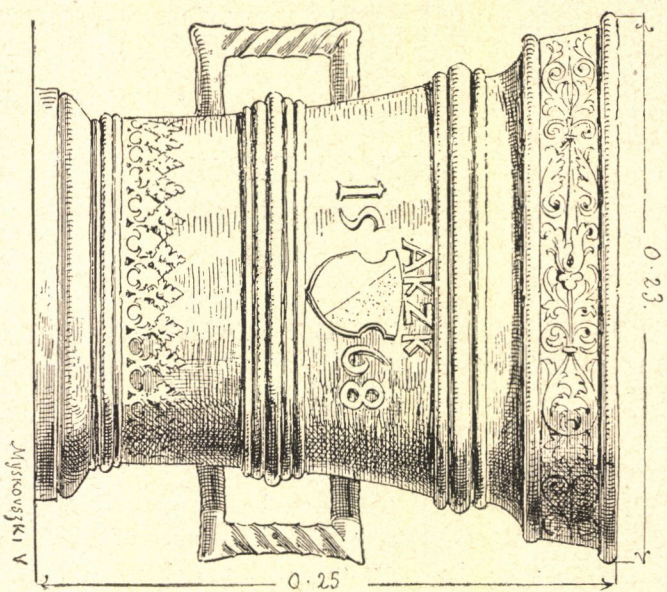
I. MYSKOVSKY VIKTOR RÉGI MOZSARAKRÓL. Az itt bemutatott egyik mozsarat *Zborón a Rákóczy-féle régi kastélyban* rajzoltam.* A mozsár síma középrése henger képez, melynek két ellentétes pontja egyszerű, de a mozsár nagyságának megfelelő vastag *füle* van alkalmazva. A közép henger elő részének közepén egy tárcsa alakú, fején bemetszett, alsó részén pedig hajlított szélű czímerpaizs mezején látjuk a Báthoryak hármaskörét. — A czímerpaizs mellett jobbról-balról azonfelül K és L betűk domborodnak ki, melyek valószínűleg a bronzműves nevére vonatkoznak. A mozsár a nagyobbak közé tartozik, magassága meghaladja az 56, felső karimájának átmérője pedig a 43 centimetert. A középréstől felfelé a mozsár felületét, *pálczatagok* által elválasztott szalagtagok ékítik, melyek felfelé mindinkább erősödve merészen kiugró és határozott alakítású párkánnyal végződnek, mely csatornaléc — úgy mint az architektúrában, úgy itt is az egész műnek bekoronázásául és bevégezéseül szolgál. — A mozsár alsó részét pedig lefelé mindinkább nagyobbodó pálcza és megfordított karnies tagozatok élénkítik, míg a mozsár *lábazatát* renaissance formák közé fölvetett attikai tagozáshoz leginkább hasonló párkánytagozás képezi. A bronz mozsár zöld patinája emeli az egyszerűsége dacára is díszesnek mondható mozsár csínját.

A czímerpaizs alakja, és különösen a tagozási formák után ítélve, ezen mozsár készítése ideje a XVI-dik század második felébe tehető. A czímer-idom a Báthory-féle és azért eredetileg e család valamely tagjáé lehetett a mozsár; hogyan került az később Zboróra a Rákócziak birtokába, erre nézve még nincsenek adataim.

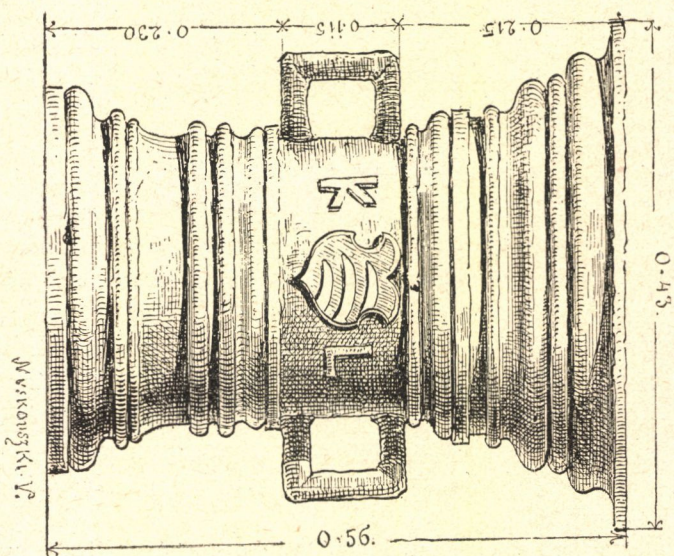
A másik itt közölt kisebb de díszesebb sárgaréz mozsár Csoma József devecseri muzeumában van. Magassága 25, felső karimájának átmérője 23 cm. A mozsár felső szélét két pálczatag által szegélyezett szalag képezi, melynek felületét egy középtengely körül elhelyezett, gyönges domborulatú gazdag növénydíszítmény ékíti. A díszítményben akanthus-levelek, kecses hajlású spirális indákkal váltakoznak.

A dísz-szalagot egy erősen kiugró vánkosszerű tag és mellette mély bevágású

* 1876-ban ki volt állítva Budapesten a «Magyarorsz. árvízkarosultak javára rendezett műipari és történelmi emlékkiállításán». V. ö. e kiállítás lajstromát 8. lap; gr. Erdődy J. ulianna tulajdona. Szerk.

SÁRGARÉZMOZSÁR A CSOMA JÓZSEF GYŰJTEMÉNYÉBEN.

BRONZMOZSÁR A ZBORÓI RÁKÓCZY-KASTÉLYBAN.

hornyolat által van a mozsár testével összekötve, a mozsár közepét többszörös pálcza-tagok övedzik körül és mintegy két részre osztják a mozsár testét. Az így támadt felső rész felületén egy tárcsa alakú címérpaizs díszlik, melynek mezeje jobbról balra menő rézsűtos vonal által ketté van osztva. A címerek színjelzése 1568-ban még nem létezvén, a címér felső részének pontozása és az alsó rész simasága nem vonatkozik még az *arany* és *ezüst* tincturára, hanem itt ez esetben csupán a két osztásban levő különböző szín megkülönböztetésére szolgál, s így címérünk egyszerűen jobbról rézsűt osztott üres paizs. A címérpaizs felett lévő betűk: A K Z K itt is valószínűleg a mester nevére vonatkoznak. A címérpaizs mindkét oldalán elosztva látjuk az 1568-dik évszámot.

Érdekes jelenség, hogy a mozsár tövén látható góthikus levéldísz motívuma ily késő korig fönmaradt, a mikor ugyanazon mozsár szélét már modernebb díszítmény ékíti. Látni való, hogy a műiparban a megszokott középkori formák itt-ott még hosszú ideig élnek és még a renaissance uralkodó korában is csak fokozatosan engednek tért újabb motívumoknak. A díszítmények kivitele pontos és tiszta és az egész mű összehatása igen kedvező.

Myskovszky Viktor.

II. Dr. FRENYO PÁL A DÉVAVÁNYAI «TEPLOMDOMB»-RÓL.
Déva-Ványán 1887. év augusztus havában az úgynevezett «templomdomb» elhordása azon célból kezdetet meg, hogy annak helyére építendő nagyobb kiterjedésű templom alapfalai, szilárdabb talajra tétethessenek le.

«Templomdomb» elnevezését a századok óta rajta állott templomtól nyerte. A templom körfallal volt kerítve, melyen belül az elég téres templomudvar volt, míg a körfalon kívüli talajrész másfél méterrel alacsonyabb, de még mindig lejtős volt. A domb a városban egy jól kiépült kúnhalom magasságával bírt, mely kelet-nyugati irányban húzódó, kissé háts részen áll, s alakjának kereksege is ez irányban nyúltabb. Észak felőli határa mélyebb a folytatólagos fensíknál, míg dél felől sokkal mélyebb, s még e század elején is mocsárnak ismert terület felé néz. A dombnak derékon való elhordása után származott sík mintegy 2000 □ m. területű. A halom épület-törmelékkel kevert 3 m. magas felső rétegének elhordása alkalmával felszínre került újabbkori csontvázak ismertetésem tárgyát nem is képezik; ezuttal a halom folytatólagos bontásánál tett tapasztalataimra szorítkozom.

A lejtő déli oldalán tett toronyalap ásásnál feltűnt, hogy az épülettörmelék humosus föld 2½ m. rétegének elhordása után, az agyagos részben sánczárók-féle húzódik, melyből a tiszta, minden kő- és mésztörmeléktől ment föld kihányatván, még 1½ m. mélységűnek s 120 cm. szélesnek, alól élesen végződőnek találtatott. E sáncz 2 m. széles fordítatlan agyagföld által megszakasztva, egymás felé néző végekkel oly módon végződött, hogy a kelet felőli oldalvég hegyesen és befelé hajolva, a nyugoti tompán s egyenesen emezt túlhaladva nyúlik. E két végből kiindulva, a sáncz folytatólag a földmunkálat bemetszésének határlapjáig ívalakban halad, s mintegy a halmot keríteni látszott. E határlapon annak átmetszete 3 m. magas és 3 m. szélesnek tűnt fel. — Belőle a munkás által egy teljes csontváz ásatott ki, mely ülő helyzetben volt eltemetve. Sajnos, hogy ezen árok további kutatása nem történhetett meg, mert e halom három

széle az alapozási munkálaton kívül esik, és így vajjon az egész domb körül volt-e azzal véve, biztosan nem állítható, de mellette szól az, hogy november hó végén a halom nyugoti oldalán ásott 35 □ m. területű s 2½ m. mélységű mészgödörben annak folytatása megvan és mint amott, itt is a felső réteg mész- és téglatörmelékkel kevert, közte helyenként emberi csontvázak találtak.

Az árok céljára nézve határozott nézetünk addig nem lehet, míg az egész terjedelmében ismerve nem lesz. De a határunk északi részén húzódó «ördögárokkal» azonos nem lehet, mert míg itt a sáncz az eredeti kiterjedésű halmot közvetlen éri, úgy hogy ez a mostani szétmosódott terjedelmével elég szélesen — és az eredeti színvonala felett egy méternél magasabban — fedi azt: addig az «ördögárok», habár megközelíti a kúnhalmot, azt közvetlenül nem érinti, annál kevésbbé szeli. De viszont a halom sem épül az ördögárok felett. A mi a halom belalkatát illeti, a már említett 3 m. földrétegnek a halomról való elhordása után származott síktól, a halom alapja még 275 cm. mélyen volt. A halom öt hossz- és számos keresztmetszetben nyitattott fel. Ezen átmetszeteken észlelt rétegzettségek meggyőznek arról, hogy e halom emberi mű, emberi erő által létesített. Az egyes átmetszeteken meglátszik, hogy minden réteg a környőtől központ felé emelkedik, a legalsók meredeken, a legfelsőbbek kisebb emelkedéssel, de egyenletes vastagsággal s a központig megszakítás nélkül. A dél felőli oldalon, a halom középrészén, a legalsó réteget majd egy méter vastagon iszapos korhány képezi, e felett egy réteg májszínű foltokkal kevert barna humus. Ezt egy réteg 8—10 cm. vastagon sárga agyag, mely felett az előbbeni réteghez hasonló márványzott réteg, míg ezt újra 5—8 cm. vastag, de már kevertebb agyagréteg fedi, míg végre vastag fekete humusréteg következik. Az észak felőli oldal rétegzettsége nem oly változatos, de rendkívül kemény. Sötétebb vagy kevésbé világosabb rétegek váltakoznak, közben az alsó rétegben egy-egy görgy sárga agyaggal. A halom két felét alkotó földnem megfelel az azt környező talajnak, mert míg a déli rész felől a talaj mocsáros, korhány, alatta agyaggal, addig az északi oldalon szikes természetű szurkos föld van. A rétegek menetéből következtetni lehet, hogy a halom-építés rendszeres vezetés mellett történt, s a vezető feladata volt az építést úgy vezetni, hogy a halom minden oldalára egyenlő vastagon hordassék a föld, s mi által elkerültetett az, hogy a benne lelt sír a központon kívül nem esik. A rétegzettség sehol sem volt megszakasztva, mint épen az északkeleti oldalon, a halom-központról 10—12 m. távolban, két egymás mellett fekvő kemenczealakú földvájulat által, melyek hamuval voltak kitöltve. Az egyik egy méter magas, másfél méter széles, a másik félakkora, lapos fenékkal és ívalakú boltozattal, mely azonban kiégetve nem volt. Egykorú-e ezen két földvájulat a halommal, nem állíthatom, mert ezt megvizsgálni nem volt alkalmam, s fele része most is érintetlen, az alapozási munkálaton kívül esik. Arról azonban meggyőződtem, hogy a föld fölötté áttörve nincs, de hogy az az érintetlen oldalon nem-e vájtott utólagosan belé, nem vitatom.

A hamu közül a munkás egy 10 literes, felül négyszögletesre alakított, szögletein csücsökkel ellátott, egyenes peremmel, díszes kiállítású fekete agyagból jól kiégetett, graphitos, korongon készült fazekat vett ki. A fazekat csak darabokban szedtem fel, melyet a találó munkás, mert az óhajtott kincset benne meg

nem lelte, — a földhöz vágott, s darabjainak legnagyobb részét, ásóztisztítónak el is hordták. Egy harmadrészét sikerült mégis összeállítanom, mi volt alakját eléggé feltűnteti. November 5-én a halom közép vonalának irányában egy öt méter széles átmetszet történt a templom fűtő-csatornáinak részére, mely az északi résztől öt méter mélységről indulva, a déli részen egy méterig lejtősen emelkedik. Már az nap a földhordás alkalmával a halom középrésze kis területen beszakadt. A munkavezető két embert rendelkezésemre bocsájtott s a behorpadt terület kitisztításához fogtunk. Az ásás lefelé két méter hosszan s egy méter szélesen — a föld omlása szerint — történt. Az üreg, mely így keletkezett, kúpalakot mutatott, összehajló oldalait rétegesen leszakadozó, eléggé összeálló, de repedezett föld képezi.

Három méter mély gödör megásása után jutottunk azon tudatra, hogy itt sírban dolgozunk, mert a halom-alapszint 275 ctm.-re el kellett volna érniünk, s mi mindig laza, porhanyó földben haladtunk lefelé. Az üregnek oldalvásti tágitásánál erről meggyőződünk, megelévé a sírűreg oldalait képező sárga agyagréteget. Ebben még egy métert haladva lefelé, az ásó megkoppant egy lábszárcsontban.

Megszemlélvén a sírt, azt a halomnak volt felszínétől 775 ctm., a halom-alapszíntől két méter mélynek találtam. Hossza két méter, szélessége egy méter. Oldalfala függélyes, de az ásószerszám lenyomata, melylyel azt egykor ásták, nem észlelhető már rajta, mert az porhanyóvá vált. De hogy az üreg az utolsó időig üresen állt, meggyőződtem, mert a belőle kihányt föld tőle könnyen levált, nem volt hozzá tapadva.

Feltűnt, hogy a sír két végén, a halom-alapszínen, fehér hamudarabok voltak, melyeken a fának még rostozottsága is meglátszott, sőt voltak darabok, melyeken kívülről szénszerű elváltozás látszott, de ez is belől fehér hamut tartalmazott. A szénszerű részen a rostozottság tisztábban volt kivehető, s nekem az kéregmaradványnak tűnt fel. A földön tűz nyomát nem találtam, mert az sem kiegészítve, sem kormos nem volt. Tűz itt tehát nem pusztított, s a hamu inkább lassú élenyülés által képződött zárt helyen, de légtérben. A sír további bontásánál, a még benn levő omlásföldet óvatosan kiemeltem. A kelet felé néző csontváz mintegy 15 cm. összeálló, iszapnemű föld fedte, a koponya azonban, — mely agyagföld emelkedésén, mint párnán feküdt, — eme rétegen felül esett. Ezen réteget vékony, 1—2 cm. összenyomott hamuréteg fedte.

Az erősen kifejlett csontvázzal az iszapszerű réteg eltávolítottván, az elég épnek tűnt fel, azonban felszedésnél darabokba széthullott. Érdekes a koponya, — mely csak a föld rázuhanása s a rajtataposástól ment széjjel — annyiban, mert annak homlok- s mindkét falcsonthja nagy területen — még az egyén életében — szenvedett zúzódás folytán üszkösen elhalt, mi az erős fiatal férfi halálát is okozhatta. A csontváz felszedése alkalmával és után a földet a sírfenékig leggondosabban átkutattam, de eredménye nagyon csekély. A fej bal oldala mellett tyűktojás nagyságú és alakú, de inkább laposra nyomott, vékony, fehéres elporlott hártyszerű burokkal körülvett, cinóber színű por találtatott, mely nedves voltánál fogva összeállt, s tör- valamint metszőlapja egymeműségről tanúskodik. Egy más sírban is hasonló leletre akadtam. További kutatásnál a koponya jobb és bal felén, a füleknek megfelelő helyen egy-egy mogyoró nagyságú göböcske vált

ki a földből, melynek szürke állományán és abban, lila színű sávok húzódtak keresztül. Mindkét göböcske egyenlő nagyságú és minőségű, de ezt is csak a nedvesség tartotta össze, és csekély nyomásra ez is porrá mállott. A csontváz jobb oldalán mintegy 40 cm. hosszan és 10—15 cm. szélesen a föld vékony rétege rozsdaszínt mutatott, de az valószínűleg nem vas élenyülés maradványa, mert a föld itt porhanyóbb volt, s nem görcsös, mint milyen a vasrozsa után származik. Valószínűbb, hogy valamely növényi rész maradványa. A koponya körül, de kivált mögötte, a leírthoz hasonló hamu nagy mennyiségben fordult elő. A sír talaján a csontváz körül késfoknyi vastagon nyirkos barna máz volt, s ez alatt a kemény agyag sírfenék következett.

Ezen, a halom központja alatt lelt sírtól keletnek mintegy 3 méterre, az átmetszet padmalyában, a halom fenekén egy sír vége volt látható, melynek magassága és mélysége 50 cm. laza földdel volt kitöltve oly módon, hogy feneke és oldalai, valamint féltető esésű teteje, fent leírt hamuszerű növényi maradvánnyal volt mintegy kibélelve. Fölötte a föld kemény, rétegzettsége folytatódagos s így — legalább itt — áttörve nem volt, bár a közép részén a sírnak bekellett dőlve lennie, s azon telt be a sír és a munkások sem vették észre, hogy sírt ásnak fel, azt ki is hányták, s nekem csak a láb felőli rész maradt meg kutatásra. Tartalma volt néhány lábtő-, közép- és ujj- valamint egy sarokcsont mállékony állapotban. A láb bal felétől egy a fentebb leírthoz hasonló nagy és alakú hárttyával burkolt cinóberszerű festék volt elhelyezve.

A halmot átszelő metszet további megnyitásánál, a fősírtól egészen déli irányban, mintegy 5 méterre, szintén a halom fenekét képező rétegen a padmalyból egy laza földdel félig töltött üreg tűnt elő. Egy munkással a földet óvatosan rétegről rétegre emeltettem ki, s így lassan feltárult annak egész belvilága, mely 2 méternél hosszabb s egy méternél keskenyebben, nem kúp, hanem házfedél-szerűen másfél méter magasan emelkedett. Felső részét oszlopszatosan összehajló göringyek képezték, s mintegy kisszerű bazalt oszlop-barlangnak képét mutatta.

E sírűreg falának legalsó részén, úgy annak fenekén, de leginkább két végén, hasonló hamuszerű növényi maradvány volt. Szén vagy égett föld sehol elő nem fordult, bár ujjnyi s vastagabb hengeres fekete szénszínű fanemű és rostú rész gyakran jött elő, mi azonban figyelmes vizsgálatnál nem szénnek, hanem belől fehér, kívül pedig a kérget mutató rész — fekete — hamunak bizonyult, törési lapján is a fekete rész a kéregrészt, a belső fehér pedig a farészt mutatta. Eltérő a fej alatt elhelyezve volt fadarabnak omlási maradványa, mely erős két ujjnyi vastagon fedte a földet. Színe sárgásbarna, összeállása erős, darabokban kiemelhető, törési lapja nem sík, hanem lépcsőzetes, pudvaszerű, rostozottsága tisztán kivehető, összenyomva azonban nedves hamuminőségű. Sajnos, hogy e sírűreg tartalomra nézve egészen szegény. Egy középszerűen kifejlett csontváz, melynek lábszárai félig felhúzva, kelet felé hanyatt feküdt. A csontváz egészen mállékony, összehorpadt, s egy darabja sem lőn megmenthető. Fogazata s koponyaboltozatból darabok ifjú egyénre vallanak. A hulla valószínűleg deszkára lett fektetve, mert a csontváz alatti hamu egyneműsége arra vall. Mellette semmi, sem edény, sem fegyver vagy festék nem találtatott, hacsak a fejen túl levő göringyek alatt nem rejtett valamely tárgy a vastag hamurétegben. De itt keresni már élet-

veszélylyel járt, mert e szűk sírban kutatva, egész testtel benn kellett feküdni, s a fejen túl levő görinygek alúl a hamut szedve, összeomlással fenyegetett.

Valószínű, hogy eme főátmetszés vonalában előjött három sírúron kívül jobbra és balra több sír is létezik, hol azonban a föld föltárására szükség nem volt, azok szemlélődés alá nem is kerülhettek.

Déva-Ványán, 1888 aug. 31.

Dr. Frenyó Pál.

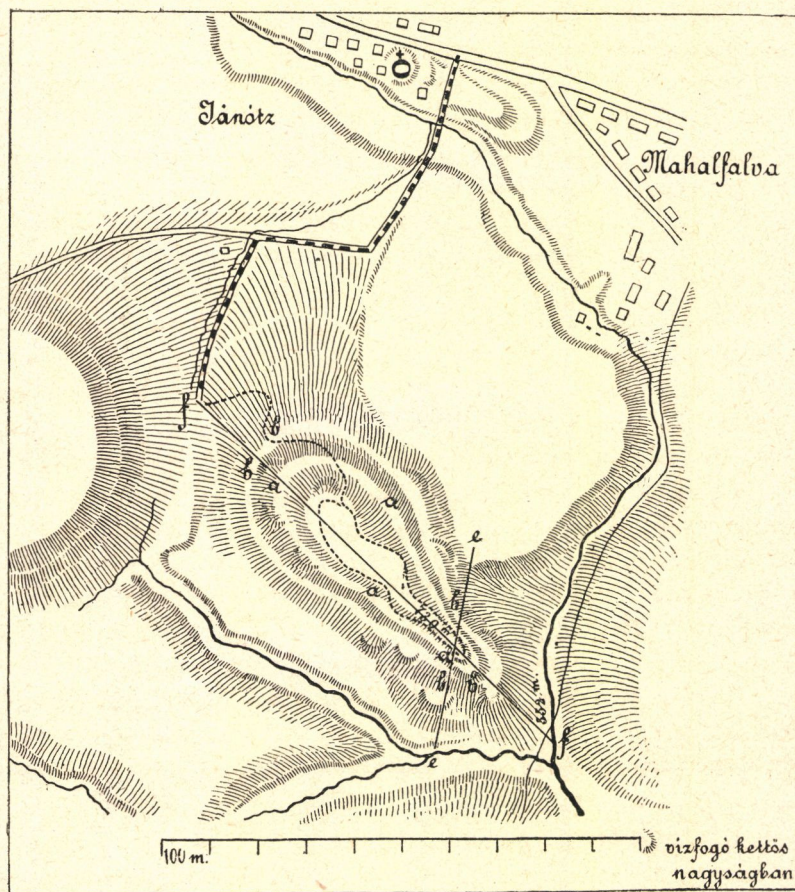
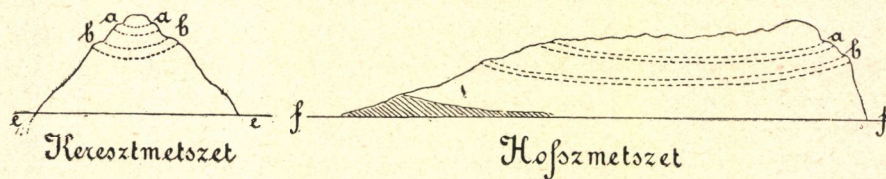
III. MÜNNICH SÁNDOR A MAHALFALVI HRADISZKÓRÓL.¹ Nyolcz kilométernyi távolságban a kassa-oderbergi vasútnak *Poprád-Felka* állomásától, közvetlen a *lőcsei út* mellett fekszik (Mahalfalu határában) egy, a Vendpataktól számítva 182 m. magas hegy, melyet a köznép mai napig *Hradiszkonak*, azaz várhegynek (németül, *Burgstallnak*) nevez. Ezen helyet a *káposztafalvi* állomásról egy órai gyaloglás után lehet elérni, mely esetben a *viderniki* fürdőben vezetőt kell fogadni. A domb minden oldalán dús forrás bugyog vagy csermely csergedez. A *Hradiszko* nyugati része egy 150 m. széles, mintegy 15 hektárnyi területű lapos kidomborodással — mely a csücsnél 150 méterrel lejjebb fekszik — függ össze a viderniki kova-hegylánczczal. A várhegy zöme vasat tartalmazó palaköböl áll. Dr. Rómer Flóris konstataulta, hogy ezen hegy az őskorban egy kis tó közepén állott, mely mindaddig, míg a Vendpatak a kőzetet át nem fúrta — mely áttörés nyoma a mahalfalvi szoroson még ma is látható — dús táplálékot nyújthatott az őslakóknak. A hegy felső része emberi kéz műve, melyhez az anyagot a szomszéd hegyek és dombok törmelékei és kőzetei szolgáltatták. A hegy oldalain mindenütt homokkővek hevernek, ökölnyi nagyságtól egészen métermázsányi súlyig; azonkívül itt-ott átégett s részben salakkal bevont paladarabok találhatók, melyek valószínűleg valamely őskori vaskohó oldalait képezték. A *viderniki* hegylánczczal összekötő lapos hegyháttól kezdve keskeny út vezet, mely dél felé egy 30 méter hosszú *vízfogóban* végződik, kelet felé pedig a volt tóban vész el. Ezen úttól vagy 60 méternyi magasságban kezdődik az 5—10 méter széles első kör, mely köröskörül fut (b—b) és csak az északi részén magasb sáncz-alakot vesz fel. Dr. Rómer szerint az a «Vaskapu», mert a hegy ezen része legnehezebben védelmezhető, miután arra felé a lejtőség nem meredek, hanem lassúdan ereszkedik le a völgybe. Az első körtől mintegy 70 méter magasságban húzódik a második gyűrű (a—a), a *Vaskapu* megint északon fekszik, a hegy többi részén a sáncznakemmi nyoma, mert a hegy meredek lejtője már magában is elég védelmet nyújtott. Az egész hegyen elszórva fekszenek a különböző nagyságú *vízfogók*,² a fentlévők kisebbek, és néhol méternyi mélységűek, ámbár a leguruló felső talaj nagy részben már betöltötte.

A *mellékelt térkép* szerint a szélessége 430 m., hosszúsága pedig 730 m. A terraszok épsége, az erődítvények nagy kiterjedése és a hegy aránylagos könnyen hozzáférhetősége miatt a *mahalfalvi Hradiszko* minden esetre kiváló helyet foglal el a felső vidék őskori várhegyei és áldozóhelyei között. Rendszeres kutatás talán

¹ Archæologiai kirándulás dr. Rómer F. Fl. társaságában.

² Az is lehetséges, hogy ezen manap is meglátható gödrök, hajdan kutató aknákul a vastartalmu hegységben szolgáltak.

oly leleteket hozna napfényre, melyek a *Szepesség* történet előtti viszonyaira fényt derítenének. A felső, több hektár nagyságú lapályon, mely kissé északnak dől, szántóföld terület, mely jelenleg ugar. Számtalan kisebb-nagyobb legkülön-

A MAHALFALVI «HRADISKÓ» TÉRKÉPE.

bőzőbb vastagságú cserépdarab, salak és kavics hever a felületén. A hegy legmagasabb részén az eke több százados munkálkodása daczára földhalmozatokat vehetni észre, melyeknek eredeti alakja valószínűleg négyszögű volt. Ilyen halmozatokat a hegy észak-nyugatnak húzódó gerinczén, sőt még a hegy legmagasabb

csúcsán is láthatni. Úgy látszik, a hegy déli részének meredeksége emberi kéz műve s ott a körök is keskenyebbek, sőt néhol alig észrevehetők.

Az urnák, a töredékek után ítélve, legalább méternyi átmérőűek voltak, a fogók hatalmasak, erős kidomborodással. A legtöbb edény, mint azt a cserepek mutatják, határozottan pusztai kézből készültek, míg ellenben egyes cserepeken a korongon készütségek nyomai vehetők észre. Az edények gazdagon lehettek ékítve, mert a talált kisebb cserepeken a díszítés, mely a vonal és pont kombinációja volt, gyakoribb. A nagy urnák cserepei rendszerint ékítmény nélküliek, de annál hatalmasabb a púpos kidomborodás, mely néha 12 cm. vastagságú. Feltűnő, hogy nagyon kevés edényfenék található, annál több felső szél, mi annak tulajdonítható, hogy a föld még nincsen elegendő mélyen feltúrva és így az edények legnagyobb része még a földben fekszik. Dr. Rómer úr a talált cserepeket részben a *felkai* Tátra-múzeumnak, másik hasonló részben a poprádi múzeumnak ajándékozta, a hol ezek megtekinthetők.*

A várhegyen talált egyes közönséges folyami *kagyló* azt látszik bizonyítani, hogy az őslakók eledelök legalább egy részét mint halászok nyerték.

Mindamellet a legérdekesebb a salak, mely a *Hradiszkon* két alakban található: lent leginkább a közönséges, de szintén történet előtti vas-salak (Frischschlacke) jellegű fordul elő, 40—60% vastartalommal, míg a hegy csúcsa körül sajátos könnyű salak van, mely az olvasztás egy különös és sajátos módjára látszik utalni és a melynek szakszerű megvizsgálása nagyon kíváncsú volna. A salak különféle vastagságú, sokszor lepény alakú, és miután történet előtti cseréphez van olvadva, határozottan történet előtti származású is. Mindenütt sok graphit-darab, hamu, szén és égetett föld, tehát közel fekszik a következtetés, hogy fémiparral is foglalkoztak az őslakók.

Nagy köszönettel tartozik a szepesi történet előtti kutatás dr. Rómer úrnak, hogy ezen hely tüzetesebb átvizsgálását eszközölte, s annál is inkább, mivel hazai ősrégészetünk egyik nestora a mondhatólag legnagyobb szélviharban személyesen tekintette meg ezen érdekes vidéket. Felemlíthető még, hogy a környéken több kőráncz van és hogy a nyugat felé fekvő dűlőnek neve Haymun.

Poprád, 1888 július 21-én

Münnich Sándor.

IV. TÉGLÁS GÁBOR HÁTSZEGVIDÉKI ARANYLELETEKRŐL.

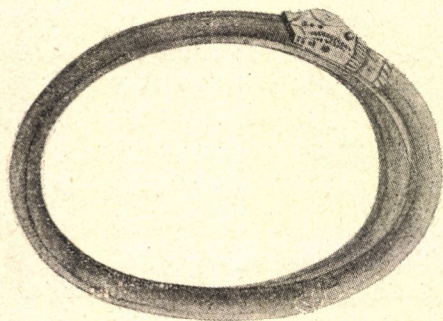
Az 1888-ik év tavaszán egy aranykincs felől bizalmas értesülést nyerve, később ez első híradást még annyival sikerült kiegészítenem, hogy a kincs két karperecz-

* Előszámlálása amazon cserepeknek, melyeket hamarjában az ugaron talált darabok közül a *poprádi* múzeum vizsgálat végett őriz meg. — Feltűnő, hogy kisebb, mesterségesen alkotott, dúsabb cífrázatú edény nem volt található; a cserepek 0.012, 0.015, 0.018—1.02 mm.-nyiek. Az anyag fekete, szélei sárgások, feketék, többnyire ujjakkal mind a két oldalon tapasztottak, és kisebb-nagyobb kavicscsal valamint csillámmal gazdagon kevervék.

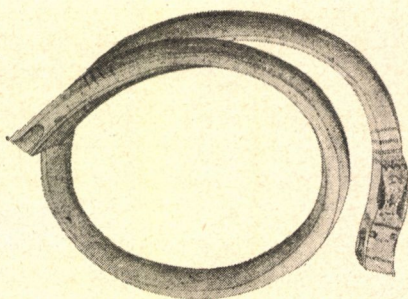
A *poprádi* múzeumban őrizettek:

a) széles, egyenesre tapasztott szájuak 0.03—0.035. 3 drb., b) hajlott szájuakból 1 drb., c) dudorosak 2 drb., d) fenék 3 drb., e) fül, különféle vastagságú 1 drb., f) kerek, lyukas cserép 1 drb., g) 1— több külső vonalúak 5 drb., h) apróbb cserepek 24 drb., i) vas-salak 5 drb.

ből áll és Hátszegvidékről származik. A további részletekre nézve minden további puhatolódzásom eredménytelenül maradt. Az értékesebb kincsek e vidéken készakarva kerülnek a hatósági személyeket, és minthogy olykor a találóknak és közvetítőknak egyaránt okuk van a hivatali beavatkozástól tartózkodni: csak kerülő úton és a legnagyobb óvatossággal juthatunk ilyesmiknek tudomására. A megszerzés még nehezebb és legtöbbször szinte lehetetlenség. Így szalasztottunk el 1881 óta egy nyomtalanul eltűnt s épen azért minden valószínűség szerint ékszerészek tégléjében elhamvadt nagyobb aranykarika-csoportot. És e veszteség annál sajnósabb, mert e karikáknak se méretei, se rajzai nincsenek fenntartva. E sajnós tapasztalaton okulva, mindenekelőtt arra törekedtem, hogy az újabban felmerült aranykincsről legalább hiteles rajzot és megfelelő méreteket szerezhessenek. Hosszú utánjárásra egy közvetítőmül szolgált rajzolómat el is értem; de miután a távol maradt tulajdonos oly magas árt szabott, mekkorára a n. múzeum se reflectálhatott, a karpereczek megszerzése lehetlenné vált s azóta tán külföldre vándoroltak azok, miután az erdős részekben

1. szám.

2. szám.

legutóbb feltűnedező aranykutatók, idegen tőkepénzesek agensei olykor marékkal vesztegetik a pénzt és mesés árakkal leküzdhetetlen versenyt támasztanak a csekély anyagi eszközök felett rendelkező belföldieknek, sőt e nyáron alkalmam vala meggyőződni a felől is: hogy egyik bécsi üzlet mozgó ügynökkel házalólag gyűjteti, nyilván külföldi eladásra, a régiségeket. Így csak Déváról néhány száz római ezüst érmet liferáltak s egy más ügynök minden zugot összejárva, kiszámíthatatlan féleségű és mennyiségű antiquitástól fosztá meg hazarészünket. A hátszegvidéki aranykincshez azt, mint mellékelt rajzunkból kitetszik, két összehajló s egyenkint kígyófejben végződő aranykarperecz képezi. Mindjárt első tekintetre egyiket a kettő közül nagyobbnak és súlyosabbnak találjuk. Ezt igazolják a méretek is, miután az 1-ső rajzon szemlélhető súlyát 65·5 gr. a 2. rajz alattiét 69 gr.-nak találjuk, s míg előbbinél az átmérő 5 cm., utóbbinál 5·5 cm. Mindkettő tömött aranyrúdból készült s az összesen kerekszámban 135 grammnyi lelet tiszta aranyértéke 170 frtra értékelhető. Eredetileg hengerded vala a két aranyrúd; de szembetűnő kalapálási nyomok tanúsága szerint utólag nagyjában s főleg a két fej felé négyszögre lapíttátták. A végek tompán, mintegy lecsapva készültek.

A két karperecz archæológiai jelentőségét a 2 cm. hosszú kígyófej-ábrázolatok adják meg. Még a nyaktáját is szemléltetni kívánta az egykori mester s itt észrevehetőleg vékonyabbra, de egyúttal négyszögletűre is kalapálta az aranyrudat. A fej búbját ugyancsak kalapálás által kidomborította, míg a szemek előtt ellapította azt. Az egész munka primitív, nehézkes kézre vall; de azért a kígyó alaktani jellegeit felismerhetőleg elő tudá tüntetni. És e tekintetben a két karperecz közt is szembetűnő különbség mutatkozik olyannyira, hogy ezeket egymás pusztá másolatainak nem minősíthetjük.

A kisebb (1. rajz) karperecnél a nyakat négy gyűrűbarázda képviseli az aranyrúd megfelelő elvékonyításán kívül. E párhuzamos barázdák azonban a hasi tájra nem terjednek át s csak felül és oldalt mutatkoznak. Az első barázda előtt egy sor beponczolt karika és pont tűnik fel. Az előtt jobbra-balra két harántul irányuló ellypticus mélyedés nyilván a két szemet képviseli; míg az attól kissé előbb eső, két körded barázdával az orrnyílásokat kívánta az egykori aranyműves megjelölni. A szem és orr tája között pontokkal hintette be olyképen, hogy azok ívalakban körítik a két orrnyílást. Ezekkel nyilván a pikkelyzet van szemléltetve, és teljesség kedvéért 1—1 félhold alakú bevájás hatol előfelé s egészen a felső ajak peremzetéül egy belső vonalborda mellett egy külső pontsor szolgál. Oldalt fordítva úgy jobbról, mint balról a szájníylást pontok jelölik meg, sőt egy alig kiemelkedő orrmánytővis a kígyó fájára is utalást szolgáltat. Már a szélesre lapuló szemeivel oldalt forduló fejkivitel elárulja, hogy viperaféltre gondolt a mű készítője. Ez a felkunkorodó tülökábrázolás pedig világosan meg is jelöli a homoki viperafajt (vipera Ammodytes), mely faj Dácia déli részein az Aldunától fölfelé a Maros teréig mind e mai napig tenyészik s épen Dévánál éri el legéjszakibb geographiai határát. Európának e legfélelmesebb mérges kígyója a déli vidéken, Itáliában, Dalmátiában, a Balkán-félszigeten kiválóan otthonos. Nálunk Mehádia thermái körül legismertebb; de a természettudósok a Retyezát csúcsáig megfigyelték, Petrozsenytől délre a szurduki határszorosból, a Sztrigy és Cserna völgyéről ismerik. Én, a ki e kígyófajt először valék szerencsés a dévai várhegyen constataálni és annak több száz példányát ismerem, határozott tanuságot tehetek a felől: hogy itt valóban a homoki vipera lebegett a karperecz tervezője és készítője előtt. A második példány kígyójellege még határozottabb. A nyakat két harántbarázda-övvel jelöli. A szemek nem hosszukások, hanem kördedek s felettük sugárkoszorú látható. A szájrész erősen ki van tüntetve s az orrmánytővis is kivehető. Ennek kiállítása sokkal sikerültebb, mint az előbbié.

A két aranykarpereczet állítólag egy hátszegvidéki parasztember találta Várhely környékén. Hogy Várhelyen nem találták: azt abból merem állítani, mert ott e nyáron is, mint évente rendszeren, huzamosabb időt töltve, folytonos kérdezősködésem daczára oly embert, ki e karpereczekről tudna, nem találtam.

Sokkal valószínűbbnek tetszik előttem, hogy ez a lelet is a Totesdnél 1854-ben Musa Wojn földműves által szerencsésen kiásott s a bécsi csász. kir. régiségárba került 14 aranykarika utólagos tartozékát képezi.* A bécsi régiség-

* Seidl Archiv f. oester. Geschichtsquellen XXIX, 322 helyesen közli; míg Goos Chronik der archæolog. Funde Siebenbürgens 23. lap Gredistyorát a határnevet, Kis-Hátszegre Haczagel helyezi.

tár 14 aranykarikájának összetételét a pénzverőhivatal kimutatása szerint 0'736 arany és 0'259 ezüst képezé, vagyis az erdélyrészi jellemző elektromból készült. Karpereceink aranyfinomságát behatóbban nem ismerjük; de halvány szalmasárga színe, bágyadt fénye mind az elektromra vall. És ha mindjárt nem is jelölhetjük meg aranyból a kígyófejes karpereczek párját: ezüstműből annál többet mutathat fel Erdély. Ott van mindjárt Vajdej épen Hunyadmegyéből, honnan kígyófejes ezüst tekercset mutathat fel a bécsi csász. kir. régiségtár.¹ Ott van Szenaverősnak² (Zendrisch, Kisküküllőmegye) a nagyszebeni báró Bruckenthal-féle múzeumban látható kígyófejes ezüst sodronytekercse, mely 3 sodronygyűrű, 1 összekapcsolódó ezüsttorques, 1 lemezes fibula társaságában 1878-ban került napfényre. Nem messze innen Hétur³ (Marienburg, Kisküküllőm.) a vajdeji, szenaverősi kígyófejes tekercs karperecz párját szolgáltatá Bécsbe. Az éjszaki részekben Márkaszek (Szilágymegye) 1845-ben 2 kígyófejes torquessel járult a bécsi régiségtár gazdagításához. És az analog leletek krónikájában legutolsó helyen, de jelentőségre azért legelől kell említenem Nagyváradot, hol 1885-ben a Rimánóczy-féle téglagyár telkén 19 darabból álló ezüstkincs került napfényre s azok között Rómer Flóris a fenn említettekhez hasonló kígyófejes példányt ismert fel, mit az Archaeologiai Értesítőben megjelent⁴ terjedelmes tanulmányából ismerünk. És mindezek egybevetéséből mi is arra a végeredményre jutunk: hogy az itt szóban forgó s gyanításom szerint a Hátszegről Várhely-Karánsebesre vezető úton fekvő *Totesd* tájáról származó aranykarpereczek épen úgy a Krisztus születését követő első század termékei, mint a már megnevezett s még *Cserbel* (Hunyadmegye), *Geravoj* (Aradm.) s egy csomó más lelettel kiegészíthető ezüst kincsek, melyek mind kézzelfogható bizonyítékai a dákok fénykorában hegyeink közt virágzott barbárjellegű arany-ezüst ötvösségnek.

Déva.

Téglás Gábor.

V. Dr. VÁSÁRHELYI IMRE A GYERMELI BRONZLELETRŐL.

A Szomor és Gyermel falvakat egymástól elválasztó jókora nagyságú domb nyugoti oldalán, Gyermel felől, a két falut összekötő országúttól balra mintegy tíz ölnyre és nem messze egy régi római út még látható maradványaitól, Speidler János, gyermeli földmíves, ekéje mult 1888-ik év augusztus 10-kén szántás közben egy cserép fazekat vetett fel, mely széttörve jutván felszínre, tartalma az alább megnevezendő bronz tárgyak a szántóföldön széthullottak; sikerült azonban a leletet, — azt hiszem, — teljes egészében összeszedve megmenteni s most már a nemzeti múzeum tulajdonát képezi.⁵ A hely hol a lelet

¹ Catalog des Antikencabinets 334, 31. Goos, Chronik der archäologischen Funde 138. Mittheilungen d. k. k. Centralcommission 1870. 26.

² Correspondenzblatt des Vereins für Landeskunde Siebenbürgens I. évf. 85. lap.

³ Seidl Archiv für oester. Geschichtsquellen XXIX, 320. lap.

⁴ Nagyvárad ezüstlelet. Archaeologiai Értesítő 1886-iki évf. III. füz. 204—207 és V. füz. 385—392. lap.

⁵ Speidler János, ezen bronzlelet találója, a múzeum által a leletért kapott 100 frtnyi díjnak felével, azaz 50 frttal a komárommegyei múzeum alapító tagjai közé lépett.

napvilágra jött ősidőktől fogva egész legújabb időkig mint közlegelő volt használva, s csak pár évvel ezelőtt osztották föl egymás közt a lakosok és ekkor jött ekeművelés alá, s bizonyára ez az oka, hogy a lelet csak most fedeztetett fel, a találási hely valószínűleg bronzöntő műhely lehetett, mely föltevését a lelet helye körül levő széndarabok s a földnek is környezetétől elütő feketébb színe, valamint az épségben maradt tárgyak közt talált alak nélküli bronzrögök és a már hihetőleg olvasztás alá előkészített széttört kard és egyéb eszközdarabok is igazolni látszanak; a fazéknak, mely a tárgyakat tartalmazta, eredeti alakját és nagyságát a széttört darabokból közlő már nem határozhatta meg, de a találó sem adhatott róla bővebb felvilágosítást, mert az eke azt valóban a szó szoros értelmében izre-porrá törte, nagyobb darabjai a mennyire lehetett összedettek s a lelettel együtt a múzeumnak be lettek szolgáltatva; a szén gallyszén s a mennyire még kivehető volt, valószínűleg som- és mogyorófa-gallyakból volt égetve.

Szomor vidéke, mely Komárom megyének legvégső keletészaki csúcsán fekszik s Esztergom-, Pest- és Fehérmegyével határos s a fővárostól csak 3 órai távolságra van, igen érdekes régiségi leletek tekintetében; találni itt a kőkorszaktól kezdve minden ezt követő korszakból a legkülönbözőbb tárgyakat, csak a bronzkorszak képezett még eddig kivételt, s most már a jelen lelettel e hézag is pótolva lett.

Úgy látszik, hogy Szomor vidéke legalább is már a 2-ik kőkorszaktól kezdve szolgál egész le a mai időkig emberi tanyául; s mint korára nézve határozottan legrégebbi tárgyat egy ős ember koponyáját kell legelőször is megemlítenem, mely u. l. a neanderthalinak csaknem tökéletes hasonmása s annál fogva a kettő között nem nagy különbség lehet. E koponyát közlő a Szomor határához tartozó somodori pusztán találta s Török Aurél tanárnak adván, jelenleg az egyetem anthropologiai gyűjteményében van.

Hasított kőeszközöket sílexből még nem sikerült találni, de annál nagyobb mennyiség fordul elő a csiszoltakból, ezek kevés kivétellel többnyire obszidiánból készült vésők, kalapács- és buzogánydarabok. Alig van pásztorember a vidéken, ki ne rejtegetne szüre ujjában ilyen fajta kő eszközt; ezen emberek közt ugyanis azon babona van elterjedve, hogy ezek mennyből hullott kövek s az állatok különböző betegségei, főleg torokgyík ellen a legkitűnőbb gyógyhatással vannak.

A rézkorszakból találtatott egy szép nagy réz véső, mely majdnem kis bárdnak is beillik s közlő birtokában van. A bronzkorszakból a jelenlegi az első lelet s tárgyait alább bővebben ismertetjük. A mi a római régiségeket illeti, melyek e vidéken találtatnak, ezekről el lehet mondani, hogy számuk legio, nem is említve a majdnem mindenkorbeli pénzeket, bronz és ezüst fibulákat, tégladarabokat, épületi kőfaragványokat stb. kiemelendőnek tartom azon három sírkövet, melyet közlő több évvel ezelőtt a múzeumba küldött be,* és azon római kocsit, mely Somodoról került a n. múzeumba. — A bronz leletről e folyóirat szerkesztőjétől vettem a következő rövid ismertetést és jellemzést. Volt a leletben: tokos véső csúcsba futó széllel, karimával s a karima alatt két

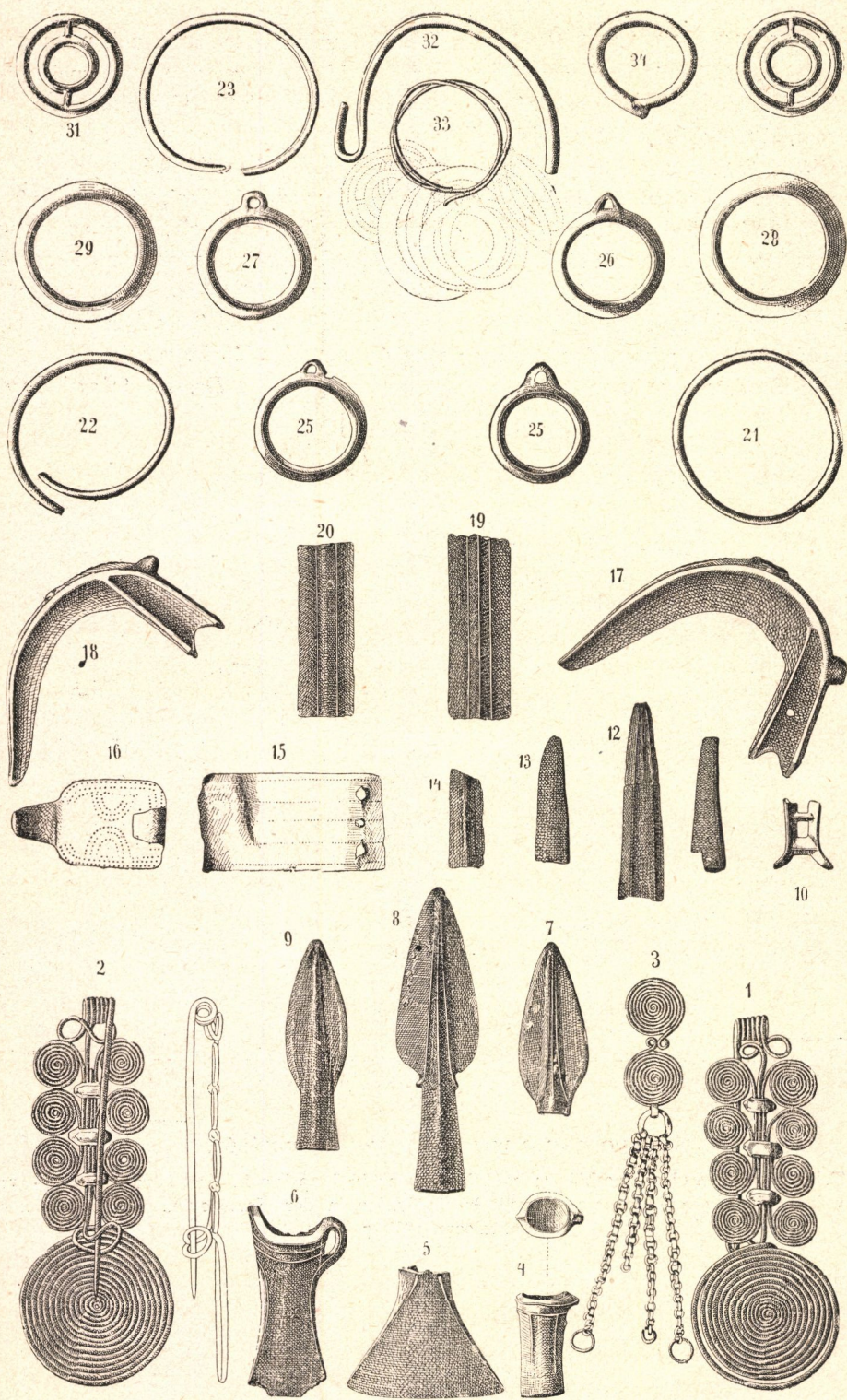
* Lsd. Römer-Desjardin 382 és 383. sz.

párhuzamosan futó domború vonaldíszszel (6. szám); tokos véső háromszög formában szélesre terjedő pengéje (5. szám); kis tompa végű kalapács, oldalain hosszában futó két kidomborodó vonaldíszszel, hiányos öntés következtében füle elmaradt (4. szám); két félhold idomú sarló, a nyélbe való szelvény fecskefark idomú bevágással, külső karimáján kiálló peczeggel, az egyik (17. szám) átlyukasztva a másik lyuk nélkül (18. szám); kés nyelének végéről való töredék (10. szám) a nyél áttört mű volt; késpenge, csúcsán és nyelén csonka (11. szám); kés pengéjének körülbelül fele része (13. szám); fűrészlemez töredéke (14. szám); két kardpengéből való részlet (19. és 20. szám); tör pengéjének (?) töredéke (12. szám); egy kardpenge csúcsa, mely a képes táblán nincs feltüntetve, a középső borda lapos volt és a csúcsán összefutó hornyolt vonaldíszekkel van ékítve; két díszes lándsza-csúcs (7. és 8. szám) egyik csonka (7.), másik ép (8.) mindkettőn a köpű felső, szárnyas részén három zsinorforma domború dísz, melynek két szélsője (a 8. számún) a szárnyak alatt bütyökben áll ki; egy harmadik lándzsa (9. szám) sima fölületű, ép.

Az ékszerek közt legérdekesebb a két sodronyos tekercsű fibula (1. és 2. sz.). Rajzaink az egyikét (1. sz.) felülről, a másikat (2. sz.) alulról és oldalnézetben adják. A sodrony nem szögletes, de kerek átmetszetű. Egyébként összevág a tekercsek elhelyezése és összekötési módja a hazánkban lelt rokontypusbeli példányokkal. Nem érdek nélküli, hogy a 2. számún alighanem kezdettől fogva kis hiba történt; míg ugyanis a fibula középső tengelyének ugyanazon oldalán elhelyezett tekercses korongok közül a két külső s a két belső mindig egy-egy huzalból vannak alkotva, addig e példánynál (a 2. számú rajzon) a jobbra eső külső tekercsek közül a felső külön huzalból készült és csak a mandolaforma gyűrűtag szorítja össze a tengely irányában futó két sodronyt, miként azt a rajz is feltünteteti. E két fibulával a legszorosabb rokonságban van a kisebb, két tekercsű fibula (3. szám), melyen négy csüngő láncz függ. Ez az idom ismeretes több hazai leletből. Hallstattban is a jellemző típusok közé tartozik, de ezúttal tudtunkkal legelőször találjuk együtt a hazai bronzkor igen jellemző fibulatypus két példányával (1. és 2. szám). Hasonlóképp fontos és figyelemre méltó e leletben a két övrészlet (15. és 16. sz.), vékony bronzpléhből ponczczal bevert pont-díszítményekkel. Jellemző a sok karika, melynek némelyike szögletes (21, 22, 23.) vagy kerek átmetszetű (32, 34.) huzalból áll, más fajtája pedig lapos zárt gyűrűt képez, fül nélkül (28, 29. sz.) vagy azzal (25, 26, 27. sz.). Ezekből két példány állítólag rajta csüngött a gyűjtő karikán (33. szám), miként kipontozott rajzunk mutatja. Jellemzők a dupla karikák is (31, 31 a), hol a karikának gyűrűit egyenes pálcácska idomú hidak kötik össze. Mind e karikák az övrészletekkel s a kéttekercsű fibula későbbi kort jeleznek, mint a minőre a lelet többi darabjai vallának.

Így a lelet összessége, a korábbi és későbbi formák összekeverése példakép azt tanúsítja, hogy hazánkban, hol az u. n. bronzcultura oly magas fejlettséget ért el és oly bámulatos gazdag nyomokat hagyott, az újabb u. n. hallstatti ízlés nem szorította ki teljesen az előbbi formákat, csak átalakítja és hatással van kivált a technika haladására.

A gyermeli lelet egyébiránt az itt részletesen föl nem említett sok töredékével és nyers tömeggé összeolvasztott, újabb öntésre gyűjtött anyagával puszt-

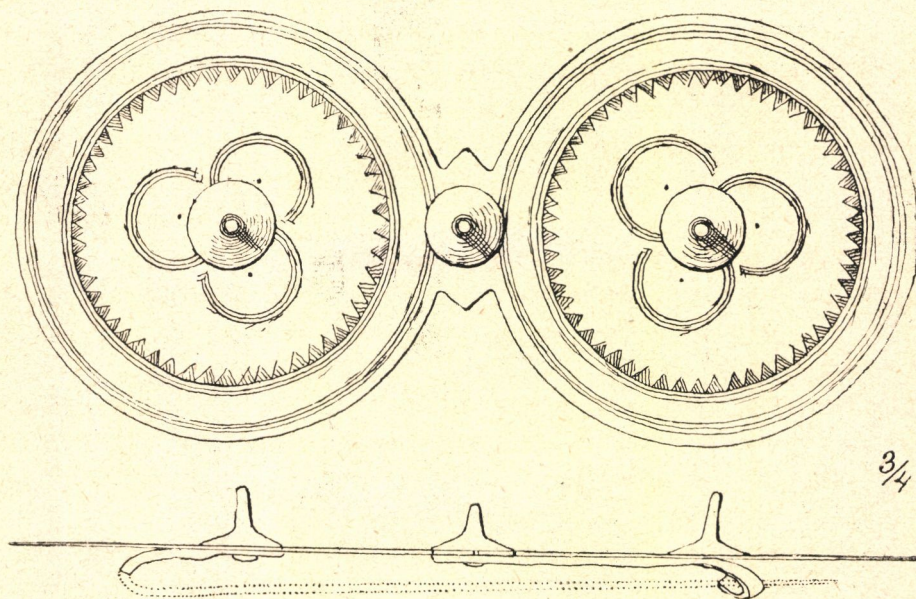

A GYERMELI BRONZLELET.

tán gyűjtélékes készletnek látszhatnék, ha nem volna benne az a néhány díszes fibula, ép lándsza és sarló, a miért vagy rejtett kincsnek vagy az isteneknek fölajánlott áldozati ajándéknak képzelhetjük. Az apró cseréptöredékek, melyeket a bronzokkal együtt látok, oly jelentéktelenek, hogy nem adhatnak az urnák formájáról fogalmat, de annyi mégis valószínű, hogy legalább két agyagedény maradványai, melyeknek egyike kisebb volt s hasán hornyolt díszítményekkel bírt. Az is valószínű, hogy nem készültek korongon, sőt úgy látszik, hogy az anyag nincs is rendesen cseréppé égetve. Ezen észleletek daczára azonban nem szabad a szomori lelet korában élt agyagművesek ügyességére következtetni, a melyről egyéb hazai leletek magasabb fogalmat nyújtanak és egyébként akkor sem volt szokás a földbe rakott kincset vagy anyagkészletet díszedénybe rakni.

Szomoron 1889.

Dr. Vásárhelyi Imre.

KORONGOS FIBULA A HERCEGOVINÁBÓL.

Talán a grehin-gradaci kincsből (?); magánbirtokban; felső lap és oldalnézet háromnegyed nagys. vsd. ö. Much. «Der Bronzeschatz von Grehin-Gradac in der Herzegovina.» Mitth. der k. k. Centralcom. 1888. 7—15. l.

IRODALOM.

AZ ÖTVÖSSÉG REMEKEI az 1884. évi magyar történeti ötvösműkiállításon. Leírták Pulszky Károly és Radisics Jenő. Két kötet, 153 táblával. Folio 159, illetőleg 121 lap szöveg. Budapest, Grill Károly.

Mindnyájunk élénk emlékében él még bizonyára a magyar történeti ötvösműkiállítás, melyet az országos magyar iparművészeti múzeum a magyar nemzeti múzeummal egyetértőleg, egy külön e célra szervezett országos bizottság közbenjárásával rendezett, a nemzeti múzeum másodemeleti képtár-helyiségeiben 1884-ben. Azon kevés szakkiállítások egyike volt az, melyre még a nagy közönség is tömegesen ellátogatott és méltán, mert ez volt alighanem a legszebb és legfontosabb ötvösműkiállítás.

Bámulta a nagy közönség, a tudósok és a külföld néhány ép akkortájt ide tévedt szakférfiát is beleértve: röviden mindenki, a ki csak látta, mily gazdagok vagyunk még ma is régi és nevezetes ötvösművekben és ékszerekben, pedig egyesek, így az Eszterházy hercegek s az Erdődyek úgyszólván csak mutatványokat küldtek volt be, mások egyáltalán tartózkodtak, nem is említve, hogy számos egyház nem tartotta érdemesnek vagy nem akart — a primás és a szászok — hozzájárulni a kiállítás fényének emeléséhez.

A kiállítás ennek daczára nemcsak a tömeggel, de egyuttal tudományos értékével is imponált. Sőt ez utóbbi körülmény folytán úgy az archæologia terén, mint a régi magyar művészeti ipar felkutatása érdekében újabban előfordult legnevezetesebb magyar események egyikévé nőtte ki magát. E szempontra kell súlyt helyezni, ebben kell a kiindulási pontot keresni, legalább véleményem szerint, midőn fennebbi díszmunkát megbírálni akarjuk. Adjuk hozzá, hogy Magyarországon még ily fényesen kiállított igényteljes munka nem jelent meg s meg van adva az alap, melyre helyezkedtem, mikor magam előtt láttam a két terjedelmes kötetet.

Mit nyújt a magyar tört. ötvösműkiállítás legkiválóbb emlékeiről, «remekeiről», írt e pompás munka?

A kérdés egyszerű, tiszta és világos, megtenni eléggé könnyű, majdnem önkénytelenül kínálkozik e formában; nem úgy a felelet.

Két momentumot kell meggondolni: a kiállítás természetét s a szerzők helyzetét, melyben voltak munkájuk megírásánál az anyaggal, a magyar régészettel s végül — last but not least — a kiadóval szemben is.

Nézzük, mi befolyással kellett lenni e momentumoknak, hivatvák-e befolyásolni s esetleg módosítani a bíráló nézetét s ha igen, mily irányban? Minő kötelességeket róttak a szerzőkre, mennyiben voltak ezek képesek eleget tenni s ennél fogva miben emelhetünk vádat ellenük, miben kelhetünk védelmükre, egyszóval felhökként tornyosul agyamban a sok kérdés, melyet az előzővel támasztottam, mindig szem előtt tartván azt, hogy nem rendes alkalom szülte, közönséges publikációval van dolgunk.

A munka története, jó forrásból merített adatok alapján, röviden ez: A párisi «Librairie Centrale» kiadó-vállalat fejének Lévy A.-nak fia, a tárlat tartama alatt véletlenül Budapesten járván, s meglepetve az összegyűlt kincsek által, Pulszky Károly indítványára s reábeszélésére kieszközölte Párisban, hogy a cég hajlandónak nyilatkozott, bizonyos feltételek mellett egy nagyobb, fényes kiállítású francia és magyar nyelvű munka kiadására, melyben a tárlat legnevezetesebb emlékei, 150, különféle eljárások segélyével készült reproductióban közzététessenek s a szöveg megírására Pulszky Károlyt kérte fel. Őt illeti tehát első sorban is kizárólag az érdem, hogy az «Ötvösség Remekei» című kiadvány egyáltalán létrejött. Majd Radisics Jenő lett közreműködésre felszólítva. A feltételek, melyekhez Lévy az ügyletet kötötte, abban állottak, hogy a rendező országos bizottság a kiállítás költségén készült fényképek lemezeit, valamint az ötvösműkiállítási lajstromban foglalt horganyduczokat díjtalanul rendelkezésére bocsássa, neki egyúttal 7000 forintnyi segély biztosíttassék. Ezt később a közoktatásügyi kormány közbenjárására a tud. akadémia történeti osztályának arch. bizottsága vállalta el. A munka kiadása számozott példányokban, 1—20-ig, japáni selyem papíron a megrendelő tulajdonos nevével és címerével 1—200-ig merített hollandi papíron, 10—10 táblát tartalmazó füzetekben jelent meg, meglehetősen rendetlenül és lassan, mintegy három éven át. Időközben a szerzők által a reproductióra érdemesnek ítélt anyagot elégtelennek találván, az esztergomi székesegyház kincstárának nevezetesebb darabjait is kiegészítéskép hozzátartolták. A 20 első példány ára egyenként 500 frt, a többieké 150 frt.

Az ötvösműkiállítás, mint olyan soha, tudtunkkal részletesen és behatóan méltatva nem lett. Nem azt értem ez alatt, mintha annak irodalmunkban nyoma nem lenne; a napilapokban több ismertetés

jelent meg részben competens szerzőktől, sőt Hampel József általános műtörténeti tanulságokat is vont le a Budapesti Szemlében; Tagányi cikke a Századokban szintén tudományos színezetű munka; a külföld irodalma is tudomást vett a kiállításról, így Molinier a Gazette des Beaux Arts 1884. évfolyamában hosszabb, számos ábrával kísért cikket írt; tudományos értéke nem valami nagy, a szerző tudtommal soha Pesten nem járván; Pabst a Kunstgewerbeblatt-ban nagyjában szólt róla, mindemellett egy sem foglalkozik részletesen az ötvösség történetével, sem azt ki nem meríti; jobbra ismertetések, részben a nagy közönség tájékoztatása céljából írva, egy sem olyan tanulmány, mely a kiállítás alkalmával felmerült, valamennyi problémát sikeresen megoldja s a magyar művészettörténet egy fehéren maradt lapját töltötte volna ki. Pedig a kiállítás tudósaink részéről e figyelmet megérdemelte volna; e fényes feladatban a régészet minden ágának művelői osztozkodhattak volna: a népvándorlással, az antik, a közép- és újkori magyar művészettörténelemmel, a heraldikával foglalkozó buvár egyaránt talált volna szűz talajt, melyet sikerrel művelhet vala.

Az ötvösműkiállítás közvetlen impulzusa alatt keletkezett Hampel munkája a nagyszentmiklósi aranyleletről, mely — mi tagadás — az egyetlen érett gyümölcs. Nem vitatom, feltétlen helyesek-e fejtegetései, de van, létezik, munka, eredmény. Némileg szintén ide tartozik ugyanattól a magyar középkori sodronyzománczra vonatkozó tanulmány, s Radisics Jenő ismertetése a bécsi egyházművészeti tárlatról.

A kiállított tárgyak három nagy csoportja: az, mely a magyarok bejövetelét megelőző korszakból, az ország területén fennmaradt, a hazai ötvösök munkái s a külföldről behozott századok mulva kerültek össze ott először. Azok, kik önálló magyar művészet mellett harcolnak, azok, kik annak létét tagadják, az emlékek meg nem változtatható tanúbizonyossága mellett, szemtől-szemben kereshettek és találtak volna érveket állításom beigazolására. Hasznos verseny, mely bizonyos megdönthetetlen tényeket derített volna ki s mindenkép, akármerre dől el a koczka, csak a magyar régészetnek használ.

Ott állottunk a magyar ötvösség, s miután ugrás sehol sincs, részben a magyar művészet-történet elemeinél. Ha megnézzük, meglátjuk, mit hoztunk magunkkal keletről, mit vettünk fel új hazánkban s mi lett e kettő keverékéből. Fátyol fedi bizonyos mértékben a kora középkort. Annál fényesebben tündököl a XV-ik század. Az egyház pártfogása mellett megszámlálhatlan lehetett azon edények száma, melyeket akkor hazai ötvösök készítettek s habár a világi használatra szánt, nemes fémből való eszközök úgyszólván mind elvesztek, nem szenved kétséget, hogy amazokkal úgy minőségre, mint mennyiségre kiállották a versenyt. A XVI. és XVII. században a világi elem van túlsúlyban; az egy-

házak el voltak látva, jobban őrizték kincseiket a magánosoknál, tehát szükségletük természetesen lényegesen kevesebb volt, mint annak előtte. Ekkor constatálhatni, részint a styl, még inkább a bélyegek alapján, hogy Magyarország szorgalmasan vásárolt a külföldi ötvösöktől. Ismét egy fejezet, mely a magyar művészet átalakulására lényeges befolyással lehetett. Az asztali készletek tömeges használata, a mi talán sehol sem dívott ennyire, okvetlen sajátos formákat és diszítványokat hozott létre, annál is inkább, miután a szokás általános lévén, sok centrumnak kellett léteznie s nem mindegyik lehetett a külfölddel élénk érintkezésben, azaz közvetlen környezetében kereste az inspirációt vagy hagyományokat követett. A sok ékszer, függő, násfa, hajtű-boglár, férfiruha és lószerszám-dísz, a fegyverek ékessége a XVII. századon át a XVIII. századba benyúlva, a legérdekesebb részletek egyike volt és lényegesen elütő a nyugati ékszerészet fejlődésétől, mely a XVII. század óta mindinkább háttérbe szorítja az ötvös közreműködését és csaknem kizárólag az ékkövek csoportosításában keresi a hatást. Amott az alak, emitt a szín az uralkodó elem, a motivumoktól eltekintve, melyek szintén mindkét esetben mások. Ime néhány futólag odavetett eszme, melyet a kiállításra való visszaemlékezés szült.

Látni való, hogy az ötvösműkiállítás anyagánál fogva és miután Magyarországon rendeztetett, viszonyainkat véve tekintetbe, hazánkra nézve több volt rendes, időszaki, specialis kiállításnál. Nem úgy, mint pl. o. Németországban, a hol ugyanazon, jól ismert, leírt, számtalanszor publikált tárgyakat küldik hol ide, hol oda, a legutolsó kiállítás tehát csak annyiban különbözik a megelőzőtől, hogy másutt van, mint volt amaz. Az én egyéni impressiom az, hogy a kiállítást soha eddig érdeme szerint meg nem becsülték s egyuttal soha vissza nem térő alkalmat szalasztottak el a magyar régészek, mikor azzal ily röviden elbántak.

Ez a vád, a mint látni fogjuk, bizonyos mérvig az Ötvösség Remekeinek szerzőit is illeti. Engedtessek meg nekem, hogy mielőtt a munka részletes bírálatába bocsátkoznám, annak tartalmával, beosztásával s a mennyire tudom, történetével megismertessem az olvasót.

A munka két kötetből áll. Miért e beosztás, miért nem képez egyetlenegy kötetet vagy miért nem kettőnél többet, arra felvilágosítást nem találtam, talán a kezelés megkönnyítése miatt történt ez így, mert a munkának rendszere nincs, a mennyiben nem egyéb 150 tábla sorozatánál, melyeket táblánként két-két oldalra kiterjedő szöveg kísér. A táblák sorrendjét látszólag a véletlen határozta meg; jöttek füzetenként, a hogy épen elkészültek. Csak a későbbi folyamatban vannak oly formán rendezve, hogy tíz-tíz tábla képez mintegy szakaszt, melyben a tárgyak kor szerint követik egymást. Ecclesia præcedente itt is.

E táblákon összesen több mint 360 darab reproductiója van, még pedig mintegy 65 egyházi, 240 világi edény, eszköz és ékszer vagy fegyver.

Beszéljünk először a táblákról. Daczára annak, hogy a kiállításon az ötvösműkiállítási lajstrom nem egészen megbízható kimutatása szerint 7728 tárgy volt, de bizonyára több volt, nem tartottam volna a munka érdekében állónak, ha még több emléket vett volna fel. Azt is készségesen elismerjük, hogy a darabok jól megválasztvák, azaz semmi fontosabb emlék nem maradt ki. Sőt, nem félek kimondani, hogy mintegy 13 db bátran lett volna elhagyható; lévén ezek, meggyőződésem szerint, melyet a helyszínén tett beható és lelkiismeretes összehasonlítás alapján szereztem, részben modern hamisítványok, részben gyanús régiségek. Hogy ezt a szerzők is tudták, arról az illető szöveg is — ha valaki a sorok között tud olvasni — tanúskodik. Így egyes tárgyaknál, melyek bizonyos, könnyen felismerhető korszak modorát tüntetik fel, hiányzik a szokásos kormeghatározás, másoknál félre nem érthető célzások tétetnek a tárgy hamis voltára — miért van az tehát, hogy mégis felvették a munkába? Tudni ilyet nagyon nehéz, de gyanítani lehet. Valószínűleg e kétséges tárgyak hamis volta munkaközben, tüzetesebb nyomozások, későn felfedezett véletlenségek — a lóláb, melyet a legügyesebb hamisítók is csak ritkán tudnak egészen elrejteni — folytán derült ki s a táblák munkában lévén, a kiadó nem volt hajlandó az azokba befektetett költségeket elveszíteni s nem egyezett bele, hogy kihagyassanak.

Így modernnek tartom a 3-szárnyú zománczos oltárkát (I. k. 71—72. l., a nemzeti múzeum tulajdona), ezt egyébiránt Pabst, minden kétséget kizáró módon kimutatta (Kunstgewerbeblatt 1885, I. f. 14 l.), a szarvasalakú asztaldísz (I. k. 119—120 l., tulajdonosa M.), a kést és villát, mely az evő-eszköz két oldalán foglal helyet; nyele kristály aranyozott ezüst foglalványban (I. k. 159—160. l., a nemzeti múzeum tulajdona), nyolcz násfát, egytől-egyig (II. k. 19—20. l., Kárász Géza tulajdona), a Szt-Borbálát ábrázoló násfát (II. k. 27—28. l., a n. múzeum tulajdona), az övet vagy nyakéket (II. k. 59—60. l., a nemzeti múzeum tulajdona), a sasalakú serleget (II. k. 79—80. l., Kárász Géza tulajdona) és végül a hólyagos korsót (II. k. 93—94. l., gr. Zichy Irma tulajdona).

Nagy mértékben gyanusak előttem a következő tárgyak: gyertyatartó (I. k. 3—4. l., Kárász Géza tulajdona), násfa, Patrona Hungariae felirattal (I. k. 11. l., a nemzeti múzeum tulajdona), serleg, Diana alakjával (I. k. 79—80. l., gr. Kornis Emil tulajdona), násfa, ülő királylával, (II. k. 27—28. l., b. Prónay Gábor tulajdona) és serpentin serleg, aranyozott ezüstbe foglalva (II. k. 49—50. l., gr. Károlyi Tibor tulajdona). Ezek azon tárgyak, melyeket ki lehetett volna hagyni. A szerzők ekként mintegy 12 táblát nyertek volna, melyeken a részleteket, első sorban

pedig, a mit Hampel egyik dolgozatában megpendített, a szép számú sodronyzománczos kelyhek mustráit adhatták volna színesen; e rajzok értéke minden bizonynyal felért vala a kehelypárták tipikus alakzatainál, melyek amúgy is meg vannak örökítve az ötvösműkiállítás lajstromában. Ez az első kifogás, melyet e munka ellen emelek.

A 153 tábla, a visszaadás módját illetőleg, ekként osztályozható: Rézkarcz 39. Nagyon sikerültek a Kárász-féle gyertyatartó, a herczeg Eszterházy-féle ezüst falióra, kőcsésze és zománczos narvalagyar-serleg, a nemzeti múzeum birtokában levő, sárgarézből való nőfej, rococo kristály-kupa és a Ghisi-féle kard; gyarlók ellenben a nemzeti múzeum szép gótikus ámpolnája, az Eszterházyak Petzold-féle nautilus serlege, boros kanna tálczával, a kis rococo óra, kulacs és főkép egy XV. századi hólyagos serleg karcza.

Heliogravure 90 tábla van, ezek többé-kevésbbé sikerülteknek mondhatók; leggyengébbek az esztergomi székesegyház kincstárához tartozó eszközök fénymetszetei.

A színes táblák — 24 darab — átlagos színvonala nem haladja meg a középest; kivált a munka elején állók tűnnek fel gyenge, sokszor hamis színeikkel s hogy úgy szóljak, testetlen voltak által; így a pozsonyi Mananuso kelyhe, egy násfás tábla stb. nem nagy dícséretére válik mesterének. Sajnálom, hogy a Mátyás király-féle kalvária színes mása sem kielégítő, a mi — azt hiszem — felette kicsiny méretre történt redukálásában keresendő. A jobbak, sőt mondhatni jók közé számítanak a nyitrai egyház arany kelyhe, a pannonhalmi ébenfa oltárka, a Pálffy-serleg, egy tábla násfá, melyen Kádár hazánkfia nevét olvastam és a nyitra-iváncsai korona lapjait feltüntető két tábla. Ennyit a táblákról. A külső megjelenésről lévén szó, ide tartozik talán a nyomdai kiállítás megbeszélése is.

A szöveg — úgy a magyar, mint a francia kiadás — nagyobb ú. n. renaissance betűkkel van szedve. A betűk ellen semmi kifogásom; kifogásolom azonban a francia szöveg hanyag, sajtóhibákkal telt szedését, a melyben nem egyszer fordulnak elő számjegyek betűk helyett, mely egyenetlen, egyenetlenül van nyomva, s majdnem minden magyar nevet rossz ortográfiával ad. Époly kevés gyönyörűséget találtam a francia bekezdő initialékban, melyek sem nem újak, sem nem szépek s tíz eset közül ötször «L» betű, miután a leírás «le» vagy «la» artikulusal kezdődik.

A magyar szöveg gondosabb munkára vall, a sajtóhibák száma is kevesebb. Mindamellett ezen is meglátszik, hogy a vastag papir okozta nehézségeket a nyomda nem tudta teljes mértékben leküzdeni. Nyomása átlag véve jónak mondható, a II. k. 110., 111., 112., 114. és 117. lapjain előforduló, a szöveg közé nyomtatott ábrákat, bele nem értve, melyek

— nem is találok más megfelelő kifejezést — minden kritikán alóliak: koromfekete formátlan foltok; mit ábrázolnak, azt megmondani nem lehet.

A szöveg mindkét kiadásban majdnem tisztán leíró, s a szó leg-szorosabb értelmében tárgyilagos; elméletekbe, felállításába, messzebbre terjedő, érdemleges következtetésekbe csak ritkán bocsátkozik s óvatosan kerül oly dolgok megbeszélését, melyek a tárgyon magán nem láthatók, vagy annak megtekintése által mások által is nem constatálhatók. Talán jobban felfogja az olvasó, mit értek itt, ha azt mondom: a szerzők elővették e vagy ama tárgyat, megnézték jól s apróra leírták, mit vettek rajta észre, milyen impressiót keltett az bennök, mire emlékezteti őket egy vagy más részlet, és hol, mely korban készült, véleményök szerint. A szöveg aperçuk sora, semmi más. Ha az illető emlék egy vagy más analogiája ismeretes volt előttük, akár publicatiókból, akár személyes tapasztalatból, mert mindkét szerző sokat utazott s a külföldi gyűjteményeket ismerni látszik, úgy azt is felemlítették. Olyan tárgyaknál pedig, melyek az ötvösműkiállítás lajstromában vannak hosszasan leírva, a részleteket illetőleg oda utalva, a francia tudományos irodalomban gyakran, nálunk ellenben kevésbé szokásos megbeszéléseket adnak. Egyszóval a szöveg kritikai színezettel felruházott leíró catalogus-féle.

Érdemleges tartalmát illetőleg, erősen támaszkodik az ötvösműkiállítási lajstromra, azonban azzal szemben bizonyos haladást mutat, a mennyiben subjectiv nézetek is jutottak kifejezésre. Előnye gyanán tölemlíthető még az is, hogy a positiv adatok alapján mozog, könynyelműen odavetett teoriákkal és elmefuttatásokkal, melyekre bő alkalom nyílt volna e nagyobbára szűz talaj megművelésénél, a magyar önálló művészet számára légből kapott állítások alapján propagandát nem csinál. Ellenben hátránya, hogy következtetéseket nem von le s anyagot anyagra halmoz, a nélkül, hogy abban rendszert keresne s a sok önkényt felöltő kérdés megoldását nem adja, de nem is keresi. Ez a részletekben is nyilvánul. Így a szöveghez 37 címér, kilencz felirat és 45 bélyeg van mellékelve. Ezek közül 13 címér nincsen meghatározva, négy felirat nincs elolvasva s 31 bélyeg maradt megfejtetlen. Igaz ugyan, hogy a szerzők némi vigaszt meríthetnek a címereket illetőleg, hazánk egyik specialistájának, Csergheő Gézának az Arch. Ért. mult évi 130—138. lapjain közölt cikkéből, melyben az ötvösműkiállítási lajstromban lerajzolt számtalan címér közül csak tizenötöt határozott meg, mégis hol vagy on az megírva, hogy a szerzők kellő utánjárás mellett ennél nagyobb eredményt nem tudtak volna elérni? A feliratok között is akad talán olyan, melynek értelme nehézség nélkül megfejtethető lenne. Sokkal keményebb feladat, tagadhatlan, a bélyegek kérdése. A mester-bélyegek közül Németországban is, a honnét úgy lát-

szik a legtöbb Magyarországon fenmaradt külföldi ötvösmunka származik, még meglehetősen bizonytalanság uralkodik. A magyar eredetű ötvösműveken előforduló bélyeg túlnyomó része szintén mesterjegy, azaz valamely ötvös személyes bélyege, nevének kezdőbetűiből vagy egyéb, nehezen megfejthető vonatkozással bíró jegyekből összeállítva. Ezeket persze nem lehet első pillanatra meghatározni; annál jobban sajnálom, hogy a szerzők nem kutatták a forrásokat s nem abban keresték feladatuk egy részét, hogy olyan eredményekkel lépjenek a nagy közönség elé, mely lökést ad a tudománynak.

Mindaz, mit most elmondtam, a francia szövegről is áll, melyben Molinier E. a Louvre egyik segédőre is közreműködött. Mí és mennyi köszönhető tisztán neki, azt a szöveg alapján nem igen lehet megmondani; azt azonban constátálhatni vélem, hogy sehol sem látszik az, mintha ő oly egyén volna, a ki természetszerűleg saját országának s a szomszédos országok nyilvános és magángyűjteményeit és irodalmát jobban ismerné, mint a két magyar szerző s önálló kutatásokat eszközölt volna az ötvösművesség terén. Mindössze csak annyit vettem észre, hogy a magyar és a francia szöveg nem mindig azonos, vagyis ugyanegy tárgyat illetőleg eltérő nézetek jutnak kifejezésre.

A ki figyelemmel elolvasta bírálatomat eddig és emlékében megtartotta, milyen szempontból fogtam fel az ötvösműkiállítást s mit nyújt az Ötvösség Remekeinek szövege, már magától is reájött arra, hogy hol rejlik a különbség az én felfogásom és a nézőké között és hogy a munka engem ép oly kevéssé elégít ki, mint talán másokat. Teljes, specialisan a magyar ötvösségre vonatkozó készültséggel, előmunkálatok alapján, határozott czéllal szem előtt kellett volna a dologhoz fogni. Programmot dolgozni ki, melyben a megoldandó problémák sorakoztatnak, bizonyos rendszer szerint keresni az adatokat, melyek a program egyes pontjainak kidolgozására szolgálnak, megválogatni, csoportosítani az emlékeket nem öncél gyanánt, de eszköznek tekintve, végül kimondani: célunk volt a régi magyar ötvösség mibenlétét az ötvösműkiállítás anyaga alapján meghatározni, volt biztos külföldi emlék is elég, ezekhez hasonlítottuk amazokat, találtuk ezt, amazt vagy nem találtunk semmit — utóvégre a negatív eredmény is eredmény. E helyett irodalmunk a majdnem teljesen feldolgozatlan anyagnak egy újabb halmazával gyarapodott, melyet másoknak fog kelleni tisztázni s egyes fejezeteket kiragadva, a magyar ötvösség képét apró darabokból, mozaik módjára összerakni. Legkönnyebben ezt a szerzők maguk lennének képesek megcselekedni.

Kiindulási pontul, ha úgy tetszik, Hampel cikke szolgálhatna, mint olyan, mely a magyar művészet és stíl fejlődésére az ötvösműkiállítás ötletéből s annak alapján von következtetéseket hazánk művészetének

korszakot alkotó, vagy legalább korszakok alkotására alkalmas mozzanatait röviden átfutva, positiv állításokat tartalmaz s azt vallja, hogy a külső idegen befolyások egymásutánja Magyarország területén oly ornamentikát — de csakis azt — hozott létre, mely magyarnak mondható, a mennyiben elüt a nyugati ornamentikától, keletinek szintén nem mondható, a constructiv elemeket illetőleg azonban önállóságra igényt nem tarthatnak; röviden: a magyar művészi iparos, vagy mondjuk művész, a nyugatról kölcsönzött, kész formákat vett át s a maga módja szerint díszítette.

Ez az állítás, ha közel jár is az igazsághoz, még sem fogadható el a maga egész terjedelmében s nem formulázható ekként, nem pedig első sorban azért, mert a díszítmény alapján véve is kezdetleges alakulásában mindig structiv; kell tehát, hogy a structiv elem is bizonyos önálló sajátságokkal bírjon, ha a tulajdonságot díszítmény számára elfogadjuk. Ehhez járul, hogy a structiv elem az első, azután jön létre erre támaszkodva, a díszítmény. Érdekes volna ekként kezdve, bizonyos alapvető momentumokat egész általánosságban megállapítani s emlékek alapján kikeresni, mi az, a mi a sajátságos, ma már majdnem mindenki által létezőnek elismert magyaros ornamentika első kiindulása volt. A dolgok fejlődését kísérve, helyén volna ezután a byzantin styl befolyását valahára tisztázni. Lehetett, jobban mondva, volt, de aligha hagyott oly nyomokat, mint első pillanatra vélnők. A XI—XII. századból származó emlékeinek gyér volta megnehezíti a kutató munkáját, mégis a reá következő korszakok anyagából lehetséges bizonyos mértékig visszafelé is következtetni s némi csekély tájékozást nyerni. Mihelyt e nehézséget áthidaltuk: előttünk a magyar ötvösség aranykora, melynek még a tektonikát illetőleg is, a maga kifejezései vannak, melyek úgy az egyházi ötvösművességen, mint a világi használatra szánt edényeken, kivált pedig az ékszereken egészen a XVII. század második feléig kimutathatók. A pontos összehasonlítás itt a legmegbízhatóbb vezér s a ki jól ismeri a hazánk területén meglevő emlékeket, még az egyforma darabok között is, fel fogja ismerni, mi készült itthon, mi nem. Ezt kivált a külföldi gyűjtemények megtekintésénél tapasztalni. Lépésről-lépésre haladva, felölelve mindent, a textil-ipart és a keramikát, melyeknek én nagy fontosságot vagyok hajlandó tulajdonítani, részben a typographiai emlékeket is hozzávéve, szinte jelezhetni az eredményeket. A mi pedig egyszerű szemléleti úton tisztázatlanul állandó még, arra a régi leltárak s a történeti czéh-bizottság — Hampel nagyon is csendesen működőnek jelzi; hát egyáltalán működik? — gyűjteménye fognak talán válaszolni. A XVIII. századtól napjainkig én is azt hiszem, hiú fáradság lendületet vagy még inkább önálló fejlődést keresni a magyarországi művészek alkotásaiban. Egy Hann, kit kimagasló, kortársait felülmúló egyéniség-

nek kell elfogadnunk, csak remekelő kézműves számba megy, kiben a XVIII. század szelleműs izlésének nyomát is hiába keressük. És így tovább. Nem az én feladatom lévén az ötvösség történetét ezuttal megírni, jelen bírálatom a következő indítványnyal végződik: tekintve azt, hogy senki az ötvösműkiállítást úgy nem ismeri, mint ők, kik hónapokon át abban éltek, minden tárgyat kezükben tartottak, lepjének meg minket azzal, hogy az Ötvösség Remekei utószava gyanánt önálló külön munka alakjában megírják mindazt, a mit néhány szóval ekként lehetne legjobban kifejezni: az ötvösség története Magyarországon az 1884. évi magyar történeti ötvösműkiállítás alapján.

Ezzel bírálatomat be akartam fejezni, mikor eszembe jutott: felkutatnom, miként nyilatkozott a bel- és külföldi szakirodalom e munkáról és rövid kivonatban ide igtatom a különféle véleményeket közönségünk s a szerzők tájékoztatására.

Elsőnek jelent meg A. Pabst ismertetése a Kunstgewerbeblatt októberi füzetében (11—15. l.), mely az I—IV. füzetre terjed ki. Még akkor csak Pulszky és Molinier szerepeltek szerzők gyanánt. — A munka fényes kiállítását megdicsérve, szóról-szóra ezeket mondja: a szöveg lényegében a darabok pontos leírására s történetére szorítkozik; ritkán terjeszkedik azon túl. A szerzők felhalmozzák az anyagot, feldolgozását másra bízák.

Utána az egyetlen eddig megjelent magyar bírálat, Irmei Ferencztől való, az Arch. Értesítő 1886. évfolyamában 160—164. l. sok elismeréssel emlékezik az Ötvösség Remekeiről, mindamellett ő is a munka legfontosabb része gyanánt nem a táblák mellé csatolt leíró szöveget tekinti, hanem az általános műtörténelmi fejtegetést, mely legvégül fog megjelenni, midőn már a részletes tanulmányok, összehasonlítások és a belőlük vont végkövetkeztetések megtörténtek.

Az osztrák múzeum «Mittheilungen» nevű közlönye az első füzet megjelenése után, néhány sorban emlékezik meg a munkáról. *ab.*

HÜBNER Dr. EMIL. RÖMISCHE EPIGRAPHIK. Nördlingen, Beck 1886; 8-rét, 74 l. Hübner e kis műve azon nagyterjedelmű kézikönyvben jelent meg, mely Müller Iván szerkesztése mellett több jelentékeny németországi tudós közreműködése mellett ezen cím alatt adatik ki: *Handbuch der klassischen Alterthums-Wissenschaft in systematischer Darstellung*. E kézi könyvnek első kötetében a hermeneutika és kritika, a palæographia, kézírattan és könyvészet után a görög epigraphika következik és ehhez csatlakozik a Hübner-féle római epigraphika a 475—548. lapig.

Ily epigraphikai kézikönyv szükségét régóta érezték mindazok, a kik a római feliratokkal akár ex professo mint epigraphikusok, akár mint történészek foglalkoztak és azért Hübner e kis művéről már eleve is azt lehetett mondani, hogy hézagot fog pótolni. De aligha lesz olvasó, aki átolvasása után is feltétlenül

reámondaná, hogy jól van ez ügy, a mint van. A legtöbb ember valószínűleg úgy lesz véle, mint magam, elismeri, hogy a mi e könyvben van, az szép, jó és igaz, de nagyon keveset nyújt és épen a földolgoiban, a feliratok olvasásában és értelmezésében nem igen veheti hasznát az ember. Hogy ezen ítéletemet igazoljam, rövid vázlatot adok a tartalmáról és egyes részeire teszek néhány megjegyzést.

Három részre oszlik a mű: I. Bevezető rész, a melyhez tartozik: 1. Általános előzmények. 2. Latin fölíratos gyűjtemények. II. Általános rész, melyhez való 3. A latin feliratok írása. 4. A latin feliratok nyelve. III. Különös rész. Ide tartoznak: 5. A sírfeliratok. 6. A fogadalmi feliratok. 7. A tiszteleti feliratok. 8. Az eszközökön stb. lévő feliratok és 9. Az okmányok.

Ezen áttekintésből kitűnik, hogy szerző igen szorosan fogta fel feladatát és ennek megoldásában épen csak arra terjesztette ki figyelmét, a mit ő a rendszere értelmében az epigraphikához valónak tartott, a minthogy már a hely szűke miatt — hiszen a római epigraphika az *Alterthumskunde* bevezető és segéd tudományai között foglal el annyi helyet, a mennyit épen kellett neki engedni, hogy a *tudományág*, *Disciplin* nevét megérdemelje.

A bevezető részben szól a feliratokról általánosságban; azoknak gyűjteményeiről, hamisításáról, pacskolataikról és az anyagról, melyre a feliratokat vésték mind olyan dolog, melyről az epigraphikusnak tudomással kell bírnia, habár mind ez oly külsőség, mely a feliratok értelmezését csak közvetve mozdítja elő. Igen jól tette volna szerző, ha azon pontban mely a pacskolatok készítéséről szól, nem csak saját ismeretes értekezésére hivatkozik, hanem rövid jegyzetekben el is mondja, hogy miképen kell az olyan pacskolatok készítésénél eljárni. Elgondolhatta volna, hogy akárhány embernek, a ki pacskolatot szeretne készíteni, nincsen módjában, hamarjában szerző művecskéjét: *Über mechanische Copien von Inschriften* megkeríteni.

Tudományos szempontból helyeselhető, — hogy a második szakaszcól szólnunk — a feliratokat tartalmazó gyűjteményes művek összeállítása. Jó, ha az ember hamarjában át akarja tekinteni a feliratok gyűjtésére vonatkozó tudományos irodalmat az einsiedelni Anonymustól kezdve, a *Corpus Inscriptionum* legújabb kötetéig. Ephigraphikusnak az ezen szakaszban összefoglaltakat okvetlenül kell ismernie; csak hogy az is igaz, hogy a kezdő epigraphikus az ilyenekkel nem fog törődni, hanem azon lesz, hogy minél hamarább és minél jobban olvasson feliratokat — és valljuk meg — ezen célját el is érheti, a nélkül, hogy tudná, hogy ki volt az Anonymus Einsiedelensis vagy Agnellus Ravennas. Ha valaki az epigraphika valamely részével tüzetesen akar foglalkozni, akkor okvetlenül szüksége van azon irodalmi ismeretekre, melyeket szerző a 2. pontban összefoglalt; de a ki már annyira van, az mindenesetre a *Corpus Inscriptionum* egyes kötetéhez tartozó bevezetéseket fogja használni, aligha Hübner kivonatait. Ha tehát ezen szakasz kezdőnek még nem való, előrehaladottnak felesleges, akkor igazán nem tudhatja az ember, hogy mire való a túlhosszú fejezet.

A 3. szakasz, mely a feliratok írásával, azaz betűivel foglalkozik röviden szól a római írás eredetéről, adja az írás helyes és praktikus felosztását 1. a monumentalis írás (*scriptura quadrata*), 2. a festett írás és 3. a vulgaris vagy

folyóírás megemlíti a betűk régebbi alakjait, szól a hosszú és kettős magánhangzókról, a számjegyekről és az interpunctióról, és természetesen a ligatúrákról, (*litterae ligatae, nexus*) a melyek mint minden epigraphikus tudja, sok nehézséget okoznak és azt jegyzi meg, hogy «Eine erschöpfende Übersicht über die verschiedenen Arten der Ligaturen, sowie über ihre allmähliche Verbreitung in den Provinzen . . . und ihr Verschwinden kann vorderhand noch nicht gegeben werden.» Ezt szívesen elhisszük a szerzőnek, de még szívesebben láttuk volna, ha a gyengébbek kedvéért, a kik számára könyvét írta, lemond a *kimerítő* áttekintésről és adja a legszokottabb ligatúrák átnézetét. Hanem, habár az is elég baj, hogy nem tette, még ennél sokkal nagyobb az, hogy római betű, olyan, a milyen a feliratokon használva van, egyáltalában nincsen művében; a görög epigraphikához legalább egy táblán mellékelve vannak a görög alphabetum különböző alakjai, de a római epigraphika még ezt is nélkülözi, sőt a szöveg közé nyomtatott két alphabetumra, a 492—493. lapon, az ember csak a fejét csóválja, és igazán sajnálkozik azon, hogy a hírneves Hübner nem tartotta szükségesnek jobbat adni. Igaz, hogy minduntalan idézi nagy művét az írásmintákról és arra utalja az olvasót, de ezt hiába teszi, kézi könyvben legalább egy néhány sikerült typusát a scriptura quadratának be kellett volna mutatnia.

Ezen mulasztást szerző úgy látszik a 4-ik, a feliratok nyelvéről szóló szakaszban, akarta helyrehozni; mert ez jóval hosszabb, mint a harmadik. De ez csak látszat, mert valósággal még nagyobb hibát követ el a negyedikben az által, hogy nem is a felirat nyelvéről szól, pedig a cím után ítélve, ezt várná az olvasó, hanem a feliratokban előforduló tulajdonnevekről, nem csak a szokottakról, — a mit még meglehetne bocsátani neki — hanem még a legritkább, sőt kétesekről is. Azért ez az egész szakasz azt a benyomást teszi reánk, hogy szerző azt tulajdonképen az *Ephemeris Epigraphica*-nak szánta, a melynek díszére vált volna, de tévedésből a «Handbuch»-ba adta, a hol jóformán felesleges. Az ellen senkinek sem lehetett volna kifogása ha szerző röviden ismertette volna a római névadás rendszerét, mert az epigraphikában nagyon helyén lett volna, — de ezt két-három lapon megtehetette volna és másra használhatta volna e tért, p. o. a rövidítések felsorolása és magyarázatára. Epigraphikai kézikönyvből a rövidítések jegyzéke nem maradhat el, szerző pedig erre nézve azt mondja: «Eine erschöpfende Behandlung der übrigen Abkürzungen (előbb a tribusok neveiről szólt) des epigraphischen Stils ist, wie vor der Hand noch nicht möglich, so auch nicht sowohl eine Vorbedingung als ein Ergebniss epigraphischer Studien» és azután figyelmezteti az olvasót «Vgl. ausser manigfacher älterer Literatur R. Mowat *Sigles et autres abréviations Bull. épigr.* IV. 1884. S. 127 ff.» Igaz, hogy az 523—525. l. felsorol vagy 60—70 ilyen rövidítést, és utóbb is, a midőn a feliratok egyes fajairól szól, szintén említ néhányat, de mi ez a csekélység, az ezerekre menő rövidítésekhez képest? ! Arról, hogy *Mowatra* és a *Corpus* egyes köteteire utal, épen nem nyer semmit az ember, a közönségesebb rövidítéseket összeállítva, betűrendben kellett volna közölni, vagy ha ezt nem akarta szerző, akkor nem *Mowat* művére, hanem a közkézen forgó *Orelli-Henzen*-féle gyűjtemény harmadik kötetét és az ebben foglalt egynehány ezerre menő rövidítések lajstromát kellett volna az olvasó figyelmébe ajánlani.

Kevesebb kifogás alá esnek a III. rész szakaszai, melyek a feliratok egyes fajait tárgyalják. Ezek a szakaszok csakugyan megfelelnek azon igényeknek, melyeket a kezdő tudós egy epigraphikai kézikönyvhöz fűzhet; de a szerző többet és kimerítőbbet adhatott volna és nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy ezek a szakaszok sem alkalmasak arra, hogy a tanulót feliratok egyes fajaival kellőleg megismertesse, és ha a mű azon részéről, mely aránylag mégis a legjobb, ily ítéletet kell mondanunk, természetes, hogy az egészről sem nyilatkozhatunk kedvezőbben. Hübner nagy tudós, de *kézikönyv* írásához nem ért és ezért műve nem alkalmas arra, hogy az epigraphikába bevezesse a tanulót, vagy az azzal foglalkozni kívánó tudóst. Azért meg kell az eddigi segédeszközök mellett maradnunk, melyek értékét Hübner el is ismeri; az Orelli-Henzen féle Collectio és a Wilmans-féle Exempla mellett. Habár a Corpus egyes köteteinek megjelenése óta mindkét gyűjtemény némi tekintetben elavultnak látszhatik, azért rendeltetésöknek még most is megfelelnek és ha a közbe szórt rövid magyarázatokat, különösen Wilmans művében tekintetbe vesszük, sokkal alkalmasabbnak kell tartanunk azokat annak a célnak elérésére, a melyhez Hübner, még neve daczára sem vezetheti el a kezdő, de még a gyakorlottabb epigraphikust sem. Talán nem lesz felesleges megemlíteni, hogy Hübner művéből különnyomat nem készült, s hogy Orelli-Henzen és Wilmans gyűjteményei egy idő óta már tetemesen leszállított áron is kaphatók.

Fröhlich Róbert.

FESTSCHRIFT, DER XIX. ALLGEMEINEN VERSAMMLUNG DER DEUTSCHEN ANTHROPOLOGISCHEN GESELLSCHAFT gewidmet, von dem Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande. Bonn, 1888.

A címben foglalt díszmunka gazdag tartalmából az ősrégészeket általában két cikk érdekelheti, u. m. az andernachi őstelep leírása Schaaffhausentól és az «urnagyanta», Cohausen és Florschütz közös munkája.

Andernach, kis falu a Rajna-völgyben Bonn közelében, annyiban nyert jelentőséget a prähistoriai irodalomban, mert ott 1882 tavaszán lávárétegek alatt akadtak az ősember háztartási eszközeire. Schaffhausen tanárt ismételt kutatásai arra a meggyőződésre vezették, hogy a paläolith korszak egyik telepe létezett azon a helyen, hol a bazalttufából durván alakított kőszerszámok, konyhahulladékok és néhány csontfaragvány kerültek napfényre. E telep lakóinak eledelül szolgáltak a ló mellett az iramszarvas, a sarki róka s a hófajd, melyek mind sarki égálj mellett bizonyítanak. Nehring és Woldrich, a diluviális fauna eme két szakavatott ismerője, a hiúz jelenlétét szintén konstatálták.

A csont eszközök közül külön felemlítést érdemelnek a csonthorgok, vésők, órák, tűk s főleg egy szembetűnő ügyességgel kialakított madárfej, melynek csőre, szemei fark- és szárnytollai mind jelelve vannak. A kőeszközök közt túlnyomó a quarczit szilánk, vakaró, nyílhegy és árforma. A durva cserépnémű mellett két agyagväs darab is említendő. Ezeket edényfestésre, de egyuttal kendőzési czélokra is használhatták.

Cohausen hamburgi muzeumi conservator és Florschütz a prähistorikus ember gyantakészítés és használat módját világítják meg néhány figyelemreméltó észlelettel. Többször találunk összeragasztott cserépdarabokat s a gyantás bevonás

hazánkban is széltiben előfordúl. J. Mestorf, a kieli muzeum őre, egy edényfület talált gyantaragasztékkal felerősítve. Hasonlót észleltek a zürichi múzeumban. Dr. Gross V., a neuchateli tó czölöpfalainak ismert bűvara is megerősíti ez észleleteket, sőt már F. Keller, a zürichi tó legjelesebb kutatója, említést tesz egy szurokkal összeragasztott kőfejszéről.¹ Leiner tanár Constanzban azt tapasztalta, hogy a tűzkő-fűrészeket, késeket, vakarókat szurokkal erősítették nyelükbe bé. Dr. Heintzel Berlinben kísérletileg is előállítja a nyírfa-gyantát.² Se jegenye- se luczfenyő-gyantát az éjszaki és svajczi régészek nem észleltek.

A gyanta előállításának nehéz kérdését végre egy szerencsés lelet van hivatva felderíteni. Wiesbaden közelében Ellwangennél egy jókora edényre akadtak, melynek talpa át volt lyuggatva s fedele is lyukas. Ez edényt szénnel körülrakva könnyen használhatták gyantalepárlásra. A párlási terméknek egy alsó edénybe kelle jutnia. Hasonló cserépdarab Ellwangennél több is mutatkozott, úgy hogy oda Cohausenék egy gyanta-készítő telepet helyeznek. Minthogy e kérdés nálunk alig is volt megpendítve, a szaktársak figyelmét kívántam reá felhívni.

T. G.

FOLYÓIRATOK. Az *«Archiv für Anthropologie»* legújabb füzetében (XVIII. köt. 3. füzet) kezdi közölni azon cikksorozatot, melyből Dr. Hoernes Mór az Arch. Értesítőben eddig hármat közölt; tárgya a prähistoria Ausztriában. — A Zágrábban megjelenő *Glasnik* III. évfolyamának legújabban közzétett, 2. füzetében *«Vinko Dubrovčanin hrvatski graditelj XVI. veka»* címén, azon cikknak adja horvát fordítását, melyet Myskovszky Viktor munkatársunk folyóiratunk múlt évi folyamában a jeles ragusai Vincze mesterről (horvátul: majstor Vinko) közzétett és közli Myskovszky három képét, melyhez az *«Arch. Ért.»* engedte át a horvát folyóiratnak a horganyedzéseket. — Az *«Arch. epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn»* című vállalatból elkésve jelent meg a múlt évi első füzet (XII. köt. 1. f.). Legfontosabb benne Dr. Kenner közleménye a krásznai aranyrudakról (1—24 l.). Dr. Domaszevszki pótló közlése ugyanazon rudakról (66—71 l.) és Dr. Kenner a két közleményt kiegészítő cikke (71—73. l.). Ezen értekezések azon föltevésnek adnak igazat, melyet a krásznai rudak korára és a rajtok lévő bélyegek természetére nézve e folyóiratban már az 1888. évi februáriusi füzetben e sorok írója kijelentett. Kenner szintén I. Valentinianus, Valens és Gratianus császároktól származtatja a rudakat, és ő is azt véli, hogy 367 és 375 között készültek; a bélyegeket ő is érmelei ellenőrző bélyegeeknek magyarázza. Német írók gyakori szokása szerint, bécsi szaktársunk egy szóval sem említi, hogy ő előtte már magyarok is írtak a krásznai kincsről. — Ugyanazon füzetben Kubitschek sopronyi római fölíratos emlékekről értekezik.

aa.

¹ Mittheilungen der Antiquarischen Gesellschaft in Zürich Bd. IX Die Keltischen Pfahlbauten in den Schweizerseen 75. lap.

² Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, 1880 december 10. ülésén.

KÜLÖNFÉLÉK.

PAÚR IVÁN † a hazai archæologusok nestora múlt évi deczember hó 17-ikén hosszú szenvedés után 83 éves korában hűnyt el. A boldogútnak régebben kivált a római epigraphika körül és középkori hazai okmányok közlése dolgában voltak elévülhetlen érdemei. Újabban Sopronmegye ősrégiségei vonzották leginkább és magas kora daczára fiatalos buzgósággal kutatott, ásatott, gyűjtött és nevelt tudományunknak híveket. Gyűjteményét egy alapítandó sopronmegyei régiségtár számára ajánlotta föl. Ez létre is jött és azzal együtt a sopronmegyei régészeti társulat, mely a boldogultban elveszté tiszteleti elnökét. Paúr Iván derekasan végezte hosszú pályafutását és mikor sírba szállott, tehette azzal a megnyugtató érzéssel, hogy buzgó tanítványok köre őrzi meg szellemi örökségét. Isten vele! Béke és nyugalom lengjen drága porai fölött!

Hpl.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT rendes évi közgyűlését deczember hó 27-én a Magyar Tudományos Akadémia heti ülés-termében tartotta meg. Jelen voltak: Pulszky Ferencz elnök, báró Nyáry Jenő alelnök, dr. Hampel József, dr. Fröhlich Róbert előadó, báró Orbán Balázs, Majláth Béla, dr. Kammerer Ernő, dr. Réthy László, dr. Boncz Ödön, dr. Kuzsinszky Bálint előadó és Csontos János választmányi tagok, továbbá Czanyuga József pénztárnok, dr. Szombathy Ignác, dr. Kunváry Fülöp, dr. Ziechen Gyula, Széll Farkas, Reiner Zsigmond, Milecz János, dr. Forster Gyula, Szumrák Pál, Halavács Gyula, Posta Béla és 30 más hallgató.

Pulszky Ferencz elnök megnyitván az ülést, meleg hangon emlékezik meg *Henszlmann Imré*-ről, a társulat egyik megalapítójáról és osztályelnökéről s indítványozza, hogy a társulat, halála feletti mély részvétének s nagy tudománya iránti hálás elismerésének kifejezést adandó, emlékét jegyzőkönyvileg örökítse meg. A közgyűlés mély részvéttel fogadta el az indítványt. *Ipolyi Arnold* tiszteleti elnök emlékeztetést is ezen ülésen ünnepelte a társulat. Az *Ipolyi* feletti emlékbeszédet *dr. Czobor Béla* tartotta. Egész szövegét *Ipolyi* arczképével együtt folyó évi évkönyvünkben veszik tagtársaink.

Ezután a társulati titkár olvasta fel jelentését a lefolyt 1888-iki társulati évről. A társulat tizedik éve áll fenn; a lefolyt évben a társulat nyolcz nyilvános ülést tartott, melyeken báró Orbán Balázs, dr. Fejérpataki László, Pulszky Ferencz, dr. Tergina Gyula, Király Pál, dr. Hampel József, Tagányi Károly, Kuzsinszky Bálint, dr. Boncz Ödön, dr. Posta Béla és Szendrei János tartottak értekezéseket.

Ez előadásokon kívül s részben azok folyamán, az ország különböző vidékeiről, a detrekő-szent-miklósi, bódvai, görömböly-tapolczai, muhi pusztai, szent-istváni, sümegi, szabolcsmegyei, szent-endrei s az országház munkálatainál napfényre került régészeti leletek, továbbá nyolcz más ismeretlen helyről került lelet mutattatott be.

Ezen kívül ásatásokat rendezett a társulat Borsodvármegyében, a muhi pusztán, és Szent-István határában, továbbá a csabrendeki sírmező és Sümeg határában Zalavármegyében és a detrekő-szent-miklósi őskori barlangban Pozsonyvármegyében. A n. múzeum régiség-osztálya szíves közbenjárásával bemutathattuk dr. Jósza András szabolcsmegyei főorvos érdekes régiséggyűjteményét és Wagner Károly főmérnök tiszamenti leleteit a török-kanizsai őstelepről, továbbá nem kevésbé érdekes volt a maga nemében az a gyűjtemény régi Habaner-művekből, melynek rajzait Spitzer Mór Pozsony-Széleskutról volt szíves kérésünk folytán beküldeni.

A lefolyt évben a társulatba 15 új tag lépett be s meghalt 13 tag, közülök gróf Batthány Lajosné, báró Bésán János, Zsigmondy Vilmos, Henszlmann Imre, Lenhossék József, dr. Lipp Vilmos, Deák Farkas és Paur Iván halálában társulatunkat s a hazai kultúrát általában is nagy veszteség érte.

Az év folyamán társulatunk összes bevétele volt 2871 frt 14 kr.

kiadása pedig --- -- 2248 frt 96 kr.

pénztári maradvány 622 frt 18 kr.

A társulat összes vagyona jelenleg 8622 frt 18 kr. A titkári hivatal a lefolyt évben 1100 szám alatt 3600 postai expeditiót intézett. A társulat titkára jelentését tudomásul veszi.

Ezután dr. Pósta Béla Wagner Károly őskori régiségekből álló gyűjteményét mutatja be és méltatja, Török-Kanizsáról. A leletekkel folyóiratunk bővebben fog foglalkozni.

Majd az elhalálozás folytán megüresedett választmányi tagsági helyekre nézve foganatossittatik a választás, melynek folytán az állandó örökös választmányba beválasztattak báró Orbán Balázs, Fraknoi Vilmos és Majláth Béla; az időleges választmányba, Budapestről: Széll Farkas, dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Pósta Béla. Vidékről: Bunyitai Vincze kanonok Nagy-Várad és Könyöki József Pozsonyból; az egyház-régészeti szakosztály elnökévé pedig dr. Czobor Béla választatik meg.

Dr. Réthy László, mint a kiküldött pénztár vizsgáló-bizottság jegyzője, ezen bizottság Zsigmondy Gusztáv, Majláth Béla és dr. Szendrei János jelentését olvasta fel, mely szerint a pénztár megvizsgáltatván, minden a legnagyobb rendben találtatott, a pénztári állapot és vagyon, mint fentebb kimutattuk; miért is Czanyuga József társulati pénztárnoknak ezen évre nézve a felmentvény megadatik.

Ugyancsak dr. Réthy László olvassa fel ezen bizottságnak a jövő évi költség-előirányzatra vonatkozó javaslatát.

E szerint a társulat bevételei a jövő 1889-ik évre 2800 frttal, kiadásai pedig 2775 frttal irányoztatnak elő. — Ezzel az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi január hó 29-én tartotta ez évben első havi ülését. Pulszky Ferencz elnöklése alatt jelen voltak: Bárány Jenő alelnök, Dr. Czobor Béla az egyház-régészeti szakosztály elnöke, Melczér István, Majláth Béla, Zsigmondy Gusztáv, Ráth György, Dr. Réthy László, Hampel József, Dr. Kammerer Ernő választmányi tagok, Dr. Fröhlich Róbert és Dr. Kuzsinszky Bálint társ. előadók, Czanyuga József pénztárnok, továbbá Dr. Szombathy Ignác, Dr. Ziehen Gyula, Milecz János tanár, Kunváry Fülöp, Reiner Zsigmond, Györfy Aladár, gróf Apponyi Sándor, Halaváts Gyula és 14 más hallgató.

Az első felolvasó báró *Orbán Balázs* volt, a ki Torda római korbéli emlékeiről értekezett, mire Dr. Fröhlich Róbert tett megjegyzéseket.

Wosinszky Mór a kölesdi őstelep leleteit mutatta be és ösmertette, végül a titkár *Vásárhelyi Imre* értekezését olvasta fel és mutatta be a szomori bronzleletet. *Pulszky Ferencz* elnök meleg hangon mond köszönetet gr. *Apponyi Sándornak* buzgó támogatásáért, melylyel Wosinszky kutatásait, illetőleg most a kölesdi s korábban a lengyeli őstelepek fölsátását és tudományos földolgozását lehetővé tevé.

A titkári jelentés folyamán Dr. Fröhlich Róbertnek az alvidéki római sánczok és utak fölkutatására 100 frt segély utalványoztatik.

Majd a tagválasztás ejtetik meg, melynek folyamán Dr. Szombathy Ignáczné szül. Onczay Etelka, Budapestről, Szöllősy Oszkár Budapestről, Kerekes Mihály ügyvéd Nagy-Enyedről (ajánlja mindhármát a titkár) és végül Gyárfás István nagyszombati főgymnasiumi tanár (ajánlja Dr. Czobor Béla) tagokul választatnak. A pénztárnok január havi jelentése, melyet e füzet borítékán közlünk, fölolvastatván, miután a jegyzőkönyv hitelesítésére br. Orbán Balázs és Majláth Béla kérettek fel, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János, titkár.

A N. MÚZEUM RÉGISEGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA az 1888. évi sept. — deczemberi harmadévben. Az *őskori* gyűjtemény számára Perjámosról Fridrich Jakab úr ajándéka gyanánt érkezett egy 27.3 cm. magas bronzkori bütykös urna. Szuk Lipót tanár Bölcsházáról (Szerém m.) hozott két agyag edényt; edénytöredékeket küldött Leustách Lajos zólyommegyei telepekről.¹ Farkas Sándor úr érdekes őskori leletét Szentesberekéről maga fogja e folyóiratban rajzok kíséretében ismertetni. Gyermelről Dr. Vásárhelyi Imre földbirtokos szivesége folytán becses bronzkori kincset szereztünk, melyet V. úr maga ír le e füzetünk levelezési rovatában. Állítólag Fejérmegyéből származik egy 18 cm. hosszú réz balta, melyet kereskedésből szereztünk. Az orsz. rég. társulat nevében őskori régiségeket adott át Dr. Szendrei János, melyet ő a társulat megbízásából fölsátott a detrekői barlangban, a csábrendeki urnatemetőben, a muhi pusztán és a borsodmegyei tapolczai fürdő melletti őstelepen. Ezekről rövid ismertetést adott Dr. Szendrei a rég. társulat 1888. évi szept. ülésén.² Bronz törpengét a duna-

¹ V. ö. Arch. Ért. 1888. 433 l.

² Lásd Arch. Ért. 1888. 375—378 l.

földvári kalvária-hegyről ajándékozott Nemesolcsai Szelle Zsigmond járásbíró úr. Vas kardot Szorosádról (Tolnam.) kaptunk ajándékba Dr. Kammerer Ernő képviselő úrtól. *Római* gyűjteményünk gyarapodása a jelzett időszakban kevésbé jelentékeny volt. Érdekes egy bronz törmeléklelet, melyet Mohácsról szereztünk. Van benne gyűrű, szeg, kapocs, bronz, gyöngy, pálcza, egy kis függő pecsét fölirattal, de legérdekesebb egy majdnem 21 cm. magas női alak, mely mint erősen kiemelkedő dombormű van componálva és arra volt rendelve, hogy háttérre erősíttessék. A szobrocska föntartási állapota nem kedvező, fölülete érdes és arcvonásai nem ismerhetők föl, de testidomai, tartása és a ruházat ránczainak alakítása jó görög időből való művészi értékű motívumra utal, mely így római gyári munkában fönmaradt. Rajzát ide iktatjuk; az alak magyarázatát más alkalomra kell hagyni, a mikor rokon női motívumokkal egyetemben kell tárgyalni.

RÓMAI BRONZSZOBROCSKA MOHÁCSRÓL.

Más, nem művészi szempontból, érdekes egy kis durva művű, négyszögű táblácska, melyen megfejtetlen állati idomok szabályos összeállításban ábrázoltatnak. A kis ólomlap egyik sarka át van lyukasztva úgy hogy nyilván függésre szánt, vész ellen óvó amulettenek kell tartanunk, minők Pannoniában, kivált a katonai határhelyeken, elég sűrűn akadnak. Ennek a lelhelye is valószínűleg valamely dunahatári római védvár. — Nem önmaga, de lelhelye miatt érdekes a svábhegyi római sírból hozott bronz fibula és üvegtöredék. Szintén bronz fibulát Szadáról, Pest m., ajándékozott Sztanill Sándor úr. Nagyszámú római

apróságokat bronz, üveg és csontból szereztünk egy Bregetio vidékéről származó magángyűjteményből. Két kis elefántcsont gyűrűt ajándékozott Csanádi István Szent-Endrén és római edény bronz fülét szereztük Uzdról, Tolna m., a fül alját Medusafej, felső hajlását pedig sphynx ékíti.

Síma falu terra sigillata edénykét szereztünk a Mikla és Tót-Szent-Pál közti berekőől, hol 1870-ben találták, feneke belsején a készítő bélyege SVRIVS tisztán olvasható; VIBIANI és CRESC bélyegű cserép mécseseket Ószőnyről szereztünk; ugyanonnan származik egy cserép mécses és agyag edényke, melyet Kiss Ernő, pápai tanár, ajándékozott. Római fölíratos síremléket ajándékozott Buresch Gy. Óbudán, Fröhlich Róbert közbenjárásával. Ugyancsak Fröhlich tanár úrnak köszönhetjük a VI. legio hispana egy bélyeges tégláját Begecsről, Bács m., és az ő közbenjárásának egy más érdekes bélyegű téglát Baánról (Baranya m.), melyet Purman Károly úr ajándékozott a múzeumnak. Szintén érdekes a Cohors I. Ubiorum két bélyeges téglája, Zsuppáról (Krassó-Szőrény m.), Torma Károly ajándéka. Végül becses szerzemény volt az a római mért-földmutató mely évek hosszú során a szentendrei városház udvarán állott és melyet a szentendrei község kérésünkre nagylelkűen a n. múzeumnak engedett át.

Népvándorlasi kor. A múlt év legérdekesebb szerzeményei közé tartozik azon néhány tárgy, mely a pusztatóthi (Tolna m.) híres sírleletet kiegészíti. A lelet zömét már 1873 óta bírta a n. múzeum. Az újabban érkezett tárgyak következők. Három különböző nagyságú de rokon idomú és díszítésű arany-lemez, szíjjra vagy ruhára való, olyan minő a lelet korábban ismeretes részében s volt. A díszítések trébeléssel és ponczolással készültek és beszegélyző gyöngy-kört utánoznak; a mező közepét növény-ornamentnek látszó, keretbe foglalt ékítmény foglalja el, a széle és a középső mező közt fönmaradt síma szalagot bemélyített pontok, körök és háromszögek élénkítik (1, 2 és 3. szám). — Ezüst szíjcsat, gyengén aranyozva, síma a fölülete de idoma egy népvándorlaskori typust képvisel, mely szokásos volt és igen jellemző. — Az 5, 6, 8, 9 számú tagok alighanem két fülbevalót alkottak, melyből talán a középső kő hiányzik. Lehet hogy a jelenleg lecsüngő burokba helyezett amethyst tartozott ez üres helyre, úgy hogy a 9. számú tagon még fönmaradt aranyszál keresztül ment rajta, de ez azért nem valószínű, mert az amethystek idoma csöppforma, melynek keskenyebb vége a csüngő hüvelybe elég pontosan beleillik. A fülbevaló felső végéről hiányzik a nagyobb karika és a tokocska kerek nyílásából kihullott a kő. — A sodrott aranyhuzal (7. szám) csonka. A két arany fülbevaló (10—11. szám) a nemesvölgyi és egyéb sírmezőkről jól ismert typust képvisel. Jellemző ugyanis a kis túske, mely befelé áll, innen alighanem hiányzik a nemes gyöngy; jellemző továbbá a gömböcsök koszorúja, mely körülveszi a lefelé csüngő kis tölcserűt, ez utóbbi valószínűleg szintén gyöngy befogadására szolgált. Sajátságos a két arany keret (12. és 13. szám), melynek rendeltetését még nem lehet határozottan tudni és végül említendő egy kis aranytok, mely kardmarkolat végéről való lehet (14—16.) A másik fontos lelet szintén Tolnamegyéből való. Szelle Zsigmond úr Bölcskén temetőt ásatott föl és ásatása eredményét gondosan vitt jegyzetek kíséretében a n. múzeumnak adta által. Szelle úr jelentését a fontosabb tárgyak rajzai kíséretében legközelebb közzé fogjuk tenni.

Vas dárdahegyet a Rákosról ajándékozott Navics Ede.

Hazai régiségek. Újabbkori vas sarkantyút a vázsonyi pusztáról (Fejér m.) ajándékozott Csányi István. Herglőcz Antal, törvényszéki elnök Pancsován, ajándékba küldött két középkori és hat újabbkori gyűrűt. Harinnai Krisztina föliratos ezüst billikomot 1634-ből, és egy 1627. évi czéhkannát ónból, vétel útján szerezünk. Rohrer László 1733. évi címeres zárkövet ajándékozott budavári úri-utczai 42. sz. házából; Ebenhöch Ferencz apátkanonok üvegbarczát adott ajándékba CA egybefont betűkkel (Comes Aspremont). Végül Csergheő Géza 5 cm. magas csengetyűt ajándékozott, mely XVII. századbeli külföldi munka és fölületén lapos domborművekkel ékes.

Hampel.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM föllállítását kérelmezi a m. tud. akadémia hadtudományi bizottsága az akadémia útján a miniszteriumnál. Ez eszme szép és nemes, de a nevezett bizottság helytelenül indokolta, mert a ki az emlékiratot megszerkesztette, sem a n. múzeumot nem ismeri, sem írójának a hazában létező gyűjteményekről nincs helyes tudomása és a külföldi fegyver-múzeumok, talán egy-kettő kivételével, épen ismeretlenek előtte. A folyamodvány szerkesztője azt hiszi, hogy hadtörténelmi múzeum, olyan, mely e névnek igazán megfelelne, melyben együtt volna minden (mappa, kép, könyv, fegyver stb.), a mi egy-egy nemzet hadi történetére vonatkozik, már létezik valahol. Ez nagy tévedés és azért kár bárkinek is kicsinyelni a n. múzeum fegyvertárát, mely majd igen értékes részét fogja képezni a m. régiségtár magyar hadtörténelmi csoportjának, hogy ha annak megalkotására meg lesz a kellő hely, költség és szakerő.

A n. múzeum fegyvergyűjteménye nem tartozik az európai nagy nyilvános fegyvermúzeumok közé, de a mióta Quirin Leitner, az európai hírű szakember rendezte, föllállítás és rendszeresség dolgában bármely nagyobb fegyvermúzeummal kiállja az összehasonlítást és a bizottsági memorandum szerzője nagyon túllőtt a célján, mikor a bizottságnak szép és hazafias szándékának indokolásánál szükségét látta n. intézetünket megtámadni, mely szerény javadalmával minden kínálkozó alkalmat mohón megragad, hogy ezen népszerű és kedvelt gyűjteményét rendszeresen kiegészítse. A hadtörténelmi múzeum eszméjéről már a n. múzeum régiségtára is adott hivatalos véleményt, mely ez osztály föllállítására vonatkozó gyakorlati javaslatot is tartalmaz. Legközelebb a múzeumi ügyekben ülésező országos bizottság lesz hivatva a hadtörténelmi múzeum kérdésével foglalkozni. A kérdés megoldható, mihelyt megvan, a mi most hiányzik: hely, költség és munkaerő.

Hpl.

A M. N. MÚZEUM ÉREMTÁRÁNAK 1888 szeptember—decemberi gyarapodása. Osztályunk az utóbbi évharmadban a következő ajándékokat kapta: *Marossy* János gyógyszerésztől (Tata-Tóváros) 1 barbár tetradrachmát, 2 kisebb barbár ezüstpénzt és Oct. Augustus ezüst érmét; *Domokos* Árpád kir. postamestertől (Tamács, Tolnam.) Constantinus réz érmét; a *torontálmegyei alispáni hivataltól* 19 db. kis római rézérmet, *Patócs* Jánosnétól (Bpest) Septimius Geta ezüst érmét; *Kiss* Ernő pápai tanártól Constantinus, Gratianus stb. 21 db. kisebb

rézpénzét (ó-szőnyi lelet), *Farkas* Sándor szentesi gyógyszerésztől I. Zimiscecs János rézpénzét.

Közép- s ujabbkori magyar, osztrák, lengyel s külföldi érmekeket ajándékoztak: *Novák* Sándor megyei jegyző Szegszárdról (III. Ferdinánd 3-as tallérját, egy zavart köriratú magyar dénárt); *Domokos* Árpád (magyar dénárt); *Urvács* Karolina Orsováról (M.-Terézia polturáját); *Csendes* Jánosné (III. Zsigmond lengyel garasát); *Löwy* Márkus (Regensburgi ezüst krajczárt); *Marossy* János (Bethlen Gábor dénárát); *Wittchen* Aladár (I. Ferdinánd dénárának s IV. Kázmér lengy. kir. garasának egykorú utánzatát); *Till* Gusztáv szilli (Somogym.) kereskedő (IV. Béla rézpénzét); *Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún* vmegye építészeti hivatala I. Leopold két kisebb ezüst érmét.

Emlékérmek: Idősb *Ábrányi* Kornél a pécsi dalárda 25 éves fennállása emlékére vert nagy bronzérmét, Nemestacsikándi *Csergheő* Gézától a Khuen-Belary grófi család egy ön emlékérmét ajándékozta. Egy *névtelen* a nyitrai takarékos fogyasztási egyesület bárczáját küldte be.

Bankjegyeket ketten ajándékoztak: *Wittchen* Aladár (1858. évi 1 frtost); *Vogyerácsky* Ferencz (3 db. 1848-iki magyar pénzjegyet).

Keleti érmekeket ajándékoztak: *Kohn* Ignác egy chinai forgalmi érmet, *Pfaff* Károly 2 db. XVII. századbéli oszporát; egy *G. Arthur* nevű észak-amerikai polgár pedig (Alaskából) Indiából Maltán át történt utazása közben Vallettából múzeumunknak 17 db. indiai és máltai rézpénzt küldött.

Ezekon kívül két nagyobb ajándékot kaptunk. *Hergloz* Antal kir. törvénytörvény-széki elnök (Pancsova) több száz darabból álló gyűjteményét küldte be, azzal az ajánlattal, hogy abból éremtárunk számára válogassuk ki a szükséges darabokat. Mi 89 db. magyar, osztrák, délszláv és keleti érmet választottunk ki s tartottunk meg. A másik nagyobb ajándék a *Makrányi* Károly palkonyai r. kath plébános hagyatékában volt éremgyűjtemény; összesen 117 darab, ezek közt II. Theodosius aranya. Vételek útján gyűjteményünk 25 db. barbár tetradrachmával, 4 db. Hétfaluban lelt római családi éremmel, 70 db. vegyes réz éremmel, Buda visszavételének 10^{13/16} arany súlyú emlékérmével, 6 db. középkori magyar arannyal, II. Endre két újfajú ezüst denárával, Tvartko István bosnyák király érme s két raguzai solidussal, egy 71 drbból álló lengyel éremsorozattal, 26 jetonnal s két emlékéremmel gyarapodott. Ezekon kívül az egykori Montenuovo-féle gyűjteményből származó 17 arany, ezüst és bronz érmet vásároltunk, köztük 1. Leop. és I. József denárát aranyveretben, Rudolf H—S. jegyű tallérjai, III. Ferdinánd K—B. ke-tős tallérja. Csere útján szereztünk egy kiadatlan szerb ezüst érmecset.

Hivatalos úton a *nagypéli* (Aradm.) leletből 4 db. külföldi (Eggenberg Jülich-Cleve Szász v. F. Sayn-Wittgenstein) tallért; a *Precsní-Savra*-féle leletből 57 magyar dénárt, lengyel garast és prágai fillért s a *csákányházi* (Nógrádm.) leletből 7 db. lengyel, tescheni 3-as garast válogattunk ki s váltottunk be. —y.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA 1888. évi december 10-én tartott ülésében a boldogult Henszlmann Imre helyébe e folyóirat szerkesztőjét választotta meg előadóul, december 15-iki ülésén pedig tagjai sorába fölvette dr. Szendrei János és dr. Fröhlich Róbert urakat; a m. tud.

akadémia f. évi januárius 28-án tartott összes ülésében mind a három választást helybenhagyta.

X.

A KOMÁROMVÁRMEGYEI ES KOMÁROM VÁROSI TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET kiadta 1888. évi II. jelentését. A társulatnak ez év végén volt 200 évdijas, 8 alapító, 10 örökös alapító és 8 tiszteleti tagja. Bevétele volt ez évben 741 frt 33 kr. Kiadása 333 frt 56 kr. Vagyona 1162 frt 77 kr. A társulati múzeum igen jelentékenyen gyarapodott; legtöbbet kapott ajándékok utján, de jutott a jövedelemből vételekre is. A társulat nem hanyagolja el a hazai történetet, de gyűjteményének főtápot nyujtanak a területén egykor létezett bregetioi és egyéb római telepek. Fontos a megyétől nyert azon kedvezmény, hogy az egész vidékről a megyeház udvarába gyűjthetik a római emlékeket. Ez addig, míg az egyletnek módjában lesz e becses emléksorozatot föld alá helyezni, igen hasznos intézkedés. A gyűjtemény kisebb tárgyai számára megnyerték a ref. collegium nagy termét, a hol hetenként egyszer közszemlére bocsájtják, a mi bizonyára nagyban fokozza majd a közérdeklődést az egylet iránt. Azonban nem helyeselhető az a határozat, hogy az egylet évi jelentéséből kizárták a tudományos értekezéseket, melyek által az évkönyvek irodalmi értéket nyernének és a hazai archæologia is látná hasznát.

x.

A FELSŐMAGYARORSZÁGI MÚZEUMEGYLET kilencedik évkönyvét buzgó titkárja, dr. Stöhr Antal az imént tette közzé. Az első cikk, melynek címe «Művészi Ipar» a hazai központi és vidéki múzeumok egymáshoz való viszonyáról és rendeltetéséről szól. Myskovszky közli egy cikkét, a kassai dóm két síremlékéről, és föltételezi, hogy olvasói tudják, hogy e két emlékről már jó háromnegyed évvel ezelőtt az Arch. Értesítőben értekezett, a mit előadásában nem tartott szükségesnek megemlíteni. A társulat ügyei kedvezően állanak, vagyona 7478 frt, múzeumában van már 31,848 tárgy és a társulat fizető tagjainak száma 358. Ez idő szerint napirenden áll a múzeumi helyiségek bővítése vagy új múzeumi épület építése. Kassa érdemdús új püspöke Bubics Zsigmond s a város vezérferfiái új épület emelése mellett vannak. Vajha szándékuk teljesülne és az érdekes gyűjtemény oly helyiségeket kapna, melyek a becses gyűjteményhez méltók!

Y.

A VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET két évre szóló évkönyvet adott ki. Ez évkönyv a társulat XV és XVI-ik évi folyamáról ad hírt és valószínűleg hosszú időre az utolsó lesz, melyben az eddigi üdvös szokás szerint archæológiai cikkeket is kapunk. A mostani kötetet megnyitja az egyesület alapítója, Dr. Lipp Vilmos, meleg hangon írt életrajza. A boldogult megérdemli azt a dicséretet, melylyel derék utódja Dr. Burány Gergely az ő emlékét megörökíti, mert nemcsak a vasmegyei egyesületnek volt hosszú évek során át vezető szelleme, de a hazai szakirodalomban is számot tett fontos irodalmi munkássága és neve idegen nyelven megjelent dolgozatai által az ország határain túl is méltó elismerésben részesült. E kegyeletes cikk után a titkár népszerű tájékoztatót nyújt az őskori régészetről és ez értekezést kiegészíti a szombathelyi múzeumban

őrzött 16 őskori emlék rövid ismertetésével és a tárgyak sikerült rajzaival, a füzet végén. Szintén tőle való egy cikk a rómaiak házasságkötéséről és még egy cikk van Dr. Dallostól Babylon és Ninivéről. Az ily népszerű értekezések közlése az évkönyvben igen hasznos szokás és kár volna e szokással fölhagyni, mint a hogy az egylet megfogyott pénzereje miatt tervben van. A titkári jelentések-ből látjuk, hogy Vas megyében a társulatnak nincs már az a népszerűsége mint azelőtt, sőt a tagok nem akarván megfizetni a csekély 1 frtnyi évdíjt, számuk 512-ről 186-ra apadt az utóbbi években, a mi sajnosan mutatja a közérdeklődés apadását ez egyébként művelt megyében. A tespedés más szomorító jele, hogy az adakozások a megyei régiségtár számára nem oly sűrűk mint azelőtt; ezért és mivel a társulat sem költhetett többet hetven forintnál régiség-vásárlásokra, az egyleti múzeum igen kevésbé gyarapodott az utóbbi időkben. Szinte hihetetlen az egyházi és világi hatóságok s kivált az intelligens földbirtokosok közönye e közintézettel szemben, mely máris oly szép hirnek örvend az országban, és a melynek most is oly hatalmas befolyású elnöke van, a minő szokott lenni a szombathelyi püspök.

y.

EZÜST SISAK A M. N. MÚZEUMBAN. E folyóirat múlt évi utolsó füzetében a feistritzi sisakról becses értekezés jelent meg, mely sok tekintetben igen tanulságos. Azonban az író úgy a cikk bekezdésében valamint végén hangsúlyozza, hogy nem jutott e sisak korának megállapításában végleges eredményre s így fönmarad annak lehetősége, hogy a kérdés újabb tárgyalásával talán közelebb lehet érni annak megoldásához.

Szerző valószínűnek tartja ugyan, hogy a sisak a késő római imperium korából való, de annak sem zárja ki lehetőségét, hogy talán az újabb idő kezdetéről való. Nézetem szerint szerző az általa közölt Maximinus-féle ravennai domborművet igen helyesen idézte érvül a sisak régi volta mellett, azonban úgy tetszik, mintha nem eléggé használta volna föl céljaira.

Hogyha, a mint tudva van, e dombormű csakugyan a Kr. u. VI. századból való, és hogyha, a mint látjuk, a sisak hasonlósága e domborművön ábrázolt sisakokkal is tény, akkor nézetünk szerint épen nem merész állítás, azt föltételezni, hogy az olyan sisakok mint a feistritzi, abban a században és ott dívtak, a hol a dombormű készítője ilyeneket láthatott t. i. Ravennában. E várost abban a században a keleti góthok és a byzanci császárok birták. Nem tudjuk, hogy a József kíséretét képező katonaságra Iustinianus csapatjai adták-e a mintát avagy barbár góthok? Egyikről sem nyilatkozhatunk határozottan, mert mindkét sereg keverék csapatokból állott, melyeknek nem ismerjük még elég szabatosan fölfegyverkezését. Azonban azok után, a miket a keleti góthokról tudunk, valószínű hogy sokban befolyással lehettek seregükre a byzanti birodalom mintái. Másrészt azonban oly ruhadarabbal találkozunk a domborművön ábrázolt katonaságnál, mely inkább barbár eredetre vall, mint a klassikai tradíciókat követő byzantinismusra. E ruhadarab a cipőig érő hosszú, bő nadrág, mely határozottan nem klasszikus divat s azért hajlandók vagyunk azt hinni, hogy mikor az elefántcsont

dombormű készítője a bibliai Józsefet mint helytartót testőrsége kíséretében lépteti föl, akkor az a szándéka lehetett, hogy a byzantiumi császárok akkor mindenki előtt ismeretes germán testőrségét ábrázolja. Föltevésünk szerint ennek a négy katonának félig barbár, félig antik öltözete leginkább a germán testőrségre vall.

A feistritzi sisakról tehát egyelőre, míg alapos érvekkel indokolható más vélemény nem merül föl, azt tartjuk, hogy az valamely, byzantinus szolgálatban állott keleti góth csapatfőnöktől eredhetett, a ki azt bármi okból útjában Italia felé ott hagyta Feistritz táján.

Hpl.

ROMÁNKORI ZABLA. Évek óta gyűjtött parányi gyűjteményem egyik érdekes darabjának rajzait adom a következő két lapon. Ez egy feszítő zabla, mely Pestmegye területén 1877-ik évben Gödöllő és Kerepes között egy régi erdei út kijavításakor állítólag minden más egyéb tárgy nélkül találtatott. A zabla szerkezete vas, az orrdísz és zablaláncz bronz, a zabla szerkezetét fedő nyolcszögű 2 lemez két-két szöggel vas lemezre erősített bronzlap, melyből az alakok kidomborodnak és gazdag aranyozás jeleit mutatják. A nyolcszögű bronz lemez a nyakláncz igen szép kékes hamuszínzöld patinával van bevonva, a bevésett dísz gazdagon aranyozva.

Feltűnő a feszítő zabla complicált és igen szilárd szerkezete.

Az orrdísz után ítélve a ló, a melyik ezen zablát szájában viselte, kis állat lehetett és a feszítő zabla szerkezete után ítélve, igen kemény szájú lehetett úgyannyira, hogy e zablával az állat fejét igen magasan hordani volt kénytelen. Az orrdíszben mutatkozó vonaldísz ornamentikája, s a nyolcszögű lemez állat díszének motívuma a román középkorra utalnak.

Doroszlón (Bácsm.), p. Bogojéva 1887-ik év augusztus 20-án.

B. Prónay Aurél.

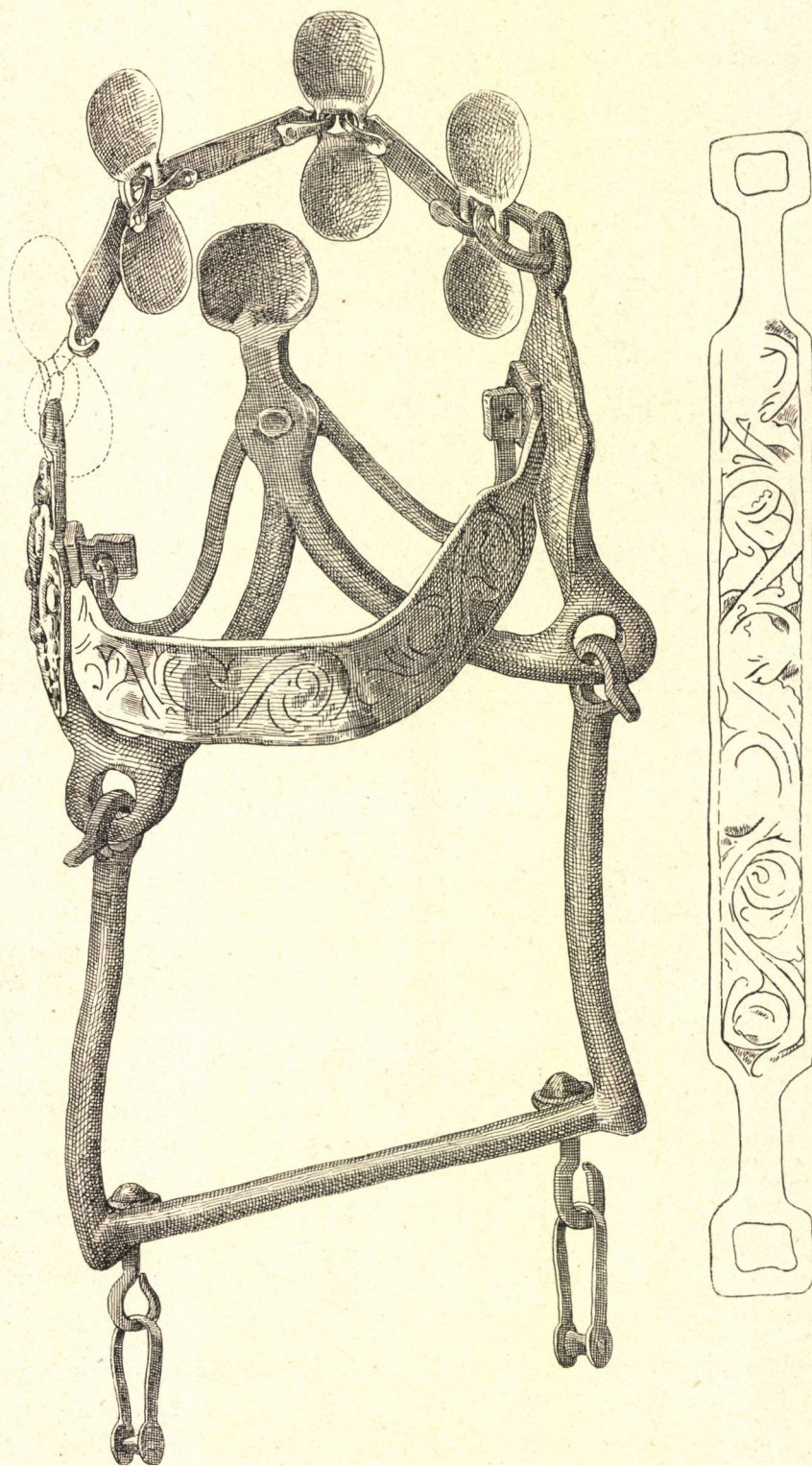
ÉREMLELET. *Fechtig* Imre báró, a tiszazughi régészeti magántársaság elnöke közli a n. múzeum régiségoosztályával, hogy *Bolza* József gróf birtokát képező Tisza-Sass határában szántásközben egy jelentékenyebb ezüst éremlelet merült föl, mely XVI. századbéli tallérokat (20 db.) és vegyes apró ezüst éremfajokat (448 db.) tartalmaz.

A leletről *Kovách* Albert társulati titkár szakszerű lajstromot készített, melyből a leletre vonatkozólag a következő részletes adatokat nyerjük: a tallérok néhány I. Ferdinánd és Rudolf-féle magyar, cseh, tiroli vereten kívül többnyire észak-németországiak és pedig: hamburgiak, lübeckiek, mansfeld-grófságiak, braunschweigiak, lüneburgiak, és frieslandiak; az apróbb érmek: magyar dénárok (II. Lajos—Rudolf), cseh fillérek, lengyel és porosz garasok 1595—1596. évekből

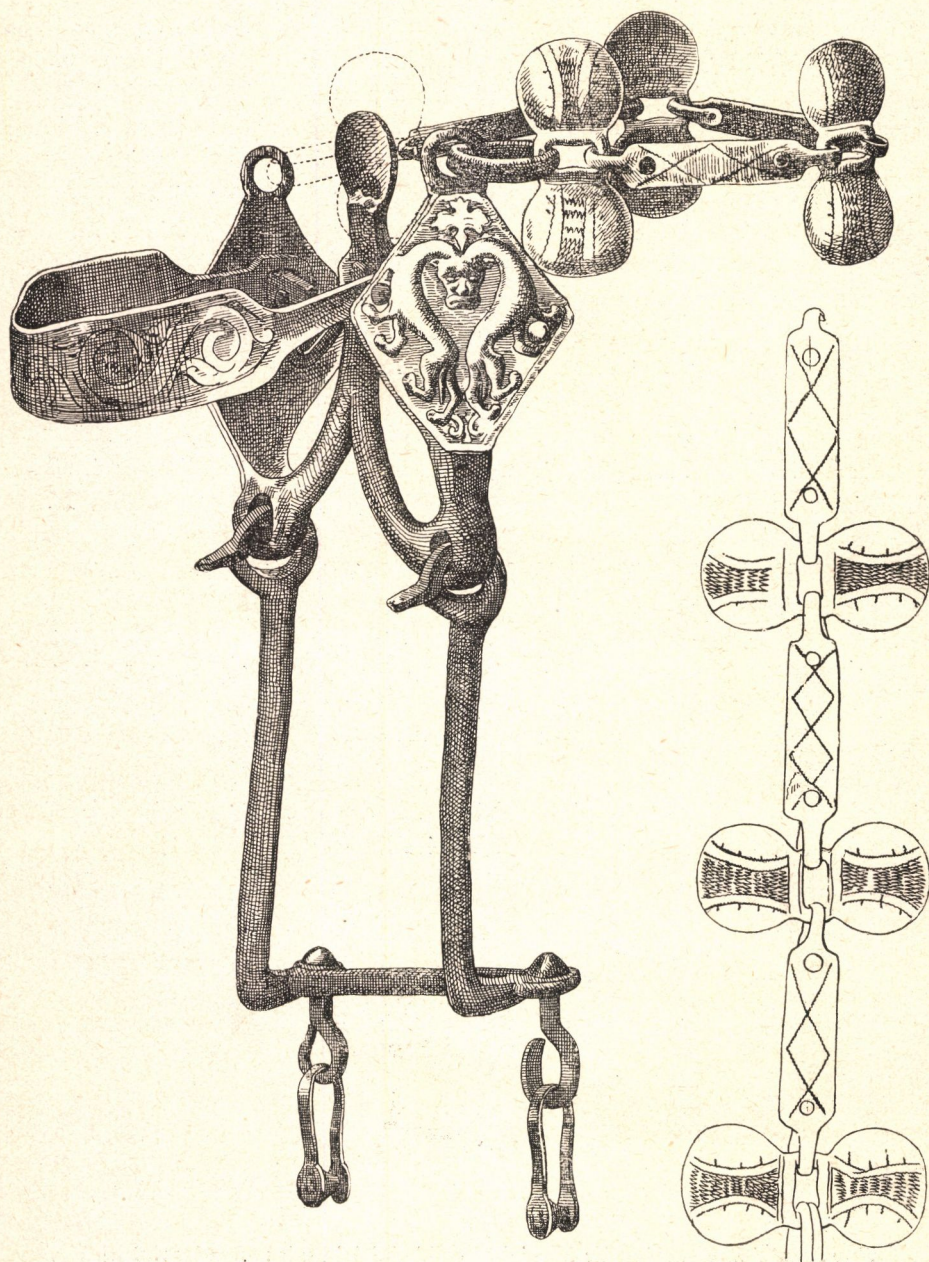
A nemes gróf, ki a leletet több nyilvános gyűjtemény közt szándékozik felosztani, az elsőséget a nemzeti múzeumnak ajánlotta fel: kiválasztandó a gyűjteményei számára szükséges darabokat.

—y.

SZEPTENCZ-UJFALUSI (Nyitram.) lelet. A szeptencz-ujfalusi határban, a megyei úttól nyugotra mintegy 400 lépésnyire, sík földön 25 méter átméretű és 4 méter magas mesterséges domb emelkedik. Csúcsát valószínűleg korábbi ásatásnál vágták le s azóta tetején behorpadás látszik. Báró Steiger Albert ottani

ROMÁNKORI ZABLA B. PRÓNAY AURÉL GYŰJTEMÉNYÉBEN.

UGYANAZON ZARLA OLDALNÉZETBEN.

birtokos és a régiségek buzgó kedvelője múlt ősszel e dombot fölásatta úgy, hogy központjából a sík föld színvonaláig mélyített árkot ásott. Az árok legalján egyik oldalán égési foltok látszottak s ez az észlelet arra bírta a bárót, hogy derékszög alatt egy második árkot ásasson, miáltal éles körvonalú körded folt tűnt elé (átmérői 1'5 és 1'8 méter), melyet mint egy 10 cm.-nyire hamu, csont, agyag- és boncztöredékek takartak. A réteg, mely ez alkatrészekből képződött a föld nyomása által oly kemény lett, hogy a benne lerakódott tárgyakat késsel egyenként ki kellett metszeni belőle. Mikor az egész réteg el volt távolítva, alatta a talaj színe olyan volt, mint a vörös agyagé. Az összegyűjtött töredékekből egy ép edényt sem lehetett összerakni, de azt mégis meg lehetett állapítani, hogy a temetkezésre négy-öt épebb edényt használtak, melynek részei egy csomóban maradtak, míg a cserepek túlnyomó száma már mint töredék került e rétegbe, mert széltiliben széjjel volt hányva és e cserepek törési lapjai füstösek voltak. A halom tájékán semmi nyoma annak hol, honnan hordták oda a földet, és az ásatás alatt kitűnt, hogy a halom több különböző földből van összealkotva, mert valószínűleg több — távolosó — helyről hordták oda. B. Steiger szíves volt az összes leleteket a n. múzeumnak ajándékozni s ugyan ő neki köszönhetjük ez érdekes közleményt.

X.

APULUMI MARADVÁNYOK. A gyulafejevári várterület déli részén a Rechmann-féle kertben múlt évi december folyamán nyolcz helyen akadtak római falakra. Dr. Cserni Béla több ízben járt a helyszínén és figyelemmel kísérte a bontási munkálatokat úgy, hogy a régi Apulum e vidékén elterülő részéről helyrajzi fölvételt kapunk. Dr. Cserni szíves közléséből azt látjuk, hogy több helyen alfűtési szerkezettel ellátott épületek alapfalai kerültek elő, melyeknek összefüggését azonban csak ezután lehet majd megállapítani. Kr. u. harmadik századból való Philippus-féle pénzek, hő- és vízvezető csövek, téglák és cserépkorsók, a kert tulajdonosnéjának engedelmével, a gyulafejevári új múzeumba kerültek.

Hpl.

Szerkesztői mondanivalók: Megjelent cikkek kéziratait nem adhatjuk vissza. — Tisztelt munkatársaink nagyon le fogják kötelezni a szerkesztőséget s a nyomdát, hogy ha mindig jól olvasható kéziratot küldenek.

Szerk.

KÖNYVÉSZET.

A) ÁLTALÁNOS MŰVEK. MUZEUMOK.

AYNARD F., Les musées de Lyon: leur état actuel, leur avenir. Rapport. Lyon, Mougin-Rusand. 4. 28 l.

BÉALLE A., Principes de dessin d'imitation, à l'usage des établissements d'instruction publique. 8°. Paris, Delalain frères.

BEAUREPAIRE C., Nouveau recueil de notes historiques et archéologiques concernant le département de la Seine-Inférieure. 8°. Rouen, Champion. 12 frank.

BERICHTE über die Verhandlungen der königl. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Classe 1888. I—II. Mit einer Karte. Leipzig. S. Hirzel, 1888.

CATALOGUE of engraved gems in the British Museum. By A. H. Smith, with an introduction by A. S. Murray. 8°, IX, 244 l. 10 táblával. London, Brit. Museum.

GUILLAUME E., Études d'Art antique et moderne. 12°. Perrin, Fr. 3.50.

HUBO G., Originalwerke in der archäologischen Abtheilung des archäologisch-numismatischen Institutes der Georg-Augusta-Universität. Festschrift. Göttingen. 8°, VII, 200 l. M. 3.

KROKER E., Katechismus der Archäologie. Uebersicht über die Entwicklung der Kunst bei den Völkern des Alter-

thums. Leipzig, Weber. 8°, XII, 189 l. 3 táblával. M. 3.

LASTEYRIE F. de, Histoire de l'orfèvrerie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours. (Bibliothèque des merveilles.) 16°, 322 l. Paris, Hachette et Cie.

LINAS C. de, des origines de l'orfèvrerie cloisonnée. Recherches sur les divers genres de l'incrustation, la joaillerie et l'art des métaux précieux. 3. köt. 8°, 405 l. Arras, Laroche.

LUTHMER Ferdinand. Gold und Silber. Handbuch der Edelschmiedekunst. Leipzig, A. Seemann, 1888. M. 3.50.

MERKBUCH, Alterthümer aufzulegen und aufzubewahren. Eine Anleitung f. das Verfahren bei Aufgrabungen, sowie zum Conserviren vor- u. frühgeschichtl. Alterthümer. Hrsg. auf Veranlassung d. Hrn. Ministers der geistl. etc. Angelegenheiten Berlin, Mittler & Sohn. M. —.40.

SPRINGER A., Grundzüge der Kunstgeschichte. Textbuch zur Handausgabe der Kunsthistor. Bilderbogen. 3. átdolg. kiadás. II. Das Mittelalter. 8°, VIII, 113—256 l. Leipzig, Seemann. à M. 1.

WECKERLING A., Die römische Abtheilung des Paulus-Museums der Stadt Worms. 2. rész. 8°, 120 l. és 16 tábla. Worms. 1887.

B) ŐSKOR.

ALSBERG, Dr. MORITZ, Anthropologie mit Berücksichtigung der Urgeschichte des Menschen allgemein fasslich dargestellt von —. Mit Farbendrucktafeln, Karten und Holzschnitten. Stuttgart, Otto Weisert, 1888. Frt 3.60.

ALTERTHÜMER, vorgeschichtliche, d. Prov. Sachsen und angrenzender Gebiete. I. rész. 9. füz. f°. Halle, Hendel. M. 3.

ARCHÆOLOGICAL REVIEW, THE. A journal of historic and prehistoric antiquities. 8°. London, David Nutt.

BAYE J. L'archéologie préhistorique.

51 ábrával. 12°. Paris. J. B. Baillière. Fr. 3.50.

BLEICHER et BARTHÉLEMY, Les tumuli de la Lorraine. 8°, 16 p. Nancy, impr. Berger-Levrault.

FRIEDEL Ernst, Der Riesen-Ring von Gross-Buchholz. Berlin, Mittler & Sohn. 1888.

MENGE, Die Pfahlbauten. Vortrag, gehalten im Alterthums-Verein Sangerhausen. 8°, 35 l. Sangerhausen, Franke. M. —.60.

MITTHEILUNGEN des Anthropologi-

schen Vereins in Schleswig-Holstein. 1. füz. 8°. Kiel. Univ. Buchhandl. Inhalt: Ausgrabungen bei Immenstedt [1879—80]. 3 ábrával és 1 táblával. 32 l.

MITTHEILUNGEN der prähistorischen Commission der kaiserl. Akademie d. Wiss. Nr. 1. 1887. 1 táblával és 80 ábrával. 4°, IV. 40 l. Wien, Tempsky. M. 3.

MEHLIS C. Studien zur ältesten Geschichte der Rheinlande. 10. rész, 4 köny. táblával. Hrsg. vom Alterthumsverein f. d. Kanton Durkheim. 8°, III. 113 l. Leipzig, Duncker & Humblot. M. 3.

NADAILLAC, Marquis de, Mœurs et monuments des peuples préhistoriques. (Bibliothèque de la nature.) 312 l. 113 ábrával. Paris, G. Masson. 1888.

OPPERMANN A., Atlas vorgeschichtlicher Befestigungen in Niedersachsen. Orig.-Aufnahmen u. Ortsuntersuchungen. 1. füzet. f°. 8 táblával. Hannover, 1887. Hahn. M. 5.

TEWES, Friedrich, Unsere Vorzeit. Ein Beitrag zur Urgeschichte und Altertumskunde Niedersachsens. Hannover, Schmorl & Seefeld. 1888. M. 1.

TISCHLER, Dr. Otto, Ostpreussische Grabhügel II. Königsberg, 1888.

C) Ó-KOR.

ALLARD P., Les dernières persécutions du troisième siècle (Gallus, Valérien, Aurélien) d'après les documents archéologiques. Paris, libr. Victor Lecoffre. 1887.

ALLMER A. et P. DISSARD, Trion: Antiquités découvertes en 1885, 1886 et antérieurement au quartier de Lyon dit de Trion. gr. 8°, Lyon, impr. Plan.

AXT, Topographie von Rhegien und Messana. 36 l. Grimma.

BABELON, ERNST, Manuel d'archéologie orientale. Chaldée-Assyrie-Perse-Syrie-Judée-Phénicie-Carthago. Paris, Maison Quantin. M. 3.50.

BAUMGARTEN, Dr. Fritz, Ein Rundgang durch die Ruinen Athens. 10 ábrával. Leipzig, S. Hirzel, 1888.

BEAUREGARD O., Études égyptiennes. Deux mémoires. 8°. Maisonneuve. Fr. 2.50.

BLOCH L., Die zuschauenden Götter in den rothfigurigen Vasengemälden d. malerischen Stiles. 8°, 72 l. Leipzig, Fock. M. 2.

BLÜMNER, Hugo, Ueber die Bedeutung der antiken Denkmäler als kulturhistorische Quelle. Rede, geh. am 28. April 1888 beim Antritt des Rektorats. Zürich, Meyer & Zeller, 1888.

BOUCHER F., Die Charakterköpfe der Trajanssäule. Motive zur Ausführung in Stein, Stuck, Eisen, Holz, Thon etc. 10 tábla. fol. Berlin, Claesen & Co. M. 12.

BRUNN, Dr. Heinrich. Geschichte der griechischen Künstler. II. Aufl. Erster Band: Die Bildhauer. Stuttgart. Ebner & Senbert. 1889. M. 9.

DENKMÄLER griechischer und römischer Sculptur in historischer Anordnung, unter Leitung von H. Brunn hrsg. v. F. Bruckmann. 1. füz. f°. 5 fény. tábla szöveggel. 4°, V—VIII l. München, Verlagsanstalt f. Kunst u. Wissenschaft. M. 20.

DÜBI H., Die alten Berner und die römischen Alterthümer. 4°, 42 l. Bern, Huber & Co. M. 1.20.

FICKELSCHERER, Dr. M. Das Kriegswesen der Alten (Kulturbilder aus dem klassischen Alterthum IV.). 8°, 234 l. Leipzig, Artur Seemann, 1888. M. 3.

FORTEANIVE R., Guida per gli avanti di costruzioni poligone dette ciclopiche, saturnie o pelasgiche nella provincia di Roma. 8°, 197 l. két táblával. Roma. 1887. Sciolla.

FOUQUÉ F., Sur les matériaux de construction employés à Pompéi. 8°, 6 l. Nancy, impr. Berger-Levrault.

FRIEDLAENDER, Ludwig, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms. VI. kiadás. I. rész. Leipzig, S. Hirzel. 1888. M. 12.

GIARDELLI C., Saggio di antichità pubbliche siracusane. 106 l. Palermo, 1887, Statuto.

Összeállította dr. Kuzsinszky B.

RÓMER FLÓRIS FERENCZ.

1823—1889.

Az «Arch. Értesítő» nagynevű alapítója nincs többé ; Nagyváradon ez évi márczius hó 18-án fejezte be, mindenkitől siratva, drága életét.

A boldogultnak el nem évülő nagy érdemei voltak tudományunk megalapításában.

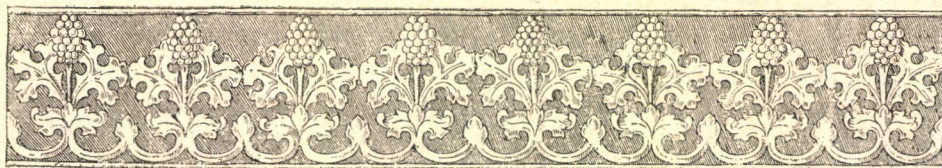
Mint tanár hazánk első egyetemén egy évtizeden túl buzgó tanítványok sokaságát gyűjté maga körül és nemes hévvel tudott bennük az archæologia iránt tartós érdeklődést ébresztetni.

A n. múzeum reábizott régiségtárát újjá rendezte, szakadatlanul gyarapította és hazánkon túl is számbavett tudományos tényezővé tette.

Az Akadémiában évek hosszú során ő volt szakunk legszorgalmasabb művelője és az összes régészeti ügyeknek szakavatott páratlan buzgalmú előadója. Nálánál senki nagyobb sikerrel nem járt el a tudomány népszerűsítésében.

Irodalmi művei számosak és jelesek. A szakemberek fiatalabb nemzedéke az ő műrégészeti kalauzából meríté első ismereteit ; de legfőbb érdeme, hogy 1869-ben megalapítá e folyóiratot. Húsz eredménydús esztendő telt el azóta és tudományunk jelen magaslatán hálával áldjuk alkotó kezét. Most és mindenkor velünk legyen az ő szelleme ; örök beke lengjen porai fölött !

CASTELLUM ONAGRINUM.

Az Idatius-féle Fastiban a 294-ik évhez, mint tudva van, ezen rövid tudósítás van csatolva: «*his cos. castra facta in Sarmatia contra Acinco et Bononia*» és a Notitia Dignit.-ból megtudjuk azt, hogy az első tábornak külön neve nem volt, hanem egyszerűen *contra Acinco*, vagy *Trans Acinco* névvel jelöltetett meg,¹ a másíkról pedig azt jegyzi meg, hogy: *contra Bononiam in Barbarico in castello Onagrino*,² a miből megtudjuk, hogy a Sarmatiában épített második castrum «Onagrinum»-nak neveztetett, — a sok különös elnevezés között ez a legkülönösebb egyike, mert «Vad szamár»-nak elnevezni egy római táborhelyet, mégis csak furcsa dolog, — csárdára inkább ráillett volna ez a név. Azt hinné az ember, hogy már a tábor építése előtt így neveztetett ez a hely, és hogy valószínűleg a szemben lévő Malata — vagy mint utóbb nevezték: Bononia — római helyőrségénél el volt terjedve ez az elnevezés, a melyet azután a hivatalos nyelv is megtartott. Az alig hihető, hogy azon a vidéken, Sarmatia déli részén vad szamarak tanyáztak volt, — legalább tudtommal hazánkban ezen állat nem fordult elő; nagyobb annak a valószínűsége, hogy a sarmaták olyan forma névvel neveztek el a későbbi tábor helyét, a melyből a római tábori élcz — tudva van, hogy ez nem volt épen igen finom — Onagrinum szót csinálhatott. Fel lehet azt is tenni, hogy ez a hely a sarmaták által el volt foglalva, sőt én a magam részéről bizonyosnak tartom, hogy a barbárok, nem csak épen Bononiával szemben, hanem Aquincummal szemben és máshol is a balparton, a mikor csak a római birodalom zavaros állapota miatt megtehették, a szigorú tilalom daczára a Duna partján megtelepedtek, valamint az sem lehetetlen, hogy Onagrinum azon pontok egyike volt, a melyen a barbárok a rómaiakkal érintkezhettek, és így okvetlenül neve is volt.

De nem a *név* eredetéről, hanem magáról a táborhelyről akarunk értekezni, első sorban pedig annak fekvéséről. Természetes, hogy azon feltevésből fogunk kiindulni, hogy *Onagrinum* a későbbi *Bononiával* szemben feküdt a Duna bal partján, s ezért előzetesen röviden Bononiáról kell szólnunk.

Kétséget nem szenved, hogy ennek a helységnek régebbi neve *Malata* volt; elég lesz hivatkoznom Mommsen erre vonatkozó megjegyzésére³ és azon körülményre, hogy azon helység, melyet a Tabula Peut. «Milatis»-nak nevez,

¹ ad. Seeck p. 194 s.

² u. o. p. 189.

³ C. I. L. III. p. 421.

Cucci és *Cusum* között, az Itiner. Anton.-ban egyszerűen *Bononiának* nevezetik.¹ Malatától számították a rómaiak az utat és pedig három irányban: nyugot felé, a mint az *Nestin*-ben talált mértföldmutatóból látszik, mely Alexander Severus idejéből való és Katancsich szerint így szól a végén: RESTITVITAM azaz restituit a Malatis;² igaz hogy Jakossich többet olvasott a kövön, t. i. RESTITVIT AB MALCVSV, azaz *ab Mal(atis) Cusu(m)*, de ez képtelenség, mert, Cusum nem esett nyugotra, hanem keletre Bononiához; ha Jakossich csakugyan többet látott a kövön mint Katancsich, akkor csak ennyi lehetett: A MAL CV, a mi azt jelentené, hogy: *a Mal(atis) Cu(ccum)*; Cuccum, vagy Cucci pedig nyugatra esik Malatához. A távolság mindkét író szerint M p. XIII. — Továbbá keletfelé is Malatától számították a mértföldeket, a mit a pétervárad mértföldkövek bizonyítanak: *a)* 3700: A MALATA CVSVM; *b)* u. a. MALATA cV | SM MP XVI; *c)* 3701: A MAL... *d)* 3702: A MALATA | CVS MP | XVI. — Végre pedig délfelé, a mi a Mitroviczán talált mértföldkö feliratából nem látható ugyan tisztán, mivel Marsilinél, a kinek művében² meg van a felirat, csak az M látható, de ez kétségen kívül nem *m(ilia)*-t jelent, mert pont van utána, s azután következik két *hasta*, valószínűleg *m(ilia)*-hoz való és csak ehhez csatlakozik a *p(assuum)*; úgy hogy Mommsennek teljesen igazat kell adnunk, a midőn azt mondja, hogy: *emenda ex praecedente*.

Ha most már ezeket összefoglaljuk és fontolóra vesszük azt a körülményt, hogy egyrészt Ilok (tulajdonképen *Nestin*), felé másrészt Pétervárad felé, és végre Mitrovicza felé egy pontból kiindulva számították az utat, hogy római helység azon a ponton más nem létezett, mint a *Malata-Bononia*, és hozzá vesszük még azt, hogy az a pont *Bánostor*-nak felel meg, a hol folyton római épület-maradványok és másféle régiségek kerülnek napfényre, akkor nem csak nem kombinációnak, hanem valóságnak fogjuk tartani, hogy a régi *Bononiá*-nak a mai *Bánostor* felel meg. A ki az ókori földrajz feljebb megnevezett forrásait ismeri, az tudja, hogy sok helynek fekvése pusztán csak a Tabula vagy Itinerarium számai szerint határoztatik meg, tehát nagyon ingadozó alapon, s hogy nagy értékkel bírnak azon adatok, melyek a mértföldkövek egybehangzásának eredménye. Ezen adatok még több nyomatékot nyernek az által, hogy a Bánostor-Mitrovicza közti római út még a mult század végén *Gergurevcze* falu határában látható volt.³

Miután ezek szerint nem lehet kétség az iránt, hogy a *Castellum Onagrinum*-ot a mai Bánostorral szemben, Bácska területén kell keresni, már a térkép maga útmutatóul fog szolgálni még akkor is, ha a helyszínén való kutatás elmaradna. Ebből magyarázható, hogy több ókori térképen csakugyan Bánostorral szemben olvasható *Castellum Onagrinum*, és hogy már Schönwisner ezen a táján kereste azt: «Item ex adverso *Bononiae* in opposita Danubii ripa (ubi hodie est Futakinum, Dynastia Excellentissimi Comitiss Haddik) exstitisse Castellum Onagrium a Romanis extra Pannoniae limitem in solo barbarico, ad impe-

¹ p. 243. Wess.

² II. tab. 41, 2.

³ Katanchich, Col. Mil. ed. 2. p. 39.

diendos videlicet Sarmatarum incursus erectum.¹ Mommsen is ezen a vidéken, de már távolabb Bánostortól, Petrovác táján kereste a castellumot, azért, mert e helységben egy római felirat találtatott.²

Ha azonban a térképet nézzük — természetesen a katonait — akkor úgy találjuk, hogy Bánostorral szemben *Begecs* falu van, Futakhoz nyugatra, igen közel a Dunához, de még sem közvetlenül a folyó partján. A helység egy kis fensíkon fekszik 82 m. magasságban a tenger színe felett; három oldalról, kelet, nyugat és délfelől leszáll a határa a Duna medréhez, de olyan formán, hogy a fensík maga csak előfok alakjában szögellik be a *Rit*-be, mely kelet és nyugot felől összeszorítja azt. Ez a *Rit* vizenyős kaszálló, s nem érintkezik e szerint közvetlenül a faluval, hanem csak a szántóföldekkel és jobbára az képezi a Duna partját a falu alatt. Közvetlenül Bánostorral szemben Duna egy szakadéka, a *Velika bara*, választja el a szántóföldeket a füzestől, mely 79 m. magasságú, tehát 3 méterrel kevesebb, mint a falué, és ennél fogva nem gondolható, hogy a castellum valaha itt állt volna, a Duna áradásainak kitéve, hanem feljebb a szántóföldek szélén, a folyó mellett ugyan, de hullámainál biztosítva kellett annak lennie.

És tényleg itt is volt. A falu lakói már régen tudták ezt, épen úgy mint annak tisztviselői; tudhatták ezt mások is, de a mennyire én ismerem a Pannoniára vonatkozó irodalmat, egyetlen egy író sem említi, még *Marsili* sem, habár annak idejében a tábor falaiból még tetemes rész a földből kilátszhatott. Még a «Bács-Bodrogh vármegyei történelmi Társulat Évkönyvé»-ben sem tudnak róla, legalább *Dudás*³ az Onagrinumot *Zorubara* és *Ziridava* mellett csak sílány telepnek tartja — felteszem t. i. hogy a *Quagrinum* csak sajtóhiba következtében áll *Onagrinum* helyett.

Magam pedig már 1885 nyarán, mikor a bácskai római sánczokkal foglalkoztam, nt. *Stelzer Frigyes kiszácsi* evang. lelkész úr által értesültem arról, hogy Begecs falu határában egy helyen a szántóföld annyira meg van rakva téglával, hogy alig lehet a földet művelni. Ezen értesítés következtében 1886-ban, midőn az orsz. rég. és embert. társulat szíves támogatása mellett Pannonia régészeti emlékeit felkerestem, Begecs is volt kutatásaim egyik főpontja s ide július 21-én jutottam. A falu jegyzője, t. Csupics Péter úr, kihez első sorban útbaigazítás végett fordultam, a legnagyobb szíveséggel vezetőnek ajánlkozott, hozzánk csatlakozott segédje, a falu birája és több más úri ember.

A hely színére kiérve, úgy találtam, hogy csakugyan egy bizonyos része a szántóföldeknek, melyen keresztül-kasul jártunk, de még az út is, a melyen kimentünk, téglá és terméskő darabokkal van borítva; ezenkívül több helyen erős kőfalak, melyeket csákánynyal nem lehetett felfeszíteni, mutatkoznak a téglá és kötőrmelék között. Magától értetődik, hogy a téglákra első pillanatra rá lehetett ismerni és hogy mindenfelé nem csak magam, hanem kísérim is az én kérésemre kerestünk bélyeges téglát, de siker nélkül. Arra is terjesztettem ki figyelmemet, hogy a castrum — külső — védő falainak és az előttük létezett

¹ Comment. Geogr. I. p. 54.

² C. I. L. III. p. 921.

³ IV, 1, 11. l.

árok nyomait megtalálhassam, de itt is hiába; legfelebb a Duna-felőli részen úgy látszott, hogy a föld egyenletesen, rézsutosan van levágva, s hogy a Duna ártere maga, mely 3—4 méterrel alantabb fekszik, mint a táborhely, helyettesítette az árkot. Körülbelül két óra hosszat jártunk ezen a helyen, hogy a romok és törmelékek kiterjedését szemügyre vehessem és abból legalább a tábor kiterjedését meghatározhassam s midőn más úton a falu felé visszatértünk, ennek közelében mutattak kísérőim több pontot, a hol téglából rakott római sirokat találtak.

A helységbe visszatérve, bementünk egynehány udvarba, a melyben a bíró állítása szerint római téglák heverték; mindezeket megforgattuk, megvizsgáltuk, de több ideig hiába, míg végre egy ól háta megett sikerült egyet találni, a melyen bélyeg látszott; ezt természetesen azonnal elkértem a gazdájától, a ki ide is adta. Még egy téglához, a melyen állítólag hosszú ívalaku bélyeg látszott, volt reményem, de ez be volt rakva egy tűzhelybe; a parasztasszony megengette ugyan, hogy kiszedhessem, a mit meg is tettem, de a tűz annyira meg rongálta volt, hogy nem látszott rajta semmi, s így be kellett érnem azzal az egy bélyeges téglával, melyet egyelőre a jegyzői hivatalban letettem, a honnan a nemzeti múzeumba felküldetett.

Azt hiszem, hogy az imént mondottak teljes bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a *castellum Onagrium* csakugyan Begecs falu határában volt felállítva; castellum vagy castrum volt ez a hely bizonyosan, azt mutatja az a rengeteg kő és téglá, mely még most is, annyi földmivelés daczára — buzatábla volt akkor, mikor ott jártam — nem csak a mezőt borítja, hanem onnan ki is lett szedve; mert a jegyző úr tudósítása szerint 1838-ban, mikor a szerb templom épült, minden gazda hozott a «*Kuva-vára*»-ból — így nevezik azt a dűlőt — egy-egy kősi téglát és követ a templom alapjához. Hány bélyeges téglá, hány feliratos kő lehet a templomba berakva és ezekkel hány történeti adat a sarmata háborúk idejéből lehet itt örökre eltemetve!

A kuva-vári tábor, melynek rövid leírását adni megkísértem — a faluhoz csak nem délre terült el. Két út, mely a Dunaparton végződik, visz oda, egyik keletről, másik nyugotról érinti a táborhelyet és egyszersmind határolja is azt, s mivel sem az egyik, sem a másik úton túl, tehát Kuva-várától keletre és nyugatra semmi nyoma nincsen a téglának és kőnek, azt mondhatjuk, hogy annak határául is szolgálnak és azért úgy vélekedem, hogy a két árok, mely hajdan kelet és nyugat felől határolta a castrumot, ezen utak alá vannak temetve. A két út közötti távolság, mely mindenütt egyforma, mert párhuzamosak, körülbelül 600 m; a szélessége a törmelékkel borított földnek valamivel kevesebb lehet, s ennél fogva nagyon valószínűnek látszik, hogy a tábor hossza a Dunával párhuzamosan, széle pedig a Dunától befelé terjedt. A táboron túl, a falu alatt, lehetett a tábori temető, a mit abból lehet következtetni, hogy ezen a helyen számos római sírt ástak föl, idáig tehát semmi esetre sem terjedhetett a tábor. Az egész területe, tekintve azon méreteket, melyeket az imént említettünk, legalább 40—50 hektárt tett ki, a mi mindenesetre nem illik össze a «*castellum*» elnevezésével, mely a régebbi időben *kis tábor*t jelentett,* és az

* V. ö. Daremb. és Saglio Dictionn. e. sz. a.

Idatius-féle fasti-ban nem is castella, hanem *castra*, tehát nagyobb táborok, vannak említve. Azon időben azonban, a melyből a *Not. dign.* való, a *castellum* elnevezés a rendesebb.

Miután a táborhely fekvését, a mennyire annak mostani állapotja engedi, leírtuk, azon kérdésekkel is kell foglalkoznunk, hogy ki építette és mi czélból épült.

Az évszám — 294 Kr. u. — Diocletianus idejébe vezet bennünket, de abból nem lehet azt következtetni, hogy ez a császár kezdeményezte az építést. Igaz, hogy tényleg ő volt a birodalom korlátlan feje, de épen a külellenségekre való tekintetből osztotta fel a birodalmat két részre, magának tartotta a keletit és itt Galerius volt az ő Cæsarja, a nyugotit pedig Maximianusnak engedte át 286-ban s utóbb melléje adta Constantius Chlorus Cæsarnak. Tudva van az is, hogy Diocletianus idejében meg lett változtatva épen Pannonia felosztása, a mennyiben a régi Pannonia inferior két részre osztatott, *Valeria* és Pannonia *secundaria*; a kettő közötti határ körülbelől a mai Batina táján, de ezen alól lehetett, fölfelé pedig *Valeria*-hoz a régi Pannonia superior egy része csatoltatott, úgy hogy *Bregetio* már ehhez tartozott, de *Arrabona* nem.¹ Pannonia superior felosztásáról, miután ez tárgyunkra nem tartozik, nem szólunk.

Valeria és Pannonia secunda pedig, a mint Polemius Silvius lajstromából² kitűnik, Illyricum(sic!)hoz tartozott, azon régi felosztásnál fogva, mely még Augustus idejéből való, s a mely szerint a birodalom közte és Antonius között akként osztatott fel, hogy egy *Scodran* keresztül húzott vonal képezte a határt, a mi ehhez keletre esett, az Antoniusnak jutott, a mi nyugotra, az Augustust illette meg. Illyricum ez által két felé lett szakítva és ezen szakadás megmaradt Diocletianus idejéig, a midőn a Laterculus Veronensis készült, mely lajstrom szerint a *Diocensis Pannoniarum habet provincias numero VII: Pannonia inferior, Savensis, Dalmatia, Pannonia superior, Noricus ripariensis. Noricus mediterranea.*³ A Notitia szerint pedig ugyancsak ezen most felsorolt provinciák, habár Illyricumhoz számíttatnak és *Valeria* tévedésből elmaradt, a «Præfectus prætorio per Italiam» hatósága alá tartoznak.⁴ Hozzá tehetjük még azt is, hogy a góthok betörése idejében, mikor Valens őket már a római területre áteresztette és azok fellázadtak, Gratianus meghagyja Valeria akkori duxának, Frigeridusnak, hogy siessen csapatjaival Gratianus segítségére; ebből is az tűnik ki, hogy Valeria a Notitia szerkesztése előtt a nyugoti birodalomhoz tartott, és ezzel együtt Pannonia secunda is, a melynek fővárosában Gratianus még 379-ben is tartózkodott.

Mindezeket összefoglalva, kimondhatjuk, hogy Pannonia secunda Diocletianus idejében Maximianusnak volt alárendelve és így valószínű, hogy ő építtette a castellumot. Ebből talán még az elnevezésre nézve is szabad azt a következtetést kockáztatni, hogy az *Onagrinum* elnevezés egészen Maximianus ízléséhez illik.

Ezzel azonban még koránt sincsen kimondva, hogy a castellum építtetője csakugyan Maximianus volt, — dacára annak, hogy Pannonia secunda a birodalom

¹ L. Not. Dign. Oc. XXXIII.

² Ed. Seeck, p. 257.

³ Laterc. Veron. ed. Seeck p. 249.

⁴ p. 109. ed. Seeck.

nyugoti feléhez tartozott. Nem is lehet feltenni róla, hogy volt érkezése Pannoniával foglalkozni, a mint azonnal ki fogjuk mutatni.

286-ban nyerte el az augustusi méltóságot,¹ a mikor Diocletianus Nicomediában tartózkodott.² Erre azonnal Galliába ment a Bagaudok ellen³ és leverte ezeket; a következő években pedig *Carausius*-sal folyt a háború, ki Britanniában felvette a bibort⁴; ez még meg is verte Maximianust 289-ben, s ennek következtében 290-ben békét kötöttek vele.⁵ Nem igen valószínű, hogy ezen béke következtében Maximianus elhagyta volna Galliát; a következő évek eseményei mutatják, hogy Diocletianusnak éppen nem volt szándéka az akkori viszonyokba bele nyugodni; 291-ben Mediolanumban találkozik a két Augustus, bizonyára csak azért, hogy a birodalom állapotjáról tanakodjanak, és egy évre reá, 292-ben *Constantius* és *Galerius* elnyerik a «Cæsar» czímét és méltóságát.⁶ A véletlen azonban úgy hozta magával, hogy *Carausius* ellen hadat nem kellett indítani, mivel ennek társa *Allectus* megölte őt.⁷ Ez által megszabadult Maximianus azon kényszerűségtől, hogy Galliában tartózkodjék, annál is inkább mert *Constantius*, Britannia és Gallia kormányzatával meg lett bízva, és Maximianus a 294-ik évben már Illyricumban lehetett, és intézkedhetett a két építendő castellum iránt.

De csak *lehetett*: meg lehet, hogy Valeriában, talán Aquincumban tartózkodott ezen időben; de bizonyos, hogy Pannonia secundában Diocletianust találjuk és pedig éppen *Sirmiumban*, tehát közel Bononiához. Azon kor történetirői nem említik ugyan ezen dolgot, de azért biztosan ki lehet azt mutatni a *Codex Iustinianus* ezen évből való törvényeiből. Diocletianus császár már az előző évben, 293-ban *Sirmiumban* hosszabb ideig tartózkodott; már szeptember elején (III. id. Sept.) itt volt, miután előzőleg hosszabb ideig *Viminatiumban* volt (VI id. Aug.) a hova Philippopolisból. ment⁸ *Sirmiumban* körülbelül egy évig maradt, a legutolsó, e városból datált rendelete augustus 25-éről való⁹ két nappal utóbb, augusztus 27-én már *Singidunumban* van.¹⁰

Mindenesetre feltűnő, hogy Diocletianus, kinek rendes tartózkodási helye Nicomedia volt, egy egész éven át a nyugoti provinciák egyikében tartózkodik, és ezért fel lehet tenni, hogy csakis nagyon fontos teendők tarthatták vissza *Sirmiumban* és aligha tévedünk, ha az idő egybevágásából azt következtetjük, hogy éppen a castellum Onagrinum miatt tartotta szükségesnek *Sirmiumban*

¹ Idatius: Maximo II. et Aquilino. His cons. levatus est Maximianus imperator senior die Kalend. Aprilis.

² L. Clinton F. R. I. p. 329. col. 3.

³ Eutr. IX, 20: cum tumultum rusticani in Gallia concitassent, et factioni suæ Bagandarum nomen imponent, duces autem haberent Amandum et Aelianum, ad subigendos eos Maximianum Herculium Cæsarum misit.

⁴ *Hier.* 2303 (= 287 p. C.) ... *Carausius* sumpta purpura Britanias occupavit.

⁵ Cum *Carausi* tamen, cum bella frustra tentata essent contra virum rei militaris peritissimum ad postremum pax convenit. Eutr. IX 22.

⁶ Vict. Epit. p. 385. Oros. VII 25.

⁷ Eutr. IX, 22.

⁸ Cod. Just. IX 33, 5. — V 34, 7. — VII 16, 18. stb.

⁹ C. J. III. 37, 5. 42, 9.

¹⁰ u. o. IV 19, 21.

időzni. Természetes, hogy azon körülmények is veendők tekintetbe, melyek a vár építését előidézték, de az a baj, hogy a történetírók éppen semmit sem tudnak mondani a *sarmaták* akkori magatartásáról, a miért is erre nézve is máshol kell keresnünk felvilágosítást.

Az argumentum ex silentio itt nem alkalmazható. Legutoljára Probus halála után hallunk a sarmatákról, a kik éppen ezen esetet felhasználva, fegyvert ragadtak a rómaiak ellen. Carus azonnal, még a perzsák elleni útban lévén, rájuk ütött és megverte; ¹ Vopiscus szavaiból kitűnik az is, hogy Carus a sarmaták földjére átment, mert különben a «capti diversi sexus» kitétel nem volna érthető. Miután Sirmiumból indult a perzsák ellen, nagyon valószínűnek kell azt is tartanunk, hogy ő is úgy mint annak idejében Constantius Sarmatia azon részén tört be, a mely Pannonia secundával határos ² és miután az út Sirmiumból a Dunáig, mint fentebb kimutattuk, Bononia felé vitt, bizonyosnak tarthatjuk, hogy Carus innen kelt át a Dunán és a castellum helyén lépett a sarmaták földjére, a mint-hogy jelenleg is a révészek Bánostorból jöve, éppen a castrum alatt szoktak kikötni.

Diocletianus is több ízben hadakozott a sarmatákkal és pedig részben a castellum felépítése előtt. Ezt bizonyítják azon feliratok, melyekben mindkét Augustus a *Sarmaticus maximus* czímet viseli:

IMP. CAES. C. AVRE. VAL. DIOCLETIANVS AVG. PONT. MAX.
SARM. MAX. PERS. MAX. TRIB. POT. IX. IMP. X. COS. V. PP. ET
IMP. CAES. M. AVR. VAL. MAXIMIANVS. AVG. PONT. MAX. SAR. MAX.
etc. (Orelli 467.)

Miután e felirat 293-ból való ³ az első harcz Diocletianus és a sarmaták között legkésőbbben ezen évben, de meglehet, már előbb is történt, talán 289-ben, mint Tillemont vélekedik ⁴ és ezzel összefüggne azon körülmény is, hogy Mamertinus több ízben hivatkozik Maximianusra mondott beszédjében a császárok sarmatiai győzelmeire is. ⁵ Ugyancsak e harczok folytatása nem csak azon feliratból tűnik ki, melyben a császárok *Sarm. max.* III. I. czímmel ruháztatnak fel, ⁶ hanem erről az írók is megemlékeznek. ⁷ E szerint legalább négy hadjáratnak kellett lenni a 301-ik évig, a melyből ezen felirat való.

Ezzel meg is van magyarázva a két castrum rendeltetése; nem csak arra valóok voltak, hogy a sarmaták berohanásait megakadályoztassák, mert erre elegendő lett volna az intézkedés, melyet Commodus tett, hogy «*ripam omnem bu[rgis] a solo exstructis item praes[i]dis pes loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit*», ⁸ hanem arra, hogy ezen castrumok

¹ Statim adeptus imperium Sarmatas, adeo morte Probi feroces ut invasuros se non solum Illyricum sed Thracias quoque Italiamque minarentur, ita inter bella patiendo contudit, ut paucissimis diebus Pannonias securitate donaverit, occisis Sarmatarum XVI milibus captis diversi sexus XX milibus. Vopisc. Carus c. 9.

² Amm. Marc.

³ L. Wilmanns Ex. Inscr. I. p. 339.

⁴ Hist. des Emp. IV, p. 16. 19.

⁵ Paneg. III. c. 5. 7. 16. v. ö. Tillemont i. h.

⁶ Wilm. 1061.

⁷ Eutr. IX 25. Oros. VII 25.

⁸ C. I. L. III. 3385.

megkönnyítsék a sarmaták ellen intézendő háborúkat, hogy esetleg megveretés esetén a római seregnek legyen hova menekülni, szóval nem a védő, hanem a támadó politika kifolyása a két castrum építése. Hogy későbbben Valentinianus követte Diocletianus példáját, ez tudva van.

Hátra van még, hogy a castellum Onegrinum őrségével foglalkozzunk. A Notitia szerint voltak itt «*Auxilia Augustensia, contra Bononiam in barbarico in castello Onagrino*»¹ és *Praefectus legionis quintae Foviae et sextae Herculeae*.²

Az *Auxilia Augustensia* úgy látszik más néven is fordulnak elő a Not.-ban: *Augustenses* és *Lanciarii Augustenses*,³ mindkét elnevezés alatt a *legiones comitatenses*-hez számíttatnak, azon csapatokhoz, melyek a Palatini-vel együtt azon kiváltsággal bírtak, hogy a birodalom belsejében, távol a határtól szolgáltak rendesen, és csak szükség, azaz háború esetén rendeltettek a határhoz. — Épen ezért nem lehet a látszat után indulni, és az *Augustenses* az *Auxilia Augustensia*-val azonosítani, a mint már Gothofredus is kiemelte, hogy «*Palatina quoque Auxilia fuerunt, cuiusmodi Comitatus nulla reperio*»⁴ és Vegetius⁵ is, «*Ipsi pedites in duas divisi sunt partes, hoc est Auxilia et Legiones: sed Auxilia a sociis vel foederatis gentibus mittebantur; Romana autem virtus praecipue in legionensi ordinatione praepollet, in auxiliis minor, in legionibus longe amplior consuevit militum numerus adscribi.*» Nyilván való tehát, hogy az Onagrinumban állomásozó *Auxilia*-t sem szabad a legiókhoz számítani, habár sokszor megtörtént, hogy római polgárok, mivel könnyebb volt e csapatokban a szolgálat, mint a legiókban, az auxiliákba léptek be.⁶ Ekként az *auxilia Augustensia*-ról semmi biztosat nem tudhatunk.

Feltűnő, hogy ezen csapaton kívül még az 5. és 6. legio egyes részei is Onagrinumban voltak. Rendesen csak egy legionak valamelyik csapatja szokott egy-egy helyen állomásozni és ez is néha pontosan meg van nevezve; mint p. o. Bononiában: *Praefectus legionis quintae Foviae cohortis quintae partis superioris* és *Aureus mons*ban hasonlóan.⁷

Természetesnek látszik, hogy nem a legiónak *praefectura* maga tartózkodott Onagrinumban mert, mint tudva van, Gallienus óta a legatus helyett a praefectus volt a legio parancsnoka; az a kitétel, hogy «*praefectus legionis*» tehát csak azt jelentheti, hogy az ő parancsnoksága alatt állottak az illető csapatok, a legionak cohorsai; lehetetlen is lett volna, hogy két legio praefectus abban az egy táborban lett volna rendelve, azok mindenesetre máshol laktak, a cohorsok felett pedig a tribunusok vagy praepositusok, és ezek alatt a centuriok, a mint azt Vegetiusból tudjuk.⁸ Ha most már Onagrinumban két legionak csapatai együtt voltak, bizonyos, hogy ha a kettő rangra nézve egyenlő volt is, mégis az egyik-

¹ p. 189 ed. Seeck.

² p. 190.

³ p. 25. 29.

⁴ C. Th. II. p. 294.

⁵ II, I.

⁶ Cod. Th. VII, 13, 1 és hozzá Gothofr. jegyz.

⁷ Not. dign. p. 189.

⁸ II. 8. 12.

nek kellett az egész táborban lévő csapatok felett rendelkezni, mert különben soha sem lett volna rend.

Mindkét legio a Diocletianus által alakított csapatokhoz tartozik, a mint a *Jovia* és *Herculia* elnevezésből kitűnik; az első t. i. Diocletianus, a második Maximianus melléknevétől van véve. Hogy mindkettőnek egyes cohorsai máshol is voltak elhelyezve, ez a Not.-ból tudva van, de mivel ezen tárgyról nem szükséges bővebben szólni, más pontra fordítjuk figyelmünket.

Azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy nem maradt-e a két legiónak bélyeges téglája a begecsi határban. Mint feljebb említettem, csak egyet sikerült találnom, a melynek ez a felirata: LEG VIH. Ugyanilyen bélyeges téglák már a mult században fordultak elő és pedig Eszéken, a hol Katanchich látta és leírta¹ és így Mommsen is fölvette a Corpusba.² Mivel azonban hasonló téglá Daciában is előfordult³ és pedig Szent-Mihályon, azt a megjegyzést teszi az eszéki téglára: «Collata Dacica, quam supra dedimus n. 1632 . . . iam videtur negari non posse legionem VI aliquamdiu Hispanam appellatam esse. Intelligenda est sine dubio non sexta ferrata, sed sexta victrix, quam constat sub Iulii imperatoribus stetit in Hispania.» Utólagosan az additamenta-ban még egy ilyen téglát említ, mely Mitroviczán találtatott s melynek bélyegét Gruič vagy LEGVII vagy LEGVIII olvassa. Mommsen így adja: b. LEG. VI h, kétségen kívül helyesen. A nemz. múzeumban van azonban ezeken kívül még két helyről ilyenféle bélyeg. Először Csepin m., Eszékhez délre van az úgy nev. Kologyvár, a honnan két téglatöredék került a múzeumba: LEVI és EGVIIH (incus.); másodsor Batináról van egy téglá ezen bélyeggel: LEVIH. Ez a három bélyeg nyilván azonos az előbbivel és ha Mommsennek igazat adunk, akkor Csepinben is és Batinán is találjuk a hatodik spanyol legiót. De nem szabad elfelejteni, hogy Batinán a legio secunda adi. bélyege is fordul elő, a mint azt egy a múzeumban levő, onnan került téglán is látjuk és hogy Eszéken ugyancsak ezen legióra vonatkozó feliratos kő létezik, és pedig Hadrianus idejéből.⁴ Ebből azt kell következtetnünk, hogy e császár korában az a legio vagy jobban mondva annak egy vexillatiója volt Eszéken; és így az a leg. VI. Hisp. vagy előbb vagy utóbb lehetett ott. Előbb nem lehetett, mert különben Onagrinumban nem fordulna elő a bélyege, a hol pedig tényleg volt Diocletianus idejétől; ezenkívül ismerjük történetét Hadrianusig, tudjuk, hogy 70-ig Kr. u. Hispaniában maradt, 70-ben Alsó-Germániába rendeltetett a Civilis elleni harczba; itt is maradt Castra Vetera-ban (Xanten a Rajna m.) és 91-ben harczolt Antonius Saturninus ellen, 120-ban Britanniába rendelte Hadrianus és itt volt még Dio Cassius idejében is.⁵ Ezeknél fogva csak utóbb lehetett Eszéken, attól fogva, hogy Valéria külön választott Pannonia secundától. Hogy Valeriában maradt a leg. II. adi. azt biztosan tudjuk, Pannonia secunda kapott új legiót vagyis legiókat, a V. Iovia és a VI. Herculia nevűeket a leg. VI. sp. nem említették sehol mint Eszék-Muzsa helyőrsége.

¹ Col. Mil. ed. II. p. 96.

² III. 3754.

³ n. 1632.

⁴ C. I. L. III 3280.

⁵ Pfitzner Ge. ch. der röm. Kaiserlegionen 240. 1.

Azt hiszem, hogy ezek után szó sem lehet arról, hogy a hatodik egio a hispanliai; ez a csak a legio VI. Herculea lehet, a mint már Katanchich állította, hivatkozva a Notitia Dignitatumra.* Hogy a daciai bélyeget, mely a VI. Hisp.-nak tulajdonítottatik, azt egyelőre nem lehet tudni. Neigebauer és Ackner, kik után Mommsen azt közli, mindenesetre hitelt érdemelnék, de ezt az adatot a történet más adataival egyeztetni szintén azoknak lett volna kötelessége.

Fröhlich Róbert.

MIKÓ JANOS BÉCS-ÚJHELYI FESTŐMŰVÉSZ.

† 1478.**

(Három képpel két mellékleten.)

Mikó János jeles festő a XV-dik század derekán élt és működött Bécs-Újhelyen. Kiváló művei eléggé indokolják, hogy foglalkozzunk vele tüzetesebben és felemlítsük őt Bécs-Újhely festőművészei sorában. Mikó neve egymagában is elégséges volna arra, hogy felismerjük származását; magyar ember volt, de ezt a tényt még inkább megerősítik a reá vonatkozó okmányok, melyekben róla mindig mint «Hans Mikó genannt der Ungar» van szó, kétségtelen, hogy az erdélyi Mikó-nemzetség tagja, de vajjon melyik ághoz, a Bölöni, Oroszfii, Zságódi vagy Háromszékihez tartozott-e, még nincsen kiderítve; működött-e hazájában és mikor szakadt el onnét, maradt-e még összeköttetésben Erdélylyel? nem tudjuk.

Neve először 1449-ben tűnik fel, mikor is hitvese, Borbála, atyjától, Venczel pékmestertől egy házat örökölt; másodízben 1451-ben vele mint Heinrich Mayrhiiss császári ékszerész végrendeletének egyik tanújával találkozunk, ekkor már rég bécs-újhelyi polgár s háziúr. Ugyanez évben felesége saját jószántából átengedi neki öröklött háza felerészét s kéri a tanácsot, hogy ez adomány férjére átírássék. 1457-ben János mester tanúként szerepel Paul Pfriller aranyműves fiai barátságos egyezményénél. 1436-ban pedig a fentnevezett egyik fiának végrendeletét mint tanú írja alá. 1458-ban a császár engedelme, sőt közbenjárásával szomszédja Hans Ungnad házat vásárolja meg, 1459-ben először szerepel neve a város külső tanácsa tagjai sorában ép úgy 1461—65, sőt 1475-ig, ekkor találkozunk köztük nevével, utoljára. 1460-ban kétszer látjuk Mikó János nevét a tanács jegyzőkönyvében mint végrendeleti tanút, ugyanez évben a tanács maga elé idézi valami peres ügyben, mely azonban, úgy látszik,

* i. h.

** Kivonat Wendelin Boeheim bécsi muzeumi őr értekezéséből, melynek címe: «Maler und Werke der Malerkunst in Wiener-Neustadt im XV. Jahrhundert»; megjelent a bécsi régészeti egyesület közleményeinek legújabb kötetében.

később barátságosan elintéztetett, mert ezentúl a dolognak nem találjuk nyomát. Nevét ismét Hans von Tübingen festő végrendelete alatt látjuk 1464-ben; továbbá Niclas (Schenk) aranyműves mester márczius 4-én 1462-ben kelt végrendeletéből értesülünk, hogy Niclas Mikó Jánosnak adósa másfél márkával, másfél quint ezüsttel stb. 1475-ben Pusika Péter barátját, János mestert s Zynner Procopot végrendeleti végrehajtókúl nevezi ki. — Úgy sejtjük, hogy Mikó első hitvese 1476-ban elhalt, mert 1477-ben János mester átveszi saját, úgy mint gyermekei részére felesége, illetőleg anyjok által reájok hagyományozott házrészét, de nem-sokáig élvezte ezt, mert már 1478-ban, miután ismét megnősült, jobb-létre szenderült. Végrendelkezése, melynek nevezetesebb részét itt közöl-jük, igen érdekes, annál is inkább, mert mesterünk életviszonyairól és működéséről sok tekintetben felvilágosít.

Ez okmány, melyet Zynner Procop és Prunner József mint tanúk hitelesítenek, úgy rendelkezik, hogy a mester holt teste előtt elhalt hitvese, Borbála mellé helyeztessék a minoriták klastromában, s a temetés a plébánia összes papjainak segédkezése mellett menjen végbe.

Házát kizárólag Kristóf fiára hagyja, de ha fia nagykorúságának elérése előtt elhalna, a ház eladassék és az érte befolyó összegből 50 font denár Katalin feleségére s ennek első házasságából származó gyermekeire szálljon, 10 font denár a Máriáról nevezett plébánia templom építésére fordíttassék, ugyanennyit hágy szent Péter és szent Jakab templomainak építésére, az ezek után fenmaradó összeg 10 fonton-ként elszegényedett családok hajadonai közt osztassék el. Ingóinak egyik fele nejét, másik része fiát illetik, azon kikötéssel, hogy hitvese köteles minden, a hagyományozó után fenmaradt adósságot törleszteni s a megrendelt, de be nem fejezett képeket elkészíttetni, nehogy akárki is megkárosíttassék; ezzel szemben arra hatalmaztatik fel, hogy János mester minden követelését behajthassa; felét magának megtarthassa, felét pedig Kristófnak kifizesse. Ezután felsorolja, ki mivel maradt adósa: Chistof von Spaur 5 magyar forint, az ő kegyes ura Hans úr, a szent György-rend nagymestere 15 font denárral szerepel az adósok sorában; ez összegért a festő az ő számára ablakokat festett a kápolnában. Itten következnak a nála megrendelt, de be nem fejezett képek.

Így 50 magyar forint értékű kép Rust városa számára felvett elő-legkép reá 28 frtot, másodszor egy szinte 50 frt értékű Mária-kép (az út mellett felállítandó) erre előleget kapott 31 frtot s végre egy harmadik kép, melyet a Corpus Domini testvéregyesület rendelt meg, szinte 50 forintért, a melyért ő már 25 frtot kapott.

A végrendeletet 1478. ápril 24-én bontották fel s ugyanez évben pünkösd napján hagyja jóvá a tanács.

Fia, Kristóf, nem soká követte apját a halálba s ez által a vég-

Mikó János festménye.

JÖRG VON POTTENDORF FOGADALMI KÉPE.

Mikó János festménye.

FLORIAN WINKLER SÍRKÉPE 1477-BŐL.

rendeletben előrelátott eset beállván, az özvegy lett az egyedüli örökös. A végrendeletből még ama tény tudomására is jutunk, hogy Mikó üvegfestő is volt s a császári várban ablakokat festett. Hogy a szent Jakab klastrom számára, ugyanoda, a hová temettetni kívánt, szinte készített üvegfestményeket, azt is okmánynyal bizonyíthatjuk.

Sebald Werpacher kőfaragó mester, János mester halála után mindent elkövet, hogy olcsón magához váltsa Mikó házát, ez ügyben a városi tanácshoz, sőt a császárhoz is fordul, végre egy császári leíratot sikerül szereznie, melynek folytán a tanács január 20-án 1480-ban, elhatározza, hogy a ház neki átengedtessek; ez összegből, a megállapított hagyományokon kívül 30 font denárt a kórháznak tartozik fizetni.

Ezen pénzügyi művelet csak akkor válik érthetővé, ha megtudjuk, hogy Werpacher Mikó özvegyét vette el s ennek folytán mindenkép jó üzletet csinált, mert minél olcsóbban vette meg a házat, annál kevesebbet kellett neki, illetőleg Katalin asszonynak hagyományok fejében kifizetnie.

Azonkívül az elszegényedett hajadonoknak szánt hagyományt feleisége egy közeli rokonának juttatta. Különben Werpacher minden hagyományt, bár erősen leszállítva, habár hosszú idő múltán is, de az utolsó krajczárig kifizette; 1493-ban nyugtázza a szent Jakabról nevezett kolostor János mester hagyományát, mely összeget Werpacher ellen követelések által fedez; ez okmányból azt is látjuk, hogy Werpacher a kolostorban kőfaragó munkát végzett s egy festőnek, ki a klastrom kapujára ablakokat készített, $4\frac{1}{2}$ font denárt fizetett.

Ezen festő bizonyára nem más, mint Mikó János, a ki kétséggkívül minden Werpacher által emelt épület számára üvegfestményeket készített, úgymint Neukirchenben, Würflachban, sőt a bécs-újhelyi boldogasszony templomának chorusán is.

János mestertől három kép maradt reánk, melyekben oly jellemző vonásokra akadunk, hogy bátran neki tulajdoníthatjuk őket. E sorozatban az első az ebenfurthi templom sekrestyéjében levő fogadalmi kép, melyet Jörg von Pottendorf rendelt.

A kép tempera festmény 167 cm. magas, 137 cm. széles, a háttér mustrás arany, középen trónuson ül a Szűz, balkarján meztelen gyermekét tartva. Mária fején zárt korona, hullámos haja vállait takarja, nyaka körül gyöngyfüzér, melyek egyik vége a gyermek Jézus nyaka körül van tekerve, a másik végén logó szívvel pedig a gyermek játszik; a Szűz háta mögött két, palliumba öltözött angyal áll, egyikök Mária köpenyének ránczait fogja meg, a másik a trónra terített szőnyeg végét tartja két kezével. Jobbra a Szűztől szent Miklós mitrával fején, jobb kezében pásztorbot, baljában tányért tart melyen három arany alma van. Balra szent Ulrik, szinte püspöki díszben, jobb karján jelvénye, a hal, baljában pásztorbot. A trónus lépcsőinél négy személy térdepel

még pedig: balra az előtérben faszámolyon egy lovag, feje fedetlen, gothikus fegyverzete alatt pánczél-inget visel, oldalán kard, előtte áll sisakja, a sisak alatt a Pottendorffok czímere. A lovag előtt egy szalag leng, melyen ez áll:

o mater misericordia vrra (így!) pro me.

Ez alak háta mögött két nő térdel egymás mellett, fejükön főkötő, összekulcsolt kezökben olvasó, az első lábainál szinte paizs áll, rajta Eberstorff Amlei, Potterdorff Jörg első hitvese czímere. Amlei mögött szent Pétert látjuk biborral bélélt aranyos thiára fején, balkezében a mennysország kulcsa, jobbjá védencze fején nyugszik; a második női alak előtt kétfelé osztott paizs fölé erősített felírásból megtudjuk, hogy ez Zelking-i Orsolya, Jörg második felesége, háta mögött szent Katalin áll koronás fővel, bal kezében kard, jobbját Orsolya fejére teszi. A trónustól jobbra szinte női alakot pillantunk meg, lábainál a Lichtensteinok czímere díszlik, felette e felírás: «Elspeth von Lichtenstein» látható, ez tehát Jörg harmadik hitvese; alakja előtt mondatszalg leng, a felírás rajta így hangzik:

o maria vrra (így!) pro me.

Elspeth háta mögött szent Erzsébet áll, korona fején, jobb karján kosár, balját áldva nyugtatja az előtte térdelő alak fején. Szent Erzsébettől jobbra szent Borbálát látjuk, jobbjában kelyhet tart, mely felett ostya lebeg; bal kezével Elspethre mutat. A kép keretének alsó részén a következő gothikus betűkkel írt felírás olvasható:

Die Tavel hat laßen Machn De anno Im lxvii Jar der Wolgebarn herr her Jorig vo potndorff obrister Schenkch vnd die Beyff lantmarschalch und Feldhaubtman In östterreich.

Mindenekelőtt azt kell bebizonyítanunk, hogy bécs-újhelyi festőműve e kép. Ez abból tűnik ki, hogy a szentek, kik a képen ábrázoltak, majdnem kivétel nélkül bécs-újhelyi templomok patronusai, így szent Miklós, szent Ulrik, szt. Péter, szt. Erzsébet, szt. Katalin, csak szt. Jakab hiányzik s a művész őt szt. Borbálával helyettesíti és éppen ezen körülmény az, mely sejteti velünk, hogy Mikó János a festmény készítője, mert mint emlékszünk, a festő első hitvesét Borbálának hívták s valószínű, hogy a férj neje védszentjét ábrázolta a képen. A második, nyomósabb bizonyíték szt. Péter alakja. Tudjuk a mester végrendeletéből, hogy a szent György-rend nagymestere, illetőleg a Corpus Domini kápolna számára üvegfestményeket készített, ez ablakok most a «Neukloster» üvegfestménygyűjteményében őriztetnek, egyiken ott látjuk szt. Péter alakját pápai ornátusban, thiara s kulcsostól hű mása annak, mely a Pottendorff-féle képen látható.

Melléklet az «Arch. Értesítő» Uj Folyam IX. köt. 111. lapjához.

Mikó János festménye.

JESSE SAX LOVAG SIRKÉPE 1473-BÓL.

Ugyancsak az ebenfurthi templom sekrestyájében van Lesse Sax lovag sír-képe, mely 1473-ban készült. A kép 60 cm. magas, 21 cm. széles, temperával van fára festve. Szűz Mária gazdagon faragott trónuson ül, melynek háta zöld virágos selyemkelmével van leterítve, bal karján — pólyába takarva — a szent gyermek nyugszik. Mária alakját fehér köpeny borítja, de mellén, a ruha bő újjainál s a szegély alatt kilátszik a veres alsó ruha, középen elválasztott haja, jobbra-balra hosszú fonadékokban omlik alá; fejét fénykör övedzi. A szűz előtt szakáltalan, fekete hajú lovag térdel, testét vért takarja, mely tökéletesen megfelel az 1473-iki divatnak; a lovag mögött barna zarándoköltönyben, mellén kagylóval látjuk Jacobus majort, jobb kezét a lovag fejére teszi, baljában gombos vándorbot, nemes arczát barna, dús haj s szakál környezi. A lovag előtt címerpaizs áll, a kép háttere felől virágos arany, alól faburkolatot ábrázol. A kereten, mely régente veresre volt mázolva, a következő felirat olvasható:

*Die leit begraben der edl vest gelle Sax dem gott genad der gestarben ist am
gottleidhenamstag m^occcc^olxxm^ojar.*

E képet a következő okoknál fogva tarjuk Mikó művének: ugyanis a Sax sír-képen a compositió ugyan sokkalta szerényebb, mint a Pottendorf-félén, s itt majdnem keresett egyszerűséget tapasztalunk az alakok elhelyezésében de a festés technikájában s a redőzet elrendezésében félre nem ismerhető, hogy mindkét képen egy és ugyanazon kéz működött.

Legszembetűnőbb a hasonlatosság a két lovag alakjánál, mindkét festményen a vért ugyanegy tompa ezüst színnel és technikával van kezelve. Lesse Sax ugyan jobbról térdel a szűz trónusától, míg Pottendorf a bal oldalon van elhelyezve, de testük, karjuk, kezük, sőt újjaik tartása egészen azonosak; ez pedig semmi esetre sem lehet véletlenség. Bár meg kell vallanunk, hogy okaink és bizonyítékaink nem oly nyomósak, mint az előbbi két képnél, mégis a harmadik képről is, melynek másolatát itt látjuk, azt tartjuk, hogy János mester műve, mert sok hasonlatosságot találunk benne Mikó két előbbi festményéhez.

Flórián Winkler sír-képe 1477-ben készült. Az előtérben szűz Mária térdel a gyermek Jézus előtt, kit két térdelő angyalka imád, jobbra szt. József áll, lantornát tart kezében, a középtéren jobbra egy ház romjai emelkednek, bolthajtású ablakán keresztül betekintünk az istállóba, hol egy ökör s egy szamár békésen állanak egymás mellett a jászolnál, a háztetőn éneklő madarak s galambok fészkelnek. Jobbra szt. Flórián áll, fején sapka. Bal kezében zászlót tart, míg jobbával egy dézsából égő házra vizet önt; előtte az elhúnyt lovag páncélba burkolt alakja térdel, nyakán láncz, melyen az elefánt-rend jelvénye függ. Érdekes a hát-

térben levő előállítás. Arany fallal körülkerített zöld rét a paradicsomkertet ábrázolja, középen az almafa, a fa alatt balra az Atya Úristen és a kigyó, jobbra az Isten Ádám s Évának tiltja az almából enni. Gabriel arkangyal kiűzi a paradicsomból Ádámot és Évát. Az Úristen s a szentek fejét dús fénykör övedzi. A festmény hátttere aranyozott.

A kereten felül következő a felírás:

Paradyli porta ꝑ evam cunctis clausa est.

alól:

Et ꝑ mariam vñem itene eis aperta est.

A keret felső részére még egy tábla van odaerősítve, ezen a felírat ígrik hangzik:

Anno domini 1877 jar an sand Matheus starb der edl und West Florian Winkler und liget da pegrabu dem got genedig sey.

Nem a stylus az, mely minket arra indít, hogy a Winkler-féle sírképet Mikó művei közé soroljuk, mert úgy a Pottendorf, mint a Jesse Sax-féle képen észlelhető Mária alakján a felső-német iskola különösen Schongauer befolyása, míg Winkler sír-képe oly határozottan flandriai jellegű, hogy szinte zavarba hoz, de ha összevetjük a három képet technikai szempontból s meggondoljuk, mily korán nyert befolyást Némethonban az Eyck-féle iskola modora, joggal feltehetjük, hogy Mikó működése későbbi idejében az új iskolához csatlakozott.

Winkler alakja annyira hasonlít Pottendorf és Saxéhoz, hogy alig kételkedhetünk benne, hogy e három személyt ugyanazon kéz festette. Mária ruhája redőinek elrendezése s egy pár melléktárgy miképeni elhelyezése még a régi modorra emlékeztetnek, de minden egyébben az Eyck iskola hatása észlelhető. Úgy látszik, hogy élete alkonyán a mester egészen megváltoztatta művészete irányát, a mit különben korának sok művésznél tapasztalunk.

W. Bocheim után L. Zs.

ERDŐDI BAKÓCZ TAMÁS PRIMÁS MŰTÁRGYAI.*

Azon főpapok sorában, kik Magyarország primási székét századok folyamán elfoglalták, egy sem találkozott, ki kezeiben olyan nagy hatalmat összpontosítani, családjának olyan dús gazdagságot szerezni képes lett volna, mint *Erdődi Bakócz Tamás* (1497—1521).

De a korlátokat nem ismerő hatalom- és birvagy sugallatainak

* Az idezárt három ábrát: Erdődi Tamás kelyhe és főpapi keresztje, valamint lánczának és emlékérmének rajzait a Magyar Történelmi Életrajzok szerkesztőjének köszönjük.

kielégítésére célzó erőfeszítései közepett, nem hiányzott benne az érzék a magasabb célok és nemesebb érdekek iránt.

Bár korának iránya, a humanismus szelleme, mesterkéltséggel idealismusával és játszi derűtségével, nem ragadta meg az ő komoly és gyakorlati irányú lelkét: át volt hatva magas állásának azon kötelességétől is, hogy az irodalom és művészet pártfogója legyen, és ezeknek alkotásaival főpapi székhelye díszét emelje.

Pályájának kezdetén már azon volt, hogy a műkincsekből, melyeket Mátyás király bőkezősége és ízlése egybegyűjtött, halála után pedig fia Corvin János könyelműen elvesztegetett, a legértékesebb darabokat megszerezze.

Így előbb zálogczímén, azután örök tulajdonul kapta a hercegtől azt az arany feszületet, melyet akkoron negyvenezer forintra becsültek és melynek műbecse a nemes ércz és a drágakövek értékét messze meghaladja. Ezen műtárgy, első rangú olasz mester alkotása, a XV. századbeli ötvösség és zománcztechnika legnevezetesebb terméke, ma (Mátyás király kalváriája elnevezéssel) az esztergomi főegyházi kincstár legfőbb ékességét képezi.¹

Szintén Mátyás király hagyatékából szerezte meg egyik trónkárpitját, melyen a királyi címér fölé a saját címérét illeszté.²

Értékes műtárgyak iránt viseltető előszeretetét jól ismerték azon uralkodók, kik fontos politikai tárgyalásokban jó akaratát biztosítani igyekeztek.

Így mikor a milanói udvar (1490 végén) azon fáradozott, hogy Ulászló és Sforza Bianca hercegnő között házassági frigyét hozzon létre, Sforza Lajos herceg Erdődi Tamásnak, akkor győri püspöknek, ezüst asztali készlettel kedveskedett, melyet János váradi püspök milánói ötvösöknél megrendelt, de szerzetbe lépése miatt át nem vett.³

És mikor (1515-ben) Miksa német császár, a Habsburg-dynastiának Magyarország trónjára jutását biztosítandó kettős házasság ügyében tárgyalásokat folytatott, Erdődi Tamást mesés értékű feszülettel kötelezte le.⁴

¹ A feszület leírását és fényképezett rajzát közölte Dankó József «Az esztergomi főegyház műkincsei» című díszmunkában. (Esztergom 1880.) Színezett rajza megjelent az «Ötvösség Remekei» II. kötetében. (Budapest és Páris 1888.) E folyóiratban értekezett róla Pulszky Károly (Arch. Ért. XIV. k. 292—302) és Pulszky Ferencz (Arch. Ért. Új f. VI. köt. 220—224. l.).

² Leírását közölte Lubóczi Zs. az Archæologiai Értesítő 1887-ik évfolyamában. 404—417. l.

³ Az erre vonatkozó diplomatiái levelezések a milanói állami levéltárban, másolataik az Akadémia Történelmi bizottságának kéziratárában.

⁴ Ezt említi Orio Lőrincz, velencei követ, 1521 június 28-iki jelentésében. Tört. Tár. XXV. 219.

De az ő műérzéke műtárgyak megrendelésében is keresett kielégítést. Különösen az általa alapított és temetkezési helyül kiválasztott esztergomi kápolnát pazar bőkezűséggel látta el a szükséges felszereléssel.

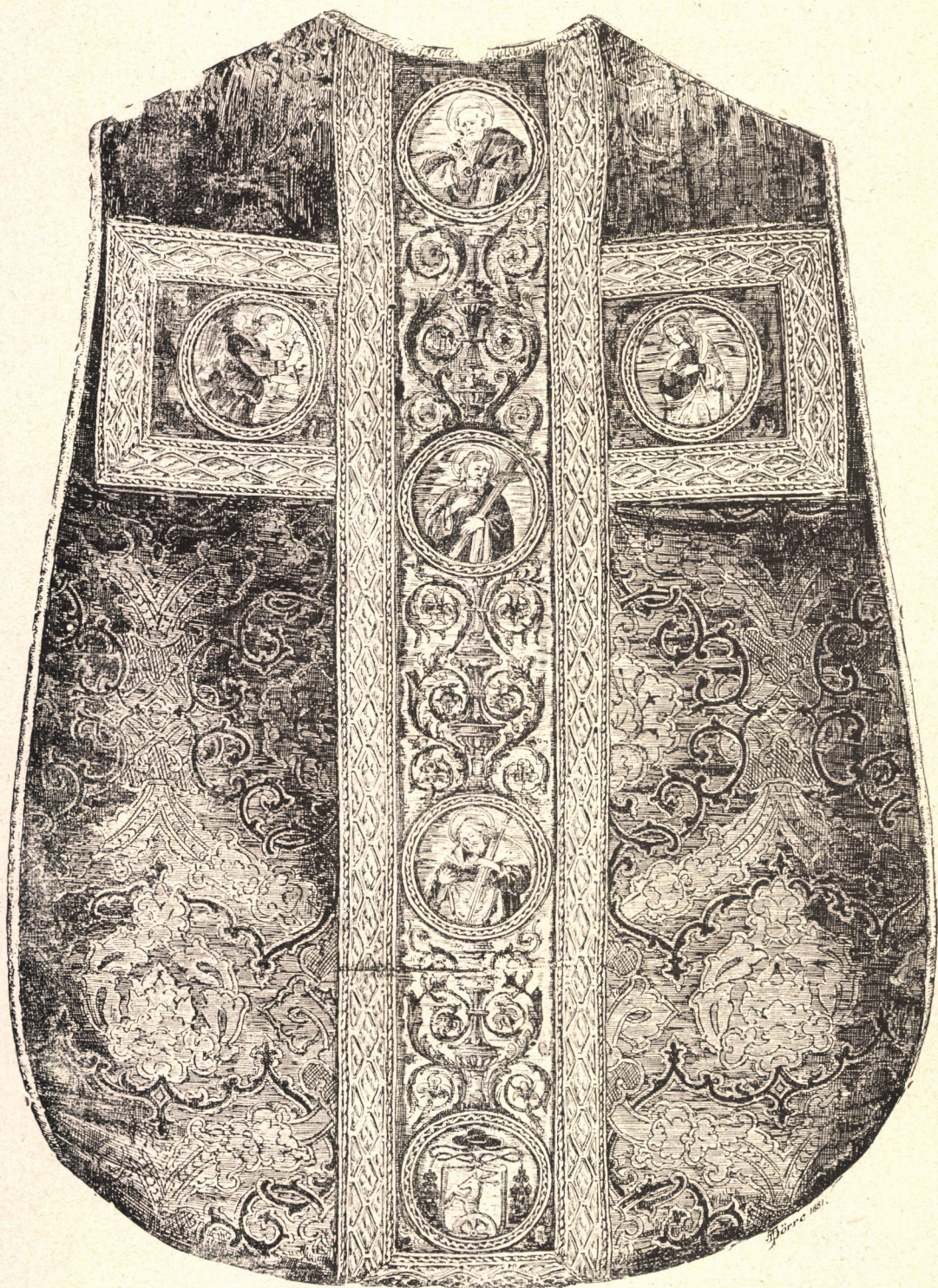
Ellátta — mint egy királyi oklevél felsorolja — nagyértékű arany

ERDŐDI TAMÁS KELYHE.

és ezüst készlettel, feszületekkel, kelyhekkel, ampulákkal, keresztekkel, gyertyatartókkal, szentségtartókkal, oltártáblákkal, mise- és szerpapruhákkel, aranyszőnyegekkel és zsámolyterítőkkel, valamint az isteni tiszteletnél használt különféle könyvekkel.*

* János király 1530. augusztus 24-én kelt oklevele. Magyar Sion. 1867. évf. 682. lap.

ERDŐDI TAMÁS MISERUHÁJA AZ ESZTERGOMI SZÉKESEGYHÁZBAN.

Értékük felől tájékozást nyújt a XVI. században, aranyműves által készített becslés, melyben egy, 248 márka súlyú arany feszület 4100 frt, egy kehely 1335 és egy másik 1210 frt, valamint két ampula 1200 frt értékkel fordul elő; s mind annyiról megemlíttetik, hogy gyöngyökkel és drága kövekkel vannak ékesítve.¹

Művészeti kivitelökről fogalmat ad egy fönmaradt kehely, a mely pedig a legkevesbbé értékesekhez tartozott, mert anyaga csak aranyozott ezüst. A felső rész (cuppa) levélkoszorúval szegélyezett kosarán, zománczokkal ékesített tizenkét mezőben háromszínű virágok díszlenek. A gömbalakú középtagon (nodus) hat-hat vastag sodronynyal keretelt czikk váltakozik, sodrony-zománczos virágokkal és sodronyos körökkel, mely utóbbiakba hatszirmú virágok vannak rakva, áttetsző kék vagy zöld zománczczal borítva. Hatkaréjú talpának felső mezejét vastag sodrony szintén tizenkét mezőre osztja, melyeken sodronyzománczos virágok díszlenek; egynek kivételével, melyen a primásnak, bíbornoki kalappal fődött, családi czímerét látjuk, áttetsző zöld alapon, áttetsző sötétkék zománczczal.² A czímer kétségtelenné teszi, hogy az ő megrendelésére készült a kehely; a zománcz-technika pedig azt, hogy magyarországi ötvös műve.

Ellenben külföldi, kétségkívül olaszországi mű Erdődi Tamásnak, az esztergomi székesegyházban őrzött miseruhája. Bíborvörös selyem szövétén kettős színű aranyból szőtt növény és lombdíszítés van alkalmazva. Előreszét szent Tamás apostol — a megrendelő védszentje — foglalja el. Hátsó részén, széles kereszt karjain: a bold. Szűz és az Üdvözítő Angyal mellképei; a kereszt törzsén: finom renaissance-diszítés közt, sz. András, Jakab és Simon apostolok képei láthatók. Ezek valamelyik nevezetesebb olasz művész rajzai után készültek. A alakok arca lapos hímzés, a többi szöve van. A hátsó rész alján a megrendelő címere látható.³

Műérzéke és izléssel párosult fényűzése a saját személyes használatára szolgáló ékszerekben is nyilvánult. Ezeknek talán legszebb darabja élte túl az enyészetet. Azon kereszt és nyakláncz, melyet életében viselt és halálakor vele adtak sírjába is, melyből több mint két század múltával került napvilágra.

A kereszt szokatlanul kis mérveket tüntet föl (4 cm. hosszú, 3 cm.

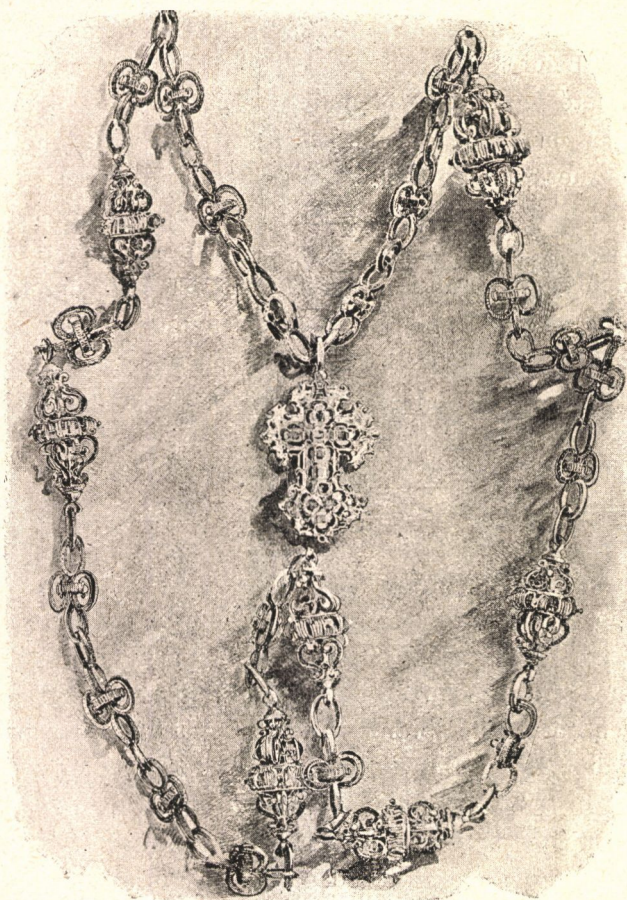
¹ Dankó id. h.

² Az Erdődy-család tulajdona. Galgócson őriztetik. A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma (1884) II. szoba 77. és 78. — És a kehely rajza: Az Ötvösség remekei Magyarországon (1888). II. 3. Az egyik zománczos mező rajzát lásd Arch. Ért. Uj f. VII. 107. l. c. ábra.

³ Rajzát és leírását adja Dankó József: «Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából.» (Esztergom 1880.) XXXIX. rajz 99. lap.

széles). De annál inkább kelt csodálatot az ötvösmester művészete, melyet a parányi téren kifejtteni képes volt. Szép rajzot gondolt ki, a gazdag változatú idomokat kedves összhangzású zománcszínekkel borította el és nemes foglalású drágakövekkel ékesítette.

Az ékszer két alkatrészből áll. Ugyanis egy keret háttéréből emelkedik ki a kereszt kimagasló felülete, melyet laposra csiszolt kövek:

ERDŐDI TAMÁS FŐPAPI LÁNCZA ÉS KERESZTJE.

rubinok, gyémántok és smaragdok borítanak. Ezek e szerint a nemzeti színeket állítják elő; de egyúttal, az egyházi symbolika értelmében, a hit, remény és szeretet erényeit jelezzik. A mester itt beérte az egyszerű, de erős színhatással. Síma felületű aranyos tok széle kereteli be a köveket és mindegyik kő négy sarkán mintegy kampós nyújtvány tűnik föl a borda végén. A foglalványok, a kor ízlése szerint, tornyocskák formájára épültek. A keresztet feketére zománczott szélének ékes

vonallú rajza szembetűnően emeli ki a dústagozású és domborművekkel ékeskedő keretből.

Ezen keret és a kereszt mindegyik külön önálló kis mesterművet képez; de a művész olyan gondosan tudta azokat összeállítani, hogy sehol sem támadt rés vagy hiány. Kecses hajlású csigavonalak, szalagos tekercsek, gúlák és bogyók nagy változatosságot és gazdag kidomborodásokat adnak a keretnek, mely ötféle zománcz színpompájában ragyog. Ezen színek elhelyezésében tanúsított ízlés és ügyesség kiváló mesterre vall, kit valószínűleg az előkelő olasz ötvösök sorában kell keresnünk.

A kereszt belül üres, és így ereklyék befogadására lehetett hivatva.

Főlemelhető hátlapjának lemezét, fehér zománcz közepett, keleti modorban componált, vonalas disztményű rajz borítja.

A kereszthez teljesen méltó a láncz, melyben vésett gerinczű karikák és hosszúkás szemek váltakoznak, amazokat világos kék és fehér zománcz borítja, ezeket szalaggal körülvelt korong két részre választja, hozzájuk símuló zománczolt gerezdek, szalagok és gyümölcsök díszítik.

Mikép a kereszt, úgy a láncz is olasz művészetre vall. Amaz a láncznak töredékével (három nagyobb és három kisebb rész) Jankovich Miklós gyűjteményébe és azzal a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárába került; a láncznak egy nagyobb töredéke a gróf Zichy-család tulajdonát képezi.*

Alig merülhet föl kétség az iránt, hogy ezen remek ékszer Erdődi Tamás megrendelésére készült, vagy hogy ő vásárolta, mikor két esztendő (1512. és 1513.) Rómában töltött.

Hasonlag olasz művész kezére vall azon emlékérem, melyet kora fejedelmeinek, hadvezéreinek és legkiválóbb főpapjainak példájára veretett és melynek egy példányát Nemzeti Múzeumunk régiségtára bír.

A 6.5 cm. átmérőjű bronz érem előlapja a primásnak erőteljes, mondhatnók durva vonásait föltüntető arczképe foglalja el, ezen körirattal:

Thomas Car. Strigon. Vnga. Primas.

A hátsó lapon a szerencse istenasszonya van ábrázolva, a mint delfinen állva, kedvező szelek által dagasztott vitorlájával biztosan halad, a háborgó tengeren, szirtek közepett.

A körirat:

*Svm Dea Virtuti ivre locata Comes.***

* A kereszt és láncz rövid leírása, a kereszt színes és a láncz fametszetű rajzával. Magyar Ötvösség Remekei I. 145. egyúttal a n. muzeumról Kloess által készített fényképek között található. A gróf Zichy Paulai Ferenczné birtokában levő láncztöredék 1876-ban a Budapesten rendezett műtörténelmi kiállítás alkalmával ki volt állítva és a kiállítási jegyzék 88a) száma alatt le van írva és Klössnek ugyanazon kiállításról közzétett, fényképei közt látható.

** Istennő vagyok, kit joggal rendelték az erény kísérlőjének.

Érdekes azon kérdés, hogy mi sorsra jutottak a hatalmas primás által egybegyűjtött műkincsek az ő halála után.

Végrendeletében, néhány nappal halála előtt, akként intézkedett, hogy ingóságai felerészben az esztergomi kápolnára szálljanak, fele részben pedig egyházak és szegények segélyezésére fordíttassanak.

Azonban az ő kimúlta idejében, mikor (1521. június végén) a török szultán az ország végvárait ostromolta, a királyi kincstár szomorú helyzetében II. Lajos a dús hagyatékra tette kezét és elrendelte az ingóságok értékesítését.

A sietségben és zavarban, mit a haszonlesők tábora kizsákmányolt, a nagyértékű hagyatéka valóságosan prédára bocsátatott. Az ezüst

A BAKÓCZ-ÉREM ELŐLAPJA.

asztali készlet sorsáról a ferrarai hercegnek Budán levő ügyviselője így tesz jelentést:

«Három napon keresztül az ezüst edényeket úgy hurczolták összevissza, mintha cserépből lettek volna. Némelyek szerint összes súlyok 300 mázsát tett ki. Egyik aranyműves állította, hogy 100 mázsánál mindenestre több volt. Látni lehetett szarvas-, szárny- és szarvidomú asztaldíszeket, roppant nagyságú edényeket, melyek császári udvartartáshoz is illendők lettek volna. A tiszta ezüstöt 7—8, az aranyozottat 8—9 arany forintra becsülték márkánként. De az aranyozottat is 6 sőt 5 forintért bocsátották árúba. Olyan vásár volt, melyet nem lehet leírni. Egyik aranyműves, többi között, jó mester kezeire valló domborművekkel díszített edényeket vett, márkánként 7 frtért; pedig ő maga esküvel erősíti, hogy 14 forinton alul nem készíthetné. Van a ki 70 frtért

nyert egy kupát és néhány nap alatt 30 forintot nyert rajta. Találkoztak urak, kik zsidók által magok számára sokat vásároltattak össze. Így elvesztegették azt a kincset, melyet elhúnyt birtokosa annyira féltékenyen őrizett; pedig ha maga idején helyes módon értékesítik, elegendő lett volna arra, hogy a befolyó pénzösszeggel a török támadást föltartóztassák». ¹

A mohácsi vész után János király is igénybe vette Erdődi Tamás hagyatékát. Kápolnájának arany-ezüst felszereléséből 5675 forint értékű tárgyakat vett át, hogy azokat pénzverdébe küldve, legsürgetőbb szükségleteire némi fedezetet találjon. Kárpótlásul jószágok adományozását ígérte. ²

Az esztergomi káptalan gondossága és az Erdődi-család kegyeletének köszönhetjük, hogy az ősi dicsőség ezen emlékei napjainkig hirdetik a hatalmas főpap műpártoló bőkezűségét és előkelő izlését.

Fraknoi Vilmos.

ERDŐDI BAKÓCZ TAMÁS KÁRPITJA.

ELSŐ KÖZLEMÉNY. ³

(Színes képmelléklettel.)

Hazánk főpapjai között alig van történeti alak, mely valaha mélyebben nyúlt volna kora politikájába és műpártoló bőkezűségének fényes tanúbizonyságaiul meglepőbb műalkotásokat és tárgyakat hagyott volna reánk, mint a pápa-jelölt bíboros érsek *Bakócz Tamás*.

Nemzetünk hatalma- és dicsőségének fénykorába esik e főpap szellemi kiképezése a legjobb iskolában, *Corvin Mátyás* udvarában. A király személye köré csoportosult különböző nemzetiségű, de kivált olasz tudósok és művészek, kik Magyarországra a humanista felfogással és elvekkel együtt művészetekben a renaissance szellemét magokkal hozták, legalkalmasabb mesterekül kínálkoztak a tehetségeinél fogva nagy szerepre hivatott királyi titkárnak. Fényes pályája delén, mint az ország bíboros főpapja, művészi értékű építkezései mellett, melyek felől Esztergomban a nevérol ismeretes vörösmárvány kápolna ma is élénk képet nyújt, kiváló gondjai közé tartozott a különböző műkincsek gyűjtése.

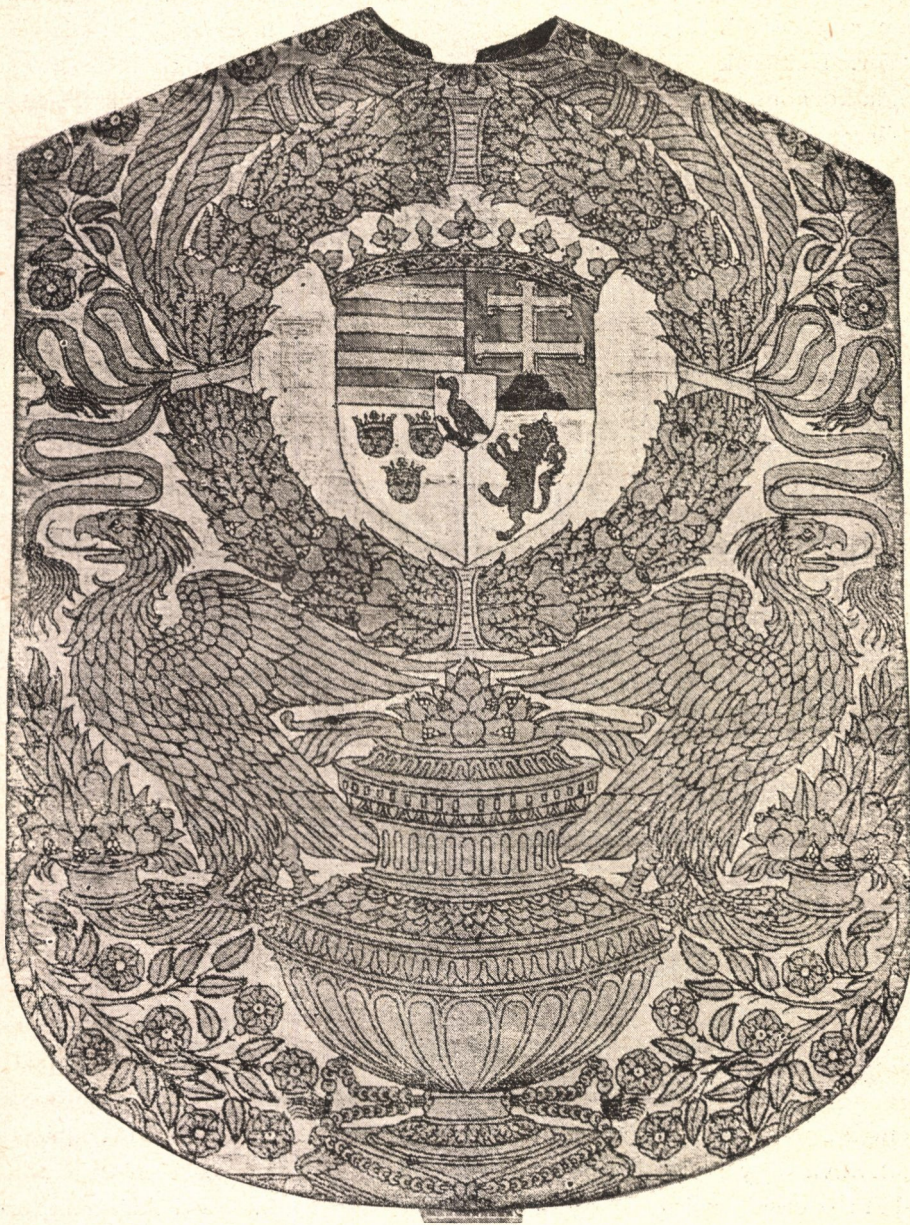
Az esztergomi főegyház kincstárának több kimagasló darabja hirdeti iskolázott érzékét, élükön a színaranyból készült mesés értékű *kálváriá*-val, melyet *Corvin Mátyás* hagyatékából annak fia, *Corvin*

¹ Caprilinak 1521. július 29-én kelt levele Budáról.

² Verbőczy István 1530 február 6-iki okleveln. Magyar Sion. 1867. évf. i. h.

³ E cikkhez csatolt 1. és 2. számú képet Nagy Miklós úrnak, a «Vas. Ujság» szerkesztőjének köszönjük.

János révén szerzett meg, a főpapi ékszerek és öltönyök közül főmaradt gradualéja és casulája, melyeket címerei ékítenek, nemkülönben gyönyörű infulája s a nemzeti muzeumban őrizett remek mellkeresztje,

I. A FOYNICZAI CASULA HÁTULJA.

mely utóbbin — nem tudjuk — valjon finom rajzát, mintázatát, színgangulatát vagy zománczainak technikáját csodáljuk-e inkább?

E műtárgyak sorozata újabb időben egy nagybecsű, XV. századi

kárpittal szaporodott, melyről a szakférfiak tudomással nem bírtak. A foyniczai szent-ferencziek zárdája tulajdonát képező casula szolgált alkalmúl ezen értékes kárpit napfényre hozatalára. Ha e casulával újabban nem foglalkozunk: a galgóczi kárpit jó darabig ismét feledésben marad, mint sok egyéb más emlékünknél, a mire még nem került a sor. Nemcsak ezért, de mert e két műdarab, melyekkel behatóan foglalkoznom szerencsém volt, szoros kapcsolatban van egymással: legcélszerűbb leszen együttesen tárgyalnom mindkettőt.

Értekezésemben a casula tüzetes leírásán, továbbá rajzának általam eszközölt reconstruálásán kívül azon adatokra vélnék fektetni főszűlyt, melyeket mindkét műdarabra vonatkozólag találtam. Méltán hiszem tehát, hogy e folyóirat hasábjain* két év előtt megjelent nagyérdekű cikk után, mely a Bakócz-féle kárpit rajzával együtt a reconstruálási tervzetet is bemutatván, első sorban a kárpit tervezőjének nevére fényt deríteni óhajtott, dolgozatom épen specialis kerete és feladata miatt, nem tünhetik föl hiába való munkának.

Bevezetésképen — már a szoros egymásután szempontjából is — én sem hallgathatom el, hogy a foyniczai casula legelőször 1876-ban, az árvízkárosúltak fölsegélésére Budapesten rendezett mű- és történeti kiállításon került a nagyközönség elé. *Kállay Béni*, volt szerb főkonzul, szerencsés keze bukkant reá az említett kolostorban. A casula már a kiállítás vége felé érkezett a fővárosba. Legelső ismertetését *Ipolyi Arnold* kísértette meg azon tanulmányában, melyet a kiállítás gazdag anyagáról a «Századok»-ban írt.** Dolgozatának keretéhez mérten aránylag hosszabban foglalkozik vele, mint a többi műtárgyakkal. Leírása azonban nem részletes és nem beható; inkább az első benyomások alatt futtában, értekezésének írása közben készűlt. Azon kérdés eldöntésére látszik a főszűlyt fektetni, hogy valjon eredetileg egyházi vagy világi célra szűtték-e ezen nagybecsű casula kelméjét?

Ipolyi határozott megállapodásra nem jutván, precis véleményyt nem nyilvánított. A csaknem négy oldalra terjedő szövegben folyton ingadozni látszik a kelme rendeltetése felől, majd azt véli, hogy casulának, majd ismételten azt, hogy királyi palástnak készűlt. A casula előrésének rajza feltűnt ugyan neki is, midőn így ír: «egyes alakításai nem látszanak egészen helyűkőn lenni; legalább nincsenek ott eléggé motiválva egyesek, pl. az angyalfők». De azért sem ő, sem más nem találta e casula rajzát, annyira zavartnak, hogy annak kritikai bonczolgatására gondoltak volna. Jellemzi azonban Ipolyit, a kinek lelkűlete a magyar állameszme és nemzeti dicsűség emelésére minden alkalmat

* Archæologiai Értesítő, Új folyam, VII. k. 404—416. l.

** 1876. évf. «Magyar mű- és történeti emlékek kiállítása.» 524—528. l.

megragadott, hogy ezúttal sem tagadta meg magát, midőn lelkesedése egész hevével fűzi leírásához óhaját, mely szerint bármily magas árért, de e casulát meg kell szerezni az ország koronázási klenodiumai közé.

2. A FOYNICZAI CASULA ELEJE

A kiállítás után a miseruha ismét visszakerült tulajdonosaikhoz Boszniába, akik azonban csakhamar rebesgetni kezdték, hogy jó árért, melylyel zárdájukon segítve lenne, készek volnának megválni tőle. Egyelőre a *Klősz* által készült fényképi felvételekkel kellett beérnünk.

Ez volt az előzmény. Lássuk most a casula részletesebb leírását, melyről a «Vasárnapi Ujság» rajz kíséretében rövid ismertetést adott, de tüzetesebben megbeszélve szakirodalmunkban még nem bírjuk.

I.

A foyniczai casula szövete arany brokát, melyből mint síma kereszt-szálakból képezett alapból, zöld színű hurkolt selyem-bársony szálak emelkednek ki, a szövet rajzát adva, míg e körvonalakat jobbra az úgynevezett hurkolt aranyszálak (*en or frisé*) töltik ki.

Leírásomban — nehogy értekezésem túltömöttsége által nehézkessé váljék — a kevésbbé jelentős részletezést kerülve, csakis a legszükségesebbek előadására szorítkozom.

A casula egy darabból álló hátulján (1. ábra) egy gyümölcsökkel telt renaissance vázát látunk, melyből mindkét oldalt egy-egy gyümölcsökkel megterhelt bőségszarú hajol ki, s ezekből ismét rózsákkal meg-
rakott lomb konyúl lefelé, betöltve a váza oldalai és a szarúk alatt levő teret.

A váza két oldalán erőteljesen stylizált sas örökodik, egyik lábával a vázán, másikkal a belőle kihajló bőségszarún állva, borzongós tollazattal s repülésre emelt szárnyakkal; nyílt csőrök és fulánkszerű nyelvek hátra vetett fejüknek izgatott kinézést kölcsönöz, a mihez a véres szegélyű kék szemek kifejezése is hatványozólag járul.

E compositió fölött az ország címere foglal helyet, négy mezőre osztva: 1. vörös mezőben négy ezüst pólya; 2. vörös mezőben zöld hármashalomból emelkedő ezüst apostoli (kettős) kereszt; 3. kék mezőben három koronás fő (Dalmácia); 4. ezüst mezőben vörös ágaskodó koronás oroszlán (Csehország) és *szívpajzsul* alkalmazva, Corvin Mátyás családi címere: arany mezőben zöld ágon jobbra álló holló, csőrében vörös köves gyűrűvel. — A címert nyílt arany korona ékesíti, mely mintegy a pajzsra rá van vonva, eltakarva annak sarkait. A korona kilencz ága közül öt ág hármashalomból, a többi négy egylevelű, az abroncsot pedig vörös és kék kövek ékesítik.

Az ország címerének, kereteül gazdag fonatú koszorú szolgál, mely tölgylevelekből és gyümölcsökből áll. Négy ponton ezüst szalag tartja össze, sőt két oldalába bojtos végű lebegő ezüstszalaggal kettős bőségszarú van erősítve, melyek közül a külsők kifelé hajolnak, a belsők pedig összeérnek. Ez utóbbiak a nyak számára alkalmazott nyílás miatt nem maradtak épségben. A külsők is részben megcsönkítettak, de a fönmaradt részletekből tisztán kivehető a vázából kihajló szarúkéhoz hasonló tartalmuk.

A casula eleje (2. ábra) — a nyaknál és legalul alkalmazott két-két kisebb toldását leszámítva, — két darab szövetből van összevarrva, melyek rajzukat nézve, már figyelmesebb megtekintés után sem mondhatók együvé illőknek. A gyakorlottabb szem csakhamar észreveszi, hogy a felső és alsó darabnak együvé varrott szélén a rajz meg van csonkítva.

Állapodjunk meg e pontnál, hogy elmondhassam a casula szövetének rekonstruálása történetét.

Az 1885-ben Budapesten tartott országos kiállítás elnöksége engem bízott meg, hogy a régészeti csoport anyagát felkutatva, együvé hordjam és rendezzem. Az egyházi és világi célú ötvösművek mellett nagy gondot fordítottam a régi textil-műipar azon emlékeire, melyek hazánkban — kivált középkori templomaink szerelvényei között — fönmaradtak. A XIV—XV. századi casulákból sikerült is egy meglehetősen suite-t bemutatnom, melyek közé nagyon szerettem volna a foyniczai casulát megszerezni, hogy újabb művizsgálat alá vehessük.

Közöltem is óhajomat *Nikolics Fedor*, boszniai kormányzóval, a ki élőszóval megígérte személyes közbenjárását. Azonban amennyiben épp akkor javában folytak a tárgyalások a casula megvétele iránt, melyet előbb az ország primásának ajált föl a foyniczai zárda főnöke, de mivel Esztergomban a megvásárlás iránt hajlandóság nem mutatkozott, *Kállay Béni* közbenjárására, Ő cs. és ap. kir. Felsége vette meg tetemes költségen, hogy a vételárral a szerzetesek építés alatt levő zárdájának sorsán segítsen.

A kiállítás tartama lejárt s a casula nem volt arra megnyerhető. Azonban élénken foglalkoztam a problema megoldásának kérdésével, hogy e nagybecsű emlékünknél, melyet hazánk és Corvin Mátyás királyunk címere ékesít, minő célra szolgált valaha?

Az kétségtelen volt előttem, hogy épen a beleszövött címér mértékét és helyzetét tekintve, lehetlenné teszi e szövetnek *egyházi célra* való készültét. Ahány középkori casulát ismerünk, melyeket címerek díszítenek, mindannyi a mellett bizonyít, hogy a foyniczai casulán levő címér nem lehet *donatori* címér. A nagylelkű egyházi és világi adományozók, az általuk felajánlott egyházi öltönyökre rendszerint hátul *alant* és kisméretű arányokban alkalmazták címéroket s nincs reá eset, hogy a casulán, a vallásos jelvények elhelyezésére szánt hátsó részt saját címerek részére lefoglalták volna. A középkori casulák hátulját ékesítő részint beszövött, részint himzett fészületek és szentek alakjai sokkal inkább ismertek még az amateur-ök előtt is, hogy példák felhozására kellene az időt és teret igénybe vennem.

Ipolyinak azon véleménye, melyet e casula első ismertetésekor megkoczkáztatott, mintha eredetileg Mátyás királyunk díszpalástja volt

volna, nem mutatkozott előttem találónak, egyrészt analógiák hiánya, másrészt ismét épen a címér miatt.

Mielőtt a király által megvásárolt casula Budapestre érkezett volna, a rendelkezésemre álló Klösz-féle fényképi felvétel alapján, hozzá fogtam a miseruha szövete rajzának rekonstruálásához. Pár óra alatt készen voltam. És ebben nincsen semmi meglepő. A casula hátsó részéhez, mely — mint említettem — egy darabból áll, illesztettem hozzá az elő-rész darabjait, melyeket rajzi különbözőségük szerint szétdaraboltam.

Az alóbb adott (3. sz.) ábra lőn az eredmény azon különbséggel, hogy az alant alkalmazott kisebb szövet-darabkák közül a felsőt én a casula hátsó részén balról véltem elhelyezhetni, a bőségszarú kiegészítéseül; továbbá, a szövet alsó keretéhez toldott darabka rajzát a kis méretű fényképi felvételen nem vehetvén jól ki, helyére nem illeszthettem.

Siettem kutatásom eredményét közölni a Nemzeti Múzeum igazgatójával és a régiségtár őrével, kiket az egybeillesztett rajz épen úgy meglepett, mint engemet. Elmondottam fölöle egyéni véleményemet is.

Ezen egybeállítás szerint a foyniczai casula egy hossznegyszög idomú szövetből daraboltatott el olyképpen, hogy a rajz zöme, annak főpontjával a címerrel együtt adja ki a casula hátulját, míg elejét a szövet felső és alsó levágott részéből toldotta össze a szabó, alant és a nyaka körül kifoldván kisebb darabkákkal, melyek a szabásnál kimaradtak.

Most már érthetővé lőn a casula elején levő rajz, melynek egyik fele a szövet felső részét, a másik annak alsó részét fejezi be.

A felső részen a belső bőségszarúk összeérő végei s fölöttök egy kisebb edény, mely — miként a szarúk — szintén gyümölcsökkel van telve és a szarúkból kinyúló rózsáágak töltik ki a szövet felső mezejét. Az alsó rész a váza talpának befejezését tünteti elénk szárnyas angyalfővel, mely azon következtetésre terelt, hogy a váza mindhárom látható sarkán ily angyalfőt rajzolt a mester olyformán, hogy míg a középső szemben áll, addig a két szélső (a szárnyak tisztán kivehetők lévén), profilban rekonstruálandó. Mint alább látni fogjuk, ez tévedés volt.

A váza négyszögekből kirakott talajon (padlón) áll, míg a szövet keretéből fönt és alant egyforma motivumok tárulnak fönmaradt részletek gyanánt elénk. Belül egy keskenyebb párta erőteljesebb száraz ág köré fonódó rózsáágot ábrázol, míg a külső szélesebb keretrész szárnyas tokba illesztett bőségszarúkból van szerkesztve, melyek ismétlődnek s összenyomott hátukkal összenőtteknek látszanak. Ennyi volt az eredmény, melyet a következő combinatiómmal egészítettem ki.

A foyniczai casula szövete nem egyházi, de profán célra, Mátyás királyunk számára készült. Azon szövetek csoportjába tartozik, melyet régi inventáriumaink «*wulgo kárpit*» kifejezéssel jelölnek. Rendeltetése, tekintettel a rajz főpontját képező koszorúba foglalt címerre, *trónkár-*

pitnál egyéb nem lehetett, mely okból a címér nem a szövet közepére, de oly magasra terveltetett, hogy az előtte alkalmazott trónon ülő, sőt álló király feje fölött a címér kivehető legyen. Végül hozzá tettem, hogy nézetem szerint nem egy, de több hasonló kárpitot szövetett a király.

Világosan emlékszem, hogy ez utóbbi nézetemet kivéve, elfogadhatónak véleményezték, a kikkel közöltem. Csak azzal nem tudtak megbarátkozni, hogy a foyniczai casula szövete nem volt a szövőművészet *unicuma*.

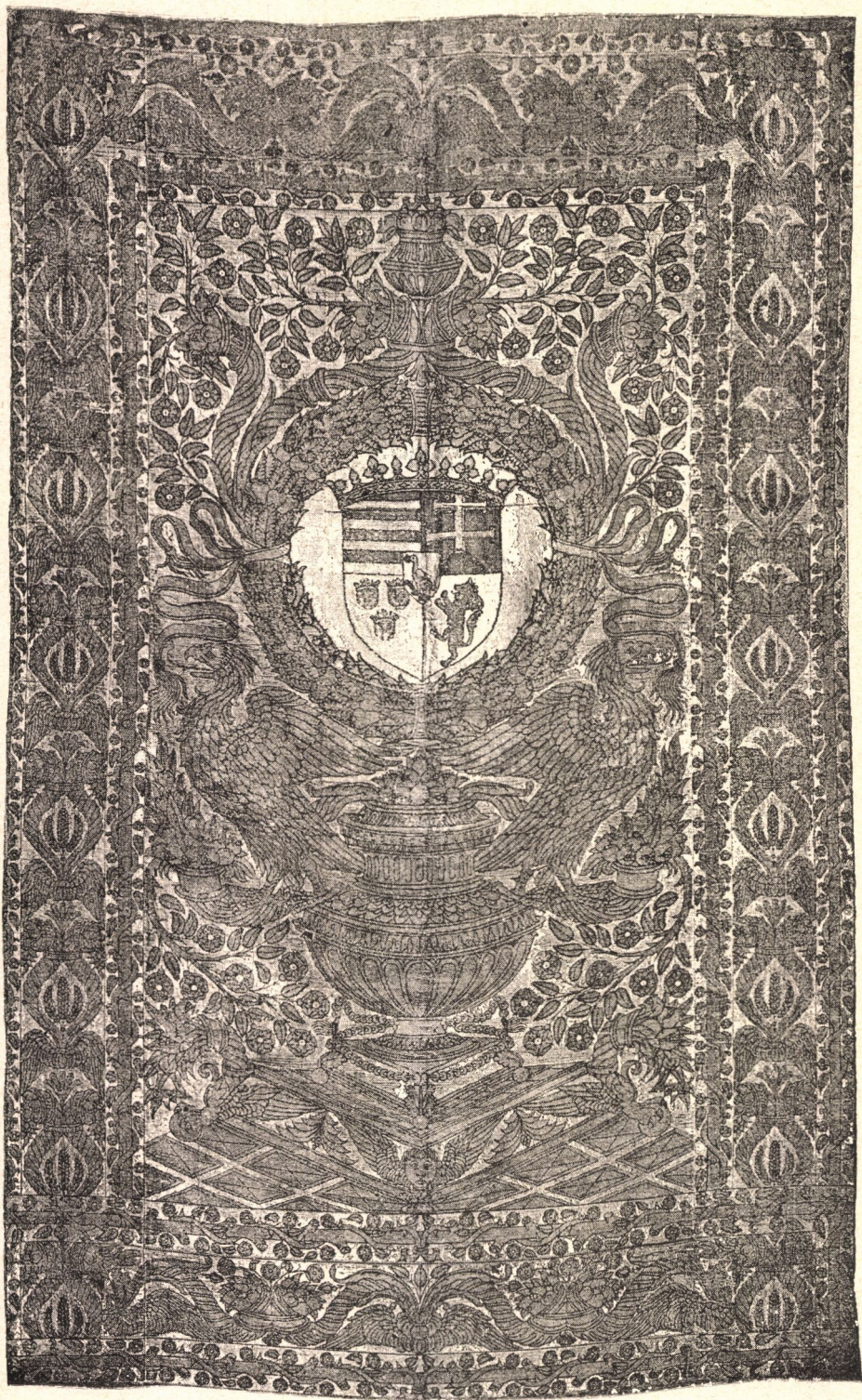
Argumentatióm következetes és begyőző volt. Ha trónszőnyegül szolgált, akkor mindenekelőtt készítettett hasonlót neje, Beatrix részére is. De nemcsak egy párral birt Mátyás, hanem annyi párral, ahány helyütt neki királyi trónnal felszerelt palotája volt. Tehát ilyen volt Budavarában, Székesfehérvárott, Esztergomban, Bécsben, sőt esetleg kedveltebb tartózkodási helyein (pl. Visegrádon, Vajda-Hunyadon stb.)

Alkalmilag Bécsben járván, nem mulasztottam el kutatásom eredményéről *Kállay Béni* közös pénzügyminiszter úrnak részletes jelentést tenni, a ki nagy érdeklődéssel hallgatta fejtegetéseimet s említé, hogy *Storch* tanár is vesződik a reconstitucióval.

Mintegy másfél évig kellett várnunk, a mikor végre a foyniczai casula, Ő cs. és ap. kir. Felsége rendeletére, megőrzés céljából a budavárlaki kápolnába került.

Ez időtájt bold. emlékü *Ipolyi Arnold*, várad püspök, hátrahagyott műgyűjteményének válogatott darabjaiból kiállítást rendezett az orsz. iparművészeti muzeum, ami alkalmúl kínálkozott a szóban lévő casula kiállítására is. Ez volt az egyetlen idegen darab, mely a püspök hagyatéka közt helyet foglalt. Egészen méltán. *Ipolyi* volt az első, aki ismertette és fölvetette az eszmét: «nem is képzelhetünk ennél minden tekintetben megfelelőbb magyar koronázási dísz-casulát sem s nincs az a megadható ár, melyen ezt koronázási klenodiumaink közé ne kellene megszerezni». Most midőn az ő eszméje a Felség bőkezűségéből testté lőn, bárha ő meg nem érhetette, legalább az emlékére rendezett kiállításon jöjjön ismét kapcsolatba nevével.

Ekkor nyílt alkalmam nekem is behatóbban megsejmelnem a casulát s egyuttal indítványoznom, hogy bontsuk fel alkatrészeire, varrassuk fel ideiglenesen egy kifeszített vászonra és fényképeztessük le. Indítványom elfogadtatott s ennek eredménye a 3. sz. ábra, melyen az elnyirbált darabkák közül a kérdéses két kis szelet eredeti helyére volt illesztetű. Ezuttal azonban újabb nehézség merűlt fel. A szövet alsó részén balról némi nyoma maradt egy kifelé irányított nyílású bőségszarunak, melynek elhelyezése iránt biztos támpont épen nem kínálkozott. Mig e kérdésnek függőben kellett maradnia: addig a szövetnek több, technikai szempontokban érdekes, oldala lőn megvilágítva.

4. MÁTYÁS KIRÁLY TRÓNKÁRPITJA GALGÓCZON.

Felbontván a casula béllését is, érdekes képet nyújtott a szövet fonáka. Sárga selyem alapon a zöld selyem hossz-szálak a kelme színét képező arany alapnak és zöld bársony contouroknak felelnek meg. A címmer heraldikus színei, a szövet többi részétől elütőleg cachirozva vannak. Az arany és ezüst szálak, legyenek azok simák vagy hurkoltak, mindig csak a szövet színén maradnak s ikerszálakként vannak egyenletes párhuzamban futó barázdákba szorítva s a láncszállal helyenkint leerősítve. A címmer heraldikus színeit képező selyem szálak a szövet színén, nem a láncszálakkal de külön rézsutos sárga selyem szálakkal vannak letartva. A rajz körvonalai hurkolt (nem nyitott) szálú zöld bársonyból képezvék, ami a címmer heraldikus színeinél is következetesen megtartva, feltűnő jelenség. Mind össze néhány esetben használt a meszter hurkolt zöld bársony szálakat: a szívpaizsban levő ágálnál és a hármas halomnál, mert ezek contour-ja nyitott szálakból készült.

Találtam ezen kívül egy szövési hibát is e casulán; nevezetesen a felső bordure széles mustrájában, mely szárny-párból kihajló bőség-szárút ábrázol; a szarúk tövénél a szárnyakra reá hajló kisebb levelek által befoglalt terek nem *sima*, de hurkolt aranyszálakkal vannak kitöltve, míg az egész szövet alapja (s így az alsó bordure megfelelő pontja is) *sima* arany szálakkal van beszöve. Rajzunkon (3. ábra) is látható ez némileg, amennyiben a szóban lévő két kis tér az alsó bordure-ön világos, míg a felsőn sötét, a hurkolt aranyszálakból képezett szárnyakéval egybeolvadni látszanak. E technikai hiba, szövés közben csúszott be és csakis beható vizsgálat alkalmával tűnik fel anélkül azonban, hogy a szövet rajzának összbenyomását zavarná. Érdekes még a casula hátulján, hol a kelme eredeti szélességében meghagyatott, fönmaradt selyemszegély mint a szövet vége (14 milliméter szélességben) három zöld csík közé foglalt két vörös csíkot képezvén.

A casula behajtott szegélyei is ki lévén feszítve a vászonra, pontosabb méreteket vehettem róla. A hátrész, mely egy darabból készült, 1'36 méter hosszú és szélessége a csíkos szélekkel együtt 1'09 méter. Ha leszámítjuk a két felől futó csíkot, mely körülbelül 3 cmt. teszen, a szövet tűkre 1'06 méter szélességet képvisel, nem tekintve a középkori szöveitek méreteit — a legszélesebbek közé sorozható.

A casula eleje két nagyobb 4 kisebb és két egészen apró darabkából toldatott össze. De ezen nagyságában is sokkal rövidebb és keskenyebb a hátrészénél, amit 2. sz. ábránkon elég jól kivehetni. A casula eleje eszerént (a nyak nyílásától mérve) 1'047 m. hosszú és 0.73 m. széles. E méretekből 0.511 m. esik a felső és 0.465 az alsó szövetdarabra, a többi a toldásokra esik.

Szükségesnek tartom még a casula béllésének részletezését is, mert az némi világot látszik vetni a szövet hajdani sorsára. A szétfejtésnél

feltűnt nekem, hogy a durvább minőségű (vörös vászon béllésen) kívül a casula hátsó részében, e vörös béllés alatt egy másik béllés, még durvább kék vászonból találtatott, mely a XV. századi casulák durva kék bélléséhez teljesen hasonló. Nézetem szerint a hajdani trón-kárpitnak ez volt a szövetekhez erősítésül adni szokott belső béllés és ezenkívül találtam a finomabb minőségű vörös selyem külső béllésnek is némi színehagyott foszlányait a casula nyaka körül a most említett kék béllés fölött és a mai durva vörös vászon alatt. Nem tudnám eldönteni, hogy vajon a vörös selyem béllés a trónszőnyegé volt-e, vagy már a casulához készült s idők folytán szétfoszolván, helyébe a mai durva vörös vásznat varrták föl. Egy körülmény azonban az utóbbi feltevés mellett látszik bizonyítani. Nevezetesen megfigyeltem még a sodrott vörös selyem szálakkal eszközölt öltéseket is és constatálnom kell, hogy ámbár csak a casula hátrészén leltem ily varrást, azon körülményből, miszerint a casula elejének szövete fönt, hol a pap az oltárhoz ér, erősen meglevén viselve, mintegy 0'16 m. hosszú függélyes vonalban hasonló vörös sodrott selyemmel van a szétfoszlódott szövet összehúzva, e varrás a casula kijavításával egykorának véleményezhető.

Nem kevésbé érdekes, hogy a mai vörös béllés, hajdan dalmatikáról fejtetett le és varratott e casulára, amit kétségtelenné tesz szabásának kétfelől kitoldott idoma is. E béllésen egy helyütt (a casula elején) aranyos-bronz színű festésben 0'074 m. hosszú és 0'042 m. széles mustrát találtam, mely nyolcz ágú csillag idomából fejlődő lombocskákat ábrázol, míg a csillag közepét körbe foglalt dőlt kereszt ékíti. Épen e durva, már előbb más célra használt béllés mutatja, hogy e casula jelen alakjában nem lehetett nem csak fejedelmi de még úri ajándék sem. Szabásakor pedig az illetőnek, akinek ollója e remek szövet épségét ennyire tönkre tette, a szőnyeg ezen középső tükrénél egyéb részlet nem állott rendelkezésére.

Ez az oka, hogy kénytelen volt takarékoskodni, mert nem csak a toldásra szánt daraboknak, hanem a casulához szükséges stóla, manipulus bursa, palla, sőt esetleg a kehelytakaró velumnak is ki kellett a rendelkezésre álló szövetből kerülnie. Ha a casula-készítőnek esetleg a 3. sz. ábrából constatálható hoszbordure-ök is kezeügyénél lettek volna, akkor a casula elejét is ép olyan szélesre hagyja, mint hátulját s a most említett egyéb paramentumok is bőven kikerülhettek volna belőle.

Mérésem szerint a bursán és pallán kívül a stola és manipulusnak csak trapez alakú végei kerülhettek a hiányzó darabokból ki, a többi a velummal együtt, — mint ez szokásban is volt — valószínűleg más hasonló színű szövetből készítették el.

Dr. Czobor Béla.

BRONZ MOZSARAK A N. MUZEUMBAN.¹

A mozsarak az elmúlt századok bronzöntésének azon művei közé tartoznak, melyeket a szakértők nem eléggé méltattak figyelmükre, ámbar szereplésük az alchemiában arra méltóvá tehetné volna és daczára annak, hogy a bronzöntés technikai és művészi haladásainak tanulmányozására sok támpontot szolgáltatnak.

A mozsár a patikában ép úgy szerepelt mint a konyhában és ez utóbbi helyen ép úgy mint az előbbin a leltár fontos részét képezi úgy hogy a méregkeverésnek és az ingyenczkedésnek egyaránt jelképe lehetett volna.

Nem tudjuk, mióta öntöttek mozsarakat bronzból. A XIII. századot megelőző korból nem ismerek bronz mozsarat,² előbbi századokban alighanem kő vagy vasból készültek. A legrégebb ismert bronz mozsarak a XIV. és XV. század csúcsíves formáit mutatják.

A n. muzeum mozsarai közül a legrégebb az, melyet Keszthelyről szerzett az intézet. Teste meglehetősen nyulánk, fölül erősen kihajló oldala síma; minden diszítése abból áll, hogy talpán három helyen kiugró lábféle kis tagok vannak, melyek a mozsár megállását biztosítják. Ez a legegyszerűbb góthikus formák közé tartozik. Vannak ezen korbéli mozsarak a bajor n. muzeumban, melyeken a falak végig futó pillérekkel diszítvék melyek legfölül állatfőkben, alul karmos állatok lábaiban végződnek.

A renaissance idomai a rézöntők műhelyeiben a mozsarakon csak a XVI. század folyamában érvényesültek, sőt tulajdonkép csak e század második felében jutottak általánosan érvényre.

Ez a tünemény onnan magyarázható, hogy az iparos művészetek az ú. n. nagyművészetek stílváltozásait csak lassan követik és onnan, hogy a mesterek műhelyeiben az ily fajta tektonikus tárgyak készítésére szolgáló öntőminták diszítőtagok, ékítések készítésére szolgáló mustrák és hasonlók ugyanazon családban több nemzedéken át megmaradnak és így addig a meddig csak lehet, néha századokon át, használatban vannak.

A mozsarak készítésére használt fémkeverék a XVII. századig rendszerint ugyanaz, a mely a harangok készítésére szolgált, mert legtöbbnyire ugyanaz a mester, a ki a harangokat és ágyúkat öntötte, készítette rendszerint a mozsarakat is.³

¹ Dr. Hans Semper a híres műtörténész kérésünkre szíves volt ez érdekes cikket folyóiratunk számára megírni. Sz.

² A germán muzeumban van egy mozsár, mely idoma után ítélve, valószínűleg a XIII. századból való. V. ö. Anzeiger für Kunde d. deutschen Vorzeit 1883. 290. l.

³ V. ö. Otte Glockenkunde 1884. V. kiadás Lipcse 108. s k.

Csak a XVII. század óta válnak külön ágakra e kézművességek úgy hogy a mozsarak készítése mindinkább a sárgaréz-öntők kezébe jut, kik sárgarézszel kezdék a bronzot helyettesíteni.

A bronz mozsarakhoz legközelebb állanak a szenteltvíz-tartó vedrek s ugyanazon műhelyből kerültek ki a csöngetyűk és hasonlók. Ez

I. BRONZMOZSÁR; KOCHAN MŰVE 1593-BÓL.

emlékeken gyakran adatok vannak, melyek a tárgyak készítési idejére és mesterére adnak fölvilágosítást és így a műtörténetnek hasznos támpontokat nyújthatnak.

Egyes családok századokon át üzték e mesterséget és a bronzöntés legkülönbözőbb nemeire terjesztették azt.

Van Innsbruckban a Ferdinandeumban egy leveles tál bronzból, ki-domborodó fölirattal: «Maria Grasmairin 1698» és ugyanott van egy bronz-

öntetű téntatartó e fölirattal «Stephan gens Pichler». A Grasmaier- család régi idők óta üzi Brixenben a harangöntés mesterségét és e család egyik sarja, Grasmaier János, Innsbruckban még manap is egész Tirolist s a külföld számos templomait látja el haranggal. Együttal láttam nála az elmúlt századokból származó mintákat domború diszítések készítésére, és van nála sok régi harangkönyv, melyben a harangok, mozsarak és hasonló edények szokásos formái és méretei össze vannak állítva.

Az említett téntatartó diszítései teljesen összevágna a Pichler műhelyéből származó mozsarak sorozatával, a hol harangot is öntöttek.

Az innsbrucki muzeum különösen gazdag mozsarakban és itt a XVI. század elejétől kezdve érdekes példányokban mutatható ki a stílváltozás. A vízszintes tagozás folytán gazdagabb lesz s a falak tagozatlan terét domborművekkel ékítik és még a fület is figurális ékítménynyé változtatják. Legkedvesebb fül-motivuma a német renaissancenak a delphin, mely széltiben dívik a XVI. és XVII. századi mozsarakon, csakúgy mint ágyúkon* s egyébűtt a tektonikus művészet alkotásain.

A legdíszesebb ezen korbeli mozsarak közé tartozik kettő, melyet sikerűlt rajzokban itt bemutatathatok.

Már idomuk után ítélve, rögtön fölismerhető rajtuk a német renaissance hatása.

Az egyiken (1. ábra) jellemző a test egyenletes csekély szélesbűlése fölfelé. Magassága jóval túlhaladja legnagyobb átmérőjét. Lábát és szélét erős párkánytag szegélyzi. A test domborművekkel ékes középső része fölfelé vánkostaggal és hornyolattal határos, lefelé két hornyolat közzé helyezett vánkostag képezi a tagozást, mely egészben inkább erős mint kecses. Sok gondot fordított a mester a két párkány s a mező diszítésére. Az ő nevét a felső párkányra helyezte, a hol ezeket olvassuk:

MARTIN • KOCHAN • Z • PRACHOWA • 1593

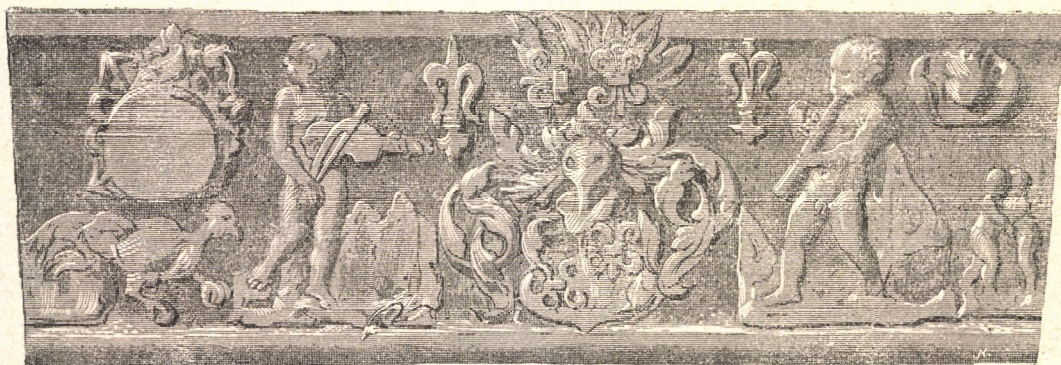
a mi világosan így olvasandó: Martin Kochan zu Prachowa 1593.

A közbeeső téren, melyet a fölirat eleje és vége fönhagyott, kétszer ismétlődik ugyanaz a kis dombormű, melynek közepén valami csokorféle van s attól jobbra-balra egy-egy daru; ugyanezen kis dombormű ismétlődik a láb párkányán. A mester neve cseh hangzású és a hely, a hol a mester dolgozott, talán Prága, azonban félreismerhető, hogy a kis emberkéek mintáiban, melyek után domborműveit készítette, a XVI. századi

* Például a Servatius nagyszebeni mester 1589-ik évi kis ágyúján. A. É. XIV. k. 1880. XIX. tábla.

Peter Vischer híres nürnbergi mester előképei után készültek. Az emberi és állati idomok nem képeznek összefüggő képsort. Ellenkezőleg világosan látni, hogy mind egyik képet külön viaszból formáltak és az agyag köpenyeg fölületére ragasztották oly elhelyezésben, hogy hozzávetőleg symmetrikus rendben legyenek.

Az egyik oldalon (2. ábra) közepett címert látunk, melynek oldalán egy-egy lilium van. A címertől dudát fújó gyereket látunk balra állva egyik felől, mely a nürnbergi muzeumban lévő Vischer-féle dudáló kis

2. RÉSZLETES RAJZ A KOCHAN-FÉLE MOZSÁRRÓL.

bronz szobrocskára emlékeztet, bár lábai elhelyezése más. A Servatius nagy-szebeni mester dudása a gr. Bethlen-féle 1589-ik évi ágyún szakasztott ugyanaz*, csak hogy valamivel karcsúbb és a dudának már semmi nyoma sem látszik. Ellenben meglátszik a gyerek lába mellett az öt orgonasíp, melynek a mozsáron csak egészben három szögű foltja maradt, jeléül annak hogy a viaszminta nem volt elég éles.

A címér másik oldalán a dudás fiúnak megfelel egy hegedülő fiú, ki jobbra áll, de feje vissza fordul. Ez az alak is Vischer fölfogására emlékeztet, összevág a Vischer Orpheusával és állása olyan, mint a női alaké a mr. Fortnum birtokában lévő téntatartón.

Az edény túlsó oldalán más négy gyermekalak van (4. ábra), melyek szintén rokonok Vischer-féle motivumokkal. Nem hisszük ugyan, hogy Vischer alakjai híven volnának utánozva,

3. DUDÁS A SERVATIUS MESTER-FÉLE ÁGYUN 1589-BŐL.

* Az Arch. Ért. XIV. 135. lapjáról itt ismétljük a 29. számú képét.

mert sokkal fölületesebb az idomok kezelése, sem hogy azt föltételezhetsz, hogy a formáló minták Vischer műhelyéből kerültek volna ki, a mi magában véve, dacára a hosszú időköznek, lehetséges volna, mert a negatív-minták ily viasz-alakok számára néha századokon keresztül származtak át műhelyről műhelyre.

Az egyik alak, az a melyik könyvet tart kezeiben, közvetlenebbül mint társai, vezethető vissza a nagy német mesterre. A hasonmása ott áll fél alakban a Sebaldus síremlék egyik oszlop-talapzatán.

E mozsár tehát érdekes példa arra, mikép maradtak fenn a jó német renaissance mintái a kisebb művészetek körében akkor is, mikor a nagy szobrászat már új úton haladt, hanem különösen arra is, hogy épen Vischer előképei minő hatással voltak az utána következő nemzedékekre saját hazáján kívül, Csehországban sőt Erdélyben is.

4. RÉSZLET A KOCHAN-FÉLE MOZSÁRRÓL.

Miként a Kochan-féle mozsár a Vischer művészetéhez, úgy viszonylik egy másik n. muzeumi mozsár a híres rézmetsző Hans Beham műsájához.

A mozsár formája általában csatlakozik az érett német renaissance typusához. Idoma azonban nehézkes, tagozásai is kissé nyersek és zömök fülei is erősítik e benyomást. Sem a vánkostagok, sem a hornyolatok nem elég erősek arra, hogy az egyenest eléggé megtörnék; sokszoros ismétlésük majd nem egyhanguságot okoz, melyet a mester csak a kihajló szélére alkalmazott fölirattal és a test két oldalára rakott egy-egy domborművel bir bizonyos pontig ellensúlyozni. A föliratban, melynek kitérített hű mását idezárjuk, csak az első H iránt lehet kétség. Azt hisszük, hogy a mester származása rejlik alatta: aligha nem Nagyszebent (Hermannstadt) jelent és valószínű, hogy a mester azért tette oda, hogy több hasonló társtól megkülönböztesse magát.

Goldschmidt János úr tehetségét a mozsárra helyezett két dombormű kivitele után nem tehetjük igen magasra. Azoknak kivitele nem mond-

ható igen sikerültnek és azért figyelmünket ez esetben ismét nem anyyira e mester személyes tehetsége igényli, de a két dombormű compositiójának eredete. Félreismerhetlen ugyanis hogy Hans Goldschmidt az 1540 óta közkézen forgó Hans Beham-féle apró rézmetszeteket vette

5. MOZSÁR 1589-BŐL; HANS GOLDSCHMIT MŰVE.

mintául, ugyanazokat, melyeket a muzeum egyik födeles kancsóján kimutatott Radisics Jenő.*

Egyik a tékozló fiu távozását ábrázolja az apai házból. Egy tekintet ezen három képre, mutatja a három compositió egységét: *a)* a Beham féle eredeti rézmetszetben *b)* a muzeumi kancsón és *c)* a mozsáron. A két

* Fedeles kupa a n. muzeum gyűjteményében. Arch. Ert. 1886. 338—344.

HANS GOLDSCHMIDT 598

utóbbi ismétlés csak annyiban marad el és távozik az eredetitől, a mennyiben az ötvös s a rézüntő keze alatt egyszerűbbé válik és kissé durvább formát ölt.

Ellenben a másik jelenetben, mely a disznait őrző fiút ábrázolja, a nagyszebeni Goldschmidt inkább közelíti meg Beham eredeti metszetét mint a muzeumi kupa ötvöse. Az utóbbi kénytelen volt szűkebb helyre szorítani a Beham képét s azért a fától balra álló két disznót elhagyta, míg Hans Goldschmidt ezeket is el bírta helyezni a szélesebb téren. Ellenben az ötvös azzal kívánt túltenni a rézmetszeten, hogy szűk képe háttérébe nagy mesterséggel házakat, várost rakott, míg a rézüntő ebben is fákat rakott oda, hol Beham rajza is ilyeneket mutat.

Ime ismét egy érdekes példa arra, mikép terjednek világszerte a német renaissance ügyes mestereinek alkotásai és hogyan adnak még későbbi nemzedékeknek is mintákat egyszerű alkotásaik ékítésére.

Az utóbb bemutatott mozsár tehát érdekes műtörténeti tanulságot tár elénk; szembetűnően mutatja a nagy művészeti központoknak nemzetközi átalános és tartós hatását.

Innsbruck.

Dr. Semper.

6. DOMBORMŰ A GOLDSCHMIT-FÉLE MOZSÁRON.

CZÍMEREK AZ UJLAKYAK ILLOKI SÍREMLÉKEIN.

Thallóczy Lajos úr, az «Ujlakyak síremlékei» című cikk* érdemes szerzője és e folyóirat tisztelt szerkesztője felszólítván, hogy az ezen cikkben előforduló, még eléggé meg nem világított heraldikai mozzanatokra nézve nézeteimet közölném, — e felszólításnak a következőkben óhajtok eleget tenni.

A címerek elhelyezése Ujlaky Miklós bosnyák király sírkövén első tekintetre nem rendes és szokatlan, minő ezen — vagy ezt megközelítő korbeli sírköveken alig fordul elő. — E rendellenesség főképen abban nyilvánul, hogy a sírkövet ékítő királyság címere s az ezen királyi méltóságot viselő férfiú családi címere az első helyek helyett, az utolsókra tétettek s ez annyiival inkább feltűnő, mert e korban a sorrend tekintetében nagyon pontosak voltak különösen előkelő nemzetiségeknél, s mert ezen sírkövön levő négy címerből, kettő, a két legfontosabb, a bosnyák királyi, — s az Ujlaky család bővített címere, az alig pár évtizeddel ifjabb Ujlaky Lőrincz sírkövén is ismétlődik, — s itt a sorrend teljesen helyes, s a szokott módon alkalmazott.

Azonban tüzetesebb vizsgálat után meggyőződünk, hogy e szokatlan sorrend csak látszólagos, mert a két alsó címer habár alább esik, de sokkal nagyobb a két felsőnél s teljesebb, a mennyiben egyikre leveles korona, másakra koronás sisak van illesztve, s ezekkel szemben a két felső kis pajzs csak függeléeknek látszik, s ha talán a főhelyekre lettek volna szánva, akkor a képes mező tetejét foglalnék el, nem annak közepét.

Térjünk át az egyes címerekre.

1. Thallóczy helyesen elveti Paur Iván azon nézetét, hogy az első helyen levő címer pajzs-alakja a cseh oroszlánt ábrázolja. Én sem találtam e feltevésre semmi jogosultságot. — Futólag megjegyzem, hogy a heraldika fénykorában a két-három s több fark az oroszlánoknál nem jellemző ismertető jelül szolgált, hanem csak stylizálás szempontjából alkalmaztatott, ezáltal azt dúsabbá és kaeszkaringósabbá téve. — Az oroszlán Csehország címerében koronás, Ujlaky Miklós sírkövén nem. — A korona az oroszlán fején kétségtelenül jellemzetes, bár nem kiváló fontosságú, mivel nagyon gyakran alkalmaztatott. — Ujlaky Miklós idejében, ki a bosnyák királyi címet viselte, mint katonai főparancsnok,

* Megjelent e folyóirat ezidei 1. füzetének 1—9. lapjain.

Horvátország, Szlavonia és Dalmátia bánja, *tehát mint tényleg legfontosabb személy* Magyar Balázs működött, ki 1490-ben halt meg. — Magyar Balázs 1473 és 1485-iki pecsétein oroszlán, — leánya Benigna címérében (1494) aranyban fekete oroszlán látható, a sírkövön látható címerrel teljesen egyezően. — Ágoskodó oroszlán mint címeralak alig tartható jellemzetesnek, de mégis így minden attributum nélkül ritkábbak és jellemzetesebbek, mint ha jobb első karmukban kardot, vagy pallost tartanak.

Azonban az ily chablonszerű címeralakok is jellemzetessé válhatnak, ha azokat egy s ugyanazon család tagjai hosszabb időn át hű másolatban és következetesen használják. E körülmény már többször rávezetett egy-egy ösmeretlen címér meghatározására. A Magyar család ösmert címereinek oroszlána, — hogy egyszer én is heraldikai zopfmodorban beszéljek, — általában félig ülő, félig szökő, karmait félig vissza húzó, farkát igen magasan tartó félig macskához, félig majomhoz hasonló helyzetben ábrázoltatik. — Ez alakhoz teljesen hasonló az I. számú címér.

Ujlaky Lőrincz bosnyák herczeg 1519-ben a sírkövén levőhöz teljesen hasonló négyelt címet használ pecsétén, de ennek sisakdíszre növekvő oroszlán.* — 1523-iki nem pajzsba foglalt kis pecsétén (S. ordin. sen. minus) egy nyugvó oroszlán látható, melylyel szemben egy kis négylábú állat szökik.**

Ebből látszik, hogy az oroszlán némi szerepet játszott az Ujlaky nemzetség életében, s Ujlaky Lőrincznél már címérében is. — Honnan eredt az oroszlán, illetve honnan eredtek az oroszlánok? Ennek megfejtése a jövő kutatás feladata, de én kétségtelennek tartom, hogy az Ujlaky Miklós sírkövén álló oroszlán, s a Lőrincz 1519. évi pecsétjén látható oroszlán (oromdísz), talán a négyelt címérében látható oroszlánok is, összefüggésben állanak egymással. — Lőrincz volt első, ki címérét az oroszlánokkal négyelte, apja még az egyszerű ősi címet használta. — Ezt vésette sírkövére is, az utolsó helyre, míg az első helyet a még ösmeretlen oroszlános címernek engedte át. — E címerészletre nézve némileg utbaigazításul tekinthető Ujlak (Illok) címere 1419-ből, melyben egy kettősen rovátkolt vártorony felé két egy-egy oroszlán szökik, az oroszlánok feje felett egy-egy kicsiny pajzs látható, Kont nádor ösmert címérével. — Ha a tornyot a címerről elgondoljuk, s csak annak rovátékát mint falkoronát (Mauerkrone) hagyjuk az oroszlánok karmai között, készen van az Ujlaky címér bővítésénél használt új címerészlet, melyen csak a falkorona változott idővel,

* Ujlakynak csak egy pecsétjén láttam az oroszlánt ily alakban.

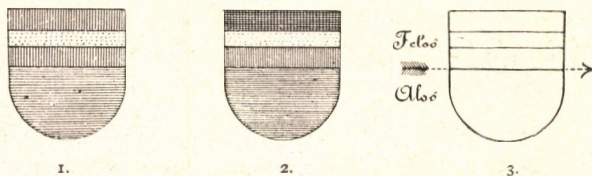
** Rajcsányi czimermásolatai az orsz. levéltárban..

véletlenül vagy szándékkal királyi koronává. — Ez új címerrészlet Ujlaky Lőrincz sírkövén a 2—3. helyet foglalja el a pajzsban, holott ugyancsak az ő pecsétein az 1. és 4-ik helyen láthatók. — Ily mezőcserék a magyar heraldikában gyakran fordulnak elő, s legtöbbször a pecsétmetsző felületessége folytán áll elő, ki úgy metszette a címeret a mint látta, nem gondolva rá, hogy a pecséteken a mezők fordított sorrendben fognak feltűnni.

2. Ujlaky Miklós sírkövén a második címeret inkább valamely város-, mint magánczímernek tartom, s a Thallóczy által felállított Garay-theoriával sem érthetek egyet, mert a címerek ilyszerű feldarabolása nem képzelhető. A heraldikai címer-feldarabolások: növekvő, vagy elötünő alakok, az egész helyett, kar karddal, állatok feje, sas szárnya, szarvak stb.

3. Bosnia címere. — Erre nincs megjegyzésem.

4. Az Ujlaky család ősi címere, a mint azt Kont Miklós nádor s Ujlaky Miklós többi elődei használták. — Itt a következő mozzanatot kell főképen kiemelnünk.

Hogy valamely heroldképet helyesen írjunk le (blasonnieren), főképen azokat, melyek több függélyes vagy vízszintes vonal összetételéből származtak, szükséges, hogy ezen vonalakat megszámoljuk, azoknak egymástóli távolságát pontosan megmérjük s színeit ösmerjük. — Mert míg az 1. számú heroldkép blasonnálása ez:

veres s kékkel osztott, felül arany pólya, alúl üres, addig a 2. számút mely *ugyanazon* geometriai vonalak összetételéből áll, csak színezésében különbözik, így írjuk le:

osztott: felül fekete, arany veressel, alúl kék. Az Ujlaky sírköveken levő sírkő címerpajzsa (melynek színeit fájdalom nem ösmerjük) egyszerűen: háromszor osztott.

Hogy azonban az Ujlaky sírköveken látható heroldkép csupán a szobrász értelmetlenségéből származott, mutatják e nemzetség régibb címerei, melyek mind a fennebbi két alsó heroldképet mutatják, p. o. Kont nádoré 1363-ból, mely az ösmert legrégibb, minek folytán e nemzetség címerét helyesen blazonnálani mindaddig képesek nem leszünk, míg annak színeit nem ösmerjük.

A mi az Ujlakyoknak a Héder nemzetségből való származását illeti, ennek czáfolatára *heraldikai* szempontból a következő érveket hozhatom fel.

Hogy egyes családok címereiben a heroldkép változott, szaporodott vagy fogyott (egypolyás vagy czölöpös 2—3-pólyássá vagy czölöpössé, különösen egyes ágak megkülönböztetésére); hogy heroldképek közönséges címeralakokká változtak (ékek sárkányfogakká, pólyák hullámos folyókká, lépcsős vágás kigyóvá); hogy stylizált közönséges címeralakok természetessé alakultak (heraldikai liliomok, rózsák, levelek természetes liliomokká, rózsákká, levelekké); hogy az ősi címér egészen új címeralaknak adott helyet, mind ezen esetek a heraldikában gyakoriak, de bár mily rendkívüliségekre találunk is a magyar heraldikában: egy mégis *lehetetlenség* maradt előtte, átmenet *egyik heroldképről a másikra*. — Az Ujlaky címere osztásokat, — illetve pólyákat mutat, a Héderváryak ősi címere hasításokat, illetőleg czölöpöket. — Ennélfogva itt ismétlem a Siebmacher 228-ik lapján már kifejezett azon nézetemet, hogy a heraldikának az Ujlaky s Héderváry címerek között, minden közösséget tagadnia kell.

Czáfolatunkban segítségünkre jön a *genealogia* is. — E téren csupán elhunyt jeles tudósunk Botka Tivadar kitűnő, — de úgy látszik, mindeddig figyelemben nem részesült, — értekezésére kell hivatkoznom, melyet a Századok 1870-ik folyamában «Kont Miklós nádor téves sarjadéka» cím alatt közölt, melyben oklevéltáraink alapján *czáfolhatatlanul* helyre igazítja azon tévedést, melyet Jongelin apát, I. Lipót historiographusától kezdve, két századon át minden genealogusunk következetesen elkövetett. Szentiványi, Schmidt, Muszka, Wagner, Nagy Iván. — E jeles munkában döntő érvekkel kimutatja,* hogy Kont Miklós nádornak nagy atyja János, nem pedig Bakó Miklós, szépapja Gwge, nem pedig Dénes, Lőrincznek testvérei Ugrin és János nem pedig János és Domokos, s hogy Botka szavaival éljek «Kont nádor családja nem csak nem volt Héderváry sarjadék, de nem is volt egy közös törzsből származó vérség a Héderváryakkal; sőt hamarabb volt délszláv származású mint törzsökös magyar».

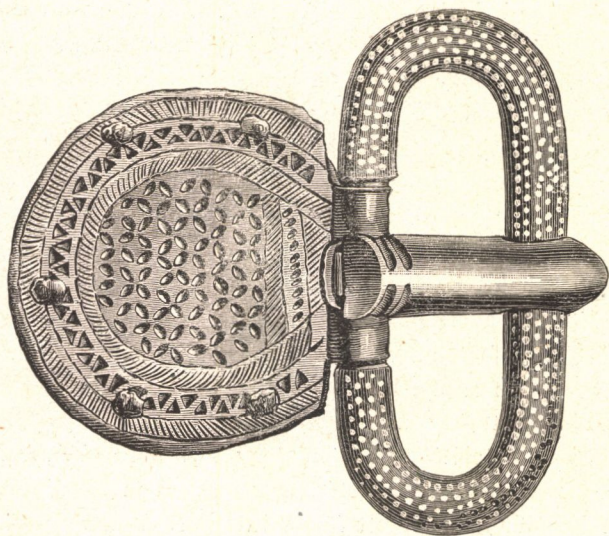
Botka ezen két százados tévedést helyre igazító érvei maig is czáfolatlanul állanak, s ezek oly meggyőzők, oly tiszták, hogy továbbra is czáfolatlanul fognak maradni. — E cikkből hosszabb idézetekkel bizonyítani feleslegesnek tartom, egyébként a tér szűke s e szakközlöny másnemű föladata sem engedné meg, különben is ezek alapján meggyőződhattunk, hogy a heraldika a genealogiával karöltve haladt az igazság felderítésében.

* Fejér Cod. Dipl. VIII/III. 326. VIII/III. 312. VIII/III. 268. IX/II. 91. stb.

Ujlaky Lőrincz sírkövééről kevés a megjegyezni valóm, ezen a címerek sorrendje — miként már említettem — rendes. — Első Bosnia, második az elhunyt bővített családi címere, harmadik elhalt neje családjáé a dengelegi Pongráczoké, melyet a szerző úr buzgó kutatásának köszönhetünk, az utolsó vagy a Pongrácz Kata anyjáé, vagy a mi típusát illeti, valószínűbb hogy valamely városé.

A nagyon tisztelt cikkiró úr egy csekély félreértésére van még némi megjegyzésem, melyet az Ujlaky címer sisakdiszének leírásában tapasztaltunk. — Ezen sisakdisz ugyanis nem nyitott szárny, hanem a már Kont Miklós nádortól is használt heraldikailag szép előtűnő koronás szűz (néhol csak fej és nyak) vállaira illesztett szárnyakkal.

Csergheő Géza.

ANTIK SZÍJCSAT A N. MUZEUMBAN. ARANYOZOIT
BRONZBÓL, KARIKÁJÁN EZÜST BETÉTEKKEL.

(Term. nagys.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ÚJABB LELETEK A TÓSZEGI ŐSTELEPEKRŐL.

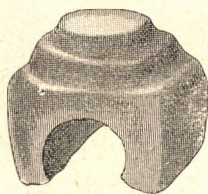
Múlt évi április havában Márton Ferencz (írói nevén Abonyi Lajos) nagy abonyi földbirtokos úr, ki legelső reá irányította Tószegre a tudományos világ figyelmét, értesítette a m. n. múzeum igazgatóját, hogy a Tisza áradásai ismét leszakították a tószegi Lapos Halom egy részét s hogy ha az intézet részéről valaki kiküldetnék, ismét sok érdekes tárgyat vásárolhatna össze. Kiküldtettem tehát azon utasítással, hogy ha csakugyan kerültek elő érdekes dolgok, azokat összevásároljam, az új szakadás folytán előállott fal természetét tanulmányozzam s ha esetleg ott czölöpök nyomaira akadnék arról pontos följegyzéseket készítek. Május 6-án délután rándultam ki legelső ízben a Lapos Halomhoz. — Utasításaim legelseje lévén az esetleg található régiségek összevásárlása összedoboltattam a falú népét, kihirdettetvén, hogy akinek a Lapos Halomból származó régiségei vannak, hozza el a halom melletti csárdához, hol a m. n. múzeum számára fognak illő áron megvétetni; addig pedig míg a nép régiségeit egybehordta, magam a halom megtekintéséhez fogtam. A legjelentékenyebb szakadás a domb keleti oldalán meredezett, vagyis azon az oldalon, honnan a Tisza ártérére néz s a mely oldalát első ízben is leszakította az ár. E szakadás hossza 25—30 lépésnél alig volt nagyobb s a domb tetejétől lefelé mintegy két harmad magasságban tisztán láthatóvá tette annak belső szerkezetét. Egy harmad magasságban azonban (az aljától számítva) a felülről leomlott föld takarta be. A domb felső s nyitva álló szerkezete annyira ugyanazonos volt mindazzal, amit már Rómer Flóris, Cs. Jelenik Elek, Pigorini s a többi előtttem ott jártak konstatáltak és leírtak, hogy minden valószínűség a mellett szól, hogy a leomlott földtömeg által takart rész sem tartalmazott semmi eltérőt, vagy eddig nem ismertet.

Azon részen, mely vizsgálódásaimnak nyitva állott, a felszín alatt mintegy 1'20 cm. mélységben pörkölt gabna réteg húzódott 2—2'5 méter hosszán s mintegy 2'5 cm. szélességben. Amennyire képes voltam megítélni, szép, nagyszemű buza maradványai voltak, még pedig bár szenesedett állapotban, de bámulatos épségben fönntartva. Ez alatt két helyütt kagylóréteg fehérlett, mely közt egészen barna televény föld kanyargott. Az előtttem eltakart rétegekben kellett tehát az u. n. tűzpadoknak és ezek alatt a konyhahulladékoknak feküdni s ha egyáltalán czölöpök nyomai lelhetők ott, úgy azokat is csak ezen elborított rétegekben kell keresni. Ezen új szakadás tehát, melyen kívül több kisebbet,

de ehhez lényegileg hasonlót is láttam, teljesen igazolta mindazt, ami a Lapos Halomnak már megállapított jellegéhez tartozik; ezenfelül azonban új adatokat is nyújtott, melyek történetére vetnek világot. A telep fegyverei részben pattintgatott, részben csiszolt kő fegyverek. A kő munkálásának tehát mindkét fajtáját ismeri, azonban a pattintgató technikát csak nyílhegyek készítésénél alkalmazza. E kicsiny tárgyak előállítására csakugyan alkalmasabb is e mód a hosszadalmas csiszolásnál s azon kőnemek, melyek ezen technikát kívánják, a legkönnyebb módon, már egyszerű lehasíttatás által készen nyújtják azon csúcsokat, melyekben a nyílhegyek lényege áll.

Az 1. ábrán mutatom be azon három pattintgatott nyílcsúcsot, melyet kirándulásom alkalmával szereztem. Kettő közülök egészen egyszerű forma s egyenoldalú háromszög alakú, a harmadik már u. n. *szakállas*, mely két visszahajló kampóval bir, hogy még akkor is sértsen, mikor a sebből kihúztatik.

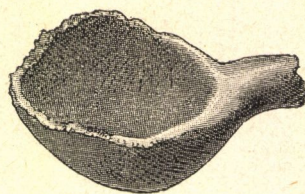
A második ábrán bemutatott, nyéllyukkal ellátott, kőszekercze-foka képviseli a csiszolt kő technikát, melynek fejét kettős körhornyolat ékíti. Mint a lelet összes fegyverei, ez sem ép, sőt egy már teljesen hasznavehetlenné vált fegyver részét képezi. A szekerczedarab formája igen választékos és legnagyobb gonddal készült. Ehhez csatlakozik a 3. szám alatt ábrázolt csontszekercze, melynek *a)* szemközt, *b)* oldal nézetét adja. A szekercze szarvasagáncs tövéből lett faragva és érdekelt kölcsönöz neki azon körülmény, hogy két, egymás felett álló furása van a nyél számára. E kettős nyéllyuknak egyszerű magyarázata van. Eredetileg t. i. csak egy nyéllyuka volt, és pedig a felső, minthogy azonban itt a csont nagyon vékony volt, használatközben kitörött a nyéllyuk s hogy becses szerszámát mégis használhassa az ősember, egy újabb nyéllyukat fűrt a kitörött alá. Úgy látszik azonban, hogy ez se soká tartott, mert különben a hosszas használat alatt letörött volna a szekercze fokának felső része, melyet pedig befaragott, vékony, körülfutó, vályús dísz ékit s nem maradt volna reánk az egyik fele ily ép állapotban. A fegyverek sorát zárhatjuk a 4. ábrán közlött csont nyílcsúccsal, melynek alján szintén befaragott, körülfutó vályús díszet látunk s mintegy a közepe táján át van fúrva, hogy szeggel legyen a nyílvevőre erősíthető. E nyílcsúcs aligha tartozik azon műveltségi körbe, mint az eddig bemutatott tárgyak. Faragása és formájával sokkal inkább csatlakozik egy sokkal későbbi s egészen más természetű kultúrához t. i. a népvándorlás korához, minthogy azonban a tárgy maga nem okvetlen zárja ki a korábbi kort sem, határozott véleményt alig lehet kockáztatni. — Tőszeg sajátos kultúráját jellemzik, a különféle szerszámok. Ezek közt legtekintélyesebb számmal vannak képviselve a vásárlott tárgyak közt a nyúl és őz lábszárcsontból készült áruk. Figyelemre méltó az 5. szám alatt közlött s szintén lábszár csontból készült úrvéső is, melynek eddig csak a szihalmi leletből ismerjük analógiáit. A 6. szám alatt közlött szerszámban ama simítókat véljük feltalálni, melyekkel agyagedényeiket fényezték Tőszeg kézművesei. A 7. számú, melynek alján körkörös díszet látunk Márton Ferencz úr ajándéka. A 8. számú szarvasagancsból készült faragott szűrő szerszám, mely alul át van fúrva, hogy a belefűzött zsinór segélyével hordható legyen. Ami az agyagedényeket illeti, ezek közt alig van teljesen ép darab, de még töredékeikben is tanuskodnak e telep előhaladott agyagiparájáról.

I.

13.

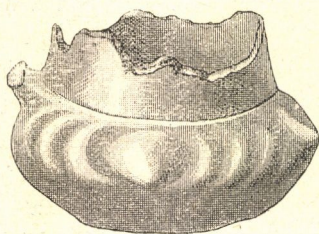
12.

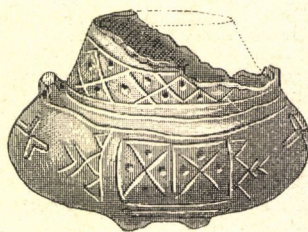
9.

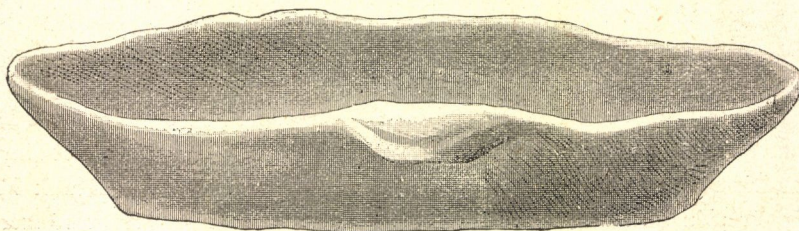
8.

10.

11.

14.

UJABB LELETEK A TÓSZEGI ÖSTELEPRŐL.

2 a)

15.

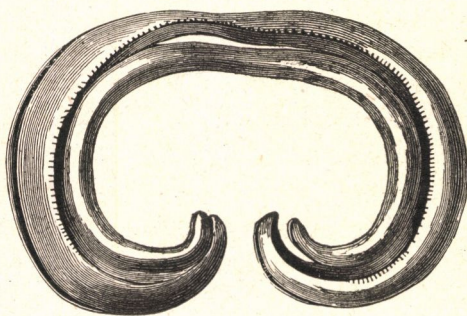
16.

2 b)

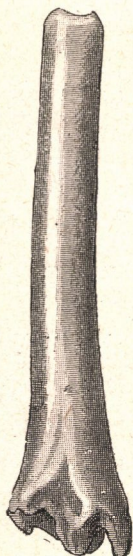
3.

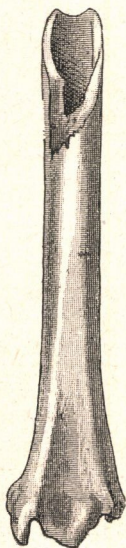
17.

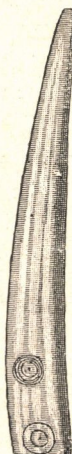
5.

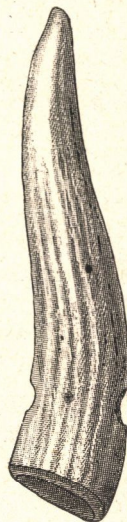
4 a)

4 b)

6.

7.

UJABB LELETEK A TÓSZEGI ŐSTELEPRŐL.

Legépebben van fönntartva a 9. és 10. számú két egyfülű agyagbögre. A 10. sz. széles kihajló peremű a 12. számúnak alsó testét cannelirozott bordadísz takarja. A 11. számúnak testét dúdoros dísz a 12-ikét bekarczott vonaldísz jellemzi. A 13. számú agyagkanál idomát már több telepről ismerjük; a 14-ik számú agyaglábacska egykor valamely lapos tál lába volt. Ily lapos tálnak analógiáját nyújtja a pilini lelet, melyben kettő is fordul elő, mind a kettőnek négy-négy ily lába van. Azonban a pilini tálak lába durvább. A 15-ik számú hosszúkás agyagtál szintén ismeretes idom. — A 12-ik számú edény kivételével, mely graphittal van feketítve, valamennyi agyagtárgy simára van csiszolva, mely fényesre csiszolás a tószegi agyagművek jellemző sajátága.

Mint látjuk elég szerény eredménnyel járt a vásár, mivel pedig Márton Ferencz úr, értesítése után sokkal többet vártam, csodálkozva kérdezgettem, ha vajjon nem találtak e másnemű, vagy épebb dolgokat. Kérdezősködéseimre megtudtam, hogy Neppel Ferencz orsz. gyűl. képviselő úr már napok óta kutattatja napszámosokkal a partot s hogy bizony ami jobb vagy épebb dolog előkerült, az már javarészt nála van. Azonkívül, mikor a helyszínére mentem, hogy a szakadást tovább tanulmányozzam, egyik a bennünket kísérő emberek közül elmondta, hogy ő a halom aljában egy arany függőt talált s hogy ezt eladta Dobozy Gábor nagy-abonyi takarékpénztár tisztviselőnek. Ezen körülmény annál jobban magára vont a figyelmemet, mert a part első megtekintése alkalmával is gyanúm támadt, hogy az ú. n. terramare réteg felett, közvetlenül a felszín alatt, egy amannál sokkal későbbi cultur-réteg fekszik. A falban t. i. szabályos mélyedések látszottak, melyekből hiányoztak ugyan már a tárgyak, de azok formáját meglehetett még ismerni az egyébként porhanyó földben, különösen pedig két helyütt. Az egyik lándzsavég helye, a másik egy hosszúkás bizonytalan rendeltetésű tárgyé. Mindkét helyütt vasról levált rozsdá lemezeket találtam. Nagyon természetesen érdekelt fudni, ha vajjon csakugyan igazat mondott e s ujólag kikérdezvén a függő felől, leírása után lerajzolta neki az itt (16. ábra) rajzban bemutatott függő típusát s ő biztosított, hogy az általa talált teljesen hasonló ehhez s úgy ő, mint fia bizonyították, hogy azt a Lapos Halom alján találták. A dolog nem volt valószínűtlen, minthogy a halom belső szerkezete, kivéve a legelső vízhatlan anyagéteget, rendkívül porhanyó és folyton omlik felülről s így a függő a felső réteg leomlása folytán kerülhetett a domb lábához. Azon elhatározással, hogy hacsak lehet, a felső réteg kedvéért próba ásatást kísértek meg, nyomban vissza mentem Nagy-Abonyba a függő megtekintése, esetleg megszerzése végett. Dobozy urat csak másnap találtam a vele Máthé József főjegyző urat kerestük fel, kinek ő a függőt megőrzés végett átadta s ki azt megmutatván, a tószegi polgár állítása valónak bizonyult és kezembem volt a 16. ábrán bemutatott csinos antik függő, melyet Dobozy úr, készkiadásainak megtérítése után átengedett a m. n. múzeum számára.

Sejtelmem tehát, hogy a domb felső része későbbi korba tartozó telepet takar mind valószínűbbé vált s most már mindenesetre meg akartam kísértetni annak ásatását. Másnap, azaz május 7-én kezdtem el az ásatást két munkással a domb északi részén a sánczöblözeténél és pedig időkimélés szempontjából nem nagyobb területen, mint amennyin három ember állhatott egymás mellett

oly módon, hogy kettő az ásóval a szükséges mozdulatokat megtehesse. (Magam középen állottam) tehát mintegy 2 méter hosszúságban és 75 cm. szélességben, mindig egy-egy ásónyomot haladva kívülről befelé (összesen három ásónyomot) és felülről lefelé is. A legfelső réteg, mely azon réteget fedte, melyben a vasnyomokat találtam, nem volt vastagabb, mint 25 cm. Ezen fedő réteg alatt élesen elhatárolva apró cseréptöredékek által kezdődik a legkésőbbi telepet tartalmazó réteg és tart mintegy 90 cm. mélységig, alatta körülbelül 20—30 cm. vastagon finom fővenyhomok fekszik s ezután következik a terramare, az ő ismeretes járulékaival. A domb azon részét választottam ki az ásatásra, melyet az újabb áradások érintetlenül hagytak s inkább a szolnoki országút töltése felé fekszik. Célom az volt, hogy a dombot ezen aránylag kis területén, egész a terramare rétegig leásatván, rövid idő alatt nyerjek áttekinthető keresztmetszetet és pedig oly helyen, mely mint lehetőleg teljesen érintetlen, legalkalmasabb volt elfogulatlan vélemény képződésére.

A legkésőbbi felső réteg, durva cserepeknél egyebet nem adott, melyek valamennyien majdnem kavics apróságúak voltak, mint rendszeren az oly helyről kikerülő cserepek, hol az eke sűrűen járt. Amint azonban a domb oldal felméréséhez fogtam, hogy kiinduló pontot keressek a méréshez és lássam, hol kezdődik a cserép réteg, kézzel piszkáltam a földet; a 17. ábrán szemközt és oldalnézetben bemutatott félhold formájú arany ékszer akadt kezembe.

Az ilyen alakú aranyékszereket a bronzkorba szokás sorozni. Formáját tekintve, feles alakja azon aranyékszereknek, melyek egy arany pálczából oly módon készítették, hogy mindkét vége a pálczának ilyen félhold alakú felkunkorodásban végződik s rendszerint úgy össze vannak nyomva, hogy a két félhold alakú vég egymásra hajlik s ez által az ékszer szívalakú gyűrű formát nyer. Ezek ritkán fordulnak elő így egyedül, mint a mi tószegi példányunk, hanem rendszerint több van együtt egy-egy lánczchá fűzve, mint azt a 17. ábrán közlött, egy erdélyi ilyenmű leletben is, hol három gyűrű képez egy lánczot, láthatjuk.¹ E formának jellegzetessége nem abban áll, hogy össze nyomva azt a bizonyos szív-alakú karika formát nyerje; hanem egyes-egyedül végeinek félholdalakú felkunkorodásában. Ez képezi tipikus vonását; mily mértékben van össze nyomva, az mellékes, mert van olyan is, mely épen semmit sincs össze nyomva, hanem félholdszerűleg bekunkorodott végeivel egészében legjobban hasonlít valamely tojásdad fogantyúhoz vagy fülhöz. Egy ily példányt mutat Hampel József Bronzkori Atlasza után² a 18. ábra, melyről csak annyit tudunk, hogy Magyarországon találták. Bronzkori régiségeink vésett díszítményei között lépten nyomon akadunk ily fajta félhold idomú kunkorodásokra, így a Pusztaszent-Királyon talált korongos, bronzcsákányon³ a gaurai leletből származó két csákányon,⁴ valamint egy más a mezőberényi leletből származón,⁵ végül a zürichi régészeti társulat múzeumában levő, de magyarországi származású két kardpenge töredék tövén.⁶

E vonatkozások a bronzkorba utalják ezt a kis tószegi arany ékszert.

¹ Hampel József Bronzkori Atlasza XLVII. tábla 7. sz. után.

² U. o. XLVIII. táb. 4. sz.

³ U. o. LXXXI. táb. 4. sz.

⁴ U. o. LXXXII. táb. a) és LXXXIII. a).

⁵ U. o. LXXXIV. t. 1. sz.

⁶ U. o. LXXXV. t. 2. sz.

Azonfölül a rozsaji leletben, hol többek közt három korongos bronz csákányt találtak, egy agyagbögre és több más tárgyon kívül nyolcz darab arany ékszer is fordult elő, melyek typus tekintetében, némi rokonságban vannak e kis ékszerrel.

A tószegi arany ékszer tehát mint újabb jellemző emlék járúl azon bronz és agyagleletekhez, melyek már korábban találtattak Tószegen és bronzkori jelleggel bírnak.

De mint a Tisza mentén eddig tanulmányozott legtöbb egyéb őstelepen, itt is vannak egyéb jelek, melyek mutatják, hogy a vidék későbbi korokban is lakva volt. Így az előbb bemutatott antik fülbevaló, egy csontból készült csat, melyet még 1880-ban szerzett a n. múzeum Tószegről, ilyenek a felső rétegben észlelt vas maradványok és végül egy csontnyél töredéke, melyet itt rajzban is bemutatok s a melyet mint a Lapos Halomról származó régiséget egy paraszttól szereztem.

Dr. Pösta Béla.

CSOMA JÓZSEF RÉGISÉGGYŰJTEMÉNYE.

(MÁSODIK BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.)*

Hogy az egész gyűjtemény érdekességéről fogalmat nyújtsunk, összeválogattuk különböző lelhelyekről került szórványos leletek feltűnőbb darabjait is s azokat egyenkint mutatjuk be.

Az 1-ső szám alatt a korláti lelet egy eltévedt darabját, füles és tokos bronz vésűt látunk, mely köpüje nyílásának szép metszése s oldalain levő domború zig-zagos díszítésével válik ki. Hossza 11. cm. köpüjének hossz-átmérője 5, élének átmérője pedig 4.05 cm. Súly: 230.03 grm. Köpüje nyílásának metszésére nézve a poroszlói lelet, oldalának díszítésére nézve pedig a m. n. muzeum egy példánya állanak hozzá legközelebb.**

Második szám alatti rajzunk, erős homokkőbe véssett öntő-minta, melynek lelhelye Nagyfalu. Valamely bronz karika megöntésére szolgált. Szerszámok és különösen tokos vésők öntő-mintái leleteinkben gyakoriabbak, mint e féle egyszerű tárgyakéi. Az egész kő legnagyobb hosszátmérője 7.04 cm. a karika átm.: 4.08 cm.

A 3-ik szám alatt ugyancsak Nagyfaluból s ugyanazon kőből, mint az előző öntő-minta volt, az ősember egy érdekes szerszámját mutatjuk be. Ez szolgált neki a bronz sőt néha a csont tűk hegyesítésére is. Az erős surló képességű homokkőbe ugyanis erősen lenyomta az illető tű hegyét s addig dörzsölte, míg a kívánt vékonyságot el nem érte, a kőben látható bemélyedések e művelet nyomai.

A kő hossza 6.04 centimeter szélessége 3.03 centimeter vastagsága pedig 2.02 centimeter.

Az őskori cseréptárgyak, melyek a rajtok előforduló díszítmények miatt,

* Az első közleményt lásd Arch. Ért. Új f. VIII. k. 343—352. l.

** *Hampel.* Bronzkor XI. és XII. Tábla.

az ősnépek ízlésének bizonyára legbeszélőbb tanúi, a Csoma-féle gyűjtemény őskori részének is egyik legkiválóbb csoportját képezi. Összeválogatásukban is nyilvánul a szakértelem, a mennyiben a legkülönbözőbb s legfigyelemre méltóbb technikákat és ornamentikát látjuk itt egymás mellé helyezve.

A 4-ik szám alatti edénytöredék valamely nagyobb edény részlete, mit nemcsak e darab arányai, de falának vastagsága is bizonyítanak. Ornamentikája érdekes. Függőleges vonalközök által több mezőre volt fölosztva, a mezők pedig — vonalakkal díszítve, melyek egymás felett több sorban ismétlődnek. Ily díszítési motívumok a halstatti leletek cserepein ismeretesek. Hossza 13·08 cm. szélessége 7·05 cm. s legnagyobb vastagsága 3 cm.

A devecseri őstelepről közöljük itt két cserépedény töredékének mását.

Az 5-ik szám alatti feketés barna égetett cserépedény oldal-részlete, melyen fent már közel az edény pereméhez három sor benyomott díszítés fut körül. Apró körbe nyomott kereknek tekinthetők ezek, melyekből a két szélső sor nagyobb a középső pedig kisebb. A benyomott díszítés az őskori fazekas-művességben már fejlettebb technikára mutat s a bronzkor későbbi szakában lép föl. Nem kellett ugyanis az illető díszítési motívumokat ugyanannyiszor, a hányszor az edényen előfordultak, mindig szabad kézzel alakítani, hanem kifaragván azt egy darab kőből csontból vagy kemény agyagból, egymásután annyiszor nyomták be a még lágy edény falába, amennyiszer a díszítendő felület megkívánta. Ilyen edény-bélyegzők leleteinkben nem ritkák, különösen báró Nyáry Jenő pilini leleteiben jöttek elő nagyobb mennyiségben és változatban.* Az 5-ik számú töredék legnagyobb hossza 15·03 cm. szélessége pedig 8·02 cm.

A 6-ik számú cserép valamely gazdagon díszített edény-töredék, rajta a fogazott és a körkörös díszítés különböző csoportosításokban fordul elő. Az összes díszek itt is benyomottak s mint a rajta levő nyomok mutatják, a mélyen fekvő díszítések itt gipszszel voltak kitöltve. A körkörös dísz rendszerint három koncentrikus körből van formálva. Hasonló díszítések a nagyérdekű soproni leletben fordultak elő, a melyek azonban már vaskorsók voltak.** Hossza 8, szélessége 5 és falvastagsága 1·07 cm.

A 7-ik számú töredék egy nagyobb szabású durván készült cserép edény füle, Búd határából. Az anyag sötét barna agyag, rosszul égetve, melyről e darab után, noha fenekét, mely rendszerint a legbiztosabb bizonyítékot szolgáltatja e tekintetben, nem látjuk, mégis azt is kimondhatjuk, hogy nem korongon készült. Az egész tehát a leghatározottabban bír az őskori cserepek minden jellegével s mindamellett, mint rajzunk is mutatja, kiülő domború alakításban csúcsíves díszítményekkel találkozunk azon, mely pedig a késő középkor s az újkor uralgó ornamentikája volt. Maga ez a díszítés, valamely durva eszközzel van alakítva. Legnagyobb hossza 11, szélessége 9·05, a fül szélessége 4·07 s a cserép legnagyobb vastagsága 1·05 cm.

Nem kevésbé érdekes a 8-ik szám alatt bemutatott cserépdarab. Az őskori, durván égetett vörös agyag edény fala hajdan ketté volt törve; az őskori mes-

* *Hampel* Catalogue de l'exposition préhistorique. 1876. 120. lap.

** *Paur Iván* a soproni bécsi domb vaskori temetője. Arch. Ért. 1886. 97. lap.

ter nem akarta elveszni hagyni egész edényét, fogta tehát s az elrepedt részt egy erős vaskapocscsal foglalta össze, melynek két hegyes végét az edény oldalaiba verte, mint azt rajzunk mutatja. Ügyességet kívánó eljárás volt, nehogy a cserép a beverési helyeken újból elhasadjon. Hossza 9.05, szélessége 7.05, a cserép falvastagsága 1.04 s a vaspánt szélessége 1.01 cm.

A 9-ik szám alatt Szt. Ivánról egy díszes kis edénykét mutatunk be, mely finomabb folyadék tartására szolgálhatott. Az edényke hasán két vonal s két bevéssett rovátkolt vonaldísz fut körül, e rovátkolt dísz fedi az edény szájának peremét is, fent az edény oldalán egymás mellé helyezett három köröcske s egymás alá tett két köröcske váltakozik. Mindannyi mélyen be van vésve és fehér anyaggal kitöltve. A kupalaku kis fedő, mely pontosan reá illik az edényke szájára, szintén hasonló technikával és ornamentikával van díszítve. Az edény hasának két kiálló csücske, és szájának pereme valamint a fedőcske is két két helyen át van fúrva, úgy hogy egy zsinor keresztül fűzésével a fedő az edényhez foglalható s az egész függő helyzetben a zsinoron hordható. A cserép színe világos barna. Az edény magassága 7.03, legnagyobb szélessége 8.05, szájnyílása 6.01 cm. A fedő magassága 2.02 cm.

Következő szám alatti kis edényünket, úgy anyagának színe, és égetési minősége, valamint technikájánál fogva is közel egykorúnak kell az előbbennel jelezni; jöllehet ennek lelhelye Devecser. Formájának pontos körkörös arányai, gondosan kivitt feneke és szépen, egyenletesen csiszolt belseje azt mutatják, hogy az edényke már korongon készült.

A nagyjából gömb alakú edény hasán körül futó pánt, melynek közepén pont sor fut körül, az edényt két főrésztre osztja. Úgy az alsó, mint a felső felület azután egymással váltakozó négy főmezőre oszlik, melyeknek egyike keresztezett vonalakkal, másika pedig spirális vonalakkal van díszítve. Az edényke száján egymással átellenben két-két lyukacska van furva, azon célból, hogy zsinoron hordható legyen. Az edény legnagyobb átmérője 8.02 cm., szájának átmérője: 5 cm., fenekének pedig átmérője 3.05 cm.

A 11. szám alatti, vonalakkal és pontokkal díszített tárgy rendeltetése talány előttünk. Eltörve nincsen, tehát a maga egészében áll előttünk.

Valószínűleg játékszer vagy amulet, bűvös jelkép volt. *Torma Zsófia* tordosi őskori leletei között nem egy olyan van, mely e tárgyra emlékeztet.

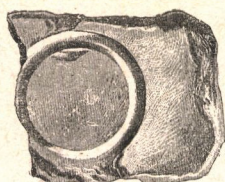
Hosszasága 6, szélessége 3.03 cm., vastagsága pedig 1 cm., Lehelye: Felső, Vadászon levő Földvár.

A 12. és 13-ik számok alatt a jótügyi őstelepből került két állat, alakot ábrázolják, a minők elég gyakran előfordulnak őskori leleteinkben. Nem tudjuk meghatározni, hogy gyermekjátékok, vagy apró bálvány, alakocskáknak tekintendők-e? Annyi azonban bizonyos, hogy az őskori plasztikai művészetnek hazánk területén legelső emlékei gyanánt tekintendők, s épen ezért érdemlik meg figyelmünket.

A 12. szám alatt mindenki fel fogja ősmerni a bikát, oly formában amint szokták ábrázolni Apist. A 13-ik szám alatti alak talán karcú ló. A ló egész rajza kezdetlegesen de oly felismerhető módon van itt ábrázolva, mint azt a legrégibb szobrászati emlékeken s a barbárkori kelta ezüst pénzekben annyiszor

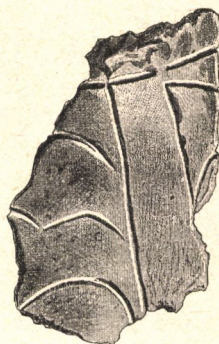
1.

2.

3.

4.

10.

5.

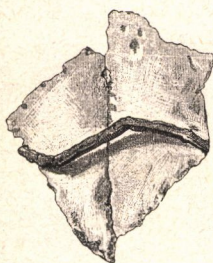
6.

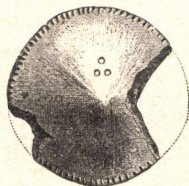
7 a)

7 b)

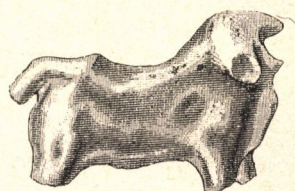
8.

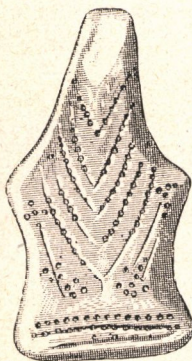
9 a)

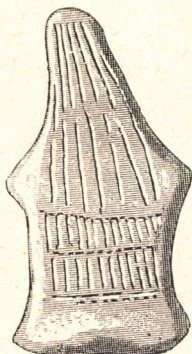
9 b)

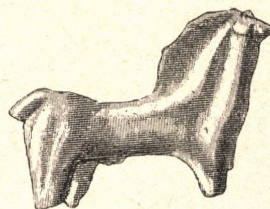
12.

11 a)

11 b)

13.

ŐSKORI RÉGISÉGEK CSOMA JÓZSEF GYŰJTEMÉNYÉBEN.

látjuk. Hasonló példányok báró Nyáry Jenő pilini leleteiben és a szihalmi telepen nagyobb számmal jöttek elő.*

Csoma gyűjteményének ez őskori emlékcsoporton felül legbecsesebb részét s egyszersmind a legtekintélyesebbet is a fegyverek képezik, melyek között van két teljes és egy fél vértzet a XVI—XVII. századokból, két «hóhér» pallos, buzogány, egy tör s egy velencei cinquedeo Leonardo Donato czímerével.

Szép példányok még e gyűjteményben a keleti fegyverek és török yatagánok, kiválik közülök egy nagy harci bárd és buzogány, mindkettő aranynyal és ezüsttel gazdagon kiverve. Ezen kívül vannak vasingek, sisakok, csata csépek, alabárdok, négy szép kosaras markolatu egyenes kard, u. n. Schiavonák, damaskusi, fringia, Mária-Terézia pengék, udvari díszkardok, köztük egy római pénzekkel berakva, török nyilak, nubiai és szudáni fegyverek, néhány kízó eszköz és régi sarkanytyúk egész sora.

Nem hagyhatok végül megemlítés nélkül egy kis érem-gyűjteményt, melyben egy csoportban össze van állítva a Rákóczyak legtöbb érme és emlék-érme. Hasonlóképen meg kell említenem a XVI-ik század elejéig visszamenő ötvösműveket, szép mivű kelyheket, kupákat, serlegeket, ékszereket, mintegy 50 darab régi fayance-ot, nem különben a gazdag levéltárt és okmánygyűjteményt, sok százra menő kiadatlan nagybecsű okmányaival, köztük 10—12 darab armális, czímeres nemes-levél Zsigmond király korától kezdve, s több Árpád-kori okirat.

Végül meg kell említenem a több ezer kötetre menő szakkönyvtárat.

Dr. Szendrei János.

ANTIK MYTHOLOGIAI DOMBORMŰVEK A NEMZETI MÚZEUMBAN.

A M. N. Múzeum mythologiai érdekű emlékeinek ismertetését, melyet ezen folyóirat korábbi füzetében a Medea szobrával kezdettem,** ezúttal folytatva, legelőször a görög hősmonda további emlékeit sorolom föl, az istenek mythosait ábrázoló emlékeket pedig későbbre hagyom.

Kezdjük a thebai mondakörön. Erre vonatkozik egy ismeretlen lelhelyről való dombormű mely már hosszabb idő óta van a Múzeum birtokában; magassága 87, szélessége 59, vastagsága 30 cm., anyaga mészko. Ödipust látjuk, a mint a rejtély megfejtésében elmerülve homályos sziklán ülő, feltűnően kis mértékben előállított sphinx előtt áll; jobbját mintegy gondolkodásba merülten fejéhez emeli; balja hátra nyújtva a lándzsát tartja; rövid chlamydion képezi öltözetét.

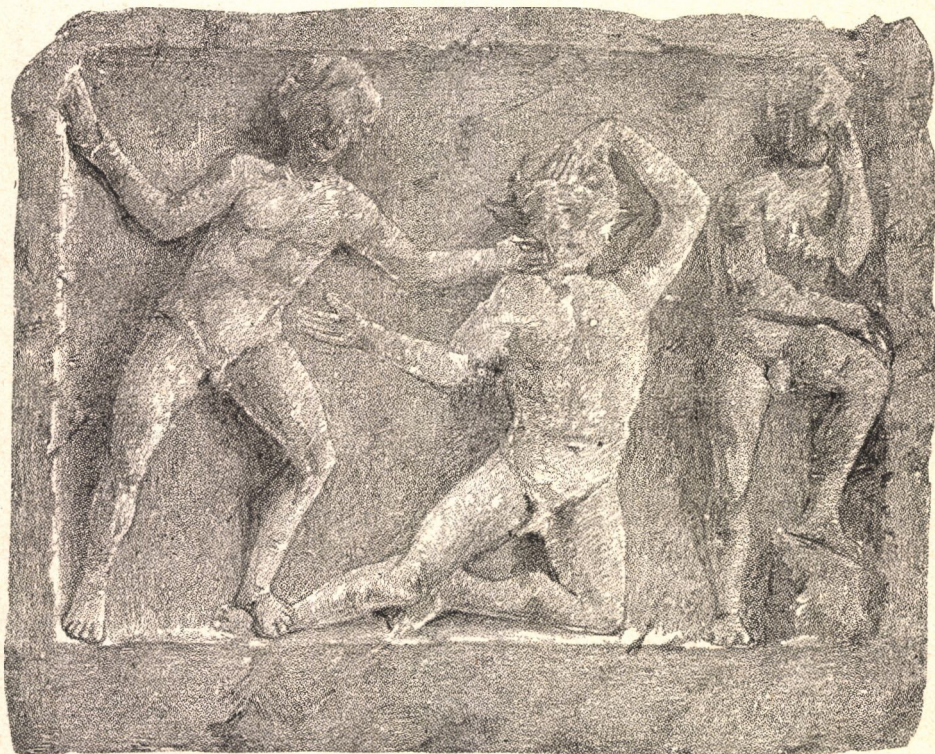
Overbeck 1857-ben csak két római köemléket ismert, mely e tárgyra vonatkozik; azóta ugyan néhány emlék hozzájárult, ámde képünk mégis

* *Hampel*. Catalogue. 118—19. lap.

** Lásd A. É. 1889. 1. füzet.

a római művészet ritkább előállításai közé tartozik, úgy hogy a múzeumi domborműnek már az emlék-statistika szempontjából is bizonyos fontossága van. Ezenkívül azért is érdekes, mert az ezen jelenetet ábrázoló emlékek legegyszerűbb típusát képviseli s kétségtelenül jó régi minta után készült, a mi különösen a marseille-i domborművel szemben figyelemre méltó, mert azon a római provinciális művész akaratlan anachronismussal a görög hőst római katona viseletében állította elő.*

Az attikai mondakört az 1. szám alatt ábrázolt emlék képviseli.

1. MINOTAURUS MEGÖLETÉSE.

Nagyobb mértékű (m. 135, sz. 160 cm.), Ó-Budán talált mészkőtábla, melyet rajta olvasható megjegyzés után Rómer az építőmester udvarából a Múzeumba hozatott. Emlékünk Minotauros megöletését mutatja: Theseus balról előrerohanva bal kezével a térdére rogyott bikafejű ellen-

* V. ö. Overbeck Heroengallerie 52. l. — Hozzá járúlt emlékekre nézve l. p. o. Benndorf-Schöne Lateran. Mus. Nr. 387.

Stark Städtleben in Frankreich 578 l. Vienne-i relief-tábla); u. o. 586 és Dilthey Annali 1869, 9. l. tav. d'agg. D. (Marseille-i relief.

Le Bas-Reinach, voyage archéologique pl. 87.

A renaissancekori művészet costumachronismusának ez ókori előjárójának több, elég számos pendantja van, melyeket összeállítani érdekes feladat volna.)

ségét fején fogta s jobbában forgatott buzogánnyal halálos csapásra készül ellene. Minotauros próbál baljával Theseus fogásától menekülni, jobb karját pedig győztes ellensége felé terjeszti. Jobbról sziklára helyezett lábbal a Theseussal Krétába jött attikai ifjak egyike áll és csendesen nézi a harcot. A gyöngye vidéki mester jó minta után dolgozott. Művét egyszerű keretbe foglalta.

A minotaurosi kaland az ókori művészet kedvencz tárgyai közé tartozik, különösen az edényfestők szerették; sokkal ritkábban találkozzunk vele szobrászati emlékeken.*

Az ismert emlékek közül a muzeumihoz kettő áll legközelebb, az egyik a kölni sírláda egyik domborműves oldallapja és a mozaik képek

2. IKAROS (A).

közül a salzburgi Theseus mozaik középmezéjén látható kép, melyet mások után Arneth Archæologische Analecten cz. munkája 5 tábláján tett közzé. Hogy mind a három emlék ugyanegy mintára megyen vissza, azt csekély eltérések daczára valószínűnek tartom. Minotauros állásában a n. múzeumi dombormű a mozaikképpel megegyezik; de chlamyst Theseus csak a kölni sírládán és a salzburgi emléken visel. Domborművünk sajátsága a szemléltető ifjú, kivel csak görög edényfestményen találkozunk, római kori Minotauros emlékeken nem szerepel s azért valószínű, hogy emlékünkből régebbi stílus minta után készült.

* V. ö. A. Conze, Theseus und Minotauros. Berlin 1878. — Arch. Zeitung 1884. 106. k. 271. kk. 1. — A kölni sírládáról I. Welcker, Bonner Jahrb. VII. k. III. tábla. 94. kk. 1.

Ez emlék épannyira attikai, mint krétai érdekű, ide tehát ez utóbbi mondakörbe tartozó más emléket is csatolhatunk.

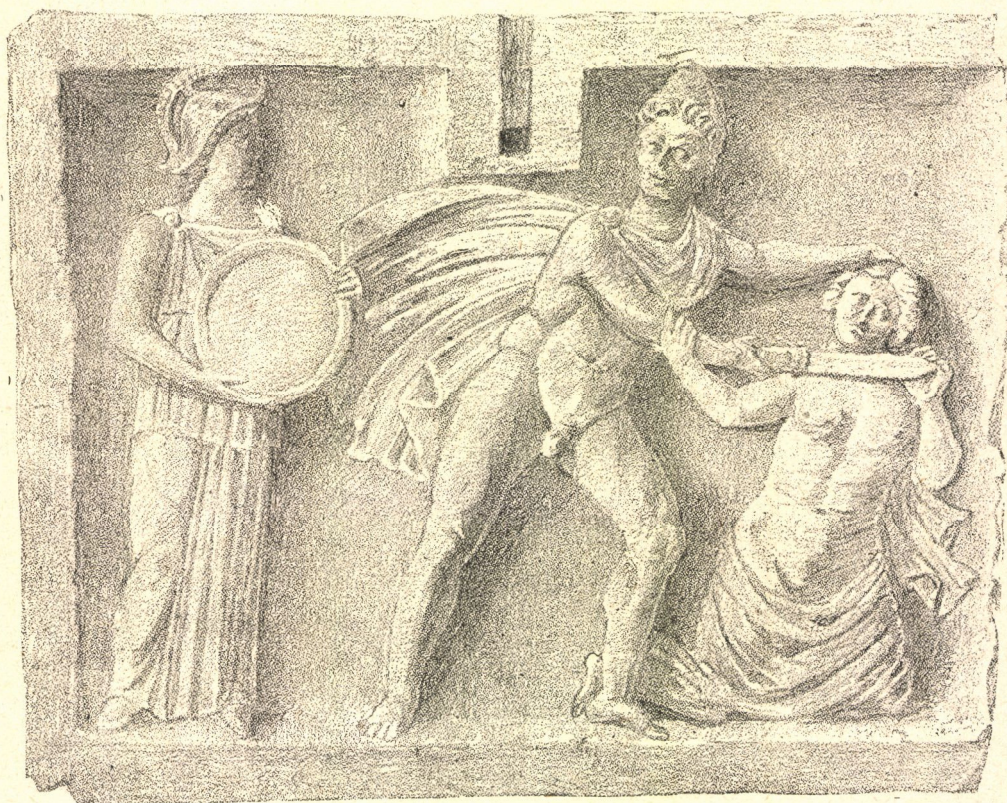
2. és 3. sz. ábráink két szobortöredéket mutatnak, melyek kivitelük által provinciális kőfaragó alkotásainak mutatkoznak. Annnyira egyeznek meg egymással, hogy e helyt egyszerre említhetjük. Mindkettő, sajnos, rossz állapotban van. Az első töredék (A, mészkő) 54 cm., a második (B, márvány) 35 cm. magas. A két emlék ifjút ábrázol, a ki vissza hajlott karokkal, melyekhez szalagok által szárnyak vannak illesztve,

3. IKAROS (B).

repülni készül, illetőleg már repülni kezdett. A-nál a karok csak kevésbé vannak felemelve; a felső czombok közepéig fentartott láb-szárak futó állást mutatnak; az alak egészen meztelen. B-nél a karok erélyesebben voltak felemelve, az ifjú chlamyst visel, testéből csak a melle közepéig érő töredék maradt reánk, karjai is a szárnyakkal együtt nagyrészen szintén letörték. Kit állít elő e két töredék, az perczig sem lehet kétséges. A szárnyszalagok világosan Ikarosra vallanak, kinek szárnyakkal való mesterséges ellátását úgy szokták ábrázolni az

ókori művészek.* Kevésbé egyszerű az a kérdés, hogy minőnek kell képzelnünk a szóban forgó alakok eredeti felállítását. Erre nézve a kézikönyvekben felsorolt Ikaros- emlékek semmi támaszt nem nyújtanak; csak a velünk szomszédos provinciális művészet területén találhatunk reá felvilágosítást. Lipp Vilmos a vasm. rég. egyl. évi jel. V. évf. 7. sz. ábra alatt egy mésző-alakot ismertetett, melyet ő ugyan nemzőnek tartott, ámde Robert Schneider (Archæol. epigr. Mittheil. 1878. II. 1.) autopsia alapján Ikarosnak mondta, egyúttal a gráci Johanneum két

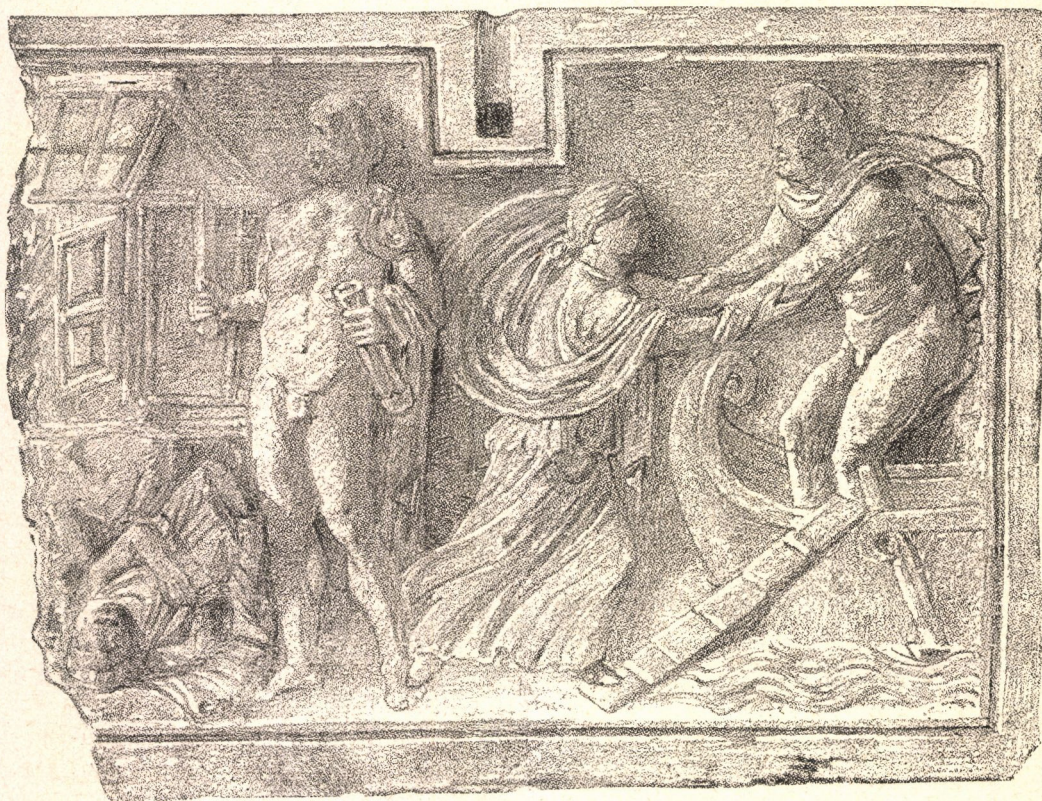
4. MEDUSA MEGÖLETÉSE.

hasonló emlékére hivatkozván. Továbbá Conze (Röm. Bildwerke 2. 8. 1., 5. jegyz.) a Muchar által ábrázolt gonovitzi sírkő legfelső alakjában szintén Ikarost vélt látni, mire nézve a gráci emlékekre és a bécsi Antikencabinetben levő töredékekre hivatkozik. Ezen analógiák szerint

* L. Róbert Arch. 14. I. 5. jegyz.: «Auf allen Ikaros-Darstellungen wird die künstliche Beflügelung durch Arm- und Brustbänder angedeutet»; v. ö. a carnuntuni relieftöredéket is Arch. epigraph. Mittheilungen 1886. p. 38 — Muchar Gesch. von Steyermark I. 383. I. 4. tábla. — Az Ikaros- emlékekre nézve általában elég, ha Baumeister cikkét idézem.

kell a mi emlékeink eredeti felállítását is megítélni. Legvalóbbszínűnek tartom, hogy mindkettő a Muchar-féle alak módjára római sírkő disztéményét képezte.*

Áttérve az argosi mondakörre a 4. sz. ábra márvány táblát mutat, mely úgy mértékei és anyaga, mint kivitele azonossága szerint az alább tárgyalandó Iphigenia domborműhöz tartozik. Hossza 97. cm., szélessége 72 cm., vastagsága 16. cm. Az előállítás tárgyát Medusa megöletése képezi, jobbra a szép leány gyanánt ábrázolt szörnyalak térdeibe

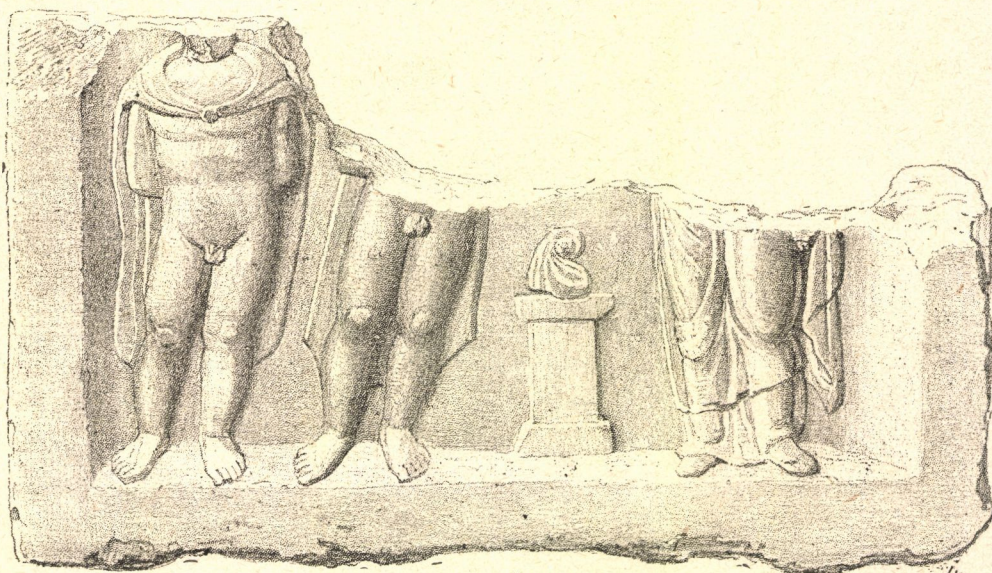

5. IPHIGENIA MENEKÜL TAURISBÓL.

rogyott, balról a lebegő chlamyssal öltözött phrygiai sapkát fején viselő, Perseus közeledett, bal kezével Medusát hajánál fogta, jobbjával nyakára szegezte kardját. Feje visszafordul, hogy ellensége kövé meresztő pillantását kikerülje. Védő istennője Athene sisakkal a fején mögötte áll és pajzsát tükörként tartja oda Perseusnak — az ókori irodalom sok

* Más alkalomra tartom fenn magamnak a római sírsymbolika ezen eddig oly kevés emlék által képviselt idomát irodalmi források alapján is részletesebben ismertetni.

helyéből általánosan ismeretes motívum szerint. Kivitelére nézve domborművünk a legjobb pannonai emlékek egyike. A visszatükrözésnek optikai törvényei ugyan nincsenek tekintetbe véve, de csak azért, mert a művész előbbre tette a relieftechnika helyes megfigyelését, s ez emlékünknnek más hasonló emlékekkel közös sajátsága. Medusa megölése az antik művészet leggyakoribb előállítási tárgyai közé tartozik. Nem szándékom az erre vonatkozó különböző technikájú emlékek alig áttekinthető számát összehasonlítás kedvéért felsorolni és csak két észrevételre szorítkozom. Egyik az, hogy a provinciális emlékek közül a

6. IPHIGENIA S A KÉT IFJÚ.

Muchar által ép oly rosszúl ábrázolt, mint hibásan megmagyarázott oswaldgrabeni domborműre* figyelmeztetek, mivel valószínű, hogy ezen kép készítője ugyanazon mintát használta fel, mint a mely a múzeumi tábla művésze előtt lebegett.** A másik az, hogy mindkét kép mintája híres művész alkotására megy vissza s ez különösen a Millin (Gall. myth. 386) által publikált éremből következtethető; v. ö. a Lukianos (de domo 25) által leírt képet is.

Hátra van, hogy a trójai mondakör emlékeit vegyük szemügyre. Az Iliasra vonatkozik a Hektornak meghurczoltatását ábrázoló két töre-

* 8. tábla 6. sz. 404 l.

** A fentebb tárgyalt előállítási typusnak mintegy rövidítését mutatja egy Vác-ról a Múzeumba került domborműves kő, mely előlapján (66 cm. hosszú, 87 cm. magas) Medusát és Perseust ugyanezen minta szerint mutatja; Athene elmaradt, minék következtében Perseus visszapillantásának egyik főindoka megszűnik. Ez jellemző példa arra, minő gépies módon használták az ókori műiparosok mintáikat.

dék, melyeket ezúttal képen még nem mutathatunk be. Vastag márvány táblák, magasságuk 61, vastagságuk 25, hosszúságuk 120+16 cm. Sajnos, hogy mindkettő nagyon megrongált állapotban maradt reánk. Előállításuk csak nagyjából ismerhető fel, de azért meg lehet őket magyarázni.

Mindkét töredék egész hosszában egy város különféle építészeti részekből álló kökerítése képezi a hátteret; a fal előtt kétfogatú kocsit látunk, melynek kosarában pánczélos hős áll — Achilles; bal kezével a féket és az ostort tartja, jobbát visszafelé emelte, talán az asszonyok irányában; úgy látszik, mintha ebben a kezében valamit tartott volna. Kocsijához oda van kötve Hektor meztelen teste, melyet így végig hurczol. A második töredéken a város kapuja előtt (?) két asszony nyomait látjuk, kik — az egyik kiterjesztett karokkal — a kocsi után siet-

7. DOMBORMŰ TÖREDÉKE.

nek (?). Az Ara Casali-féle dombormű analógiája szerint a két alak talán Andromache és szolgája.

Rosz fentartása dacára emlékünks figyelemre méltó, mert Hektor meghurczoltatását ábrázoló római kődomborművek csekély számmal vannak. A szóban levő jelenetet Overbeck (*Heroengallerie* 459. k. 1.) öt római domborművön ismeri. Most már néhánynyal többet sorolhatunk fel; köztük van a mária-saali dombormű (*Jabornegg-Altenfels Altertümer in Kärnthen* 68. l. CXLIII.) és a gradische-i tábla (*Kanitz Röm. Funde in Serbien* 11. l. III. t. 4. ábra). Ezeket kiemelem, mivel Roscher szótárában hiányzanak. Tehát ezen emlékcsoportnál statisztikai fontossággal is bír a múzeumi példány.

A trójai mondakör sokkal később keletkezett részét t. i. az Orestiót két emlék képviseli, melyet a szaktudósok már az *Arch. epigraph. Mittheilungen*-ben történt említésükről ismernek; adjuk itt ábráikat és kísérjük néhány észrevétellel.

Az 5. sz. alatt bemutatott domborműves tábla a fentebb említett Medusa dombormű ellenoldalát képezi: Iphigenia Taurisból való menekülését állítja elé. Jobb oldalon a hajót látjuk; Orestes már benne áll és megtámasztja Iphigeniát, a ki készül deszkahídon a hajóba szállani. Az eidolon nem látható, balfelől a parton Pylades áll, kivont kardját jobb kezében, hüvelyét a baljában tartja; mellette sziklalejtőn holt ember teste fekszik, kinek öltözete, homlokszorítója, arcza Thoasra vall. A lejtős szikla magaslatán Artemis szentélye látható. Az emlékünktől képviselt typust hasonló emlékek egész során ismerjük, összegyűjtötték Robert fontos értekezésébe (Arch. Zeitung 33. k. 133—148. ll. (185.) és Schneider (Arch. epigraph, Mittheil. I. 165).

A múzeumi emléken figyelemre méltó, hogy művésznünk mikor a menekülési jelenetet a mythos más jeleneteivel való összeköttetéséből kiragadta és önállóan ábrázolta, következetes volt s a templomszikla hozzátoldásával balfelől térbeli befejezést adott neki. Az emléket azért is nagy fontosság illeti, mert ezúttal a földön fekvő alakot itt teljes biztossággal Thoasnak nevezhetjük, tehát új támpontot nyerünk vele Robert ellen, a ki ismeretes hypothesisében ez alakot másképp magyarázza.

A Múzeum második Iphigenia-emléke (6. ábra) egy Ó-Budán talált római sírláda keskeny oldallapját képezi, csak alsó része maradt reánk, hossza 110 cm.; értekezett róla Weisshäupl, Arch. epigr. Mittheil. X. 116. k. 1. A dombormű a taurisi események egy korábbi mozzanatát tárja elénk, jobbra az oltár mellett álló Iphigeniát mutatja, míg a bal oldalon a két ifjú összekötött kezekkel várja a halált, határozott cselekményről alig lehet szó. Emlékünk kivitele legdurvább provinciális technikára vall.

Legyen szabad jelen közleményemet egy kérdéses emlékkal befejezni; a 7. sz. alatt ábrázolt töredék (hossza 42, szélessége 19, vastagsága 5 cm.; anyaga homokkő, lelhelye Ó-Buda) ifjút mutat, ki balra sietve, nem elég világosan felismerhető tárgyat visel karjain. Igen valószínű, hogy valamely mythologiai jelenetnek egyik töredékével van dolgunk, de hogy melyikkel, ezt eddigelé nem sikerült kitalálnom. — Talán akad valahol párhuzamos emlék, mely valamikor töredékünkre meghezza a kívánt világosságot.

Ziehen.

ÚJABB LELETEK ÉS HELYRAJZI ADATOK AQUINCUMBÓL.

Az ó-budai «Papföldön» a fővárosi hatóság gondoskodása folytán évente foganatba venni szokott ásatásokon kívül, melyek eredménye külön jelentések és leírások tárgyát képezi, a legközelebbi évek folyamán fordultak elő más *alkalmi* munkálatok is, melyek történelmi és régészeti tekintetben érdekes dolgokat hoztak napfényre. Ezeket kívántam ez alkalommal röviden ismertetni.

A főváros közönsége tudvalevőleg magyar műemlékek, nevezetesen a Fehér Egyház keresését is elrendelte. A részemről annak idején ismertetett I. Lajos királyféle határjárási okirat szerint, a hajdani Alba Marianak jelzői kelet felől a szentendrei út mentében elvonuló római vízvezeték pilléreinek maradványai, különösen az «utolsó pillér»; nyugat felől pedig az ezen útvonallal az ó-budai szőlőhegyek alján párhuzamosan haladó, vörösvári — előbb bécsinek nevezett — országút azon szakasza, mely a vámháztól az úgynevezett kerekmalomig terjed. Mindkét vonalon tehát 1883—1885-ig ásatásokat eszközöltem, és pedig a városból kifelé menve jelentkező első pillértől kezdve, mely a beléje illesztett Mária-képtől «Maria am Stein» nevet visel, befelé, egész a Majláth-utca nyílásáig; tehát körülbelül 1200 folyó méter hosszában, mindenütt a meglevő pillérek vonala irányát követve, mert meg valék győződve, hogy ezeken vezették be a vizet a löpormalmi forrásokból a floriántéri nagy hypocaustumba, és hogy meg kell találnom a Nagy Lajos király határjárása korában (1355-ben) még megvolt, de azóta eltűnt utolsó pillér maradványait is. Föltevésemben nem is csalódtam. A Grunwald féle szeszgyár fölött az «ultimus lapist» megleltem egy, a felsőb-beknél sokkal tömörebb pillér maradványaiban, melynél a vízvezeték kétfelé ágazott el, u. m. folytatólag déli egyenes irányban és kelet-délnek fordulva, mely bizonyosan egy másik — talán a hajógyári szigeten régebben föltárt fürdőbe vitte a vizet. Hogy ez vala az utolsó a föld színe fölött épített pillér, abból győződtem meg, mivel ezentúl a csatornát tartó falazat meg nem szakított vonalban váltotta föl a pilléreket, hova tovább e falazat nyoma is eltűnt, de előkerültek a föld alatt ugyanazon vonalban, lapos kövek és szegélylyel ellátott másfél lábnyi széles téglák párosával, a vízvezeték folytatásául és nehogy legkisebb kétség is fenmaradjon ez utóbbinak iránya felől, fölásattam a Florián-utczában a hypocaustum környékét is éjszaka felé, és megleltem ugyanezen csatornának ide való beömlését, egyúttal pedig egy másikat, mely a fürdőben elhasznált vizet a Dunába vezette vala. Ennek nyomozásával csak akkor hagytam föl, midőn a csatornában térden mászva előrehatoló emberem a szomszédház lakószobája alá jutott, és attól kelle tartanom, hogy őt valami baj érhetné. A hypocaustum déli oldalán ismét előtűnt a vízvezeték folytatása, mely délnek tartott, és midőn az innét távolabb eső vörösvári utcán végig a fővárosi építészeti hivatal csatornát ásatott, az árok mindkét oldalán ugyanazon római vízvezeték jó karban levő, délnek irányuló üregei tűntek föl. A két méternyi széles csatorna árkában továbbá, a Szt.-Florián szobra fölötti irányban számos faragott kőlap, szegély- és párkány-

kövek töredékei kerültek elő és a törmelékből az olasz munkások mécseket (lucerna) kotortak ki, melyek némelyike «Fortis» bélyeggel van ellátva. Ezek közt van egy három csőrű. E helyen hajdan temető, illetőleg sírbolt-mező volt; itt a sarcophagnak semmi nyoma; az elhúnytak *hamvai* zárt sírboltokban voltak elhelyezve, melyek omladékai alatt maradtak meg épen a mécsek is. Ugyancsak e csatorna ásásakor került elő egy fölírtos nagy téglá, melyen cursiv betűkkel a breucok VII. cohorsára vonatkozó érdekes fölírat van bevájva.

A római vízvezetés pilléreinek fölásásánál a szent-endrei országút baloldalán, és pedig a szeszgyár fölött akkor még üresen állott háztelkek hosszában, valamint a város felé elterülő szabad mezőn, még más érdekes fölfedezést is tettem. Itt az útszéli 3 méter széles árokban, körülbelől 1 méternyi mélységben egymáshoz sorakozó magán házak alapfalai jelentkeztek; hol a tér engedé, ásattam oly szélességben a mint lehetett, és több helyütt előkerültek a házak homlokzatai apró, két méternyi egyenletes szélességű kamarákra fölosztva, bejárataikkal, melyek végében voltak két oldalról a lakószobák és középtűt az udvar. Itt tehát utca volt, melyre boltok nyíltak, közelebb a városhoz a gőzfürdőkben állani szokott apró trachit oszlopok hevertek szétszórva a törmelékben, jeléül annak, hogy e magánházak fürdővel is el voltak látva. De mi leginkább föltűnt: a házak közelében a védgát felé öt vagy hat kisebb-szerű kőszir és nagy lapos téglák szerte-szét hanyva. Nyilvánvaló dolog, hogy e tájon temető volt: Az ó-buda — szentendrei indóház közelében lévőnek tartozéka — melyről alább szólani fogok. E sírok durva faragása, nem csak szűk és rövid öble, de leginkább tartalma arról győzött meg, hogy e sírok Aquincum első korából valók; nem sarcophagok, mert a halott beléjük nem fért, hanem ossuariumok, melyekbe az elégetett holttest maradványait és hamvait helyezték volt el. És a sírokban csakugyan, a csontváz apró töredékeire, koponya-, hátgerincz- és egyéb részekre akadunk, a fekete földdel vegyesen, melylyel a medence meg vala töltve. E sírokon különben az is meglátszott, hogy már föl voltak túrva és helyeikből kimozdítva. Azt tartom, hogy az imént említett házak a temető mellé, sőt annak helyén csak azután épülhettek, midőn e tájon a temetkezés már rég véget ért.

Ásattam *b*) a vörösvári (bécsi) országút mentén és Kis-Czelltől éjszak-keletre, a főváros tulajdonát képező hereföld és szőlők között, a szőlőkhöz férhetes kedvéért fenhagyott úton és a hereföld éjszaki csúcsán, hol a «remete-dülő» végződik. A Fehér egyház nyomát keresve, mely kétségen kívül e tájon vagy annak közelében állott, és mivel Schönvisner is mondja,* hogy midőn az utóbb Kis-Czellnek nevezett helyen a múlt század második felében a trinitariusok klastroma és szentegyháza épült, e tájról igen sok műemléki beccsel bíró kő hordattott össze és építettett be, — megásva tehát az árkot, egy hosszú tömör fal alapjai és pedig 40—50 □ méternyi rendes, hosszú négyszögben táruktak föl. Tagozatnak semmi nyoma, egy oldalon sem. Ásás közben mindössze is egypár

* «Huc dum conveherentur lapides ædificio necessarij, inventi sunt non pauci e vicino agro erecti qui romanæ habitationis vestigia luculenta partim inscriptionibus partim figuris opere anaglypho cælati ostentabant. Horum aliqui variis in locis parietibus adjacentis horti, et alterius ædifici inserti sunt. (De ruderib. lacon. caldque rom. Cap. V.)

Hadrianus-féle érmet találtunk. Sajátságos tünemény volt az, hogy az épület éjszaknyugati sarka, majdnem két méternyi széles falazattal volt befoglalva. Ennek rendeltetését magamnak megfejtani nem tudtam. A föltárás után beállott nagy záporosó okozta vizömlés, mely a szomszéd hegy választó árkából szakadt ide és minden árkolataimat törmelékkel és közben mázsányi kövekkel szízig betemeté, megtanított, hogy a közel hegyekről itt tömegesen betörni szokott vizek ellen utólag állíttatott ez erős védfal. Az épület a lovasság istállója lehetett, melynek menyezetét és födélszékét a középen végig futó faoszlopszat tartotta. De ennél sokkal érdekesebb volt a felső árok déli csúcsában, a Kis-Czellre fölvezető gyalogutat derékszögben metsző szőlő-határ-útnak épen közepén föltárolt *víz-vezető cső* (tubus), mely oly ép állapotban feküdt ott az árok alján, ezt egyenes dél-nyugat-keleti irányban átszelve, mintha a figlinából csak nem rég került volna ki. Ez a 10 cm. átmérővel bíró agyagcső tehát az ezen kis hegy oldaláról dúsan fakadó forrás vizet szolgáltatva az aquincumiaknak ivásra.

A vörösvári országutat el nem hagyhatjuk anélkül, hogy meg ne említsük, hogy a Victoria téglagyár telkén agyagnyerés kedvéért 1886-ban a talaj mélyebben ásatván föl, itt ugyanazon 15-ik századbeli templom mélyebb alapjai kerültek ismét fölszínre, melyeket Rómer 1861-ben már megvizsgált volt és hol több sarcophagot is ásatott ki. Azonnal üzentem Henszlmannak, hogy vegye a romokat szemügyre, ásasson és írja meg a mit talál. A főváros költségén meg is jelent e nyomozásról egy illusztrált kis füzetke, — melynek tartalmát most nem érintem, de az újabb középkori templom alapozásából egy római fölirat nélküli domborműves síremlék is került elő; a dombormű jobbra lépő, felkantározott lovat és vezetőjét ábrázolja. A táblát keretelő bal oszlopon pedig egy körző (?) van bevésve. Ő tehát a lovas csapat álladékához tartozott.

Az ó-buda—szentendrei helyi érdekű vasút múlt év tavaszán megkezdett alapozásánál is több megfigyelésre méltó tárgy került napfényre. A vasút vonala a szentendrei országúttal és az amphitheatrumig a római vízvezeték pilléreivel is párhuzamosan halad északi irányban és a töltéshez szükséges föld nyerése céljából az egész vonalon több holdnyi területről 1—1 méternyi mélységben lón a föld elhordva. Ideje korán intézkedtem, hogy az itt előkerülendő régészeti érdekű tárgyak el ne kallódjanak. Az indóház közvetlen közelében nyugat felől három sarcophag, köztük egy gyermek sírja, mindahárom monolyth került elő; negyediknek alja gránitból, oldalai pedig tegulakból voltak kirakva; ugyancsak ezek közelében állott a földben kis távolságra egymástól 8 butykos alaku korsó, látszólag téglából rakott sírokban, melyek azonban már elmállottak. E korsók 2—2½ liternyi tartalmuak. Ez tehát az u. n. Filatori-védgát készítésénél ugyane tájon föltárt temetőnek északi része.

Az indóháztól északra, a töltés keleti oldalán szintén egy nagy sarcophag került fölszínre, ebben arany fülbevaló, bronz gyűrű és igen finom parányi aranylánczoska, talán nyakék töredéke került kezembe. Odább északra, a vasúti töltés keleti oldalán szemben azon mezei úttal, mely a papföld és magántelkek közt az országúttól a Dunának vezet, egymás közelében két nagy sarcophagra akadtak a munkások. Itt még megemlítem, hogy a szentendrei országúttól jobbra, a Brühl-féle téglagyár-telepen, szintén ásatott ki három évvel ezelőtt egy sarcophag

és ebben egypár kisebb korsó és a legkisebb csontocskáig ép női csontváz volt, mely intézkedésem folytán dr. Török Aurél gyűjteményébe került. A sarcophagokat az amphitheatrum belsejébe vitettem, a leletek, a korsók, érmek és csekély ékszerek nálam vannak, melyeket annak idején a létesítendő fővárosi múzeumnak fogom átadni.

Ugyancsak az ó-buda — szentendrei vasút pályafejétől éjszaknyugatra kiásott temetőben az u. n. urasági hereföldön következő fölírtos kövek találtattak.

1. Sírtábla töredéke következő felíráttal

AEL	Ael (io)
DOM.	Dom (itio)
ET MAGIO	et Magio
EMERITO	Emerito
C. MAGIVS	C. Magius
VET. LE	Vet(eranus) le(gionis)

2. Sírtábla, mely betétül szolgálhatott az emlékkőbe.

MACRINIA	Macrinia
ALEXANDRI	Alexandri
A H S	a h(ic) s(ita).

3. Fogadalmi oltár felső része.

I. O. M	I. (ovi) Optimo M(aximo)
ET IVNONI	et Iunoni
ET TERE MATRI	et Tere (sic) matri.

4. Ep síremlék.

D M	Diis Manibus.
IVL ALEXANDRO	Jul(io) Alexandro
ET IVLE CRIS	et Julie (sic) Cris
PINE ANN VI	pine (sic) ann(orum) VI
IVL CRISPVS	Jul(ius) Crispus
FRATRI ET AEL	fratri et Ael(ia)
MAXIMIN A	Maximin(i)a
FILIE POSERV	filie (sic) posueru(nt).

Ugyanitt leltek 5 ép téglát, melyek a 4-ik számú sír oldalait képezték, ezek egyikén COH VII BR///// és egy 29 □ cm. nagyságú téglát D A I I C E I bélyeggel ellátva. Ugyaninnét került a gyermekeit megölni szándékozó Medea szoborcsoporthozata.*

Végre a fővárosi tanács azon intézkedésének, melyet fölkérésem folytán léptetett életbe, hogy az építési bizottság részéről engedélyezett átalakítások és új építkezések a III. kerületi előljáróság útján tudomásomra jussanak, szintén köszönhetünk némi eredményt. A főtér- és laktanya-utca sarkán állott ház lebontása alkalmával egy 68 cm. magas cippus került elő következő felirattal: IVNONI REG | CORNELIA IVLIA | PRO SE ET SVIS. V S L M. A reformatusok temetőjével szemben pedig a Majláth-utczából nyíló legszélső utca közepe táján, midőn az ott épült új ház alapozását ásták, *egy ölnyi széles falakból* álló négyszögű építmény, véleményem szerint tágas torony alapjaira akadtak, melyek kifeszítése és eltávolítása 5—6 kőművesnek vagy két heti igen erős munkát adott. A munka folyama alatt többször megjelentem ott és mindig azon gondolat járt a fejemben, hogy ez kettős értelemben vett castellum volt, az állandó tábor (castra stativa) *elővédje* és egyuttal az aquæductuson befolyt víz *gyűjtője*, melynek szintén castellum a régi latin neve, honnét a város különböző helyeire irányították a köz- és magánfürdőkbe szükséges vizet.

Gömöri Havas Sándor.

A SZOMBATHELYI FIATAL BACCHUS.

Szombathely a régi római Sabaria, a római műemlékeknek gazdag lelhelye, s hazánkban az egyetlen város, hol a nép száján is feléledett régi római neve azóta legalább, hogy a város fővendéglője a Sabaria nevet viseli. Midőn itt Heinzmann János a vendégfogadó bérloje, a szomszéd telken a régi épülethez új szárnyat építeni kezdett 1882-ben az alapásánál az ide mellékelt táblán közölt római elefántcsont szobrocska jutott napfényre, melynek anyagát kezdetben megkövült fának tartották. A hajába font szőlőfüzér első pillanatra jellemzi a serdülő ifjú alakot mint Bacchust, körülvetett s a jobb vállon megkötött állatbőrrel (nebris), melyet baljával úgy emel, hogy abban öt almaforma gyümölcsnek helye legyen. Különös, hogy ezen bőr, mely Bacchus szobrain özbőr szokott lenni, itt kétségtelenül kutyaőr, mert a fej világosan kutyaőr. A szobrocska csonka, hiányzik a jobb karnak nagyobb része, mely külön darabból volt faragva s egy kis csap által a vállhoz erősítve, a jobb láb a bokán fölül, a balnak egy része már a csípőnél megsérült s a térden alól egészen eltört, a bal vállnál és kéznél szintén megsérült, de ily állapotban is húsz centimeter magas, a mi már római bronz szobrocskáknál is elég ritka, reánk maradt, elefántcsontból készült régi műemlé-

* V. ö. Dr. Kuzsinszky Bálint, az aquincumi Medeaszobor. — Arch. Ért. 1889. 24—30. l.

SZOMBATHELYI FIATAL BACCHUS ELEFÁNTCSONTÓL ; A N. MUZEUMBAN.

keknél pedig csaknem páratlan. Az említett hiányokon kívül ezen emléeknek fenntartása, különösen hátsó oldalán, rendkívül szerencsés, a felület megtartotta símaságát s a légkör befolyásai nem hagytak semmi nyomot rajta.

Az elefántcsontot úgy színe mint texturája következtében mindig a nemezebb szobrászati anyagok közé számították, annál is inkább, minthogy a kés élének könnyen enged, e szerint a szobrász, a formákat a legszabatosabban fejezheti ki. Miután azonban ezen anyag szélesebb darabokban nem fordulhat elő időnkben csak kis műemlékekre és domborművekre használják fel.

Tudjuk ugyan, hogy Phidias úgy a Parthenost mint az olympiai Zeust a régiek, aranyból és elefántcsontból alkotta s példáját többször utánozták, még is semmi fogalmunk sincs arról, miként kötötték össze az elefántcsont-darabokat oly módon, hogy azok egymástól el ne váljanak, ugyanazért újabb időkben nem is készítenek ezen anyagból nagyobb műemlékeket.

A hazánkban talált római régiségek nagy többsége a császárság későbbi idejéből való, midőn a művészet már hanyatlani kezdett nálunk, már Hadrianus császársága korából való szobrocskák is a ritkébbak közé tartoznak s a szombat-helyi Bacchus sem régibb, de a munkának csínyja bizonyítja, hogy minden-esetre nem honi gyártmány, hanem Olaszországból behozott műtárgy, talán valamely Rómából Pannoniába küldött magasabb tisztviselő tulajdona volt.

Pulszky Ferencz.

KÉT KÖZÉPKORI MISERUHA.

Két fénynyomatu képmelléklettel.

Ausztriában élő egy barátunk, ki éveken át Magyarországon tartózkodott s mint mindenütt, úgy itt is szenvedélylyel gyűjtött régiségeket, két értékes miseruhát küldött nekünk megtekintés, illetőleg értéküknek megállapítása végett. A tulajdonos állítása szerint, melyhez kétség nem fér, mind a két darab hazánkban valamely előttünk ismeretlen falusi templomából származik. Kötelességet vélünk tehát teljesíteni, midőn e két darabot barátunk szíves beleegyezésével, sikerült reprodukcióban bemutatjuk néhány leíró sor kíséretében, tisztán régészeti szempontból tekintve azokat s mint érdekes bizonyágát annak, hogy a művészet történeti fejlődését Magyarországon csak akkor leszünk képesek tisztázni, ha ama fényes emlékeit a külföldi iparnak, melyek oly korban kerültek ide, midőn művészetünkben életerő lüktetett, kellő figyelemre méltatjuk s megkeressük a viszonyt közöttük s a magyar műemlékek között.

Az egyik ruha bizonyára olasz; a másik alighanem német, valószínűleg rajnavidéki, itthon semmiesetre sem készült.

Nehéz, legjobb minőségű aranyszálakkal átszőtt, sötét-vörös, nyí-

rott selyembársonyból való az első miseruha kelméje. Azonnal elárúlja hazáját, sőt a várost is, melyben szőtték: Firenze. Merészmenetű, erőteljes tömegekben válik el a meleg sárga alapból mustrája: a gránátalma egyik válfaja, melyet Dupont-Auberville az «Ornements des tissus» cz. művében a «Type des Meneaux» elnevezéssel jelöl meg. Helylyelközzel laza aranszemek (Masche) szakítják meg az egyszínű mezőket, nehogy azok egyhangúakká és nehézkesekké váljanak. Vékony, szintén vörösbársony vonalakkal van jelezve a diszítvány kiegészítése, háló módjára borítva az alapot. Itt az aranszemek egyes motívumokat, így a bogáncs bimbókat, tömött sorokban lepik el, vagyis a tagozás arany alapon, arany segélyével van elérve, — úgynevezett velours rebouclé or — épúgy, miként azt a Mátyás király-féle falkárpiton volt alkalmunk látni és hozzátehetjük, bámulni, mert a szövés ezen különlegességének készítmódját még ma is homály fedi.

A ruha hátán a szokásos keresztet pillantjuk meg arany- és színes selyemmel hímezve. Rajza, a himzés, sőt alakja is, a két kar feltűnő rövid volta, egyaránt olasz munkára enged következtetni; a rövid karok felette jellemzők az olasz hímezett miseruha-keresztekre. Ha mint a művészeti ipar termékét tekintjük, szépségének súlypontja a munka tökélyében rejlik: egyébként majdnem tuczatmunka, azaz olyan, mint száz más egykorú olasz eredetű kereszt, melyek annak idején bizonyosan tömegesen kerültek vásárra s vitettek ki külföldre is. Egyáltalán megjegyzésre méltó körülmény, hogy a himzés művészete Olaszországban a XV. században nem éri el a szövetek tökélyét, talán ép azért, mert szöветеik oly szépek voltak s technikai akadályokat úgyszólván nem ismertek, alkalmaztak szövött diszítványokat még ott is, a hol másutt himzésekhez fordultak volna. Hisz nem épen ritkák az olyan olasz szöветеk, melyeken mozgalmas jeleneteket látunk; ilyeket másutt kizárólag a tüvel szokták volt készíteni.

Közepét a Szent Háromság foglalja el: Krisztus a kereszten, felette lebeg a Szentlélek és az Atyaisten. A jobb karon Szent János, a bal karont Szűz Mária. A kereszt lábainál pedig Magdolna. Legalul végül Szent Péter ül trónuson, kezében a kulccsal. A kereszt szegélyét köröskörül hármassal, fonat formájára csinált keret veszi körül, mely a hosszoldalok mentében a károkat is átszeli. Mária és János boltíves fülkébe helyezvük; a mennyezet kék, a bordák ezüsttel szegélyezvük, ugyanilyenek a zárókövek is. Szent Péterre hármassal kupolájú fülke borul, ugyancsak kék mennyezettel. E kupolák, valamint az oszlopok az alája rakott gyapot segélyével valóságos domborművekhez hasonlítanak. A talaj, melyben a kereszt áll, zöld. Úgy ez, mint az alakok, külön darabból készültek s utólag lettek az alapra felrakva; ruházatuk, melyben a redőzet színes selyemmel van jelezve a falkárpitok mására,

XV. SZÁZADI OLASZ EREDETŰ MISERUHA FELSZŐ-MAGYARORSZÁGI TEMPLOMBÓL.

Divald Károly fénynyomata Eperjesen.

XVI. SZÁZADI FLANDRIAI EREDETŰ MISERUHA FELSŐ-MAGYARORSZÁGI TEMPLOMBÓL.

Divald Károly fénynyomata Eperjesen.

vízszintes vonalakra osztva, van előállítva, a mi Szent Péter ruházatán vehető ki legtisztábban. Arczuk pedig színes selyemmel himzett lapos öltéssel, ú. n. point de Satin. Az alap egyébként mindenütt arany köröskörül, aranyfonálból varrott reticella szegi be a ruhát. Kétséget sem szenved, hogy egykorú a többivel. Elegendő erre nézve a készítés módját s főleg a rajzot szemügyre venni. Számos e fajta minta van megörökítve a XVI. században megjelent olasz mintakönyvekben, még pedig a Vecellio, «Gioiello Della Corona» etc. IV. könyvében találunk sok analógiát a jelen csipkére.

E miseruhát, mely úgy látszik minden részében érintetlen, a XV. század legvégére tesszük, sőt az sem lehetetlen, hogy a XVI. század elejéről való.

A második ruha valamivel kisebb, nem is egészen ép s vörös nyírott selyembársonyból való, melyben a diszítményt — szintén a gránátalma válfaja — kihagyott vonalak alkotják. Sokkal soványabb, szárazabb s szegényesebb az előbbinél; arany egyáltalán nincs a szövetben. Azért hiszszük, hogy e bársony a flandriai műhelyek egyikéből, melyek a középkorban sok bársonyt gyártottak, miután a szövés mestersége ott állítólag már a XIII. században honosult meg, származik, mert igen sokszor találkozunk hasonló minőségű és mustrájú bársonnyal kivált zöld színben, oly egyházi öltönyökön, melyek bizonyosan Flandriából valók s Kölnben lettek himezve.

Annál becsesebb a himzett kereszt, mely a hátsó oldalt elfoglalja. Szárai egész a ruha széléig nyúlnak, sőt még ennél is hosszabbak lehetnek eredetileg. Itt is a felfeszített Üdvözítő alakja képezi a compositio központját. Csonka ágas fatörzsökön lóg; lábainál az előtérben, a szent Szűz, szent János; a háttérben Magdolna s a százados. A pázsit alatt aranyos himzett vonal zárja be a csoportozatot, melyhez ennél fogva a kereszt felett s két karja mellett látható három egyházatya u. m. szent Jakab, szent Gergely és szent Jeromos (dr. Czobor Béla szíves közlése szerint) is tartozni látszik. A negyedik egyházatya sz. Ambrus hiányzik. Legvalószínűbb, hogy legfelül lehetett. Legalul keresztelő szent János csonka alakja az Agnus Deivel.

A középkor egyik kedvelt s nemcsak szép, de nagyon hatásos motívumából: selyemmel levarrt aranyszál spirálisok csillogó tömegéből válnak el a színes, nyitott selyemmel himzett alakok. A művész merész határozott színeket használt, melyek között a meleg, kissé barnásvörös és a fénylő zöld tűnik fel legelőször; a kölni készítmények színeinek jellemző árnyalata. Kölni származás mellett szól a compositio és a kivitel is. Méltó emléke az ott létezett hatalmas «Bild- u. Wapensticker» czéhnek. Ha az előbbi kereszt színes részeit falszőnyegekhez hasonlítottuk, úgy emennél helyén van a miniatureokra való utalás. Bámulatos

finomság jellemzi a munkát, odaadó, minden részletre kiterjeszkedő figyelem a rajzot; még az egyházatyák előtt fekvő nyitott könyvekben is miniature betűket látunk; értelmük aligha van. Az arcok kifejezése és árnyékolása, a redők elrendezése szintén meglepő. Méltán sajnáljuk, hogy e kereszt, mint mondók, nem ép. Elmetszettek minden végéből valamit, legtöbbet fenn és lenn.

Az a kérdés, miért és mikor történt e csonkítás. Azt hiszszük, a múlt században. Erre vallanak u. i. az arany paszomántok, melyek bizonyára akkor készültek a ruhára, mikor az a jelen alakjában két különálló részből összeállítva lett. A szövés és a himzés véletlenül majdnem egykorú, legfeljebb egy évtizeddel lehet amannál idősebb; mondjuk véletlenül, mert nem valószínű, hogy összetartoznának s a csonkítás csak az által jött volna létre, hogy a ruhát köröskörül leszabták. Azt találjuk a legtöbb ép régi miseruhánál, hogy a szövet egyszerűen ketté van vágva s a kereszt mellé varrva, még pedig a szövetvég befelé, a kereszt mellé kerül. Ekként a ruha szélessége megfelel a szövet szélességének, hozzáadva a kereszt szélességét. Az előrészt pedig egy darabból szokott állani.

E ruhánál szövetvég sem a kereszt mellett, sem a szegélyen nem található, vagyis mikor a bársonyt és keresztet összevarrták, azt találták, hogy a szélesség igen nagy talál lenni s a bársony mind a két oldalból megfelelő darabot vágtak le; azaz, ha csak körül nyesisik, a szövetvég az előbb felhozott szokás után indulva, érintetlen maradt volna. Az első rész még több darabból van összefoltozva, figyelem nélkül a mustrára. De ettől eltekintve, a kereszt eredetileg oly hosszú s a két kar oly széles volt, hogy okvetlen a szövet félszélessége kellett ahhoz, hogy a karok túl ne menjenek rajta, ha ugyan, a mi szintén nem lehetetlen, valami olasz, tehát nagyobb szélességű bársonyhoz készült. — Annyi áll, hogy a kereszt eredetileg más kelméből való ruhához tartozott, úgy szintén a jelen szövethez más kereszt illett.

Hazánkban az idegen eredetű miseruhák nem tartoznak a ritkaságok közé. Régi feljegyzések is bizonyítanak a bevitel mellett. Nemcsak a szövetet hozták be, a mi természetes, miután bársonyokat s selymekelméket itthon tudtunkkal nem szőttek, de még a himzett részeket is többnyire készen kellett vásárolniok, vagy a mi legvalószínűbb, a ruhák készen vásároltattak, a mi eléggé csodálatos s önkénytelen azt a kérdést idézi fel: hol használták a himzéseket, melyekről ötvöseink sodrony-zománczos diszítványeiket átvették? Kizárólag házi használatra szánt tárgyakra pazarolták a szövetek e legszebb ékességét, miért nem egyházi ruhákra is, és miért nem maradt ránk amazokból úgyszólván semmi? Mi csak egy miseruhát ismerünk a XV. századból az iparművészeti múzeumban, melyen magyar, virágos himzés van. Majdnem

olyan vörös bársonyból való, mint az imént leírt öltöny. Keresztje is van, de rajta emberi alakok nem fordulnak elő. A cifraság ezen ugyanis vörös, fehér és zöld selyem-atlasz négyszögek sora, aranyszállal himzett váltakozó motivummal. Az egyik mértani, a három többi értelem nélkül másolt keleti vagy szláv írásjegyekhez hasonló. Elöl régi himzés nyomait vörös chinai selyembetét takarja be, mellette két oldalt színes selyemmel, ezüst- és aranyszállal himzett futó inda (l. a fej-léczet). E diszítvány egyrészt gotikus, másrészt kétségtelenül magyar s a XVI. sz. elejéről való, de rokonságot a sodronyzománczos mustrákkal nem mutat. A XVII. és XVIII. században ellenben tömegesen fordulnak elő az itthon himzett miseruhák, melyekhez szintén idegen szöveteket használtak.

Rj.

AZ ÖTVÖSSÉG TÖRTÉNETÉHEZ ERDÉLYBEN.

Az alább közlendő regestrum, vagy helyesebben elismervény egy kis adalékot szolgáltat az erdélyi ötvösség történetéhez.

Közönségesen ismert tény, hogy a XVI. és XVII. században az ajándékozás divata sokkal jobban virágzott, mint akár mikor a későbbi időben. Az ajándékok legnagyobb része ötvösmunkából telt ki s ez kétségtelenül hozzá járult az ötvösség felvirágoztatásához. Kivált a fejedelem kedveskedett ajándékokkal minden lehető alkalommal, s a nélkül, hogy elé lett volna írva, az ajándékozásban bizonyos rendszer fejlődött ki, mely mintegy megszabta, hogy rangjához mértén kiki milyen ajándékban részesüljön.

Legnagyobb szerepet játszottak természetesen a serlegek, kupák, poharak stb. mindenféle alakban, nagyságban. De gyűrűt, csattot s más ékszereket is eleget csináltak. Mindezekhez sok arany ezüst kívántatott, melyeket Erdély állított ki, s melyeket az erdélyi ötvösök dolgoztak fel. Az alább következő okmány tanúsága szerint, azonban erre nem a bányákból nyert aranyat, hanem a vizekből mosott por-aranyat alkalmazták. Az aranymosás épen ezekben a századokban bőven fizetett, s az úgynevezett por-arannak keresésével «uratlan emberek» az az (olyanok kiknek nem volt földesurok), cigányok és oláhok foglalkoztak, de ezeknek halálbüntetés terhe alatt be kellett a nyert aranyat a fiskus tárházába szolgáltatni. Nemes embernek szabad volt a maga területén aranyport mosni, s ebből csak dézmát adott a fiskusnak, de ha eladta, a fiskusnak tartozott eladni a megszabott árért. A ki aranykereséssel foglalkozott, tartozott ezt a fiskus aranyváltójának bejelenteni.

Az ilyen módon nyert por-arany regestrum mellett, (s az alább

következő okmány épen ilyen) átadatott az aranyművesnek és arany-választónak feldolgozás végett, melynek ára hasonlóképp meg volt szabva.

Megjegyzendő, hogy ez az okmány egy aránylag kis területről szól, de a mely abban az időben gazdagon fizetett.

A zalaknai 3 summás falura ki volt vetve, hogy mennyi por-aranyat tartozik mosni egy esztendőben (összesen 300 nehezéket), s hogy a termelés jelentékeny volt, mutatja, hogy a zalathnai és abrudbányai terület 3000 nehezéknél többet szolgáltatott be.

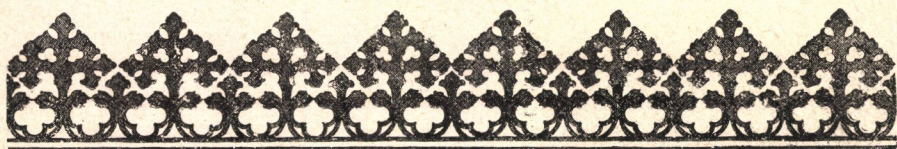
A regestrum második fele, plikben levő trebellet ezüst beszolgáltatásáról szól, (az az feldolgozatlan kivert ezüst).

Ennyi az, mit a regestrumról előlegesen megakartam jegyezni, s most már térjünk át magára a regestumra.

Anno 1666. 25. decembris. Bojtos Mihály és arany-választó Sárkány György keziben kegyelmes urunk ő ngsa tárházából mérték kénesőben fogott por-aranyat, és kapnik-bányai plikben levő trebéllet ezüstöt, ez szerint: Aranyas cigányoktól beváltott por-arany p. 98. Ezt kénesőben fogván, apadott tizenöt nehezéket. Zalaknai három summas falu adta adó féle arany kétszáz kilenczvennyolcz nehezék p. 298. A mérés szerént restal p. 2. Aranyváltó N. Mihály uram adminisztrálta, kénesőben fogott por-arany, első mérés kilencz gira, s tizenhat nehezék — facit p. 448. 2-ik. Mérés tiz gira, huszonnyolcz nehezéki facit p. 508. 3-ik. Mérés tizenegy gira, s kilencz nehezék facit p. 537. 4-ik. Mérés tizenkét gira, s harmincz nehezék facit p. 606. 5-ik. Mérés nyolcz gira, s hat nehezék facit p. 390. 6-ik. Mérés negyven nehezék p. 40. Nagy Mihály uram hozta, kénesőben fogott por-arany p. 2529. Abrudbányai taxa arany kénesőben foglalva kilenczvenkilencz nehezék p. 99. Item tavaly restantia öt nehezék p. 5. Egy summában zalaknai abrugbányai taxa. Czigányoktól beváltott és Nagy Mihály uram beváltotta arany teszen p. 3029.

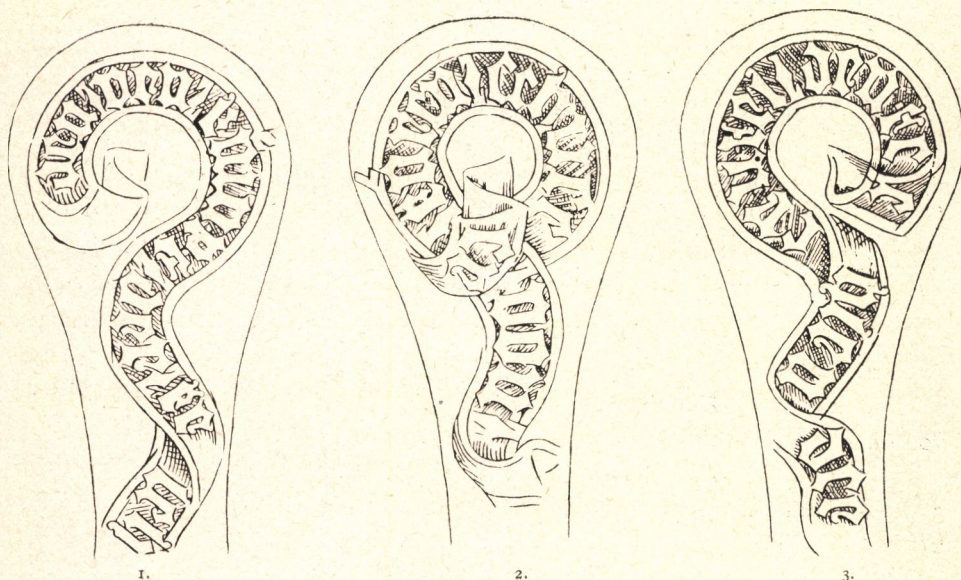
Kapnikbányai plikben levő trebellet ezüst mérték szerént ennyi. Első mérés, ezüst harminczkét gira m. 32. Második mérés, harminczkét gira és két nehezék m. 32. p. 2. Harmadik mérés, harminczkét gira és két nehezék m. 32. p. 2. Negyedik mérés, harminczegy gira s nyolcz nehezék m. 31. p. 8. Summa m. 127. p. 12. Item 13. Januarii 1667. Kövári udvarbíró uram hozott két plikben trebellet ezüstöt, tizenkilencz girat s harminczkét nehezéket m. 19. p. 37. Teszen összvességgel az ezüst száznegyvenkét girat s egy nehezéket m. 147. p. 1. Item két darab türedezett ezüst kalán p. 19. Mindezenfelül megirt aranyat és ezüstöt vöttük az szerént kezünkhöz. Bojtos Mihály m. pr. Sárkány György m. pr. *Kivül:* 1667. die . . . Az ötves Bojtos Mihály s Sárkány György levele. *Eredetije:* Gr. Kemény József: Erdély története eredeti levelekben. 14. kötet.

Szilágyi Sándor.

LEVELEZÉS.

I. EGY ERDELYI KEHELY. Erdély ágostai ev. hitvallású templomai-ban nem csekély számmal mai nap is a hitújítást megelőző időből származó kelyhek vannak használatban, melyeknek némelyei jelentékeny műtörténeti fontossággal

bírnak, miként az az 1884. évi budapesti tanulságos ötvösműkiállításon is kitűnt, hol a jelentékenyebb formák közül a főbbek képviselve voltak.

A kehely, melyet a következőkben röviden jellemezni kívánok, a petersdorfi szász evang. egyházé (Besztercze-Naszódm.). Maga a petersdorfi templom jelentékeny múltnak méltó tanujele, 1450-ben csúcsíves ízlésben átídomúlt, de fennmaradt régibb részei még igen nemes román ízlésre vallanak.

A templom kelyhe megelőzi az egyház átalakítása korát és leginkább arról nevezetes, mert az erdélyi szász kelyhek között talán a legrégebb példány, melyen az alapítók nevei fennmaradtak. Anyaga aranyozott ezüst, magassága 19,5 cm. kora, idoma- és fölíratából egyaránt biztosan megállapítható. Talpa hatágú, töve fölfelé keskenyül ormos párkányba megyen át és azontúl folytatódik. Gombja lapos gömbalakkal bír, melyből hat keresztbe állított zománczos kiágazás nyúl

ki, s ezek közül fönt és alant levélidomok domborodnak ki. A kupa felső átmérője 9 cm. és nem a régiebb tojásdad, de az újabb kúpidomú typushöz tartozik.

A tőnek gomb fölött álló hat oldalán zománczos alapon majusculákban olvasható MARIAG, folytatásképp hozzá ki kell egészíteni g(ratia plena); a gomb alatti részen szintén zománczos alapon szintén hat betű van: HLIGOL, a három első betű kellő rendbe helyezve és F betűvel kiegészítve gondolandó a második szóban csak az utolsó betű van fölfordítva, tehát a két szó így szól hil(f) Go(t), oly fohász, mely középkori kelyheken gyakran előfordul. A gomb hat kiágazásán (eredetileg) zománczos alapon minuscula írásban **mavera** olvasható Ave Maria helyett.

A kehely legérdekesebb része a talp három karéján látható három mondat-szalag, melynek hű másolatát ide iktatjuk.

A barátbetűs fölirat balról kezdődik és így szól:

1. den ven(eranden) kümpt der kelch
2. von kürcu schusser (az utolsó előtti **P** helyett hibásan **L**)
3. cristel deutschlender (az utolsó előtti **P** helyett ismét hibásan **L**).

A három mondat-szalag tehát ugyanegy mondatot folytat, melynek értelme, hogy a hitközség (venerande) kapja a kelyhet kuercu Schusser és Cristel deutschlendertől. Az alapítók neveiben a kuercu egyértelmű Georg-gal (György) és az erdélyi a szász földön még mai napig is ily alakban divik, míg a Cristel a Kristóf közkeletű kisebbitése.

Nagy-Szeben, 1889 márczius 31.

Dr. G. D. Deutsch.

II. ZALAMEGYEI BRONZLELETEK. Legújabbán Keszler Gyula tanító úr szivességéből két kis bronzlelethez jutottam. Az egyik lelet színhelye Diszel község határában fekvő Hajagos nevű szőlőhegy, hol talajforgatásnál a munkások 80 cm. mélyen két drb két tekercses fibulát találtak, melynek analogiáját Hampel «A Bronzkor Emlékei Magyarhonban» című képes atlasz XLII. táblázat 3 ábráján láthatjuk, mely a portusi telepről való. Az egyik fibula a munkások közt elkallódott, a másikat egy tapolczai rézműveshez vitték, ki tőlük meg is vette, azonban sajnos, hogy avatatlan kezekbe került, mert a teljes ép fibula egyik részét forrasztásra felhasználta, így csak az egyik fibula-tekercs került gyűjteményembe. A fibula nagysága jóval felülmúlja a portusi tekercs-fibulát, mert míg annak egyes tekercse 9, addig az enyém 11 csavarodásból áll, átmérője 59 mm. A fibula eredetileg sötét zöld patinával volt borítva, mely azonban a rézművesnél elveszett, valószínűleg tűzbe tehetette. A tekercs 5 mm, vastag sodronya a közepe felé arányosan vékonyul, úgy hogy a központnál alig egy mm. vastagságban végződik. A második bronzlelet színhelye Sümeghtől délnek a Balaton irányában fekvő Csobáncz vára, külön álló hegy, melynek keleti részén állanak a híres várromok. Alig egy láb mélyen találtattak egy kőhatárban a következő bronz tárgyak: 1. egy gombosfejű bronz tű, 2. henger alakú bronz tárgy, 3. egy pityke, 4. egy csüngő dísz. A gombosfejű bronz tű hossza 15 cm, hegye letörve, a gombosfej csinos függélyes és vízszintes vonaldíszszel, szára, melynek közepén egy dudorodványszerű vastagulás látható, körös díszítést mutat (analo-

giája Hampel B. E. M. LII. tábla 6. szám alatt látható). A bronz hengerke biztos célját meghatározni nem tudom, nem valószínűtlen azonban, hogy házi célra használt fonálgombolyító tengelyül szolgálhatott annál inkább, miután a végén két mélyedés látható, melybe bele illeszthető volt a két tengelyt tartó kar. A pityke-diszek mindegyike ismert alak, vékony bronz lemezből készülve, az egyik sapka alakú két lyukkal ellátva, melynek segélyével megerősíthető volt, hasonlót mutat az említett atlasz LV. táblájának 2. ábrája. Széle pontozott; patinája szürke; átmérője 40 mm. A csüngő alakját az atlasz LIV. tábla 6. száma mutatja, közepén megerősítésre szolgáló lyukkal ellátva, patinája szürke helyenkint zöld foltokkal, legnagyobb szélességi átmérője 120 mm. E bronz tárgyak magukban véve nem bírnak valami különös értékkel, de eddig ismeretlen lelhelyről valók, s így ismét két bronz-lelhelylyel gyarapodott őskori emlékeink statisztikája.

Sümegh, 1889. márczius 12-én.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

III. VUJANA-HALMI LELETEK. E halom Torontál vármegyében, Szanád községtől délre, közvetlen a Tisza mellett emelkedik. Első tekintetre látni, hogy prähistoricus emlék, a néphit azonban historiai eredetet tulajdonít neki. Schwicker a temesi bánság történetéről írt művében fel is említi a Vujana-halomról a nép között fenmaradt szájhagyományt, mely szerint e tumulus az 1697. évben itt a szomszédságban Zentán vívatott híres csata után II. Musztafa szultán által egy hasonló nevű (Vujana) háremhölgy hamvai fölé emeltetett volna. Mindez természetesen semmi positiv alappal nem bír, tény azonban, hogy a Vujana-halom a Tisza vidékén található archæologiai emlékek egyik kiváló példányát képezi, mely bár még eddig szakszerű kutatás tárgyát nem képezte, mindazáltal e sorok írójának, mint a ki ama vidék régészeti emlékeit régóta tanulmányozom, már évekkor elelőtt felkelté figyelmemet, a helyszínen is megsejmeltem és mint érdekes őskori emléket már az «alföldi halmok»-ról írt tanulmányomban is fölemlítettem.

E halom igazi tartalmának fölismerésénél, mint annyi más alkalommal segélyére jött az archæológiának a természet. Mint Zentáról értesülök, a mostani tavaszi vízár a Tisza közvetlen közelében levő halom nyugati oldalát annyira alámosta, hogy jó része a folyóba szakadt. A halom oldalából jól kiégetett fületlen és négy fülel ellátott csuprok s ezeken kívül emberi csontok s egy ép állapotban levő koponya került elő, miket Branovacszy Tódor zentai tanító és buzgó régiséggyűjtő sajátkezűleg szedett össze s most Zentán őriz. Addig is, míg Zentára leutazhatom, jónak láttam e leletekről pár sorral beszámolni annál inkább, mert az alsó Tiszavidék régészetileg még legnagyobb részt átbuvárlatlan és így archæologiailag ismeretlen régiójában felszínre kerülő bármely emlék egyaránt feljegyzésre méltó. Közelebb a Vujanánál újabb helyszíni szemlét tartok, az edényeket és főleg a koponyát össze fogom hasonlítani az általam Zentán a Kis- és Bátka-halmokból régebben kiásott tárgyakkal és koponyákkal, az összehasonlítás és személyes megfigyelés eredményét pedig e helyen telhetőleg pontosan és kimerítően közlöm.

Szeged, 1889. márczius hó végén.

Dudás Gyula.

IRODALOM.

PULSZKY F. TANULMÁNYOK A NÉPVÁNDORLÁS KORÁNAK EMLÉKEIRŐL. Akadémiai értekezés 8-adrét 24 l., négy képes táblával és két ábrával, ára 20 kr. A nagyérdemű tudós ez akadémiai értekezésében kezdi tanulmányai sorozatát, melyek a népvándorlaskori stylus egyes emlékcsoportjait fogják tárgyalni. Első tanulmányában a kosaras fülbevalókat, a hasított fokú tűket és a griffes díszű ékszereket mutatja be.

Helyesen jegyzi meg szerző, hogy hazai irodalmunk nem elég súlyt fektet arra a korra, mely őseink idejövételét megelőzte. «El szoktuk felejteni — így szól — hogy egy nép sem pusztul el tökéletesen, s hogy a mai magyarok kevert nép, melynek csak legkisebb része származik azoktól, kik ezer év előtt, elfoglalták hazánkat.» Ugyanez áll a kultúra s az egyszer megteremtett műidomok folytonosságáról. Szakadatlan szálak fűznek bennünket a régibb korhoz csakúgy, mint a hogy ily szálak a népvándorlási ízléstől az antik világ felé vezetnek. Mert «hiába keresünk a germán népeknél új formákat és motivumokat . . . az egyik motivum a másikból fejlődik ki». (6. l.) A népvándorlaskori motivumok analógiáit is a megelőző korokban és azon vidékeken találjuk, a honnan a népvándorlási kor vándor népei hozzánk jöttek. Ezen vezéreszmék után, melyek több tekintetben ellenkeznek Lindenschmit álláspontjával, szerző áttér a keszthelyvidéki leletek általános ismertetésére és mint szembetűnő összbenyomást azt az észleletet constatálja (9. l.), hogy «mindamellett, hogy a keszthelyvidéki összes népvándorlaskori leletek, a velők fölösött érmek tanúsága szerint, a nyugoti császárság megszűntét megelőzik, alig akadunk bennök római hagyományokra és római műízlésre» és más észlelet, hogy «az itt tanyázó nép ékszereinek kifejlett finom technikája római iparra vall ugyan, de alakjuk, díszítésök olyannyira elüt a klasszikus idők hagyományaitól, hogy azokban az idegenszerű ízlés első pillanatra is szembeszökő».

Következik azután a sírleletekből származó jellemző alakok, a kosaras és gyöngyös fülbevalók és a négyfelé hasított fokú tűk rövid jellemzése. Szerző az emlékeknel nem jelzi azokat a vonásokat, melyekben korábbi tradíciók kimutathatók és nem terjeszkedik arra a kérdésre, maradt-e fenn valami e formákból hazánk területén a későbbi időkben, azt a kérdést sem vonja ezúttal elmékedése körébe, vajjon mint műhelyi, területi vagy ethnikus mozzanatokkal összefüggő jelenségeket kell-e a jelzett sajátosságokat fölfogni.

Szerző csak a griffes díszítményhez fűz ily fejtegetéseket. Visszakíséri a griff-motivumot ősi hazájáig Assyriáig és megállapítja, hogy a griff guggoló

alakja oly sajátosság, mely azon kort jellemzi, melyről itt szó van (15. l.), t. i. a népvándorlás első szakaszát, mely a római nyugoti birodalom megszűntét megelőzi. A keszthelyi sírmezőket épűgy mint a nemesvölgyit germánoknak tulajdonítja szerző, de azt tartja, hogy a két helyen különböző törzsek emlékei maradtak fönn.

Érdekel várjuk a nagyfontosságú tanulmányok folytatását.

ab.

FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK ES RÉGISÉGEK, szerkeszti Myskovszky Viktor, készíti és kiadja Divald Károly. Eperjes 1888. Megjelenik minden hónapban füzetenkint 10 képpel. Az egész mű 50—60 füzetből fog állani, egy-egy füzet ára 1 frt 20 kr. Az eddigi három füzetben harmincz táblán egészben 58 tárgy jelent meg, melyből 18 Zborón van, a többi pedig Bártfán. Kezdi a sort a zborói várrom s a zborói vártemplom látképe, s ezekhez csatlakoznak a fölvételek a zborói templomban őrzött casuláról (XVII. száz.), három szentségmutató (XVII.), egy kereszt (XVI. sz.), egy XVI. századi és kilencz későbbkori kehelyről, két bronz gyertyatartóról (XVII. sz.) és egy XVI. századi érdekes hímzésről. — A bártfai sorozatot megnyitja a bártfai templomról megjelent ismeretes Myskovszky-féle képnek fénynyomata, melyben M. úgy állítja eléink az érdekes gothikus épületet, minőnek azt okmányyszerű adatok alapján képzeli; a következő lapon a templom 1878. évi állapotát látjuk, a mikor a nagy tűzvész még nem tette tönkre. Következnek azután: két gothikus szárnyoltár, az 1483-ik évi egyházi székek, a szentségház és ajtócskája, mindenféle kovácsolt vasművek, a bronz csillár és keresztelő medencze, a könyvszekrény és egyházi szék, négy XV. századi kehely, három későbbi kehely, egy XVII. századi kereszt, négy egyházi ruha a XVI. század elejéről, a templom pillérenek feje faragott címerekkel, egy templomi szék oldaldíszítményei 1505-ből, a torony elsőemeleti frescoképe 1521-ből, egy remek fafaragású csoport a XVI. sz. elejéről, mely az atya úristent szenvedő fiával ábrázolja (XIX. tábla), frescoképek sorozata az éjszaki mellékhajó keleti faláról, mely 1886-ban került színre, és mely 13 jelenetet ábrázol Mária életéből (XX. tábla). Ezek mind a bártfai templomból valók. Következik az 1505. évi híres városház két látképe, és a városházán őrzött régiségek fényképe. Így nevezetesen: egy 1473. évi velencei könyv tábláit díszítő fametszetek «a completio moderno judicialis» címlapja, három XVI. századi velencei fődeles billikom üvegből, oldalt Bártfa városnak reá égetett színezett címere, régi kulcsok és záruk, kardok, bárdok, póznás fegyverek s a Tökölyi Imre 1683. évi banderialis zászlaja Bártfa címerével, a timárczéh fából faragott díszes bemondó táblája a XVII. századból; Bártfa 1453. évi kir. adománylevele, Báthory Zsigmond 1585. évi levele, hussitáktól származó fenyegető levél, Rákóczy Zsigmond 1590. évből való levele, Mátyás király 1463. évi okmánya, végül befejezi a sorozatot egy igen érdekes lap, melyen a városházán létezett díszes szegélyű ajtókat és építészeti részleteket (ugyanonnan) közöl Myskovszky saját rajzai szerint. A szép faragású munkák Alexius lapicida művei 1508-ból. Az itt adott rövid fölsorolásból is kitetszik, hogy a kiadók derekasan készülnek beváltani ígéretüket, és aránylag igen olcsó áron a legérdekesebb felső vidéki műemlékekről képes leltárt fogunk megkapni. Sok eddig ismeretlen műemlék itt lép először a

nagy közönség elé és ennek kivált azok, kik hazai műtörténetünkkel foglalkoznak, nagy hasznát fogják látni, mert hasznos útmutatót kapnak kutatásaikra. Hozzájárul sokszor az az előny, hogy némely fölvételek teljesen sikerültek, úgy hogy tudományos czélokra is használhatók, míg legtöbbje legalább annyira hű, hogy a közzétett tárgy kora is megállapítható. Nem teljesen kielégítő, a mivel Myskovszky járult a kiadványhoz; mert az ő képei ritkán adnak hű fogalmat az eredetiekről és kívánatos, hogy ezentúl lehetőleg sokszor eredeti fölvételek után dolgozzék a kiadó fényképész. A képek alá helyezett magyarázó szöveg általában kielégítő, de a szerző az ő stylistikai meghatározásaival néha bizalmatlanságot ébreszt szakismerete iránt. A képek mellett legtöbbször a mérték megjelölését is sajnosan nélkülözzük; gyakran a képek nem elég nagyméretűek és néha nem elég élesek. Mindezek azonban oly hiányok és kifogások, melyeken a nagy munka folyamatában lehet segíteni. Kívánunk a kiadóknak sikert és kellő pártolást.

L. F.

A MAGYAR KIRÁLYI ORSZÁGOS LEVÉLTÁR DIPLOMATIKAI OSZTÁLYÁBAN ÖRZÖTT PECSÉTEK MUTATÓJA. *Tizenkét fénynyomatú táblával. Kiadja az országos levéltár. Budapest az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája. 1889. 4-r. 38. l.*

Néhány ezer név és szám, minden magyarázó szöveg nélkül; szóval, miként a füzet címe is mutatja, egyszerű mutató. És mégis haszna kimondhatatlan; biztosan megmutatja az útát pecsétani kutatások terén, hol eddig csak tapogatózni lehetett; hozzáférhetővé teszi az országos levéltár diplomatikai osztályának pecsétanyagát, tehát tájékozást nyújt az ország leggazdagabb oklevélgyűjteményéről sphragistikai tekintetben.

Nem tartozunk azok közé, kik a pecséteket a címertan első rangú kútforrásának tartják; úgy jogi, mint historiai tekintetben kétségtelenül az államfő által kiadott címeres-leveleké az elsőség; de ezeknek reánk jutott korlátolt száma, kivált az úgynevezett élő heraldika korából, mikor még a címerek valószínű hadi és harci jelvényekként szerepeltek, és főképen azon körülmény, hogy éppen legrégibb és legelőbbkelő nemzetségeink és családaink címerjelvényeit nem armálisok, hanem pecsétek juttatták reánk: a pecséteket heraldikai szempontból nagyobb fontosságra emelik, hogy sem azok magukban véve tökéletlenségüknél fogva megérdemelnék. A középkori pecsét nem tüntetheti föl a címer színeit, tehát megfoszt igen lényeges részének ismeretétől; a rajtok itt-ott előző vonatkozás (schraffirozás) legfőlebb a fém és szín megkülönböztetését jelöli. Nem lévén semmi ellenőrzés, ki-ki oly címert vésethetett magának, a melyet akart; változtathatta a címer-alakokat korának és saját magának ízlése szerint, a herold-alakból lett természetes, a természetesből, legtöbbször a meg nem értés következtében, szörny-alak. Elég a sokszor emlegetett s a jelen folyóiratban többször megbeszélte Perényi-címerre hivatkoznunk. A pecsétnek mindezen hátrányai mellett, kiváló előnye, hogy gyakorisága által, legalább körvonalaiiban megismerttet tömérdek egyén és hatóság címerével és fokról-fokra engedi szemmel kísérnünk e változásokat, a fejlődést, melyeket a címer századok folyamán felmutat.

Az eddigi pecsétani vizsgálatoknak ép az volt hátrányuk, hogy a kutatók-

nak nagyon csekély agyag állott rendelkezésére. Hányszor meg történt, hogy valamely töredékes pecsét hiányosan kinyomott vagy fennmaradt czímer-alakjához fűztek combinatiókat, mint pl. ezt egyik írónknak egy szakfolyóiratban Ilsvai Leustach pecsétjéről közzétett elmélkedéseiben olvassuk. Ha az írónak tökéletesen kinyomott ép pecsét áll rendelkezésére, combinatiói nagyban módosulnak. Az Aba, Guth-Keled stb. címerek koronkénti változásairól és alkatrészeiről is más képet nyerünk, ha az ismertetőknak teljesebb sphragistikai agyag áll rendelkezésére. Hogy ezt, a jelen mutató segélyével, legalább az ország legelső levéltárát illetőleg, elérhetjük: az országos levéltár által kiadott és hivatalos megbízásra dr. Csánki Dezső orsz. levéltári fogalmazó által nagy fáradsággal összeállított füzetnek köszönhetjük, s ezért annak megjelentét nemcsak sphragistikai tekintetben, hanem középkori régészetünk szempontjából is, melynek számos kérdését heraldikai megoldás nélkül tisztába nem hozhatjuk, örömmel kell üdvözlönnünk.

Az országos levéltár, oklevél-gazdagsága mellett nem tartozik hazánk azon levéltárai közé, melyek pecsétjeiket teljes épségökben őrizték meg. Mint a füzetet bevezető hivatalos előszóból olvassuk, a diplomatikai osztályban, tehát az 1526. évet megelőzőleg, 35,802 oklevél-szám van; e tekintélyes oklevél-anyagnak jóformán csak egy negyedén maradt meg a pecsét (mintegy 9500 pecsét); de még ennek is többsége hibás, töredezett, sőt sok helyen az egykori pecsétből csak kis viasz-töredék jutott korunkra. Úgy, hogy ha a teljesen ép pecséteket vagy legalább azokat vesszük, melyeken a czímer- vagy pecsétkép meglehetősen épségben maradt reánk, a főttebbinél sokkal kedvezőtlenebb arányt nyerünk.

A jegyzék pecséttulajdonosok szerint betűrendben sorolja föl évszám és levéltári szám megjelölésével a levéltár pecsétani anyagát és nem tesz különbséget a pecsét, fenntartásának minősége valamint nemei között sem. Így pl. nem kell hinnünk, hogy a budai káptalannak felsorolt 374, Nagy Lajos királynak 215, Zsigmondnak 484, Mátyásnak 526, II. Ulászlónak 319 pecsétje mind egy nemű. Van köztük függő és rányomott, kettős és egyszerű, titkos, bírói, gyűrűs stb. pecsét különböző alakú és typariumú, ép, töredezett és kis viasz-töredék, melyek közt a felsorolás különbséget nem tesz. De nem lehetett célja e kiadványnak, pecsét-képek összehasonlítása, különbözőségének megjelölése, pecsét-fajok megnevezése által úgyszólván sphragistikai kézikönyvet nyújtani, s ez által a mutatót eredeti céljától eltéríteni, melynek jelen formájában is teljesen megfelel. Azt azonban nem hallgathatjuk el, hogy a kitűzött cél úgy a levéltár mint a kutatók érdekében még jobban elérné, ha a felsorolás valamely helykimélő módon (pl. tömött vagy dült számok, vagy kis csillagok alkalmazása által) a teljesen ép pecséteknek hasonlíthatatlanul kisebb csoportját megkülönböztetné, a hibásaktól.

Az összeállításon, a személynevek megjelölésén, a szükséges utalások alkalmazásán meglátszik, hogy szakavatott kéz munkája. A füzethez csatolt tizenkét fénynyomatú tábla pedig, melyeken 52 kiváló érdekű, jobbára kiadatlan pecsét ábráját látjuk, a kiadványt valóságos pecsét-publicatióvá teszi még pedig hű reproductio tekintetében a legjobbak egyikévé.

Tudtunkkal, eddigelé minálunk ez az első nagyobb kísérlet, pecsétképek

visszaadására fénynyomatot alkalmazni; s e kísérlet teljesen jól sikerült, a mi még a Klósz-féle műterem által készült táblák tökéletességéből hiányzik, a fény egyenletes elosztása, esetleg fénytani műszerek alkalmazása által, azt megadja idővel a gyakorlat. Ajánljuk e reprodukálási módot az illető szakfolyóiratok figyelmébe. Oly szép és hű pecsétmásokat, minők a Frangepán Duimo, Széchi Miklós, Mátyás király, Corbaviai grófok, Hédervári László egri püspök stb. pecsétei, más eljárással aligha létre hozhatunk. A külföldön sphragistikai kiadványoknál már régóta használják e módot, s hogy ott mily tökéletességre vitték, elég a Weech-féle pecsét-kiadványra hivatkoznunk.

Az országos levéltár e mutatóval oly vezérfonalat adott a kutatók kezébe, melynek segítségével számos heraldikai és sphragistikai kérdés megoldására, bonyodalom tisztázására és kétségek eloszlatására lehet reményünk. Cs.

W. OSBORNE, DAS BEIL UND SEINE TYPENFORMEN IN VORHISTORISCHER ZEIT. Ein Beitrag zur Geschichte des Beiles. Mit 19 Tafeln in Lithographie. Dresden, 1887. 10 Mk.

E díszes kiállítású könyv első kísérletül szolgál a prähistoricus ember által használt s az egyszerű szarukő-forgácsból hatalmas réz, bronz és vasbaltává, változatos alakú csákányokká és vésőkke fejlesztett szekercze monographiájához. Szerző a szekerczének már azért is elsőrangú kulturtörténelmi szerepet juttat, mert ennek használata juttatta az ősembert környezetete felett uralomra s a létharcz nagyszerű eredményeihez ez képezé az első nyomatékosabb műszert. Anyaguk szerint *kő* és *fémshzekerczéket* különböztet s az előbbi csoport *csiszolt* és *csiszolatlan*, az utóbbi a *véső* és *fejsze alfajaira* különíthető.

A szekercze legősibb anyagát *kő* szolgáltatá, jóllehet a barlangi medve állkapcsa, szemfoga, egyes kemény fanemek, végtagsontok is fel valának használva. Igen régi időben felismerték a quarczféleségek kagylós töréséből származó tűzkő, szarukő-forgácsok üto-vágó képességét s annyira ment utóbb az előállítási tökély, hogy egyes gyári termelő helyeket ismerhetünk fel a közetváltozatok szerint. Hogy minő értéket tulajdonítottak egy-egy kőszköznek s mekkora fáradságot szenteltek azok előállítására: legvilágosabban mutatják a nephrit, jadeit chloromelanit szekerczék, melyek felettébb nehezen fejthető és ritka közetanyaguknál fogva napjainkban is oly keresettek Uj-Seeland őslakóinál, hogy olykor egész törzsek elkeseredett véres harczot küzdenek egy-egy ilyen szekercze birtokáért.

A legkezdetlegesebb alakot az ütés által lepattintott tűz- és szarukő-forgácsokból alakított szekerczék szolgáltatják. Lassankint az ilyen forgácsokat ütés, pattogtatás által idomítani az ütésre, vágásra alkalmasabbá tenni igyekeztek s e téren a dán konyhahulladékok hosszú vésőforma szekerczéi tűnnek ki. Az ilyen véső- és ékforma szekerczék *élezése* képezi az átmenetet a csiszoláshoz; de a gyakorlatot a keményebb tűzkőféleségek hiányából is magyarázza szerző. A csiszolás ugyanis a természeténél fogva lazább közetnek nagyobb ellenállóságot és finomabb élt kölcsönöz. Ez tehát természetes folyománya vala az ember ipari önállóságának s a *csiszolt kőkör* haladottabb szépérzékének. Ettől a fokozattól csak a réz alkalmazásának feltalálása képezé a válaszfalat a *lapos véső*ig, melyekben épen a rézkör emlékei annyira excellálnak. Szerző idevonatkozó példáiban

híven felhasználja Pulszky Ferencz alapvető művét (A rézkor Magyarországon) s pár bronzfejszét (XVI. tábla 9, 10) az általa következetesen Hempelnek nevezett Hampel József Bronzkor-ából is bemutat. A czeltek nagy csoportját lapos peremes (IX. t. 5—12, X. t. 1—3), ékalakú (IX. t. 1—3), füles (XI. t. 5—12, XII. tábla 1—12, XIII. t. 1—12), tokos (XIV. t. 1—12, XV. t. 1—12) vésőkre osztja. A fejszék közt egyenes fokos (XVI. tábla, 5, 4, 10 Magyarország, 1—10), csákány (XVII. t., 8 Magyarország 1—10), egyenes szekercze (XVIII. t. 1—8, 1. sz. Magyarország n. muzeum) és görbe szekercze, illetőleg fejszeféleéseket (XIX. t. 1—8, 1—2 rézből, Budapest, Pulszky művének 60. lapjáról 14. a 6 r. bemutatott széles fejszék) különböztet meg.

A fejtegetéseinek általában ismert részletei kevésbé elégtnek ki. De az irodalom gondos összeválogatása így is tanúságos s a XIX tábla szép kiállítású rajzain Európa különböző muzeumaiból szemléltetett anyag a szakemberre nézve is használhatóvá teszik e munkát.

T. G.

ALWIN SCHULTZ: EINFÜHRUNG IN DAS STUDIUM DER NEUEREN KUNSTGESCHICHTE. Zweite vermehrte Auflage. Wien F. Tempsky, Leipzig G. Freytag. 1887. VIII és 555 oldal, 12 színes nyomatú képpel a szövegen kívül és 351 képpel a szövegben. Ára 12 frt 75 kr.

Ámbár nagyon régen volt, hogy Cicero dicsérte a történetet, azért ma is igaz, hogy a történet a legjobb mester. A ki a művészetet meg akarja ismerni, az vegye kezébe annak történetét. A ki komolyan és gondolkozva szokott tanulni, mind azt a mi lényeges, vagy legalább annak java részét meg fogja találni a történetben, a mire azonkívül részletes ismeretek dolgában netalán még szüksége támadna, azt könnyen pótolni fogja azokból a szótárakból, melyek a művészet terminusait értelmezik, a milyen például J. Adeline könyve *Lexique des termes d'Arts* és mások. Szóval a történet maga sokkal tisztább és kimerítőbb fogalmat nyújt a művészetről, mint egyéb bármily ügyesen kigondolt rendszer, mely végre is csak a művészetek története alapján állhat szilárdan. Az elvont elméleti rendszerekről nem szólók, mert azok semmire se valók, hanem értem a történeti fejlődés konkrét tényein alapuló rendszereket. Ezeknek is két nagy hibájuk van, mind a kettő velük született eredeti, természetes hiba. Az egyik a tartalmi, a másik a logikai. A művészet mivoltát fejlődésének nem egy korszaka, sem egyes kiszakított tényei, hanem történetének összesége tünteti föl. Az ilyen rendszer azonban legjobb ügykezettel sem képes a történetet egész teljességben felölelni, tehát épen abban, a mi a lényeg maga, mindig hézagossá marad. A logikai hiba pedig abból áll, hogy a mit a hézagossan fölhasznált történetből utólag következtet, azt előre teszi. Meglehet, sőt bizonyos, hogy mások másként ítélnék, de a ki már foglalkozott a művészetek történetével, az sutának, félszegnek nézi az ilyen könyvet. És furcsa! Az ilyen könyvet is azok olvassák élvezettel és haszonnal, kik már ismerik a történet anyagát, a kik pedig nem ismerik, azok vagy semmi, vagy csak félhasznát látják az efféle olvasmányoknak.

Körülbelül ez az álláspont úgy általánosságban.

Ebből azonban még nem következik, hogy az ilyen könyvnek okvetlenül rosznak kell lenni, s már eleve föltétlenül elítélendő. Az a kérdés, hogyan van

a könyv megírva, vajjon szerzője képes volt a fölfogás eredeti hibájának következményeit kikerülni, elenyésztetni, sőt észrevétlenné tenni? A kérdés értelmét világosabban fölfejtetem néhány e fajtájú könyv segítségével, mint bármily részletes és hosszas okoskodással. A ki olvasta Rodolphe Töpffer *Réflexions et menus propos d'un peintre genevois* című könyvét, bizonyára mindig kellemesen gondol vissza a tanulságos élvezetre, melyet az nyújtott. Charles Blanc átalánosan ismert munkája, a *Grammaire des Arts du dessin* olvasása közben azonban, noha szintén tanulságos, akárhányszor unalommal fenyegetnek a szép szavú, de tartalmatlan mondások. Hermann Riegel könyvét *Grundriss der bildenden Künste* pedig csak az fogja türelemmel végig olvasni, a kinek valami alkalomra, teszem egy estére való tájékozottságot kell szerezni.

Az idézett három munka közötti nagy különbségnek okát először is abban látom, hogy Töpffer nem öleli föl az összes művészeteket, hanem csak is a képmívrásra szorítkozik és midőn ezt tárgyalja, a képmívrnak álláspontjára helyezkedik, megismerheti a művész viszonyát a valósággal, melyet másol és az eszközökkel, melyekkel ezt végrehajtja. E szerencsés fogással az eredeti hibát teljesen elenyészteti, s pedig annyira, hogy könyvét tulajdonképen nem is az e fajtájúak közé kell sorozni. A két utóbbi ellenben az összes művészeteknek a történetből vett példákkal és bizonyítékokkal támogatott rendszere akár lenni, s mindegyik bebizonyítja azt, hogy a művészet történetének összes tanúságához mérten igen gyarló surrogatum. Az előbbi és a két utóbbi között az a második nagy különbség, hogy Töpffer a művész álláspontjából a művészet egy ágát, eme két utóbbi pedig a történelemre támaszkodva az összes művészeteket tárgyalja. Töpffer könyvében csak a művészetet látjuk, emezekben pedig egy többé-kevésbé mesterkélt rendszer a történet mankóin biczeg.

Minthogy már belefogtam, még néhány könyvet említek föl. Átalánosan ismeretes Jakob Burckhardt *Die Geschichte der Renaissance in Italien* című munkája. Szerző a renaissance szó alatt az építészetet érti, s annak nem is annyira történetét, mint inkább rendszerét tárgyalja. Szintén a művész álláspontjára helyezkedik, jelzi az építészet új föladatait és azután megismerteti, hogy elrendezés és fölépítés tekintetében e művészet mely elemekkel, miként oldotta meg a föladatot, s midőn így föltárja a renaissance belső, szerves fejlődését, ugyan akkor a példákul elősorolt alkotásokkal e művészet történetének legjava részét is megismerteti. Tárgyra és fölfogásra nézve egészen rokonszellemű munka Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française*. Ez a középkori francia építészetet szintén a művész álláspontjából vizsgálja; ismerteti annak rendszerét és belső fejlődését, azzal a különbséggel, hogy a beosztásban nem tünteti föl a rendszert, hanem egyszerűen a betűrendet követi. Ennélfogva a könyvnek a neve és külseje szótár ugyan, lényegileg azonban a legkimerítőbb rendszer. Gottfried Semper *Der Stil, oder praktische Aesthetik* című munkájában az anyagok sajátosságait állapítja meg, aztán megállapítja, hogy az ember az anyagokat különféle sajátágaik szerint miként munkálja meg, mire használja és mily formák támadnak, tehát a művészet technikáinak rendszerét állapítja meg, s abból következteti a formák mivoltát. Ez a legrendszeresebb könyv valamennyi között.

Végül még egy könyvet kell megemlítenem. Karl Ottfried Müller a művé-

szet anyagi elemeinek, tehát a technikáknak is rendszeres ismertetését szintén szükségesnek tartotta, de arra nem vállalkozott, hogy azt szervesen beleszője a klasszikus művészetek történetébe, hanem a könnyebb módot választva *Handbuch der Archaeologie der Kunst* című könyvét két főrésztre osztá és helyesen előre bocsátja magát a történetet, s csak azután tárgyalja azt, a mi a történetből következik, a mi a történet után könnyebben érthető meg, t. i. a régi művészet rendszerét.

Alwin Schultz könyve ezek közül egyiket sem közelíti meg. Abból a főfogásból indul ki, a mit senki sem von kétségbe, hogy annak, ki a művészet egyes ágának lényegét ismerni akarja, annak ismerni kell a technikákat vagyis azt, hogy miként támadnak és készülnek a művészeti alkotások. Csalódnék azonban, a ki azt hinné, hogy e könyvet végig tanulmányozva a művészetek egyes ágának technikáját alaposan meg fogja ismerni.

A könyv két aránytalan részre oszlik. Az első fő rész *Die Technik der verschiedenen Künste* 540 oldalra terjed, a második fő rész *Die Technik der Kunstgeschichte* (a szövegben csak *Kunstgeschichte*) csak 10 oldalt foglal el. Az első rész sem foglalkozik szigorúan és következetesen az egyes művészetek technikájával, szerző a legritkábban találja bele magát a technika álláspontjába, inkább hajlik a történet felé, s annak egyes mozzanatait adomaszerűen szövi előadásába. A könyv legelső fejezete az építészetről szólva, adomaszerűen kezelt történeti részlettel kezdődik, ez az első benyomás, melyet nyerünk és ez uralkodó marad végig. Ebből azonban nem következik, hogy a történeti részletek mindig jellemzőek és kimerítőek. A 2-ik fejezet például a művészi iparokkal foglalkozik, és első sorban az asztalossággal, utána következnek *b)* az ötvösség, *c)* a lakatosság, *d)* a horganyöntők, *e)* agyagárúk, *f)* üvegipar, *g)* esztergályosság, *h)* rézőntők, *i)* bőrmunkák.

Elég e fejezetek egymásutánját végig nézni, hogy akárki meggyőződjék arról, hogy a szerzőnek kevés érzéke van a művészetek technikáihoz, s azok rendszeres ismertetésére alig lehet hivatva. De olvasni kezdjük az első fejezetet, mely az asztalosságról szól, így kezdődik: «Az asztalos fűrészszel, gyalúval stb. dolgozik, s műveit fából állítja elő. Minthogy ez anyag romlandó, a régibb idők emlékeiből kevés maradt meg stb.» Így folytatja a mibe bele kezdett, s vázolja a 133-ik oldaltól a 148-ikig terjedő rövidséggel az asztalosság történetét. E 16 oldalból vagy 12-öt a képek foglalnak el, a miből könnyen megérthetjük mennyire hézagos és felületes e vázlat, úgy hogy például a XVII és XVIII. századbeli francia asztalosság történetéből csak Boulle-t említi. Elismerjük, hogy a szobrászat, a képirás és a sokszorosító művészetek technikáival részletesebben foglalkozik, anélkül azonban, hogy egyiket is alaposan ismertetné.

De hisz szerző előre bocsátja, hogy olvasgatva kedvtelésből jegyzeteket csinált és így keletkezett a könyv, melynek nincs tudományos igénye. Azt szívesen megengedem, hogy így is szabad könyvet írni, de nem ismerhetem el, hogy valaki az ilyen könyvet *Einführung*-nak nevezze, mert a ki már ismeri a művészeteket, annak szórakoztató olvasmányul jó lehet a könyv, de a ki be akarja magát avatgatni a művészetek ismeretébe, az e könyvet olvasva nagyon fog csalódni.

Pasteiner Gyula.

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 26-án tartotta második havi ülését. Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak: Melczer István, Majláth Béla, Zsigmondy Gusztáv, Széll Farkas, dr. Kammerer Ernő, Kuzsinszky Bálint választmányi tagok, Forster Gyula, Leövey Sándor, dr. Szombathy Ignác, Hermann Antal, Vásárhelyi Géza, Halaváts Gyula, Milecz János, Ziehen Gyula, Szumrák Pál, Kunváry Fülöp, továbbá Czanyuga József pénztárnok és 15 más hallgató.

Az első előadást *Pulszky Ferencz* elnök tartotta a népvándorláskori leletekről.

Tudjuk, úgymond, hogy a Duna volt az a nagy országút, a melyen a barbár népek a legrégebb időktől fogva s különösen a népvándorlás korában hazánkba özönlöttek. A ruházatról szólva megemlíti, hogy a barbárokat a nadrághordás jellemezte, míg a rómaiak nadrágot nem hordtak. A nadrágról szólva megemlíti, hogy tévedés azt hinni, mintha a magyarok, a manapság főképen magyar típusunak tartott szűk nadrágot ősidőktől fogva hordták volna. Ennek a szűk nadrágnak a divatja a XIV-ik században Olaszországból jön hazánkba. Így vagyunk a mai magyar típus másik részével, a nagy és hegyes bajusszal is, tudjuk, hogy Mátyás király egyike a legnagyobb magyaroknak, egyáltalán nem hordott sem bajuszt sem szakált. Őseink előbb öltözetben és viseletben a bizantinusoknak, később pedig az olaszoknak voltak követői.

Jellemző volt a rómaiakra, hogy ők rómaiságukra főképen nagy súlyt fektettek, azt mindig érvényre juttatták. Ezt főképen nyelvükben fejezték ki. A római, ha mint vendég volt Athénben, igen jól beszélt görögül, de, a római proconsul már nem beszélt ott másképen egy szót sem mint latinul. A germán népeknek kezdettől fogva sajátsága volt, hogy mindig individuális nézete volt, — ezért látjuk azt a sok pártot ma is épúgy Bécsben mint Berlinben. — Innen volt, hogy a népvándorlás népei oly könnyen meghódították őket.

A népvándorláskori emlékekből három csoportot jelölhetünk ki. Az első a nyugot-római császárság bukása előtti korhoz való, mely tehát valószínűleg osztrogoth. A keszthelyi sírmezők leletei tartoznak leginkább ide. És ezek között az annyira jellemző fülbevalók. Az antik népeknél a fülbevaló arra való volt, hogy a figyelmet a fülre irányozza, a barbároknál ellenben a fül arra való volt, hogy mentül több kincset aggathassanak bele.

A második csoport, az európai áramlat kezdete ; nálunk az avarokkal esik össze. Jellemzők erre nézve a granátokkal diszített aranyékszerek, a cicáda, légy vagy tücsök alakú fibulák.

A harmadik csoport emlékei már a magyarokéi. Ilyeneket csak újabban találtunk és pedig igen csekély számban. Ilyenek a benepusztai lelet és a pilini. Itt már túlnyomóbb az ezüst lelet. Kevesebb az arany. Itt már rendesen érmek is fordulnak elő, a melyek azonban még csak ékszer gyanánt szolgálnak. Szent István király vereti az első magyar ezüstpénzt. Jellemzők az ezen korbeli leleteknél a sirokból, a fej körül talált homlok-karikák; melyeket a hajba fonva használtak, s a melyek divatját a szlávoktól vettük át, de találtunk a gerendási leletben ezüst nyakpereczeket is, melyek a kelta torquesekre emlékeztetnek négy századdal Kr. e.

A második értekezést dr. *Frölich Róbert* tartotta «a Castellum Onagrinum»-ról. Ezt egész terjedelmében lapunkban veszik olvasóink és tagtársaink.

Ezután a titkár tette meg rövid havi jelentését, mely főleg az évkönyv munkálataira vonatkozott, majd a pénztárnoki havi kimutatás olvastatott föl, melyet e füzet borítékán közlünk, s miután elnök által ezen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Melczer István és Kuzsinszky Bálint kéretett föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János, titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 26-án tartotta harmadik ülését. Pulszky Ferencz elnökle alatt jelen voltak : br. Nyáry Jenő másodelnök, Melczer István, Hunfalvy Pál, Cson-tossy János, dr. Fejérpataky László, Majláth Béla, dr. Réthy László, Zsilinszky Mihály választmányi tagok, dr. Frölich Róbert osztály előadó, Czanyuga József pénztárnok, Pesty Frigyes, Pauler Gyula, Vécsey Tamás, Gyárfás István, Zichen Gyula, dr. Prém József, Halavács Gyula, Barna Ferdinánd, Csaplár Benedek, Szumrák Pál, Kunváry Fülöp és húsz más hallgató.

Pulszky Ferencz elnök az ülést *Rómer Flórisra* való meleg megemlékezéssel kezdi meg, kinek emléke jegyzőkönyvileg örökítettik meg. Ezután *Hampel József* a csornai arany diadémát mutatja be. E leletet dr. Kuncz Adolf csornai prépost úrnak köszönjük, ki azt szíves készséggel küldte be bemutatásra. A diadémán kívül még más sírleleteket is találtak a csornai határban, melyekre nézve Lakner Ambró premontrei tanár levelét adta elé a bemutató, egyuttal magyarázván a leletek korát és sajtászerűségeit. Az értekezést és a leletek rajzait különben szintén folyóiratunk fogja hozni. Ezután dr. *Török Aurél* az anthropologiai múzeum igazgatója igen érdekesen értekezett az ezen leletben talált megsebzett koponyáról, a melyről első perczben azt hitték, hogy trepanálva, lékelve van. Ennek kapcsán az anthropologiai múzeum gazdag táraiból, több megsebzett és trepanált koponyát mutatott be és általános figyelem között értekezett a trepanatióról, koponyalékelésről, mely az őskorban époly divatos volt, mint amint most is gyakran fordul hozzá a modern orvosi tudomány, s mely eljárással a magyar agyafurt kifejezés is kapcsolatba hozható.

A második volt a dr. *Szombathy Ignác*z értekezése «Magyarország területének első benépesedéséről», mely előszóból és négy szakaszból áll. Az előszóban

említi értekező, hogy ő már az 1885-iki történelmi congressuson tett indítványt Magyarország legrégebb lakói történelme iránt, de minthogy ez irodalmi ág nálunk (sőt külföldön is) még parlagon hever, ő kezébe véve a legrégebb történetírókat és a legújabb geologiai és philologiai eredményeket használva, írta meg mai értekezését.

Átmenvén az értekezésre, «Előzmények» cím alatt elmondja szerző, hogy Atlantis szigetbirodalom elsüllyedésének története Solontól kezdve ezer éven át foglalkoztatá a görög tudósokat; de annak történelmi valósága geologiai, physikai, geographiai és historiai érvekkel is bebizonyítható; lakosai vörösbőrű amerikai népek valának, kik közül az egyiptomi koptok, a spanyolországi baszkok és az albaniai skipetárok az atlantidák élő maradványai. Az atlantidák utódai valának a Pyrenéktől az Alpokig az aquitánok, salyak és ligurok.

A második szakasz «A Kárpátok első lakóiról» szól, melyben értekező geologiai, geographiai, etnographiai és historiai adatokkal bizonyítja, hogy Erdély földén az aga thyrsok szintén atlantidák valának, és még akkor telepedtek át az Alpokról, midőn a vizözöni tenger a Duna vonalán öt nagy tengertővé alakult, mi Kr. e. 3000 év körül történt.

A harmadik szakasz «A Bakony és tenger mellék első lakóiról» elmondja, hogy a nagy tengertavak lepadása után ismét az Alpok oldalain lakó atlantidák foglaltak tért Magyarország nyugati hegységein, kik közül a japydok a Vértes-hegységtől az Adriai tengerig, az ősillyrek pedig a dalmátországi hegyeken terjeszkedtek Kr. e. 2000 év körül; de ezek is atlantidák voltak, és helytelenül neveztetnek a mostani délszlávok illyreknek, kik csak a Kr. utáni századokban telepedtek meg a régi Illyriában.

A negyedik szakasz «A hézagöltő új lakok» beköltözését adja elő, kik közül keleten a dákok, nyugaton a celták, északon a germánok, középen végre az átvetett jászok (metanastae iazyges) telepedtek le, mely utóbbiak már nem nyugat vagy észak felől, hanem keletről a sarmata népvándorlás kezdetén jöttek a havasalföldi síkságra Jászvásár vidékére, honnan sokszor átcaptak Thráciába, mint ezt Ovidius Tomi városában sokszor látta és őket «meterea turma» jelzővel «iazyges»-nek nevezte, mi világosan mutatja, hogy ők a Maeotisből (Azovi tengertől) jöttek, mely a görögöknél másképp Μητερ του Ποντου, a latinoknál Mater Maris, az iazyges népnél Temerinda (tenger indítója) nevet viselt; csak később jöttek a Tiszához, midőn annak vidéke már kiszáradt.

Titkár jelentette, hogy *Rómer Ferencz Flóris* nagyváradi apát-kanonok, a társulat egyik alapítója és osztály-elnöke folyó hó 18-án elhunyt. A társulat képviselőjében ő utazott Nagyváradra a temetésre és díszes koszorút helyezett a ravatalra. Ezután a folyó havi pénztári kimutatás olvastatik fel, melyet e füzet borítékán közlünk. Miután a társulat válaszmánya köszönetet szavaz dr. Kuncz Adolf csornai prépostnak a nagybecsű leletek beküldéseért, s elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Csontos János és dr. Réthy Lászlót kéri fel, a nyílt ülés véget ért, mely után válaszmányi zárt ülés következett. *Dr. Szendrei János*, titkár.

A MŰEMLÉKEK ORSZ. BIZOTTSÁGÁNÁL a boldogult Henszlmann után megürült előadói állásra dr. Czobor Bélát nevezte ki a m. kir. vallás- és

közoktatásügyi miniszter. E kinevezés után jogosult a remény, hogy ez országos szaktestület működése műtörténeti kutatásaink emelésére ezután fokozottabb hatással lesz, mint eddig.

X. Y.

APULUMI MARADVÁNYOK címén dr. Cserni Béla a Gyula-Fehérvárott megjelenő «Közművelődés» 10—12-dik számában cikksorozatot közöl a Rehmann-féle telken folyamatban lévő ásatásokról. Birjuk dr. Cserni ígérétét, hogy az ásatások befejezése után a fölösött falak térrajzi fölvételét és a lelt érdekesebb tárgyak leírását folyóiratunk számára be fogja küldeni.

a.

C. H. R. Belházy a bécsi érmészeti társulat közlönyének márcziusi számában megfejté e három betű értelmét, mely a körmőczi ismeretes Szent-György tallérok, Károly főherceg 1685. évi születési tallérján és Budavárának 1686. évi visszavételére készült emlékérmén előfordul. A selmeczi bánya-igazgatósági levéltárban megejtett kutatásokból kitűnik, hogy ez emlékérmék bélyegeit Christian Hermann Rott készítette, a ki 1693-ban lépett vissza bélyegfőmetszői állásából; fia volt Hermann Rott von Rottenfelsnek, a ki 1649 július 30-ika óta mint körmőczi albányagróf működött. Rott Hermann 1645 óta, tehát majdnem félszázadig volt a körmőczi pénzverdében különböző állásokban elfoglalva. Azután is, mikor visszavonult, élt még egy darabig és az 1696 és 1707 közötti években halt meg.

x.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT korábbi tevékenysége ismét a rendes mederbe jutott. S ez jól is van így. Ez a társulat még abban a kivételes szerencsében részesült, hogy a historiának és régészetnek egyaránt számot tevő munkásokkal rendelkezhetik, kik a vidéken nem mindig jutalmazó és hálás munkakört kellő odaadással igyekeznek betölteni. S az aránytalanság vádjára éppen ez a társulat szolgáltathat okot, mert dr. Súlyom Fekete Ferencz, Király Pál, Szócs Sándor, Kun Róbert, gr. Kuun Géza a hazai történelemnek nem éppen kicsinylendő adatokat halmoztak fel az évkönyvekben, országos tekintélyeink rokonszenvére kevés vidéki társulat szolgált annyira rá.

Az új működési ærárt dr. Súlyom Fekete Ferencz alelnök jelentése nyitotta meg az októberi gyűlésen az Ulászló idejében zászlóvivő méltóságban élt *Ongor*-családnak, *Ungur* néven elszegényedve élő, de a családi traditiókat híven őriző lindzsinaí, szilvási és felső-nádasi ivadékáról s a náluk található oklevelekről. Dr. Hermann Antal tanár, az *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* című folyóirat szerkesztője, értekezett a románság ethnologiai alakulásáról, mely értekezés a vendégként megjelent dr. Hunfalvy Pál is igen érdekes és tanulságos felszólalásra készítet. Majd Király Pál a markoman háborúk lefolyásáról értekezett.

A novemberi gyűlésen gróf Kuun Géza Döbrentey Gábor életrajzáról írt művének főleg azt a részét olvasta fel, mely a magyar színészet megalakulását tartalmazza. Dr. Súlyom Fekete Ferencz folytatta levéltári kutatásainak eredményéről szóló jelentését. A decemberi gyűlésen gr. Kuun Géza Döbrentey G. életrajzából a 20-as évek budapesti társadalmát jellemezte tanúságosan s Téglás Gábor a várhelyen eszközölt kutatásokról referált. Kiemelve, hogy miután dr. Kuzsinszky B. fiatal tudósunk az erdélyi muzeumok egyik hiányát a sarco-

phagok mellőzésében látta: erre is kiterjeszté figyelmét. Dr. Sólyom Fekete Ferencz a Kendeffy-család által a Balkán-félszigetről, sőt Kis-Ázsiából eszközölt nagymérvű telepítésekről értekezve kimutató, hogy Apafy Mihály idejében a hátszegvidéki (Tustya) gör. keleti esperest a fejedelem csak azon feltétel alatt erősíti meg, ha saját népe nyelvét használja az isteni tiszteleten.

A társulat a kenyérmezei csata emlékoszlopára, Kerpelyi Antal miniszteri tanácsos úr közreműködésével, megfelelő díszletet szerezvén, az emlékművet az alkenyeri vasuti állomáson remélhetőleg május hóban ünnepélyesen leleplezi.

Tg.

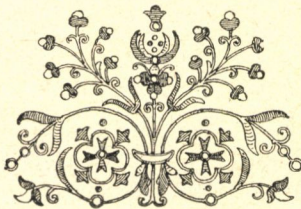
PORDENONE MAGYAR NEMESSEGE ugyan közismeretű tény, de kevésbé ismeretes, mikép jutott hozzá Zápolya János, hogy az olasz művészt így kitüntesse. E fölvilágosítást megkapjuk Rorario Jeromos életrajzában, melynek idevonatkozó részletét a következő című könyv alapján Notizie Delle Vite ed Opere Scritte Da Letterati del Friuli Raccolte Da Gian-Giuseppe Liruti Signor di Villafredda ec. In Venezia MDCCLXII. 3 vol 4-to. Tom. II. Pag. 260. szöszertint közölni érdemesnek tartjuk:

«Trovasi poi, che prima di partire Girolamo da tale Nunciature li 20. Aprile, essondo in Varadino ottenne un bel Privilegio, finora inedito dal detto Re* di Nobiltà ad Antonio Regillo famoso Pittore, conosciuto sotto il nome di Pordenone, in cui fra l'altre cose leggesi: Cum celebris de te fama, multorum virorum repetita praeconiis, ad aures nostras usque pervenerit; — Venerabilis, Devoti, Dilecti, Hieronymi, Rorarii, Prothonotarii, ac Nuncii Apostolici apud Nos, Te in picturae Arte in tantum excellere, ut te in primis miretur bonarum Artium cultrix Italia, — cum antiquis Te contendere putet, dignum duximus... Te, Filiosque... nobiles facimus... in signum nobilitatis concedimus Scutum. — E in fine dopo le parole: Datum Varadini XXIV. Aprilis MDXXXV. vi è la sottoscrizione Joannes Rex manu propria.»

Lengyel, 1889 februárban.

Közli: gr. Apponyi Sándor.

* Giovanni Zápolya.

KÖNYVÉSZET.

C/ Ó-KOR.

GREMPER, De II u. III Fund von. Sackrau. Namens des Vereins für das Museum schles. Alterthümer in Breslau herausgegeben. fol. 15 l. 7 táblával. Berlin, Spamer. M. 8.

HASSE C., Wiederherstellung antiker Bildwerke. 2. füzet. 2. Ilioneus. 3. Torso vom Belvedere. 7 köny. táblával. Imp. 4°, 21 l. Jena 1887. Fischer. M. 6.

HEUZEY L., Un palais chaldéen, d'après les découvertes de M. de Sazec. Paris, Quantin. 18. M. 3.50

HEYDEMANN H., Pariser Antiken. 2 táblával és 8 fametszettel. 4°, 91 l. Halle, Niemeyer. M. 7.

LAFFITE H., Sépultures anciennes et souterrain refuge découverts à Chalais. 8°, 11 l. Angoulême, Impr. Chassignac.

LALOUX V., L'architecture Grecque (Bibliothèque de l'enseignement des beaux-arts). Paris, Maison Quantin. 8°, 304 l.

LAUNITZ E., Wandtafeln zur Anschaulichung antiken Lebens u. antiker Kunst. 28 a—c. színes tábla. Imp. f°. Kassel, Fischer. M. 30.

LAURIÈRE J., de, La mosaïque romaine de Girone (Espagne). 8°, 23 l. 2 táblával, Caen, Delesques.

LAYARD H., Early adventures in Persia, Susiana and Babylonia including a residence among the Bakhtryari and other wild tribes before the discovery of Nineveh. 2 kötet. 8°, 990 l. London, 1888.

LEDRAIN E., Notice des monuments phéniciens du musée du Louvre. Paris, lib. des imprimeries réunies. 18, 192 l.

MANSSÚROV B., Russische Ausgrabungen in Jerusalem. 2 Briefe an Herrn Prof. Dr. H. Guthe in Leipzig. 2. kiadás. gr. 8°, 24 l. Hewelberg, Koester. M. 1.

MAXE-WERLY L., Étude sur les sceaux romains en bronze du Musée de Bar. le Duc. 8°, 32 l. Bar. le Duc, impr. Contant-Laguerre.

MÜLLER W., Die Theseusmetopen vom Theseion zu Athen in ihrem Verhältniss zur Vasenmalerei. 8°, 64 l. Göttingen, Akadem. Buchhandl. M. 1.

PETERSEN, EUGEN u. LUSCHAN, FELIX von. Reisen in Lykien, Milyas und Kibyrtis, ausgeführt auf Veranlassung der österreichischen Gesellschaft für archäologische Erforschung Kleinasien (Reisen im südwestlichen Kleinasien II. kötet). f°. 248 l. 40 táblával és számos szöveg-illustrációval. Wien, C. Gerold's Sohn 1889.

RAU L., Ein römischer Pflüger. Vortrag über eine unbeachtete antike röm. Marmorgruppe im Berliner königl. Museum, geh. im Verein für Geschichte u. Alterthumskunde zu Frankfurt a. M. 1 táblával. 4°, 16 l. Frankfurt a. M. Keller.

RAYET, Olivier. Études d'archéologie et d'art (Bibliothèque archéologique). Paris. Libr. de Firmin-Didot et Cie. 1888. M. 10.

RAYET, Olivier & COLLIGNON, Maxime. Histoire de la céramique grecque. 8°, 420 l. Paris, Georges Deaux. 1888. M. 40.

REINACH S., Esquisses archéologiques. 8°. számos ábrával és 8 táblával. Paris, Leroux. fr. 12.

RICHTER, Dr. W. Handel und VERKEHR der wichtigsten Völker des Mittelmeeres im Altertume. (Kulturbilder aus dem klass. Altertume I.) Leipzig, Artur Seemann. 1887. M. 3.

ROLFE E. N., Pompeii, popular and practical: An easy book on a difficult subject. 8°, 266 l. London. Low.

POSNANSKY H., De Nemeseos monu-

mentis. Diss. Breslau, Köhler. 8°. 30 l. M. 1.

SCHÄDLER F., Ueber das römische Begräbnisswesen. Progr. der Studienanstalt in Landau. 8°. 70 l.

SCHNEIDER F. JUL., Die zwölf Kämpfe des Herakles in der älteren griechischen Kunst. Leipzig, Fock. 8°. 73 l. M. 1.50.

SCHULTZ, OTTO, Die Ortsgottheiten in der griechischen u. römischen Kunst. Berlin, Calvary. 84 l. M. 3.

THRAEMER Ed. Pergamos. Untersuchungen über die Frühgeschichte Kleinasien und Griechenlands. Leipzig, Teubner. 1888. M. 10.

URLICH L., Ein Medea-Sarkophag. XXI. Programm des V. Wagner'schen Kunstinstituts. 1 táblával. 8°, 22 l. Würzburg. 1888.

VECKENSTEDT E., Geschichte der griechischen Farbenlehre. Die Farben unterscheidungsvermögen. Die Farbenbezeichnungen der griech. Epiker von

Homer bis A. Smyrnäus. 8°, XVI, 203 l. Paderborn, Schöningh. 1888.

VOYAGE ARCHÉOLOGIQUE en Grèce et en Asie mineure sous la direction de M. Philippe le Bas (1842—1844) Planches de topographie, de sculpture et d'architecture, gravées d'après les dessins de E. Landron publiées et commentées par Salomon Reinach, (Bibliothèque des monuments figurés grecs et romains.) Paris, Firmin-Didot et Cie M. 30.

WILMOWSKY J. N. von, Römische Mosaiken aus Trier und dessen Umgebung, gezeichnet u. erläutert von Domkapitular. 9 nagy fol. tábla és szövegfűzet XVI. 23 l. 4°. Trier, Lintz'scher Commissionsverlag. 1888. M. 20.

WINKLER A., De inferorum in vasis Italiae inferioris representationibus. Diss. Breslau, Köhler. 8°. 30 l. M. 1.

D/ KÖZÉP- ÉS UJKOR.

ARTS, les, en Italie (les grands maitres de la renaissance). Iconographie des chefs-d'œuvre de la peinture, de la sculpture et de l'architecture. Texte par MM. le marquis Baldassini, C. J. Cavallucci, G. Lafenestre etc. Orné de 35 eaux-fortes, de 2 pl. s. cuivre et de 325 illustr. dans le texte. Publié sous les auspices de S. M. le roi Humbert Ier. 180 l. Paris, Rothschild.

BENOIT A., Recherches sur les monuments en bronze à partir du XIVe siècle. 8°. Nancy, impr. Berger-Levrault & Cie.

BESCHREIBUNG der Bildwerke der christlichen Epoche. Königliche Museen zu Berlin. Spemann. 1888.

CABIÉ E., Boucles mérovingiennes trouvées à Bressols (Tarn-et-Garonne). 8°, 8 l. Montauban, impr. Forestié.

CHEVALIER. Les fouilles de St.-Martin de Tours: Recherches sur les six basiliques successives élevées autour du tombeau de Saint-Martin. VII, 134 l. és 8 tábla. Tours, Péricat.

CORROYER E., L'architecture romane. Paris, Quantin, 4. eredetiek után készült rajzokkal. M. 3.50.

COURAJOD L., Les origines de la renaissance en France au XIVe et au

XVe siècle, leçon d'ouverture du cours d'histoire de la sculpture du moyen-âge et de la renaissance à l'école nationale du Louvre, du 2 févr. 1887. 8°, 48 l. Paris, Champion.

DRACH C., Alhard von. Urkundliche Nachrichten über noch in den königlichen Sammlungen zu Cassel vorfindliche Kunstgegenstände aus altem Landgräfllich Hessischen Besitz. 1. fűzet. Aeltere Silberarbeiten. Marburg in Hessen. A. G. Elwertsche Verlagsbuchhandlung. 1888.

FÄH A., Das Madonnen-Ideal in den älteren deutschen Schulen. 8°, VI, 86 l. Freiburg i. Br., Herder.

FRANCIOSI G., L'aquila nel pensiero e nell' arte cristiane dei tempi di mezzo. 8°. Sienna, Bernardino.

FRANKLIN A., La vie privée d'autrefois: Arts et métiers, modes, mœurs, usages des Parisiens du XIIe au XVIIIe siècle d'après des documents origin. ou inédits. 8°. Paris. Plon.

GMELIN, LEOPOLD. Alte Handzeichnungen nach dem verlorenen Kirchenschatz der St. Michaels-Hofkirche zu München. 30 Tafeln in Lichtdruck von Joseph Albert. München 1888. Verlag von Joseph Albert.

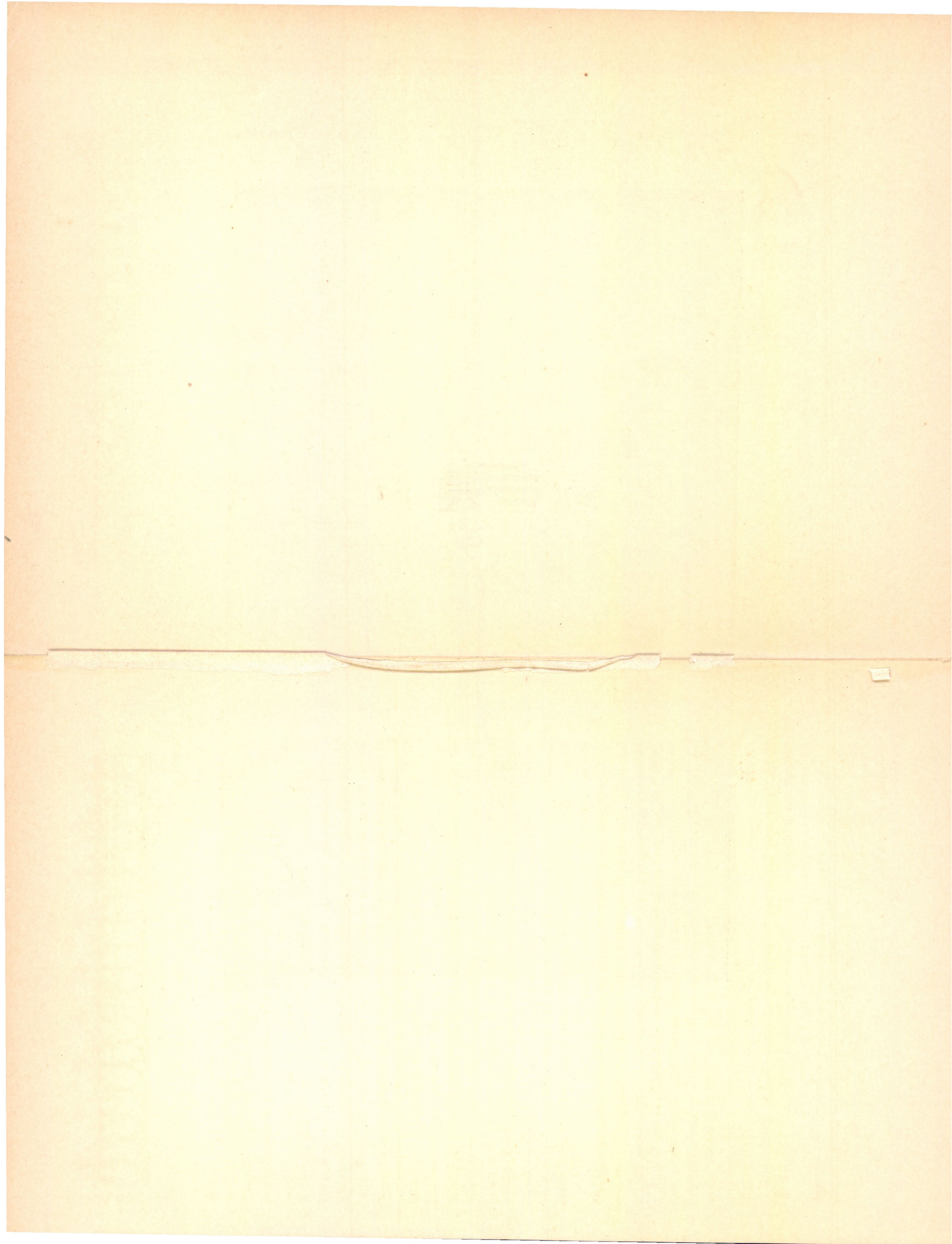
Összeállította dr. Kuzsinszky B.

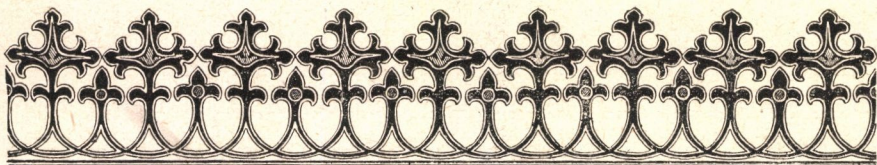

DÖRRE 889

MÁTYÁS KIRÁLYNAK, BAKÓCZ TAMÁS BIRTOKÁBA JUTOTT TRÓNKÁRPITJA.

Dörre rajza után a gróf Erdődyek galgóczi kincstárában levő eredetiről.

ÓKORI KOCSI HELYREÁLLÍTÁSA A SOMODORI* SÍRLELET ALAPJÁN.

Egy képmelléklettel.

Tudomásunk szerint a somodori sírlelet első volt, mely négykerekű régi kocsira vonatkozik. Mindazon vas és bronz alkotó részek, melyeket eddig Magyarországon a rómaiak korából kocsikról találtak, csak két-kerekű kocsikra engedtek következtetni. Ezen körülménynek köszönheti tehát főleg a somodori lelet érdekességét.

A múlt télen esett meg, hogy a n. múzeumi régiségtári őr úr felhívására a nemzeti múzeumban levő somodori leletet megtekintettem és első pillanatra meglepett azon hasonlatosság, mely a talált és a mai kocsik, nevezetesen a szekerek vasalásai között van. Megjegyzem azonban, hogy éppen nem könnyű feladat volt a meglevő vasalásokat valamely kocsiszerkezeten alkalmazni. Archæologus nem lévén, szükségem volt, hogy előbb a görög és római íróknak a kocsikra vonatkozó megjegyzéseit és leírását áttanulmányozzam, mit rendkívüliesen megkönnyített Ginzrotnak a görög és római kocsikról szóló nagy műve, hol legtöbb idevágó idézet és adat össze van gyűjtve.

Az aljszerkezet. A talált vasalás nagyobb része az aljra vonatkozik és miután éppen a legfontosabbak, mint aljszög kapcsolatban a fürgetyű és vánkosfa pántjával, az előalj szögei, a rúdszög, a hágsótartó stb. ép állapotban megmaradtak, némi alaki kétség eloszlása után jól sikerült a kérdéses kocsialj valószínű eredeti alakját összeállítani. Hogy ez tényleg így van, arról a szerkesztés folyamán meggyőztek az összevágó mértékek. A kerékabroncsok különböző átmérőjűek. A két előlső kerékhez szolgálok 870, illetve 910 cm. (WW_1); a hátsók átmérői 980, illetve 1000 cm. (XX_1). Ez azonban — szerény véleményünk szerint — csak arról tanúskodik, hogy már akkoriban is kegyelet nélküli emberek voltak, kik az illető kocsi jobb kerekeit valószínűen különböző ócskákka kicserélték.

* *Somodor*, komárommegyei pusztá, hol ezen vas- és bronzrészeket 1888-ban egy alagút kibővítésénél találták, Metternich Rikárd hercegné tulajdona; a hercegné az érdekes leletet a n. múzeum régiségtárának ajándékozta, a hol az most a harmadik teremben őriztetik.

A kerékabroncs keresztmetszete 30 mm. hosszú és 10 mm. széles kör-szelvény (7. ábra), mint azt mai nap az aczélabroncsoknál megint találni. Az abroncsok keskenysége arra utal, hogy ezen kocsi gyorsajtásra szolgált. Valószínű, hogy a rómaiaknál többnyire használt 8 küllő ezen kocsinál is szerepelt. A küllőket az agyba lapos szög, a talpba pedig mint még ma is a francziáknál négyzet metszetű csappal erősítették meg. A talp vagy egy darab meghajtott vagy félannyi vágott talpból készült, mint a mennyi a küllők száma (Hesiodus). Az agy mértékeire pontosan következtethettünk a meglevő agykarikák, a perzselyre nézve pedig a perzselygyűrűk alapján. Még mai nap is találjuk az úgynevezett félperzselyes (Halbbüchse) tengelyeket olcsóbb parasztszekerekénél, melynek jellemzője az, hogy a perzsely két, felhajtott szegélyű 40—50 mm. széles vasgyűrűből készül, melyeket az agy fúrásának külső-belső szélén beeresztenek és ahhoz egy-két szöggel hozzá erősítik. Ezen perzselykarikák széleit azért nem forrasztják össze, hogy ez beszögelésnél az agy belső fúrását jól megfeküdjön (lásd 2., 4. és 7. ábrákon *qq*₁, *rr*₁, *r*₂).

A tengelycsap átmérőjét ezen perzselygyűrűk, még pontosabban a csap vasalása adta meg 80 mm.-re (7. ábra *u*). A tengelycsap és következőleg az agy hosszát is Hesiodus szerint 1' hosszúra vették a rómaiak és a görögök. Jobbnak tartottuk ezt mai viszonyok szerint venni, a mivel azonban az előbbi adattól alig tértünk el.

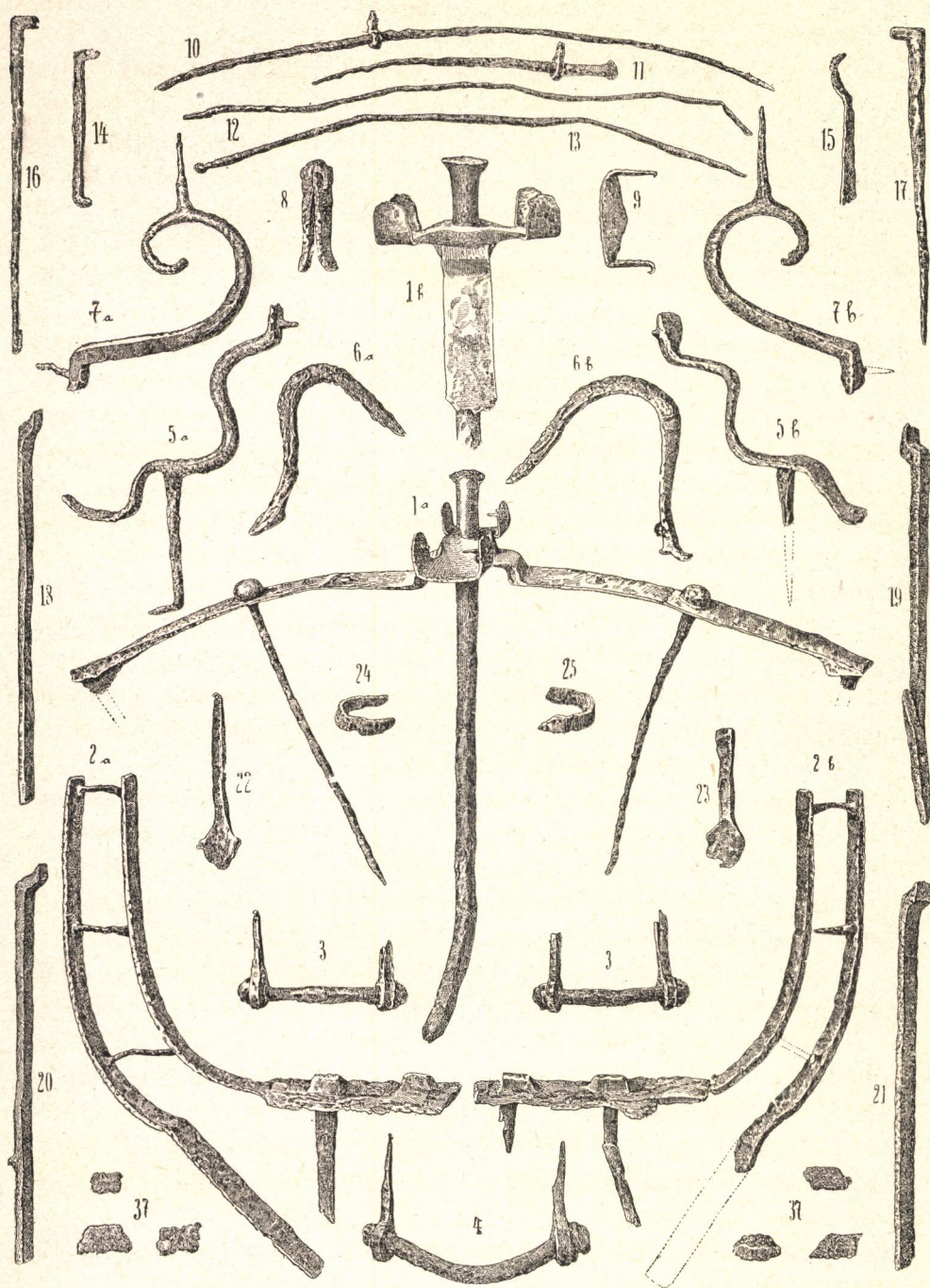
A tengely hosszát ugyancsak Hesiodus szerint a csaptövek között 5 lábnak (157 cm.) vettük, minek folyamán 185 cm. nyomástávolságot nyertünk. Vajjon a fatengely, illetve a tengelytőke vagy tartó meg volt-e vasalva, azt a vasalásmaradékokból meg nem állapíthattuk, a szerkesztői érzék és a tapasztalat ezt azonban valószínűnek mondja.

Igen érdekes azon körülmény is, hogy a görög és római kocsinál sem a tengelycsapok, sem a kerék küllői, tehát a kerék sem bírt dűlés-sel, mi főképen szilárdsági, de más szempontból is hátrányos (lásd 2., 3. ábrákat).

Mondhatni tehát, hogy bármily meglepő tökeletességűek is voltak már a kocsik a rómaiak idejében, ez irányban még is nagy volt a haladás e mai napig. A kerékszögek két példányban még megmaradtak (1., 2., 4., 7. ábra *PP*₁).

Ugyanoly biztonsággal, a mint helyreállítottuk a kerekeket, megállapíthattuk a két alj mértékeit is.

Az előlső aljnál kiindulás gyanánt a teljes épségben megmaradt aljszög és vaspántjai (2., 4. ábrák *AA*, *aa*, *bb*) szolgáltak. Az aljszög 25 mm. felső és 20 mm. alsó erőssége mellett 57 cm. hosszú; felül fejes, alul meggömbült. Alsó görbülése nem véletlen, hanem céltudatos, hogy fordulások és zökkenések alkalmával a kocsi felső része ki ne emelkedjék az alsó, forgó aljból.

I. TÁBLA.*

- 1a 1b alszög fogertyú és vánkoss vasalással (AA, aa, bb)
 2a 2b rúdszárny vasalása (BB)
 3 3 fogantyúk az oldalsó bejárásoknál (CC)
 4 fogantyú a hátsó bejárásnál (D)
 5a 5b hátsó rakoncák (EE)
 6a 6b a kerékkötők kapcsai (FF)
 7a 7b előlső rakoncák (GG)
 8 csuklós szög (esetleg ajtópántnak szolgált)
 9 rúdtő vasalása (H)
 10 11 12 13 a beszálló nyílások bőrfüggönyeinek tartó-

- rúdjai, vagy pedig a tetőzet bőrének lefogására szolgáló rudak (J K L)
 14 a rúdszárnyak összekötésére való kapocs?
 15 ?
 16 17 szögek az előlső alj vánkosságának és tengelytartójának összekötésére (M N)
 18 19 20 21 a rúdszárnyak erősítésére és a nyújtó szárnyvasai (O O₁ O₂ O₃)
 22 23 kerékszögek (P P₁)
 24 25 pántok — ? —
 37 37 pánt és egyéb vasrészek — ? —

* A betűk a nagy rajzmellékletre vonatkoznak.

Az aljszögre két vaspánt rozsdásodott, az egyik a fürgetyű alsó (*aa*), a másik pedig a vánkös felső vasalása (*bb*). Az aljszög felvételére a két pánt által van lyukasztva, sőt tekintettel az alj forgásánál előálló kopásra, e helyütt még meg is erősítették.

A felső pánt a szögfejtől 70 mm. távolságban rozsdásodott rá a szög, a fürgetyű tehát 70 mm. magas tartozott lenni.

A vánkös és tengelytartó, melyek mindenkor összetartoznak, tehát egymással szilárdan is összekötetnek, a 13 cm. hosszú görbeséget, a 7 cm. fürgetyűmagasságot és a fürgetyűpánt 1 cm. vastagságát az aljszög 57 cm. hosszából leszámítva 36 cm. magasságot adott vasalásával együtt, 34—35 cm. pedig e nélkül.

Ezen mértékkel teljesen összevágunk azon szögek hosszai, melyeket a vánkös és tengelytartó fának összekötésére használtak, a mennyiben a szélsők (*MN*), melyek legtöbbet vannak igénybe véve, 35 cm. hosszúak és végükkel visszagörbültek, a két közbenső pedig 30 cm.-esek (lásd 1., 2., 4. ábra).

Az elülső aljat ezek szerint a legnagyobb valószínűséggel meg lehetett szerkeszteni.

Egy körülmény van azonban a talált aljvasalásnál, mely némileg az alj ezen legtermészetesebb és leghelyesebb alakja ellen szól.

Ugyanis az aljszög felső vasalása (*aa*), melyet előbb fürgetyűpántnak mondtunk, a vánkospánthoz képest közel derékszögben rozsdásodott rá az aljszög; fürgetyű és vánkös pedig a kocsí rendes állásában párhuzamosak.

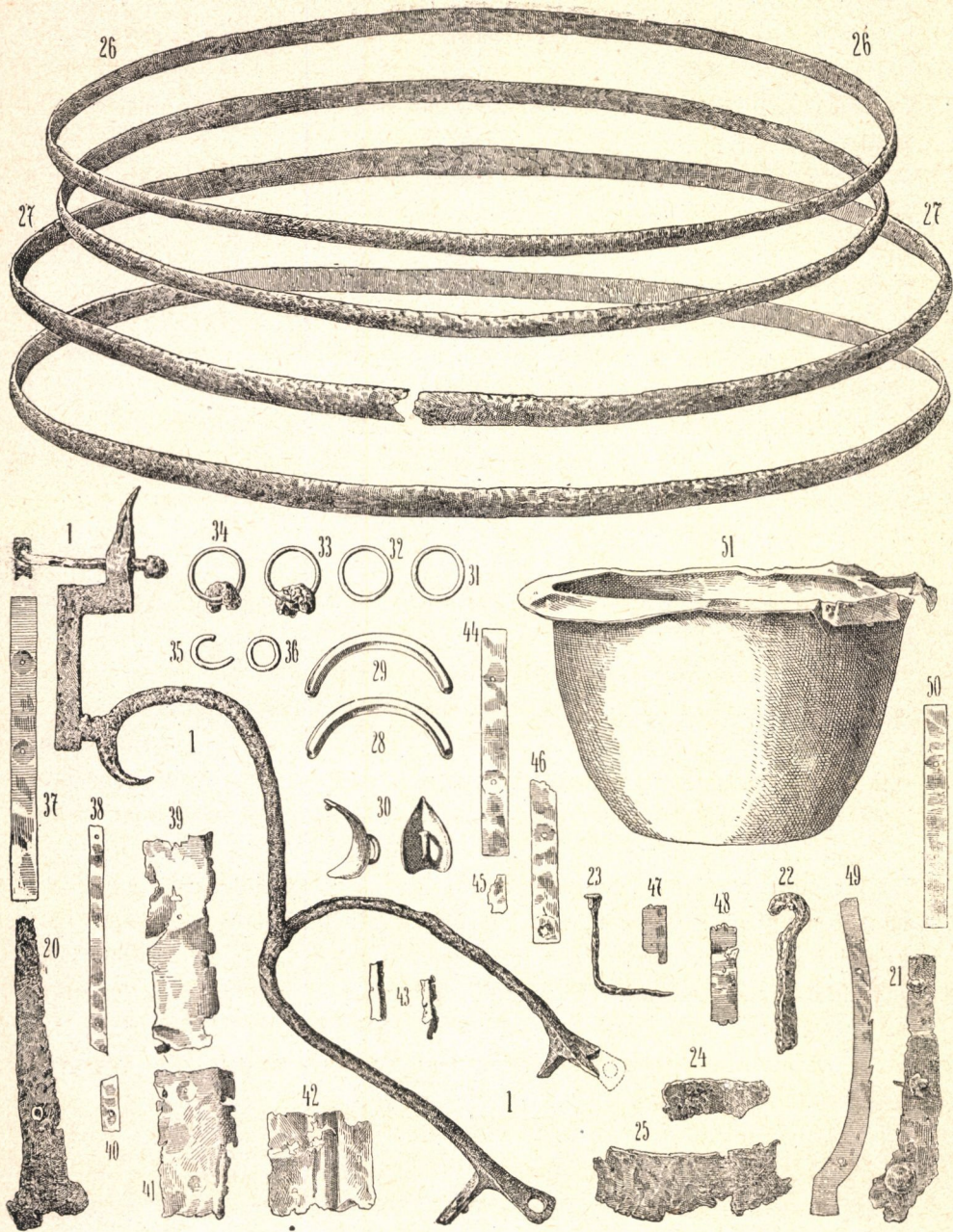
Meglehet tehát, hogy a kocsinak külön alsó váza volt, melyet hosszanti és keresztirányos gerendákból összeróttak és a kérdéses vasalást egy középső hosszanti tartóhoz erősítették. Ez esetben aztán az alsó pánt (*bb*) a fürgetyű felső lapjára jött volna, a fürgetyűt pedig említett vázzal szilárdan összekapcsolták.

Az előbbinél tetemesen alacsonyabb vánkös és tengelytartó pedig ezek alatt következtek.

Ezen szerkezet ellen már bonyolódottsága is, de különös nyomossággal három egyéb körülmény szól. Nevezetesen: 1. említett két pánt szöghüvelyei erősebbek és szélesebbek, tehát úgy készültek, hogy egymáson súrlódván, gyorsan el ne kopjanak. Súrlódás csak akkor van köztük, ha a felsőt a fürgetyű alsó, az alsó pántot pedig a vánkös felső lapjára megerősítjük, más szóval az egyik a rögzített, a másik a forgó aljra erősítendő; különben helytelen a kocsí szerkezete.

2. Az aljszög 13 cm. hosszú görbe része a tengelytartó alján, hogy céljának megfelelően, kinyúlni tartozik, mi ez esetben lehetetlen.

3. A vánköst és tengelytartót összekötő 35 cm.-es szögek hosszának megfelelő magasságot ez esetben nem kapjuk meg, mert a fürgetyű-

II. TÁBLA.

1 1 1 hágsótartó (K)

20 rúd vég vasalás (S)

21 pánt (rúdszárnyakra?) (T)

22 kapcsos pánt (a rúdfejnél az előfogatásra?) (U)

23 szög (szekrénynek megerősítésére a fürgetyüre?)

24 pántmaradvány

25 pántmaradvány (rúdszárnyak keresztpántja?) (V)

26 26 előlő kerekének abroncsai (W W₁)

27 27 hátsó kerekének abroncsai (X X₁)

28 29 bronz a járomnyeregről (Y Y₁)

30 két darab bronz nyereg a járomnyeregről (Z Z₁)

31–36 bronzkarikák az ülések felfüggesztésére és a járomról a kantárszajaknak (c c₁ c₁₁...)

37–50 bronzpántok a szekrény széleiről (d d...)

51 itatócsőbronzból.

nek is az alsó pántban levő két 30 cm.-es szög miatt legalább is 30 cm.-es magassága tartozna lenni.

Valószínű tehát, hogy az illető kocsi rúdját a sírbani elhelyezésnél rendes állásából elforgatták, vagy pedig — és ez valóbbszínű — a pántok tökéletes összerozsdásodás előtt valamely véletlen erőszakos körülmény folyamán elfordultak.

Elég jó állapotban megmaradt azon vasalás, melyet mai nap is a rúdszárnyakhoz használunk, bár számos, ettől lényegesen eltérő, sőt gyakran 180°-al megfordított alakban (lásd 4. ábra *BB*).

Ezen vasalásalak szélességi mértéke, vagyis a rúdszárnyak egymástóli távolsága összehangzó arányokban volt az előlaj egyéb mértékeivel, csak valószínű elhelyezéséről kellett gondoskodni. Hozzájárult még, hogy egy 25 mm. erős és 70 cm. hosszú, egyik végén derékszögben legörbült fejjel és füllel ellátott szöget kellett elhelyezni (1., 4. ábra *h*). Alakja és mértéke legjobban az ökörjárom szögeire vallott. Azon körülmények azonban, hogy magányosan van ezen leletnél és hogy a többi járombeli bronz alkotórész mind lójáromra engednek következtetni, ezen szögnek más rendeltetésére utaltak. Tényleg sikerült is, tudva azt, hogy a rómaiak korában a rudat alsó végén gyakran villaszerűen széjjel feszítették és ily módon külön, hosszú szöggel az elől összekerült tulajdonképi rúdszárnyakra forgathatóan felerősítették, itt elhelyezni. Ennek ki-puhatolása után könnyű dolog volt a rúdszárnyak vasalását kellően elhelyezni.

A két rúdszárny természetesen ferdén áll a vízszinteshez, mert ezek kénytelenek a hátsó végükön levő egyenes vagy köralakú juhát felvenni és annak segélyével a nyújtót alátámasztani. Hogy a rúdszárnyak és a juha, valamint maga a rúd is kellően meg voltak vasalva, ez valószínű, csakhogy ezeknek többnyire vékony pántjai teljesen elrozsdásodtak.

A rúdvasalás erősebb részei különben még megvannak; ilyenek két övvas a rúdvilla tövinél (1., 4. ábra *H, f*) és a rúd külső végén ráörökített volt erős pántok (1. ábra *S, e . . , T*).

A görögöknél és rómaiaknál szokásos rúdfaj — többnyire bronzból készült állati fej stb. — valószínűen nem volt meg ezen kocsinál.

Mondhatni tehát, hogy ez előfogatásra, négy lóra szerkesztett kocsi volt, mi annál valóbbszínű, mert Venantius Fortunatus szerint azon kocsik, melyekhez ez is tartozott négyfogatosak voltak. Az előfogatásra a rúd végén kapocs vagy erősebb karika szolgált (1. ábra *U*).

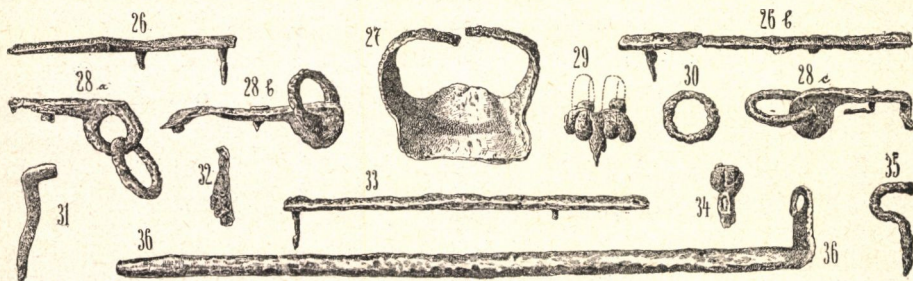
A rúdszárnyak szilárdítására egy-egy erősebb vasalás szolgált, melyek vánkos és fürgetyű között által menve, elől-hátul a rúdszárnyakra lehajolva, azokkal összeszögelték (1., 2., 4. ábra *OO₁*). Ilyenmű vasalások vannak a leletben, bár nagyobb görbülésük hiányzik.

A nyújtó az elülső és hátsó alj szilárd összekötésére való. Elől az

aljszög tartja, hátul pedig be szokták csapolni a hátsó alj vánkosa és tengelytartója közé.

Nagyobb merevség és szilárdság kedvéért azonkívül a hátsó aljat még két «nyújtószárnnyal» látják el, melyek mai nap megvasalt fából és vasrudakból, a rómaiak idején azonban csakis erősebb vasrudakból állottak (1., 4. ábrák $O_2 O_4$). Az erre használt két vas szintén megvan, bár végeik a megerősítés pontjától számítva valószínűen rozsdásodás folytán hiányoznak.

A nyújtó különben, főképen elülső vége bizonyára szintén ráörökített pántokkal volt megvasalva (1. és 4. ábra e_1). A hátúlsó alját, mely csak vánkosból és tengelytartóból áll, miután mértékeinek megfelelő szögek hiányzanak, nyilvánvaló a mai de római szokásnak is megfele-

III. TÁBLA.

26 26 b 33 erős vaspántok rúdról és nyújtóról ($e_1 e_2$)
27 rúdtő hátsó pántja (f)
28a 28b 28c hátsó kocsitámasztók és kerékkötők pántjai és karikái ($g_1 g_2$)

29 30 34 karikás (esetleg az ülések felfüggesztére ?)
31 35 szögek (csöbör fölakasztására ?)
32 pántmaradvány
36 hátsó rúdszög (rúd és szárnyak kapcsolására) (h)

lően gyöngébb pántokkal kapcsolták össze, melyek azonban — ráörökítésről itt nem lévén szó — könnyen elenyésztek.

A leletben három erősebb karikás pánt is van, melyek karikái részben a nagy elhasználás jeleit mutatják. Ezek közül kettő csakis a hegyi úton járó kocsiknál szokásos hátsó kocsitámasztók megerősítésére szolgálhatott, mely célból a hátsó aljra rászögelték (1., 3., 6. ábra gg_1).

Egy különösen alakított vasszerkezetet láttunk az 1., 3., 4. ábrákon R -ben, mely első pillanatra hínakocsik bak- vagy hátúlsó inasülés tartójára emlékeztet. Tüzetes megvizsgálás és a rómaiak idején divó kocsi-alakokkal egybevetve rájövünk, hogy ez nem lehetett más, mint hágcsó-tartó, melyet a rómaiaknál a kocsi hátúlján, mint mai társaskocsijainknál alkalmaztak. Ezen rendeltetésével összevágának különben azon mértékek is, melyek felillesztésénél a felhágásra szükségesek. A hágcsó t. i. a kocsifenéknek magasságát a föld színe fölött két egyenlő részre osztja.

Gyöngé szerkezeti érzékre vall azonban azon eljárás, mely ezen tartó és a hozzátartozó hágcsódeszka megerősítésére szolgál, mert ez

csak csekély mértékben felel meg a nagyobb szilárdság követelményeinek.

A szekrény valószínű alakjáról. A mint az eddigiekből láthatni, aránylag könnyű föladat volt az alj valószínű összeállítása, mert mindazon vasalkotórészek, melyek valamely okszerűen szerkesztett aljnál meglenni tartoznak, nagyjában meg is voltak.

Nehezebb volt azonban a feladat a kocsiszekrény valószínű alakját meghatározni. Hogy ezen kocsinak földött szekrénye volt, azt a megmaradt díszítésükből látni. Itt különben először a szekrény mértékeire, és csak aztán annak alakjára lehetett gondolni. Az egyedüli támasztópontok, melyekkel ennek mértékeit meghatároztuk, a következők.

A szekrény szélességét a tengelyhosszhoz arányosan kellett venni, hosszát pedig következőleg kaptuk meg.

Megállapítottuk szemmérték szerint — az alj egyéb alkotó részeit is tekintetbe véve — az elülső és hátsó kerék-átmérők viszonyaihoz képest az arányos tengelytávolságot, mely 185 cmt adott. A szekrény hossza aztán ezen mértékhez alkalmazkodik. Magasságát természetesen a szekrény belsejének kényelmes használhatóságának megfelelően vettük.

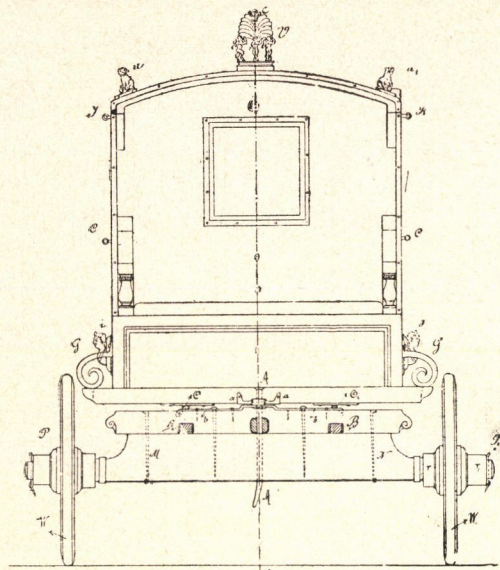
A szekrény alakjának meghatározására csak igen kevés alkotórész áll rendelkezésünkre. Ilyen egy nagyobb és két kisebb vasfogantyú, három, tálczás alapból kiálló bacchantikus mellalak, két bacchantikus tigris, egy pálmás koronás részszel ellátott és három tagból álló bacchantikus alakcsoport közös talpon, két jóniai jellegű balluster, két sarokdísz mint befejező vagy koronázó részek két oldalt hattyúfejjel és pántmardékok. Ezek mindannyian bronzból állanak.

A rómaiak idején rendszeren használt kocsik szekrényei alsó részükben szilárdsági szempontból fából, a felsőjükben pedig többnyire bőrköpenyből állottak. A farészek legalább is addig tartoznak felnyúltni, a meddig az ülések érnek. A felső szekrényrész bőrburkolata vagy fa vagy vasvázon nyugodott, — mint azt még mai nap is használjuk. A három fogantyú arra enged következtetni, hogy a kérdéses kocsinak három bejárata volt; nevezetesen egy hátúlsó, a hová a nagyobb fogantyút (1., 3. ábra *D*) és két oldalsó, a kocsis ülése mögött, a hol oldalonként a két azonos erősségű kisebb fogantyút (1., 2. ábra *CC*) megerősítették. Hogy a két kisebb fogantyú nem a kocsis használatára szolgált, erre a maig fennmaradt szokásból következtethetni, mely szerint újabb kocsin sem alkalmaznak az alacsonyabb kocsisülés mellett fogantyúkat.

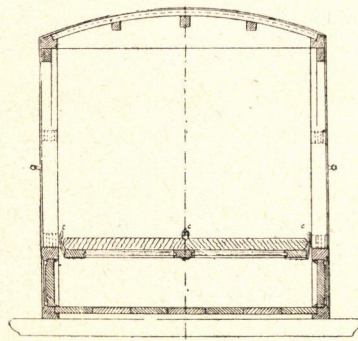
Említett tálczás alapból kiálló bacchantikus mellalakok fejrányai arra utalnak, hogy ezek oldalonként és hátul, valószínűen a kocsi alsó faszekrényén voltak elhelyezve (1., 2., 3. ábra *i, j, k*).

Szokásos volt az ókor népeinél, de díshintóknál még most is úgy

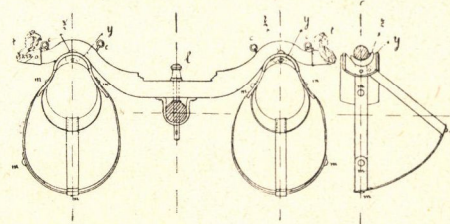
Előnézet. 2. ábra.

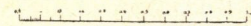
Hátnézet. 5. ábra.

Magyarázat.

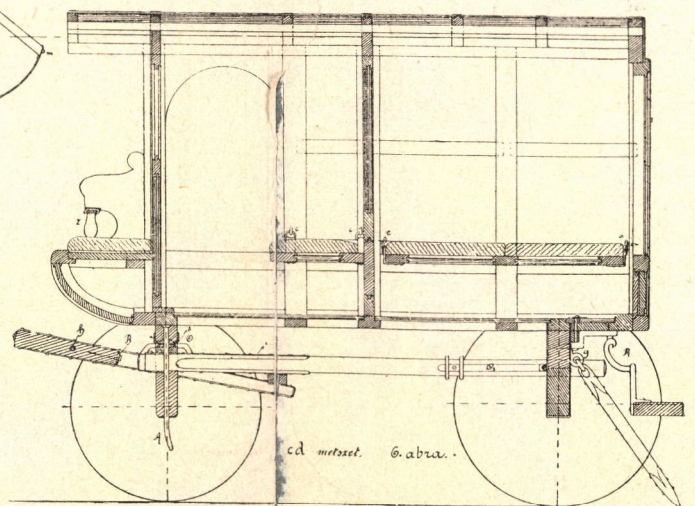
- A A aljszög
 aa forgótyúpánt
 bb vánkospánt
 BB rúdszárny vasalás
 cc fogantyúk az oldalsó beszálláshoz
 D fogantyúk a hátsó beszálláshoz
 EE hátsó rakoncák
 FF kerékkötők kapcsai
 GG előlő rakoncák
 H rúdtő vasalása
 I K L a beszálló nyílások bőrfüggönyeinek tartó-rúdjai
 M N szögek az előlő alj vánkospánt és tengely-tartójának összekötésére
 O O₁ O₂ O₃ a rúdszárnyak erősítésére és nyújtó-szárnyak
 P P₁ kerékszögek
 R hágsótartó
 S rúdvégének vasalása
 T pánt a rúdszárnyakon
 U kapocspánt a rúdféjnél
 V pántmaradvány (a rúdszárnyakról)
 W W₁ előlő kerekek abroncsai
 X X₁ hátsó kerekek abroncsai
 Y Y₁ bronzdarabok a járomnyeregről
 Z Z₁ bronznyergeszkék a járomnyeregről
 c c₁... bronzkarikák az ülések felfüggesztésére és a járomról a kantárszíjak tartására
 d d₁... bronzpántok a szekrény széleiről
 e e₁ e₂... vaspántok a rúdról és a nyújtóról
 f rúdtő hátsó pántja
 g g₁ g₂ a hátsó kocsitámasztók és a kerékkötők karikás vasalásai

Hátnézet. 3. ábra.

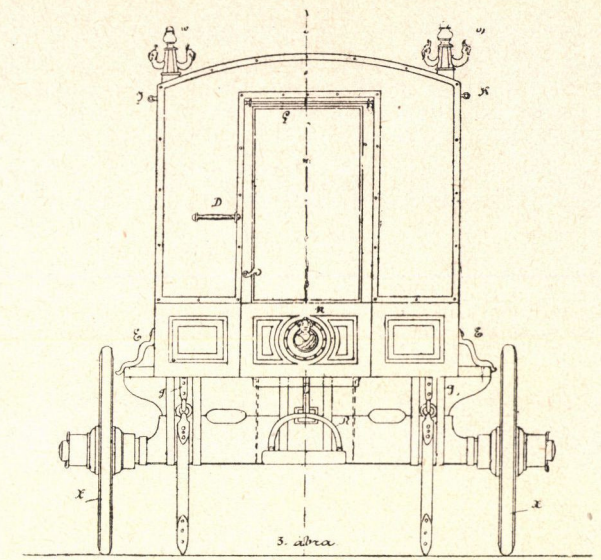
Hátnézet. 4. ábra.

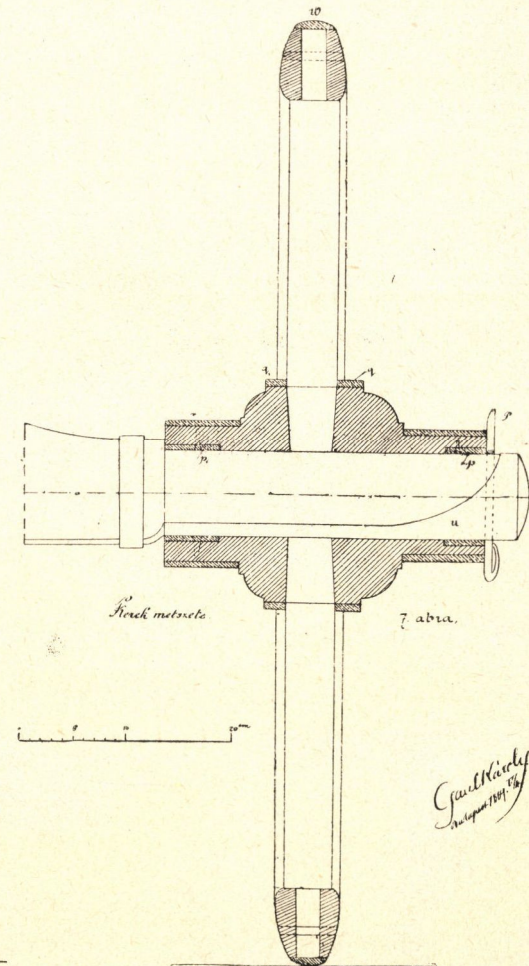
Hátnézet. 6. ábra.

- h hátsó rúdszög a rúdnak a szárnyaival való összekötésére
 i j k bacchantikus mellalakok bronztálczában
 l előlő rúdszögfej bronzból
 m m₁ m₂... bronzszögek a hámszíjakról
 n m₁... tengelycsap vasalások (2 drb)
 p p₁... a perzselyt pótló karikák vasból
 q q₁ külső agykarika a küllők mellől
 r külső-szélső agykarika a perzselykarikával
 r₁ r₂ külső-szélső agykarikák
 s rúd- vagy nyújtó-vasalás
 t t₁ igavégnek használt bacchantikus bronzalakok
 u u₁ bacchantikus tigrisek a szekrénytető előlő sarkain
 v koronázó középdísz bronzból a kocsitető előlő részén
 w w₁ befejező bronzdíszek a tető hátsó sarkain
 z z₁ jóni ballusterek a kocsiülés oldalsó támasztóin

A SOMODORI ÓKORI KOCS. Helyreállította GAUL KÁROLY tanár.

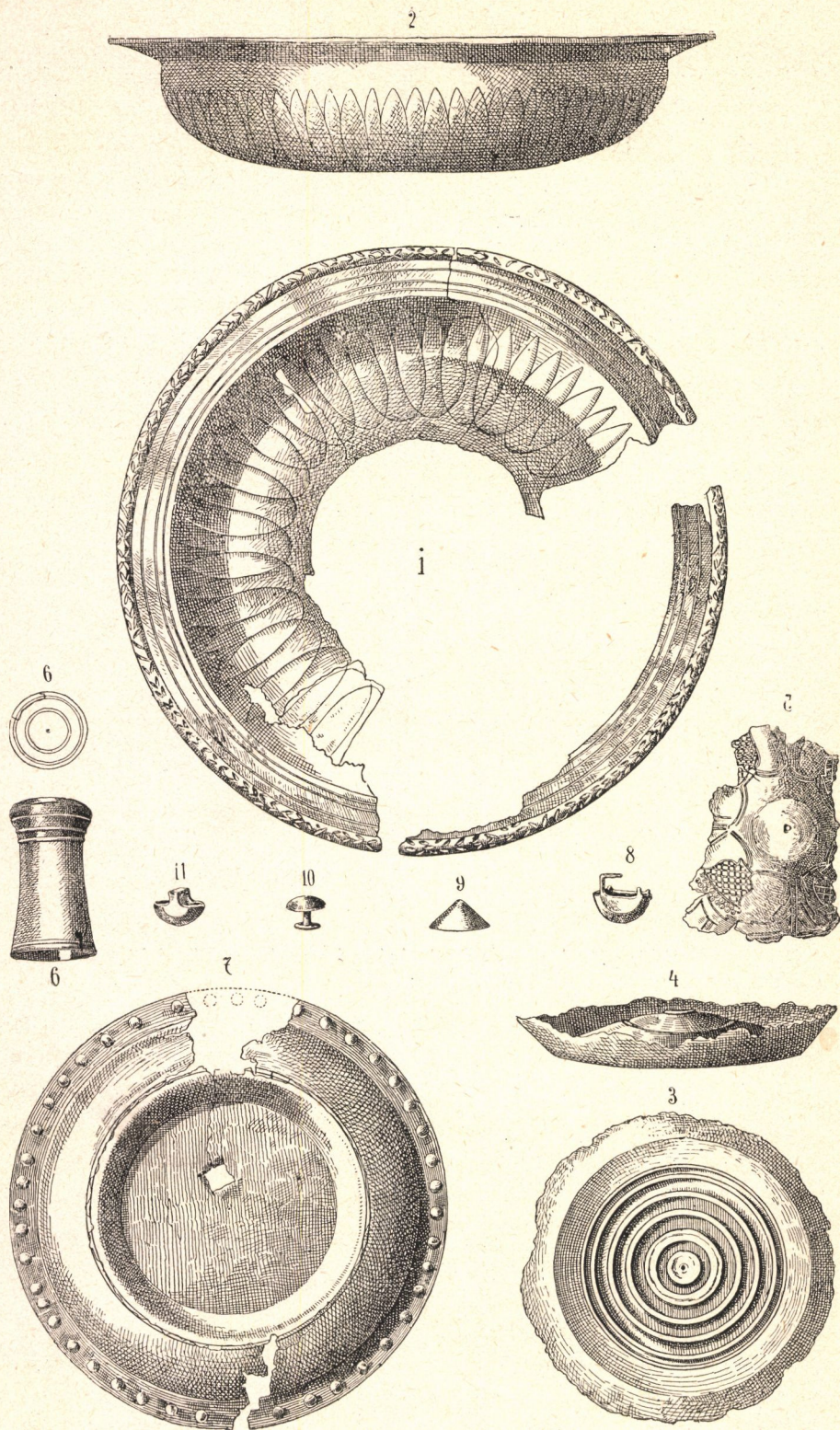

Hátnézet. 5. ábra.

Hátnézet. 7. ábra.

Gaul Károly
 Budapest, 1889.

IV. TÁBLA.

1 2 mosdótál bronzból, 5 ennek fenékmardványa
4 7 tálcza bronzból, bachantikus bronz mellalakok
alá (3 db) (i k)

6 6 előlső rúdszögfej bronzból (l)
8 9 10 11 bronzszögek a hámszi'akról (m m1 m2...)

találjuk, hogy a tetős kocsik sarkait esetleg azok legmagasabb helyeit, a tetőcsúcsot is díszesebb módon befejezzék és a kocsit ezekkel úgyszólván koronázzák.

Bátran állítjuk, hogy a két bronztigris a szekrénytető elülső sarkain (1., 2. ábra *uu*), a palmettás koronájú bacchantikus csoport szintén elül a tetőcsúcson (1., 2. ábra *v*), azaz közepén állott, a hattyúnyakas befejeződísz pedig a hátsó sarkokon (1., 3. ábra *ww*). A tigrisek állása és a középső-csoport ily módon a részarányosság követelményének is felelnek meg. Valószínű, hogy mindezen alakok kellő fatalpakkal bírtak, melyekre szögekkel ráerősítették. A középső dísz azonkívül még egy

felső erős vasfűlön által menő ferde irányú vastámasztóval jött a tetővel kapcsolatba.

Azon gondolat is támadhat bennünk, hogy a két hattyúnyakas bronzdísz vajjon nem képezték-e a görög-római kocsiknál szokásos tengelyvégeket. Ez ellen szól egyrészt az, hogy csak kettő van; ha pedig valaki avval az ellenvetéssel jönne, hogy a másik kettő el is vesztetett, annak még felhozhatjuk, hogy lehetetlenség egy 7' hosszú tengelyt még 2' (ez azok hossza) hosszú díszszel meghosszabbítani, úgy hogy szabványos útakon két kocsi találkozásánál a kitérés vajmi nehéz volna. Tengelyvégék sok ütközésnek vannak kitéve, már pedig ezeken még nyomát sem látni ennek; végre a tengelyvégeket mindig magával a kerékszőggel kötik le a tengelyre, ezen díszeken pedig alig van 4-mm.-es egyoldalú lyuk, melyen a 12 mm.-es kerékszőg által nem mehetett.

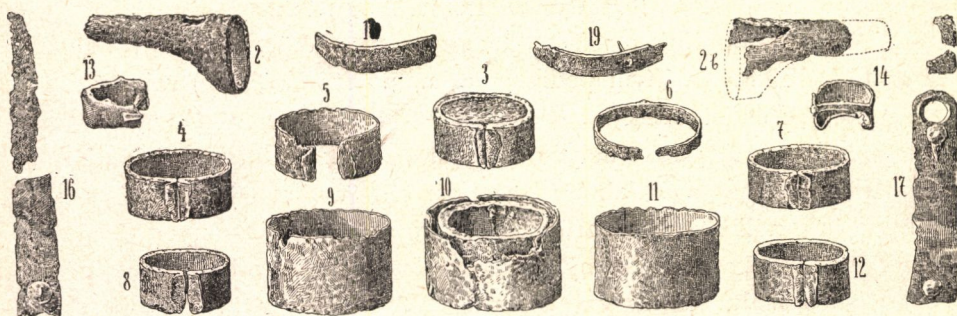
A bronzpántok maradványai közül egyetlen egy darab van, melyből a kocsiszekrény valamelyik sarkának görbületére lehetne következtetni, de hogy határozottan melyik volt ez, azt nem állíthatjuk.

Sőt azt sem állapíthatjuk meg határozottan, hogy a pántok az alsó faszekrényen, vagy a felsőn voltak elhelyezve.

A görögök és rómaiak mindkét helyen használták, alul dísznek, fölül is dísznek és a bőr megerősítésére, mint arról a fennmaradt emlékekből világosan meggyőződhetünk.

Ezek alapján tehát a talált aránymértékek határain belül felrajzoltam egy oly kocsialakot, mely a régi hagyományon alapuló török arabára hasonlít (lásd még a Karinthiában talált emléktáblán levő kocsialakot, mely »Römischer General-Postmeister auf Reisen» néven ismeretes a 202. l.)

Tekintve azt, hogy elülső és hátsó beszállást tettem fel, elől két, hátul esetleg négy oldalulést nyertem és a két részt egymástól elre-

V. TÁBLA.

2a 2b a tengelycsap vasalása (n n1...)

3 4 5 7 8 12 a perzselyt pótló karikák, melyeket az agyba szögeltek (p p1...)

6 13 19 külső agykarika a küllők mellől (q q1...)

10 külső-szélső agykarika a perzselykarikáva (r)

9 11 külső-szélső agykarikák (r1 r2...)

13 14 valamely faalkotórész végvasalása

16 17 rúd vagy nyújtó vasalás (s)

kesztve képzeltem. Lehetett a kocsi azonban olyan is, hogy bár oldalt is, hátul is szállhattak be, belseje még sem volt elválasztva és az ülések száma is kevesebb, vagyis a kocsiszekrény rövidebb volt.

Megjegyzem itt, hogy a meglevő adatok alapján akárhány különböző kocsiszekrény alakot rajzolhatnánk a nélkül, hogy esetleg a ténylegesen megvolt alakot eltalálnók.

Azon tény, hogy ezen kocsi valószínű tulajdonosa eltemetésére szolgált, még nem bizonyít az ellen, hogy esetleg kétrekeszes, illetve többülésű vagy pedig aránylag nagy volt. Bak nélküli négykerekű kocsik még ma is nagyok és a rómaiaknál is épen oly célból készültek, hogy tágasabbak legyenek. Ellenkező esetben a kétkerekű kocsit használták.

A fentebb említett két jóni jellegű bronz-ballusternek csakis elől a kocsisülés oldalfalainál találtam okszerű helyet.

A leletben levő vékonyabb vaspálczák (1., 2., 3. ábrák J, K, L) füles szögeikkel két különböző célra szolgálhattak. Előre bocsátom még, hogy tetőhordásra határozottan gyöngék lettek volna. Vagy a kocsi

oldalnyílásainak, az ajtó és elülső ablak akkoriban szokásos bőrfüggönyeinek tartására szolgálhattak, a mint alkalmaztam is, vagy pedig a szekrény felső részén levő oldalsó bőrburkolatnak lefogására. Utóbbi esetben egymást keresztezték átszögelő irányban, keresztezésük pontjánál pedig a leletben levő két nagy bronzkarikával jobban összefogták (1 ábrán).

A kocsi belsejében levő üléseket gyapjúvánkossal borított farámák-ból készítették és vas- vagy bronzkarikákhoz erősített szijakkal a szekrény oszlopaiba vert szögekre akasztották (5., 6. ábra *ccc.*.).

A talált két erős kampó (1., 4. ábra *FF*) kerékkötők alkotórészei, melyeket itt valószínűen kötéllel a kocsifenéken levő erős karikákhoz megerősítettek. Egyik oldalon valószínűen még egy a leletben levő kampós szög is volt beeresztve az itatócsöbör felakasztására.

A kocsiszekrényt a felső aljhoz, a fürgetyűhöz, illetve vánkoshoz szögekkel, oldalt és kívül pedig a (1., 2., 3. ábra *GG, EE*) rakonczákkal támasztották és kötötték le.

A járom. A járom helyreállítására rendelkezésünkre áll két járom-vég bronzból női mellalakot ábrázolván (1., 8. ábra *tt*) és néhány vas-szöges és e nélküli bronzkarikák (8. ábra *cc.*.). A járomnyergek alakját megadja különben is a ló nyakszirtje, de következtethetünk még erre két azonos alakú és nagyságú bronzalakból (8. ábra *YY*) és két más hajtott bronzrészről (1., 8. ábra *ZZ*).

A járom csakis fából készülhetett, hozzávetőleg oly alakban, mint azt kellő helyen kitüntettem. A járomra rájött aztán oldalonként a kantárszíjnak megfelelően 2—2 karika. A járomnyerget (Kummet) bőrrrel, posztóval vagy nemezzel kibélelték, hogy a ló a járom nyomását ne igen érezze, és ezen béletet az illető bronznyereg alján levő fülön által menő szíjjal összekötötték, — az egész nyerget pedig a bélet útján a járomfához odaszögelték, vagy szíjakkal lekötötték. Hogy a járomnyereg alakját mindenkor megtartsa és oldallökéseknél a ló nyakáról le ne csúszszon, arra szolgált a már említett s (8. ábrában *YY*) alatt ábrázolt hajtott bronzalak, melyet a nyereg elülső széléhez odakapcsoltak.

A hámszerkezetet, úgy mint az a rómaiak idején általánosabban szokásban volt, szintén jeleztem, annál is inkább, mert a leletben megvan néhány ide vonatkozó bronzgomb (8. ábra *mmm*). A járom a kocsi rúdjaival erős szíjjal lett összekötve úgy, hogy annak a lovak kimélése szempontjából némi mozgása legyen. A járom lecsúszását a rúdszög hárította el, mely ugyan nincsen meg a leletben, de megvan annak bronzfeje (8. ábra *l*). A rúdszög különben erősebb fából is lehetett mint ideiglenes szög.

Még az a kérdés merül fel, vajjon milyen neve volt ezen kocsinak. Röviden kimondjuk, hogy ez csakis *rheda* lehetett, melyet a

rómaiak a galloktól által vettek és tágan alkalmaztak. Szolgált mint városi és utazási, mint pósta-, bér-, szer-, fuvar- stb. kocsi. A rómaiak és általában az ókor népei sok különböző alakban és elnevezés alatt használtak négykerekű kocsikat.

Messzire vezetne annak bizonyítása, hogy ezen kocsi tényleg csak rheda volt. A kit ez különben részletesen érdekel, azt a már említett Ginzrot-féle műre utaljuk.

Gaul Károly.

HOL ÁLLOTT SZT-GELLÉRT VÉRTANÚ TEMPLOMA?

A Szt-Gellértnek szentelt plébánia templom Kelenföldén, vagyis Kis-Pesten volt, mint arról okmányaink egész sorozata kezeskedik.¹ Kelenföldre mindjárt Budavára, vagyis a castrum novi montis Pestiensisnek kapuján kívül, mely kelenföldi kapúnak neveztetett, terült el déli irányban. A mi kitetszik ama metalis okmányból, mely 1300-ban fölvetetett, midőn Kelenföldre területének dézsmája a veszprémi püspök és káptalan között egyrészt, és a cisterciták bélaforrási apátja között másrészt felosztott.² A felette érdekes okmánynak e részét idézni annál is inkább tartom szükségesnek, mert Gellért püspök temploma hollétének meghatározására is nyújthat felvilágosítást: «*A budai castrumnak*» mondja az okmány, «*kelenföldi kapujától ama hídig, mely az alsó hévízekenél volt, innen egyenesen fel az úton, mely nyugatnak ama helyre vezet, a hol a püspök dézsmáló háza van, innen pedig a szőlők közt egész a fehérvári nagy útig, azon visszafelé egész a vár faláig*» volt ama rész, melynek összes dézsmája a veszprémi püspököt és káptalant illette, a többi részeké pedig a cisterciták bélaforrási apátságáé volt. A káptalan a sassadi papnak, a cistercitáknak Szt-Gellért egyháza lelkészének, adták meg borilletékét.

Mielőtt Szt-Gellért egyháza hollétének meghatározására áttérnénk,

¹ A sok közül 1236. «Ecclesia B. Gerardi M. de parvo Pest, seu Creynfeld.» FEJÉR C. D. IV. I. 61.

1269. «Ecclesiam Beati Gerardi in Creynfeld Vesprimiensi Ecclesiae reddimus.» WENZEL, Árp. Új. okt. I. 99. És ennek ugyanaz évben történt megerősítésében. FEJÉR, IV. III. 498. és másutt. Kreynfeld német neve Kelenföldnek.

² FEJÉR, IX. VII. 731. és Hazai okt. I. 93. Ez utóbbiból közlöm a következőket: «Ita videlicet, quoda Porta castri Budensis que dicitur Kellenföld usque ad pontem, qui est iuxta calidas aquas, et ab illo ponte directe ascendendo per viam, per quam itur versus occidentem ad aream seu locum in quo vina magne decime Episcopalis modernis temporibus congregantur et ubi eadem via iungitur magnae viae Albensi ibi mete terminantur, et ita intra ipsam et vineam usque morus Castri Budensis omnes decime vinearum et frugum intra ipsas metas existentes ipsi Domino Episcopo Vesprimiensi» stb.

ismerkedjünk meg még körülményesebben Kelenfölddel, melynek ez vala plébánia temploma.

Kelenföldön a plébánia templomon kívül még a hospitalariusoknak, vagyis Szt-János lovagoknak is volt templomuk, mely: «Hospitalis ecclesia sancte Elisabethe de Kellenföldre alias de Kreufeld» fordul elő az okmányokban.¹ Mely az alsó hévvizeknél feküdt.² Értsük bár a rudas- és rácz-, bár a sáros-fürdőt, mindkettő az alsó hévvizek nevezete alá esik. — Mivel az előbb idézett határjárati okmány, mely a hévvizek mellett volt, azokról tesz említést, a hospitalariusok házáat, vagy templomát nem említi, az csakis a mai sáros-fürdő mellett lehetett, mert a metalis adatai a mai ördögárokra volt hídról szólnak, a mely a rudas- és rácz-fürdők közelében volt.

Emez adatok Kelenföld beltelkét határozzák meg, mely a vártól egész a sáros-fürdőig terjedt.

Azonban Kelenföldének külterülete is volt; mert Szt-Gellért templomához tartozott, mint fiók-egyház, az örsi és sassadi templom.³ Eme kántoros egyházak idő folytán e matertől elszakadtak és önállósítottak. Már 1296-ban mint ilyenek fordulnak elő. A midőn Eörsön Pál, Sassadon Mikó lelkészkednek.⁴

Ezeket Kelenföldre területéről⁵ szükségesnek tartottam előre bocsátani, hogy ezekre mint biztos alapokra építhessük a következőkben Szt-Gellért temploma helyének meghatározását.

E templomnak egykori helyét meghatározni annál is bajosabb, mert Kelenföldre nagy kiterjedéssel bírt, tehát állhatott a templom a Gellérthegy északi, de déli részén is. Mivel azonban a hegy alatt Szt-Erzsébetfalva volt, mint azt Szt-Margit legendája mondja: «vala egy iffiju, ky lakozyk szent ersebet azzonnak ispitályában, szent gelyért hegye alat»,⁶ több valószínűség van, hogy Szt-Gellért temploma a hegy felett t. i. a hegytől északra feküdt, a mai Tabánban, melynek területén más templomról szó sincs. Istvánfy azt mondja, hogy a szent vértanú emlé-

¹ ZICHY csal. okt. II. 212. PÉTERFI Conc. II. 278 és PRAY, De Prioratu Auranæ III.

² Ezt is okmányokra támaszkodva állítom: «Domus hospitalis beatæ Elisabeth ultra flumen danoby circa calidas aquas inferiores» elnevezéssel előfordúl: Hazai oklt. I. 358 és 359.

³ IV. Béla 1236-ban kelt adományozó okmányokban Szt-Gellért plébánia e két fiókját imígy említi: «Ecclesiam B. Gerardi M. de parvo Pest, seu Creynfeld nec non duabus capellis suis S. Andreæ de Sassad et S. Martini de Eörs, Ecclesiis magistralibus.» FEJÉR IV. I. 61.

⁴ KNAUZ. Monumenta Eccl. Strig. II. 393. sz. 390. l.

⁵ E területhez tartozott Szt-Gellért hegye is, mely a szentnek legendájában «mons kreenfeld»-nek neveztetik. Vita S. Gerardi, Morosanæ Ecclesiæ Episcopi. ENDLICHERNÉL, Monumenta Arpad. 229.

⁶ Szt-Margit legendája VOLFNÁL 53.

kére emelt secellum *Buda várával szemben levő hegyre volt építve.*¹ De ez alig lehetett így, mert adataink egész sorozata azt bizonyítja, hogy Szt-Gellért tiszteletére szentelt templom *ott épült, a hol e szent vértanú meghalt.*²

Már most azt kell meghatároznunk, hol van ama hely, a hol e szent meghalt. Hogy ezt kellő pontossággal tehessük, bonczkés alá kell vennünk legendája szavait. E célból lássuk a XI. századbéli legendának ide vonatkozó adatait.³

Albából, Székesfehérvárról kiindult Szt-Gellért társaival (a mai Ó-Buda felé) sietve, Dyad (máshol Gyod, Gyoh, Gyodi)⁴ helységbe érkeztek, a hol megháltak és a hol másnap Szt-Sabina templomában Szt-Gellért misét mondott. Mi lehetne e helység egyéb, mint a mai Diósd (Órás), mely egy napi járásnyira van Fehérvártól. De mit kerestek a mai országúttól félreeső Diósdon, midőn Téténytől a Dunaparton közelebb esik az út Buda felé.⁵ Nem ok nélkül vették útjokat erre.

Ekkor ugyanis *két út volt használatban*, az egyik a Dunaparton, a másik Diósdtól Eörs, a mai Buda-Eörs mellett Budára. Ezen sűrűbben jártak, mint azon, mely Téténytől a mai Budafokon átvezetett. Promontortól a Szt-Gellérthegyig terjedő lapály még maig is ingoványos, azért neveztetik: *Lágymányosnak*. Gellérthegy alatt pedig a Duna a sziklákig ért.⁶ Szt-Gellért halála után hét évig mosta a Duna ama sziklát, melyen feje szétzúzatott, s mégsem birta róla a vért lemosni. Különben eme vidék egykori mély fekvése mellett tanúskodik a sáros-fürdő régi épületének mély fekvése, mely a folytonos feltöltés által földalatti helyiséggé vált.

¹ «Sacellum eiusdem divi memoriae in colle urbi Budensi oppositio aedificatum» Historia Hung. Libro VIII.

² A képes krónika így: «Nunc in eodem loco ubi contritum est caput eius in honorem beati Gerhardi martyris ecclesia sub monte apparet fabricata.» TOLDY-féle kiadás XL. VIII. — THURÓCY mester, ki ezt felhasználta és saját tapasztalatait is feljegyezte, szóról-szóra ezeket reproducálja annak jeléül, hogy (I. Mátyás kora) még így volt. — MUGLEN krónikája pedig ezt mondja: «Vnter dem perg do sant gerhard erslagen wart, do is ein kirch gepaut in seiner ere.» — KOVÁCHICH, Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke 50. l. — BONFINI így: Novum autem in suburbio Budensi, ubi ille deturbatus est, sacellum est divo Gerardo dicatum.» Decad. II. Libr. II. 1568. kiadás 224. lap.

³ Használtuk a lunæiaci codex ENDLICHER-féle kiadását.

⁴ I. Lajos király 1363-ban Dius másképp Diós helységet kőből épült templomával együtt Gyánthi Simonnak, Dénes erdélyi vajda-jegyzőjének adományozta. FEJÉR, IX. III. 358, 359.

⁵ Tétény régi helység, még manap is szemlélhetők templomán középkorbeli részek.

⁶ Erről Budának több látképe tanúskodik. Kivált feltűnők ama metszetek, melyeket Dillich másképp Schäffer közöl művében, s melyeket a «Vasárnapi Ujság»-ban 1880, 262. sz. ismertettem. Igen figyelemre méltó Gatteri G. L. rajza, melyet Zanetti F. rézben metszett. E rajz Szt-Gellért vértanúságát ábrázolja. Ismertettem: A pesti főtemplom történetében.

Diósdról a mai kamarai erdőn keresztül vezető út, Buda-Eörsön innen beleágazott a mai országútba. (a Wurm-féle házaknál) e miatt az egész út az 1300-ból való fennidézett metalisban *«fehértvári nagy útnak»* neveztetett. A mellette levő budai hegységet még az újabb időkben is köznyelven székesfehértvárinak nevezik (Stuhlweissenburger Gebürg, a régi budai telekkönyvben). Elvonúlva a Sas- és Szt-Gellérthegy között keletnek kanyarodott, a hol a dézsmaház állott, s lejött ama hídig, a mely az ördögárkon volt a hévízeknél. Ép úgy mint a metalisban határként kijelöltetett. Itt jött Szt-Gellért is egész a révig, mely Pesttel szemben volt. Mert alig képzelhető másképp mint, hogy *a budai oldalon ott volt a rév, a hol szemben Pest város volt.* A Szt-Gellérthegy déli tövé-nél nem lehetett a rév, mert annak átellenében a pesti oldalon mi sem volt. Ha ott van a rév, inkább történik település a mai főváros vidékén, a Duna bal és Szt-Gellérthegy déli lejtőjén, a Duna jobb oldalán; mint a pesti főtemplom környékén és a novus monson, a mai várhegyen.

Szt-Gellért tehát nyugat felől jöve érkezett a két hegy: Szent-Gellért- és várhegy közt levő részébe Kelenföldének és pedig jött egész a pesti révig, a Duna partján, ott a legenda szerint kocsi-ját felfordították, abból kivonszolták, kétkerekű kocsiba tették és a Szt-Gellérthegyről lebocsátották. Midőn leesve még élne, mellét lándzsával átdöf-ték, azután valamely sziklára vonszolták, a melyen fejét szétzúzták. A Duna mindig áradozott és hét évig nem volt letörölhető a vér a szikláról, míg a papok a követ a vérrel együtt fel nem szedték.

Az 1358-ban készült képes krónika, mint említettük, az első forrás, mely mondja, hogy ott a hol Szt-Gellért kiszenvedett, templom épült. Nem hiszem, hogy e templom ép azon a helyen állott, a hol szétzúzták a szentnek fejét a sziklán, mert akkor úgy mint maga a szikla a Duna áradásainak lett volna kitéve. Egyébként a bércz alatt, a lehulló sziklák is veszélyeztették volna az épületet, ép úgy mint az abba járókat, sőt a hely szűke sem volt alkalmas templom számára.

Azért azt hiszem, hogy a helynek olyforma meghatározása: hogy a templom ott volt, hol Szent-Gellért szenvedett, általánosságban van véve, úgy hogy a helységet kell alatta értenünk, tehát Kelenföld helységet (villa Kelenfeld) másképp Kis-Pest (minor Pest). E helységnek plébánia temploma Szt-Gellért tiszteletére volt szentelve. Egyik plébánosának pecsénymója a Nemzeti Múzeum birtokában van, melynek körirata ez: «S. GERHARDI PLEBANI SCI GERH.» A másik még benne volt templom a Szt-Gellérthegyről délre, annak tövében, a hospitálisok Szt-Erzsébetről nevezett korodájuk temploma volt. Melytől e rész Erzsébetfalva nevet is nyerte.

Mindezekből kitetszik, hogy a Szent-Gellért vértanú püspöknek szentelt templom: a kelenföldi, most Szt-Gellérthegy északi részén elte-

rülő városrészben feküdt, mert itt volt a pesti rév, mert itt vértanuskodott Szent-Gellért, mert a templom itt mint plébánia templom szolgált és itt más templomok nem is léteztek, és azért véleményem szerint igen valószínű, hogy a mai tábáni templomok egyike áll a régi Szt-Gellért temploma helyén.

Némethy Lajos.

ERDŐDI BAKÓCZ TAMÁS KÁRPITJA.

MÁSODIK BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.*

II.

Míg e casulával és a kiegészítésére irányuló combinációkkal nem csak én, de egészen külön és önállóan *Radisics Jenő* is elfoglalva, a szövet két oldaláról hiányzó bordure-ön s azok részletein törjük a fejünket: oly ritka esemény adja elő magát, minőre az ily archæologiai problémák megoldási kísérleteinél alig lehet számítani.

Fraknói Vilmos, aki történeti kutatásai közben évek előtt a galgóczi levéltárat is kiaknáztta, említé, hogy az Erdődy grófok birtokában egyik ősök, Bakócz Tamás esztergomi érsek címérével diszített kárpit van, melyet azonban ő csak futólag nézvéen meg, felőle részletesebben nem nyilatkozhatott.

A foyniczai casula szöveve rajzának reconstruálási kísérletei adták az eszmét, a Bakócz-féle kárpitnak Galgóczi-ról a fővárosba való szállítása iránt a szükséges lépéseket megtenni. *Szalay Imre* minist. osztálytanácsos és *Migazzy Vilmos* gr. szíves közvetítésének sikerült gr. *Erdődy Ferencz*-től a kárpitot tudományos vizsgálat céljából a fővárosba megnyerni.

Én legelőször a muzeumban láttam a galgóczi kárpitot, még pedig a 4. sz. ábrán látható alakban amint ügyes kezek eltávolították az ország czimeréről Bakócz Tamás később reá varrott címérét, mely — ezt rajzunkon is kiveheti az élesebb szem — részben eltakarta a dús fonatu koszorúnak a címér felé hajló leveleit és gyümölcseit. A Bakócz-féle címér a kárpiton épen úgy takarta a megrendelő, a bőkezű Mecénás címérét, miként felül festeté nemcsak az érsek, de Ulászló is a Corvin-codexek eredeti címereit saját címerpajzsával (*insignia palliata*).

Ez különben a középkorban és kivált a XVI—XVII. századokban nem ritka, sőt gyakori eset. Néha sikerül avatott kézzel a felülfestett címereket annyira eltávolítani, hogy a codex eredeti donátorának címere főbb vonalaiban constatálható. Szövetneműnél épen nem jár ron-

* Az első közleményt lásd 120—131 l.

gálással az ily fedő-czímer eltávolítása, kivált ha oly szabálytalanúl, hogy ne mondjam esetlenül, varrták föl mint e trónkárpitra, mely körülmény azonnal felhívja a gyakorlott szemet az ily fonákúl alkalmazott czímer alatt lappangó eredeti címernek kipuhatolására.

A galgóczi kárpit az én rajz-reconstruálási kísérletem helyességét — kivéven a vázát tartó angyalföket, melyekről fönnebb már említést tettem — igazolta. A mi a szövet két hosszkeretét illeti, nyíltan be kell vallanunk, hogy ennek rajzát a foyniczai casulán fenmaradt alsó és felső keretrész folytatólagos körülvezetése által véltük megoldhatónak. És épen itt volt a bökkenő, hogy a szövet sarkaira eső félszarúkat miként illesztjük össze a keret hossz-részeivel? A galgóczi kárpit természetesen megoldotta a problémát, melyet nélküle már csak azért sem oldhattunk meg, mert ki sejthette, hogy a keret hossz-részeiben *új motívumot* használt a tervező, t. i. egyrészt a kettős szárnyakba illesztett bőségszarú-párt egymás felett nyolczszor ismételve alkalmazta és a szarúk között támadt teret *három búzakalászszal* töltötte ki.

E szélesebb keret mellé kívül-belül alkalmazott rózsás, keskenyebb keret részeinek összeszerkesztése is olyan, melyet a foyniczai casula szövetének rendelkezésünkre álló darabjaiból nem sikerült volna bármily ügyes szakembernek sem reconstruálnia.

Vegyük most szemügyre a trónkárpit teljes rajzát, magát a compositiót, a mint azt a galgóczi példány egész pompájában eléink tárja.

Részemről, megvallom — mert a kárpitot rendeltetése szerint függélyes helyzetben képzelem — compositiójának felső részét nem tartom oly szerencsésnek, mint az alsót, mely a padlóra helyezett vázán és a belőle kinyúló bőségszarúkon álló sasokkal sokkal természetesebb, mint a gyümölcsökkel és rózsalombokkal megrakott bőségszarúk által egészen megterhelt vastagfonatú koszorú, a belé foglalt címerrel, melyek a sasok szárnyain tartva, ép oly képzelhetetlenek, mint a levegőben csüngve.

Egészen más eredményre jutunk azonban, ha a compositiót mint rajzot ítéljük meg. A mesteri beosztás, a rajz kezelésében nyilvánvaló könnyedség, az idomok tetszetős, kecses volta feledtetni látszanak a kárpit keretének alsó részében jelentkező szabálytalanságot is. Nevezetesen a rózsággal körülcsavart száraz faág mint külső és belső keret a talajból áll ki s így igen helyesen, a mester a keresztbe helyezett harmadik ággal segítette ki magát, hogy a keretet a szövet felső részén is körülvezethesse. Hasonlóan járt el az alsó keretrésznél, melynek megalkotásában a természetszerűséget tartva szem előtt, a rózsás ágakat, mint külső és belső keretet, kétszer egymás fölött ismételte, mindannyiszor mintegy a talajból kiállónak képzelvén. Függélyesen alkalmazandó tárgynál e felfogás egészen jogosúlt, bár igen idegenszerű

benyomást tesz a közbe foglalt, szárnyas bőségszarúknak a keresztbe futó csíkkal való eltakarása.

Feltűnő élénk fantáziát árúlnak el a szárnyas bőségszarúk, melyek egymás fölött alkalmazva — bár a tér szűke miatt kissé mereven — egészen kitöltik a keretet. Mennél tovább időzik a szem e motívum szerencsés megoldásánál, mely a tartalmas bőségszarúkat a szárnyak által könnyedekké tudta varázsolni: annál inkább zavar bennünket a kompozíciónak imént érintett hiánya, hogy a mester a koszorúba foglalt címmert nem iparkodott elhelyezésében természetszerűvé, felfoghatóvá tenni.

Föl kell még említenem azon eltéréseket is, melyek a galgóczi kárpit és a foyniczai casula szövetén szemünkbe ötlenek. Ámbár a foyniczai casula kiterített szöve a hajdani trónkárpit keretéből vajmi csekély részletet tár elénk: mégis találunk rajta némi különbséget. Nevezetesen azon szövési hiba, melyet a felső keretrészen, a hurkolt aranszálak alkalmazása által követett el a szövőmester, a galgóczi kárpiton nem ismétlődik. E helyett azonban — nyilván szövési hibából — a koszorú közepén fönt alkalmazott összekötő szalag nem ezüst, de aranszálakból készült, a mit színnyomatú táblánkon is híven visszaadott a festő. A foyniczai casulán a koszorú mind a négy ponton ezüst szalaggal van átkötve. Van némi különbség a sasokon is, a mennyiben a galgóczi kárpiton hurkolt aranszálakból van szemök szöve, míg a foyniczain színesek s így élénkebbek is. A korona kövei számra meg egyeznek ugyan, de míg a foyniczain a két szélső vörös, addig a galgóczin kék színű. Szembeötlő még, hogy a szív pajzsnál használt Corvinszímberben a galgóczi kárpiton a holló csőrében levő gyűrű egészen zöld színű, a foyniczain ellenben zölddel keretelt vörös színű.

A mi a galgóczi kárpit méreteit illeti, a következőket jegyzem meg. Kár, hogy kárpitunk balszegélyéből a külső keskeny rózsás keretnek körülbelül fele egész hosszában hiányzik. A varrásokból constatható, hogy a trónkárpitnak a tükre csak alsó és felső keretrészével szövetett egy darabban, a két hossz-bordure külön e célra szöve varrás által illesztetett hozzája. E tekintetben tehát nincsen semmi különbség a galgóczi és foyniczai szövet között. Mindkettő nem szövőrámán, melyen tetszés szerinti szélességű szövet állítható elő, hanem szövőszéken készült. A mennyiben a középkori szövetek szélességi méreteit ismerjük, méltán feltűnhetik Mátyás királyunk trónkárpitjainak meglepő szélessége. Például idézhetem középkori casuláink hasonló kezelésű aranybrokát és bársony kelméit, melyek 60—70 cm.-nél nem szélesebbek. Sőt egy pompás XV. századi genuai bársonyszövevről is megemlékezhetem, melyet tavalyi szerbiai utam alkalmával a studenica templom kincstárában láttam.

E szövet azért érdemel külön említést, mert 150 cm. hosszú mustráit

tekintve, nem öltöny, de falkárpit, vagy nagyobb szabású terítő készítése céljából szövetett. Ezen rendeltetése és nagyszabású mustrája dacára a szövet szélessége csak 61 cm., bizonyosságául annak, hogy középkori szövőszékeink technikai akadályul szolgáltak a szélesebb szövetek előállítására. A délszláv népek által mai napság használt szövőszékeken rendszerint 60—70 cm.-nél szélesebb szövetet készíteni nem lehet, úgy hogy e szövőszékek primitív alkatát is tekintetbe vevén, alig habozhatunk kimondani, miszerint a délszláv szövőszékek a középkoriaknak hagyományos utánzatai.

Ezek előre bocsajtása után, íme itt közlöm a kárpit méreteit. Egész hossza 2·59 méter, szélessége (a két hossz-bordure nélkül) 2·062 méter, a mi a kárpit tükrének felel meg. Ehhez véve a foyniczai casulán constatált selyem szegélyeket (kétfelől 1·4 cm.), megkapjuk a szövet teljes szélességeül az 1·09 métert, a mi — összehasonlítva a 60—70 cm. keskeny középkori szövetekkel — meglepő szélességet képvisel s így a szövőművészet technikai haladását jelzi.

A bordure-ök közül a kárpit jobb oldalán alkalmazott maradt fenn épségben; szélessége (beleszámítva a selyem szegélyeket) 33·5 cm.; a baloldaltól 2·4 cm.-nyi hiányozván, ez mindössze 31·2 cm. szélességben maradt reánk.

Nem lesz fölösleges figyelmeztetnem a kárpit felső és alsó bordure-jének méreteiben nyilvánuló különbségre sem, a mit a mester nem ok nélkül tervezett így. A közel két méternyire eső felső bordure-t, hogy az arányok ne szenvedjenek a távlat által, valamivel szélesebbre kellett rajzolni.

A galgóczi kárpit szövetének, a Bakócz-czímer által századokon át eltakarva volt ország címerét kivéve, különösen aranyszálú alapja (fond-ja) rosszabb fentartású, mint a foyniczai casuláé, mely utóbbinak csak előrészét rongálták meg a gyakori használat által. Kivált a kárpit tükrén tapasztalható ez és felső bordure-jén, mely utóbbiról a szövet egész szélességében mintegy 4 cm.-nyire le vannak foszolva az aranyos keresztszálak. E körülménynek nem csekély fontosságot vélek tulajdonítani, a kárpit későbbi rendeltetését, illetve használatát tekintve. Bakócz Tamás haláláig (1521.), a ki e kárpitot előbb püspöki, majd érseki trónjára használta, épen a szövet felső bordure-je lehetett legjobban megóva, mert az nem volt kitéve a kopás veszélyének úgy, mint az alsó, mely a királyi és főpapi trón körül járó-keleők lábaitól is szenvedhetett. Nekem úgy látszik, hogy Bakócz halála után, illetve a mikor az esztergomi kincstárból e becses szövet világi kézbe került, oly célra kellett hosszú időn át szolgálnia, a minek következtében erősen szenvedett, különösen fölül eső bordure-je, a mit a kezelés igen megkoptatott. Lehet, hogy épen takaróul szolgált, mely esetben igen könnyen érthető épen a kezek alá eső bordure-nek elsiványodása.

Ezenfelül a szövet tükrének alsó bal-negyedében terjedelmes folt ötlik szemeinkbe, mely nedves helyen keletkezhettek s az aranyos szálak színeit is megfeketítette.

A baloldali bordure alsó sarkában, a bőségszarún egy 2'3—2'7 cm. átmérőjű lyuk van, melyet arannyal áttört fehér szövetdarabkával foltoztak ki.

Most kerül csak a sor ismertetésében Bakócz Tamás címérére, melyet 49'5 és 52'1 cm. átmérővel bíró szabálytalan kerek szövetdarabra szöttek s e szövettel Corvin Mátyás címérét befedték. E szövet alapja zöld nyitott bársony vonalakkal határolt arany-fonadékot ábrázol. A renaissance címerpajzs nyitott zöld bársony keretelésű hurkolt arany-szálakból készült, kék selyemre vont aranyos szálakkal képezett mezőjében öt küllős aranykerék fele látható, melyből jobbra kiemelkedik féltetéssel a szarvas. Barna selyemre vont aranyos szállal van szöve teste, szarvai és körmei pedig hurkolt arany fonalakkal.

A címerpajzs mögött arany apostoli kettős kereszt van alkalmazva, melynek szára keresztül megy a kalapbojtokat összetartó hurkon. A kalap vörös selyemre vont aranyos szállal van beszöve, bélése hasonló, de sötétebb színű. Érdekes a bojtok száma, mely kétfelől 6—6-ot teszen ki, holott a bibornoki kalapnál 15—15 szokott alkalmazva lenni.

Bakócz ezen címere, compositióját tekintve, sokkal nehezkesebb, mint az alatta lappangott Mátyás-féle címer. Alig lehetne feltennünk, hogy ennek rajzát ugyanazon művész készítette volna.

A kárpit rajzának mesteréről az eddigi kutatások eredménye szerint* *Benedetto da Majano*-t véljük. Olaszhon textil-műveinek beható tanulmányozása fog e kérdésre fényt deríthetni, valamint arra is, hogy Florenczben szöttek-e, avagy Genuában.

III.

Értekezésem harmadik szakaszában azon kérdés eldöntésével szándékozom foglalkozni, hogy a két trónkárpit, illetőleg a foyniczai casula szöve és a galgóczi kárpit hová jutottak Corvin Mátyás halála után?

A királyt 1490. évi virágvasárnapján Bécsben érte utól a halál. A magántulajdonát képező műkincsek nagy része holta után örökösei kezébe jutott. Egyrésztől özvegye, Beatrix királyné, másrésztől természetes fia, Corvin János herceg között oszolhatott meg a művészi tárgyak zöme, kik bár gyűlölték egymást, természetök a pazar költekezésben és ernyedetlen törekvésük a trónrajutásra irányuló fondorlatokban megegyezni látszott. A mesés értékű műtárgyak épen kapóra jutottak birtokukba. Mindketten túlzott kiadásaiik fődözésére, de másrészt kitű-

* Arch. Ert. 1887. VII. köt. 413—417. 1.

zött céljuk útjának egyengetésére használhatták föl a dicső fejedelem által nagy áldozatok árán szerzett kincseket, melyek megőrzése iránt vajmi csekély érzékkel birhattak.

Corvin János hercegről kétségtelen adataink vannak. Nem számítjuk ide az atyja temetése alkalmával a székesfehérvári koronázási templom kincstára számára felajánlott egyházi ékszereket, melyekről *Bonfin* részletesen megemlékezik,* de föl kell említenünk a fönnebb említett arany *kálvária* zálogba vetésének és olcsó pénzért való elvesztegetésének körülményeit, melyek a királyi atyjától örökölt műtárgyak elpocsékolására kellő fényt árasztanak.

Zalka János tette legelőször közé azon két fontos okmányt, melyek ezen zálogolási üzletre vonatkoznak.** Az első 1494. évi május 30-án Kinizsi Pál országbíró állította ki János herceg szóbeli előadása és nyilatkozata alapján. E levél értelmében Corvin János, Tamás egri püspöknek «unum *crucifixum* cum lapidibus gemmis pretiosis, et item unam *pacem* et unum *focale* similiter cum lapidibus et gemmis laboratos», tekintettel soknemű szolgálataira, melyeket atyja és ő irányában tanúsított, a püspöktől e tárgyakra felvett 5200 arany forint fejében örökre neki engedi át. Az okmány szövegében előforduló «*urgente gravi necessitate*» kifejezés, melylyel a zálogtárgyakra felvett kölcsönt indokolni törekszik s azon körülmény, hogy ez összeget a püspöknek visszafizetni nem tudta, világosan mutatja János herceg rendezetlen anyagi viszonyait.

Mondanunk is felesleges talán, hogy a szóban levő Tamás egri püspök Bakócz volt, a kinek oka lehetett az országbíró levelével meg nem elégednie, mert épen két hó múlva, magától János hercegtől kért és nyert sajátkezü adománylevelet. Ezen második okmány július 31-én kelt s a püspök kiváló óvatosságáról tesz tanúságot, mert ez utóbbi oklevélben is benne foglaltatik a nagy fontosságú záradék «*nullum jus redimendi vel repetendi Nobis vel Heredibus nostris reservando vel relinquendo*».

Így jutott a remekművű kálvária a másik két ékszerrel együtt örökáron Bakócz Tamás egri püspök birtokába, a ki három év múltával az esztergomi érseki javadalmat elnyervén, egybegyűjtött műkincseivel új székhelyére költözött.

Alig szenvedhet kétséget, hogy Bakócz Tamás egri püspök korában szerezte műtárgyainak azon részét, mely Corvin Mátyás királyi palotáiból örökösei révén, a püspök személyes szolgálatai és kölcsönei fejében jutott kezei közé. Ezen állításom mellett bizonyít egyrészlől

* V. ö. Historia Dec. IV, lit. 8. az 1690-iki kölni kiadás, 475. lap, hol a kincsek felsorolják és hetvenötezer aranyra becsültetnek.

** Magyar Sion III. évf. 1865. 62—66. lap.

azon körülmény, hogy Corvin János és Beatrix személyes rokonszenvét Bakócz, mint esztergomi érsek már nem birta; másrésről pedig azon tény, hogy János herceg kölcsöneit Bakócztól még mint egri püspöktől szedegette föl, melyek fejében — a rendezetlen viszonyok közt levő hercegtől pénzbeli törlesztésről alig lehetvén szó — az imént tárgyalt kincseken kívül, a király hagyatékából egyéb műtárgyak is a püspök birtokába vándoroltak.

Épen ide vágó, nem érdektelen adatot említ Bakócz életírója, mely szerint az egri püspök János herceget, kit előbb nagy befolyása által a horvát báni méltóságra emelni segített, 17,200 forintba rugó kölcsönökkel segítette.*

Felmerülhet még azon kérdés is, hogy valjon Bakócz püspök a király özvegyétől, Beatrixtól, vagy pedig Corvin János hercegtől szerzett-e gyűjteménye számára több műtárgyat? A történeti adatokat mérlegelve, János hercegre esik szavazatunk.

Ez okból valószínűnek tartom, hogy a galgóczi kárpitot nem Beatrixtól, de Corvin Jánostól szerezte meg. Minden jel arra mutat, hogy Mátyás király trónkárpitját még győri vagy egri püspök korában ellátta saját címérével Bakócz és használta is.

A címér felett látható főpapi kalap vörös színe a bibornok *galerus*-ra vall ugyan, s így a címér eszerint csak a bibor elnyerése után (1500. évi szept. 20.) készülhetett volna: azonban jóval fontosabbnak látszik ennél a kalap bojtjainak száma, mely nem felel meg a *galerus* heraldikus követelményeinek, hanem egyszerűen a *püspöki* méltóságot megillető csoportosításban van alkalmazva, a mennyiben a bibornoki *galerus* mindkét oldalán tizenöt-tizenöt, a püspöki kalapról pedig hat-hat bojt csüng alá. A kalap színét maga a mester igen könnyen elcserélhette, mert az egész kárpit színe zöld s így a reá alkalmazott Bakócz-címéren a püspöki kalapnak szintén zöld színe alig vette volna jól ki magát, míg a vörös szín által kellő élénkséget kölcsönözhetett neki. A heraldikus színekkel való illetén elbánás nem tartozik a ritkaságok közé, legkevésbé talán oly főpapnál, a ki a biborra régóta nemcsak számított, de annak elnyerésére mindenféle utat-módot fel is használt.

Bakócz püspöki trónja kárpitját vele vitte Egerbe és később Esztergomba is. Fájdalom, hogy végrendeletét nem ismerjük, mely műkincseinek sorsára világot vethetne. Birjuk azonban az esztergomi főegyház kincseinek jegyzékeit, inventariumait, melyekben a fennebb említett kálvárián kívül, mely Bakócz után maradt Esztergomban, tőle egyéb tárgyak is említetnek.

* *Fraknoi*, Erdődi Bakócz Tamás élete, Budapest, 1889, 57—58. lap.

A főegyház inventariumai között, Bakócz halála után, 1528. évi június 22-én készült a legrégibb,* melyben azonban még a kálvária sincs említve, a mi a mellett látszik bizonyítani, hogy az elhalt bibornok hagyatéka még nem volt elintézve s így hiába keresnők a «*tapeta*» cím alatt Bakócz galgóczi kárpitjának a nyomát.

A Bakócz hagyatékából az esztergomi főegyház kincstárába került drágaságokat az 1553. évi július 15-én Pozsonyban, az érseki palotában kelt jegyzék* említi először, melyet utóda, *Várdai Pál* primás készítetett. Ebben találjuk a kalváriát, az érsek casuláját és egy cappáját megemlítve, ezeken kívül pedig — a mi bennünket most leginkább érdekel — két kárpitot is, melyek szintén az ő hagyatékából kerültek a kincsek közé. Az egyiket így írja le a leltározó: «Ex Cista A. *Auleum* vnum exceptum *deauratum* cum Insigniis Reverendmi d. condam *Thome Cardinalis*», vagyis az *A* betűvel jelölt fiókból kivették a néhai főtisztelendő *Tamás bibornok* úr címérével ékített *aranyos kárpitot*.

Első pillanatra azt vélné az ember, hogy ezen adat határozottan a galgóczi kárpitra vonatkozik, a mennyiben az aranybrokát szövet és az érsek címere — tekintve a régi leltárak szófukar rövidségét — belőle kiolvasható. Nem úgy áll a dolog. E kárpit aranybrokátból készült ugyan, rajta volt a bibornok címere is, de a következő kárpit tüzetesebb leírása mellett, a galgóczira alig lehetne vonatkoztatni.

Lássuk ezt: «*Auleum de veluto aurato elevatis floribus* cum Insigniis condam *Thome Cardinalis*.» Ha a XVI—XVII. századi magyar inventariumok szellemében akarnók nyelvünkön e latin leírást visszaadni, körülbelől következőképen hangzanék: «emelt virágú kárpit, aranyos bársonyból, néhai Tamás bíbornok címérével ékítve». Minden szava fontos, a mennyiben szövete, technikája, rajza és birtokosa is meg van a pár szóból álló leírásban pontosan jelölve. A foyniczai casula és a galgóczi kárpit tüzetesebb leírásában kiemeltük, hogy mindkettőnek szövete aranybrokát, melyből mint alapból emelkedik ki a bársony körvonallakkal készült rajz. Az is tény, hogy a trónkárpit rajzának túlnyomó része virágokból áll s így a leltározó a fényes szövetet ezen szempontból is helyesen jelölte meg.

A kincstár legközelebbi, tüzetesebb leltárában, mely 1609. évi márczius hó 30-án kelt, az «*Aulaea et Tapetia*» fejezetben Bakócz Tamás bibornok két kárpitja közül már csak egyet találunk fölemlítve, az aranyosat, melynek ezuttal bibliai tárgyát sem hallgatta el a leltározó: «*Aulæum parvum aureorum florum texturæ cum imagine Depositionis*

* *Dankó*, Történelmi műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából. 142—145. lap.

** U. u. 148—149. lap.

Christi de cruce, ex cuius dextra parte extat imago Davidis Prophetæ, a sinistra uero Isaiæ Prophetæ cum insigniis Thomæ Archiepiscopi.»

E két leltár alapján könnyű levonni a következtetést. Bakócz Tamás hagyatékából két kárpitot kapott az esztergomi főegyház kincstára: egy aranyosat, mely röviden az 1553. évi leltárban is említve van, tüzetesebben pedig az 1609. évben készült inventariumban fordul elő; továbbá egy másikat emelt virágú aranyos bársonyból — és ez a galgóczi — mely azonban 1609-ben már nem volt az esztergomi kincsek között.

Azon körülményből, hogy ma az Erdődy gróf család örzi e nagybecsű műdarabot, méltán következtethető, miszerint Esztergomból — talán valaha még felderíthető módon — egyenest vagy több kézen át 1609 előtt Galgócra került.

Sokkal nehezebb feleletet adnunk azon kérdésre, hogy a foyniczai casula szövete hova került Mátyás király halála után és minő utakon került le Boszniába, a barátok birtokába?

Egy érdekes adattal azonban bírunk, melyből némi következtetést vonhatni. Ezen adatot szintén az esztergomi leltáraknak köszönhetjük.

Kétségtelen tény, hogy 1553-ban, tehát akkor, a midőn a Bakócz-féle hagyaték tárgyai már az esztergomi főegyház kincsei közé besorozva említetnek, a kárpitok közt volt *kettő*, melyeken czimerek voltak. Az egyikben határozottan meg van jelölve, hogy Magyarország czímere van rajta: «Ex cista C. Auleum vnum exceptum deauratum *Cum Insigniis Regni Hungarie*»; a másikon sok czímert említ a leltározó: «Alterum ex auro flavei coloris *cum Multis Insigniis.*» Az 1609-ik évi inventarium ismét némi fényt látszik deríteni ezek egyikére, melyet 2. szám alatt következőképpen említ föl: «aulæum aureum cum insigniis *Regni Hungariae et Matthiae Regis.*» A Corvin Mátyás családi czímerének, mint szív pajzsának az ország czímerében való alkalmazása régi leltárainkban alig lehet világosabban megjelölve. És ha ez áll, akkor az aranyos szövetű kárpit alatt Mátyás király trónkárpitját kell értenünk, mely vagy Bakócz hagyatékából kerülhetett a kincstárba, vagy pedig előbb a király életében már ott volt, mint a székesegyházban felállított trónjának kiegészítő része.

Ezen, utóbbi feltevés mellett látszik bizonyítani az 1553; évi leltár egy másik adata, mely *Beatrix* királyné czímerével ékítette kárpitról emlékezik: «Auleum amplum de atlasio aureo *cum insignibus Beatricis Regine.*» A királyi pár trónkárpitjai valószínűleg egyforma szövetből készültek és csak beszótt czímereik által különböztek egymástól. Ezen levéltári bizonyíték igazolja a foyniczai casula szövetrajzának rekonstruálása alkalmával nyilvánított s fönnebb is érintett véleményemet, mely szerint nemcsak Mátyás királynak, de nejének, *Beatrix*nek

is volt saját címerével ékesített trónkárpitja. Ha — mint a szóban levő inventariumból világosan kitűnik — az esztergomi székesegyházban volt a királyi párnak számára berendezett trón: úgy kétségtelenül voltak hasonlók királyi palotáikban és állandóbb tartózkodási helyeiken. Az *«utazó trónkárpit»* hypothesisét, a műszerető és bőkezű Mátyás királynál csakis a szabad ég alatt — pl. a Rákoson — tartott országgyűlések és országos ünnepélyek eseteire vélném alkalmazhatónak.

Mind három trónkárpit — Mátyásé, Beatrixé és a Bakócz birtokába került Mátyás-féle másodpéldány — eszerint a XVI. század másod felében együtt őriztetett az esztergomi főegyház kincstárában. Ezen tény egyelőre — míg újabb határozott és világos történeti adatokat nem sikerül találnunk — a foyniczai casula szövetére nézve nem tiltja megkockáztatnunk ama föltevésünket, hogy ez a nevezett kincstárban őrizett kárpitok egyike s talán már Esztergomban lőn átalakítva casulává, előbb finomabb vörös selyembéléssel, melynek foszlányai maig rajta láthatók, később az esztergomi műkincseket ért sokszoros viszonyosság után lejutott Boszniába, talán épen a sz.-ferencziek révén, honnét a királyi kegyelet a királyi kápolna clenodiumai közé emelte.

Alig zárhatnám be jelen tanulmányomat méltóbban, mintha kifejezést adok óhajomnak, vajha a galgóczi kárpit is mihamarább hazánk koronázási clenodiumai közé kerülne s a megkoronázandó királyok a jövőben ezen kárpittal ékesített trónusukról fogadnák hű alattvalóik hódolatát. A nemzet kegyelete, melylyel dicső emlékü királya, Corvin Mátyás iránt viseltetik, bizonyára a legnagyobb örömmel fogadná és iktatná törvénybe, a koronázási jelvények közé e remek műdarabot, mely a halhatatlan nevű fejedelem műszeretete- ízlése- és bőkezűségének fényes bizonyítéka.

Dr. Czobor Béla.

AZ «OLAJFÁKHEGYE» BESZTERCZEBÁNYÁN.

Egy fénynyomatú képmelléklettel.

A beszterczebányai vártemplom délnyugati sarkához s illetve annak déli hosszfalához támaszkodó csúcsíves és mintegy 4 méter széles, és a kapuzati csúcsívnek legmagasabb pontjáig mérve, mintegy 6 méter magas nyílással bíró fülkében, melynek belső boltozata hat sugaras csillagot képez, azon igen szép és érdekes góthstylű szoborcsoport van elhelyezve, mely Krisztust az olajfákhegyén ábrázolja.

Hogy ezen szoborcsoport a hozzá tartozó domborművekkel nem csak Magyarhonban, de a külföldön is, a hasonnemű szobrászmunkák között kiváló helyet foglal el, erről azon competens szakértők, a kik azt

Sztraka és Würsching fényképe után.

Divald Károly fénynyomata.

AZ «OLAJFÁK-HEGYE» BESZTERCZEBÁNYÁN.

látták, erősen megvannak győződve. Tudtommal Henszlmann I. volt az első, ki a besztercebányai olajfákhegyét kritikus szemmel megvizsgálta, a mint ez azon jelentésből kitűnik, melyet ő erre vonatkozólag az *Archaeologiai Közlemények* 1868-ban megjelent VII. kötetében közzé tett.

Bármennyire érdekes is Henszlmannak fennebb említett közleménye, az nézetem szerint azért nem volt képes a műkedvelők figyelmét ezen kitűnő szobrász munkára kellő mérvben irányítani, mert erről sem rajzot, sem reproductiót egyáltalában véve nem közölt.

Tíz évvel későbben Ipolyi Arnold az 1878-ban a besztercebányai egyházi műemlékekről közölt művében, mely tanúságot tesz a szerző kitűnő ismereteiről és művelt ízléséről, igen szépen írta le a besztercebányai olajfákhegyét, és erről kisebb és vázlatosan készült fametszetet is közölt, ez utóbbi azonban fájdalom hiányos, úgy hogy ebből a szóban levő hatalmas, nagyszabású remek műemléknek gyönyörű alakjai közelebből meg sem bírálhatók.

Ezen fametszetnek elégtelenségére nézve Henszlmann a Budapesti Szemle 1878. évi kötetében is nyilatkozik, megjegyezvén, hogy az olajfákhegye megeredemelte volna a szabatos, éles és jellemző rézbemetszést.

Mindezek folytán bátran állítható, hogy a szóban levő kitűnő műemlék, mely a maga nemében ritkítja párját, egyrészt azért, mert idomtalan, nehéz és izléstelen sűrű vassodronyos rácsozattal olyannyira el van takarva, hogy közelebbi megtekintése ezen nagy rácsozat kinyitása nélkül alig lehetséges, másrészt pedig azért, mert e szoborműről, a mint már fennebb említém, kielégítő rajzok nem lettek közölve, mai napig oly kevéssé ismert és méltányolt. Kíváncsnak mutatkozik tehát, hogy róla azt kellőleg előtűntető hű kép valahára közöltessék, a mi annyiban a mennyiben ezt a jelenlegi viszonyok engedték, az itt közölt melléklet által reménylhetőleg el fog éretni. Ezeknek előrebocsátása után van szerencsém utalással az itt közölt rajzra, s úgy saját helyszíni vizsgálataim, valamint a Henszlmann és Ipolyi által fennebb említett műveikben közöltek alapján, a besztercebányai olajfákhegyét a következőkben ismertetni.

A nagy méretű fülke, melyben a szoborcsoport és a hozzá tartozó domborművek állanak, és mely most fájdalom némileg megrongált és elhanyagolt állapotban van, eredetileg igen csinos lehetett.

Ezen fülkében, a fal szögleteiből, valamint közepéből emelkedő boltgerinczek és azok találkozási pontjain díszes zárkövek láthatók.

A boltozat süvegei, a mennyiben ez jelenleg megítélhető, kék alapon arany csillagokat mutatnak, milyenek a domborművek fölötti égen még most is megvannak; köztük a kétszarvú hold látható.

A fülke külső homlokzatában a csúcsív bolt fészkei táján látható és csinosan készített bordák és mérművek némi csekély maradványaiból, s illetve töredékeiből azt lehet következtetni, hogy ezen nagymérvű fülke

előtt annak idején oszlopokon nyugvó előcsarnok állott, mely által eltekintve az architektonikus hatástól az is éretett el, hogy a szobrászati munkák az eső hatása ellen jobban mint most biztosítva voltak.

A fülke belsejében számos és finom szemcsű homokkőből faragott szobrok és domborművek láthatók.

Az előtérben levő alakok életnagyságúak, ezek között kiváló figyelmet érdemel az imádkozó Megváltó, előtte látható a szikla fölött megjelenő angyal.

Az Üdvözítő alakja mellett, s illetve alatt Szt-Jakab, Szt-Péter és Szt-János apostolok szobrai, melyek épen úgy mint az Üdvözítőé a góth-stylű szobrászatnak remekei közé sorozhatók.

A háttérben nagy kert fákkal és cserjékkel látható, és ebben számos plasztikus alak, különféle arczczal és állásban.

A Megváltó feje fölött, jobbra a nézőtől, egy szökő apostolt veszünk észre, kit egy utána siető poroszló köpenyegén fogva megállítani iparkodik.

Ezen csoport fölött látjuk a kertnek fa sövény kerítését, és ez utóbbiban egy külön szerkezetű kaput, melyen a Krisztus elfogattatása végett, Judás vezetése alatt, a ki jobb kezében erszényt tart, poroszlók hatolnak át.

A poroszlók vezére Judás karjába kapaszkodik, másik kezében lámpást tart.

Mindezen alakok genreszerűek és a XVI. század kora elejének életéből vannak véve.

Genreszerű nevezetesen az a csoport, mely több szolgálatában buzgó s illetve türelmetlen katonát ábrázol, a kik minthogy az ajtón keresztül a kívánt gyorsasággal hatolni akadályozva van, a kerítés sövényén keresztül igyekeznek a kertbe mászni, a mi azonban, a mint látható, egyiknek közöttük nem sikerült, a ki leesvén, a földön fekszik.

Ugyanott látunk egy másik katonát vagy fegyverest, a ki óvatosan a sövénybe kapaszkodván a kertbe száll le.

Hasonló csoportot látunk a kerítés ellenkező s illetve jobboldalán is.

Mindezek a csoportok igen elevenek és mozgékonyak, valóságos korabeli genreképek, az akkor dívós volt realisztikus felfogással.

A növényzetben is látható különös és említésre méltó felfogás, a mennyiben a kert fái és növényzete részben a délen otthonos flóra terményeit ábrázolják.

A háttér legfelső részében s illetve a távlatban látható város nem Jeruzsálem, hanem Besztercebánya és a tőszomszédos Radvány vára épületeinek s illetve tornyainak képét mutatja.

Nevezetesen említendő, hogy a domborművön látható azon ház, mely köríves arkádokkal bír, azon épületnek úgyszólván hasonmása,

mely hajdanában Besztercebánya városháza volt, és melyben annak idején a gymnasium lett elhelyezve és mely habár nem teljesen eredeti alakjában, de még is lényegében mai napság a vártemplom s illetve az említett dombormű átellenében fennáll.

Igen valószínű továbbá, hogy a dombormű jobboldalán látható két épület, a besztercebányai várban ez időszert is látható, azonban lakhatatlan állapotban levő állítólagos parancsnokháznak mása.

A dombormű jobboldalán látható azon erőd és torony, melynek ábrázolására a művésznek a Radványban levő «Horka» nevű várhegyen most is részben létező épületek szolgáltak mintául.

Kétséget nem szenved, hogy az olajfákhegye már eredetileg is polychromice be volt festve.

Igaz ugyan, hogy az eredeti befestésnek legnagyobb része elveszett azon barbár kéz alatt, mely a szobrokat és domborműveket 1824-ben legnagyobbbrészt és kirívó, ízléstelen olajfestékekkel bemázolta.

A szerencsétlen mázoló, kit Henszlmann fennebb említett jelentésében «Zollinger» helyett tévesen «Zeillingernek» nevez, nevét jól olvasható és olajfestékekkel írt betűkkel megörökítette.

A jobboldalon levő Szt-János feje mellett ugyancsak a következő felírás olvasható:

ANTON ZOLLINGER

RENOVIRT

1824.

Ezen siralmas megújításnál azonban még szerencsének tekinthető, hogy ez említett mázoló az életnagyságú szobrok arczeit kimélvén, azokat részben csak szerényen, részben pedig épen nem mázolta be, úgy, hogy ezeken még most is az eredeti polychromiának nyomai látszanak.

A besztercebányai olajfákhegye jeles mesterének nevét fájdalom nem ismerjük.

Ismerjük azonban ezen műemlék építtetőjének s illetve a donátor-nak nevét annyiban, a mennyiben a fülke s illetve a csarnok boltozatában levő és dúsan faragott ív zárkövek egyikén, a jóhírű Königsberger családnak címere, mely t. i. egy lajtorjából, mely mellett Königsberger Mihály névnek kezdőbetűi az M. és K. vannak elhelyezve áll, látható, de ezen címér sem nyújt egészen biztos támpontot arra nézve, valjon a XVI. század melyik évében épült a besztercebányai olajfákhegye.

Ezen utóbbi kérdésre nézve Henszlmann a többször említett jelentésében oda nyilatkozik, hogy Besztercebánya ezen szobrászati műve 1515-nél későbbben készült, még pedig a következő okoknál fogva.

Henszlmann ugyancsak abban a véleményben van, hogy a besztercebányai olajfákhegye mesterének szeme előtt lebegett egyrészt

Dürernek két hasontárgyú metszete, másrészt pedig a beszterczebányai hajdani városház és mostanság gymnasium épülete, a mint ezt már fennebb említők.

A beszterczebányai olajfákhegye ugyancsak közel áll Dürer nagy passiójának olajfákhegyének fába metszett azon lapjához, mely 1510. év számmal van jegyezve (lásd Bartsch lajstromának 7. számát), valamint Dürernek vaslemezre metszett és az 1515. évszámot viselő imádkozó Krisztushoz (lásd Bartsch 19. sz.). A két térdelő és kezét imádkozva emelő alak motívumja igen hasonló.

A beszterczebányai művön a menekülő apostolt egy ötöt üldöző poroszló fogja el, épen úgy Dürer fametszetszetén, a hol egy megfutamodott, csaknem meztelen személy elfogatik. Az utóbbi jelenetet a beszterczebányai mester gyöngítette és mérsékelte ugyan de hogy a kérdéses csoport még itt is megvan, bizonyítja, miszerint Dürer lapját ismernie kellett, s így biztosan mondhatjuk, hogy a beszterczebányai olajfákhegye csak 1515 után készült.

Midőn jelentésemet befejezném, kötelességemnek tartom úgy a régészek és műbarátok, de főleg a művészet meczenásainak figyelmét a beszterczebányai olajfákhegyének jelenlegi és némileg elhanyagolt állapotára irányítani.

Daczára annak, hogy nem csak a beszterczebányai egyházi műemlékek nagy fontossággal bíró némely részeinek, hanem kisebb fontossággal bíró műtárgyak restaurációjára is, sőt részben azok átépítésére újabb időben tekintélyes összegek fordítottak; az olajfákhegye kitűnő szobrainak és monumentális jellegű fülkének restaurációjára tudtommal 1824 óta, a midőn azokat Zollinger bemázolta, semminemű számbavehető összeg nem fordított.

A homokkőnek állítólag porladozó minősége nem lehet ürügy arra nézve, hogy a szóban levő műemléknek restaurációja elnapoltassék vagy elejtessék, mert ha a szobrok az eső behatása ellen kellőleg védve lesznek, akkor a különben elismert jó minőségű beszterczebányai kőnek számbavehető porladozásától nem kell tartani, s ha ilyen porladozás (a milyen különben hasonló körülmények között majdnem minden kőnél előfordúl) itt is csekély mérvben előfordult, akkor az csak azon körülménynek tulajdonítható, hogy ezen kitűnő és párját ritkító műemlék, az idő viszontagságainak hatása ellen, ki nem elégtő módon van védve.

Sem a fülkének s illetve csarnoknak jelenlegi, némi szerkezeti változtatást igénylő födele s illetve befödési szerkezete, sem pedig az előbbiekben leírt, idomtalan, nagy és nehéz vasrácsozata s illetve kapúja, nem képes a szobrokat az eső ellen megvédeni; az eső mostanság tényleg károsan hat a szobrokra; ez legjobban látható Szt-Péter apostol szobrán, mely sok esztendő s illetve azóta, mióta a fülke előtt levő

oszlopos csarnok el lett távolítva, az esőnek ki van téve, és melyen ennek folytán mint a legmélyebben fekvő alakon, az eső pusztításai jobban láthatók.

De másnemű megrongálásnak is ki van téve jeles művünk. A többször említett vasrácszatnak kinyitása alkalmával a nyitást végrehajtó egyén — a mint én ezt magam több ízben láttam — rendesen Szt-Péter apostol szobrára azon oknál fogva szokott reá hágni, mert különben a zárnak kinyitását s illetve kihúzását nem végezheti megfelelően.

Idején volna tehát, hogy ezen kitűnő műemlék nem csak az idő viszontagságai, valamint az emberek által elkövetett pusztítások ellen megvédessék, hanem stílszerűen is restauráltassék.

A műemlékek országos bizottsága a nagyméltóságú vallás- és közoktatási minisztériumhoz azon kéressel fordult, hogy a szóban levő ügy Besztercebánya méltóságos püspökének figyelmébe ajánltassék.

Ezen ajánlat azonban mindeddig eredménytelen.

Nagyon örvendénék, ha az itt közölt adatok a kérdéses ügyet előmozdítanák, nemkülönben, ha jeles művünk fennállása nem csak biztosíthatnák, hanem annak minden időben könnyen s illetve akadály nélkül megejthető megtekintése is lehetővé tétetnék, a mi főleg azon oknál fogva szerfelett kívánatos, mivel legalább én, hazánkban nem ismerek góthstylű szobrász-munkát, mely hazánk műtörténetének tanulmányozására és az azokból kivonandó következtetésekre oly kiváló beccsel és fontossággal bír, mint Besztercebányának olajfákhegye.

Budapest, 1889. évi május hó 18-án.

Szumrák Pál.

CZÍMEREK RÉGI HAZAI ÖTVÖS-MŰVEKEN.

E folyóirat hasábjain nemrég névtelen bírálótól jelent meg egy cikk, melynek írója elégedetlen az ötvös-műkiállításon volt címerekről az Arch. Értesítő múlt évi folyamában* megkezdett magyarázataim eddigi eredményeivel.**

Legyen szabad elsőben is ezen bírálattal szemben, álláspontomat tisztázni. 1. A magyar heraldikában — inkább mint bármely más nemzet heraldikájában — vannak bizonyos címercsoportok, melyeket nagyszámú nemesi családok egyenlő alakban használnak. Ezek az úgynevezett chablon-címerek, melyek ha valamely lényeges mellék ösmertető jel nélkül jönnek elő, meg nem határozhatók, miként azt már első ide

* Az Arch. Ért. 1888. VIII. köt. 130—138. lapján közölt cikkhez.

** Lásd a jelzett bírálat reám vonatkozó részét Arch. Ért. 1889. IX. 73. l.

vonatkozó cikkemben hangsúlyozva kiemeltem, és a ki ilyen címert egyedül kezdő betűkre támaszkodva határozottan valamely családnak tulajdonít, — könnyelműen jár el.

2. Egy másik csoportozat a magyar heraldikában s egyszersmind ezen ötvös-műkiállítási lajstromban az, mely a címerpajzs, s a pajzs-alakok sajátosságos voltánál fogva a leggyakoroltabb heraldikust is kétségben hagyják aziránt, vajon címer-e az vagy nem? Ide tartoznak a monogrammok, mesterjegyek stb. Kétségtelen, hogy ezen csoportozat nagy része nem címer, a kisebb rész a chablon-címerek sorába tartozik.

3. Az ötvösműkiállítási lajstrom eddig meghatározott címerei részben olyanok, melyek *körirataikkal* önmagukat határozzák meg, részint olyan, országos vagy magán címerek, melyek általában ösmeretesek.

4. Az általam meghatározott, vagy jelenleg meghatározandó címerek nagyrészt régen kihalt előkelő vagy középrendű vagy külföldi családok címerei, melyek ez ideig vagy egyáltalán nem, vagy csak hiányosan voltak publikálva.

Számokban fejezve ki az ötvösműkiállítási lajstromban előforduló címereket, vagy címerhez hasonló ábrázolatokat, azok összes száma 198.

Ezekből elébb ösmert ...	138
Első cikkemben meghatároztam...	15
Mai cikkemben ...	7
A meghatározott címerek száma	160

Ezekből egyes címerek 2—4-szer is ismétlődnek.

Chablon címer ...	8
Kérdéses (címer-e?) ...	16
Typicus címer...	14
A meg nem határozottak száma	38

A chablon- és kérdéses címereket nem számítva a lajstrom 198 címere közül mai napon 14 illetve 12 nincs meghatározva, a mennyiben kettő kétszer fordul elő.

Így állván a dolog a lajstrom címerinek meghatározásával, ítéljék meg mások kedvezőnek tekinthető-e ezen eredmény vagy nem?

Ezek után múltkori cikkem folytatásául újabban áttérek néhány címer meghatározásához.

Az ötvös-műkiállítási lajstrom 49. lapján a XIV. és XV. századbeli tárgyak között 22. sz. a. egy XVI. századbeli kelyhen a 3-ik címer (veres) pajzsban (ezüst) ékpolya reá illesztett hét ékkel. (1. ábra) E címer Reichenau szerint* az 1597-ben Jánosban fiágon kihalt Szembera (de Boskovicz) családé, Csoma József barátom közlése szerint** a Stojanovszkyaké

* Siebenbürger Adel. Heft. II. tf.

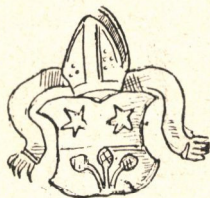
** Bernau: Album d. Burgen u. Schlösser v. Böhmen. 323.

(de Boskovicz), mely bizonynyal a Boskovicz család egy másik elágazása. Az előbbi család címere házasság útján a herczeg Lichtenstein egyik (Gundaker-i) ágára szállott.*

Ezek szerint e kehely mindhárom címere végleg meg van határozva.

11. ábra.

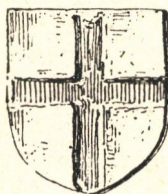
4. ábra.

10. ábra.

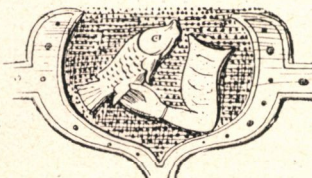
1. ábra.

3. ábra.

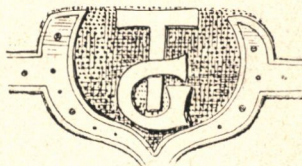
5. ábra.

7. ábra.

6. ábra.

8. ábra.

9. ábra.

12. ábra.

2. ábra.

Hasonlóan kiegészíthetjük azon címersorozatot is, mely a lajstrom 71—72-ik lapján 35. sz. a. közölt kelyhen látható. E négy címer közül kettő (Frangepán, Bornemisza) helyesen volt meghatározva, de a másik kettő tévesen tulajdonított a Szent-Györgyiéknek és Corvin Jánosnak.

* Niederösterr. Herrenstand. Matrikel 1705. fol. 178.

Az előbbi már múltkori cikkemben kétségtelenül meghatároztam, a negyedikre nézve (2. ábra) csupán annyi útbaigazítással szolgáltam, hogy bebizonyítottam, miszerint e címér Corvin Jánosé semmiesetre sem lehet. Ez alkalommal e címerre vonatkozólag mellesleg azt is megjegyzem, hogy ezzel már másodszor találkozom s mind két alkalommal előkelő társaságban, s hogy ez mint bizonynyal egyik hírneves család címere, mihamar meg lesz határozva.

E remény gyorsan teljesült s ma már tudjuk, hogy e címert — melyet, előbbi cikkemben színeivel együtt leirtam — a nagytekintélyű kihalt monoszlói Csupor nemzetségé, még pedig, némely mellékkörülményeket tekintetbe véve, hihetőleg Csupor Demeteré, ki 1442—1465-ig kuini, 1465—1466-ig zágrábi, 1466—1480-ig győri püspök volt.¹

A 79-ik lapon 47. sz. a. leirt kelyhen két címér van, az egyiket már a múlt alkalommal Corvin Mátyásénak határoztam, a másik — a keresztes (3. ábra.) Bécs városáé, a mint azt Mátyás királyunk idejében, valamint már jóval előtte sőt utána is szórványosan a mai napig használta.²

A 83—84. lapon 57. sz. a. leirt kelyhen levő címér (4. ábra) világos bizonyysága annak, hogy mennyire tévedhet a gyakorlott heraldikus is, ha a címermetsző, az eredetitől, vagy a heraldika szabályaitól eltér s ha a címérhez nincs mellékelve szabatos leírás, mint az címerekkel illusztrált műveknél nem csak kíváncs, de általában szokásos is. Ezen címert gyakran vizsgáltuk e lajstromban s daczára a reá helyezett lényeges ösmertető jelnek; a püspöki jelvényeknek s a csekély eltérésnek az eredetitől, melyet jól ösmerünk, mindaddig nem lett felösmerve. E címér Várdai Péter püspöké, ki mint paraszt szülék gyermeke, Vitéz János püspök védelme alatt emelkedett fokról-fokra s később jótevője címérének *alsó részét* veszi fel címérül, csekély változtatással. E címér következő: két hatágú arany csillaggal rakott piros pajzsfő alatt, arany pajzsban kék lilium.³ Hogy ezen címér mindedig meghatározva nem volt, oka a metsző által elkövetett kettős hibában rejlett, mivel az a vízszintes vonalat oly mélyen húzta, hogy ezáltal ez *egy* mezős pajzsból (pajzs fővel) osztott, tehát *két* mezős pajzsot csinált s alól épen ezáltal a tér szűk levén, *egész* lilium helyett annak csak *felső felét* metszette, mely ily állapotában könnyen három struccottnak blasonnálható.

Az 58. sz. a. leirt kelyhen látható címér következő: gyökeres, alól

¹ Csontos után Danica Hirska 1863. — Orsz. levéltár, Dipl. oszt. 35. 33934, 772, 35, 251, 32952 stb.

² Grenser: Das Wappen der Stadt Wien, Bécs 1866.

³ Festett címér egy missalén a Nemzeti Múzeumban. Gyűrlő ugyanezen címerrel. Botka T. közlése után, Századok. 1883. 490. l.

mindkét oldalt ötlevelű rózsától kísért lilium. (5. ábra). E kelyhen az adományozók nevei: Thelegdy Borbála és Chapy Susanna, de ezen címert sem a Thelegdyekével sem polyáncái Csapyakéval vonatkozásba nem hozhatjuk.

A 89—90. lapon 72. és 73. sz. a. két helyen két egyező némi jellemző ismérveket mutató chabloncímer látható. (6. ábra). Ezek a hold és csillag elhelyezése teljesen egyezik a Kinizsy címerével, noha más számtalan címer is mutat fel ehhez hasonló elrendezést.

Thelegdy János kalocsai érsek címere a 4. sz. a. leirt missale foglaltványon* nem egyezik a Csanád nemzetségből származott hires telegdi Thelegdy család címerével, melynek változatait a Turul ez évi I. füzetében felsoroltam. E címer, melyet Thelegdy János (nagyváradi, később nyitrai püspök és végül 1624—47-ig kalocsai érsek) az orsz. levéltár pecsétei tanúsága szerint is használt, felváltva más, szintén a régi telegdi Thelegdy címerétől *eltérő* pecséttel, vagy kizárólag saját személyére vonatkozó pecsét s címer volt, vagy az érsek valamely más Thelegdy családból származott, mivel e néven több is létezett.**

A poharak, billikomok, tálak, asztaldíszek között a 16—17. lapon 4-ik sz. a. van egy talpas pohár, rajta egy metszvény, mely kellemesen érinti a heraldikus szemét. (6. ábra). Szorosan véve címernek nem nevezhetjük, mert nincs pajzsba foglalva, s mégis kétségtelen, hogy ez címeralak, még pedig nagyon eredeti címeralak akar lenni. Hajlott pánczélos jobb kar, mely markában egy halat alsó uszonyainál fogva haránt balfelé irányítva tart. Ugyanezen jellemző címer alakkal pecsétel kőrösladányi Nadányi Mihály 1689-ben. Az előkelő ősrégi Nadányi nemzetség, melynek ma már csak nemességi ága él, címerében a leirt kart a hallal kettőzve használta, még pedig úgy, hogy a két felkar egymást keresztezte. A kelyhen látható Nadányi címer ez utóbbi alakjában eléggé ösmert, s bár a kelyhen levő kezdőbetűk (8. ábra) nem erősítik meg állításomat, e címert mégis a Nadányiakénak határozom.

Hahn Sebestyén munkái közt a XVIII. századból van egy fedeles kupa, rajta egy házassági címer s alatta a felírás látható «Naláczy Sára 1745.» Azonban ezen két címer közül egyik sem egyeztethető össze az ősrégi, ma már csak nemesi ágon élő naláci Naláczy család címerével. E nemzetség családfáján (Nagy Ivánnál) csak egy Sárát találunk, Naláczy Lajos és Tholdalgy Mária leányát (1711.), ki Barcsay Gergelyhez ment férjhez, de a Barcsayak címeréhez sem hasonlít a kelyhen levők egyike sem.

A poharak, asztalkészletek között a 10-ik lapon tárgyalt gyömbér-

* Foglaltványok a XV—XVIII-ik századból 122. l.

** Nagy Iván 143. l.

tartón levő szép oroszlános és kigyós czímert már előbbi czikkemben a Spielemberg családnak lett határozva. E meghatározás helyességét azóta, egybevágó pecsétek egész sora s a nemes levél azóta megtalált hiteles másolata is igazolja. Ezen czímerlevél, mely 1615-ben Spielemberger Sámuel lőcsei orvos részére adományoztatott az orsz. levéltár helytartósági osztályánál van letéve, a fölé festett címerről színeit is megösmérhetjük.

A poharak és asztalkészletek között a 19. és 20. sz. a. leírt poháron levő címernek úgy színeit mint tulajdonosait teljesen meghatározhatjuk. Ezen mindkét poháron előforduló címer (9. ábra) a Zólyom megyében honos királyfalvi Roth családé s leírása következő: kék pajzsban hat (3., 2., 1. vagy: 3., 3.) ezüst lilom, sisakdísz: koronás (néhol nem) kettő (néha egyes) farkú növekvő arany oroszlán emelt jobbujában négy (vagy három) egymást keresztező nyilat tartva. Takarók: kék-ezüst. Ezen címer G. R. kezdőbetűkkel a 19. szám alatt leírt poháron fordul elő, mely bizonyosan a XVII. században élt királyfalvi Roth György (apa és fiú) egyikének birtokában volt.

Ugyanezen címert a 20. sz. a. leírt poháron az ősrégi felső vattai Vattay család címerével látjuk együtt. (10. ábra)* Kék pajzsban (zöld) halmon pánczélos könyöklő kar, markában hegyével haránt balra felfelé álló nyílveesszőt tart. Sisakdísz: növekvő szarvas, takarók: kék-arany, veres ezüst. Mellette: B. V. (Barbara Vattay).

(11. ábra). Itt a kezdőbetűk T. R. D. K. Thomas Roth de Királyfalva amazok dédunokája, kinek nejétől Vattay Borától származott leánya Johanna (+ 1813.) gr. Teleki József neje lett. E leszármazásból kitűnik az is, hogy e poharak a családban századokon át ivadékról-ivadékra szállva jutottak a kiállító özv. gr. Teleki Sándorné birtokába.

Bármennyire óhajtanám e közleményemet valamely csattanós címer-meghatározással befejezni, erről le kell mondanom s ezen befejezésül említendő címernél csak útbaigazítással szolgálhatok annak későbbi meghatározására nézve.

E címert — mely a lajstrom XXVI. tb. 3. sz. a. látható (10. ábra) már két alkalommal találtuk s mindig magyar gyűjteményben, miről e címernek, ha nem is feltétlenül magyar eredetére, de legalább tulajdonosának a magyar nemességgel való többszörös érintkezésére és összeköttetésére következtethetünk. Leírása: két alsó végeikkel egymást keresztező agancs; sisakdísz: leeresztett hajú növekvő női alak emelt karjaival az agancsokat tartja. E címéralak felette heraldikus s egyszerűsége jellemző, bár nemzetközi jellegű. Nálunk a régi, de még virágzó Brygant család címerképe teljesen hasonló hozzá, sisakdísze

* Össze nem tévesztendő azon Vattay családdal, melynek Lukácsban találunk 1655-ben okleveles nyomaira. Ezek czimeralakja nyíllal átlőtt hattyú.

azonban annyiban tér el, a mennyiben a tipikus női alak hiányzik róla. Az egyik Rozsnyay család pajzsalakja a leirt sisakdíszszel teljesen egyezik, de sem Bryganthoz, sem Rozsnyaihoz nem illenek a kezdőbetük «M. M. P. Z. D.», melyek itt kétségtelenül a címertulajdonosra vonatkoznak.

Más alkalommal a Tarnóczy-féle gyűrügyűjtemény egyik címeres gyűrűjén találtam kőbe vésve e címert, mint házassági címert, egy oldalt, tehát a férjét ábrázolva. A nőé a Nostiz család egyik grófi rangra emelt ágát illeti.* A Nostizok tudtommal sohasem voltak honosítva, de több magyar családdal álltak s állnak sógorsági összeköttetésben s birtokosok voltak Magyarországon. Wissgrill szerint el voltak terjedve Cseh-, Lengyel- és Magyarországon. Legrégibb időben Nostiz Zsigmond híres katonája volt I. Mátyás királynak s 1462., 1468. és 1483-ban Bécs ostrománál tevékeny részt vett.

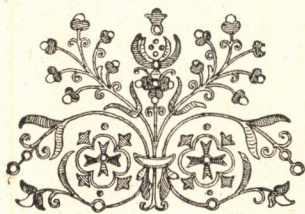
E Nostiz leány tehát felesége volt az agancsos címerű férfiúnak, ki itt is M. M. P. Z. D. kezdőbetűket használ. Ez esetről tehát szokás ellenére nem a nőt, hanem a férfit kell keresnünk.

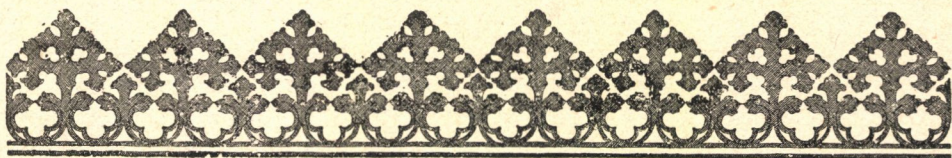
Ezzel végzem mai fejtegetéseimet, melyeket a t. szerkesztőség beleegyezésével szívesen folytatok.**

Csergheő Géza.

* Wissgrill F. K. Schauplatz. etc.

** Mindazok nevében, a kik oly érdeklődéssel követik t. munkatársunk heraldikai kutatásait, kérjük, hogy folytassa becses cikksorozatát. A szerkesztőség.

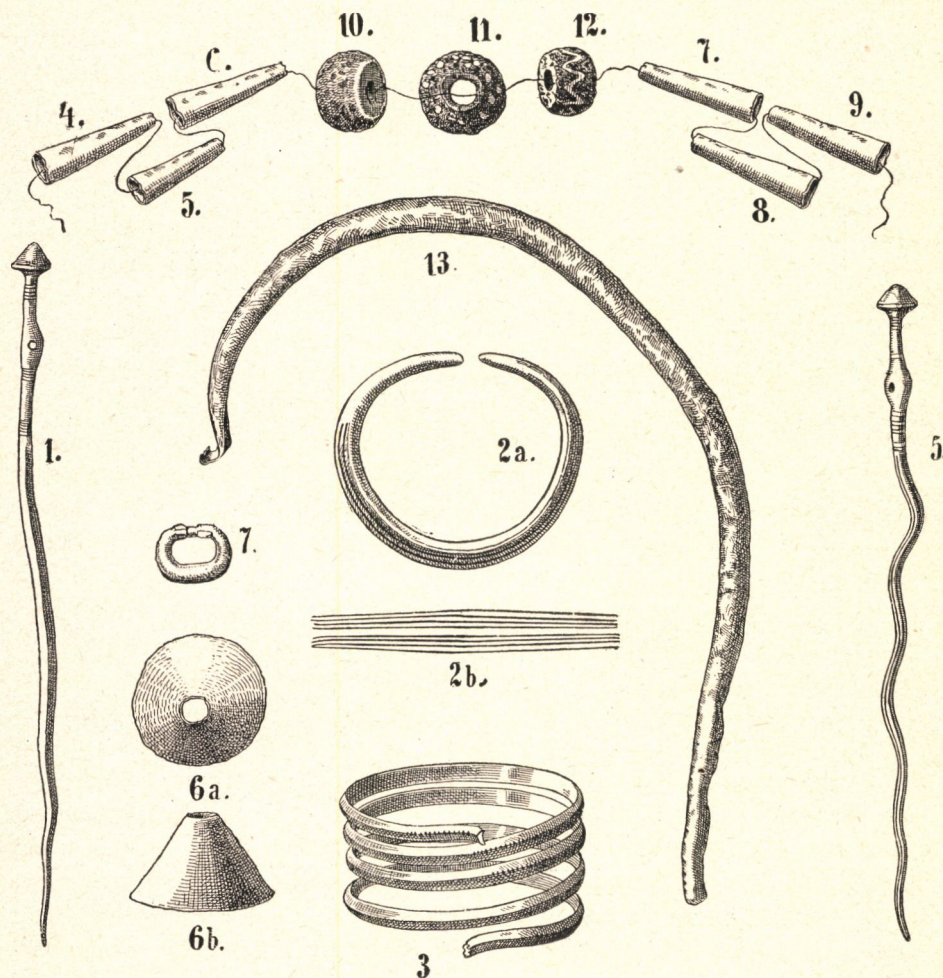
EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A LAJTA-UJFALUSI LELET. A sopronmegyei Lajta-Ujfalú határában régóta találnak őskori régiségeket. 1885-től kezdve különösen nagyobb mennyiségben fordultak ezek elő a Lajta folyótól mintegy 300 méternyire eső telepen. Felköltvén ez *Szabó Károly* sopronmegyei kir. tanfelügyelő úr figyelmét, ott 1887. őszén ásatást rendezett. — Az ő szívésségéből mutatjuk be e helyt rajzokban is az érdekes leletet. Találtatott összesen öt darab, kisebb-nagyobb agyagedény, egy darab agyag háló súly, két darab ezüst tű 3 üveg és 6 darab kagyló gyöngy s végül 8 darab bronz tárgy. A talált nagyobb méretű agyagedények összetörték. Találtak még több ezüst fibulát is, azonban fájdalom, ezeket, melyek bizonyára legbecsesebb részei voltak a leletnek, a munkások összetörték.

A bronzok között legnagyobb darab egy hengeres testű s végén kihajló nyakkarika (Torques), (13. szám) mely azonban már szét van húzva s egyik vége eltörve. Átmérője 17. cm.

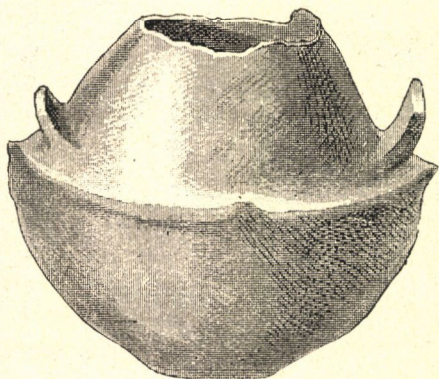
Ezután egy sodronytekercs következik (3. szám) öt csavarodással, melynek azonban mindkét vége letörött s az egész erősen meg van rongálva a reszelőtől, melylyel a munkások annak arany voltát próbálgatták. A henger átmérője 6.03 cm. A lelet egyik legcsinosabb darabja a kis három élű bronz karperecz, (2 a, 2 b) végig futó 3—3-as vonal díszszel s szép sötét zöld patinával. Átmérője 6.05 cm. Sulya 45 gramm. Legszebb darabja mégis a leletnek a 16.03 cm. hosszúságú, hengeres testű, végig futó vonalakkal díszített, lág alakulag hullámosan hajtott hajtű, fent kúpalakú gombbal, nyakán rovátkolt vonal díszszel és egy lyukkal átfúrva. (5. szám.) Az egészet szép sötét zöld patina fedi. Etruszk formákra emlékeztet, s az üveg gyöngyökkel együtt vagy keleti kereskedelem, vagy a rómaiak útján juthatott ide. A második hajtű felső része az előbbenihez tökéletesen hasonló. (1. szám.) A tű testén is látszik a hullámvonalszerű hajlítás, a tű teste azonban minden dísz nélküli négyélű huzal. Hossza 17.04 cm. Az apróbb bronz tárgyak között van egy pár kúpalakú, felül lyukas bronzpléh, (6 a, 6 b), melynek rendeltetése nem bizonyos. Legközelebb áll a felvarrásra használt pityékéhez. Azonban ezek rendszeren át vannak lyukasztva a felvarrhatás céljából, míg az e helyt egészen hiányzik. Magassága 3 cm. Átmérője 3.04 cm. A legutolsó bronz tárgy, egy hengerded testű, csinos kis csattocska, (7. szám) mely sajátos módon s úgy látszik apró vas szöggel van összefoglalva. Átmérője 1.09 cm. A fémtárgyak közé tartoznak még két egyszerű hengeres síma testű, ezüst tű, melyek közül az egyik 6.08 cm. a másik pedig 7.09 cm. hosszúságú,

miután fejük nincs, s egyenes, síma lappal végződnek, valószínű, hogy egy nagyobb túból vannak elvágva. A gyöngyök közül hat darab körülbelül egyforma nagyságú, hosszukás kúpdad henger átfurva, fehér színű kagylóhéjból. (7—9.) A nautilus csiga kagylójának tengelyéből készült. E kagyló a földközi tengerben él. A kagylógyöngyök átlagos hossza 3·02 cm. Ide tartozik még három szép üveg paszta gyöngy. Az egyik fekete, vörös pettyes betéttel, átmérője 1·08 cm.

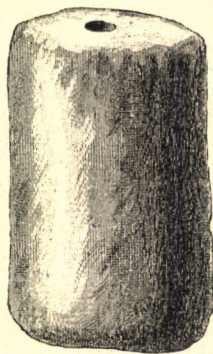

a másik fekete, fehér pettyekkel, átmérője 1·07 cm. a harmadik sötét, vörös paszta, fehéres sárga hullámvonalas diszítéssel, átmérője 1·05 cm. (10—12. szám.) A leletben előfordult agyagművek közül, az a melyik rajzunkon (14. szám) is látható s két oldalt birt füllel, ha a szintén hiányzó nyakat és peremet képzeletileg helyreállítjuk, oly formát nyerünk, mely mint «pannoniai» forma általában ismeretes. Anyaga fekete graphittal kevert finom szemcséjű, jól kiégetett agyag. Körülbelül egy korból való ezzel a rajzban szintén bemutatott (15. szám) meg lehetőszen ép, füles bögrécske is, oldalán egyszerű vonaldíszszel és két helyt

megrepedve. A harmadik edény, rajzunkban bemutatott (16. szám) bögre formájában három teljesen ép, de különböző nagyságú bögre van a leletben. Ezek már korongon készültek, teljesen égetett s a törési lapon világos vörös agyagból vannak. Formájuk még részben őskori, de agyaguk és technikájuk már a rómaiakra vall. Legutolsó, de szintén érdekes agyagtárgyunk egy vöröses agyagból durván gyurt és égetett hengerded hálósúly, (17. szám) felfűzésre keresztül furva. Hossza

14. szám.

17. szám.

15. szám.

16. szám.

10.04 cm. Átmérője 6.05 cm. Az egész lelet általában azt a benyomást teszi, hogy a telep különböző egymásután következett népek emlékeit őrizte meg. Korát általában a haladó cultura idejére tehetjük s ez esetben annnyival is bátrabban, mert nem is esvén tőle oly messzire nagyobb mérvű befolyása annál inkább föltehető. Reánk nézve sokszorosan figyelemreméltó pedig azért, mert határszéli telep volt s mert a bronzkor egy része oly típusokat szolgáltat, a melyekhez analógiákat hazánkban nem igen ösmerünk.

Dr. Szendrei János.

A SZILÁGYSOMLYÓI KINCS.

Szilágy-Somlyón a Magura hegy alsó oly meredek lejtőjén, hogy az másnak, mint legelőnek alig használható, az oláh temető szomszédságában fekszik Teleszky Jozefin telke, melyet jelenleg Papp Iván a rajta lévő kis házzal együtt haszonbérben bír. A város lakosai tudják még, hogy a múlt század végén 1797-ben itt két oláh kecskepásztor fiu találta azon arany kincset, mely a császári régiséggyűjteménybe került s tizennégy rendkívül nagy római császári arany éremből gránátokkal keretelve, egy díszes aranyláncból és több kisebb aranytárgyból állt, s az érmeek tanúsága szerint a IV. század végére, legfeljebb az V-ik kezdetére tehető. A bérlő burgonyát akart itt ültetni s két napszamosa nagyszombat este alig két láb mélységre a régínél még nevezetesebb kincsre akadt. A tárgyak egy rakáson feküdtek, a szövet, a melybe valószínűleg be voltak göngyölve, másfélezer év alatt nyomtalanul elporlott, a föld reá tapadt a régiségekre, melyeket a találók kezdetben tekintetbe sem vettek, de megmutatták az arra jött munkaadóknak, ki egy tárgyat közülök zsebre dugott, hogy azt otthon megvizsgálja, de hazamenett lyukas zsebéből elvesztette. Ifjabb Olteán János hazavitte a kincset, megmosta a Kraszna folyóban, megmutatta többeknek, kiknek tanácsára harmad napra a kincselet hírére azt már mindenütt kutató polgármesternek Gencsy Sándornak beszolgáltatva. Ez a lelhelyen tovább is ásatott, talált is még néhány töredéket, nem messze a lelhelytől pedig csontvázat minden melléklet nélkül.

A kincs huszonnégy nagyobb darabból és négy töredékből áll, jelesen hét pár különböző nagyságú, de alakra és technikára nézve egymáshoz hasonló női arany ruhakapocsból, melyek ezüsttel béleltek s berakott gránátkövekkel ékesek, továbbá egy díszes, tömör aranyból készült, szintén gránátokkal kirakott ugyanoly alakú kisebb fibulából. Szintén tiszta aranyból készült egy ruhakapocs-pár, melynek főbb részét fekvő oroszlán képezi, továbbá egy rendkívüli nagyságú férfiruhára való fibula, római lámpa alakban, egy pár csésze forma, trébelt oroszlánokkal és gránátokkal ékes nagyobb női ruhakapocs, egy bő karperecz, végre két egymásnak súlyban és alakban teljesen megfelelő nagyobb és egy kisebb aranycsésze, mind gránátokkal díszítve.

A lelet tárgyaitak technikája, a rekesztövösség és a gránát-dísz valószínűvé teszik, hogy ezen kincs a múlt században találttal egykorú, mindamellett, hogy a tárgyak több különböző műhelyből kerültek ki. A tárgyak pontos leírása a következő.

1. 2. A classikus ízléshez legközelebb áll ezen ezüsttel bélelt, a többinél valamivel vastagabb, de halványabb aranylemezből készült fibulapár, szabályos félkorong idomú fejfel, karcsú félkörű hajlású nyakkal és dülény testtel, melynek felső csúcát a nyak fedi el. A ruhakapocs fejét és testét finom, négy arany szálból készült sodronyfonadék két rovátkos sodrony közt izletesen szegélyezi. A fejlemez közepén sötétkék és zöld rekesz-zománczú korong magas foglalatban

melyet alól rovatkos sodrony és háromszegbe csoportosított gömböcskék körülvesznek, izletesen díszíti, e mellett jobbról-balról a lemeznek gömböcske-csoportokkal díszített mezejéből egy-egy gránát emelkedik ki. — A nyakat rovatkos sodronyszegély választja el a fejtől és testtől. A gerinczen három dupla sodronyfonadékot látunk, a félkör tetején egy négyszögű gránátot, a nyak két oldalát pedig rovatkos sodronyból készült félkörök díszítik, melyek gömböcskékből alakult rózsákból emelkednek ki. Hol háromszögbe, hol rózsaaalakba rakott gömböcskék díszítik a testet is, melynek közepét hosszúkás carneol foglalja el. A fej eredeti három gombja közül csak az egyik fibulán maradt meg a középső gomb. Az egész hossza gombostúl együtt 12·6, legnagyobb szélessége 4·8.

Ezen fibula alakja tipikus az egész, hét párból álló ruhakapocs-csoportra. Fejök, egyetlen egy párnak kivételével, felkorong, melyet szűk, félkörű nyak, a hosszú, keskeny dülény alakú, illetőleg ötszegű testtel kapcsolja össze. Ez azonban különböző alakban nyulik hosszant, némely példányon a szögek elvesztették élőket, a test tompa csúcsba végződik, a dülény ötszöggé válik, de az eredeti alak mindig felismerhető.

3. sz. Nem közönséges műízlést tanúsít egy tömör, halvány aranyból készült fibula, félkorong alakú fejjel, félkörben hajlított keskeny nyakkal, hosszúra nyuló testtel, mely éles szögben végződik. Az egész fibulát finom gyöngysor szegélyezi. A fejtag tetejéből sertésfej, két alsó széléből sasfej nyulik ki, szemek pasztával voltak kirakva, mely színét veszítette és nagyrészen elélenyeseedett, a sertésnek füle gránáttal van berakva. A fejlemez két oldalon három-három cseppformájú és egy-egy háromszögű gránát díszíti, a közepe két háromszögű s egy négyszögű gránát által két mezőre van osztva, melyek mindegyikében egy-egy két farkú kígyó tekerőzik, fejét gránát félgömb jelzi. A nyak gerinczén rovatkos sodronyszegélyzetben nyolcz négyszögű gránátot látunk, külön-külön arany foglalásban, három-három gömböcs által egymástól elválasztva; a két oldalon négy-négy háromszögű gránát, melynek foglalátát gömböcssor szegélyzi. Négy háromszögű gömböcs-csoport egészíti ki a két oldal díszét. A testet öt dülényded kiemelkedő gránát két részre osztja, melyek négy-négy cseppalakú gránáttal ékesek. Mindezen kövek magasabb foglalata gyöngysorral vétetik körül. A mező hol egyesével, hol hármas, hol négyes csoportba rakott gömböcskékkal díszlik. Ezen egészen ép fibula, melynek tüje is daczolt az idők viszontagságainak, 13·3 cm. hosszú, 6·7 cm. széles.

4. 5. Nagyobb az előbbieknél ezen fibulapár, melynek fejtagja körhajlás helyett lépcsőzetesen keskenyül s rovátkolt hosszúkás gömbbel végződik. Az egész ruhakapcsot rovatkos sodrony keretezi, melynek rovátkáit a használat nagyjából eloptatta. A fejtag közepét tojásdad gránát díszíti, a lépcsőzet szegleteinek hat-hat háromszögű domború felületű gránát felel meg; a nyak kezdete feletti helyet félhold alakú, a mezőt a középső tojásdad gránáttól harántékosan, három-három kiemelkedő gránát s nagyszámú finom köröcske alakban rakott gömböcsök foglalják el. A nyak gerinczén két rovatkos sodrony közt tizenhárom négyszögű, felül lapos gránátot, az oldalak közepén egy-egy dülényded s mellettök jobbról és balról három-három félgömb gránátot látunk. Az egyenletesen szélesbülő, végén éles szögbe végződő testnek közepén három nagyobb s oldalt

a test formájának megfelelőleg tizenhárom hol háromszögű, hol négyszögű, hol csepp alakú domború felületű gránát emelkedik ki a gömböcsökkel tele rakott mezőből. — Minden gránát magasabb foglalata alól rovátkos sodronnyal be van kerítve. A fibula ezüsttel van bélelve, hossza 16·8 cm., legnagyobb szélessége 5·8 cm.

6. 7. Különös szorgalommal készült a 6. 7. számú fibulapár, melynek félkorongú fejét és testét, lapos, rekesz ötvömszalag szegélyzi. Ebben tíz lapos zöld pasztakörök, megfelelően csiszolt lapos gránátkövek által választatnak el egymástól. Hasonló technikájú emelkedett kereszt-dísz választja a fejlapon a mezőt négy részre, melyek mindegyikében négy-négy domború felületű gránát emelkedik ki a helynek megfelelő alakban. A nyak gerinczét a rovátkos két sodrony közt laposra csiszolt zig-zagba rakott gránát és zöld paszta háromszögek alkotják, az oldalakon öt-öt félgömb gránátot és gömböcs díszítést látunk. A nyulánk testet ott, ahol az legszélesebb, szintoly zöld pasztából és gránátból alkotott emeltebb szalag metszi keresztül. Hasonló zig-zagszalag szegélyzi és ékíti a tompa csúcsba kifutó véget is. A fennmaradt szűk mező két részéből egy négyszögű, két háromszögű és egy csepp alakú domború felületű gránát emelkedik ki. A fibula hossza gombostúl 13·3 cm., szélessége 4·3 cm.

8. 9. A kiválóbb gonddal készült ruhakapcsok közé tartozik az előbbihez közel álló 8. 9. szám alatti fibula. A fej rekeszműves emeltebb gránát szalaggal vétetik körül, melynek kövei a félkörben háromszögűek, az alsó egyenes vonalon dülényidomúak. Ott, a hol a nyakat fejhez illesztették, szintén félkörben folytatódik az emeltebb rekeszműves szalag háromszögű gránátokkal. E felett négy dülény és egy csepp alakú gránát emelkedik ki, szintén félkört formálva az alacsonyabb mezőből, mely hármas gömböcs-csoportokkal be van hintve. A harmadik félkört félkörídomú, hat gránát képezi felül, két oldalt pedig háromszöget képező három-három együvé foglalt gránátkör. A fennmaradt üres helyen két gránát félgömb emelkedik. A fej csúcsán gránát szemű madárfej, alatta két hosszú négyszög gránát. A nyak gerinczét tíz kis gránátkör alakítja, melyet egymástól a köröknek megfelelő alakban csiszolt gránátok választanak el. Hét kiemelkedő gránát félgömb díszíti az oldalakat, melyeket felül-alól rovátkos sodrony kerít be. A közöket felül nagyobb, alól kisebb gömböcsös háromszögek ékesítik. A keskeny test szintén emeltebb gránátszalaggal vétetik körül, felül s alól dülényded, közepén háromszög alakú gránátokkal: a mezőt felül egyenlő ágú kis gránát kereszt, két félkorong s egy dülény-alakú gránát, ott a hol legszélesebb, háromszöget formáló három-három gránát korongocska, és négy csepp alakú gránát rendkívüli ízléssel díszítik. A tompa csúcsban végződő lábon a szegély felett kis gránátgyűrű. Az egész hossza 18·5 cm., legnagyobb szélessége 6 cm.

10. 11. A legnagyobb ruhakapocspár az egész csoportban. A fejet, a nyakat és a testet sodronyfonadék szegélyzi. A nyak a fejhez félkörídomú, a testhez háromszögű emeltebb szalaggal kapcsolódik, melynek háromszögei felváltva zöld pasztából és gránátból készültek. Ezen szalagból a fejlemezen három keskenyebb szalag sugárzik ki, a középső leghosszabb, két gránátból egy zöld üveg pasztából, az oldalon lévő két rövidebb egy-egy hosszúkás gránát és zöld üvegpasztanegy-szögből áll, mind a három sugár korongban végződik, mely egy középső kereszt

által négy mezőre oszlik, ezek közül kettő gránát, kettő zöld üveg paszta; a négy részre osztott mezőből különböző alakú gránátok szoros rendszer nélkül emelkednek ki. A fennmaradt téren hármásával elhelyezett arany gömböcs-csoportokat látunk. A nyak lapos gerinczét sorba rakott, négyszögű rekeszekbe zárt gránátok díszítik, két oldalt tíz-tíz gömbölyded gránát és gömböcs-háromszögek. A nyak tövét a testhez fűző háromszög csúcsából négyszög gránát és zöld üveg pasztaszalag vonul a lábhoz, mely négy gránátos és zöld pasztás rekeszre osztott körrel végződik. Ott, ahol a hosszúkás test a legszélesebb, jobbra-balra hosszúkás négyszögű gránát, keresztet alakítva szökell ki a középső szalagból s mindkét oldaltól szintén keresztezett gránátos és zöld pasztás körbe végződik. Szabálytalan háromszögű gránátok és hármásával összerakott gömböcsök emelkednek ki a testnek a kereszt által négy mezőre osztott lemezéből. A fej tetején gömb, de ez hiányzik az egyik fibulán. Az egésznek hossza 24.5 cm., legnagyobb szélessége 8 centiméter.

12. 13. Ezen fibulapár legközelebbi rokonságban áll az előbbivel, csak a gömb idoma más és a fejtag formája túlmegy a kör felén. A nyak ékítése ugyanaz, de tövét nem fogja körül rekeszmű-szalag. A fejen megvan itt is a három keresztezett kör gránáttal és zöld pasztával betöltve, de ez nincs semmi szerves összeköttetésben a többi díszítéssel. A gránátok kisebbek mint az előbbi fibulákon és minden rendszer nélkül helyezettnek el sűrűn a szokásos gömböcsökkel díszített mezőn, de ezek is hol kettesével, hol hármásával, hol négyesével rakattak el. A test lemeze az egyik fibulán elkallódott, párján a nyak alatt keresztezett gránátos és zöld pasztás kör, tovább a test közepén egy négy ágú rekeszes csillag, felül-alul zöld pasztából, jobbról-balról gránátból; tövén egy zöld paszta körből kiszökellő három gránátágot látunk. A mező többi részét különböző alakú gránát és a kis gömböcs csoportok kevés rendszerrel töltik be, látszik, hogy az ötvös kereste a symmetriát, de a készletében levő kövek idoma megakadályozta sikerét. A fibula egész hossza 24.6 cm., legnagyobb szélessége 7.5 cm.

14. 15. Ezen ruhakapocspár hasonlít főidomaiban a többiekhez, de még gondatlanabbul készült az előbbiekénél. Rovátkos sodrony szegélyezi mindenütt, gránátos ötszögű szalag köti össze a félkörben emelkedő nyakat a fejhez és testhez, a fej lemezén a gránátok különböző magasságban emelkednek ki, a symmetria hiányos, a szokásos gömböcs csoportok helyett finom sodronytekercsek (spirálisok) minden szerves összeköttetés nélkül töltik be a mezőt, a nyak oldalán három rovátkos sodronytekercs váltakozik négy egymásnak idomukban meg nem felelő gránáttal. A fibulának, mely barbarságban a többinél, hossza 17.6 cm., legnagyobb szélessége 5.8 cm.

Ezen tizenöt ruhakapocstól, melyek egy közös típus különböző változatait képviselik, eltér idomban, technikában, ízlésben a következő öt arany fibula, melynek alakja ritkítja párját.

A 16. 17. sz. alatti fibulapár fő vonalaiban némi rokonságot mutat még az előbbiekkal. Feje szabályos félkörídomú, kettős szegélylappal, a belső ezek közül sorba rakott lapos, aranyba foglalt gránát négyszögökből áll, a külső elmosódott görög motívum *stímából*, a három gomb csúcsán és oldalain egy-egy gömb oly koczka alakjában, melynek nyolcz szögét ferdén levágtak, a négyszögű lapok közepén egy-egy paszta foglaltatik. A kapocs nyakát és testét fekvő oroszlán, képezi, úgy hogy a fara a fej mezejét foglalja el. A gránát nyakra valóval díszes

gránátszemű s homlokán is gránátot viselő oroszlán fejét, az egyik jobbra, a másik balra fordítja kifelé, első lábait a fibula lábaira teszi, háta két nagyobb s két kisebb ékkövel volt díszítve, melyek közül csak a középső kisebb kettő, az egyik carneol, a másik zománcz maradt meg. A kapocs lába háromszögben végződik, símával szegélyeztetik, a háromszög mindegyikéhez rovátkos sodrony foglalatban gránát gömb van forrasztva. A láb mezéjében hosszú madárcsőrű, négylábú, gránátszemű, elzüllött szárnyú, griff-féle csodaállatot látunk. A fibula hossza 14·8 cm., a fejnek legnagyobb szélessége gombostúl 8·3 cm., a lábé 4·3 cm.

18. 19. Ruhakapocspár karimás szélű, gömb szelvény idomú átmérőjük 10 cm., a karima széle 1·4 cm., a félgömb teteje lapított és a lap közepére egy rekeszekbe foglalt széles gránát szegélylyel körülvett kristály félgömb van illesztve. A csésze oldalán öt ágaskodó oroszlán domborodik ki trébelt munkában, két-két oroszlán közt gránát gömbökből alakított háromszög áll iefe, két-két háromszög közt és a háromszögek közepén egy-egy zománczos fehér gömb. Arany gyöngysor választja el a fibula tetejét az oroszlánokkal díszített mezőtől s hasonló gyöngysor szegélyezi a lapos karimát kétfelül. A karima külső gyöngykörén túl csipkés a szél, némileg hasonló az oroszlánfibula szegélyéhez. A karimán négy félgömb két négyszögű s két háromszögbe állított három szemből álló csoport gránátból osztja a karima szalagát nyolcz részre, melyek mindegyikében egy-egy oroszlán-kölyök guggol. Az üres helyeket rovátkos drótból készült pereczek töltik be, tekintet nélkül a symmetriára. A karima szélén két karika látható, melyről lánczok csüggtek le, ezek azonban elvesztek.

20. A fibulák szokott alakjától eltérő, de azokhoz hasonló ruhakapocs, melyekkel néhány késő római műemléken fejedelmi személyek jobb vállukon fűzik össze a palliumot. A jelen példány római lámpa alakú, középső részét 8·6 cm. hosszú, 6·9 cm. széles, tojásdad, három rétegű, felül laposra, oldalt lejtősen (à biseau) csiszolt nemes sardonix képezi, mely keskeny rekesz-ötvösségű gránát szegélylyel vétetik körül. Az 1·3 cm. széles lejtő nyolcz helyütt keresztül van fúrva, hogy az így támadott körlyukakba aranyba foglalt gránátok helyeztessenek el; ezek közül egy elveszett, egy eltört. A lámpa csúcsát utánzó felső részt két egymás mellé helyezett domboruan csiszolt (à cobochon), 1·7 cm. hosszú tojásdad carneol, felettök egy 1·8 cm. hosszú négyszögű zöld üveg paszta, és e felett egy 2 cm. átmérőjű kristály félgömb képezik. A lámpa fogantyúját alakító részen jobbról-balról kinyúlik alulról az ismeretes késő római T fibula, rúdjának kétvégén egy-egy nagy gomb, mellettök, illetőleg felettök a rúd végét részint elfedve, két kristály félgömb, köztök közepén tojásdad nagyobb carneol. Mind az ékkövek foglalványát finom gyöngykeret szegélyzi. Három karika a fibula hátán mutatja, hogy három láncz csüngött róla le, de ez elveszett. A fibula hossza 17·3 cm., legnagyobb szélessége 11·5 cm., vastagsága 4·2 cm.

21. Összeforrasztott sodort finom arany sodronyból készült, belül üres karperecz, melynek belső átmérője 10·5 cm. A karperecz három 1·5 cm. átmérőjű csőből alakult, melyek három, 2·2 cm. átmérőjű trébelt gomb által köttetnek össze, kettő közülök hólyagos cikkelyekből áll, a harmadik kidomborodó levelek-ből. A csövek a gombokkal gyöngyös gyűrűvel össze vannak kötve, de a leveles gomb egyik oldalán négy sor fonadékból készülttel.

22. 23. Két, mindenben egymásnak megfelelő aranycsésze, melyeknek átmérője 13 cm., magassága 3 cm. A csészek fenekének közepéből emelkedik egy fehér zománczú félgömb, melynek tetején gránát van aranyba foglalva, alól pedig háromszög gránátokból alkotott rekesz-ötvösmű lapos szalag szegélyzi. Az egyik csészén ezen díszítésből elveszett a zománcz félgömb, csak a gránát keret maradt meg. A csészek szélét hat helyen, kívül s belől, háromszög aranylemez helyeztetett el, melyet rovátkos sodrony szegélyez. Ezen belől gömböcsös díszítést látunk három-három gránát betéttel.

24. Kisebb aranycsésze, átmérője 10·5 cm., magassága 3·2 cm. Feneke közepét egy nagyobb és körulte körben hat kisebb félgömb alakú gránát díszíti, az egész csoportot és minden egyes követ rovátkolt sodrony keríti be, a gránátok körét hármásával és ötösével csoportozott arany gömböcskék ékítik. A csésze szélén, úgy mint a nagyobb két csészén, szintén belől-kívül hat háromszögű rovátkos sodronynyal kerített lemez van alkalmazva, melyeknek közepén egy-egy gránát s arany gömböcs díszek s a lemezek alatt egy-egy kis gránát láthatók. — Mind a három csésze külsejéhez egy-egy arany karika van forrasztva, melyen azt az övhöz csatolták.

Ezen huszonnégy nagyobb tárgyon kívül utólag néhány töredéket is találtak még e kincs helyén, jelesen:

a) Ezüsttel kibélelt arany kutyafejet gránát szemmel, nyakán két gránátal, ezen túl gyöngysor karika, alatta a törés. Talán karperecz vége.

b) c) d) Három előttem ismeretlen czélra készült, egészen egyforma, ezüsttel bélelt halvány aranylemez, 4 cm., a gombbal együtt 6·4 cm. hosszú, 1·4 cm. széles, 4 mm. vastag, elől négyszögű gránátokkal kirakva; egyik végükön gomb van hozzájuk forrasztva, felső részükön egymás mellett két-két gomb. Volt tehát minden tárgyon három, összesen kilencz gomb, melyek közül öt meg maradt eredeti helyén, kettő elkallódott, kettő levált helyéről, mely azonban a lemezeken meg felismerhető.

Pulszky Ferencz.

A SZEGEDI SZENT-DÖME TEMPLOMRÓL.

Szeged város monographusainak egyike, *Varga Ferencz*, az itt létezett középkori templomok számát különböző források alapján nem kevesebbre, mint 17-re teszi, a nélkül, hogy azoknak valódi létezését akár okleveles adatok, akár a netalán létező romok alapján beigazolni törekednék. Bármint legyen is a dolog, annyi tény, hogy I. Mátyás király korában Szegednek mindössze 4 parochiális temploma volt, melyeknek egyházvédnökségi jogát a király uralkodásának első évében (1458.) a városnak adományozta.* E 4 templom között első helyen említi az oklevél Szt. Döme egyházát, mely a mai belvárosi templom helyén állott, és a melynek

* Eredeti oklevél Szeged város levéltárában. Közli *Varga*: Szeged tört. I.

egykori szentélye a mai Szt. Döme templom hajóját képezi. Az egész közép- és újkorból igen kevés adat maradt fenn ezen szentegyházra nézve, pedig ez mindenesetre legnagyobb szabású temploma volt Szegednek. A középkorból csak annyit tudunk róla, hogy Mátyás király uralkodásának első évében már létezett, s hogy a szegedi származású Lukács zágrábi püspök 1501. körül e templom mellé egy kápolnát építtetett, a melyet megfelelő javadalommal is ellátott.* Az újkorból pedig csak azt tudjuk, hogy a török hódoltság korában rommá vált, s hogy romjaiból csak 1720—1749. éve között épült fel mai alakjában.

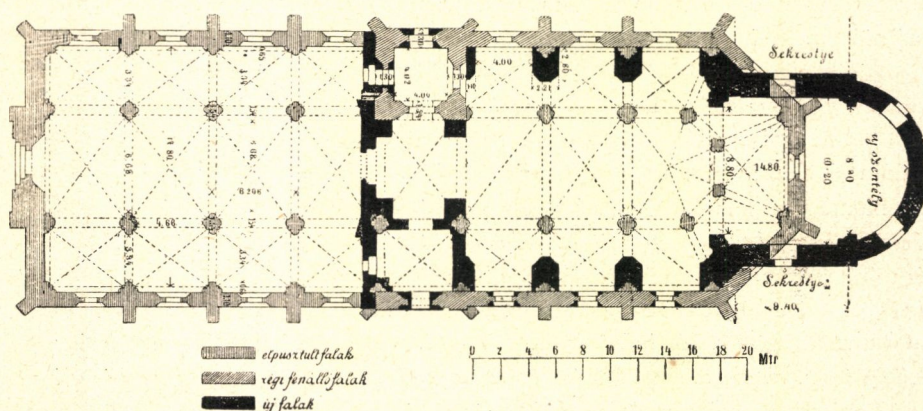
Mikor épült a középkori Szt. Döme egyház, ki építette és milyen stílusban, erről a források mélyen hallgatnak s e tárgyban Szeged város monografusai, *Varga* és *Reisner* sem nyilatkoznak. A város múlt századbeli térrajzai csak a fennállott romokat jelezték, de a romok terjedelme is arról győzhette meg a szakembert, hogy e templom a mainál jóval nagyobb volt. Molnár Pál ny. kir. főmérnök s a műemlékek orsz. bizottsága kültagjának nyilatkozata szerint a város levéltárában még pár évtizeddel ezelőtt létezett egy térrajz, mely 1740-ben készült, s mely szerint a romok a mai templom előtti térre is messze kinyultak, s mint a fal- és pillér-maradványok mutatták, e templom valószínűleg hármashajóju épület volt. 1861-ben *Ipolyi Arnold* Szegeden járván, a mai Szt. Döme templomot is megtekinté, s mivel azon középkori maradványokat észlelt, *Molnár Pált* ez egyház tüzetesebb vizsgálatára buzdította, aki azután az épületet felvette és rajzát az akadémia archaéologiai bizottságához felküldötte.** Ugyancsak *Molnár* úr volt szíves kérésünkre elkészíteni az ide mellékelt rajzot, mely a templom mai állagát és a valószínűség szerint rekonstruálható régi templomot egész terjedelmében, a méretek jelzésével együtt, előtünteti. E rajzban a *kék* színnel jelölt részek a mai templom alapidomát ábrázolják, a *piros* színnel jelölt részek pedig azon épületrészeket képviselik, melyek középkori maradványok. E mérnöki felvételtől azt látjuk, hogy a mai Szt. Döme templom nagyságára nézve épen nem egyez meg az egykori egyházzal s hogy ez az épület úgy, a mint most áll, nem egészen újból épült. A mi a terjedelmet illeti, látjuk, hogy a középkori templom a mainál sokkal nagyobb volt. A mai templom u. i. csaknem egészen azon területet zárja magába, a mely a régi templomnak tisztán csak szentélyét képezte. (L. a rajzot.) A templom most csak annyival nagyobb az egykori szentélynél, a mennyit a templom mai szentélye foglal magában, mely — mint a rajzban látható, a régi szentély végében épült. A templom mai *hajója* tehát a régi templom hossz-szentélyét képezte, a mely meglehetősen nagy terjedelme miatt diagonális bordák által három részre volt osztva, s melynek vége szabályos octogonban záródott. A szentély octogon idomú zárófalai részben ma is állanak, s a mai szentély falazata ezekhez van ragasztva. Mint továbbá az idecsatolt rajzból kitetszik, a mai templom oldalfalai s az azokhoz alkalmazott *pillérek*, valamint a torony szintén a régi templomból valók. A falakat körülövező pillérek magukban véve is azt jelzik, hogy itt középkori épületrészekkel van dolgunk, mert e pillérekre a múlt században épült renaissance és barokk modorú templo-

* U. o. I. 270—272.

** *Molnár Pál*: Szegedi régiségek. Szeg. Híradó. 1868. évf. 36—38. sz.

moknál semmi szükség sincs. E pillérek tehát (két oldalon) a toronytól kezdve a mostani szentélyig egészben középkori eredetűek, s így azon falak is azok, a melyeket támogatnak. S hogy a mai templomfalak a mai szentélyig mindkét oldalon csakugyan középkori eredetűek, erről azon körülmény is meggyőző bennünket, mely szerint a délkelet felé eső szárnyon, a volt piarista residentia udvara felől, két befalazott *csúcsíves idomú ablak* nyomai tisztán kivehetők. Ily ablak-maradványokkal az épület másik oldalán is bizonyynyal találkozhatnánk, ha a templommal egyberagasztott parochia épülete ezen oldalt teljesen el nem fődne.

A középkori architektura nyomai félreismerhetlenül mutatkoznak még a templom *toronyán* is. A torony külső támpjai, melyek ahhoz az északi és nyugati szögleteken csatlakoznak, már magukban véve is világosan mutatják, hogy az

A SZEGEDI SZENT DÖME TEMPLOM ALAPRAJZA.

Készítette Molnár Pál.

építmény alsó része régi eredetű. S a torony belsejébe kerülve, e körülménynek csak újabb megerősítő bizonyítékait láthatjuk. A belső részek u. i. a régi nyolcz sarkos (octogonális) épületidomot mutatják, melyen vakolat sem levén, itt-ott még a régi ablakok nyomait is fel lehet ismerni. A torony octogonális idoma az alaptól annak mintegy félmagasságáig terjed fölfelé, s csak ezentúl kezdődik ama felépítmény, a mely az egyház múlt századbeli restaurációja alkalmából rakott négyszög alakban a régi octogonális torony fölé. Ez a felépítmény a templom padlásán tisztán kivehető.

A Szt. Döme egyház hajójának oldalfalai és tornya tehát, mint az itt elmondottakból s a mellékelt rajzból látjuk, részben középkori eredetűek, s mint a torony octogonális idoma, valamint a déli oldalfalon észlelhető ablakmaradványok csúcsíves szerkezete mutatja, e régi részek egy *góth stylusban épült templom* tartozékát képezték, miből önként következik, hogy a régi Szt. Döme tiszteletére épült egyház egészben véve ezen modorban volt tartva.

A múlt századból fenmaradt adatok, a templom mai fekvése és az állagában foglalt középkori részek alapján, ezek után a régi templomot *Molnár Pál* főmérnök műemlék-bizottsági kültag, — kinek buzgó fáradozásáért e helyütt is

köszönetet mondunk, — a mellékelt rajzban rekonstruálta. Az épület, a középkori egyházépítészeti szellemének megfelelően, kelet-nyugati vonalban állt akként, hogy hajója a mai templom előtti tér egy részét, szentélye pedig a templom helyét foglalta el. Volt-e tornya elől, nem tudjuk, de tény, hogy a hajó északi végén, a templom falán belül egy octogonális torony emelkedett, a mely most is a templom tornyaképen szerepel. Lehet, hogy ez eredetileg csak mellék- vagy oldal-torony volt, de nem lehetetlen, — hisz méretei, mint a rajzon látható, elég nagyok, — hogy eredetileg is főtoronyként szerepelt. Föltéve még, hogy a régi hajó és szentély nem egy ívezettel záródott, — mint azt a szeged-alsóvárosi templom mennyezeténél látjuk¹ — hanem két-két sor pillérre támaszkodó arkadok által hármas szakaszra osztott, úgy minden esetre azt kell hinnünk, hogy a középkori Szt. Döme egyház egy minden tekintetben nagyobb szabású és impozans épület jellegével bírt. Mint rajzunk feltünteti, az építmény hármas hajója u. n. *csarnok templomot* (Halle-Kirche) képezett, melynek három egyenlő magasságú hajója volt. A torony belső oldalfala képezte azon irányt, melyen a középhajó oszlopai vonultak, a mellékhajó tehát a toronynyal egyenlő szélességű volt mindkét oldalon, a két mellékhajó szélessége pedig együttesen megfelelt a középhajó szélességének, és így a beosztás megfelelt a csarnok-templom építési szabályainak. Kérdés azonban, hogyan lehetett a toronynyal a szentély mellékhajóját a templom főhajójának mellékhajójától elzárni? Ez csak úgy képzelhető, ha felteszszük, hogy a torony alsó része át volt törve, s e nyílásokon a hajó mellékhajójából a szentély mellékhajójába át lehetett lépni. Így látszik a *freiburgi* főtemplomnál is, hogy a szentély és a hajó mellékrészei, nem ugyan toronynyal, hanem falakkal vannak elzárva, és csak nyílásokon lehet közlekedni.² A *bozeni* templom szentélyének elején az egyik oldalon szintén előfordul a nyílással ellátott falazat,³ sőt a *zágrábi* székesegyházban is előfordul ily alakú falazás a szentély két mellékhajójának elején, hol az egyik oldalon, az emeleten, kis orgona, a másik oldalon az érsek imakápolnája van.⁴ E három templom mind csarnok alakú. Csarnok idomú templomokat képeznek hazánkban a *budavári* plébániai és a *pesti* belvárosi templom is, mely utóbbinak hajója azonban barokk stylusban lett átalakítva úgy, mint a szegedi Szt. Döme egyház szentélye.

A mi a Szt. Döme templom építési korát illeti, e részben csak hozzávetőleg lehet nyilatkozni. Tudva azt, hogy hazánkban a csücsíves építészeti a XIV—XV. században divatozott, továbbá, hogy a csarnok-templomok építési korszakának kezdetét a *marburgi* Erzsébet-templom jelzi, mely tudvalevőleg 1235—1283-ban épült,⁵ tudva továbbá azt, hogy a Szt. Döme templom 1458-ban már parochiális templom volt, nem különben, hogy a csarnok-templomépítés virág-

¹ Dudás Gy. A szeged-alsóvárosi templom műrégészeti szempontból. (Szeged. 1887.) 1.

² Lübke : Geschichte der Architektur. 457. l.

³ Lübke : Gesch. d. Arch. 473. l.

⁴ Henszlmann : Középkori építészeti. Műrég. Kalauz. II. R.

⁵ Lübke : i. m. 455—6. l.

zási kora a XIV. század közepére esik, — fel kell tennünk, hogy ezen egyház még a XIV. század második felében épült.

Hogy e templomhoz a Lukács zágrábi püspök által 1501-ben emelt kápolna, mely részen csatlakozott, ezt nem lehet tudni, csak sejthetjük, hogy az a régi templom elpusztult hajójához volt csatolva. E kápolna a templommal együtt a török hódoltság korában indult pusztulásnak, és így fekvésének megállapítása, valamint a templom középkori épületrészeinek archaológiai megfigyelése és az egész templom constructiójának pozitív megállapítása szempontjából mindenesetre kívánatos volna a templom előtti szabad téren a kalocsai, székesfehérvári, kassai és nagyváradi szakszerű kutatások példájára ásatást eszközölni, mely Szeged város egykori monumentális építészetére fényt deríthetne.

Dudás Gyula.

MAGYAR ÖTVÖSÖK KRAKKÓBAN.

Magyar- és Lengyelország politikai összeköttetése a XIV. századtól a XVII-ikig, ipar és kereskedelmi tekintetben is szoros kapcsolatot hozott létre a két ország között.

Nagy Lajos, ki alatt a két ország personal-unióban egyesül, nemcsak Magyarországon ad nagyobb lendületet az iparnak és kereskedésnek, de Lengyelországban is. Számos írott emléke maradt ránk azon intézkedéseinek, melyekkel a két ország közötti kereskedést (főkép a kassa-eperjes-tarnow-krakkai és a homonna-lemberg-«tatárországi» úton) szabályozza.

Zsigmond alatt a 16 szepesi város elzálogosítása és Lengyelországhoz csatolása, az iparúzó szepesi szászokat még szorosabb kapcsolatba hozta a lengyelekkel. Krakko volt egyik főpiacza a szepességi ipar termékeinek; viszont, hogy a krakkai mesterművek is nagy elterjedésnek örvendettek Felső-Magyarországon, ennek nem egy nyomát találjuk a felső-magyarországi városok czéhlevelei- és jegyzőkönyveiben.

A Jagellók két országra szóló uralma fenntartotta az összeköttetést s vérkeresztséggel pecsételte meg Várnánál, Mohácsnál, két Jagello-házi király temetőjénél.

Az összeköttetés azonban legintenzívebb a XVII. század folyamán lett, midőn Báthory István dicső uralma alatt, melyet a lengyel királyság aranykorának neveznek, a magyarországi elem leginkább érvényesült és foglalt tért Lengyelországon nemcsak a királyi udvarban, hanem a polgári társadalom minden rétegében, a had- és béke műveiben egyaránt.

Ismeretes dolog, hogy a magyar ötvösség mily nagyfokú fejlettségnek örvendett már a XV—XVI. század folyamán, hogy a felső-magyar-

országi és erdélyi zománczművek híresek és közkeresettségük voltak ez időben. A magyar ötvösök hatása elől a szomszédos országok arany- és ezüstművesei ki nem térhettek s a magyart mint fejlettebb művészetet követésre méltó mintául tekintették.

Ha a krakkai Wawel- és Mária-templom, a Czartoryski hgi és Jagello-egyetemi múzeum, vagy a tarnowi székesegyház gazdag műkinccseit megszemléljük: az ötvös-művészet alkotásai, főleg a zománczmunkák között lehetetlen észre nem vennünk a nagy hasonlatosságot és stylrokonságot a magyarországi ugyanazon korú ötvös-művekkel. A magyar ötvösségnek ezt a befolyását a lengyelre elismerik és constatálják magok a lengyel műtörténetírók is, így legújabban *Lepszky* Leonárd «a krakkai zománcz-művészekről a XVI. és XVII. században» írt tanulmányában.*

Már a XV. század közepéről is ismeretes lett egy Magyar János nevű ötvös, a ki Krakkóban dolgozott, s «Unger Hanusz» név alatt szerepel (1449.) az ottani ötvös-czéhben.

Kapósabb lett a magyar ötvös-munka a lengyeleknél a XVI. század folyamán, midőn Izabella királyné révén leginkább erdélyi ötvös-művekkel ismerkedtek meg, a melyekből ő pl. fivére a lengyel király Zsigmond Ágost lakadalmára 1543-ban négy aranyozott serleget «erdélyi munkát» küldött ajándéknak.

Főkép a lengyel királyi udvarban becsülték nagyra a magyar és erdélyi ötvösséget, úgy hogy az udvari ötvösök között ekkor már egy magyar ember is szerepel mint «királyi aranyműves»: *Erdélyi Márton* (Marcin Siedmiogrodzki, Sibenburger, Sybenbýrger, Sibenberger, Zybenbirger). Épen azon évben, midőn Zsigmond Ágost elfoglalja ősei trónját (1542.), fordul először elő eme honfitársunk neve a krakkai ötvösök lajstromában, s azután többször az udvari számadásokban, pl. 1552-ben, midőn egy sisakdísz csinál a királynak 12 márka tiszta aranyból. Kiváló és jeles művész volt ő; származását és hazáját elárúlja már neve is; művészetéről tanúskodnak azon egykorú egyházi és világi kincsek, melyek «erdélyi» munka név alatt szerepelnek s melyek nagy részének mesteréül őt tekintik a lengyelek.

Voltak neki elődjai és utódjai is az ötvösség ezen nemében (pl. Strzepiski püspök kelyhe előbbi időből való «erdélyi munka»); de őt tartják a leghíresebbnek a Lengyelországban működő magyar ötvösök közül. S ez a körülmény és neve úgy látszik félreértésre ad alkalmat a lengyeleknél, a kik (mint *Lepszky*) azt hiszik, hogy az «erdélyi» («siedmiogrodzkiej») elnevezés náluk nem általánosságban az erdélyi ötvös-művészet sajátosságára, hanem egyenesen magára Erdélyi Mártonra és

* Emailerstwo krakowskie w XVI. i XVII. wieku. Krakow, 1889.

az ő iskolájára vonatkozik, s róla, mint e nemben legkiválóbb művészről nevezik a hasonló műveket «erdélyi»-nek.

«Az erdélyi munka elnevezés rejtélyt képez — úgymond Lepszky¹ — mert I. Zsigmond alatt Lengyelország sem művészi, sem kereskedelmi összeköttetésben sem állott Erdélylyel; tehát máshonnan kellett származnia ez elnevezésnek.» A rejtélyt (?) ő csakis a királyi udvarban működő Erdélyi Márton nevével kapcsolatban tudja megfejtetni.

Mi természetesen, a kik az erdélyi ötvösség, az erdélyi zománcz egészen sajátos művészetét közlőről ismerjük s tudjuk, hogy a külföld más országaiban, a hol Erdélyi Mártonnak híre sem volt, ismerik és általánosan használják az «erdélyi» nevet: nem fogadhatjuk el az erőltetett magyarázatot még Lengyelországra sem, a hol nagyon jól tudták a XVI. és XVII. században, hogy mit értsenek «erdélyi» munka alatt, azok is, a kik Erdélyi Mártonról már mit sem tudtak.

Igazi virágzási korát az ötvösség e neme Báthory István alatt élte Lengyelországban, midőn tömegesen tódultak a lengyel udvarba, s a fényűző lengyel urak szolgálatára a magyar ötvösök. A következők neveit találjuk feljegyezve a krakkai és más czéhbeli ötvösök között ez időtájból: Magyar András (Andrzej Ungar 1586.), Magyar Gyurka (Júrek Węgrzyn) 1558—1570.), Kállay János (Janusz Kalaj 1588.), Szegedy István Varsóban 1597-ben.

Voltak bizonyára többen is, a kik vagy mint kész mesterek vándoroltak ki oda; vagy pedig a Szepességéről, általában Felső-Magyarországról (Kézsmárk, Körmöcz, Beszterczebányáról), sőt az alföldről (pl. Debreczenből) is tanulni menvén oda az ötvös-művészetet: ott telepedtek meg aztán mint mesterek.

A híres Marstella András² olasz származású krakkai ötvösnek is volt egy magyar tanítványa «Severin, György rézöntőnek a fia Beszterczebányáról» 1544-ben.

Az «erdélyi» munkát, a zománczot a XVII. század közepe felé más divat váltotta fel: a korál- és türkisköves ékítés; ekkor már csak a régi formákhoz szívósabban ragaszkodó, conservatív zsidók mívelték a zománczmunkát, a mint a krakkai ötvös-czéh iratai bizonyítják.³

Szádeczky Lajos.

¹ id. m. II. I.

² Andrzej Marstella zlotnik i rajza krakowski 1500—1568. Krakow, 1889. Irta Leon. Lepszky.

³ Egy kihallgatási jegyzőkönyvben: «Smelcowa robota negant citati... Theraz zydwi tilko robia smelcem.» U. o. 9. I.

SERÉDY GÁSPÁR EMLÉKKÁPOLNÁJA.

A Bártfáról Zboró felé vezető országút azon pontjától — hol az út a bártfai fürdőbe elágazik — mintegy 100 méternyi távolságban, nem messze Hosszúrét nevű helységtől, áll az úgynevezett «Serédy Gáspár emlékkápolnája». Ezen műemlék elnevezését nyere Serédy Gáspár azon féldomborművű alakjától, mely e kápolna északi kőabláján látható. Hogy mikor és ki építette ezen kápolnát, erre nézve mindeddig — okmányok hiányában — a vélemények meglehetősen eltérők voltak. Azonban a homály, mely nemcsak Serédy Gáspár halálára, de ez emlékkápolna építési idejére nézve eddig uralkodott, a bártfai levéltárban a legújabb időben felfedezett eredeti okmányok által immár tökéletesen el van oszlatva.

Hazánkban az építészeti stylek fejlődésének ideje és korszaka műemlékeinknél mindeddig nincs még kellő és megkívántató határozottsággal és megbízható pontossággal megállapítva, és azért építészeti archæológiánk chronológiájának érdekében kívánatos oly műemlékek ösmertetése, melyeknek építési ideje okmányilag pontosan van meghatározva. Mert csak így állapítható meg majd építő művészetünk kortana.

Érdekes emlékkápolnánk nemcsak alaprajzának elrendezésében és alakjában, hanem felépítményének architektúrájában is lényegesen elüt más e nembeli emlékkápolnáink alakításaitól. Az alaprajz háromszögű alakja, már magában véve oly jelenség, mely építményeknél csak igen ritkán fordul elő.

Alaprajza egy csúcsait leszelt egyenoldalú háromszöget képez, melynek egyik oldala az országút irányával párhuzamos. Ezen rész arányos (symmetrikus) háromszögű alaprajzzal bíró alépítmény egyik oldala 2.06 méter hosszú, a leszelt élek 0.07 cm. szélesek, s az egész alépítmény, mely kápolnánk mintegy szilárd talapzatául szolgál — 2.0 m. magas, és felső részén egy horonyból és egy negyed pálczatagból álló párkánnyal van szegélyezve.

E talapzaton emelkedik három, négyzetes keresztmetszettel és párkányos fejezettel bíró oszlopocska, melyeknek élei leszelték s azok mintegy talpát — itt elég jellemzően — egy rézsútos lappal leszelt koczká képezi.

Az oszlopocskák közt a háromszögű talapzat közepét egy szintén háromoldalú, fent egy horony-párkányzattal szegélyezett közép pillér foglalja el, melynek éleit egy kötélidomú tag díszíti, s így a 60°-nyi szög által képezett élek élességét mintegy mérsékli és eltünteti.

Ezen középrész felületét — mind a három oldalon — egy-két fal

szalaggal és két félkörrel alakított romanizáló keret szegélyezi, s mintegy keretül szolgál a feliratos és féldomborműves tábláknak.

Szelvény ívezetű boltozat által összekötött oszlopocskák hordják a kápolna felső részét, melyet egy merészen kiugró horonyból álló esvető párkányzat koronáz. Ezen párkányzat felett emelkedik — az alaprajz idomának megfelelő — háromoldalú, gúlaalakú tetőzet, melynek csúcsán egy csinos alakítású s kovácsolt vasból készült kettős kereszt van alkalmazva, s mely az egész műnek mintegy befejezéseül szolgál.

A kápolna középrészének magassága 2·20 m., a tetőzetének a kereszttel együtt pedig 2·60 m., ezen méretekhez hozzászámítva az alapzat magasságát, az egész kápolna magassága 6·80 méter.

Vizsgáljuk meg most közelebbről a féldomborműveket; az út felőli, mintegy a kápolna homlokzatát képező oldalon lévő féldombormű egy feszület alatt térdelő férfi és egy női alakot ábrázol.

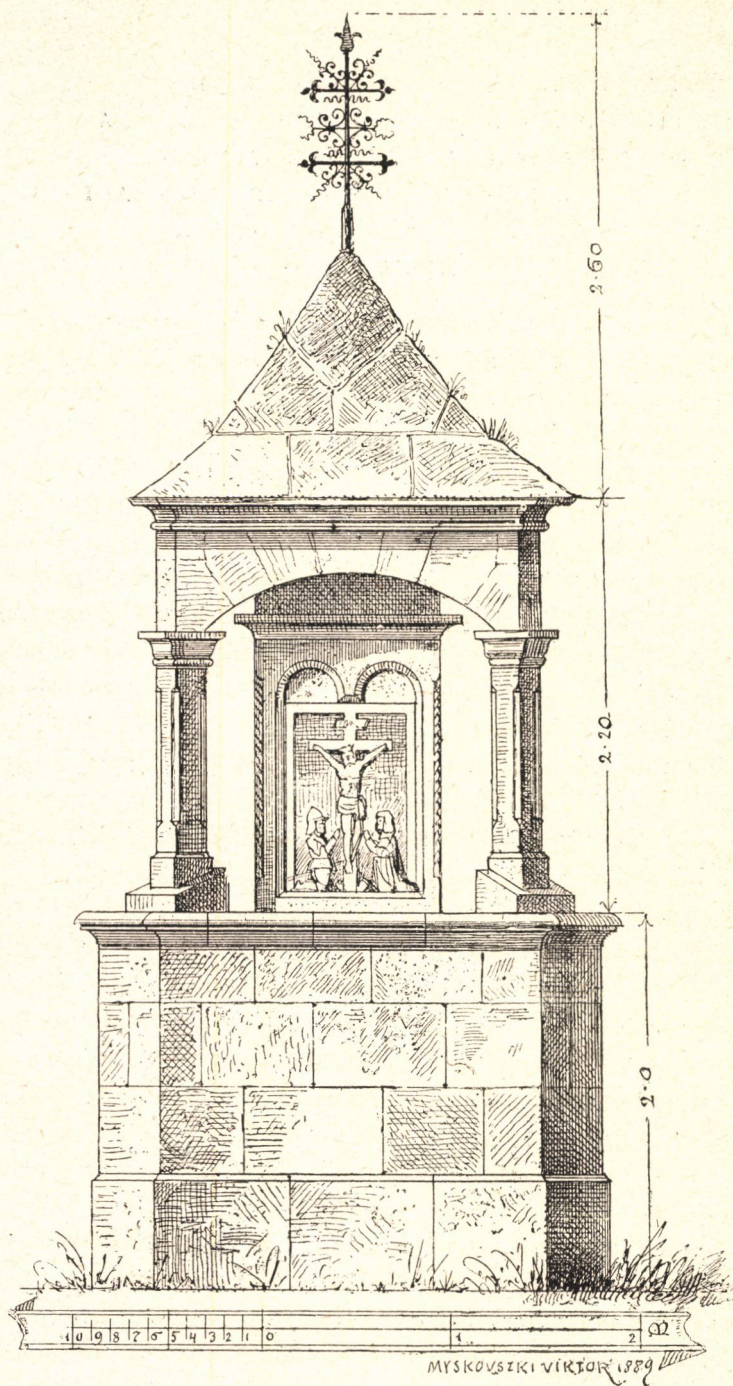
A keresztre feszített Üdvözítő teste elég jól van alakítva, arcza nyugodt s kifejezésteljes. A kereszt jobboldalán térdelő s kezeit imára emelő férfi-alak fején orrvéddel ellátott csúcsos sisakot visel, melynek nyakvéde lemezekből képezett. Egész teste pánczéllal fedett, a derék-övön megerősített keresztmarkolatú pallosának pengéje még egyenes.

A kereszt másik oldalán térdelő és imádkozó női alak az akkori szokás szerint fejkendőt visel, testét egyszerű de bő redőzetű ruha és palást fedi.

Ezen két alak nem lehet más, mint Janussius obsztrogi herczeg, és neje Susánna, Serédy Gáspár nővére, a zborói vagy makoviczai vár akkori birtokosai, kik ezen kápolnát Serédy Gáspár — e helyen történt gyászos halálának emlékére — kegyeletből emelték.

A kápolna éjszaki oldalán látjuk magának Serédy Gáspárnak féldomborműves alakját, fején sisak, egész teste pánczéllal fedett; s míg balkeze a már görbe pengéjű magyar kard markolatján nyugszik, addig kinyújtott jobbjaiban zászlót tart. Arcza szakál és bajusz nélküli, síma, lába a síremlékeken gyakran előforduló s bátorságot jelentő oroszlánon áll, mely utóbbinak alakja, kopottságánál fogva, már csak gyengén vehető ki. Az alak mellett lapidáris betűkkel s kőbe vésett felirata: · HOC · EST · SEREDI · CASPAR ·

A zászló rúdjának alsó részén lévő, tárcsa-alakú pajzs, osztatlan mezőben, három nyílból álló címerképet mutat, mely a Serédyek címerét képezi. Itt megjegyzendő, hogy míg Gáspár testvérenek — az 1557. évben elhalt Serédy Györgynek, a bártfai templomban felállított tumbáján lévő címerpajzson a három nyilat egy pánczélos kar tartja, addig itt a nyilakat tartó kéz egészen hiányzik. Hogy ezen két címerkép közt melyik az igazi, erre nézve útbaigazításul szolgálhatna azon címer, mely Serédy Gáspárnak temetkezési helyén — a pozsonymegyei szentgyörgyi

SERÉDY GÁSPÁR EMLÉKKÁPOLNÁJA A BÁRTFAI ORSZÁGUT KÖZELÉBEN.

templomban lévő síremlékén talán előfordúl. De ezen címerekérdés megállapítását és megfejtését heraldikusainkra hagyjuk. A harmadik vagy déli oldalon lévő táblán e következő felirat olvasható:

· ILLVSTRISSIMVS · PRINCEPS · DOMINVS · D ·
 IANVSSIUS · DVX · IN · OBSTROC · COMES · DE · TARNO ·
 PALATINVS · WOLYHINIAE · & CVM · SVSANN ·
 SEREDI · CONSORTE · SVA · HOC · OPVS · RENOVARI ·
 CVRAVIT · A · D · M · 5 · 9 · 0 · DIE DECIMA
 NONA IVLII ·

A felirat szerint e kápolnát Janussius (János) obsztrogi herceg, tarnói gróf, és wolhiniai nádor, Serédy Susánna nejével együtt 1590. évi július 19-én újíttattá meg.

Az egész mű jellege már renaissancestylű ugyan, mindazonáltal egyes részletek, mint a párkányzatok horonyai, az élek leszelése, az oszlopocskák rézslapjai, valamint a gulaalakú csúcsos tetőzet még élénken emlékeztetnek a góthstyl korszakára. A góthstyl ezen reminiscenciáinak oly sűrű megjelenése és alkalmazása bizonyoságul szolgálhat arra nézve, hogy az építészetben a renaissance styl még a XVI. század folyamán is küzdött a megszokott de mindinkább tűnedező góth elemekkel.

A nép közt ezen kápolnára nézve egy rege van elterjedve, mely nemzedékről nemzedékre szállott és mai napig is él a nép közt, és bizonyosága azon részvétnek és szeretetnek, melylyel a nép egykori ura iránt viseltetett.

Serédy Gáspár halálára s emlékkápolnájának építésére vonatkozólag a bártfai városi levéltárban legutóbb érdekes történeti adatok kerültek elé. Elek, zborói várnagy (Alexius literatus prefectus), a bártfai tanácsot értesíti urának, Serédy Gáspárnak, 1566. évi márczius 3-án délutáni két órakor Hosszúmező mellett történt rögtöni elhalálózásáról; és kéri a bártfai tanácsot, hogy küldjenek fáklyákat, valamint egy asztalosmestert is, ki a koporsót feketére tudná befesteni... Insuper Gregorium asztalglyártó (sic) vel alium magistrum ne graverunt emittere, qui sciret nigro colore de nigrare sepulchrum...

Ezen okmány szerint Serédy Gáspár halálának neme, ideje és helye pontosan van meghatározva.

Ugyanezen várnagy 1566 márczius 11-én Zboró várában kelt levelében tudósítja a bártfaiakat, hogy urának, Serédy Gáspárnak, holttestemét Bártfa városon keresztül Besztercebánya (versus Beszterche) fogják szállítani, mely alkalommal kéri a tanácsot (ob respectu bone vicinitatis causa), hogy a városi plébános az énekesekkel együtt a Tapoly folyóig vonuljon ki a menet elé, és a gyászmenet alkalmával a város összes tornyaiban harangoztassanak.

Ez alkalommal Serédy Gáspár holttestét a pozsonymegyei Szent-Györgyre szállították, mely város plébánia-templomában eltemettetett, hol díszes, márványból faragott síremléke is található.*

Az emlékkápolna építési idejére nézve e következő okirat vonatkozik, melyet fontosságánál fogva teljes szövegében közlök:

Prudentes et circumspecti Domini Amici ac vicini mihi observandi, salutem ac servicy mei commendationem.

Commissum erat mihi a Domino Meray et a Domina nostra graciosissima, ut *pro memoria unum Imaginem in eodem loco ubi pie memorie Dominus graciosissimus vitam amisit*, ad ea autem nos conveneramus cum Magistro lapicida, et aliquam summam pro labore solvimus, nunc autem intelleximus ut vestre dominationes egre ferunt ut sine scitu V. D. de fodina V. D. lapides ad eam laborem duci fecissemus. — Ego autem ignotus fui, ut prius V. D. de fodina lapidum debuissim inquiri, propterea V. D. rogo, ut mihi ignoscant et deinceps quoque permissant ut jam ceptam laborem magister lapicida perficiat. — Credo V. D. id non graveri, sed potius omni auxilio esse, quod ego V. D. multo majoribus inserviam. Cum hys V. D. quam felicissime valere opto. Datum in Arce Makowycza 28. May. 1566. Paulus Akay prefectus.

Ez okmány által be van bizonyítva, hogy emlékkápolnánk ép azon a helyen emeltetett, hol Serédy Gáspár elhalálozott, s hogy ezen kápolnát egy bártfai építőmester 1566. év nyarán építette; miáltal egy XVI. századi érdekes műemlékünk építési ideje pontosan és hitelesen meg van határozva.

A kápolna még jelenleg is jó állapotban van, csak a féldomborművek szenvedtek sokat az idő viszontagságai által.

Myskovszky Victor.

HÉTFALUSI ÉREMLELET.

(Háromszékmegye.)

A múlt év őszén Tompa Károly budapesti lakos 40 db. római ezüstpénzt hozott a n. múzeum régiségosztályába, hogy bemutassa. Úgy kapta őket együttesen Erdélyből Háromszékmegyéből, a hol Hétfalu határában találták. A lelet körülményeire nézve azonban bővebb felvilágosítást nem volt képes adni, valamint arra vonatkozólag sem, többekkel együtt találták-e, avagy csupán a bemutatott darabokat. Így is azonban elég érdekesnek tartjuk a leletet arra, bármily kicsiny legyen, hogy ismertessük. Római denárokkal van dolgunk, melyek közül 24 a köztársaság és 16 a császárság idejéből való. Az előbbiekről leírásánál E. Babelon, Description historique et chronologique des monnaies de la république romaine művét vettem alapul. Az érmekeket időrendbe és csoportok szerint raktam, melyek a köztársasági pénzverés különböző korszakait jelzik.

* Lásd Henszlmann Imre «Magyarország csúcsíves stílusú műemlékei» című műve 198. lapján, hol Serédy Gáspár halálának éve 1550 márczius 1. — okmányunk értelmében — hibás.

A) KÖZTÁRSASÁGI ÉRMEK. IV. korszak 620—650 (134—104 Kr. e.).
1. *C. Claudius Pulcher*, pénzverő 648 (106 Kr. e.) körül. A következő pénztípusa ismeretes csak: Av. Róma istennő feje jobbra sisakosan. Rev. C. PVLCHER (Caius Pulcher) Victoria bigában jobbra. (Claudia 1. I. p. 345) Babelon 174. szám 1 darab.

V. korszak 650—665 (104—89 Kr. e.). 2. *M. Herennius*, pénzverő 655 (99 Kr. e.) körül. Av. PIETAS. Pietas diadémás feje jobbra. Rev. M. HERENNI (Marcus Herennius). A catanai testvérek egyike karjain viszi elaggott apját. (Babelon 195. szám Herennia 1. I. p. 539.) 1 db.

3. *L. Thorius Balbus*, pénzverő 660 (94 Kr. e.) körül. Csak a következő pénztípusa ismeretes. Av. I. S. M. R. (Juno Sispes Mater Regina). A lanuviumi Juno feje jobbra, kecskebőrrel fedve. Rev. L. THORIVS BALBVS (Lucius Thorius Balbus). Dühödt bika jobbra száguld. A mezőben volt betű, mely az emissiot jelezte, meg nem állapítható. (Babelon 203. sz. Thoria, II. p. 488.) 1 db.

4. *Q. Titius*, C. Vibius Pansaval pénzverő 664 (90 Kr. e.) körül. Av. Bacchus feje jobbra, szőlőkoszorúval. Rev. Q. TITÍ. (Quintus Titius). Pegasus repülve jobbra. (Babelon 219. szám. Titia, 2. II. p. 491.) 1 db.

VI. korszak 665—700 (89—54 Kr. e.). 5. *L. Rubrius Dosseus*, pénzverő 671 (83 Kr. e.) körül. Av. DOS. (Dossenus). Róma istennő sisakos feje jobbra. Rev. L. RVBRI. (Lucius Rubrius). Diadalkocsi (tensa), négy ló vonja lépésben jobbra, rajta Victoria bigában vágatva. (Babelon 258. sz. Rubria, 3. II. p. 407.) 1 darab.

6. *C. Naevius Balbus*, pénzverő 680 (74 Kr. e.) körül. Egyedül a következő pénztípusát ismerjük: Av. S. C. (Senatus consulto). Venus diadémás feje jobbra. Rev. C. NAE. BALB. (Caius Naevius Balbus). Victoria jobbra száguldó hármasszögön (trigában). A mezőben III. Csipkés szélű. (Babelon 280. szám Naevia 6. II. p. 248.)* 1 db.

7. *Marcus Philippus*, pénzverő 694 (60 Kr. e.) körül. Egyetlen pénztípusa a következő: Av. ANCVS. Ancus Marcius király diadémás feje, mögötte augurbot (lituus). Rev. PHILIPPVS. Q. Marcus Rex lovasszobra ívezetes vízvezetéken állva, a pillérek között AQVA MAR. (Aqua Marcia). A ló alatt galy. (Babelon 302. szám, Marcia 28. II. p. 197.) 1 db.

8. *Q. Junius Caepio Brutus*, Julius Caesar egyik gyilkosa. Érmek 696 (58 Kr. e.) évből valók. Av. LIBERTAS. A Libertas diadémás feje jobbra. Rev. BRVTVS. L. Junius Brutus consul balra két lictor között menve, legelőn egy accensus halad. (Babelon 8. szám, Junia 31. II. p. 114.) 1 db.

VII. korszak 700—710 (54—44 Kr. e.). 9. *Man. Cordius Rufus*, pénzverő triumvir 705 (49 Kr. e.) körül. Av. RVFVS III VIR. A Dioscurok fejei jobbra, fölöttük két csillag. Rev. W. CORDIVS. Venus Verticordia balra állva, kormánypálczát és mérleget tart, hátán Cupido. (Babelon 339. szám, Cordia 1. I. p. 383.) 1 db.

10. *T. Carisius*, pénzverő triumvir 705 (49 Kr. e.) körül. Av. ROMA. Roma istennő feje jobbra sisakosan. Rev. T. CARISI (Titus Carisius). Kormánybot, éggömb, bőségszarú és kormányrúd babérkoszorúba foglalva. (Babelon 341. szám, Carisia 4. I. p. 315.) 1 db.

VIII. korszak 710—727 (44—27 Kr. e.). 11. *D. Postumius Albinus Brutus* f. Caesar egyik gyilkosa, kit A. Postumius Albinus (99 Kr. e. consul) adoptált. Pénzei Caesar halála utáni időből valók, a 710—711 (44—43 Kr. e.) évekből. Av. PIETAS. Pietas feje jobbra, nyaklánczczal. Rev. ALBINVS BRVTI F. (Albinus, Brutus filius). Két összekulcsolt kéz szárnyas caduceust tartva. (Babelon 393. szám, Postumia 10. II. p. 384.) 1 db.

* Babelon (I. p. LIII.) azt hiszi, hogy a serrati, vagyis a csipkés szélű denárok, a minő e példány is, első sorban a barbarokkal fennálló kereskedelmi összeköttetésre való tekintettel verettek. A senatus felhatalmazásának különös megjelölése S. C. alakjában, a mint azt e darabunk mutatja, csak kivételesen történt, a midőn t. i. rendkívüli pénzverés vált szükségessé. Érmünk kibocsátása a Sertorius-féle hispaniai háború idejére esik; úgy látszik tehát, hogy ezen éremfaj az ez alkalommal fölmerült rendkívüli kiadások fedezésére szolgált. Innen magyarázandó meg egyszerűsége a rajta látható pénzverdejegyek nagy száma. Eddig tíz különböző ily jegyet ismerünk. A mi példányunk a III. számú pénzverdéből került elő.

12—16. *M. Antonius* legionaris denárjai 723 (31 Kr. e.) évből, midőn Octavianus Caesar ellen háborúra készült, mely actiumi vereségéhez vezetett. Av. ANT. AVG. III VIR R. P. C. (Antonius, augur, triumvir reipublicae constituendae). Praetori hajóbárka vitorlával. Rev. A legionaris sas két hadijelvény között, alatta a legio szó és száma. Babelon 531. szám. Leletünkben a következő 5 legio pénzei vannak képviselve: 1) LEG. III. (legionis tertiae) Antonia 110. I. p. 200. 1 db. 2) LEG. VII. (Ant. 113). 1 db. 3) LEG. VIII. (Ant. 114). 1 db. 4) LEG. XII. (Ant. 119). 1 db. 5) LEG. XV. (Ant. 125). 1 db.

17—22. Azonkívül van 6 oly darab, melyeken a legio száma meg nem állapítható.

23. *L. Pinarius Scarpus*, imperátor 723—727 (31—27 Kr. e.) között, *M. Antonius* egyik főtisztje s mint ilyen verette annak meghagyásából érmeit 723-ban (31 Kr. e.), a midőn Cyrenaikában 4 legio fölött parancsolt. Av. M. ANTO. COS. III. IMP. IIII. (Marco Antonio, consuli tertio, imperatori quarto). Juppiter Ammon feje jobbra. Rev. ANTONIO AVG. SCARPUS IMP. (Antonio auguri, Scarpus imperator). Victoria jobbra lépdél, koszorút és pálmát tartva. (Babelon 532. szám, Pinaria 9, II. p. 306). 1 db.

IX. korszak 727—750 (27—4 Kr. e.). 24. *L. Vinicius L. f.* 738 (16 Kr. e.) évben pénzverő triumvir C. Antistius és L. Mescinius Rufus társaságában. Érmeit mind Augustus tiszteletére verette. Av. Augustus feje jobbra. Rev. L. VINICIUS a szelvényben. Diadalkapú három porticussal, a középsőn Augustus quadrigában, olajággal kezében; a két oldalporticus fölött egy-egy katona lándzsával. A középső kapu homlokzatán két sorban: S. P. Q. R. IMP. CAES (Senatus populusque Romanus, imperatori Caesari). (Babelon 554. szám, Vinicia 4, II. p. 553). 1 db.

B) CSÁSZÁRKORI ÉRMEK. Octavianus Augustus. 25. Av. Octavianus feje jobbra. Rev. CAESAR DIVI F. A Béke álló helyzetben, balra tekintve, kezében olajág és bőségszarú. 710—727 évekből. Coh. I. n. 69. p. 73. 1 db.

26. Av. Augustus feje jobbra. Rev. AVGVSTVS. Capricornus jobbra, kormánylapátot tart, melyhez éggömb van erősítve, háta mögött bőségszarú. Coh. I. n. 21. p. 66. 1 db.

27. Av. CAESAR AVGVSTVS DIVI F. PATER PATRIAE. Augustus feje babérosan jobbra. Rev. C. L. CAESARES AVGVSTI F. COS. DESIG. PRINC. IVVENT. Cajus és Lucius állva, mindegyik lándzsát és pajzsot tart. A mezőben simpulum és augurbot. 752 (2 Kr. e.) körül. Coh. I. n. 43. p. 69. 1 db.

28. Nero. Av. NERO CAESAR AVGVSTVS. Babéros feje jobbra. Rev. CONCORDIA AVGVSTA. Concordia balra ül, csészét és bőségszarút tartva. Coh. I. n. 67. p. 283. 1 db.

29. Galba. Av. IMP. SER. GALBA AVG. Feje jobbra. Rev. S. P. Q. R. OB C. S. cserkoszorúban. Coh. I. n. 286. p. 338. 1 db.

30. Av. IMP. SER. GALBA AVG. Babérkoszorús feje jobbra. Rev. VICTORIA P. R. Victoria balra gömbön koszorúval és pálmával. Coh. I. n. 324. p. 340. 1 db.

31. Vitellius. Av. A. VITELLIVS GERM. IMP. AVG. TR. P. Babérkoszorús feje jobbra. Rev. PONT. MAXIM. Vesta beburkolva ül jobbra pálczával és lándzsával a kezében. Coh. I. n. 72. p. 361. 1 db.

32. Vespasianus. Av. IMP. CAESAR VESPAS. AVG. COS. II. TR. P. P. P. Babérkoszorús feje jobbra. Rev. PACI AVGVSTAE. A Béke balra állva koszorúval és pálczával. 70-ből Kr. u. Coh. I. n. 278. 1 db.

33—35. Av. IMP. CAESAR VESPASIANVS AVG. Babérkoszorús feje jobbra. Rev. COS. ITER. TR. POT. A Béke balra ül kalászt és caduceust tartva. Coh. első kiadásában I. n. 36. p. 274. 3 db.

36. Av. IMP. CAESAR VESPAS. AVG. COS. II. TR. P. P. P. Babérozott feje jobbra. Rev. AVG. Babérkoszorúban. 70-ből Kr. u. E hátlap kombinálva az előlapon Vesp. II. consulságával Cohen művének második kiadásából is hiányzik. 1 db.

37. Av. IMP. CAESAR VESPASIANVS AVG. Babéros feje jobbra. Rev. PON. MAX. TR. POT. COS. VI. Balra ülő asszony ágat tartva. 75-ből Kr. u. Coh. I. n. 371. 1 db.

38—39. Av. IMP. CAES. VESP. AVG. CENS. Feje babérkoszorúval

jobbra. Rev. PONTI F. MAXIM. Vespasianus jobbra ül, ágat és pálczát tartva. 72—75 Kr. u. időből. Coh. I. n. 387. 2 db.

40. Av. . . . SIANVS . AVG. . . Feje jobbra. Rev. VICTORIA AVG Victoria gömbön jobbra, koszorút és pálmaágot tartva. V. ö. Coh. I. n. 588. 1 db.

Miként e jegyzékből kitűnik, a legrégibb pénzdarab C. Claudius Pulcher denáriusa 106-ból Kr. e. vagyis a IV. korszak utolsó évéből. A IV. korszaktól kezdve képviselve van leletünkben a köztársasági pénzverés minden következő korszaka. A császárkori érme sorozatát megnyitja Caesar Octavianus egy érme a 710—727 időből, a midőn még nem birta az Augustus címét. Ezen kívül még két darab találtatott tőle a leletben. Legnagyobb számmal vannak Vespasianus érmei; a legifjabb 75-ből való Kr. u., a mely évre VI. consulsága esik. Leletünk tehát nemsokára ezen év után kerülhetett a föld alá. S e feltevést igazolni látszik az egyes darabok fentartási állapota. A köztársaság korabeliek kivétel nélkül igen kopottak; valamivel jobb fentartásuak Augustus és Nero pénzei, míg a későbbiek mind meglehetősen jó karban vannak, és csekély idei forgalomról tanúskodnak. E szerint nem valószínű, hogy érmeink csak Trajanus dák háborúja alkalmával kerültek volna Erdélybe s akkor ásattak el. A Domitianus-féle pénzek teljes hiánya arra mutat, hogy még a császár előtt, a kinek uralkodása alatt a dákok tudvalevőleg 86-ban Moesiába törnek, magába fogadta őket a föld méhe. Dacia már a római foglalás előtt élénk összeköttetésben állott nemcsak a Balkánfélsziget népeivel, hanem érintkezett Rómával is, és pedig nemcsak azóta, hogy a dákok a Kr. e. első század folyamán mint a rómaiak méltó ellenfelei találkoztak a harctéren egymással, hanem már jóval előbb, s úgy látszik, hogy a dákok ezen időközön keresztül a görög pénzek mellett leginkább a római köztársasági pénzeket használták. A római császárság keletkezésével utat találnak ugyan oda a császári érme is, de a korábbi pénzfajok — kétségkívül jó ezüsttartalmuk miatt — egészen Trajanus koráig megtartják fölényüket. Innen magyarázható a köztársaság korabeli éremleletek meglehetősen száma, a minők ez ideig Erdélynek úgyszólván minden részén napfényre kerültek. Egynéhányukra hivatkozik maga Mommsen.¹ Legteljesebb összeállításukat azonban tudtommal Goos adta 1877-ben,² 14 oly éremleletet sorolván fel, melyek fiatalabbak, mint Dacia Archiv d. Vereines f. Siebenbürgische Landeskunde. N. F. XIV. köt. p. 71—75. meghódítása. A legjelentékenyebbek a tiszai³ Déva környékén, hol 955 érmet, köztük 837 db. köztársaság korabelit találtak, a frauendorfi,⁴ Szászváros táján, a melyben az 563 darab között a legifjabb 49-ből (Kr. e.) való és a vulkan-szorosai. Ez utóbbi még a legtöbb hasonlóságot mutatja a mienkhez, a mennyiben a köztársasági érme vegyest találtattak első századbéli császári érmeikkel, s Domitianus denárjai a legfiatalabbak.

Befejezésül még csak azt kell megjegyeznem, hogy a bemutatott 40 db. között egyetlen egy sem volt bélelt s egyiken sem fedezhettem fel bárminemű ellenjegy nyomát.

Dr. Kuzsinszky Balint.

¹ L. Mommsen, Geschichte d. röm. Münzwesens. p. 697. 105. jegyz.

² C. Goos, Skizzen zur vorrömischen Culturgeschichte der mittlern Donaugegenden.

³ Arch. Ert. R. F. VII. 71.

⁴ C. Werner; Ueber einen Fund römischer Consulardenare, Arch. d. Ver. f. Sieb. Landeskunde. Új f. XIV. p. 1—46. és M. Bahrfeldt, Der Schatz von Frauendorf bei Mediasch, Num. Zeitschrift 1877. p. 293—302.

LEVELEZÉS.

I. FARKAS SÁNDOR ÖSKORI LELETEKRŐL SZENTES VIDÉKÉN.

Mult napok egyikén arról értesültem, hogy Berekoldal határt kerülő csősze ennek Kurcza folyó felőli víz-szaggatott partjából kikurkászott ősereklyéket rejteget magánál. A hír hallomása után — az ereklyéket megszerzendő — azonnal a hely színterére indultam.

Menegetésem közben a csősz lakához, a Kurcza partján tizenöt—húsz méternyi távolban egymástól — sorjában — tűzhelyeket fedeztem fel, melyek mintegy láncolatban húzódnak a sárga agyagban a televény réteg alatt. A tűzhelyek tartalmát hamu, ritkán faszén, őszállatcsontok töredékei, rakásra hányt, érintetlen, összekúcsolt kagylók meszes burkai, mint azok a telep-helyeken a kerítő-hálóból kiöntettek, használatlan halak csontjai, vastag, vörös, barna, — durván alkotott, egyenetlenül égetett edénytöredékek, obsidián, jáspis, opál, calcedon, közönséges barna kova, silex-közetekből pattogatott szilánkok, agyag orsófej, stb. — képezték, melyeket mint tűzhely-leleteket összegyűjtöttem. Leírásukat a következőkbe foglalom: A) *Edénytöredékek*. 1. Barnás színűre hiányosan égetett töredék, körömmel ejtett díszítéssel. 2. Téglaveres színűre égetett töredék két darabja, nagy valószínűség szerint harántul metszett náddal eszközölt, beszurkált díszítéssel. 3. Szénfeketére égetett, durva, díszítés nélküli töredék. 4. Téglavörösre égetett töredék, egyes avagy páros ujjal eszközölt díszítéssel (1. ábra). Mindmegannyi szabadkéz művei. B) *Eszközök töredékei*. 1. Mezei nyúl lábszárcsontjából idomított áracskák két darabja (2. és 3. ábra). 2. Barna színűre égetett agyag orsófej (4. és 5. ábra). 3. Jáspismag, nucleus, vagy mint ezt a kőkori leleteknél is többször tapasztaljuk, csiszolatlan véső (6. ábra). 4. Tizennégy darab szilánkokoska a fentebb említett többnemű hyalit módosulatú közetekből (7—11. ábra).

A tűzhelyeket odahagyva, mentem-mendegéltem, a legutolsó, kilenczedik tűzhelyet is odahagyva a düledező part sárga agyagából kihányt ember-ereklyék napfény által már teljesen fehérített töredékei tűntek szemeimbe, s mint a csontok minőségéből, fogak kifejllettségéből, koponyák varrataiból következtettem, három teljesen kifejlett, egy nő s két férfi egyén csontvázaiból származtak. Megtekintve a csontokat, rövid negyedóra múltán értem a határt kerülő csősz lakába, ki előszedegeté rejtekéből az általam hajhászott ereklyéket, melyekről ilykép nyilatkozott: «Mikor a Berek alól a tavasz múltával elhúzódott az ár, — arra jártamkor — ember-lábszárcsontok meredeztek kifelé a víz-szaggatott partból s minthogy kubikos koromból tudom, hogy az ilyen csontok mellett rendesen mindenféle apró-cseprő szokott lenni — ásót hozva kiásogattam. (Ezen csontokat találtam én idejövetelemkor kihányva a Kurcza partjain.) Három egyén feküdt sírjában —

három koponyát találtam — össze-vissza egymáson ezen tárgyak (reá mutat az ereklyékre) melléjük rakva. Egynek karjáról törtem le ezt a csontkarikát (kagyló karpereczet), melyről azt hittem előbb, hogy a csontváznak hozzátartozó része. Ez még nem mind, mit a sírba leltem, hozzája tartozott még egy kis arany lemezke, mit elvesztettem s egy réz csákány, melyet egy czimborámnak elajándékozva, ekeösztokének szétkalapálta.»

E sírleletek leírását a következőkbe foglalom: *I. Eszközök.* 1. Majdnem egy dcméter hosszúságú, igen ügyesen formált kétélű silex késpenge, melynek alsó vége kidomborodó kampós, a nyélhez erősítésre alkalmassá téve (12. ábra). 2. Obsidián szilánkokcska, közel három ctméter hosszúságú az előbbi silex pengéhez hasonló alakra formált, mely szintén nyélre erősítve késecskéül használtatott (13. ábra). 3. Nagyobb fajta palavéső, egyik oldalán laposra másik domborúra csiszolt (14. ábra). 4. Kisebb vésőcske hasonló alakkal, előbbitől elütő fehér színű kőzetből (15. ábra). 5. Egy gyönyörű zöldkő (u. n. Lydiai serpentin) balta. Jellemzésére alkalmazom Hampel József szavait: «mintha csak arra készült volna, hogy mintául szolgáljon a réz balták formájára. Még nem láttam kőeszközt, melyről inkább lehetett volna állítani, hogy a réz eszközök közvetlenül a kőformákat utánózták, mint lehet a jelen esetben (16. ábra). *II. Ékszerek.* 1. Spondylus kagylóból készített karperecz (17. ábra). 2. Előbbihez hasonló kagylóanyagból — mint ennek bemetszett gömbszelvénye — készült nyakék felfűzhető lyukkal a közepén (18. ábra). 3. Barna-rézből készített nyílt karperecz, hasonmása azon rajznak, melyet Pulszky Ferencz a «Rézkor Magyarországon» című művében bemutat s mint látjuk rézrúdból kovácsolva s utóbb körre hajtva készült (19. ábra).

Bemutatott tűzhely telep leletei s sírok mellékletei leírásához csatolom még néhány szóval a fentemlített aranylemezke s réz csákány hallomás utáni leírásomat.

Az aranylemezket majdnem két ctméter hosszúságúra lapított rudacska, képezé, hosszégyszögalakra. Egyik vége két sarkos, a másik félkörbe lekerekített, rajta hét lyukkal.

A réz csákány alakja s nagysága teljesen megegyez a fentebb leírt kőeszközök negyedik szám alatt bemutatott — példányával — kövésőével. A lyuk a nyél számára úgy készült, hogy a réz véső foka bekalapáltatott, bevágatott s a bekalapálás által keletkezett két ág összehajtva adá a nyílt köpüt a nyél számára s ezért is a réz eszközök lyukszélei mindenkor csorbák, czafatosak, nem oly simák, határoltak, mint a kőbaltánál pl. látjuk — kovácsolva készültek. Ehhez hasonlót a csongrádi múzeumból említek, melynek lelhelye ugyancsak a Kurcza* partja szegvári részen, melyet minőleges vegyelemzés alá véve, tiszta barnaréz vegyalkatúnak találtam.

A formát ennél a réz csákánynál is határozottan kőmintáról vették s mint készült a kőeszköz kőhasábokból pattogtatással később csiszolással az előző csontkorszak természet-adta csont szerszámai formájára, úgy a réz eszköz a kőkori eszközökre rézhasábokból kovácsolva s így majdnem minden réz eszköz egyik oldala lapos, a másik oldala legömbölyített, előbbi oldalán feküdt az üllőn, utóbbi volt kitéve a kalapács alakító hatásának.

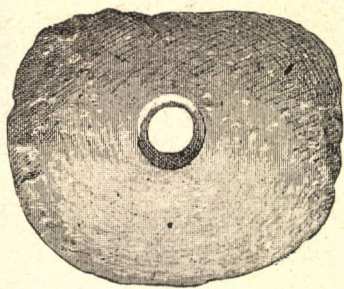
* Kurcza neve a Crisea = Körös nevéből mint megkülönböztetés jön ki, mely hajdan ennek ágyában folyt s újabb időben hagyta oda.

A kőkor eszközeinek megvoltak Szentes környékén a maguk gyártó helyeik az ezen korban itt eszközök készítésénél elhullatott különféle kovakövektől melyeket máig is zsákszámra lehet szedni, az ilyen helyek «tűzköves halmok», «köves halmok» (szegvári, szentesi stb.) neveztetnek; úgy meg voltak a réz eszközök gyártó helyei, mint a rézipar kifejlett helyei, műhelyei. Köztudomású tény, hogy a hatvanas évek kezdetén közel a berki parthoz Bánomháton százakra menő réz szerszámot találtak az akkori szentesi alsó temetőben egy sírásáskor, melyeket később rézművesek használtak fel. A hatvanas évek kezdetén a régi bödi révnél a Tisza partján gátépítéshez szükséges földtömeg kihordásánál öl mélységnyíre egy óriási rézláncz húzódott keresztül a kiásott gödrön s vége a Tisza folyó medre alá nyúlt, mely máig is ott van.

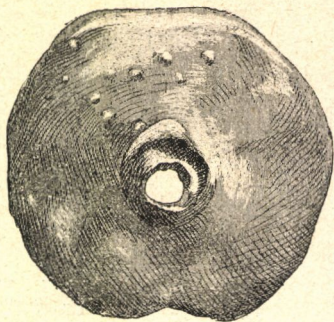
Mint a bemutatott leletek felvilágosítanak Szentes, környéke a rézkorban állandóan lakott hely volt, lakhatók voltak már a lösz-édesvízü tengerből felmerült «szigetek» ma már csak «magaslatok» állandóan, s nem voltak arra szorulva mint az előző kőkor kezdetén itt tanyázott népek, hogy a felmerült szigetek ormonokon lánczolatban húzódó halmokat, halomló helyeket építsenek s ezeket váracsokká alakítva, ide vonuljanak, a czölöpépítmények lakói mintájára, áradások alkalmával. Látnivaló, hogy szentesberki rézkorbéli emlékei egész vidékünk — Szeged, Szegvár, Békés-Ludac, Szentes, Nagyhegy — rézkorbéli leletei között az első helyet foglalják el.

Az 1879. év telén s a következő tavaszon a bökény-mindszenti Tiszaszabályozó társulat Bökénytől Mindszentig húzódó gátvonalára kiépítésére szükségelt földtömeget Csongrád megye Szentes határában, keletre onnét, hol a Körös folyó a Tiszába ömlik, emelkedő u. n. szentes-tisi magaslatból hordatá ki, mely már évtizeden keresztül képezte s képezi máig is hogy úgy mondjam bányáját az ősidők emlékeinek. Ugyanekkor lett régészeink előtt is ismeretes Tis, mivel itt jöttek napfényre azon kő-, bronz- s népvándorláskori ereklyék, melyek az Arch. Értesítő 1882. évi kötete 202. lapján voltak bemutatva. Úgy de nem ugyanazon egy hely szolgáltatá a különféle korszakból származó emlékeket Tis magaslatán, a kőkor emlékeit Körös-parti rész, bronzkorszakét Gyapjas-ér keleti partja s a népvándorlás-korszakiakat a zalotai oldal sánczos feje adá. Sajnos, hogy az itt napfényre került leletek összes pontos leírását és különösen ezek előjövételi körülményeit nem adhatom. Akadályozott ebben — mint árvíz-időkben rendesen — lázas sietséggel eszközölt földmunkálat, folytonos havazás, erős hideg idő, melyek a Szentestől távoli helyre juthatást s ottani tartózkodást majdnem lehetetlenné tették, és onnét van az is, hogy az el nem pusztult leletek szerte hurczoltattak s majdnem ezred részét képezik azok, melyek a n. múzeumunkba jutottak.

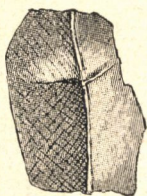
Ugyancsak ezen bökény-mindszenti leletek bronzkorszaki csoportozatához tartoznak azon emlékek, melyeket szétszórt helyeikről, távoli egyesektől, ottan dolgozó elszéledt munkásoktól összeszedve szentes-tisi helyesebb nevezet alatt nemz. múzeumunknak ajándékoztam s melyeknek egyenkénti leírását lehet szerencsém ezen lapra feljegyezni a következőkben: *I. Ékszerek.* 1. Agyagból veres színűre égetett, nyomott gömbhöz hasonló idomított, — belül üres, csörgő szerepre hivatott agyagszemekkel, feltűzhető füllel ellátott — függő dísz. Rajta bemetszett körkörös díszítéssel, mely bemetszés krétaszerű fehér anyaggal kitöltött. 2. Ugyancsak

4.

5.

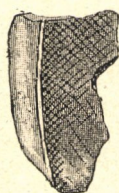
7.

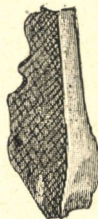
8.

9.

10.

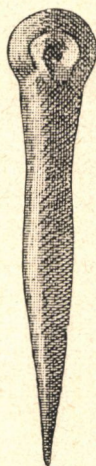
11.

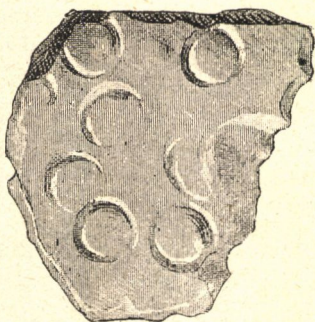
13.

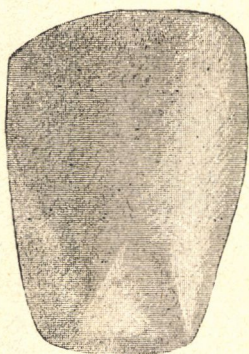
2.

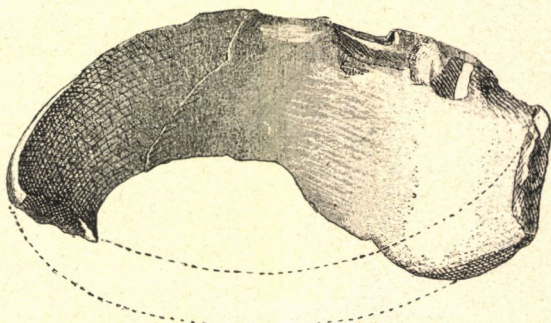
3.

1.

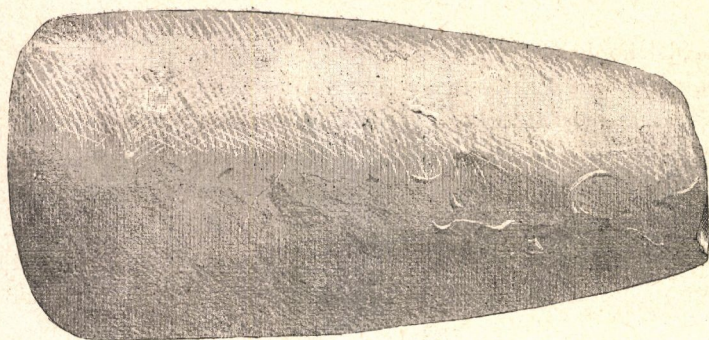

15.

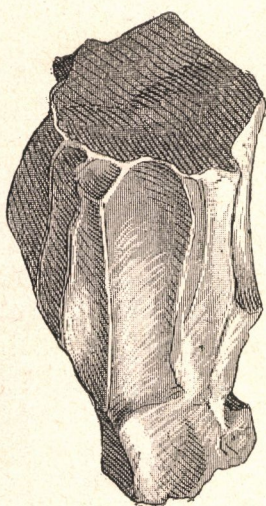

17.

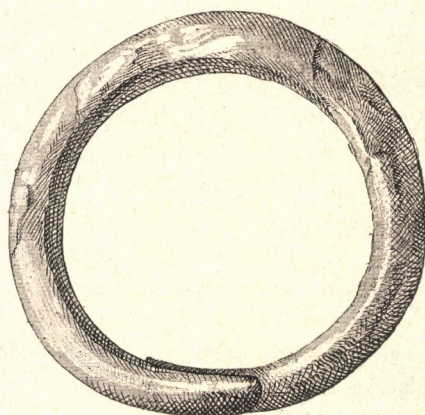
SZENTES-BERKI LELET.

16.

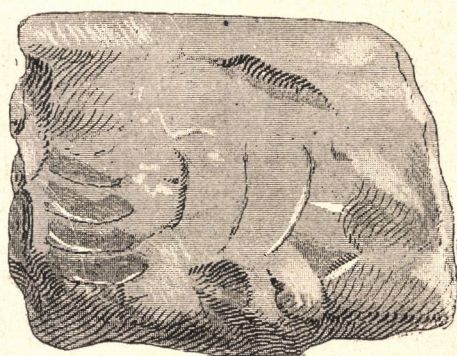
6.

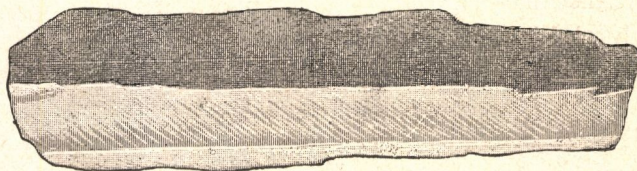
19.

18.

14.

12.

SZENTES-BERKI LELET.

függődísz-töredék hordó alakra, szénfeketére égetett, fényezett, bemetszett körkörös díszítésekkel, mely díszítés szélein a vonalok egymás mellé metszése által rovátkolást mutat. Előbbihez hasonlólag feltűzhető füllel ellátott. 3. Bronz hajtű, igen szép patinával ellátott. Foka négy gombban kicsücskösödő, mely csücskök felső közéből harántul lefelé mélyedő lyuk látszik, melyben bronz sodronyka összekunkorított véggel illesztetett mintegy kapocsszerűleg szorításra alkalmazott. 4. Nyílt bronz karikácska — mint mondá találója nyolczad magával a fenti hajtű s agyagdíszek társaságában — női sírok melléklete, középen vastag vékonyuló véggel, rajta rovátkás, harántul metszett díszítéssel. *II. Védészköz.* 5. Bronz karvéd — esetleg paizs rugonya — ismeretes alakja szép patinával bevonva. *III. Szerszámok.* 6. Serpentin fejszetöredék, sötét színű hazai bánya terméke. 7. Serpentin vésőcske négy éllel, sarokkal fokán. 8. Bronz vésőcske, közönséges idomú. 9. Bronz késecske, rajta két barnaréz szegecskével, melyeknél fogva a nyelére erősített. 10. Bronz fűles véső, közönséges idomú. 11. Szarvasagancs hegyéből készített, két lyukkal ellátott háló-kötő tű. 12. Hasonló az előbbihez, nagyobb egy lyukkal. 13. Szarvasagancs hegyéből készült ár. 14. Hasonló az előbbihez. 15. Tizenkét darab obsidián, jáspis, kova-szilánkocskák. *Edények.* 16. Szabadkézzel készült edényke, — alakja az ismert előrehaladott bronzkor edényeé — alul gombszerű egyenesen felálló szélekkel. Fekete színűre égetett, fényezett, rajta csavarszerűleg lefutó élekkel, mely él ormain a bronz karikáról már ismert rovátkás díszítéssel. Az edény hasából merészen az edény szélére hajló füllel. 17. Fekete színűre égetett, fényezett tálcácska töredéke, dudoros, bevájt körkörös díszítéssel. 18. Edényke, ismert gömbszerű alakkal, egy füllel, lehajló szélllel. Rajta csavarszerűleg lefutó éllel. Sajátságos ennél, hogy a fenék pálcaszerűleg megnyújtott, de a fenék letörve hiányzik. 19. Edényke kúpidomra formált fedele, körkörös bekarcsolt díszítéssel, mely előbbiekhöz hasonlólag krétaszerű fehér anyaggal kitöltött, mely csinosan hat a szénfekete avagy veres alapszínre. 20. Fentiekhez hasonló, gömbalakú alsóval egyenesen felfelé álló szélllel, két füllel ellátott edényke. 21. Kis edényke csinos alakkal, a többiektől elütő, megnyújtott derékkel, hirtelen lehajló szélllel s hasán két felfűzhető kis fülecskével, rajta pontozott, körkörös, rovátkás összhangzatba hozott díszítéssel, veres színűre égetett.

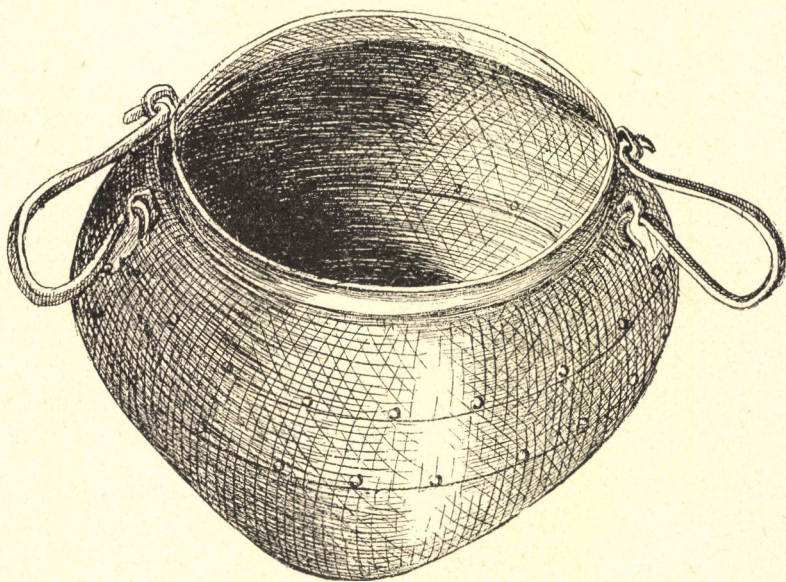
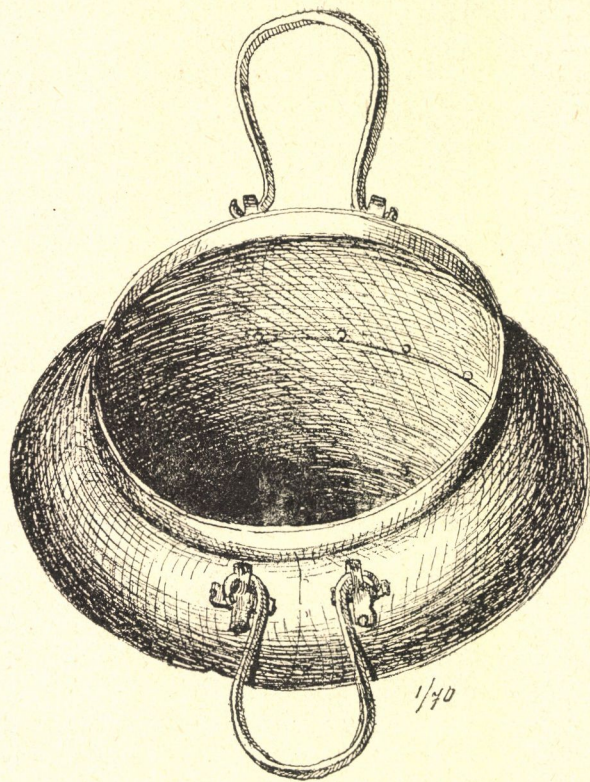
Szentes, 1888 október 1-én.

Farkas Sándor.

II. SZENTMÁRTONI DARNAY KÁLMÁN A SÜMEGHI ETRUSZK BRONZ EDÉNYEKRŐL. Elég ismeretessé vált már Sümegh és vidéke a régész körökben, mely évek során át, mindig meghozza a maga adóját a föld alól előkerülő műkincsekben. Eddigi kutatásaim, mindig Sümeghtől északra, az úgynevezett csabrendeki hegy előtáján folytak, mióta 1884-ben feltáldtam az első nyomot, mely a későbbi években a csabrendeki urnatemetőre vezetett, mely oly sok őskori, bronz és vastárgyat juttatott gyűjteményembe. Legutóbb Dr. Szendrei János úr, a rég. társ. titkára, a társulat megbízásában is eszközölt itt ásatást melynek eredménye, hiszem, ismeretes lesz t. tagtársaim előtt. Míg több éven át azon meggyőződésben éltem, hogy vidékünk őskori telepei csakis nyugatról északra, azaz Fenéktől Veszprémbe menő régi római út mentén fekszenek, most már mind a négy irányban, délen és keleti részén szórványosan fordulnak

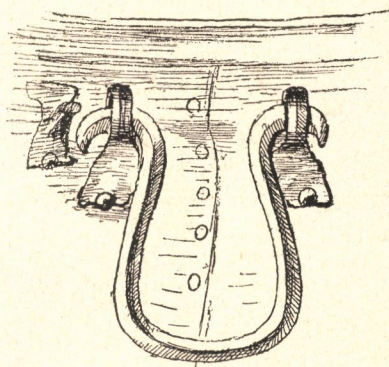
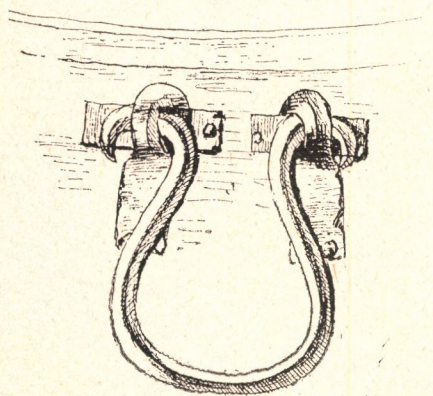
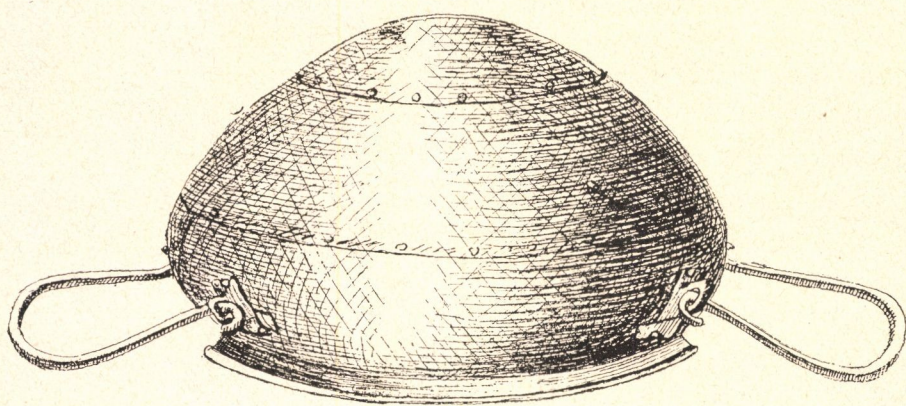
elő őskori tárgyak. A *sümeghi papföld* lelet volt az első, mely eltért az útiránytól, mely a keleti részen, szántás közben egy kőhalom alatt, az Orczi lelettel analog leletet adott; állott pedig 9 bronz sarlóból, 1 díszített tokos véső és két lándzsa hegyből, e leletet annak idején ismertettem az Archæologiai Értesítőben.

A csabrendeki urnatemetővel ellenkező irányban, tehát Sümeghtől délnek összekötőleg Sümegh és a Balaton menti hegyek irányában mintegy 30 lábnyi magas, kopár hegyhát húzódik, melynek nagyrésze szőlővel van beültetve. A hegyhát talaja kavicsos, helyenkint homokrétegekből áll, e hegyhát előbb művelve nem lévén így csakis múlt évi tavasszal, a véletlenség vezetett az első sírleletre. Szőlő forgatásnál mintegy 80 cm. mélyen a munkások egy csontvázra akadtak, jelentést téve nálam a helyszínre siettem, a csontváz, melynek részei szétszórva heverték, meglehetősen ép állapotban volt, koponya, lábszár-csontok stb. mellékletül csak két csinos körös díszítésű karpereczet találtam, az ásatást tovább folytattam, azonban teljes eredménytelenül, későbbi napokban mintegy 20 méter távolságban ismét egy csontvázra találtak, azonban minden melléklet nélkül, minek folytán meggyőződtem, hogy itt csak szórványosan temetkeztek, így rendszeres ásatásnak helyet adni nem lehet, reá bízam magam a véletlenre, bízva azon reményben, hogy az összes terület előbb-utóbb ugys fel lesz forgatva szőlő alá és ha azt figyelemmel kísérem, eléggé megfelelek kötelességemnek. F. évi febrnár hóban az idő megenyhült, így ismét elkezdték a forgatást, most azonban egész más irányban, mintegy 2000 méter távolságban, az előbbi lelhelytől egy más birtokosnál forgattak, kinek a földje a hegyhát azon részén fekszik, mely már kapcsolatban van az úgynevezett «*Fehérkövek*»-kel, a sümeghi szőlő-hegy illetve «*öreghegy*» néven ismert magasabb emelkedéssel, melynek mintegy folytatása a jóval kisebb «*Új-hegy*» leletünk színhelye, a forgatás első napján mintegy 125 cm. mélyen találtak reá ezen rajzban bemutatott 2 feltűnő nagy, teljesen ép bronz edényre, melyek egymás mellett felfordítva feküdtek akként, hogy a munkások, könnyen elnézhették két nagy zöldes-szürke forgókőnek, csákányukkal iparkodtak azokat kiemelni, nem kissé voltak meglepve, midőn a csákány alatt az inkább behorpadt, semhogy megmozdult volna, erre figyelemmel megvizsgálták, megkarczolvá késeikkel, rögtön elfogta őket a kapzsiság mert a tárgy fénylett, mely azon hiszembe hozta őket, hogy itt bizonyosan a törökök elől elrejtett pénz lesz arany edényben és ép ezen kapzsiságnak köszönhető, hogy oly óvatosan ásták ki az edények körületét, hogy a benlevő pénz szét ne hulljon és nem kevésbé boszankodtak, midőn késő este munkájukat befejezve, két üres edényt vehettek ki a már 2 méterre leásott talajból, melyre egyéb megjegyzésük nem volt «*bizony ez csak rézüst, jó lesz a kolompárosoknak, ad helyette újat, mert nehezek*». A dologról értesülve még az nap este sikerült mielőtt kolompároshoz került volna, megszereznem tőlük és nem kevés volt örömöm, midőn tüzetesen megvizsgálva, azon meggyőződésre jöttem, hogy két ritka ép etruszk bronz edénnyel van dolgom. Az egyik edény, mely mintegy 20 liter űrtartalommal nagyobb a másiknál, 60 literes lehet, súlya 9½ kilogramm a szájnylás, mely köralakú átmérője 46 centiméter, melynek erősítésére a lemez ügyesen van visszahajtvá; a szájnylás utáni mélyedés folytatása az edény szabályos dudorodványa, mely arányosan vékonyulva, alól a fenék egész csúcsba végződik.

A KÉT SÜMEGHI ŐSKORI BRONZEDÉNY. I. TÁBLA.

Darnay Kálmán gyűjteményében.

A KÉT SÜMEGHI ŐSKORI BRONZEDÉNY. II. TÁBLA.

Darnay Kálmán gyűjteményében.

Az egész edény három lemez részből van össze állítva. A felső rész, mely az edény közepéig nyulik le, tartja a bronz fogantyukat, a lemez gömbölyűvé homorítva a fogantyú közt annak közepén van 5 bronz fejező szeggel össze erősítve. Az alsó rész, mely egy széles kúpot mutat, egy harmadik széles bronzlemezzel van a felső részhez erősítve, a felső lemez rész a középső összetartó részhez 42 széles bronz fejezőszeggel van hozzá fejezve, külső részén alig láthatóan elkalapálva, míg belől négyszögletes bronzlapocskák szolgálnak a fejezőszeg erősítésére, mely azon meggyőződésre vezet, hogy az edény belülről lett össze fejezve és a lapocskák egyúttal arra is szolgálnak, hogy a kalapácsütés meg ne sértse az edény bronz lemezét. Az egyik fogantyú lapos négyszög alakú, hosszúkas alakra meghajtvá, míg a másik, mely finomabb kidolgozású, összenyomott négyzet alakú átmetszettel bír; hogy az előbbi az újabban reá tett fogantyú, eléggé bizonyítja azon körülmény, hogy fogantyútartója (habár egész hasonló a régihez) mellett, az eltörött régi fogantyútartó alsó része most is rajt látható, mindkét fogantyú hossza 17 cm., szélessége 10, a fogantyútartók gömbölyűek, végeik fejezés általi megerősítésre szétlapítva. Az edény magassága 45 cm., legnagyobb szélessége az öblös rész átmérője 55 cm. A teljesen ép edény patinája igen szép, fényes sötétszürke, helyenkint aczélskék, és zöld foltokkal, belseje élénk smaragdzöld patinával bír, egy néhány sötétebb folttal, mely a beszívargott nedvességtől ered. Az edény az őskorban, használat alatt lehetett, miután rajta 2 nagyobb és egy kisebb folt gondosan reá téve látható. A kisebb edény, mely alakra csak annyiban különböző a másiktól, hogy az alsó kúp része nem oly hegyes, és patinájú, úgy az ügyetlenebb ráfejezés azt mutatja, hogy alsó része egyszer már kiegészítve, és újjal, egy sokkal vékonyabb lemezzel lett kijavítva; innen magyarázható, hogy alakja eltér a nagyobbik edény kúp alakjától, súlya $7\frac{1}{2}$ kilogramm, szájnyílásának átmérője 40 cm., legnagyobb szélessége 50 cm., magassága 37 cm. Összeállítása teljesen megegyez a nagyobb edényével, szintén 3 lemezből áll, mely fejezőszegekkel van össze erősítve, a felső részt a középsőhöz 34 fejező bronz-szeg tartja, míg az alsót 22, az alsó lemez, mely összenyomott kúp alakot mutat, mintegy 1 cm. szélesen és 4 cm. hosszúságban ki van lyukadva, azonban nagyon valószínű, hogy nem a használatból lyukadhatott ki, hanem tán a földben korhadt el, miután a fenekén a tűz semmi nyoma nem látható, míg ellenben a nagyobb edényen könnyen felismerhető a láng és a füst behatása. A masszív bronz fülek itt az eredeti alakjukban vannak, nagysága megegyez az előbbivel, szinte össze nyomott négyzet átmetszettel bír. A fogantyú tartói azonban keresztalakot mutat, mindegyik 3 bronz fejezőszeggel reá erősítve. E kisebb edény ürtartalma mintegy 40 liter lehet, különben teljesen ép, minden foltozástól ment.

A két bronzüst használati céljának bővebb meghatározásába nem bocsátkozom, azt reá bizom és szívesen elfogadom a nálamnál szakavatottabb régészek véleményére, annyit azonban, mennyit a józan ész megmutat, és a mit első tekintetre tapasztalni lehet, arról szívesen adom szerény véleményemet. A két bronzüst mindegyike alól hegyes kúp alakú, tehát földre le állítható nem volt, csakis kétféleképp volt használható, vagy felülről megerősítve lógó állapotban, de még valószínűbb, miután nincs kallentyuja, mint a felakasztható üstöknél látható, hanem kétfelül lecsüngő fogantyuja, mi több meggyőződést nyújt arra, hogy

azok három lábón használtattak, mely állításomhoz hozzájárul azon körülmény is, hogy az edények alsó része, meddig a három lábba bele illettek, egy látható szín karimát mutatnak. Ha csakugyan állításomnak lehet helyet adni, úgy nem valószínűtlen azon feltevés, hogy véletlenség feltárja a netán ott elrejtve levő három lábakat is, azonban a rendszeres kutatás teljes lehetetlenség, miután ezen lelhely szőlők közé van ékelve, és hogy körülötte nincs semmi, arról meggyőződtem az által, hogy minden oldalról próba ásatást csináltam, de minden eredmény nélkül, a hegyhát távolabb eső részét felforgatni pedig oly rizikó dolog, hogy arra e szempontból vállalkozni nem lehet, mert az eddigi tapasztalat arra vezetett, hogy csak imitt-amott fordul elő őskori dolog a hegyháton, miután körülbelül 5 évtől fogva 25—30 új szőlő-hely lett kiforgatva és ez a második eset, hogy valamit szolgáltatott volna a régészetnek. Különbösen lassankint az egész hegy átalakul szőlővé, és hiszem eleget teszek azzal, hogy az ásást mindig figyelemmel kísérem, és a legkisebb érdekes tárgyat is megmentem az enyészettől.

E lelet annál érdekesebb, miután a híres kurdi cisták óta hasonló lelet hazánkban nem fordult elő, talán ez analogja a Bárdócson (Erdély) talált két bronz edénynek, mit azonban határozottan állítani nem merek, miután e leletet közelebről nem ismerem.

Midőn ezen edényeket «etruszk» edényeknek nevezem, akkor csak szak-társunk Wosinszky Mor úr állítását fogadom el, ki etruszk eredetre és készítésre következtet, tekintettel a préselt érclemezek, az aklazási munka, nemkülönben az edények készítésénél nagy jártasságot megkövetelő, ügyes összeállításra. Miután a munka teljesen azonos a kurdi cistákkal, csakis alakjuk eltérő, így én is «etruszk» eredetűeknek tartom edényeimet, melyek talán kereskedelem útján jutottak a hazánkban lakó népek birtokába. Az I-ső táblán bemutatott rajzok a nagyobb edényt 2 oldalról ábrázolják, mely mellett szükségesnek találtam a később reá tett fogantyut is lerajzolni, mely feltünteti a régi fogantyútartó maradványát. A II. táblán bemutatott 2 rajz a kisebbik edényt ábrázolja, a fogantyú-rajz pedig az eredeti régi fogantyut. Midőn ezzel leletemet bemutattam, örvendek, hogy csekélységemnek jutott a szerencse, vidékünk lelhelyét hazánk érdekesebb lelhelyei sorába emelhetni. Talajunk égvényes, száraz voltánál fogva igen előnyös, szépen és épen tartja meg őskori emlékeinket, és nem adom fel a reményt, hogy idővel még több érdekes régiség ismertetésével szolgálhatok hazai régészetünknek.

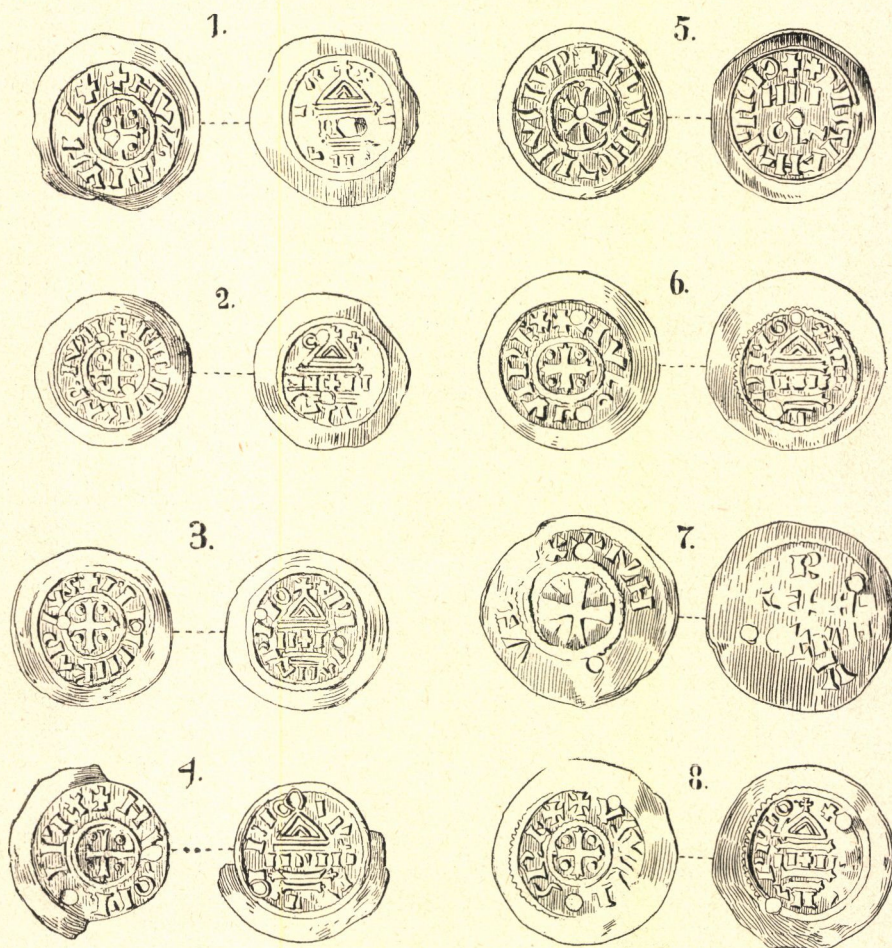
Sümegh, 1889. februárius.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

III. A CSORNAI LELETEKRŐL 1888—1889. A csornai határban a prépostsági birtokon múlt évben érdekes régiségre akadtunk. A tárgyak az ez évi homokhányás mellett szaporodtak.

A leletek tárgyai közül bizonyára legérdekesebb a diadema, több sor, különböző színű, csiszolt gránát berakataival aranylemeze. A diadema Csorna nagyközségtől délnyugotra a prépostsági tégláégetőnél találtatott, agyagrétegben a felszíntől 1-80 m. mélységre, egy egészen ép csontváz ép koponyáján, mely váz északtól délre feküdt, úgy, hogy az északra fekvő koponya jobb oldalára volt

fordulva. Sajnos, hogy az ép dolog nem épen került a felszínre; a munkások nem figyeltek az altalajra a földhányások körül; így történt, hogy a csákánnyal dolgozó munkás a koponya mögött elhelyezett keskeny átmérőjű fenékkal bíró, még keskenyebb szájú fazekat, mely szürkés fekete színű agyagból készült, először megsértette s azután oldalán beütötte, a következő vágásra pedig egy koponyát zuzott agyon, melyről darabokban hullott le a fénylő valami, melynek

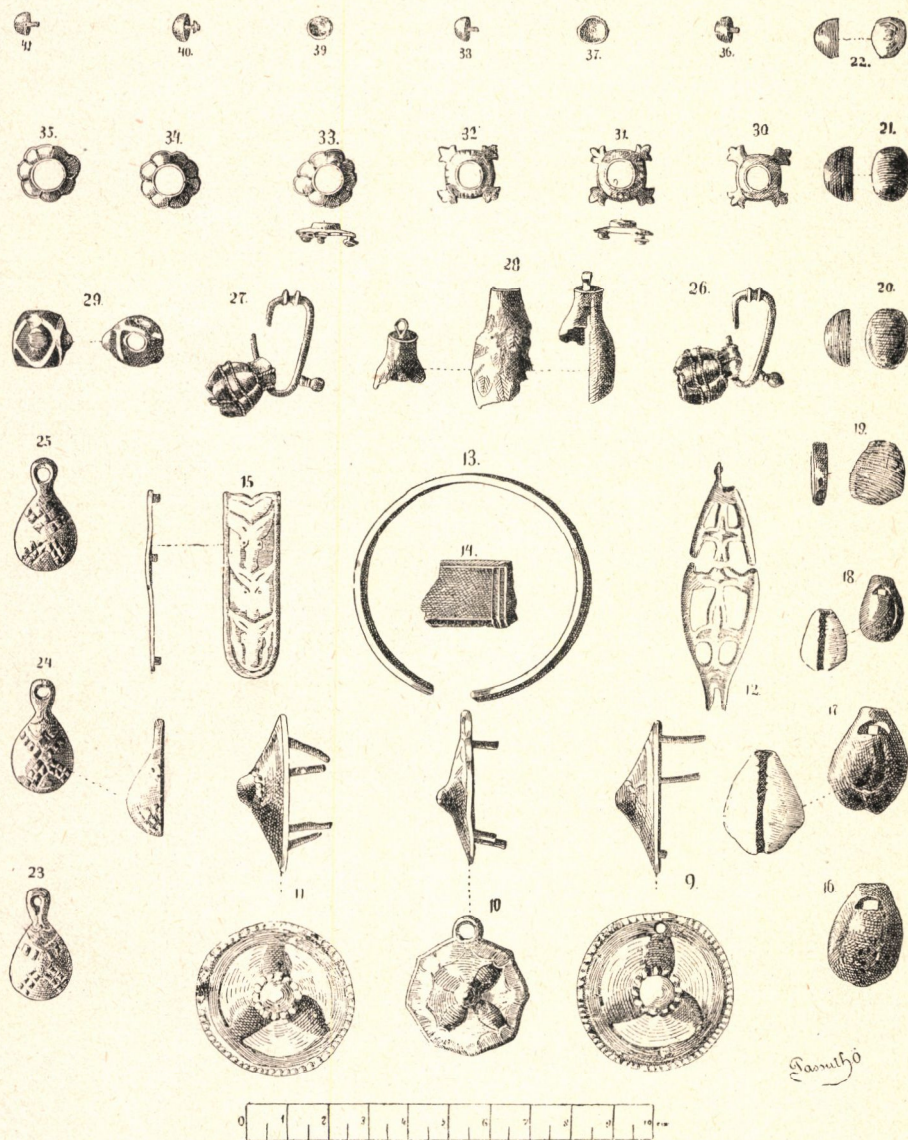

EZÜST ÉRMEK A CSORNAI NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRLELETBŐL. I. TÁBLA.

darabjai összeszedetvén, adják az összeállítható diademát; a koponyának egy pár összeilleszthető darabja, — melyek a fém okozta zöld színt mutatják, — szintén megmentetett; ezen a helyen, a gyártási cél más minőségű földhányást igyekezvén, további ásás a mai napig nem történt. E lelet 1887 őszéről való.

A prépostság 1888 tavaszán homokbányát akarván nyitni, kutatások után a községtől délkeletre akadt 50—60 cm. mélységre egy dőngeletes helyen homokrétegre, kutatás után, mert a humusos, fekete szurkos agyagú e vidékben a homokerek és rétegek nagyon szórványosak. A megnyitott homokbányában, né-

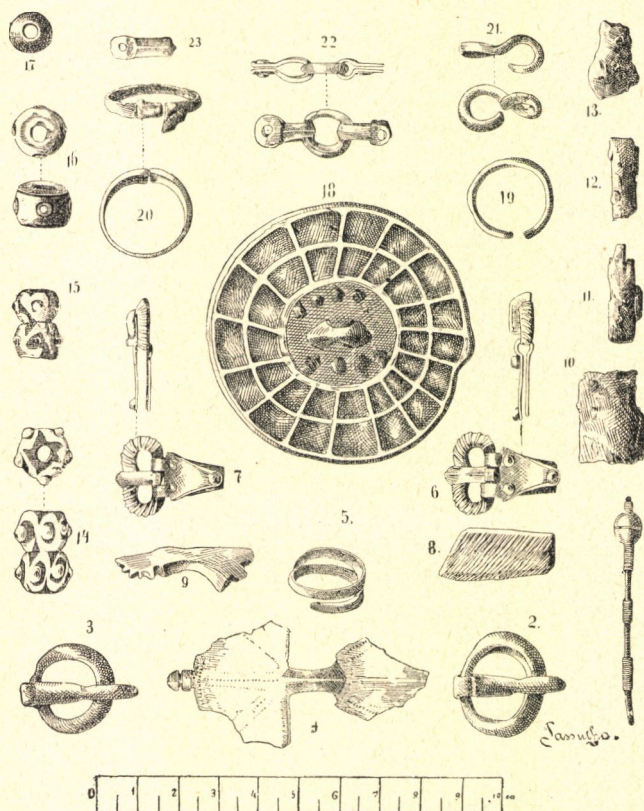
zetem szerint, egy rendes régi temetkezési helyre akadtunk, mit onnan következtetek, hogy a bontott területen 60—100—150 cm. mélységben, mely csak a szerint változik, amint a humus réteg magassága kisebbedik vagy nagyobbodik,

NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRLELET CSORNÁRÓL. II. TÁBLA.

a sírok többé-kevésbbé sorokat képeznek, a 20 kibontott sírban a csontvázak fejjel nyugatnak fekszenek s csakis kettőnél találtuk, hogy a fej északra feküdt, egymásra halmozott vázakat nem találtunk, de kettőt olyat, hol az egyén mellé lova is el volt temetve, magas egyéniséget, nagy leletet véltem itt találni és az

egészből lett: egy zablá és két pár kengyel-vas; az ember- és lókoponyák eltétettek. E két sírban találtunk nyílhegyeket és egy testszínű hengeres, az egyik végen vékonyabbra, de mindkét végen legömbölyített 4 cm. hosszú quarzdarabot, a kavics különben e helyen elő nem fordul. A vázak nehánya magas, erős emberekre enged következtetni, a többi közepszerű alakra, 3 sír pedig gyermekre, több koponyát félre tettem, méréseket nem eszközöltem ezeken, de, ha a rangra az ortho- és dolichokephaloszból szabadna következtetni, úgy az utóbbi egyé-

NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRLELET CSORNÁRÓL. III. TÁBLA.

nekből (mint rabszolgákéból) többnek sírját fedtük fel, mert ezeknél mit sem lehetett találni. A felfedett sírokban egyszerű ékszereket találtunk részint bronz-, részint üvegből, ezek közül tán legérdekesebb a kerek, belül üres, domborművű függő, melyek a sírban épek voltak, de távollétemben az enyimeknél még avatatlanabb kezek, — még a levegőn való teljes kiszáradás előtt, — annyira formálgatták, hogy összeomlottak, és csak az egyiknek fele maradt meg.

A legújabb lelet tárgyai mind egy sírból valók. A kör- és sarkított négyszög alakú csillagok a koponya felett voltak, a fejtető, hol találtattak, fémes zöld és cm. átmérővel legömbölyített széllal átyukasztott, ép a két arany függő;

e zeg-zugos nyujtott hatszögű melldísz, a gyöngyök, az átlukasztott cypraeák a nyakról, az ezüstbádóg karikák, az apró dombor szeg-szerű darabok a lábszárnál, a karperecz a balkézen találtattak. A láb alatt találtatott még egy zabla és két kengyel, de mert a felsorolt tárgyak női hullára engednek következtetni, azt hiszem, az utóbbi tárgyak egy más odábbi sírhoz tartoznak, melyet felfedni azért nem lehetett, mert oda szórattott a kiásott homok.

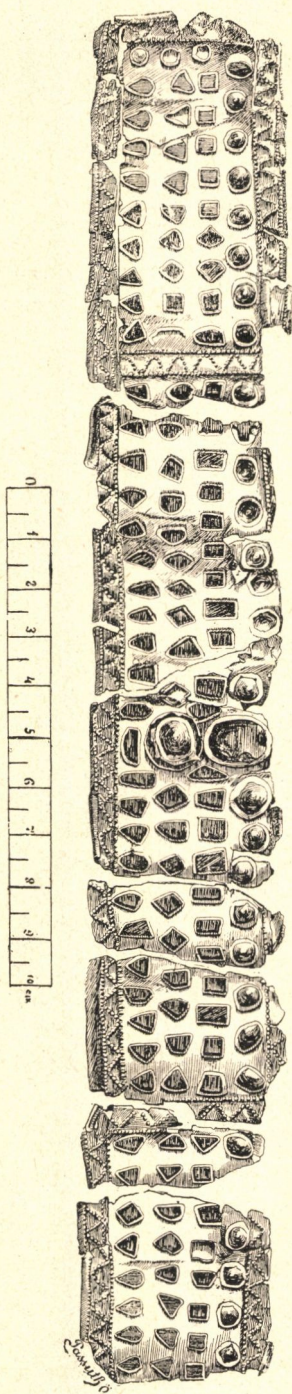
Csorna, 1889. márcz. 22.

Lakner Ambró.

FÜGGELÉK. *A csornai népvándorlaskori leletek rövid leírása a képes táblák sorrendjében.* (III. tábla) 1. Gömbös tű bronzból, a gömb üres, a száron négy apró sodrott hengerke. — 2. Csat sárgarézből. — 3. Csat rossz ezüstből. — 4. Fibula csonka töredéke, ezüstből. Feje félkorong idomú volt, alján még megvan a peczek, melyen átment a rúgó, és a peczek, mely tartotta a tűt, a fejfelőli lemez felületét a nyakból három felé kiinduló zig-zeges vonaldísz ékíti; hasonlóképen finom pontdísz ékíti a láb tagját. — 5. Gyűrű két hajlású bronzhuzalból, egyik vége hegyes. — 6. és 7. Ezüst csat, karikája rovátkolt, teste háromszögidomú, egyikén megvan a három szegecske, másikon kettő hiányzik. — 8. Egy darab kékes zöld áttetsző üveg vastagsága 0'004. — 9. Csonttöredék, állagát teljesen átjárta a bronz zöld rozsdája. — 10—13. Vastrészekék, valószínűleg késpengéből és nyílhegyekből. — 14—17. Üveggyöngyök. — 14. Dupla gyöngy vérvörös, fehér dudorokkal és betétekkel. — 15. Dupla gyöngy téglaszínű, sárga betétekkel s lreá rakott fehér és kék csücskökkel. — 16. Fehér, a szélein s a pettyek körül zöld vonalakkal, a pettyek vérvörösek, közepett sárgásak. — 17. Kénszínű gyöngy. — 18. Korongos idomú tükör rossz ezüst keverékből, egyik oldala síma, a rajz a hátát mutatja; közepett átlukasztott fül, a fül körül nyolcz apró kidomborodás, továbbá kidomborodó központi körök és a körökön a szélek felé futó domború vonaldíszek. — 19—20. Újjra való sárgaréz gyűrűk. — 21. Dupla csavarodású sárgaréz sodrony. — 22. Karika kettős csatlással sárgarézből.

(II. tábla) 9. Gomb köralakú rossz ezüstből közepett kidomborodó félgömbbel, körülötte gyöngykörrel, három felé kiágazó levéllel, a gomb legszélén gyöngykörrel és ezen belül kidomborodó síma szalaggal, a levelek közti tér megaranyozott, négy 1'3 cm. hosszú szöggel, melyből kettő el van törve; a gomb két ellentétes szélén át van lyukasztva és az egyik lyukban u. l. szögfej van még. — 10. Gomb, körded alakú rossz ezüstlemezéből, rajta közepett kidomborodó félgömb, abból négyfelé ágazó domború levéllel, a levelek végén körded kidomborodással és közben mindig a gömb szélén körszelvény idomú két kidomborodás, a fönmaradó tér aranyozott, a gomb szélén fül, alján három 0'7 cm. hosszú szög. — 11. Gomb hasonló a 9. számúra. — 12. Bronz, áttört munka, három levél, mely mindegyik hármas tagozással bír, mindkét végén párhuzamos lemezkék, melyekben mozgott valamely függő dísz nyujtványa. — 13. Ezüstlemezű karperecz, a végei tompák s kissé szélesbülők, a lemez szélessége 1'1 cm., a végein szélessége 1.4 cm. — 14. Lemeztöredék, élenyült rossz ezüstből valamely hosszúkas tárgy, pánt vagy markolat borítékából való. — 15. Sziyvégre való lemez ezüstből kidomborodó állatfejjel; a fejek előlről vannak tekintve és hosszú fülük kétfelé áll, a fölület kopott, alján öt apró szög, melylyel bőrre volt erősíthető. — 16—18. Három különböző nagyságú tengeri

IV. ÁBRA. NÉPVÁNDORLÁSKORI ARANYDIADÉMA CSORNAKÓL.

kagyló (ciprea), melyet ékítésül használtak, miről az a körülmény tanuskodik, hogy kihajló részén keresztmetszetes vágású nyílás van, melyen a kagylót föl lehetett fűzni. — 19. Lapos idomú gyöngy hosszában átfűrt, gyöngykagylóból kimetszve (?). — 20. 21. Kék üvegposta. — 22. Fehér üveg. — 23., 24., 25. Csüngők, tojásdad idommal, belül üresek, fölül füllel, külső fölületén keresztben futó rovátkos bemetszésű kockák-ból alakított díszítésekkel. — 26. 27. Fülbevalók, egy. formák, a sodrony ezüsből való, a négy bogyból álló tag aranypléhből, a bogyókon rovátkos sodronyú díszítések. — 28. Fülbevaló töredékei, ezüstpléhből idoma bogyóra hasonlított, külsején belévéselt levél-díszek. — 29. Fekete gyöngy négyszögökben futó fehéres berakott sávokkal, a négyszögök közepén pirosra színezett büttyök középett zöld petytyel. — 30—31. Szíjra való négyszögű díszítmények bronzból valók (egészen öt van), a középső körded karima valószínűleg üveg vagy kőnek volt a foglaltványa. — 33—34. Hasonló rendeltetésű díszítmények, csak hogy kerek idomuak és karimájuk csipkézett. — 36—41. Apró ezüstszőgek, félgömbidomú, belül üres.

* * *

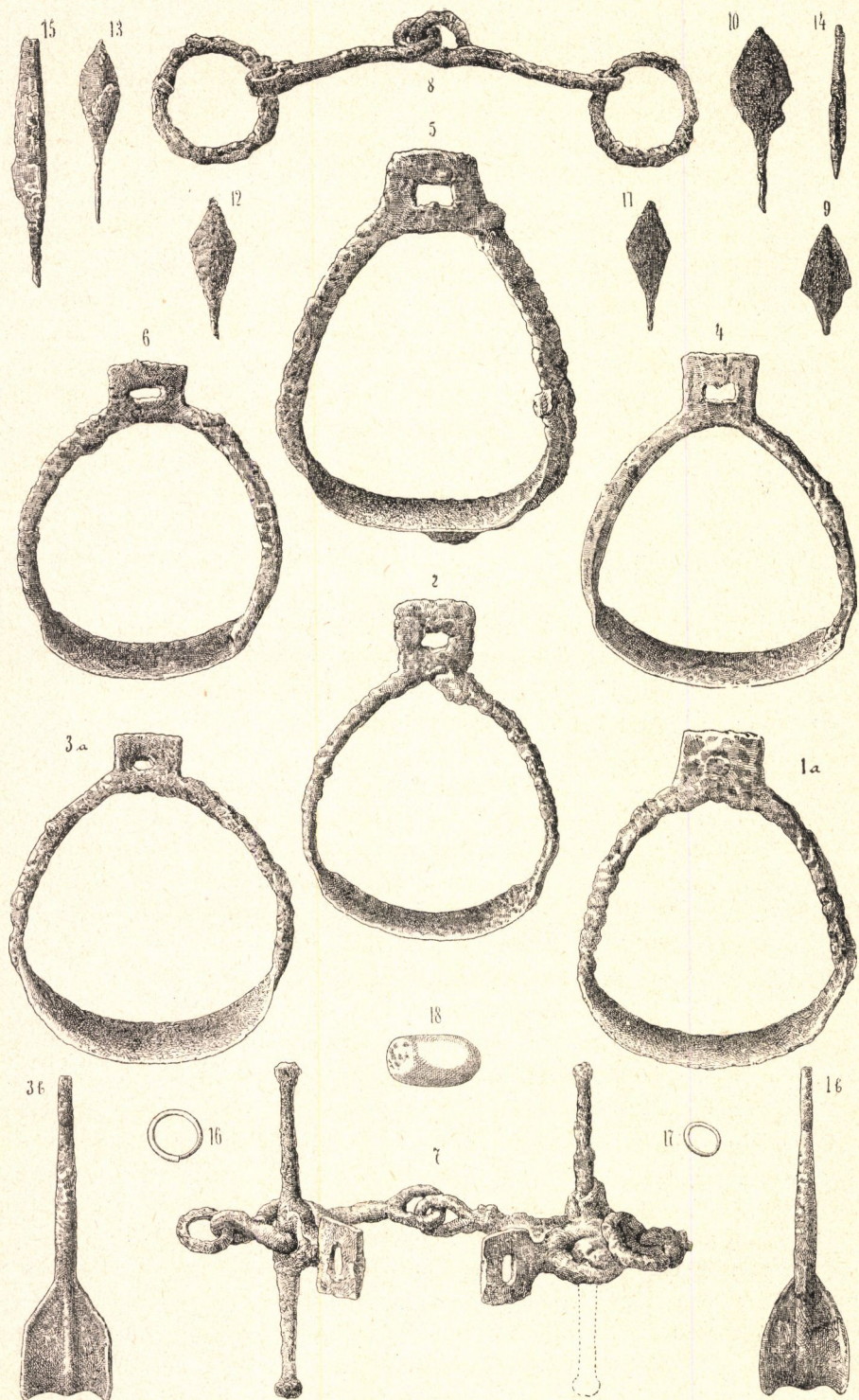
Ezüst érmek; mind átlukasztva. (I. tábla).

1. Német Lajos (840—876. p. Chr.). Az 1. számú rajz nem hű, több betű, a mely meglátszik, kimaradt. A valószínű olvasás ez: az előlapon: † HLVDVICVS REX két központi kör között, a középső kereszt négy részre osztja mindegyik keresztágban pont, a hátlapon a valószínű olvasás: XRISTIANA RELIGIO, templom homlokoldala, az orom fölött kereszt.

2. Berengarius lombard fejedelem pénze (888—924); a 2. számú rajz csak nagyjából adja az érem jellegét, de részleteiben nem hű. Előlap: † BIRENI KARIVS II. két központi kör között, a középső közt egyenlő ágú kereszt négy felé oszt, minden osztályban gömböcs. Hátlap: XRISTANRIO templom, homloka fölül kereszt.

3. Berengarius lombard fejedelem pénze (888—924); a 3. számú rajz nem hű, csak általában ad fogalmat az érem jellegéről. Előlap: † BERENI KARIVS két központi kör között a középső kör kereszttel négyre van szelve, minden sarokban egy gömböcs. Hátlap: † XRISTANA RIO templom homlokoldala, az ormon kereszt.

4. Német Lajos érme (840—876). A 4. rajz csak általában adja az érem

NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRLELET CSORNÁRÓL. V. TÁBLA.

jellegét. Előlap: † HL ? DOVI ? VI REX két központi körben, a középső kört egyenszerű kereszt négy negyedre osztja, mindegyik negyedben egy gömböcs. Hátlap: Bélyegcsúszás következtében a körirat határozatlan, de úgy látszik, hogy a szokásos *XRISTIANA RELIGIO* rövidített és fordított formában olvasandó rajta.

5. Berengarius (?). A rajz csak hozzá vetőleg hű. Előlap † BIRIKARIUS IMP két központi kör között, a középső körben hatágú kereszt. Hátlap; † XRISTIANA RIIGIO középett MDI † † OLA Mediolanum (?).

6. Német Lajos. A rajz csak megközelíti az érem jellegét, de nem elég pontos. Előlap: † HVLO (?) IVS REX két központi kör között, a középső körben egyenszerű kereszt négy sarkában egy-egy gömböcs. Hátlap. XRIST ? RLIO templom homloka, fölül kereszttel az ormán.

7. I. Henrik (919—936). A rajz csak hozzávető képét adja. — Az érem mindkét oldalán kettős veret van, mely bélyegcsúszásból származhatik. Az előlapon kettős gyöngykörben volt Heinricus rex fölírat; a középső körben van egyenlő ágú kereszt, melynek mindegyik sarkában háromszögű alak. A hátlapon állott négy sorban B | ARGENTINA | CIVI | A Strassburgi veret.

8. N. Lajos király? A rajz nem adja híven az érmet. Előlap. † ? SVSPIVSS REX két központi körben, a belső körben egyenlő ágú kereszt, mindegyik sarkában gömböcs. Hátlap. Xristia NARELO templom homlokzata, ormán kereszt.

Diadema. (IV. ábra). Aranylemez, melynek behajtott szélei arról tanuskodnak, hogy valamire reá volt erősítve, a lemez felületén és alján s a koponyán látható rozsdafoltok mutatják, hogy az bronzlemez volt, mely teljesen oxydálódott. Mostani állapotában a diadema nyolcz nagyobb és számos csekélyebb töredékre van törve, mely azonban egymással összefügg és majdnem teljes hosszában tünteti föl a diademát, csak jobbra hiányzik mintegy 2.5 cmnyi darab, a miért is föltételezhetjük, hogy teljes hossza volt 29 cm. Régi szélességét csak egy helyen lehet egész biztosan megállapítani, balfelőli részén, a hol az 4 cm., a középén valamivel több volt. A szalagot két pontozott, kiemelkedő párhuzamos vonal szegélyezte be s a két vonal között hasonló zigzeg vonal huzódott, hasonló dupla vonal közbe rakott zigzeg vonallal osztja két helyütt a diademat egészben három mezőre; az így bekeretelt mezőkből kettő majdnem épségben van meg, a balsó s a középső, a középső 14 cm. hosszú, míg mindegyik oldalsó mező hossza 6 cm. volt. A diadema központját fölül hosszúkás fehér feltű carneolkő jelzi, mely laposra van csiszolva, alatta gömbölyded nagyobb gránát, mely körül üres keretet látunk, ebben alighanem zománcz volt valaha; e középső csoportot öt kisebb, laposra csiszolt gránát veszi körül; a három mezőt egész hosszában négy sor gránátkő ékíti. A legfelső sor gömbölyded gránátokból áll. A második sorban túlnyomóan négyszögű lapos gránátok, csak öt helyütt van zöld üveg, a sor két végén borostyánkő és legvégén gömbölyded fehér üveg berakás volt, a harmadik sorban négyszögű, háromszögű és szabálytalan idomú lapos gránátok, az utolsó sorban hasonlóképp gránátok és köztük két zöld üveg, a két utóbbi sor végein ismét borostyánkővek és bevezésül fehér gömbölyded üveg. A kövek és pasták foglalványa síma keskeny aranylemez, mely szorosan követi a kő vagy pasta körvonalait, reá van forrasztva az alapra, két vége egymás fölé van téve és felső széle a kő vagy pasta fölé van szorítva. Némely helyütt, a hol egy-egy kő

kihullott, mint például a középső legnagyobb gránáttól balra eső keretben, a kő alatti tér vöröses, a mi talán arra vezethető vissza, hogy a kő alatti alapot vörös színnel festették, hogy annál erősebb legyen a hatása.

Kengyelvasak. (V. tábla).

1. *a)* a nyílási irányában, 1. *b)* oldalnézete 2—3. *a)* *b)* 4—5—6. az aljuk mind bordás és két felé kihajló. — 7. Vaszabla, az egyik oldalpálcza fele letört. — 8. Egyszerű vaszabla oldalpálczák nélkül. — 9—13. Nyílhegyek többnyire csomókák, lapos szárnyuak. — 14. nyíl vesszője (?) vasból. — 15. Keskeny kés vasnyéllel. — 16. 17. Síma sodronyú bronzkarikák. — 18. Rózsaszínű kavics. *Edények és koponyák*, ezeket nem rajzoltattuk le.

a) Szürke bögre, vastag fallal, rosszul átégetett agyagból, hosszúkás keskeny teste, kihulló karimával, oldalt füllel, magassága 15 cm., az edény falának legnagyobb vastagsága 7 mm., alja szabálytalanul kerekded, átmérője 8 cm.

b) Ehhez hasonló edény, 17 cm., magas mindkettő a délkeleti 1888. leletből.

c) Bögre szürkés, feketére égetett agyagból, korongon készült, aljának átmérője 8 cm., felső nyílásának átmérője 9.5 cm., karimája kissé kihajló, teste kihajlásán párhuzamosan futó vonalak, melyek a korongon támadtak, magassága 12 cm.

xy.

HOLLÓ UZDRÓL, ROMÁNKORI DOMBORMŰ BRONZBÓL, A N. MUZEUMBAN.

(Két harmad nagyság.)

IRODALOM.

A LILLEBEN MEGJELENŐ «REVUE DE L'ART CHRETIEN» ez idei második füzetében F. de Mély érdekes cikket közöl Vancsa István bibornok és esztergomi primásnak Chartresban fönmaradt arczképéről.

A chartresi Notre Dame du Pilier templomban van két XIII. századi festett üvegablak, melynek egyikén egy bibornok és két rokona mint donator van ábrázolva. E bibornokot eddig senkinek sem sikerült megállapítani, daczára annak, hogy az üvegablak készítése kora, a XIII. század közepe, ismeretes és a szent szűz előtt jobbfelé térdeplő cardinális fölötti szalagon meg van nevezve a donator. A fölirat így szól:

STEPH^{VS}. CARDINALIS DEDIT HAC VITREA.

Mély igen helyesen csudálkozik, hogy e világos értelmű fölirat iránt kételemek támadhattak, és hogy különösen a keresztnév, Stephanus iránt lehetett kétség.

Mély nagy gonddal gyűjtötte össze az adatokat melyek alapján ezen Stephanus cardinalis vezetéknévét és hazáját meg lehet állapítani és kutatásaiban arra az eredményre jut, hogy az valószínűleg Stephanus de Vancsa esztergomi érsek, a ki 1252-ben palestrinai bibornok-püspök, a szentszék magyarországi követe volt, a ki legkésőbbben 1269-ben meghalt.

Vancsa hazája közéletében nagyon előkelő helyet foglalt el. Péterfy, Desericius, Pray, Schmitth, Knauz ismeretes művei és a Catalogus Archiepiscoporum Strigoniensium számos érdekes adatot tartalmaznak erről a kiváló pap- és államférfiuról, a ki a legválságosabb helyzetekben annyi ügyességet és erélyt tanusított. Vancsa már 1238-ban a váczy egyház prépostja és kir. udvari kanczellár, 1240-ben püspök lön. A mongol beütéskor IV. Béla reá bizza a királynét, a királyi gyermekeket s a kincset, hogy Frigyesnél menedéket találjanak és támaszt a mongolok ellen. Utóbb azt a megbizást vette, hogy IX. Gergely pápához menjen segítségért. E követségek teljesítése után 1242-ben esztergomi érsek és 1252-ben bibornok is lön, de csak római útja után 1254-ben, a honnan mint a szent szék követe jött vissza, kapta a palestrinai püspök-bibornoki czímet. Mikor halt meg, nem tudni bizonyosan, valószínűleg a XIII. század hatvanas éveiben.

Az arczkép, melyet a «revue» alapján kisebbítve mi is közlünk, körülbelül 50 éves embert mutat, az ablak készítése korában, a bibornok annyi lehetett; a mellette lévő valószínűleg fivére Bernát esztergomi megyegróf és annak neje.

Kérdés, hogy miféle összefüggés lehetett Esztergom és Chartres között? Quicherat *Melanges d'archéologie et d'histoire* című kötete, melyet nem régiben Robert de Lasteyrie közzétett, becses fölvilágosításokat nyújt e részben. Quicherat utasít Villard de Honnecourt albumára*, melyben a művész az egyik lapon egy részlet rajz alá azt jegyzi «lorsque je le fis, j'étais mandé en la terre de Hongrie». Utjában Magyarország felé (mint az albuma tanúsítja) sok érdekes részletet rajzolt

VANCSA ISTVÁN ESZTERGOMI PRIMÁS KÉPE A CHARTRESI TEMPLOMBAN.

volt albumába, a rheimsi, méauxi, a lausannei, a chartresi egyházakból. Kár, hogy Esztergomban a régi egyházi emlékek 1820-ban majdnem teljesen elpusztultak; talán kaptunk volna belőlök támpontokat, melyeknél fogva össze lehetett volna őket kapcsolni Villard vázlataival. Most már csak legfőlebb az alapok részletes vizsgálata nyújthatna támaszt. Egyébként mindkét városban a boldogságos szűz tisztelete igen virágzó és már a XI. század óta mutathatók ki összeköttetések, miről a Fulbert levele Bonipertus esztergomi érsekhez tanuskodik. A XIII. században szent Erzsébet IV. Béla nővére a cambrai szent szűz iránti hódolatból

* Villard de Honnecourt (*Album de*), manuscrit publié en fac-simile par J. B. Lassus, édité par Darcel. Paris Impr. nat. 1859. in 40 planches, 77.

hozzájárul az ottani székestemplom építési költségeihez, pár évvel utóbb Villard-ot a cambraii építész hívják meg Esztergomba. Chartres akkortájt egy építészeti iskola feje volt és igen valószínű, hogy az ujonnan épülő esztergomi székesegyház építészé épen talán Villard tanácsa következtében innen kerülhetett és ily föltevés mellett épen nem meglepő, hogy Vancsa a chartresi szent szűz tiszteletére készíttette és ajándékozta a saját és rokonsága alakjait feltüntető festett ablakát Chartresba. Villard 1251-ben hagyta oda Esztergomot, Vancsa 1252-ben lett bibornok, e két adat összehasonlításából Mély hajlandó arra a föltevésre, hogy talán maga Villard rajzolta Esztergomban létekor az arczképeket. Hazai szakértőink valószínűleg képesek lesznek Vancsa életéből még nyomósabb adatokkal magyarázni azt az érdekesényt, hogy esztergomi érsek letére Chartres számára készíttetett alakos üvegablakot, mint a hogy képes volt arra F. de Mély. A cikkben több helyütt alkalma van a derék szerzőnek Dr. Henszlmann Imre kutatásainak eredményeit fölhasználni, melyekből, mint olvasóink tudják, kitűnik, hogy hazánk a csúcsíves ízlést Franciaországból kapta és a csúcsíves korban állandóan francia befolyások alatt állott.

a—a.

AZ ERDÉLYI HONISMERTETŐ EGYESÜLET közlönyének (Archiv) 1889. évi kötetében Wenrich becses adalékkal gyarapítja a királyföldi műtörténetet, összegyűjtve építészek, szobrászok, festők, ércöntők és zenészek neveit, kik a XVIII. század elejéig ott működtek. A legrégibb építész, kinek nevét az erdélyi műtörténet föntartotta János, Tino fia, francia ember, a ki a Vosges megyének Saint Diéze nevű városából való volt; a XIII. század vége felé újjáépítette a gyulafehérvári székestemplomot. Belföldi mesteremberek is segítettek neki e vállalatában, neveik: Siegfried von Krako, Jakob von Weissenburg, Herbord von Urwegen és Hencz von Kelling.

A XV. században 1454. körül brassai Konrád építőmester építi föl Bojtor és Tövis klastromokat Hunyadmegyében és 1488-ban Jakob Kendlinger von St. Wolfgang építé a segesvári templom tornyát. Daum György kőfaragó 1490-ben a Szent-Lénárt kápolnát építi a Besztercze melletti Senndorfban. András mester a nagyszebeni kőfaragó, 1486-ban elvállalja a grossani Servatius templom helyreállítását és ugyancsak nagyszebeni Miklós mester 1506-ban a nagyszebeni plébánia templom kapuját készíti el.

Johann Welther von Scholten domokosrendű Nagy-Szebenből, 1506-ban Kleinscheuernben templomot épít; Antal testvér pedig a segesvári domonkosiak szerzetéből, részt vett Benedikt Servet laikus kőfaragó társaságában a segesvári domonkos klastrom újjáépítésében.

1540-ből ismerjük Dominik olasz építőmester nevét, a ki magát büszkén «architector et edificiorum regalium fundator»-nak nevezi.

1545-ben Mihály ácsmester elvállalja a gyulafehérvári Szt-Mihály templom tornyának újjáépítését. 1560-ban lemergi Péter olasz eredetű kőfaragó, Beszterczén újjáépíté a plébánia templomot.

A XVII. század közepén II. Rákóczy György Agostino Serena velencei építésze bizta radnóti kastélya újjáépítését. — Mikor 1676-ban a segesvári plébánia templomot újjá kellett építeni, Veit Gruber tyrolisi és Philipp Bonge

salzburgi ácslegények lettek e munkával megbizva. A kőfaragók között első helyen említi Wenrich Peter Lantregen osztrák művészt, a ki 1417-ben a keresztrefeszítést faragta ki Nagy-Szebenben; ez az érdekes mű még ma is fönáll és W. behatóan méltatja. Krisztus sírbatételét faragta 1506. brassai Ulrik mester és ez a mű valószínűleg ugyanaz, melyet a br. Bruckenthal múzeum őriz. 1632-ben Diószegi Péter Kolozsvárról a nagy-teremi ref. templomban föllállított Sükösd György-féle sírkövet készíté. 1635-ből való Apafi György híres síremléke, melyet Nicolai Illés nagyszebeni szobrász készített. Ugyanő készítette 1646-ban Theilesius és 1649-ben Barth sírját és a hagyomány szerint más három síremlék is tőle való. Wenrich véleménye szerint Nicolai valószínűleg németalföldi származású volt.

A faragók közül a híres Veit Stoss fiai János és Márton a XVI. század elején Segesvárott és Medgyesen virágoztak és valószínűleg ő tőlük származik néhány díszes faragmány, mely Beszterczén még ma is meg van. — Reychnut János 1533-ban a bogyisfalvi templom csinos karszékeit faragta. — Beszterczei Gábris mesterről tudjuk, hogy festő és faragó volt. — A zendrischi templom szentélyében álló faragott szék fölirata 1540-ből föntartotta Meister György von Rod emlékét. — 1531-től 1601-ig élt Brassóban Erasmus mester — műveiből fönmaradtak a nagyszebeni ev. plébánia templom szentélyében lévő karszékek.

Ezután főlemlít W. húsz rézöntőt, kinek emléke harangokon és ágyukon maradt fön. — Ezt a lajstromot még jelentékenyen lehet majd kiegészíteni.

Hosszabban méltányolja W. Kolosvári Márton és György XIV. századbeli igen jelentékeny érczöntők érdemeit. Wenrich volt az, a ki 1879-ben legelőször utalt arra, hogy e kitünő művészek ugyanazok, a kik Nagyváradon és Prágában dolgoztak és a kiktől Prágában fönmaradt a jeles Szt-György szobor. Az érdemes tudós készül a két mester működését külön monographiában tárgyalni. Ezuttal nem méltányolja őket mint ötvösöket, a miért figyelmeztetjük őt e folyóirat múlt évi folyamában megjelent tanulmányra: Ötvösművek Nagy Lajos korából.*

Az erdélyi ötvösöknek átalában külön tanulmányt kíván W. szentelni a minek örvendünk, mert bizonyára sok becses adatot nyerünk majd tőle

A királyföldi festők közül legrégibb Miklós mester, ki a XIII. század utolsó negyedében élt Nagy-Szebenben, a hol a plébánia templom számára üvegablakokat és egyebeket festett. — Tamás mester kolozsvári festő neve 1427-ből fönmaradt a garam szent benedeki templomban. — A legjelesebb festők közé tartozik Johann von Rosenau, a ki 1445-ben festette a nagyszebeni főtemplom szentélyének éjszaki oldalán fönmaradt szép frescoképet.

1512-ben Domonkos törsvári festő készített képeket a törsvári templomban. — Schweischben van egy szárnyasoltár, melyet 1520-ban «Paul Sartorius aus Kaisd» festett. — A kis disznódi szárnyasoltáron 1525-ből Vincze nevét olvassuk.

1555-ben Schützteuffel György festőt a nagyszebeni városi tanács megbizta, hogy a város látképét fesse. 1574-ben Lorencz Fronius festő kifesti Brassóban a városi szálloda legfelső szobáját. — 1585-ben Dávid János festő a tanács

* Arch. Ért. 1888. 193—208.

torony kifestésénél szerencsétlenül járt, a torony bedőlt és maga alá temette. Böhm János 1612-ben a nagyszebeni polgári torony külsejét képpel díszítette. 1642-ből ismeretes Grosz Godofréd nagyszebeni festő és arczképkészítő. Stranovucs Jeromos zsolnai származású nagyszebeni festő 1676-ban újra készítette a segesvári templom oltárát, mely mai napig is létezik. Az ő fia is festő volt Nagyszebenben, de ennek a munkálkodása már a XVIII. századba nyúlik át, melynek küszöbét ezuttal Weinrich nem kívánja átlépni. — Érdeklünk, hogy Wenrich fönemlített két ígétét mennél előbb beváltsa és nagybecsű tanulmányait, melyekben annyi érdekes s eddig ismeretlen műtörténeti adatot közölt, folytassa.

ab.

ŐSKORI BUVÁRLATOK A LAJTÁN TUL. Mittheilungen der prähistorischen Commission der kais. Akademie der Wissenschaften. Nro. 1887. Herausgegeben von der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Mit 1 Karte. 80 Abbildungen im Texte. Wien 1888.

Tudvalevőleg a bécsi csász. tud. Akadémia még 1878-ban külön prähistoricus bizottságot nevezett volt néhai Hochstetter tanár elnöke alatt. Hochstetter korai halála a szépen megindult kutatásokat nem hiusítja meg. Most az Akadémia II. és III. osztálya 3—3 taggal lépett be az állandó őstörténelem bizottságba s a mult évtől kezdőleg külön kiadványokban látnak a munkálatok napvilágát. Az így szervezett bizottság tetemes segély felett rendelkezve, feladatául tűzte ki, hogy különösen barlangásatások, őslénytani és ethnographiai kutatások, valamint prähistoricus buvárlatok által lehetőleg akadályozza meg a leletek elkallódását, vagy avatatlan kezekbe szóródását. A prähistoricus bizottság az Akadémián kívül előkelő főurak (mint Lichtenstein János herczeg) bőkezű támogatását is szerencsés vala kinyerni s 1884-től a következő ásatásokat foganatosította: I. Alsó-Felső-Ausztria. 1. Hortenstein barlangja a Kremsvölgyben, 2. a kremsmünsteri barlang (Lettenmaierhöhle), 3. Amstetten közelében Wassering barlangja, 4. tumulusok Hürm, Mank, Külb, Pandorf Eggendorfnál a Goaweig hegy északi lábán s a hallstatti-sóhegy. II. Karinthia: 1. A frög sírhalmok Rosegg közelében (wörthi tó mellett). III. Krajnában. 1. Kreuzberghöhle Laasnál, 2. Belowa Jama barlang Adelsberg közelében, 3. Watsch, 4. Rovsee, 5. St. Margaretha őstelepei (bronzkorból). IV. Istria és partvidék. 1. Durno barlangjai, 1. Pisino sírmezeje. V. Dalmatia: Mrčine sírmezeje. VI. Magyarországon a marczfalvi, somfalvi (sopronmegyei) és a Nyitra megyében fekvő ludányi sírhalmok. VII. Morvaország. 1. az adamstali barlangok s ezek közt a diluvialis állatcsontok által kitént Vypusteh, 2. a strambergi, 3. a littai, 4. a mokraui barlangok, 5. a butschowitzi, 6. a kunewaldi temetők, 7. ugyanaz Koruran-nál Olmütz mellett. VIII. Csehország. 1. arlovitzi sírmezők, 2. ugyanaz Chotzentől és 3. a tschemini sírhalmok.

A bizottság munkálataiból különös figyelmet érdemelnek a hallstadti újabb ásatások, melyeket Ramsauer bányaigazgató és báró Sacken 1846 és 1864-beli 493 sírral, 1877-ben 8, 1878-ban 19 és 1886-ban 13 újabb sírral egészítik ki. Egészen idáig 1036 sírt tártak a sóhegyen fel. Időközben 1864-ben a linzi Carolinum is felásott 3 sírt. Barlangvizsgálataikból ki kell emelnünk a prosecco állomás közeléből (partvidék), melyek azonban a csekély nyomait őrzék meg az ősember

ott létezésének. Az egyik barlang előcsarnokát kemény falazat zárta el olyan formán, mint az erdélyi Érczhegység barlangjai mutatják. A meghatározható állatfajok következők: a sallesi barlangban: 1. *Canis* sp. (középnagyságú kutya). 2. *Equus* sp. emlékeztet *Equus Stenonis Cocchi* (fossilis Rütim.). 3. *Bos taurus* L. végtag-csontjai. *Ovis aries* állkapcsok s fiatal egyéneinek végtagjai. II. Gabrovicza barlangjában. 1. *Vulpes* sp. majdnem *Canis lupus* nagyságú, 2. *Gulo borealis* Nilus állkapocs humerus, radius és atlas. 3. *Meles vulgaris*. Pestm. 4. *Mustela martes* Briss. 1 koponya és 8 alsó állkapocs. 5. *Ursus spelæus* Blumb. bőven. 6. *Felis spelæa* Goldf. 2 metalorsaliával képviselten. 7. *Equus caballus* L. 8. *Equus* sp. a számárénál kisebb csontokkal képviselve. 9. *Bos taurus*. 10. *Ovis aries*. 11. *Cervus elaphus* L. 12. *Sus* sp. 13. *Lepus timidus*. 14. *Mus* sp. 15. *Strix flammea*. L. 16. *Gallus* sp.

Még jutalmazóbb vala a duinoi barlang Triest közelében, melynek kiásatására triesti polgárok 610 frtot áldoztak. Az itt tanyázott őslakók 23 fajcsigát, 2 rákfajt, 8 halfélét élveztek; de a konyhahulladékok $\frac{3}{4}$ -ét mégis emlősök képezték. Juh, szarvas, őz, disznó, róka, mezei nyúl, borz, kutya-csontok szerepelnek leggyakrabban.

Emberi készítményekből tűzkő, szarukő, zöld járpis, kovapala, lydit és más quarcfélékből pattogatott szilánkok, két obsidian késpenge, több vakaró, nyíl és lándzsa, s 5 drb csiszolt fejsze eklokitból, amphibolit- és quarczból. Idejárul 3 homokkőből alakított símitó és több zuzó parittyakő. A kőszerszámok anyagát részint a közel fekvő Isonzo részint a 3 órára eső Reka hőmpölyeiből nyerhették: de úgylátszik Illyr.-Feistritz (Krajna) quarczféleségért is használták.

Csonteszközök 31 tű- és árféle, több vakaró és a hálók fonásához alkalmazható hosszú tű.

Kiváló figyelmet érdemel egy 6 cm. hosszú 0.8 cm. vastag négyélű s alul kiélesített rézvéső. Anyaga igen lágy s $\frac{1}{2}$ mm. vastag patina vonja be.

Cserépneműinek felét 20—40 cm. magas edények szolgáltatják a nálunk is gyakori öblös formából s csirádákkal. Finomabb edényeiken római és a középkori keramika hatása félreismerhetetlen. A leletek többsége a neolith embertől származik; de épen utóbbi tárgyai újabb eredetre vallnak.

Hasonló eredményekre vezetett a szomszédos nabresinai (Russa spila) barlang és a Lasca nevű barlang felásatása ugyanott.

Illyr.-Feistritznál a St. Achaz hegyen 3 földhalom közül a legnagyobbat (50 lépés kerülettel 4—10 lépés átmérő) megásatva római település maradványait s ez alatt az őslakók szegényes konyhahulladékait találták. A római kulturát finom cserépneműek, vasnyíl és lándzsafejek, üveggyöngyök, bronzgyűrű képviselik.

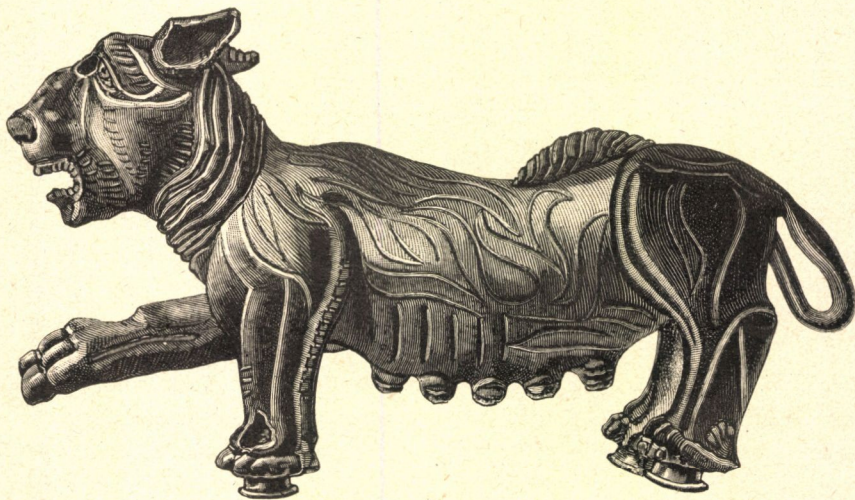
Terjedelmesebb és gazdagabb római állomás és temető mutatkozik a közeli Vinograda egyik elsánczolt hegyén, hol a legbecsesebb leletet egy ezüstfibula képezi Gallienus korabeli (galliai) ellencsászárok valamint Hadrian és Marcus

Awelis érmeivel. Egy arany karikagyűrű fején $\frac{\text{VIV (as)}}{\text{V (tere) F(elix)}}$ vaskerék egy vastör. Erről a vidékről. Commodus, Faustina vagy Crispina, Constantin Chlorus, Probus érmei s egy 16 cm. hosszú csatabárd a Hampel József Bronzkorának XXXII 4. 5.; XXXIII 3; LXXX 1. táblán szemléltetett alakban, melyet Moser

Károly tanár éppen azért bővebben össze is hasonlít a magyarországi bronz szekercékkel. A másik római temető Duino közelébe Szt. Giovanninal fordul elé, hol a nép az épületromokban Attila kastélyát látja. E sírok és építkezések a IV. századból származnak.

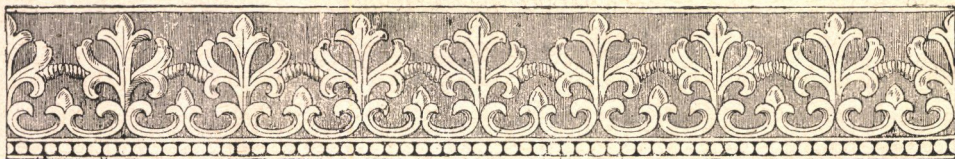
Még csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy e jelentések se tartalmilag, se alakilag nem állnak hazai e nemi kiadványaink felett, sőt a feldolgozás tudományos módszerében, az egykorú irodalom értékesítésében felül is mulja azokat akárhány magyar kiadványunk, jóllehet nálunk ritka kutató részesül csak megközelítőleg is oly bőkezű anyagi támogatásban s a legtöbb ásató sajátjából kénytelen áldozni még az anyaggyűjtésre is.

Téglás Gábor.

NŐSTÉNY OROSZLÁN, ROMÁNKORI BRONZSZOBROCSKA A N. MUZEUMBAN.

(Két harmad nagyság.)

KÜLÖNFÉLÉK.

RÓNAY JÁCZINT a nagyhirű főpap ez évi április 17-én fejezte be dics-
teljes életét. Szakunknak leginkább az emberi őskort érintő része foglalkoztatta
a boldogultat még benczés pap korában, ez volt kedvencz tudománya a szám-
űzetésben és a mikor hazájába visszatért, akadémiai székfoglalóját is e szakba
vágó érdekes tanulmánynyal foglalta el. Az archæologiai bizottság sietett őt
tagjai közé fölvenni és bár másfél-évtizede hogy utoljára vett részt működésében,
mindenkor kegyelettel őrizte nevét tagjai lajstromában. — *Pauer Jánost* a könyv-
kedvelő fejevári püspököt ez évi május hó 15-én 75 éves korában vesztettük el.
Ő is évtizedek hosszú során át volt akadémiánknak tagja és a székesfehérvári
kir. sírboltról valamint a magyar koronáról írt tanulmányainál fogva igényt
tarthatott az archæologiai bizottsági tagságra, melyre régi érdemeinél fogva mind-
végig meg lőn választva. Áldott legyen emlékü! Nyugodjanak békén!

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT háromévi működéséről
(1886—1888) számot ad második évkönyvében, melyet Dr. Szendrei János társ.
titkár szerkesztett. Ezúttal is követi a társulat kegyeletes szokását, hogy az elhunyt
jeleseit képekben és emlékbeszédekben megörökíti. A jelen kötetben Ipolyi és
b. Nyáry Albert képét kapjuk, Ipolyiról Czobor Béla, b. Nyáry Albertről Majláth
Béla írt meleg hangon, kegyeletes emlékezést. Ipolyi életirója azzal kívánta
kegyeletes célját emelni, hogy Ipolyi gyűjteményében lévő modern műtárgyak
képeivel szakította meg emelkedett beszédje folyamatát. Régi abroszvégek és
párnahéjmustrák valamint egy régi niellós kereszt képei mint jellemző minták
fogalmat adnak a gyűjtő előszeretetének tárgyairól. Régi minták után készült a
bronzurna, melyben a boldogult szívét eltemették és becsületére válik az utánzónak,
hogy helyes stílistikus érzékkel tudta a korszerű formát és diszítványeket meg-
válogatni és talán csak a helyet nem választotta meg egészen jól, a hol sikerült
műipari alkotását közzétette.

A két emlékbeszéd után következnek : az évi jelentések, a számadás a társulat
vagyonai forgalmáról, a társulati alapszabályok, a tagdíjfizetésekről való sorozatos
áttekintés, végül a kötetnek függeléke van, mely Dr. Forster Gyulától ered és
igen becses. Ez szól az ingó műemlékekre vonatkozó törvényes szabályokról és
rendeletekről s így előkészíti az utat egy magyar lelettörvény megalkotására,
mire igen nagy szükségünk volna.

Hpl.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT a folyó évben május hó 7-én tartotta ez évben negyedik ülését. Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak: dr. Hampel József, dr. Czobor Béla osztály elnökök, dr. Fröhlich Róbert előadó, dr. Kammerer Ernő, Zsigmondy Gusztáv, dr. Boncz Ödön választmányi tagok, dr. Tergina Gyula, dr. Szombathy Ignác, Szumrák Pál, Milecz János tanár, Czanyuga József pénztárnok, dr. Ziehen Gyula és 15 más hallgató.

Az első rendkívül érdekes előadást *Gaul Károly* tanár mint fölkért vendég tartotta, bemutatván a nemzeti muzeumban levő somodori római kori kocsi töredékeit s azokból pontos és szép rajzokban rekonstruálván az egész kocsi szerkezetét. Előadása folyamán a római kocsikkal és alkatrészeikkel behatóan foglalkozott. Értekezését rajzok kíséretében e füzet legelején kapják olvasóink.

A második fölolvast dr. *Komáromy András* tartotta. Báthory István országbíró ingóságairól, illetőleg azokról 1603-ban kelt végrendeletéről. A nagybecsű végrendeleti okmány, a többek közt megemlékezik az ecsedi várban elhelyezve lévő gazdag egyházi öltönyökről és fölszerelésekről, a régi egyházi szertartásos és hártára írott könyvekre nézve meghagyja, hogy azok szétvágassanak és a tanuló gyermekek között kiosztassanak, hogy azokba könyveket köttessenek. Számos ötvösművet sorol föl, közöttük egyet, mely *Hunyady Jánosé* lett volna, rendelkezik továbbá még azon gyűrűről is, melyet *Báthory István* lengyel királytól kapott s melyet az a kenyérmezei ütközetben viselt; ő úgymond nem tartotta magát érdemesnek, hogy viselje, ám meglássa, úgymond, ki lesz reá méltó, hogy kezébe tegye.

Az egyik kupáról rendelkezvén, megemlíti, hogy azt az ő ötvöse mívelte, kinek nem volt egyik keze feje, hanem keztyűből csináltatott magának keze fejét s úgy dolgozott.

Végül *Bella Lajos* tanár értekezését olvasta fel a társulati titkár a legújabb sopronyi leletekről. A leletek egy része bemutatott. Ezt is folyóiratunkban veszik tagtársaink.

Ezután titkár tette meg havi jelentését, bemutatván első sorban a társulat épen megjelent évkönyvét, mely az 1886—1888 évekre szól. Tagtársaink a folyó évi tagdíj fejében kapják.

Jelenti továbbá, hogy augusztus havában a Bécsben ülésező őstörténelmi és anthropologiai Congressus tagjai Budapestre is le fognak jönni. A választmány ennél fogva meghatalmazza az elnökséget, hogy miután a nyári szünetek beállván, szeptember haváig ülés már nem lesz, saját hatáskörében tegye meg a szükséges intézkedéseket a társulat képviseltetése, illetőleg a vendégek fogadására nézve.

Majd a tagválasztás ejtetik meg, melynek folyamán az *Alsófehérmegyei történelmi régészeti és természettudományi egyesület* Gyulafehérvárrt (ajánlja Hampel József), *Tichlt János* miniszteri titkár Budapesten (ajánlja Szalay Péter), *Flesch Tivadar* Budapesten, (ajánlja a titkár), *Pete Janka* urhölgy, Hetes, (ajánlja Darnay Kálmán) és Pollák Manó műépítész Budapesten, (ajánlja Szumrák Pál) tagokul megválasztatnak.

Végül a pénztárnok havi kimutatása olvastatott fel, melyet e füzet borítékán közlünk. Miután elnök ezen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Czobor Bélát és dr. Fröhlich Róbertet kérte fel, az ülés véget ért. *Dr. Szendrei János* titkár.

AZ AKAD. ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁG EGY ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL, 1888/9. áprilistól áprilisig, adván számot a m. tud. Akadémia nagygyűlésén, kiemeli, hogy az elmúlt évben súlyos csapás érte: előadója dr. Henszlmann Imre hosszantartó betegség után, múlt évi december hó 5-dikén meghalt. Ez volt azon pangás szomorú oka, mely legutóbb a bizottság működésében beállott.

Az egész évben csak háromszor jött össze a Bizottság; ülése volt 1888. évi december 10-dikén, a mikor megválasztotta jelen előadóját; második ülésében december 15-dikén megválasztotta külső tagjának dr. Fröhlich Róbert tanárt és dr. Szendrei János min. fogalmazót; harmadik ülése volt ez évi április hó 12-ikén, melyen folyó ügyeket intézett el a Bizottság.

Javadalmából a Bizottság az elmúlt évben is úgy, mint a megelőző három esztendőben, hozzájárult a Budapesten és Párisban megjelenő díszműhöz «Az ötvösművesség remekei Magyarországon», mely ez idő szerint mindkét kiadásban teljesen befejezve előttünk fekszik. A nagy munka hazánk régi ötvösségét a világirodalomban díszesen képviseli. E díszmunkára adott költség miatt szünetelt egy darabig az Arch. Bizottság egyik kiadványa: az «Arch. Közlemények», mely a legközelebbi akadémiai évben ismét megindul.

A Bizottsági javadalom tetemes részét igénybe vette a bizottság ötfüzetes folyóirata: az Arch. Értesítő. Utolsó jelentésünk óta megjelent az új folyam VIII. kötetéből a 2., 3., 4. és 5. füzet s a IX. kötetből megjelent február 15-dikén az első füzet.

E füzetek ismét arról tanúskodnak, hogy a szerkesztő iparkodott ez irodalmi központ köré gyűjteni a hazai szakértőket és szakírókat. Az elmúlt évben is több mint negyven hazai író működött közre, száznál több közleménynyel és különös gond volt arra fordítva, hogy a szaktudománynak lehetőleg minden ága jusson érvényre. A hazai műemlékek bemutatását rendszerint sikerült rajzok és műmellékletek kísérték, melyeknek köszönhető, hogy e folyóirat a külföldi irodalomban is számbavett jelentőségre emelkedett. A jelzett öt füzet félszáznál több képes táblát és száznál több szövegbe rakott ábrát közölt.

A folyóiratban 1888. évi áprilistól 1889. februárius közepéig a következő fontosabb czikkek jelentek meg:

I. Őskor. Bella Lajos. A Sopron melletti Purgstall prähistorikus földvára és sírhalmairól. Fenichel Sámuel. A sz.-újfalusi és paczalkai katlansírokról. Kubinyi Miklós. A komjáthnai bronzlelet. Dr. Kuzsinszky Bálint. Délvidéki és erdélyi múzeumok. Lehóczky Tivadar. A Borsán és Hetében talált bronz régiségek — továbbá sztánfalvai és árdánházai bronz kardok. Mihálik József. A rohácskai őstelep; őskori telep Liptómegyében; őskori telepek a Vág mentén. München Sándor. A mahalfalvai Hradiskóról. Rakovszky Ferencz. Nyitramegyei ásatások. Dr. Szendrei János. Csoma József régiséggyűjteménye. Szentmártoni Darnay Kálmán. Újabb kutatások Sümegh vidékén. Téglás Gábor. Rézkori tárgyak az erdélyi medencze területén. — Kő buzogányok az erdélyi medencze területén. — Hátszegvidéki aranyleletek. Téglás István. A kolozsvári bronzlelet. Dr. Vásárhelyi Imre. A gyermekeli bronzlelet. Wosinszky Mór. A kölesdi őstelep. — A Sirès-féle nagyfontosságú munkának a spanyolországi kő- és fémkorról bíráló ismertetése. *II. Ókor.* Bella Lajos. Három római emlékkő. Dr. Fröhlich Róbert.

Két római mértföldmutató kő, adalék Pannonia helyrajzához; bírálat Hübner Emil római fölírtatánáról; Bötticher Die Akropolis von Athen ismertetése. Dr. Kuzsinszky Bálint. Az aquincumi mithraeum; az aquincumi Medea-szobor. Masner Károly. Ezüst sisak a n. múzeumban. Dr. Sötér Ágost. A mosonmegyei római leletekről. Dr. Ziehen Gyula. Salonai sírláda a n. múzeumban; Medea-szobor a n. múzeumban. *III. Középkor.* Adám Iván Románkori pálos épületmaradvány Bakony-Szent-Jakabon. Dr. Ballagi Aladár. Magyar tárgyú emlékek Orosz- és Lengyelországban. Csoma-Csergheő. A Perényiek középkori síremlékei. — Sirokay László síremléke. Dudás Gyula. A zentai régi romokról. Hampel József. Ötvösművek Nagy Lajos korából és az erdélyi ötvös-iskola. Első közlemény. Dr. Henszlmann Imre. Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. Miskovszky Viktor. Két régi síremlék a kassai dómban; felső vidéki műemlékek. B. Orbán Balázs. Dézs városa régi emlékei. *IV. Újkor.* Csontos János. Mátyás és Beatrix arc képei a Corvin-codexekben, három közlemény. Ebenhöch Ferencz. A győri ó-flandriai kárpit. Dr. Fejérfataky László. Brassó városának régi számadáskönyvei 1503—1526. Miskovszky Viktor Régi városi ürmérczék; régi mőszakokról. Dr. Pulszky Károly. A győri alakos kárpit. Dr. Réthy László. Az úgynevezett hűn-székely írás. Dr. Thallóczy Lajos. Az Ujlakyak síremlékei. *V. Heraldika.* Dr. Bojničič. A Gara-féle síremlék Zágrábban. Csergheő Geiza. Garay Radosláv sírkőve; a régi magyar heraldikáról; családi czímerék régi hazai ötvösműveken. Dr. Tagányi Károly. Garay Radosláv sírkövérol. Azonkívül könyvismertetések, bírálatok, különfélek és könyvészet. Végül szomorú kötelessége a Bizottságnak jelenteni, hogy dr. Henszlmann Imre előadón kívül három érdemes tagját veszttette el az elmúlt évben: Paúr Ivánt, Rómer F. Ferenczet és legújabbban Rónay Jácintot.

AZ ÉREM- ÉS RÉGISÉGOSZTÁLY az 1889. januárius—márcziusi évnegyedben. I. *Gyapodás.* Alpárról a Zalán nevű dombról Farkas Sándor úr küldött obsidianeszközöket, csízolt kőrégiségeket, agancs- és csonttárgyakat és agyagkészítményeket. Veszprém- és Győrmegyéből való 38 db. őskori csízolt kőszerszámot szereztünk egy győri gyűjtő szívessége útján. B. Lipthay Béla szokatlan idomú kővésőt ajándékozott. Békás-Megyerről származó őskori rézvésőt szereztünk. A római gyűjtemény szerzeménye egy Apollo (Sol) bronzszoborból való részlet; megvan az arc s a nyak, találták az új országház építésénél, hivatalos küldemény az építésre felügyelő bizottságtól. Két római bélyeges téglát Gyulafehérvárról ajándékozott dr. Reiner Zsigmond. Apró rómaikori bronz díszítményeket ajándékozott Vetter őrnagy Komáromból. B. Steiger Albert saját fölügyelete alatt fölátott, (valószínűleg) népvándorlási dombból előkerült cseréptöredéket ajándékozott a n. múzeumnak. A lelhely Szeplencz-Ujfalu Nyitra m. Egy népvándorláskori arany-gyűrűt szereztünk Vinkovczéről.

Komárom-Szemerén rendezett múzeumi ásatás kora középkori csekély sírmaradványokat eredményezett. Románkori bronztárgyaink gyűjteménye két darabbal gyapodott. Egyik Uzdról került, durván idomított hollót ábrázól, mely dombormű módjára valami alapra volt rakva, talán templom ajtajáról származó díszítmény volt (ábráját lásd 271. l.). A másik darab érdekesebb, nőstény

oroszlánt ábrázol, kerek szobrocska, de jobb hosszoldalán üres, úgy hogy ezt az oldalát háttér fődhetette (ábráját lásd 278. l.).

Fegyvertárunkat Pogány Károly orsz. képviselő úr vasbuzogánynyal és vasbárdal gyarapította, özv. Dániel Lászlóné pedig egy XVII. századi gerezdes bottal, mely a családi hagyomány szerint a Dániel család alapítójától, Dux Dámiántól származik.

Kincstárunk számára csak egy kancsót, egy billikomot, és egy csészét birtunk szerezni. A födeles kancsó fölirata szerint Liszt Margité volt 1670-ben, a billikomon az 1681-ik évszám és Szentpétery címere látható ; az ezüstcsésze azon XVI—XVII. századi keleti csészek közé tartozik, melyek a török hódoltság korából valók.

Végül kaptunk ajándékba egy óntáblát 1789-ből, melyre a keresztyenlet van belevésve. Az itt említett régiségek beszerzésére költöttünk egészben 248 frt 50 krnyi összeget, az ajándékba nyert tárgyak értéke 35 frt 50 kr-ra tehető.

Az *éremgyűjtemény* számára 15 adakozótól egészben 37 db. érmet kaptunk ajándékba, legbecsesebb 9 db. tallér, melyet a tizsasassi éremleletből engedett kiválasztani és ideajándékozott B. Bolza József. Jelentékenyebb a vételek eredménye, melyekkel az éremgyűjteménynek magyar csoportját és a szomszédos országok éremosztályát ez évnegyedben ki lehetett egészíteni. Az így szerzett érmek darabszáma 183-ra megyen. Részben éremgyűjteményekből, részben leletekből származnak, ú. m. az urszádi, a beczei és nagyszebeni éremleletekből. Az éremgyűjtemény érdekében utalványozott összeg az elmúlt három hónapban 458 frt 73 kr. volt, míg az ajándékul nyert érmek értéke 26 frt 42 kr-ra tehető.

Már ez évnegyedben éltünk az új múzeumi szabályzat azon határozatával, hogy az érték nélküli tárgyakat nem kell ajándékul elfogadni. Ez magyarázza az ajándékok és adakozók számának a múltéhoz képest jelentékeny apadását.

A *sakkönyvtár* gyarapodása volt 40 mű 56 kötetben, szakfolyóirat járt az első évnegyedben 31 db. A könyvtárra költöttünk 327 frt 86 krt, könyvkötésekre pedig 126 frt 50 krt ; mindkét tételben múlt évi tartozások törlesztése is foglaltatik, valamint benne van az idei folyóiratok egész évfolyamára szóló előfizetés.

II. *Fölszerelés.* Az osztály köztárlati szekrényeire, valamint a dolgozó termek szekrényeire már a múlt évben új, Doseféle zárat rendeltünk ; a megrendelt zárat összes száma — db., ezekből az utolsók ez évnegyedben készültek el és így e címen 365 frt 40 krt utalványoztunk.

A régiségtári új dolgozó szoba berendezése két szükséges butorral gyarapodott, egy íróasztallal az újonnan kinevezendő segédőr számára, és egy asztal-szekrénnyel, a jelentékenyebb teriméjű és súlyosabb illusztrált művek számára, melyeket nem lehet a sakkönyvtárban elhelyezni.

Az új dolgozó szobában fölállítottunk két polczos szekrényt a folyóiratok újonnan érkezett füzetei számára, melyek az osztályt látogató szakembereknek a helyszínén folyton szabad rendelkezésükre állanak és e szobákban adtunk helyt az osztályban dolgozó rajzolóknak számára, hogy a munkájában lévő tárgyakat ne kelljen rajzolás végett a dolgozó szobából eltávolítani.

III. *Tudományos és kezelési eredmények.* Kötelességem lévén arról gondoskodni, hogy az érem- és régiségtár mint tudományos intézet is mennél nagyobb hasznot

hajtson, arra törekszem folytonosan, hogy az osztályban rendelkezésünkre álló csekély számú munkatársak működését az intézet körén kívül álló szakemberek segítségével pótoljam ki. Azért esetről-esetre egyes speciális emlékcsoportok tudományos feldolgozására ahhoz értő szakemberek közreműködését iparkodom megnyerni. Örömmel jelenthetem, hogy az elmúlt időszakban több oldalról nyertünk ily rendkívüli támogatást. Dr. *Fröhlich Róbert* tanár úr római fölíratos emlékeinket tanulmányozta és írta le újra; munkája boldogult elődöm Rómernek 1873-ban a múzeumi fölíratokról megjelent művének kiegészítése lesz. Dr. *Ziehen Gyula* úr Frankfurt a M.-beli archæologus a n. múzeum antik domborműveit tanulmányozta, és tanulmányait nálunk az Arch. Értesítőben kezdte közzétenni, ezután pedig Bécsben az «Arch. epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn» című folyóiratban is fogja német nyelven kiadni. Kérésemre Dr. *Loczka* úr a n. múzeum vegyészje szíves volt az osztályban őrzött præhistorikus bronzemlékeket vegyi vizsgálat alá venni, és eddig már huszonöt jelentékenyebb darabot vizsgált meg; vizsgálatai eredményeit legközelebb az akadémia kiadványaiban fogja közzétenni.

Egy más problema, mely évek óta volt napi renden, az általunk az utóbbi évtizedben összegyűjtött római kocsik alkatrészeinek összeállítása közeledik megoldása felé. Még a múlt évi decemberben megkértem Gaul Károly tanár urat, hogy ezen leginkább technikai kérdéssel foglalkozzék és ő szívesen reá állván kérésemre, az egyik négykerekű római kocsi rajzbeli helyreállítása teljesen sikerült.*

Mindezen általunk megindított kutatások eredményei a legközelebbi időben fognak szakirodalmunkban és közvetve az európai szakirodalomban érvényesülni.

Az utóbbi évnegyedben múzeumi emlékekről több említésre méltó tudományos értekezés jelent meg, így: a gyermeli bronzleletről, a n. múzeum Medea-szobráról, a n. múzeum ezüstsisakjáról a pestencz-újfalusi és tiszasassi éremleletről jelentek meg cikkek az Arch. Értesítőben. Azonkívül az osztrák-magyar monarchiáról készülő nagy munkában a régiségtár érdekes leletei szolgáltak az alföld régiségei illusztrálására. Ezen nyilvános, szorosán tudományos működésünkön kívül, kötelességünknek ismertük hazánkfiainak és külföldieknek, kik hozzánk fordultak szakunk és osztályunk körébe vágó fölvilágosításokkal szolgálni.

Hazánkfiái közül ez utóbbi évnegyedben Köves Mór, Szirmay Antal, Thúry Gyula, Zala György művész urak és Alszeghy operai főrendező úr vették igénybe osztályunknak azt a részét, melyet szokás kicsinyelni, t. i. a fegyvertárt.

Másoknak kérésükre éremgyűjteményünkben lenyomatokkal szolgáltunk. Levelezés útján szakügyekben 38 magyar és 15 külföldi egyénnel és múzeummal voltam ez utóbbi három hónap alatt érintkezésben.

Jelentékenyebb külföldi tudósok közül csak kettő kereste föl a téli idényben osztályunkat. Lessing a berlini iparművészeti múzeum igazgatója kivált közép- és újabbkori régiségeink gazdag osztályait, míg Rhode az ismeretes érmész éremgyűjteményünk római csoportjában Aurelianus érmeit tanulmányozta.

Számos esetben, legtöbbször az osztály gyarapítása szempontjából beküldött vagy bemutatott éremgyűjteményeket kellett áttekintenünk, részben lajstromozni:

* Lásd e füzet első értekezését.

az elmúlt évnegyedben ily tanulmányok céljából közel 6000 db régi érem fordult meg kezünkben. A szakkönyvtárból házonkívüli használatra 89 művetadtunk kölcsön 17 szakembernek. A látogatók száma 29 nyitás alkalmával 20531 volt.

A teendők ellátásában velem közreműködő tisztviselők közül Dr. Réthy László segédőr beiktatta az éremtári naplóba az új éremtári szerzeményeket, lajstromozott két éremleletet, melynek darabszáma 1481 volt, segédkezett nyolcz esetben éremvételeknél és becsléseknél és az éremtári naplónak 1846-tól 1877-ig folyó részének elkülönítésével a közös osztálynaplóból foglalkozott. Dr. Pósta Béla segédőr a régiségtári növedék naplóba iktatásával foglalkozott, vezette a letétnaplót, esetről-esetre közreműködött a folyó ügyek elintézésénél és fönmaradt idejében az osztály naplójának az 1825. és 1846-ik évekre terjedő korszakának pótlásával foglalkozott.

Végül Dr. Kuzsinszky Bálint kezelte a szakkönyvtárt, vitte az ügyiratok elintézésének formai részét és fönmaradt idejét a nagytétényi éremlelet földolgozásának szentelte.

Hampel József.

Budapest, 1889 április 1-én.

A FELSŐMAGYARORSZÁGI MUZEUMEGYLET Kassán, a városháza dísztermében f. é. május 19-én tartotta közgyűlését. Dessewffy Sándor apátkanonok, elnök, hazafias érzületre, áldozatkészégre buzdító szép beszéddel megnyitottnak nyilvánítván a gyűlést, dr. Stöhr Antal titkár olvasta fel saját és Maurer Rezső pénztárnok jelentését. Kitűnik ezekből, hogy az egylet összes alaptőkéje jelenleg 11,473 frt 78 kr. tehát a mult évi szaporodásra esik 3819 frt 35 kr. — Az alapító tagok száma növekedett 23-mal, az évi két frtos pártolóké 12-vel, a muzeumi ajándéktárgyak 334 darabbal. Meghalt kilencz tag. Az évi rendes bevétel volt a tavalyi maradékkal együtt 992 frt 05 kr, a kiadás 786 frt 34 kr. az 1889-ik évre átvendő positiv maradvék tehát 205 frt 71 kr. — A mult közgyűlés óta volt hét választmányi ülés, melyekben a folyó ügyeken kívül különösen a Henszlmann-féle hagyaték átvétele, a dr. Vámbéry Ármin felolvasásának rendezése, de különösen a muzeum-építés kérdéseit tárgyalattak. A Henszlmann hagyaték márczius 13-án érkezett meg 18 ládában, melyek a hely absolut hiánya miatt egyelőre felbontatlanul, a muzeumi szobortárban, tehát egészen biztos helyen tétettek le. A választmány Kassa városához folyamodott a helyiség kibővítése és a muzeumi igazgató lakásának évi 100 frt bére elengedéseért; s ezt a városi bizottság nagylelkűleg teljesítette is, az előbbit pedig a lehetőség szerint megígérte. — A muzeum építés ügye, a hely vitás kérdését és építési módozatokat illetőleg, az e célra kiküldött bizottsághoz utasított. — Radisics Jenő orsz. m. iparművészeti muzeum igazgatónak azon kérelme, melyet a kassai dóm régi ajtókopogtatójának és egy olasz eredetű sőtartó-forma edénynek galvanoplastikai lemásolhatása iránt levélileg fejezett ki az elnöknel, — engedélyeztetett. — Tiszteletbeli tagokul választattak: gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter, dr. Czobor Béla a műemlékek országos bizottságának előadója, és dr. Vámbéry Ármin egyetemi tanár. Ezekután Myskovszky Victor olvasta fel nagy figyelemmel hallgatott emlékbeszédét Henszlmann Imre fölött, — mire a közgyűlés véget ért.

s. a.

ŐSRÉGÉSZETI GYÜLEKEZETEK. Ez évben három helyütt lesznek jelentékenyebb prähistorikus gyűlések. *Bécsben* augusztus 3—11-ig a német-országi anthropologiai és az osztrák anthropologiai társulat együtt fognak gyűlésezni és ezúttal Budapestre is szándékoznak lerándulni. — Augusztus 20-ikán *Párisban* a nemzetközi ősrégészeti X. congressus kezdi meg üléseit. — *Heidelbergben* a német orvosok és természettudósok tartják meg szeptember 17—23-ig összejövetelüket és ezúttal külön néprajzi és anthropologiai osztályt alkotnak.

x.

LAKBERENDEZÉSEK TÁRLATA 1890-ben. A Magyar Iparművészeti Társulat elhatározta, hogy Mátyás király halálának négyszázados évfordulója alkalmából az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeummal szövetkezve Budapesten, 1890-ben oly tárlatot rendez, mely föltűnteti a művészi iparok legutóbbi ötszáz éves fejlődését.

A tárlaton a művészeteket pártoló nagy király emléke iránti kegyelet kifejezést nyerne a gyűjtemény által, mely a reá és a korára vonatkozó úgy a hazában, mint a hazán kívül őrzött tárgyakat foglalná magában, s körüle mintegy középpont körül csoportosulnának a XIII. századtól a mostani század elejéig terjedő időn belül a művészet különféle korszakainak megfelelő lakberendezések. A mely korból pedig világi használatú emlékek híjában lakberendezést egybe állítani nem lehetne, ama kornak, így például a XIII. századnak művészi iparát egyházi tárgyak kápolnaberendezés keretében tüntetnék föl.

Az általánosságban megállapított terv szerint a tárlat a következő részekből állana:

1. A XIII. századból: kápolna. 2. A XIV. és XV. századból: *a)* kápolna, *b)* fegyverterem, *c)* terem (könyvtár). 3. A XVI. századból: *a)* olasz vagy angol ebédlő, *b)* német szoba. 4. A XVII. századból: *a)* magyar főúri konyha, *b)* magyar főúri szoba, *c)* XIV. Lajos ízlésű francia szoba, *d)* kastélykápolna. 5. A XVIII. század első feléből: *a)* XV. Lajos ízlésű francia szoba, *b)* terem, *c)* hálószoba. 6. A XVIII. század második feléből (1760—1790-ig): XVI. Lajos ízlésű szoba. 7. Az 1790-től 1815-ig terjedő időből: *a)* terem, *b)* hálószoba. 8. Török, arab szoba és görög keleti kápolna.

Ekként a tárlat kiterjedne az iparművészet egészére s annak termékeit nem szakok, hanem használatuk szerint elrendezve tüntetné föl, tehát a művészetet s egyuttal annak gyakorlati alkalmazását a művelt emberi társadalom életében mutatná be.

E felfogásból indulva ki és e cél által vezettetve, a tárlat az elrendezésre, az egyes korszakokban divott ízlésnek és a művészetnek összhatására fekteti a fő súlyt, s hogy ezt elérje és teljessé tegye, a berendezések egyes részei, eredeti és egykorú emlékek híjában, hű utánzatokkal fognak pótoltatni. Az összhatás az első cél, e mellett a tárgyak hiteles eredetisége csak második sorban bír érvénnyel, mindazáltal óhajtható, hogy minél nagyobb számmal legyenek eredeti, kivált pedig magyarországi tárgyak.

A tárlat körébe esnek tehát a művészi iparnak a fönt részletezett korszakokba illő összes termékei, legyenek azok akár régiek, akár újak, akár utánzatok, és akár Magyarországon, akár külföldön készültek, de megkívántatik, hogy

a saját koruk művészetét minél hűbben és jellemzetesebben tüntessék fel, s hogy gyakorlati használatra alkalmasak legyenek.

A tárlat 1890-ik évi április havában fog megnyilni és tart ugyanaz év október haváig.

RÉGÉSZETI KIRÁNDULÁS TOLNAMEGYÉBE. Gr. Apponyi Sándor meghívása következtében az országos rég. társulat elnökének vezérlete alatt folyó évi május 20-án a társulat néhány választmányi tagja lerándult Tolnamegyébe, hogy megsejmeljék a lengyeli sánczot és a hanti római erődítést. Mindkét helyen Wosinszky Mór volt a vezető, kinek neve a lengyeli óriási őstelep fölasatásáról közzétett műve óta a régészeti irodalomban közismeretű. A buzgó szaktársnak köszönhető legújabbban a hanti római tábor megállapítása, melyben e kirándulás alkalmával ásatás is volt. Lengyelen a kirándulók a tudományszerető gróf kastélyában tanulmányozták a vidékről, leginkább a lengyeli sánczról nagy gonddal összegyűjtött őskori régiségek gyűjteményét és bámulták a kitűnő szakértelemmel megalkotott és folyton tervszerűen fejlesztett könyvtárt és rézmetszetgyűjteményt.

y.

PUCHÓ VIDÉKI ŐSLELETEK (Trencsén megyében). Puchó földesura b. Hœnning O'Carrol úr, a felső Vág völgyének nyugoti oldalán a puchói várhegyen és az azt környező vidéken érdekes őskori leleteket kutatott föl, melyekről addig, míg a szorgalmas buvár gondos megfigyelésein alapuló jelentését rajzok kíséretében közzéteendí, a báró szívességéből némi előzetes értesítést adhatunk olvasóinknak.

A leletek főhelye a puchói mészsíkla fõsíkja. Leggazdagabbak a leletek a sziklának azon oldalán, mely Puchó mezőváros felé áll; itt mintegy 10 méter mélységű földrakás takarja a sziklát és e helyütt a kutató báró több ízben rendezett sikeres ásatásokat. Az ásatás folytán előtűnt egy 170 vastagságú fal-kerítés, mely egymásra halmozva faragatlan kőtömbökből áll; a hézagok kavicsokkal erős urnatöredékekkel és állatok csontjaival vannak kitöltve, e csontok is többnyire meg vannak csonkítva. A fallal bekerített tér aránylag igen keskeny; hossza három méter, szélessége harmadfél méter. A bekerített tér egyik végén olvasztó műhelyről tanuskodó maradványok tüntek elé, a tűzhely kéménye magán a falon vezetett által, mely azon a részen vörösre volt égetve. A tűzhely táján egy bronz nyílcsúcs és egy bronz fibula került elé. Az ásatások folytatása e környéken egy méternyi mélységen túl is tömördek állatcsontot és cserepeket eredményeztek. A nyugoti rövidebb fal mellett u. n. szövő súlyok egész sora tűnt elé, épúgy akadtak orsolyagombok s egynéhány agyag karika.

A falkerítésen belül lefelé haladva még 270 méternyi mélységben is kétségtelen jelek tanúskodtak arról, hogy az egész helyiség belseje és teteje egykor leégett úgy, hogy törmelék, hamu és hulladék töltötte ki a tér java részét.

Ezen mélységben néhány nagyobb, durván korong nélkül idomított cserép urna tűnt elé, mellette egyebek közt vas penge s egy Trajanus-féle ezüst érem. A falon belüli térben az ásatást egészben 45 méter mélységig vitték és ez ásatásnál még tíz vas nyílhegy került elé, bronz tárgy már nem akadt, de sok nagy állatfog, sok állatcsont és cserép, legmélyebben egy medvefog, melynek tövén furási kísérletet lehetett észlelni; 35 méteren túl ércz tárgy már nem volt és a cserép is gyérült. E helyütt indult meg az idei ásatás.

A faltértől keletre és délkeletre három falazott tér akadt, melyet egy méternyi ástak föl. Ezekben ismét agyag edények és cserepek kerültek színre, köztük szürkék, vörösek és feketék igen finoman gyúrt agyagból, azonkívül állatcsontok, csontból faragott billikom töredékei, egy kis bronz fibula, mely bordás levelet ábrázol, síma bronz karika és öt kisebb-nagyobb lapos gyűrű, vasból való két kulcs, egy sarkantyú és egy finomabb gyűrű.

A szikla délkeleti szélén a fõszikla és 10 méternyi tőle különváló alacsonyabb szikla között csak 05 méternyi mélységű termő réteget és az alatta lévő agyagot

0,75 méternyire vizsgálták. Az eredmény volt egy nagy kőalapács két oldalán csiszolt lappal feketésszürke kőzetből, két véső ugyanazon kőnemből és négy graphitos agyag karika, továbbá voltak szarvasagancsból hasított lándzsák vagy nyílcsúcsok, csont árák, vésők, kések, négy métermázsa cserép, két vas fibula gyöngygyel díszítve, tekerceses tűjú vas fibula, edény füle, három alabárd és kasza végéről való töredék.

A szikla délnyugoti lejtőjén vastag humusréteget ástak föl s alatta diluviumi lösz; ez utóbbiban tömérdek agancsot találtak, a termőrétegből pedig a következő tárgyak kerültek elő. Örlőkövek, graphitos karikák és korongok, nagy állatok széjjel hasított vagy eltört csontjai, egy darabka bronz tárgy ismeretlen rendeltetésű, tömérdek cseréptöredék; a humus legfelső rétegében vas ágyúgolyó, két nyílcsúc és egy sajátzerű idomú vas lándzsa. Látni való, hogy a puchói sziklán majd minden kor és művelődés, a rómaiak sem véve ki, hagyta hátra maradványait. A lelkes báró folytatni fogja kutatásait és ásatásait.

Szintén báró Hœnning tulajdonában van egy Puchó vidékéről Oroszlánkő-Mikusóczról való bronzlelet: ebben volt 35 db karperecz síma, csavart vagy rovátkolt huzalból, két egész s egy agyag bögre töredéke, három bronz sarló markolatba való szelvénynyel, egy félrecsavart gombostű rovátkolt fejjel és a gomb alatt rovátkolt nyéllel, apró gombostű, újra való karika kettős sodronyból, hengerded gyűrű 10 hajlású és tekercekben végződő, háromélű nyílcsúc (skytha) cf. Bronzatlas (xxviii. 13.) csüngő dísz, hét osztályú karika két csüngővel, kisebb karika rajta lánczon csüngő hét karikával, apró vésőcske, gyöngy, kétkaru csákány rosszul öntött középrése, négy dupla korongú fibula, a sodronyok külső hajlásai rovátkosak, két kis sodrony. Szintén a puchói szikla közeléből, Vézskáról van a gyűjteményben 3 db 3,4 cm. hosszú sodronyos korongú fibula, nyolcz kisebb egy végű nagy 11,5 cm. átm. koronggal, egy vonalas díszű karperecz közeljáró végekkel és egy bronz henger vastag sodronyból, mindkét végén sodronyos koronggal zárva; hossza 12,5 cm.

x. y.

LIPTÓMEGYE ŐSKORI TELEPEI címén megjelent egy különnyomat a magyarországi Kárpátgyűjtemény XVI. évkönyvéből, írta Mihalik József. A két füzet értéke abban az összeállításban van, melyet szerző az eddig ismeretes liptómegyei őskori telepekről készített; egészben harminczhatot ismertet. Ez áttekintés azért becses, mert szerző lehető részletességgel szól minden egyes lelőhelyről, adja a leletek leírását és közli az irodalmat. Legtöbb érdeme volt Liptómegye föl kutatása tekintetében Majláth Bélának és ezért legtöbbször ő reá hivatkozik a szorgalmas szerző; azonban van a megyében több oly őskori telep is, melyeket legelőször Mihalik kutatott föl. Reméljük, hogy a buzgó kutató ezentúl is époly sikerrel fogja tanulmányait folytatni mint eddig. *ab.*

A TELL EL-AMARNÁBAN lelt ékiratos táblák egyike, mely körülbelül 1500-ból való Kr. előtt, Alásiya királyának levelét tartalmazza III. Amenhotep egyiptomi fejedelemhez. Békét kíván neki és üdvözlétét küldi s egyúttal öt bronz edényt, a minőket Egyiptomban nem készítenek. A negyedik szakaszban azt javasolja, hogy küldessék vissza az egyiptomi követ az ő saját követjével és igéri, hogy bármi bronz tárgyakat kíván, el fognak neki küldetni. A táblákat közli E. A. Wallis Budge a Proceedings of the society of biblical archæology x. kötet. 566. lapon 1888.

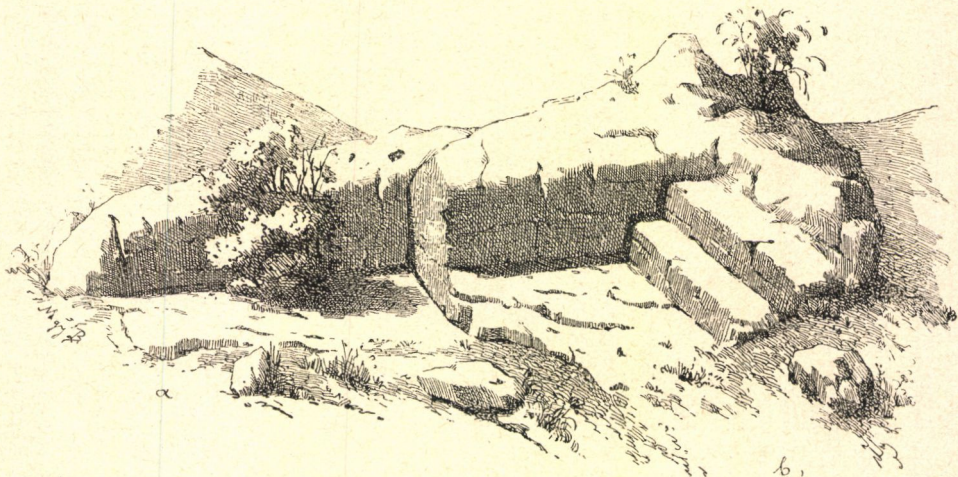
RÓMAI KŐBÁNYÁSZAT A TORDAI HASADÉK KELETI TORKOLATA FELETT.

Dacia ásványkincsei mellett gondos kihasználás alá vették Róma telepesei az építészeti és szobrászati célokra használható kőzeteket is. Az egyes castrumok, kisebb községek, elszórt mezei lakok, hadászati építmények romjaiból napfényre került ásványos anyagok szorgos megtekintése közben arra a meggyőződésre jutunk: hogy a közönségesebb építő anyagot a leginkább kezök ügyébe esett helyekről, olykor patakok hömpölyeiből, görkövekből válogatták össze. A hol azonban a természet könnyen idomítható és szállítható kőzeteket bocsátott rendelkezésre: ott alig mulaszták el a kedvező alkalom felhasználását s a szobrászati tárgyak, emlékművek, a házak küszöbféléi, szegletkövek, valamint a külső díszítési részletek mindenesetre faragó mester kezéből kerültek ki. Minden jelentékenyebb helység közelében, a hol a geológiai viszonyok ebbeli törekvésüket meg nem hiusíták, rendszeres kőfejtést űztek s a jobbminőségű anyagot, például a hunyadmegyei Bukova márványát, a dévai trachytot, az aranyi augit-andesitet, a kőboldogfalvi mészmárgát napi járóföldre értékesítették. Hunyadmegye területén különös virágzásnak örvendett a kőbányászat, miután a provincia eme vidéke távol esett a határszéli villongások nyugtalanításaitól: a közép Marosvölgy középületeihez innen szállíták úgy látszik nemcsak, a foglalás kezdetén, de később is a szobrászati alakítás alá került anyagot.

A provincia változatos építészeti kellékeiben képviselt sokféle helyi bányának kevés nyomát öröklötte át korunk. Kisebb bányáuregeket a hosszú idő is képes vala elegyengetni; a hozzá férhetőbb bányákat pedig az utókor építészeti forgatták ki eredeti alakjukból. Így a Gyulafehérvár környékén bizton feltételezhető többrendbeli kőfejtés kiderítéséhez, bár a kőzetek előfordulási helyét nagyjában ismerem: édes kevés reménységgel kecsegtethetjük magunkat, miután e környéken a középkor egyházi építészete úgy látszik felemészté az egykori bányaromokat.

Annál hálásabb köszönettel kell fogadnom dr. Torma Károly egyetemi tanár úr szivességét, midőn a Torda közelében általa kutatásai közben észlelt kőbányákra kegyeskedett figyelmemet irányítani. Annyival hálásabban emelhetem ki elkötelező jóságát, mert Hunyadmegyén kívül

aligha mutatkozik még valahol terjedelemben és kitűnő megtartottságban tanulságosabb példája a római lapidariusok tevékenységének. A sértetlen átöröklődésnek a bánya helyzeti fekvése különösen kedvezett, mennyiben a *Torda hasadék* keleti kapuzatától *Szind* falunak irányuló hegyhátra az újabb építkezőknek nem kelle elfáradniok, mikor Torda tözsomszédságában a római város romjaiban oly gazdag bányát találtak, melynek annyi század lefolyása alatt se birtak teljesen végire járni. Különben is a közlekedési hálózat is *Szind* és *Koppánd* alkalmas építőköveit tette hozzáférhetőbbé, míg a római bányához Pálffy Károly igazgató collegámmal Tordáról egy kis esőzés után üres kocsiban is alig tudtunk eljutni, annyira megnehezedett a lankás lejtőre rakódó gazdag humusréteg, az ott viruló rétek és dús vetések emez éltető eleme. Az általajt harmadkori rétegek képezik s ezek quarcz-conglomentumból álló

1. RAJZ. RÉSZLET A TORDAI HASADÉKNÁL LÁTHATÓ RÓMAI KŐBÁNYÁBÓL.

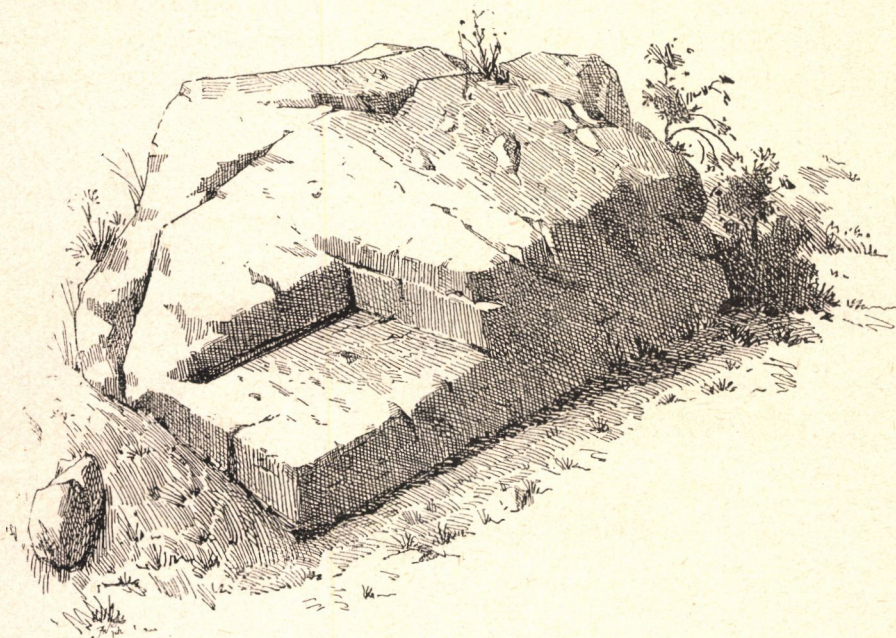
márgás padjai épen a «Torda hasadék» kijárójához telepedett malmok felett, egész a felszínre hatolnak s ott önálló tömzsöket, sziklákat képeznek.

A római kőfejtők ezeket vették munkába s mindjárt bevezetésül egy mintaszerű műhely vonja magára figyelmünket (1. rajz). A rajzon* a-val megkülönböztetett 10 m. hosszú hat fala most is másfél méterre magaslik most is fel. Felső szélét leegyengette az idők viszontagsága; alsó felén a vésetek párhuzamos barázdáit szépen megkülönböztethetjük. Ettől 0.8 met. elébb rug a második s még teljesebben fenmaradt «műhely» (2. rajz). Hátfala 4 méter hosszú s ugyanolyan szélesre szökell elő az oldalfal, mely a lefejtés technikai miveletét ritka tökélylyel illusztrálja.

* A szép rajzokat Nagy Béla tordai tanár úr szives közreműködésének köszönhetem.

Ime a

Kelet-Nyugat csapással s $20-35^\circ$ -nyi déli düléssel bíró pados elválású rétegeket lépcsőzetesen fejtették! E négyszögletű műhelyek azt bizonyítják, hogy a munkások apróbb rajokban végezték teendőjüket, mint az a sóbányákban napjainkig észlelhető s mint az minden más bányavállalatnál szintén gyakorlatban van. A lépcsős padot ékelővel aláverték, mely műveletre Cohausen Römische Steinbrüche auf dem Felsberg an der Bergstrasse etc. cz. műve 9., 11., 14., 15. rajzaiban Mannheim mellől szép analogáikat látunk. Ez ékelés nyomát itt is lesz alkalam alább bemutatni; de az «aláverés» stadiuma fájdalom a sok érdekes részlet dacára sehol nem mutatkozik.

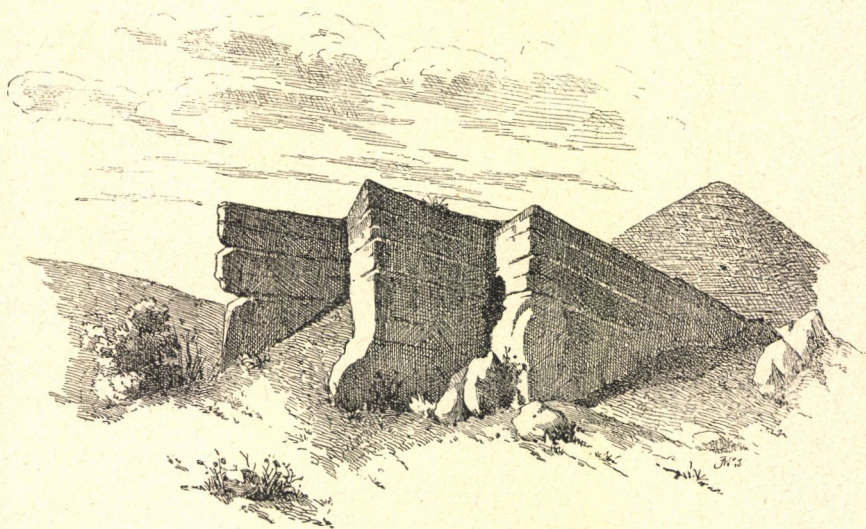
2. RAJZ. RÉSZLET A TORDAI HASADÉK KIJÁRATA FELETT LÉVŐ KŐBÁNYÁBÓL.

A négyszögre alakított műhelyek quarczozos márgapadjait a kezdet első szakából nem kevésbé világosan szemlélhetjük a rajzon, mely az előbbtől fennebb néhány méterrel következő bányát mutatja. Odáig egy azonban vésett lépcsőzetet kell érintünk.

Mindezeket túlszárnyalja precisitásban a «Vágott kő» néven valamivel fennebb ismeretes bányamaradvány. A kőzet magasabb helyzeténél s a dülési szög emelkedése következtében jelentékenyen nagyobb magasságban vala feltárható. Épen azért itt a műszaki eljárást is módosíták s a mint a 3. rajzon keletről s 4. rajzon nyugatról világosan kivehető, a műhelyeket szögletre hajtották s concentricusan vágták le a szép pados elválást mutató sziklatömsöt. A kőzet minőségileg is legjobb e helyen; a quarczszemek elaprósodnak s a durva márgát felette könny-

nyen lehet formálni. A potaissai feliratos emlékek túlnyomó része ilyen minőségű s *Várfalván* is alkalmazva találjuk ezt a pompás kőzetet.

A délre néző homlokzaton 30—50 cm. hosszúságú véső barázdák sorakoznak, üdeségükkel alig mutatva a feletük elviharzott másfél ezredév hatását. Különösen megkapja figyelmünket egy köralakú véset a legkülső falon, melynek függőleges átmérője 1.7 m. vízszintes pedig 1.5 m. A belső szögletben egy vésővel kivájt üreget találunk, mely a nyugati homlokvésetben (4. rajz) még teljesebben felismerhető. Alább lesz alkalmam egy második üregesítésről megemlékezni s az ilyeneket valószínűleg eszköz- és eleségtárnak szánták a munkások. sőt hirtelen keletkezett zivatar s más légköri jelenség idején szintén ide vonulhattak. Odább

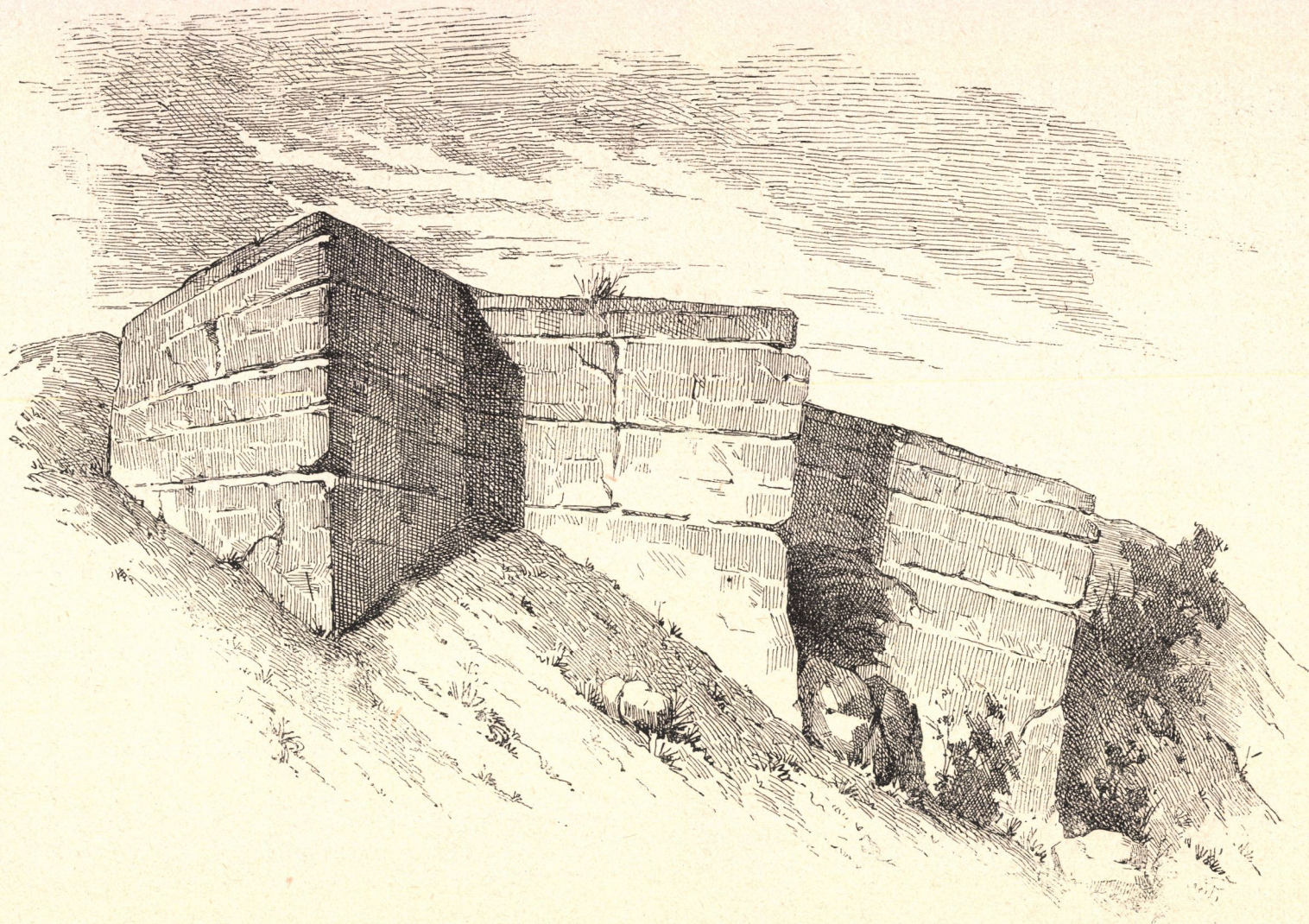
3. RAJZ.

A TORDAI HASADÉK FELETT LEVŐ RÓMAI KŐBÁNYA (VÁGOTT KŐ) KELETI LÁTKÉPE.

30 cm. magas, 15 cm. homlok- és 26 cm. alapszélességgel bíró ékelési rés érdemel felemlítést. Ilyeneket az elválási vonalba sorjába kivájva utóbb vas- és faékekkel eszközölték a felfeszítést.

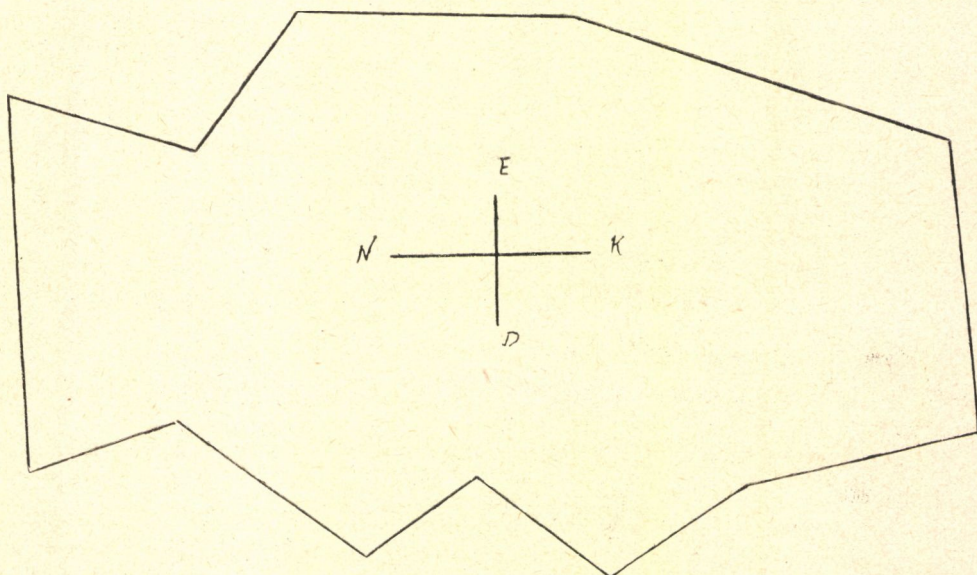
Mint a két ellenkező oldalnézetből észrevehető, a kőzet természetes elválása felettébb megkönnyíté a leválasztást, egyuttal a település minősége a különféle méreteket már eleve szabályozá. Így a felső sorban fél méter vastag hasábokat nyertek s csak a hosszúsági elosztást kelle kiszabniok. Alább a vastagság növekszik s a basisban 1.2 méternyi hatalmas monolithek kínálkoztak.

Közepén 6.5 méterre magaslik fel a bányafal s az eredeti magasság a feltöltés ide számításával térhetett el csupán. A keleti szárnyon 3.1, a nyugaton 3.5 méter magasságot találtam. A három munkahely közül a keleti (első) 6.5 m. beesési s 4.6 m. kihaladó oldalfalat mutat. A má-

4. RAJZ. A «VÁGOTT KŐ» NYUGATI LÁTKÉPE A TORDAI HASADÉK KIJÁRATÁNÁL.

sodiknál a beesés 8 méter, a kihajlás 4·7 méter. A harmadik 12·3 méter fallal záródik s azután ismét keletre fordul 6·2 méter beesési s 5·7 méter kihajlási falat képezve. Majd 6 m. és 13 méter visszahajló egyenessel kiindulási pontunkhoz vezet vissza. Felmenve a 12 oldalú sokszöggé (5. rajz) alakított sziklatömszre, azon éjszakra lépcsősen leválasztva találjuk a rétegeket (6. rajz) Észak-nyugatra 6 méter keskeny sikátor választja el az imént bejárt bányát egy újabb, de sokkal kisebb bányahelytől. Egyáltalán itt egy olyan ellipsist idézett elé a kívülről központ felé irányított kőfejtés, melynek kelet-nyugatra mért átmérője 8·0 méter s az ellenkező fél is ennyi lehet. Kereken körül apró dombokként válnak ki a bányahatárok s az egésznek magjaként az imént bemutatott «Vágott kő» csoportja tekinthető.

5. RAJZ. A «VÁGOTT KŐ» NEVŰ BÁNYA ALAPRAJZA.

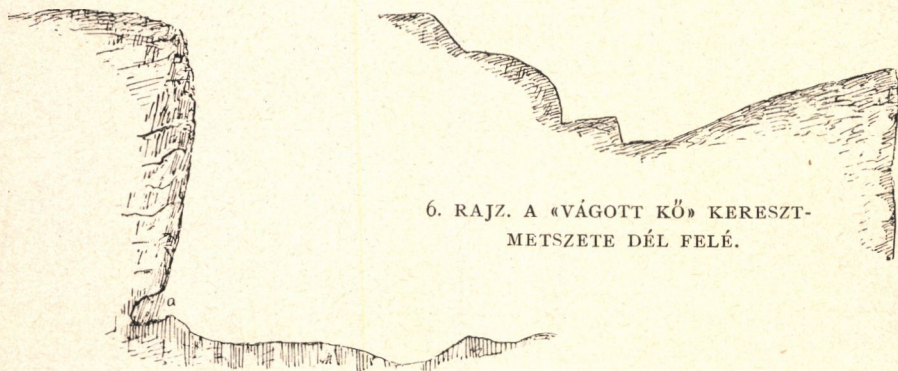
Igazán nehezünkre esett e pontról eltávozni ; de balra a Torda hasadék patakjához (Hezsdát-peterdi patak) beszolgáló árok meredekjén az időközben fejünk fölé tornyosult felhők daczára részletes megtekinteni valók vártak. Ott a kőzet durva conglomeratumba megy át s mázsányi quarcz-gömbök vegyülnek bele. Szobrászati művet nem készíthettek innen ; de annál tartósabb építőanyag kínálkozott itt. A lefejtés 5 méter magasságban történt s fokozatosan befelé haladva a munkások fejük felett természetes ernyőt nyertek (7. rajz.) Ilyenformát jegyeztem volt fel a bukovai* római márványbányából is. A bányafalban alant kis odut vájtak a munkások s annak falában valószínűleg eszközeik számára egy alig 25 cm. magas, 15 cm. széles ivezetes vakablakot találunk.

* Archaeologiai Közlemények 1886 évf.

Még ezzel se értük végét a rómaiak bányászati tevékenységének, mert a Sejka nevű tető alatt éjszak és éjszakkélet felé Szindig haladó mezei úttól balra a hegygerincben minduntalan apró mélyedések jelzik, hogy ott is megtalálták az értékesíthető anyagot.

E hosszú körded, majd egyszerű árokhoz hasonló egy méternyi mélyedések szélességi, hosszúsági méretést kezdetben szorgalmasan jegyezgetni kezdtem; de látva, hogy minden rendszer nélkül a kőzet minőségéhez alkalmazkodva, jártak el itt a munkások: közlésükkel nem terhelem a t. olvasót.

A kőbányászat Szindnél se érte végét s Koppándig elkísérhetjük,

7. RAJZ. FÜGGŐLEGES METSZET A TORDA HASADÉKRA NÉZŐ BÁNYAFALRÓL. *a.*, KIS BARLANGSZERŰ ÜREG.

hol a vízvezétek kútfejét szintén bányászatilag eléállított kőmedencze képezi.

Még csak annyit kívánok felemlíteni, hogy a Mészkőn alul beszakadó *Atól* pataknak a bányák közelébe eső Sósút nevű forrásánál s különösen a Torda felé leszolgáló s ott az Aranyossal egyesülő *Párde* pataknak szintén ide fenn eső forrásától ki a *Szűkedomb* gerinczéig Orbán Balázs is római és barbar cserepeket, téglákat észlelt, melyek a bányamunkások egykori lakóhelyeiből származhatnak.*

A bányatermékek nagysági méreteit Cohausen manheimi példáján elindulva számtalan faragványon fűzhetnők tovább; legyen elég azonban ismételnem, hogy különösen Várfalva és Torda képezék az ide való termelés értékesítési helyeit.

Téglás Gábor.

* A Székelyföld leírása. Orbán Balázs Pest 1871. V. kötet.

ANTIK MYTHOLOGIAI DOMBORMŰVEK A NEMZETI MÚZEUMBAN.

Az istenek emlékeiből Zeus mythusain kezdjük a sort,¹ melyek közül kettővel találkozunk a múzeumi emlékeken. Ismeretes, hogy Leda és Ganymedes az antik fölfogás szerint mily szoros összeköttetésben állnak; mindkettő azt az erkölcsi problémát képviseli, mely Pseudo-Lukianos Amores-eiben modern érzésünk szerint annyira visszataszító kifejezést talál. A műtörténelem tanúsága szerint művészi előállításuk párhuzamosan szigorúbb felfogásból mindig szabadabb, végre szép, de rendkívül realistikus tárgyalásra ment át. A két mythos mint sokszor, itt is, a n. múzeum emlékein együttesen van ábrázolva.

1. és 2. sz. ábránk két dombormű, mely anyagra, kivitelre és mértékei szerint összetartozik (márvány; hosszuk 38, magasságuk 72 (60) cm., vastagsága 18 cm.). A vörös színű háttérnek mindkettőn világos nyomai maradtak, a mi figyelemre méltó, mert a római birodalom tartományai-ban, provinciális emlékeken gyakran találkozunk színes háttérrel. Lehet-séges, hogy ez a két dombormű együvé tartozik avval a két emlékekkel, melyeket már korábban ismerttettem.²

Valószínűleg közösen egy sírládát díszítettek. A Leda dombormű már ismeretes Maionica leírásából, ki az Ennsi Leda-relief ismertetése alkalmával a n. múzeum emlékét is röviden tárgyalta.³

Leda jobbra fordult arczczal szemközt áll; jobb keze a felső testéről lecsúszott ruháját tartja, míg felemelt balja a hatyú nyakához nyúl; az állat hatoldalú czippuson áll, fejét és jobb lábát Leda felé nyújtva. Nem értheték egyet Maionicával, ha ezen motivumot a berlini Leda domborművel hasonlítja össze, a melyen a hatyú a leány czombjára helyezi egyik lábát. Az élénk fölfogású berlini compositióban semmi sincs az itteni előállítás unalmasságából, a berlini emléken a hatalmas

¹ A hősmondákra vonatkozó emlékekről szoltam Arch. Ért. 1889. 154—162. II.

² Idézett helyen 4. és 5. ábra.

³ Maionica Arch.-epigr. Mittheil. II. 162. A Leda s Ganymedes emlékekről v. ő. a következő dolgozatokat: Jahn Archæolog. Beiträge 1—45. II. és Overbeck Kunst-mythologie II. köt. számos hozzájött emlékeket illetőleg v. ő. Roscher nagy szótárát Ganym. szó alatt; a Leda czikk még nem jelent meg e szótárban. L. Baumeister czikkeit is. Egy további Leda ábrázolással a Múzeum egy római lámpáján találkozunk. Ezenkívül tartása által Ledára emlékeztet a fentebb említett vácsi Perseus kőnek jobb oldallapján álló nőalak; minthogy igen rossz állapotban maradt ránk, biztos meghatározást nem adhatunk; mégis már valószínűbbnek tartom, hogy paizst tartó nővel van dolgunk, kinek ábrázolására művészünket talán az indította, hogy szemei előtt lebegett a Medusa megöletésénél, máskülönben előforduló paizst tartó Athene istennő.

I. ZEUS ÉS LEDA.

isten már nagyon közel van győzelméhez. Ellenben az itt bemutatott hattyú tehetetlen, merev tartásában minden másra vall inkább mint Zeusra, és Ledája is oly ügyetlenül áll e művészetlenül kifejezett habozásában, mintha ő róla írta volna Jahn finoman jellemző szavait, melyeket a pompeji falképről mondott: * ,sie hat den Schwan freilich beim Halse gefasst, aber sie sieht ihn so schmachkend an, dass es sehr zweifelhaft erscheint, ob sie ihn nicht vielmehr ihrem Kusse nähern will.'

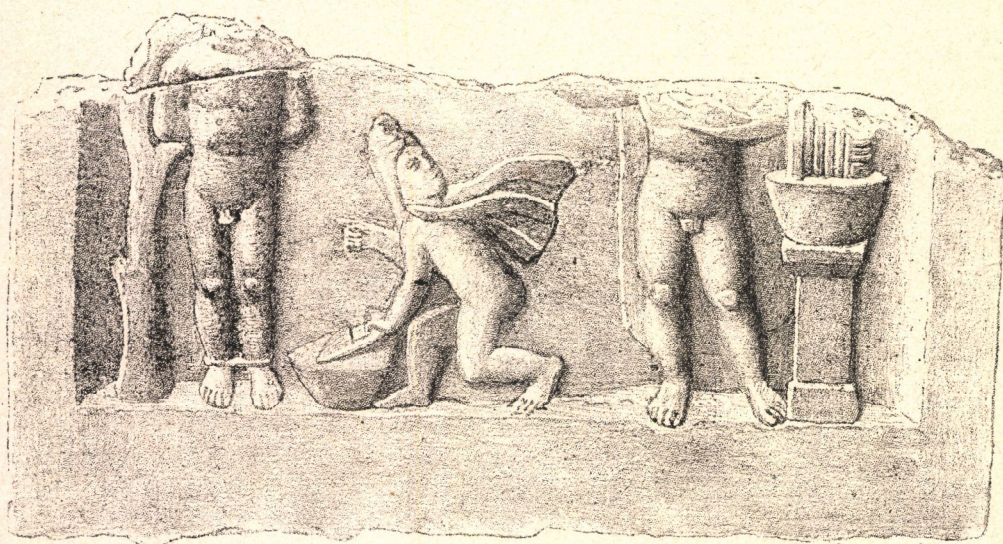
2. A SAS ÉS GANYMEDES.

Sokkal sikerültebb a másik, Ganymedest ábrázoló relief, melynek legfelsőbb része, fájdalom, letört. Művészünk az esemény forduló pontját választotta. Ganymedes épen most vette észre a sast s félénken emeli jobbját ellensége felé, míg bal kezében a lagobolont tartja. A sas már megragadta körmeivel a fiút s a rákövetkező perczben fel fogja emelni, hogy az Olymposra vigye. Bátran mondhatjuk, hogy Leochares híres compositióját sem kivéve, e dombormű a plastikai, különösen a dom-

* A 10. lapon.

ború szobrászat törvényeinek legmegfelelőbb ábrázolását mutatja be. Overbeck két osztályra osztja a Ganymedes emlékeket; az egyikhez tartoznak azok, melyek magát az elrablást ábrázolják, a másik az elrablást megelőző jeleneteket tüntetik föl. A budapesti dombormű épen e két osztály közti határon áll és drámai élénkséggel hat.

Apollo mythusából ugyanazon jelenet, t. i. Marsyas büntetése, két múzeumi emléken ismétlődik. Az egyik a híres szegzárdi sírláda jobb oldallapján van; a szakférfiak Kubinyi «Szegzárdi régiségek» című művéből ismerik, melynek 2. tábláján képét is látjuk. Tehát elég ha e compositiót röviden méltatjuk, a mit Kubinyi nem tett. A dombormű Marsyas büntetésének azon felfogását mutatja, melyet számos dombormű és szoborcsoporthól régóta ismerünk.* Valószínű, hogy mindezek vala-

3. APOLLO ÉS MARTYAS BÜNTETÉSE.

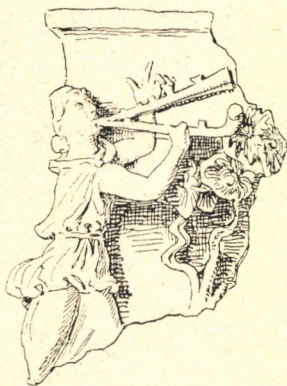
$\frac{1}{10}$

mely művész híres szobrászati compositiójának az utánzásai, minthogy a hellenistikus művészetben szobrászati művek domborműves, sőt festészeti reproductiója gyakori tünemény. A domborművek nagy sokaságában jelenetünket a képes sorozatba rendesen úgy találjuk beillesztve, hogy az a cyclus jobb végét képezi, a miért Apollo alakja a szomszédos zeneverseny jelenetéhez lett véve. A szegzárdi kép az egész sorból csak a büntetés jelenetét ábrázolja és ennél fogva Apollót zenélő tartásban látjuk.

Érdeemes a szegzárdi képpel a múzeum második Marsyas emlékét összehasonlítani, melyet 3. sz. ábránk mutat be. Ez egy aquincumi sír-

* V. ö. Helbig Untersuchungen über die campan. Wandmalerei 155. kk. I.: Friederichs-Wolters, Berliner Gipsabgüsse 1415. és 1414. sz. alatt; Baumeister v. Marsyas Michaelis Ann. 1858, 298 kk. I. tav. N.

láda jobboldalát képezi.* A sírláda rossz állapotban maradt ránk, de a domborműből elég van, hogy az egész jelenet képét rekonstruálhassuk. Ezúttal más typussal van dolgunk. Apollo itt nem ül, de áll, baljával kobzát mellette álló czölöpre támasztja, míg jobbát — talán a plectrummal — Marsyas felé nyújtja ki. Számos szobor ugyanezt vagy hasonló typust mutat, s ezért ezúttal is talán valamely szobornak domborműbe

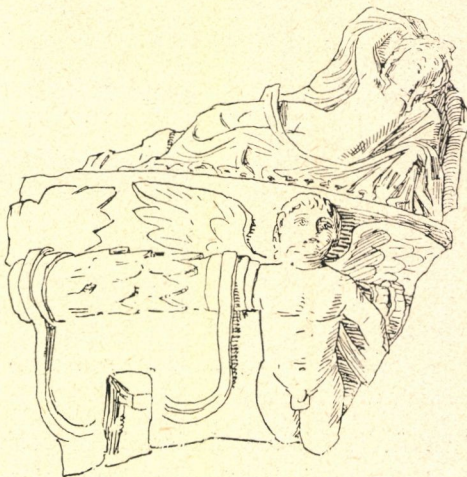
5.

6.

7.

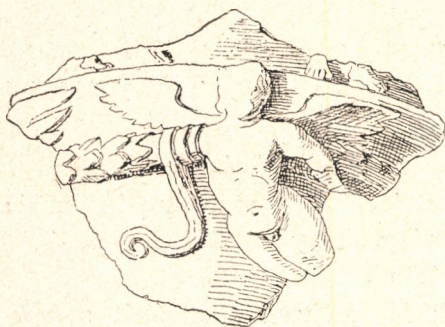
8.

való átvitelével van dolgunk. A köszörűs a szegzárdi reliefen Marsyas felé néz, mit a híres firenzei szobornál is úgy kell képzelünk; az aquincumi sírládán a szolga tekintete Apollóra irányul. Ez világos példája annak a szabadságnak, melylyel a régi műiparosok mintáikat felhasználták. Maga Marsyas itt nincs felakasztva, fa mellett áll összekötött lábakkal és hátrakötött kezekkel. Domborművünk durva provin-

* E sírláda jeleneteiről lásd az Arch. Ért. 1889. 162. lapján közölt ismertetésemet.

ciális készítmény és hogy minő naiv a mestere arra elég, hogy a chlamysra utaljunk, mely minden látható ok nélkül lebeg a köszörűs vállai körül. A két Marsyas-émlék nemsokára Overbeck nagy műmythologiai művében fogja megkapni az őket megillető helyet.*

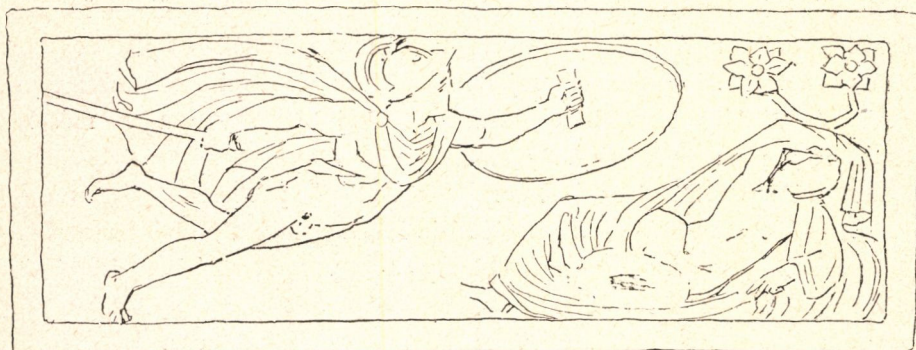
A görög istenek között még Dionysos mythusainak egyikével találkozunk a múzeum emlékein, avval, mely a boristen Ariadnehez Naxoson

9.

4.

10.

való megérkeztét ábrázolta, csak az kár, hogy belőle csak egy csonka-töredék maradt fenn. A töredék nagy márványedényből való, melynek alsó részét virágfüzérékkel tartó erosok foglalták el; az egyikét még a 4. sz. töredéken láthatjuk. A felső részben maga a mythologiai jelenet volt ábrázolva; reánk maradtak egy fuvolajátszó bacchánsnő (5. ábra), egy silen (? 6. ábra), Dionysos (? 7. ábra), végre az egyik főszemély: Ariadne (8. ábra).

* Fára kötött Marsyasnak egy további ábrázolása, melyet a múzeum kőtárában őriznek, modern szobor, melyről lehetségesnek tartom, hogy classikus minta befolyása alatt készült; legalább az általa követett typus a Cosimo dei Medici birtokában volt Marsyas gemmán is fordúl elő. Érdekes látni, miként néhány renaissance és később-kori martyrium ábrázolások is felakasztott Marsyas befolyása alatt készültek.

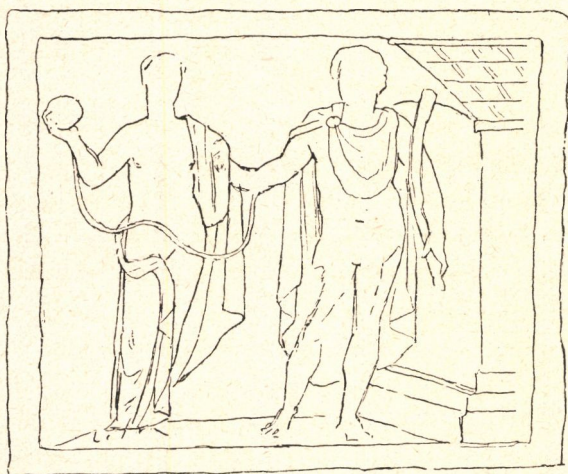
Az alvó Ariadne és a kíséretével közeledő Dionysos az ókori művészet gyakori ábrázolási tárgyai közé tartoznak. Általában ismeretes a híres vaticani szobor, melynek gypsmásolata a Múzeumban is van (173. sz.). Helbig, ki a campaniai falfestményekről írt művében az Ariadne emlékeket finom észrevételekkel kíséri,* azt tartja, hogy ez a jelenet a megfelelő festészeti típusnak szobrászati utánzása; híres remekmű volt, melynek befolyását az összes reánk maradt Ariadne emlékek, köztük a múzeumi töredékek is mutatják. Csekély változásokkal a típust más mythikus nőkre, sőt Hermaphroditosra is vitték át. Ily típusátvitel egy példájával lesz alkalmunk alább foglalkoznunk. A mi Ariadnénk az Ariadne-képek azon csoportjához tartozik, mely mesztelen felső testtel mutatja a hősnőt. E motívum azért tetszett a művészeknek, mivel a női test szépsége a ruházatból mint háttérből hatásosan emelkedik ki; de egy későbbi korra vall az a körülmény, hogy nem látta szükségesnek e mesztelenséget valamiképen indokolni.

Hátra van a múzeum egyik legérdekesebb emlékét szemügyre vennünk, mely római isten mythosát ábrázolja. A sírláda, melynek három ránk maradt domborműves lapját 11—13. sz. alatt mutatjuk be, közvetlenül Vácra került a múzeumba; de eredetileg valószínűleg Migazzi püspök korában Aquincumból vitték Vácra. Annak idején röviden említette s előlapját pontatlan rajzban közölték Kubinyi-Vahot «Magyarország és Erdély képekben» című munkájukban. Anyaga mészkő, hossza 194, 100; magassága 87 cm.

Az előlap ábrázolása (10. ábra) a következő: jobbra fele alvó nő fekszik — Rhea Silvia; jobb karját feje fölött pihenteti, felső teste mesztelen. Balról Mars isten lebegő chlamyssal gyors repülésben közeledik és már-már éri a földet; fején sisak, bal kezében paizs, jobbáiban lándzsa, melynek hegye mellén látszik. A jelenet színhelyét a fa jelzi, de ez annyira stylizált, hogy nem tudni, hogy a ficus ruminalis avagy Mars berkére kell-e gondolnunk. A dombormű kivitele vidéki munka, de nem mondható rossznak. Ismeretes mintán alapúl a mythos, melyet elénk állít, a legkésőbbi ókori mondák egyike, melyek a művészetnek tápot adtak. Helbig már említett jeles műve első fejezetében helyesen utalt arra, hogy a római mondakörrel foglalkozó művek ritkasága első sorban az akkori művészet csekély eredetiségéből magyarázható ki; és helyesen hozzászól, hogy a mi ezen késő ábrázolások között jó és sikerült, görög mondák ábrázolásai után van dolgozva, és ennek példájáépen Silvia alakjára is hivatkozik. Valóban csak a fentebb ábrázolt Ariadne töredéket kell összehasonlítani, hogy ezen észrevétel helyességét belássuk. A használt előminták szempontjából érdekes látni, hogy a különféle Silvia-

* Helbig Untersuchungen über die campanische Wandmalerei 252. kk. 1.; további szakirodalomra nézve I. Roscher szótár Ariadne szó alatt.

emlékek az alvó leány alakjában hasonló változatokat mutatnak, minőket az Ariadne emlékeknél is találunk.* A váci domborművön a meztelen felső testtel fekvő alak típusát látjuk. Hogy ez a motivum mennyire nincs összhangban Silvia papnői állásával nem is gondolt ama későkori művészet. Legfeltűnőbb a dolog a híres Ara Casali-n; hol a felső sorban Silvia félmeztelennek van ábrázolva, mint a római művész egyszerűen utánozta a görög Ariadnét. A második sorban mint vestalis papnő jelenik meg. Ezen sort a művésznak magának kellett megalkotnia. Semmi sem jellemezheti inkább ily későkori típusátvitel külsőségét mint a különbség a két előállítás között, melyről nem hiszem, a mit Wieseler róla mondott, hogy azt a művésznak valamely finom szándékára lehessen visszavezetni.

II.

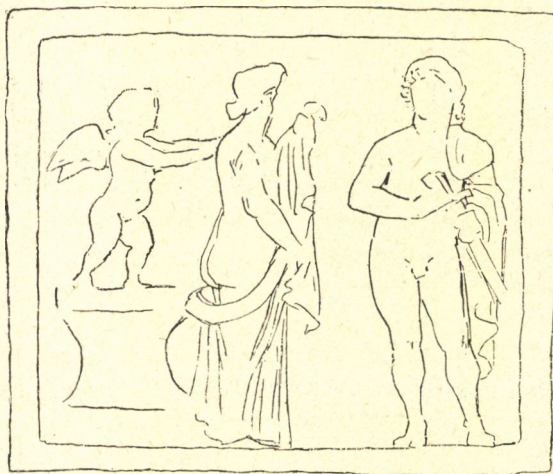
Mars egyik lábával ugyan már a földet érinti, de kétségtelen, hogy repül. Lessing Laokoon-jában** határozottan tagadta, hogy az ókori művészetben Mars repülő helyzetben volna ábrázolva. Már Herder is ellentmondott ebben Lessingnek. Blümmer Lessing Laokoon-jának legújabb magyarázója szintén ellenzi Lessing mondását és egy jegyzetben felsorolja a fennálló emlékeket, melyeken Mars repül. A váci dombormű mint újabb figyelemreméltó példa járul ezen emlékek sorához, és ez annál figyelemreméltóbb, mert oly határozott ferde tartásban való repülés mint a mi emlékünknön, még csak a bonni díszedényen ábrázoltatik Mars. Ellenben széptani szempontból Lessingnek kétségtelenül igaza van, bár indokolt Herdernek álláspontja, hogy a művészet különféle technikai s

* A Silvia-emlékeket illetőleg teljes összeállítás sajnos hiányzik. V. ö. Preller-Jordan Röm. Mythologie³ II. 347. Baumeister szótárát. — Wiesler, Die Ara Casali. — Ulrichs Bonner Jahrb. I. 45—55 l.; az általa ismertett bonni érczedény típusra nézve legközelebb áll a váci emlékünknő ábrázolásához. — Lessing, Laokoon, ed. Blümmer.

** A VII. fejezetben.

fajai között bizonyos különbséget kell tenni: apró gemmákon s a festészetben szárnyak nélkül repülő alakok nem oly zavarók, mivel az anyag természete a mozdulat statikai képtelenségét nem oly kirívóan tünteti fel. Nagy köemlékeken, minő p. o. a múzeumi, ily repülő alakok nyugtalanító hatást gyakorolnak és egy már hanyatlóban levő művészet ízlésére vallanak, mely ugyanezen mintákat úgy szobrászati mint festészeti ábrázolásokra használja fel és azt hiszi, hogy a mi az egyik technikában valamennyire tűrhető, a másokban is megengedhető.

Áttérve immár a váczi sírláda oldallapjaira a jobb oldallapon (11. ábra) két személyt találunk; balra Ariadné-t, ki meztelen felső testtel társával szemben állva egyik kezében gombolyagát tart; a fonal —

12.

Michalek úr helyes észrevétele szerint — világosan látható; a jobbra álló Theseus lagobolont hord; jobbra a háttérben a labirinthos látható. Az Ariadne-féle híres gombolyagátadást, melyet emlékünknön kétségtelenül fel kell ismernünk, festészeti ábrázolásokról, t. i. a salzburgi Theseus mozaik és két campaniai falfestményről (Helbig no. 1211. 1212) már régóta ismerjük. A váczi relief értéke abban rejlik, hogy — a mennyire én tudom — ezen jelenet szobrászati ábrázolását velünk legelőször ismerteti. Más mondakörbe tartozik a bal oldallapon ábrázolt jelenet (12. ábra): jobbra kezeiben kardot tartó meztelen férfi áll; egy leány felé fordul, ki félénken takarja ruházatával meztelen felső testét; mögötte oltáron Eros áll s gyakori motivum szerint* a habozó hajadont a férfi felé készíti. Menelaos és Helenára, gondolhatnánk, csakhogy — a mennyire én látom — sem párhuzamos emlék, sem biztos részlet nem igazolja ezen föltevést.

Ziehen.

* Egy Erost s női lábat ábrázoló töredék a múzeum kőtárában ugyanezen motívumra vonatkozik.

AZ APAHIDAI LELET.

Folyó 1889-ik év július 14-én délelőtt mintegy 10 órakor állított be hozzám Magyary Sándor apahidai haszonbérelő úr két cigány napszámos kíséretében, a kiknek egyikét már azelőtt ismertem volt, mivel az apahidai kavicsbányában lelt apró bronztöredékeket és cserepeket hozott volt hozzám, és a kinek a neve Lőrincz András. «Uram», mondá Magyary, «ezek a jó emberek valami régiségeket leltek, és ide hoztuk, hogy ha beválik, vegye meg a muzeum számára.» Ezzel a napszámos összefogott kötényéből elő vett egy fekete kancsót és letette előmbé az asztalra. A kancsót a kezembe vevén, és látván, hogy felületének mind a négy oldalán dombormű van, első pillanatra öntött vasra gondoltam, de levén a kantán egészen friss törés, a mely tiszta fehérségben tündöklött, azt kezdém nagyítóval vizsgálgatni, a mire Magyary úr mosolyogva azt mondá: «igen, kérem, ez tiszta ezüst, és van még egy», ezzel odaállította a második kantát, az elsőnek tökélyes hasonpárját, elérakta a kanták levált tömör ezüst füleit és az egyiknek letört szájparkányát, és aztán e szókkal: «de van még egyéb is» mosolyogva előmbé rakott egy sorozat kápráztató arany ékszert. Magamhoz térve első ámulatomból, kezdtem kérdezni, hogy e kincset hol lelték? «Apahidán a kavicsbányában» volt a válasz. A csak oláhul tudó napszámosokat apróra kikérdezve, a következőket tudtam meg tőlök.

Tegnapelőtt délután kavicsásás közben egyikünk csákánya belevágott egy kemény tárgyba, a melynek az oldalát be is törte; kifejtettük a tárgyat, ez a kanta volt, a melynek az oldala be van zúzva, a kitört darab szilakra ment, csupán egy nagyobbacska töredéket birtunk megkapni. Azután óvatosabban kutatva tovább egymásután kiszedtük az idehozott tárgyakat. Hija nincs, a mit kaptunk mind itt van.

Arra a kérdésemre, hogy nem voltak-e ezek a tárgyak valami edényben, azt mondták, hogy bizony akadtak ott nyomaira rozsdás vashoz szegzett fadaraboknak, és a mikor azt kérdeztem, hogy e nyomok nem koporsó nyomai-e, egyhanguan azt felelték, hogy biz az lehetett, mert csontok is voltak közte. Hát koponya? kérdém, az is volt, de azt nem hoztuk el, ismét betemettük. Tudják-e hova? igen is, tudjuk.

De hát tudják-e azt, hogy az ily leletet nem szabad eltitkolni. Erre Magyary úr kijelentette, hogy ő ezt tudta, és azért fel is jelentette a megyei hatóságnak.

Magyary úr tanácsára az egész leletet elvitték volt mindenenek előtt Szathmáry Elek helybeli aranyműves és ékszerész úrhoz, a ki a fémet megpróbálta és a leletet megbecsülte. Szathmáry úr becsüje az ő feljegyzése szerint a következő volt:

Az ezüst tárgyak összes sulya $255\frac{1}{4}$ lat, latjának fémértéke 1 frt 20 kr., régiségi becsértéke 10 frt.

Az arany tárgyak összes sulya $262\frac{1}{2}$ aransuly, aransulyának fémértéke 5 frt 60 kr., régiségi becsértéke 10 frt.

E szerint a lelet összes fémértéke tett 1776 frt 30 krt, a régiségi becsérték 5176 frtöt, együtt 6952 frt 30 krt.

Azonnal átláttam, hogy a leletet annál kevésbé szabad a kezemből kibocsátanom, mivel Szathmáry úr maga kinyilatkoztatta volt, hogy 6000 frtot ő rögtön megad érte. Alkudozásnak tehát nem volt helye, és miután azt is megtudtam, hogy a lelhely nem magántulajdonos birtokán, hanem a község területén van, megígérttem a 6952 frt 30 kr. kifizetését és a leletet azonnal lefoglaltam, oly kikötéssel, hogy kötelesek az eladó találók a koporsó-maradványokat, csontokat és a koponyát is behozni, a lelhelyen pedig tovább nem ásni, a míg ki nem megyek a lelet közelebbi körülményei felvételére.

Azonközben elterjedett volt a hire a leletnek, természetesen, legalább is tízszeresen nagyítva. A községi bíró, a papok, a kavicsbánya haszonbérletje, ennek munkavezetője mindmegannyian beleestek a kincsvágy és az irigység lázába. A kincs találóit valamennyien úgy tekintették, mint tolvajokat, a kik a kincs megtalálása szerencsáját tőlök elrabolták, s ennél fogva először is a négy nap-számost nem bocsátották többet oda, hogy a koponyát fölkeressék, hanem abból kiindulva, hogy a hol annyi kincs volt, ott még többnek is kell lenni, lázas sietéssel nekiestek a lelet helyének és rajta és környezetén oly vad turkálást vittek véghez, hogy a mikorra én kimehettem a hely színére, merőben lehetetlenné vált volt már bár csak a lelhelyet magát fekvése, iránya és mélysége szerint pontosan meghatározni. E turkálás közben még meggletek egy ékszertöredéket és egy gyűrűt, a melyet az első találók nem kaptak volt meg, de egyszersmind azt is kiderítették, hogy a sír, illetőleg a koporsó lelhelye nem lehetett mélyebben a föld színe alatt, mint legfőleg két méternyire, mivel alig egy-két centiméternyire alább ásva, már mindenünnen víz fakadt, holott a lelet még egészen száraz talajban feküdt volt. A hely maga egy mellékutczája a helységnek, a mely a temető keleti oldalán vonul végig.

Ennyi tudósítást birtam szerezni a lelet történelméből. Még összeszedtem egynehány töredéket a koporsóból és egy pár csontmaradványt. Ezzel be kellett érnem.

Maga a lelet, a mely ma már az erdélyi muzeum régiségtárában van, a következő tárgyakból áll:

1. Két, csaknem tökélyesen egyenlő ezüst kantából (1-ső és 2-ik tábla). E kancsók magassága 31 centiméter. Nagyon vékony falú edények ezek, s egyike se maradt meg egészen épen. Tömör füle mind a kettőnek le van válva, éppen úgy a fül tetején volt felálló gombos peczek, a mely csak egy példányban van meg, ez is csonka. Oka ennek, hogy e részek oly forrasztó anyaggal voltak oda forrasztva, a mely egészen elmállott. Meglehetős esetben négyszögű talpon, a melynek a magassága 19 milliméter, oldalhossza 8 centiméter, emelkedik fel a négyszögű alaprajzú edény fölfelé hasasodva, a míg mintegy $12\frac{1}{2}$ centiméter magasságban eléri legnagyobb öblösségét, a hol mindenik oldalának 12 centiméter az egyenes szélessége, innen összehúzódik egy hasonlóképen négyszögű átmenetű palaczkyszerű nyakba, a melynek a tetején egy 3 milliméter magasságú karimával szegélyezett négyszögű szájpárkány ül, a melynek egyik oldala közepén egy félköralakú csatorna van. Az egyiknek a szájpárkánya el van görbülve, és így alakja az ábrán igen jól látható; oldalhossza $8\frac{1}{2}$ centiméter; a másiké a kiemeléskor letört, és villaszerű kivágással veszi körül a szájcatorna karimáját, a mely-

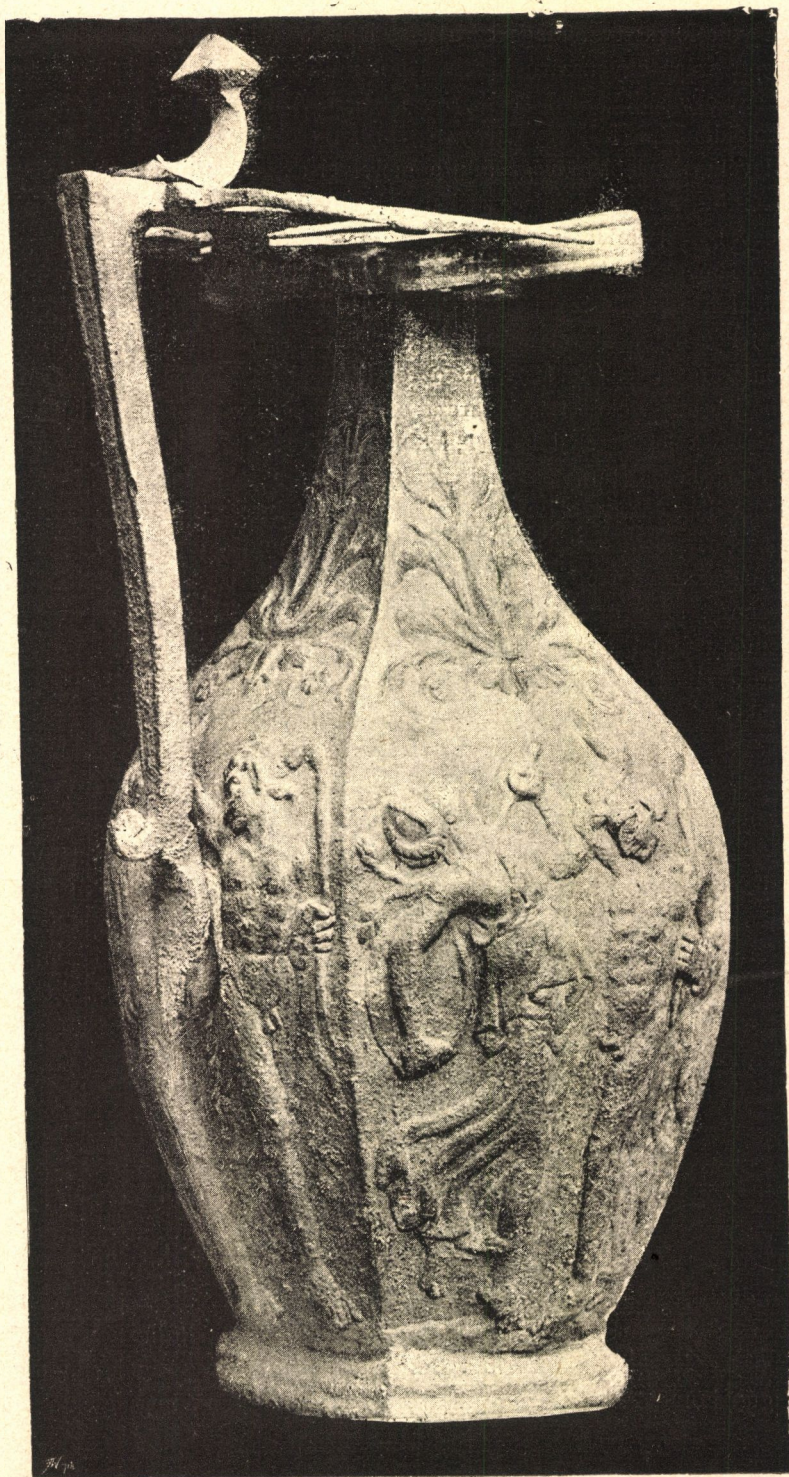
hez hozzá volt forrasztva. Maga ez a felső lapja a fülnek át van törve és egy kikarélyozott szárú egyenszárú háromszöget mutat, a melynek köríves karélyú száraihoz egy-egy sujtásszerű kacsaringó tapad. A háromszög csúcsához illeszkedik a tulajdonképi fül, egy négyszögű átmetszetű tömör ezüst rúd, a mely alól egy levélforma lapban végződik, a melylyel az edény oldala közepéhez volt forrasztva. Mind a négy oldala az edénynek domborművel ékes, ugyanis mindeniken egy borostyánlombkoszorús csaknem egészen meztelen férfialak görcsös és felül kissé meggömbült bottal a kezében és egy nagyon könnyű öltöztetű nőalak áll, két oldalon a nő hátrahajolva hátat fordít a férfinak, a ki kezét a feje felett kinyújtva feléje hajol, holott a harmadik oldalon szembe állanak egymással, a negyediken pedig a férfi fordít hátat az őt követni látszó nőnek és erősen megmarkolt botját maga előtt tartva, arcát visszafordítja a nő felé. A lábaik állásából és a ruhák lebegéséből látni lehet, hogy tánczot járnak, és az a meglehetősen nagy lapos kerek tárgy, a melyet a nő egyszer jobb hóna alatt, a másik oldalon bal vállán tart, alkalmasint nem egyéb, mint az a csörgő kézi dob, a mely a Bacchus papnők rendes jelvénye, és én hajlandó vagyok az egészet egy fauntól és egy bacchanstól járt bacchikus táncz négy fordulatának tekinteni.

A tánczot lejtő ez alakok felett mindenik oldalán egy-egy részarányos lombdiszitmény foglalja el az edényoldal fölfelé keskenyedő részét.

Mind a tánczoló alakok, mind a lombdiszitmények tisztán és művésziiesen vannak alakítva, holott a talpazat és a fül fogantyú rúdja meglehetősen kezdetleges. A legelső kérdés azonban, a melyre feleletet kerestem, az volt, hogy öntvény-e ez a két kanta vagy vert munka. A fémnek a töréseken látható szemcsés-jegeczes szövete és a forrasztás minden nyomának hiánya öntésre mutat, holott az edény fala vékonysága, a mely alig 2 milliméternyi, és az a körülmény, hogy az edény belsejében világosan megvannak a külső domboridomoknak tökélyesen megfelelő mélyedések, vert műre engednének következtetni. Mégis az anyag torha és törékeny volta öntés mellett szól, ha csak nem akarjuk feltenni, hogy az eredetileg hajlékony vert ezüst a föld alatt a kiállott vegyhatások következtében váltotta merev és törékeny szemcsés voltát, a mi nézetem szerint alig feltehető. A fülek azonban kétségtelenül vert ezüsből vannak.

A rendelkezésemre álló irodalomban ezekhez a kancsókhöz hasonló edényeket nem találók; némileg emlékeztet rá egy ezüst kancsó, a melyet a nemzeti múzeum régiségtárában láttam; de a fül formája tökélyesen ugyanaz, a mely az Athanarich vizigóth király kincséből származó arany kancsón, és némi változással az ugyanonnan való kétfülű aranycsészén látható.* Az edények ily idomú fülei tehát, úgy látszik, Athanarich korában (369—372 Kr. u.) divatoztak, a mi jogot ad e divat keletkezését jóval korábbra, mintegy a iv. század elejére tenni. Hogy aztán meddig maradt fenn, alig lehet meghatározni, különben is kényes dolog, ebből a lelet korára következtetni. Hiszen az ily drágaságok mindig túl élik a maguk korát. Annyit azonban még is merek állítani, hogy ezek a kanták

* Hottenroth, *Trachten der Völker*, I, 70. tábla, 29, 25. — Lindenschmit, *Handbuch d. deutschen Alterthumskunde* 1. Taf. XXXVI, 2. Taf. XXXVII, 3. a petreossai leletből.

ΑΠΑΗΔΑΙ ΛΕΛΕΤ. Ι. ΤΑΒΛΑ.

ΑΡΑΗΙΔΑΙ ΛΕΛΕΤ. ΙΙ. ΤΑΒΛΑ.

nem keresztény művész készítményei, holott a kivitel nem csak tiszta romlatlan műízlésről, hanem a tökély magas fokán álló műtani gyakorlottságról is tanúskodik. A művész, ha maga nem is volt római, de bizonyára római mestertől tanult, római mintát utánzott. Jól tudom, hogy a fémből dolgozó mesteremberek és művészek, tüzetesen az ötvösök, a germánoknál nem csak a nagyon korai őskorban már szerepelnek, hanem kiváló tiszteletben is állottak, sőt úgyszólván főképviselői a művészetnek, nem ritkán a tudománynak is; úton útfélen találkozunk velök már az ősnémet hit- és népregékben, hol csodaszépségű fegyvereket és ékszereket készítve, hol bölcs tanácsokat adva, és mindenütt nagy tiszteletben állva, a mi arra mutat, hogy nagy művészek lehettek; de azért még se bírom magammal elhitetni, hogy ezeket a kantákat német művész a maga saját eredeti feltalálása után készíthette volna. A pogány német ez esetben germán hitregéből szemelte volna ki a tárgyát; keresztény német abban a korban nem ábrázolt volna pogány hitregére vonatkozó jeleneteket. Ezért én ezeket a kantákat római, vagy legalább is római mintát utánzó vagy legalább is másoló készítményeknek tartom, és hajlandó vagyok készítésük korát inkább korábbra, mint későbbre tenni; hogy tulságba ne essem, a iv. század elejére teszem keletkezésöket.

Mostani állapotukban kívül belül egy csaknem fél milliméternyi fekete kéreg borítja. Még nem sikerült kiderítenem, hogy ez a kéreg arra mutat-e, hogy tűz hatásának voltak kitéve, vagy pedig onnan származik, hogy a sótartalmú talaj vegyhatása chlorezüst-réteggé változtatta az ezüst felszínét. Dr. Fabinyi Rudolf tanártársam éppen most foglalkozik e réteg vegytani vizsgálatával.

2. Az arany ékszerek közül első sorban emlitem azt a szalagcsokorszerű lemezdiszt, a mely a harmadik tábla közepét foglalja el, és a melyhez az alsó bal szegleten látható töredék kétségtelenül tartozik. Ez a dísz nagyon vékony aranylemez szalagból áll, a melynek a szélessége 18 és 25 milliméter közt változik. A szalag két réttű, felső és alsó lapjait vékony aranszegek foglalják egybe, a melyek hossza kétségtelenné teszi, hogy a két lemez közt egykor valami más anyag volt, alig ha nem vastag bőr, mert a szegecskék $7\frac{1}{2}$ milliméter hosszúak. A felső lemezzsalag széleit éppen úgy mint az első két vékony bordaalakra lapított aransodrony díszíti, a melyet ugyanazok a szegecskék foglaltak oda; a hol ez a dísz hiányzik, a szalagok szélén még látható lyukak mutatják, hogy ott is volt. Hogy ez az ékszer úgy, a mint most van előttünk, nem egész, világos, és én azt sejttem, hogy sokkal nagyobb volt; hová lett a hiányzó része, nem tudhatni; a lelet közt nem voltak. Az a kérdés keletkezik itt, hogy ez mi lehetett?

Az aranylemez vékonysága arról tanuskodik, hogy önálló ékszer nem lehetett, hanem valamire erősített küldísz lehetett csak, még pedig tekintve, hogy a lemezek széldíszre mind a két oldalon ugyanaz, olyas valamin kellett lennie, a minek viselés közben mind a két oldala látható, tehát nem öv, nem ruhadarab. Ha a leletben vagy közelében lócsont vagy lószerszám maradványára akadtak volna, az ember hajlandó lehetne e dísz is, lószerszám díszítésének tekinteni, ám ilyen nem fordult elő, s így ez a feltevés önként elesik. Nem marad egyéb, mint valami fejékre gondolni. Hogy a maga épségében ez a fejdísz milyen lehetett, azt annál kevésbbé lehet megmondani, mivel se azt nem tudjuk, hogy mekkora és milyen része hiányzik, se arra nézve nem vagyunk

APAHIDAI LELET. III. TÁBLA.

egészen bizonyosak, hogy a meglevő töredék a maga eredeti idomában van-e előttünk, vagy sem. Alább lesz még alkalmam erre visszatérni.

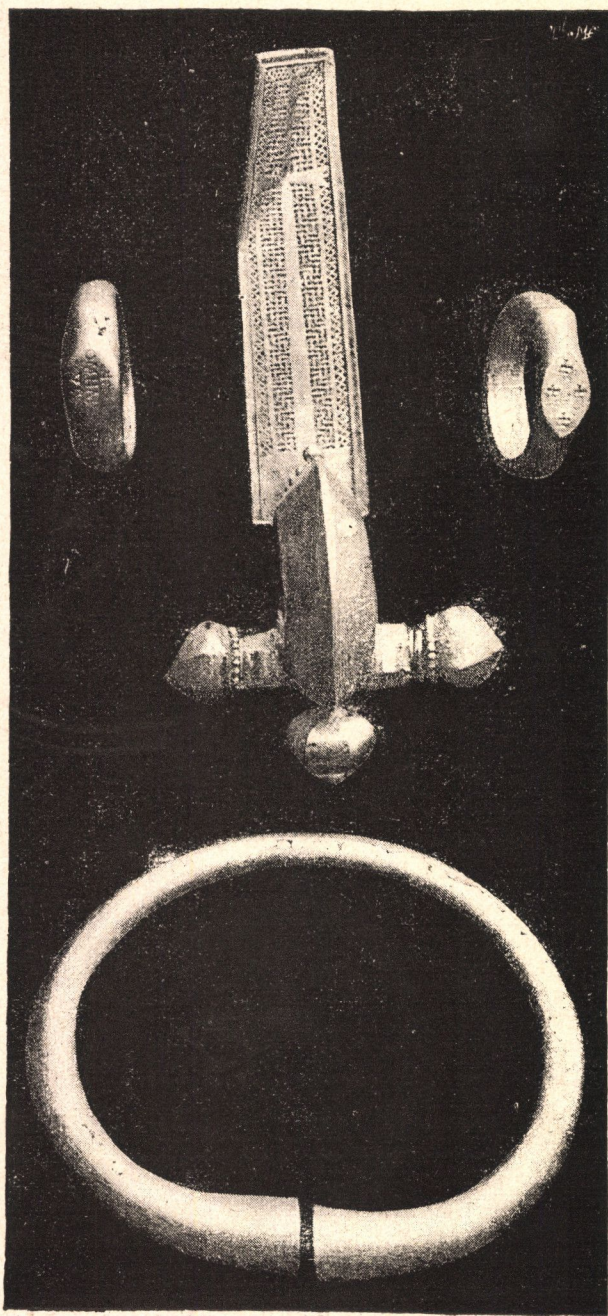
3. Az ugyane táblán még látható három aranylemez diszitménydarab nem tartozhatott az előbbihez. Ezeknek a széliről hiányzik a sodronyszegély, de diszíti széleiket egy szemcsesorvonal, a mely egyik oldalon domború, a másikon homorú, tehát volt színe és fonákja. A szélőkön levő likacsok mutatják, hogy valamire rá lehettek szegezve vagy varrva. Hihetőleg ilyen több volt, mint a hány a kezembe került, a többi a turkálás közben elkallódott. Ezek lehettek ruhaszegélydíszek.

4. Következik a negyedik tábla alján látható karperecz, tömör aranyból, egészen sima, összeérő végei felé vastagodó és domború lapban végződő kerek aranyrúdból hajlítva. Az ily karpereczek nagyon régiek; ősfarmájok alkalmasint az, a mely homorú tálszerű két lapban végződik és nem alkot teljes karikát, és a melynek egy igen érdekes példányát 1834-ben tíz társával Irlandban, Mayo grófságban egy nagy kő alatt lelték.* A miénknek teljesen hű hasonmása leledzett a pouani kincsben, a mely állítólag Detre (Theodorich) sírjából került,** a ki 451-ben Chalonsnál az Attila elleni csatában elesett és első ily nevű vizigóth király volt. A miénknek belső hosszabb átmérője 7.3 centiméter, a rövidebb 5.1 centiméter; vastagsága, a hol legvékonyabb 6 milliméter, a legvastagabb hitűjénél 11 milliméter.

5. Az 5-ik táblán van öt darab csüngő. Egy 8—12 oldalú arany hasábból, a melynek a tetején két sodronyfül van, és a melynek mindenik oldalát egy-egy vékony szélbe foglalt átlátszó almandin-lapocska borítja, apró gyöngysorkeretből egy felfordított körtvealakú diszitmény nyúlik le, a melynek bunkós teteje lefelé hengerded nyakba megy át, a mely alul ismét egymás felé lejtő, fél hatszög alakú gallérforma párkányban végződik, a melynek szélei ismét almandin-lapocskákkal ékesek. Szembe nézve a bunkós részen négyágú csillagidomban látunk gyöngysorba foglalt négy köpűt, a két felső alsó végén csonka nagy, az alsó teljes de kisebb buzaszem alakú és mindenikben épen oly idomú almandin-lapocska van; oldalról nézve látjuk, hogy a nyakba alólól egy szájniylás forma hasadék nyúlik bele, a mely sodronyfonadékkal van szegélyezve és az egésznek oly idomot ad, mintha két disznófü teteje volna egymáshoz illesztve. Az alsó párkány zárlapján öt sodronyfül van, a melyek mindenikén egy-egy sodronyfonatú lánczon egy vékony lemezből készült zárt harangidomú csörgő lóg. Az öt csörgő azonban csak egyiken van meg mind, más kettőn csak négy, az utolsó kettőn csak három maradt meg, a többi elveszett. Némely helyt az almandin-lapocskák eltörtek és kihullottak, itt aztán látszik, hogy a foglaló köpűk feneke finomul meg van rovátkolva, részint azért, hogy a követ tartó ragacs jobban oda tapadjon, részint azért, hogy az átlátszó kőlapocskák csillogóbb fényben ragyogjanak. Az egész mű rendkívül magas műtani tőkélyről tanuskodik. E csüngők egész hossza 15.5—15.6 centiméter, ebből esik a szögle-

* Transactions of the R. Irish Academy, Dublin 1837., Vol. XVII. pag. 12. és 13.

** Hottenroth i. m. 70. tábla 13. idom. — Lindenschmit i. m. 294. l. 238. id. — Childerich sírjában is volt egy.

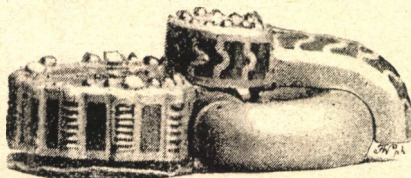
APAHIDAI LELET. IV. TÁBLA.

tes feje 1—1·2 centiméter, a disznófőalakura 3·5—3·7 centiméter, a lánczocskákra 11 centiméter.

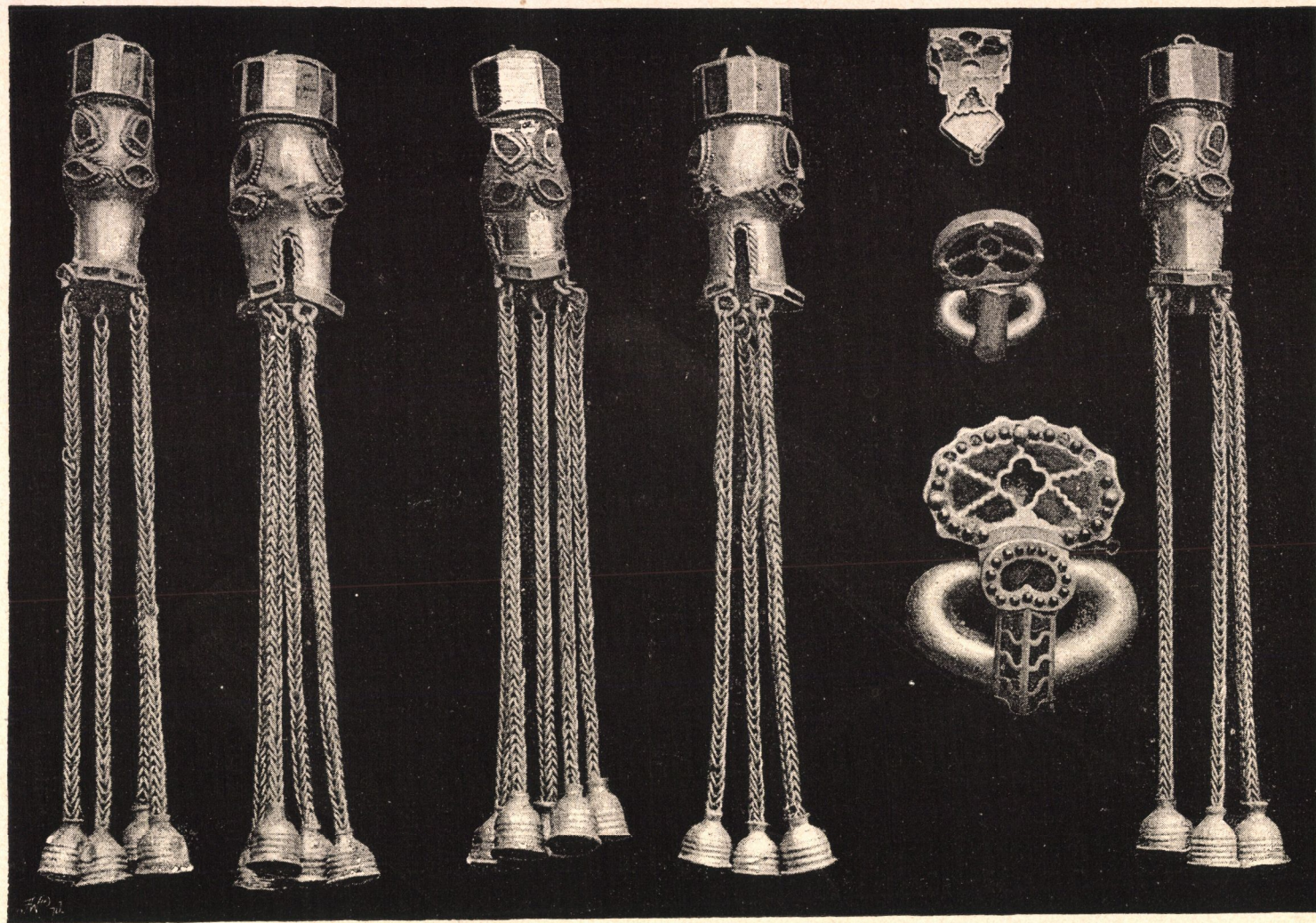
Hogy ezek a csüngők mind egyszersmind csörgők valamin lógtak és arra szolgáltak, hogy minden mozdulatra halkan bár, de mégis hallhatóan csörögjenek, első pillanatra világos. De mi volt az a valami, a min csüngtek, az kemény kérdés. Azt hiszem azonban, nem járok nagyon messze a valóságtól, ha azt valami fejedelmi fejéknek, vagy koronaszerű süvegnek tartom. Épen a fej az, a mi még beszéd közben is legtöbbet mozog és legtöbbször hallathatja azt a halk csengést, a mely e csüngők és csörgők rázásánál hallik.

Ha ez a feltevés nem csal, és eddigelé hiszem, hogy nem csal, az a szalagsokorszerű ék, a melyet 2. alatt leírtam, épen ezen a süvegen díszelgetett. Miképen és mily alakban, igaz, nem tudom megmondani; de hogy ily csüngők koronákon valósággal voltak, kétségbe nem jöhet; a byzanci császárok és császárnék koronáin rendszeren ott vannak, és a magyar szent koronáról sem hiányoznak. Tudtomra ilyeneket még nem leltek sehol; a Receswinthus fogadalmi koronáin a Hôtel Clunyben levő csüngők más célra valók s nem is ilyen alakúak.

6. E csüngökhöz csatlakozik legközelebb az a gyönyörű csat, a mely ugyane táblán a negyedik és ötödik csüngő közt legalul látható. Egy hosszúdad kereksgű lapos dob, a melynek az alja sima aranylap, egy centiméter magas oldalszéle, a meddig szabadon van, tizenegy oszlopszerű kidudorodással, a melyet keresztrovások díszítenek, épen annyi téglányalakú térre van osztva, a melyek mindenikét egy-egy almandin-lapocska

tölti ki; a dob erős felső lapja, a mely különben oda van forrasztva almandin-gyöngysorral körített reczés szélű kerületet mutat, a melynek a közepén egy négylevelű rózsza alakú négy félkörbe zárt nagy mély üres köpű van, a melybe alkalmasint kő volt foglalva, de milyen, azt nem lehet tudni; innen kiinduló kigyóvonallú sugarak a kerület lapját hat czikkre osztják, a melyek mindenikét egy megfelelő alakú almandinlap tölti ki; a dob vékonyabb alsó lapját szögek foglalják le, de lazán; az a bőr vagy szövet, a melyhez a csat erősítve volt, e lap és a dob közé volt szorítva. A dob alsó széléhez két erős sodronygyűrű van erősítve, a melyben a csat tömör arany karikája forog, és ugyan e szél tetejéhez van csaknem mozdíthatlanul foglalva a tömör peczek, a mely egy lapos szivalakú, felül almandin-gyöngyöktől körülvelt hasonló idomú almandin-lappal ékített hengerded dobból indul ki és félhenger alakú átmenettel a karika alsó szélire gördül; a kis dob oldala \hookrightarrow alakú válaszfalakkal elválasztott almandin-lapocskákkal van kirakva, a peczek felső domború lapját egy szélesecske borda választja két csikra, a melyeket ismét hatyúnyakidomú arany választékok almandinnal kirakott apróbb terekre osztanak. A csat méretei a következők: a dobalakú csatfej hosszabb átmérője 4 cm., rövidebbike 2·5 cm.; vastagsága 1 cm.; a karika belső hosszabb átmérője 2·8 cm., a rövidebbik 0·9 cm.; vastagsága 0·9 cm.; a peczekfő hosszabb átmérője 1·9 cm.,

APAHIDAI LELET. V. TÁBLA.

a rövidebbik 1.4 cm.; a tulajdonképi peczek hossza 2 cm., a peczek vastagsága a fejnél 7 milliméter, a legörbült végénél 5 milliméter. Semmi kétség, hogy ez a csat egy öv összecsatolására szolgált, és minthogy nagyon valószínű, hogy ez öv hevedere bőrből volt, ennek pedig semmi nyoma sem maradt, azt kell gyanítanom, hogy ezt a bőrt nem a rothadás emésztette meg, hanem a földben élő férgek és rovarok falták fel, a miből aztán könnyen megérthető, hogy a fejék børsüvegének se maradt semmi nyoma.

E csat különben minden tekintetben hasonlít I. Childerich frank király 1653-ban Tournayben fölfedezett sírjában talált két csathoz,* csakhogy ezek csonkák, a mienk ép és a disztés különböz. Childerich meghalt 481-ben.

7. E csattal hasonló szerkezetű egy más kisebb csat, a mely alkalmasint valamely nyakéken volt, csakhogy ez sokkal egyszerűbb, oldalszélei simák és a peczeknek sincs se dobja, se almandin-disztése. Ennek a dobja is a felső lapján kerülék idomú, a kerülék alakú almandin csak négy czikkre van osztva, a közepin az üres köpű kerek és a szélén csak három gömböcske van, az alsó lapot oda foglaló szegek fejei. Ehez hasonlót is találtak Childerich sírjában.**

8. Egy almandin-lapokkal tartott aranylemezből való ékszertöredék áll a két csat felett ugyanazon a táblán, alkalmasint kapocs vége. Ez egyike azoknak a daraboknak, a melyeket utólagosan találtak, de első pillanatra szembe ötlő, hogy úgy anyag, mint munka tekintetében hozzá tartozik a többihez.

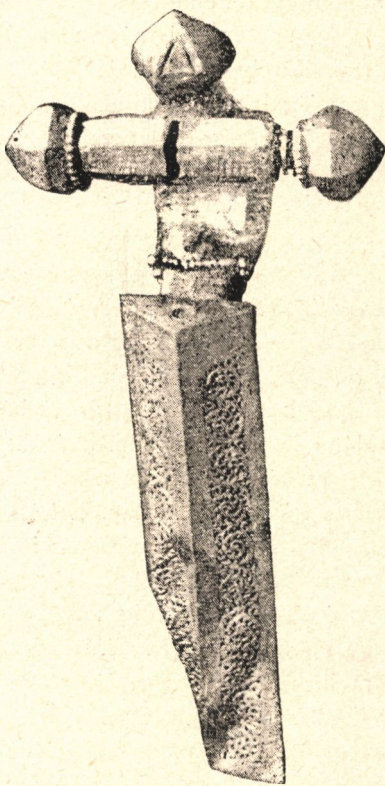
9. A negyedik táblán a karperecz felett két gyűrű látható. A jobbról álló egy pecsétnyomó gyűrű tömör aranyból, a melynek a feje felé töréssel vastagodik a karikája, maga a fő pedig kerülék idomú lap, a melyen négy egyenszárú kis kereszt (görög kereszt) van bevésve. A mi ezen a gyűrűn a sulyán kívül még nevezetes, az, hogy a kopásnak rajta nincs semmi nyoma, olyan most is, mintha ma került volna ki az ötvös műhelyéből. A többi tárgyak finom munkájához képest ennek az egyszerű sima felülete esetlennel látszik, oldalszélei éles és ép volta arra enged következtetni, hogy tulajdonosa csak nagyon rövid ideig vagy tán épen nem is viselte az ujján. A bal felől levő gyűrű az utólagosan talált tárgyak másodika, és elején azt a gyanút ébresztette bennem, hogy nem is tartozott ehhez a lelethez, és noha alaposan végire járva meggyőződtem, hogy ugyanott találták, most se enyészett el egészen a gyanúm, hogy még se tartozik a lelethez. Alakjára nézve hasonló ugyan az is a másikhoz, nagyságuk is talál, de anyaga sokkal halványabb, tehát nem olyan tiszta arany, azonkívül nagyon kopott, a mi hosszas használatra mutat. Legérdekesebb ezen a gyűrűn a fején levő felirat. Egy kis görög kereszt alatt áll szép tiszta római betűvel e név OMHARVS, még pedig nem viszás betűkkel, a mint pecsétnyomón várná az ember, hanem egyenesen és tisztán olvashatóan. Már akár valóban neve ez az itt temetve volt úrnak, akár nem, annyi bizonyos, hogy a név történetileg ismeretlen, a kereszt felette keresztényre enged következtetni, és a név latinus végzete elárulja, hogy nem áll előttünk a maga eredeti, valódi hangzásában. Nem

* Hottenroth i. m. 72. t. 58. és 65. — Dahn, Urgeschichte der germ. u. röm. Völker, 3. köt. 43. l. 6. és 7. (Berlin, 1883.)

** Hottenroth i. h. 56.

lehetetlen azonban, hogy ez a gyűrű nem is volt a halotté, hanem valamely barátja, hű szolgája, tán papja tette emlékül a drága halott sírjába. Mindenképpen tanúskodik ez a gyűrű erős római befolyásról, ha nem merem is azt állítani, hogy az ide temetett főnök a római birodalommal szövetségben volt vagy tán éppen a császár szolgálatába szegődött törzs főnöke lehetett.

10. Következik most egy darab, a mely izlésem szerint legszebb, felfogásom szerint legérdekesebb darabja az aranyleletnek. Ez egy tűző kapocs (fibula) erős aranylemezből. Egy hatszögű átmetszetű keresztrúdhoz, a mely a két végénél gyöngyszemcsés karikával elválasztott hegyes süvegalakú két gombban végződik, a közepin egyfelül éles háromszögű átmetszetű kecsesen görbülő íves kar csatlakozik, a melyet nagyobb erősség kedvéért a kiinduló pontján gyönyörűen metszett és látható oldalán lombdiszszel ékes két támasz fog le. Ez az ív hátul épen oly gombban végződik, a milyenben a keresztrúd is; előtt egy gyöngysor karimában végződik, a melynek az ív felső végén álló szeme tetemesen nagyobb a többinél; ettől kezdve az ív vékonyodik egy elkerekített nyakba, a melynek külső díszítése úgy mutat, mintha sodrott finom aranyzállal volna körülfonva. E nyak aztán rá tapad a rúd felső lapjához, a mely az imént említett gombbal ellenkező irányban egyenesen nyulik el. Ez a rúd is háromszögű átmetszetű, csak hogy ennek az éle alul van (l. a felső oldalt a 4-ik táblán, az alsót a szövegbe nyomott ábrán), felső egyenes lapját közel a széleihez egy finom ormó keríti, ezen belül a három szabad oldalát apró ferde keresztekben alakított, áttört, keskeny rostélyszalag veszi körül, és ezen belül csak nagyon keskeny sima szalaggal elválasztva az egész tért derékszögű mæanderdísz tölti be, roppant finomul áttörve. E mæanderből kiválik egy hosszú szárú (latin) kereszt, a melynek teteje és oldalágai halfarkidombban végződve a kerítő rostélyzatba is belenyulnak. Az alsó két oldallapot is kacsakaringós lombdiszszáv épen oly finom áttört munkában ékíti. Felülről nézve a keresztrúd jobboldali véggombja balra kanyargó csavarral kicsavarható (az idomban ki is van csavarva úgy, hogy a csavarnak két kanyargása látszik); alulról nézve a keresztrúd közepén egy rést látunk, a melynek a hasábos rúd alaplapja közepén egy lyuk felel meg, a hátsó gombon pedig egy háromszögű bemélyedés, jelölve a (sajnos! még nem talált) tű megerősítése módját és fejének helyét. Ugyanis az e tűző kapocshoz tartozott tűnek alkalmasint arany gombja volt, oldalán pedig egy lapos füle, a mely a keresztrúd részébe illeszkedett és a rúd nyakába eresztett tű lefoglalására úgy szolgált,

hogy a kicsavart gomb belső szegét a becsavaráskor átbocsátotta, s így mozdíthatatlanná tette a tűt.

A kapocsnak egész hossza a hátsó gomb végpontjától a rúd végeig 11.5 centiméter, a keresztrúd hossza a gombok nélkül 2.5 cm., azokkal együtt 5 cm.; a végrúd felső lapja 7.2 cm. hosszú, 1.8 cm. széles.

A díszítést és a végrúd átmetszetét tekintve tehát ez a tűző kapocs hasonmása a Childerich-féle (1831 óta végképen eltűnt tűző kapocsnak,* és ez teszi kiválóan érdekessé. Minthogy Lindenschmit a maga leírásában különösen kiemeli a kapocs e csavaros zárását, nem tagadhatom meg magamtól, hogy itt egy más elmés zárást ne említsek.

Van az erdélyi múzeum régiségtárában egy tűző kapocs bronzból, a melyet Torma Károly barátom Mojrádból hozott még az ötvenes években. Ez a bronz kapocs jóval kisebb, de alakra nézve éppen olyan. Tüje a keresztrúd közepén levő részben egy szeg körül szabadon mozgott, a végrúd pedig két lapból álló, a melyek az egyik oldalon nyílt, s befelé táguló fiókot alkotnak, és e fiókban lóg egy nyelv, a mely átnyúló szegen oly hosszukás hasítékkal van felfüggesztve, hogy ha a kapcsot végrúdjával lefelé kissé megrázzuk, a nyelv, a melynek a vége félhüvelyre van összehajlítva és ezért a fiók szűk oldalrészén ki nem fér, mintegy fél centiméternyire kibúvik és akkor kihajtható. Ha már most a tűt a nyelv félhüvelyébe fektetjük, és a nyelvet aztán visszazoritjuk a fiókba, a tű mozdíthatatlanul le van foglalva. Nevezetes dolog, hogy Paget János úr 1863-ban e tű tökélyes hasonmását Olaszországból hozta és még később egy valamivel kisebb példány került Hunyadmegyéből.

De térjünk vissza a mi leletünkhez, a melynek tárgyait immár a hogy bírtam, hűségesen leírtam. Leírásom hézagait úgy is pótolják a jól sikerült ábrák.

Szives olvasóimnak már is feltűnhetett, hogy az egész sírleletben, mert hogy az, ahhoz nem fér kétség, nincs semmi nyoma fegyvernek vagy fegyveralkatrészének. Már pedig, ha fedelmet temetve drágaságait melléje tették a sírba, hogy maradhatott el a férfi legmértöbb ékszere, a fegyvere? Ez arra a gondolatra juttat, hogy nem lehetetlen, hogy ez nő sírja, és az a gyűrű, a melyen az Omharus név áll, a férjeé lehetett, tán éppen jegygyűrűje.

Következik most a legfogasabb kérdés, a lelet korának kérdése.

Minthogy semmi jel sincs, a mely az eltemetett halott kilétére engedhetne csak hozzávetőleges következtetést is, egyenesen csak arra vagyunk utalva, a mit a tárgyak magok árulnak el mi és minő voltokkal. A lelet az erdélyi részek északnyugati táján a Szamos völgyében jutván napfényre, az itt eltemetett halott okvetlenül oly törzshez tartozott, a mely annak idején e vidéken tanyázott. A koporsóról csak annyit tudunk, hogy fából volt és meg volt vasalva; de hogy milyen volt, azt abból a kevés nyomból, a melyet a rothadás a fából, a rozsdá a vasból meghagyott, még csak sejteni se bírjuk.

A sír nem volt köztemetőben, mellette és körülötte semmi nyoma más síroknak; de nem lehetetlen, hogy országút mellett volt; csaknem biztos nyomok mutatják, hogy a rómaiak szamosvölgyi országútja ezen a völgyön haladt végig.

* Ennek rajzát l. Lindenschmit i. m. 424. lapján és Dahn i. h. 8.

A halott kétségen kívül keresztény volt. Már akár katolikus volt, akár ariánus, csak római érintkezés, római befolyás avathatta be a keresztény hitbe, és ha nem is volt született római, mivelődése, már t. i. a mennyi volt, csak római — ha szinte keletrómai is — lehetett.

De mindezek a valószínűségek nem nyújtanak még kellő támpontot a kor meghatározására.

A kantákról már fennebb megmondtam, hogy a lelet legrégibb darabjainak tartom, egyfelől azért, mivel a rajtok levő domborművek alakítás és kivitel tekintetében nem csak tiszta klasszikus műizlésről, hanem kivált mint öntvények magas fokú műtani tökélyről tanuskodnak, és másfelől, mivel a domborművek tárgya még egészen pogány. A fülek alakja, igaz, a petreossai lelet korára (Athanasarich? 360—381. Kr. u.) mutatna, és ez már csak azért se volna lehetetlen, mivel tudvalevőleg ez egyszersmind Ulfilas kora is, a melyben a kereszténység kezd terjedni az e vidéken akkor megtelepedett góthok közt, a melyben tehát igen jól lehet képzelni, hogy a már keresztény góth családoknak még sok pogány emlék lehetett birtokában. De ez az idom épen nem zárja ki a jóval korábbi készülhetés lehetőségét. Hiszen ez idom első nyomai már kezdenek mutatkozni a Mykenæben lelt edényeken;¹ megtalálom egy nagyon régi etruszk cserépkantán,² két ezüst edényen a hildesheimi leletből;³ és így ha a petreossai kincs elrejtése idejét helyesen tesszük is 380 tájára, a mely évben Athanasarich Byzanczba menekülni kénytelenült, az elrejtett tárgyak készítése idejét bátran tehetjük jóval korábbra.

Könnyebb az eligazodás az arany ékszerekkel. Ezeken alak, műizlés, kiviteli tökély és anyag oly édes testvére a Childerich sírjában lelt ékszerekének, hogy az egykorúság nem is jöhet kérdésbe. Egy iskolabeli művek ezek annyira, hogy akár egy műhelyből is kerülhetek volna. Ám Childerich frank volt és még pogány, holott a mi halottunk semmi esetre se lehetett frank, és bizonyára keresztény volt. Childerichet 481-ben temették el, de bizonyára a vele sírba rakott ékszerek nem abban az évben készültek, hanem jóval korábban. A mi halottunk nem kerülhetett sírjába azután, hogy törzse a keleti tájakról elvonult; de hát melyik törzshez tartozott? Már most tudjuk, hogy ezeken a vidékeken a IV. század második felétől kezdve egészen 488-ig, a mikor elindultak Theoderich alatt Italia elfoglalására, a góthok voltak megtelepedve; tehát a mi halottunk góth vala, és e szerint 488 előtt halt meg. Mindez igen jól talál egybe. Elmondhatjuk, hogy a mi sírletünk a Childerichével egykorú, mintegy 480 táján került sírba, tárgyai készülhettek 450 és 480 közt, a mi elég valószínűséggel elég szűk határok közé szorítja az aranyékszerek készítése korát; az ezüst kanták vagy 50 évvel régiebbek is lehetnek.

Még azt lehet kérdezni, hogy hol készültek az ötvösség e remekművei. Én nagyon tisztetem a germánok ötvöseinek művészetét és ügyességét és hiszem is, hogy sok szép és jóízű munka került ki a műhelyeikből; de ezeket az ötvös-

¹ Schliemann leletei közt, Hottenroth i. m. 28. tábla.

² U. o. 42. tábla, 35.

³ U. o. 53. tábla 19, 27.

munkákat még se bírom germán mesterembernek tulajdonítani. A germán törzsek még akkor nagyon is mozgó állapotban voltak, a vándorélet pedig épen nem kedvez oly berendezett műhelyek keletkezésének, a milyenekből ily művek kerülhetnek ki. Galliában és a Rajna mentén a régi római telepvárosokban lehettek és voltak is, ám ezekben nem germán, hanem római mesteremberek működtek; itt a keleten nem volt úgy.

Én tehát ezeket az ékszereket mind római műveknek tartom. A legutoljára leírt tűző kapocs egész alakjával tiszta római, a többi darabok, igaz, nem mutatnak római műizlést; de a műipar terén oly magas tökélyre emelkedett rómaiság tudott más népek szája izére is dolgozni, és ha a mai angol gyárak japáni fegyvereket küldenek Japánba és az egész keletet elárasztják keleti himzésű fátyolszövetekkel, fel lehet és fel kell tennünk, hogy a római és kivált a byzanci ötvösök el tudták sajátítani és lesni a birodalom szomszédjában megtelepedett barbár törzsök izlését, és hogy aztán mint élelmés üzletemberek ki is tudták használni fölényöket az előtők megnyílt vásárokon, egészen eltekintve attól a körülménytől, hogy a színleg barátság és tisztelet jeléül, tényleg kikötött és köteles adó fejében a birodalom határait ostromló népek fejedelmeinek «ajándék»-ba küldött értéktárgyak kétségtelenül byzanci és római műhelyekben készültek, és aztán épen mint fejedelmek kincsei nem csekély befolyással voltak az ősnemzeti műizlésre és fejlődésére. Lám, fennebb említettem két bronz kapcsot, a melyek egyike Mojgrád barbár telepből, másika Olaszthonból került, és a melyek az összetévesztésig tökélyes ikrek. Bizonyára nem a mojgrádi készítményt szállították Italiába. Innen is van, hogy a góth sírban Apahidán és a frank sírban Tournayben ugyanazokat az ékszereket leljük, ezek is, amazok is római műhelyben készültek, se góth, se frank ötvös nem készíté.

Kolozsvárt, szeptember 17-kén 1889.

Finály Henrik.

PERÉNYI IMRE NÁDOR NÉMELY INGÓSÁGAI 1497-BEN.

Perényi Imre a xv. század végső évtizedeiben, Mátyás uralkodásának utolsó éveiben s Ulászló uralkodásának idejében a leghatalmasabb olygarchák egyike. Vagyonat, hatalmát egyre növeli, fokról fokra, egész a nádori méltóságig emelkedik, mint ilyen hű hazafinak mutatja magát, sőt nyíltan protestál a király ellen, nem akarja, ugymond, az országot idegen fajzatnak eladni, de azután hűségesen írja alá a Miksa császárral kötött politikai egyezményeket, miért szent birodalmi herczegi címet s várakat nyer jutalmul.

A mindenáron való vagyonszerzés közepette a többek közt Som Józsaival keveredik érdekes cserébe a Sáros megyében fekvő *Makovicza*, vagy Zboró várára nézve.

Ez a *Som Józsa*, vagy József is egy condottieri, de valamivel vitézebb katona mint Perényi. Ami különben nem csoda, mert hiszen Kinizsi Pál nevelte fel, s utánna 1495-ben temesi bánná neveztetett. Utóbb Bihar és Bács főispánja lett. 1495-ben ő fékezte meg Újlaky Lőrinczet Német-Ujvárnál. Utóbb Szapolyai István nádor gyermekeinek gyámja lett, 1502. Corvin Jánossal együtt diadalmasan harczolt a török ellen s 1505-ben részt vett a híres rákosi országgyűlésen. Neje *Szerdahelyi Imreffy Márta* volt, ki után Erdélyben is tetemes birtokokhoz jutott; bírta Kolos megyében a gorbói, tihói és búzai uradalmakat s nagy részben a Csáky-féle jogbirtokokat is.*

A makoviczai vár 1470-ig az olnodi *Czudar* családé, ez óta pedig a Rozgonyiaké volt. Úgy látszik, hogy Ulászló politikai érdekért utóbb *Schellenberk János* cseh királyi kancellárnak adományozta azt, de tőle 8000 frtéért Som Józsa váltotta magához. 1497-ben pedig ismét *Perényi Imre* veszi meg Som-tól ugyancsak nyolczezer forint értékben, illetőleg a várban levő élelmi szerek és berendezési tárgyakért fizetendő hatvan arany forintért, a *Geréb László* erdélyi püspök és Rakotyásy Balás és Kozmafalvy Miklós megbízottak kezeihez készpénzben fizetendő 5500 frtéért és 2500 frt értékű arany- és ezüstneműek s egyéb clenodiumokért.

Reánk nézve műtörténelmi s ötvösművességi szempontból különösen ez utóbbi pontért válik becsessé a két főúr közötti kötés.

A szerződés ugyanis már maga is felsorol klenodiumokat, de azon kívül jegyzéket is csatol, melyben darabonként fel van sorolva minden tárgy, mely Perényi által 2500 frt értékben a vételárban Somnak átadandó lesz.

A nagybecsű két okiratot, melyek 1497 május 17-én Temesvárt keltek, *dr. Csánki Dezső* szivességéből és másolatában szóról szóra alább közöljük.

Nos *Josa de Som* comes Themesiensis et parcium Regni Hungariæ inferiorum generalis Capitaneus etc. Significamus per præsentis, quibus expedit universis, quod quia nos ratione castri nostri Makowycza vocati in comitatu de Saros habiti cum Magnifico domino Emerico de Peren taliter habuimus dispositionem, ut ipse dominus Emericus nobis pro eodem castro *Makowycza* eandem summam pecuniæ, in qua apud nos, ex fassione Magnifici domini *Johannis de Schellemberk* cancellarii Regni Bohemie hactenus extitit, puta octo millibus florenorum et insuper pro clenodiis et ingeniis victualibusque et ceteris necessariis ad castrum ipsum per nos dispositis et ordinatis, sexingentos florenos auri in certis terminis persolvere, et nos predictum castrum sibi cum huiusmodi ingeniis reddere et restituere deberemus, ipseque dominus Emericus promissionis sue memor, nobis de predicta summa primum predictos sexingentos florenos, in paratis pecuniis persolvit et deinde nobis apud Reverendissimum dominum *Ladislauum Gereb* Episcopum Transsilvanensem duo millia florenorum similiter in

* *Budai* Ferencz. Polgári Lexikon. III. k. 147. *Nagy Iván*. M. O. Cs. 10. k. 282. lap.

paratis, tamquam debitorios assignavit, tandem vero nobis juxta Registrum apud nos et ipsum, sub una forma habitum certas res et argenteria per ipsum usque festum beati Michælis nunc venturum inclusive, sub certis clausulis redimendas, Waradini pro duobus millibus et quingentis florenis consignavit, deinde autem ad festum penthecostes, medio *Blasii Rakothyassy et Nicolai de Kozmafalva* familiariorum suorum, nobis duo millia et quingentos florenos, necnon certas res, puta *quatuor focalia de auro, unum collanum, cum lapidibus dispositum, unam Tunicam Almanicam et unum Swap, ac unam Sellam cum antelis et postelis et freno, omnino argentatis et deauratis* per ipsum ad festum Nativitatis Beati Johannis Baptiste nunc venturum, in omnem eventum sub certo obligamine redimendas, in rationem quingentorum florenorum auri, dari et assignari fecit, preterea quadringentos florenos ad festum nativitatis Christi nunc venturum, nobis certo obligamine mediante reddere et persolvere promisit, residuos vero centum florenos eidem domino Emerico fraternitatis et amicitie mutue, intuitu, relaxavimus, quorum omnium predictorum summa facit predictos florenos octo millia et sexingentos. Ideo nos eundem dominum Emericum suosque heredes universos, de et super solutione huiusmodi nobis modo quo supra facta, quitum expeditum et per omnia absolutum reddidimus et commisi-mus imo reddimus et committimus vigore et testimonio presencium literarum nostrarum mediante. Datum in Themeswar, quarto die predicti festi Penthecostes, anno domini Millesimo quadringentesimo nonagesimo septimo.

(Papiron. Gyűrű-pecséttel.)

Registrum super argenteriiis et rebus, per dominum Emericum de Peren domino Jose de Som Comiti etc. assignatis.

(1.) Item unum *Sothartha*, ad modum crucis subtiliter dispositum, continens lapides novem et lingvas drakonis XVII, non ponderatum computatum ad argenti Marcas X.

(2.) Item octo cuppas deauratas omnes unius forme et quantitatis, quarum quilibet continet argenti marcas (?) $V\frac{1}{2}$ pondera VIII. et aliqua paulo plus aliqua paulo minus, summatim tamen faciunt M. L. p. XXVIII.

(3.) Item unam pelvim parvam simplicem albam continentem Marcas VIII.

(4.) Item lavatorium eiusdem album M. VI. p. VI.

(5.) Item alia pelvis parum subtilior alba continens M. VII. cum p. XII.

(6.) Item lavatorium eiusdem album M. VIII. cum p. III.

(7.) Item pelvis tertia (?) maior parum deaurata continens M. XI.

(8.) Item lavatorium eiusdem altum deauratum continet M. X. cum p. VI.

(9.) Item tres scutelle magne M. XXVII. $\frac{1}{2}$.

(10.) Item amphora magna vinaria alba continet M. XII.

(11.) Item tres scutelle mediocres M. XV. p. XVIII.

(12.) Item due flasce ad modum vasis unius forme continet M. XVII. p. XXXVIII.

(13.) Item una scutella predictis aliis minor et due scutelle *sasas* albe continet M. V. p. XXXVIII.

(14.) Item decem disci maiores albi continent M. XV. p. XXXVI.

(15.) Item duodecim disci minores M. XI. $\frac{1}{2}$.

(16.) Item una cuppa cum floribus M. V. $\frac{1}{2}$.

(17.) Item alia parum simplicior M. III.

(18.) Item alia cuppa magna M. V. p. XXXV. $\frac{1}{2}$.

(19.) Item cuppa *feekewles* M. V. p. XXX.

(20.) Item alia cuppa *mediocres* M. III. p. XLII.

(21.) Item cuppa *fekeeles* cum fructo ciborio cervicis M. III. p. XV.

(22.) Item cuppa ad modum glandinis M. III. p. VIII.

(23.) Item cuppa cum armigero desuper M. III. p. XXI.

(24.) Item cuppa cum floribus albis M. V. p. V.

(25.) Item una cuppa parva M. III. cum p. V.

- (26.) Item Cuppa maior fekeeles M. IIII. p. XVIII.
- (27.) Item cuppa alta cum ciborio M. IIII. p. XLIII.
- (28.) Item cuppa alia fekeeles M. IIII. p. VIII.
- (29.) Item cuppa cum ciborio curto seu basso M. IIII. p. II.
- (30.) Item cuppa parva alta M. III.
- (31.) Item cuppa cum Smalcz desuper M. III. p. XLV.
- (32.) Item due parve cuppe fekeeles M. IIIII.
- (33.) Item una cuppa mediocris M. IIII. p. VI.
- (34.) Item una cuppa Thekerges M. IIIII. p. VIII.
- (35.) Item una cuppa parva M. III. p. VIII.
- (36.) Item cuppa hoyagos cum fistolatore (?) M. IIIII. p. II.
- (37.) Item duo parva candelabra alba M. II.
- Summa argenti marcarum CCCV. p. V. facit per sex florenos MDCCCXXX.

* * *

(38.) Item insuper dedit *duos paplan, unum feyer aranyas, aliud weres aranyas, in quo sunt arma Mathie Regis.*

- (39.) Item duas auleas wlo karpyth.
- (40.) Item quatuordecim ulnas de Kamoka de auro.
- (41.) Item decem ulnas de atlasio similiter precioso.
- Hec computantur ad flor. CCCCLXXX.

* * *

(42.) Item duas subas quas computaverant ad flor. CC.

* * *

Omnia premissa unacum duobus millibus florenis in pecuniis per dominum Transsilvanensem dandis faciunt fl. MMMMD.

(Papiron; gyűrű-pecséttel és A. B. C. D. E. cyrographummal.)*

* Országos Levéltár, Diplomatikai Osztály 20569. szám.

A szerződés szövege maga a következő preciosákat sorolja fel: Négy arany ékszer, egy nyakék kövekkel kirakva, egy német és egy sváb (Swap) öltöny, és egy nyereg, sügyellővel és czafranggal, zabolástól; mindannyi aranyozott és ezüstös.

Sajnálunk kell, hogy részletesebb leírást nem kapunk arra nézve, vajon milyen és miféle volt az elől említett négy arany ékszer. A nyeregbe nézve a «cum antelis et postelis» kifejezés csak úgy értelmezhető,* hogy a nyereggel összefüggött a sügyellő, a farmatríng és a zabola is.

A külön jegyzék, *Perényi Imre nádor marhái* egy részéről a következő képet adja.

(1.) Egy sótartó (sótharthó), kereszt módjára ízletesen készítve, kövekkel és 17 sárkány-nyelvvel kirakva,** 10 ezüst márka értékben.

(2.) Nyolcz egyforma nagyságú aranyozott kupa, egy-egy 5 és 1/2 márka ezüst, némelyik valamivel több, vagy kevesebb, de összesen 50 márkát tesznek ki. Ezek úgy látszik *egyben járó* poharak voltak.

* *Du Cange*. Glossarium.

** *Ballagi A.* Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. Bpest 1884. Glossarium. Sárkányvér. Sárkánykö.

(3. 5. 7.) Három, kisebb és nagyobb, aranyozott ezüst medencze, 8, 7 és 11 márka értékben.

(4. 6. 8.) Három mosdó (lavoir) kettő ezüst, a harmadik aranyozott ezüst és nagyobb, 6, 8 és 10 márka.

(9. 11. 13.) Három nagyobb tányér 27 és fél márka, három közepes nagyságú 15 márka, továbbá egy kisebb és két sasos fehér tányér, 5 márka. Valószínűleg sas alakjával voltak ez ezüst tányérok kiverve, innen a «sasos» jelző.

(10.) Nagy, boros ezüst veder, 12 márka.

(12.) Két hordóforma palaczk 17 márka.

(14. 15.) Tíz nagyobb ezüst tál 15, és 12 kisebb tál 11 és fél márka értékben.

(16.) Egy virágos kupa 5 és fél, (17.) egy egyszerűbb 4, (18.) egy nagy 5, (20.) másik közepes nagyságú 4, (22.) egy makk formára készült, 4, (23.) egy fegyverekkel díszített szintén 4, (24.) másik kupa fehér virágokkal 5, (25.) egy kis kupa 5, (27.) egy magas fedővel 4, (29.) egy kis alacsony kupa fedővel 4, (30.) ismét kicsiny, karcsú kupa 3 márka, (33.) egy közepes nagyságú 4, (35.) ismét egy kis kupa 3 márka értékben.

Továbbá (19. 21. 26. 28. 32.) fekélyes (feköles, fekeles) kupa hat darab, az egyik gyümölcsökkel ékes, nyakas és fedős, az egyik nagyobb, kettő pedig egészen kicsiny, 5 és 4 márka értékben. A *fekélyes* jelzöt kupákra és poharakra alkalmazva ritkán találjuk leltáraikban. Azt hiszem, nem egyéb az a később úgynevezett *verejtékes* poharaknál. A lángnyelvecskékhez is hasonló verejtékcseppek, foltok fekélyek gyanánt tűnnek fel a kupa testén, mi az által is ecclatansabbá lesz, hogy rendszerint az alaptól elütőleg ezüstölve, vagy aranyozva vannak.

Feltűnnek végül a kupák között: egy *zománczozott* (31.), melyről, hogy a jegyzékben bővebb leírás nem foglaltatik, méltán sajnálhatjuk. Egy *tekergős* kupa (34.) 5 márka értékben, mely alatt csavart góthikus díszítményt kell értenünk, valamint (36.) egy *hólyagos* kupa egy sípos alakjával, vagy ami valószínűbb, miután e helyt az okirat nem világosan olvasható, arról van szó, hogy a kupa csappal volt ellátva, ami nagyobb kupáknál gyakori. A díszítmény az u. n. halhólyagos forma, mely a XV. században szintén elég gyakori s nemcsak leltárainkban, de múzeumainkban több nagybecsű példány maradt fel belőle. Különösen Mátyás korából remek példáit ismerjük e technikának, ilyen a bécsújhelyi billikom és az *Eszterházy*-féle serleg stb.*

Említetik még legvégül az ezüstneműek között két kis gyertyatartó, 2 márka értékben.

Az itt felsorolt ezüstneműek összesen 305 márkát tesznek ki, mi

* Az ötvösmű-kiállítás lajstroma. 1884. 3. terem 21. lap.

egy márkát hat forinttal számítva, 1830 forintnak felel meg. Itt csak megjegyezzük, hogy a márka szoros összefüggésben állott a nemes fémek súlyszámítása s a pénznemekkel, illetőleg a pénzlábbal s hogy hazánkban a XV. században leginkább a budai és bécsi márka volt elterjedve. Egy bécsi márka 1399-től kezdve az egész XV. században 6.25 forint értékű volt. A márka súlya, mindig fémjének tisztaságát is fejezte ki. A jegyzékünkben a márkák után olvasható számok törtekben fejezik ki e viszonyt.*

A már felsorolt ezüstneműeken felül még a következő értéktárgyak jegyzékét vesszük:

(38.) *Két paplan, az egyik fehér, a másik veres aranyos, rajtok Mátyás király címerére.*

(39.) Két kárpit, (40.) 14 vég arany kamuka, (41.) 10 vég hasonló értékes atlasz. Mindezek ismét 480 frt értékben.

Raadás gyanánt két suba (42.), 200 frt értékben.

Mindezek a 2000 frt készpénzel, mely a fentebb említett erdélyi urak kezébe adatott, 4500 frtot tesz ki.

Mondanunk sem kell, hogy e különben is becses leltárban, figyelemünket mégis leginkább, a *Mátyás király címerével* díszített két paplan ragadja meg.

Gyakori eset ugyan, hogy nevezetesebb családok leltáraiban, p. o. a Báthoryak, Thurzóknál stb. még a XVII. században is találunk egyes klenodiumokat megnevezve, a melyek állítólag Mátyás király tulajdonát képezték volna. És az oly nagy férfiúnál, mint Mátyás volt, természetes volt, épúgy mint ma, hogy egyes tárgyakat nevezetesebb történeti jelentőségű egyénekkal hoznak kapcsolatba. A jelen esetben azonban e megjelölés feltétlen hitelt érdemel. Az idő, 1497, csak 7 évvel van a nagy király halála után, s maga *Perényi Imre* nádor, az illető tárgyak birtokosa már Mátyásnál magánál is befolyásos ember. Ily időben s így egyének között, mindenki által ismert ténynek kellett annak lenni; csakis így magyarázható meg, hogy két ily magas állású férfiú között, midőn egy nagy vár s a hozzá tartozó uradalom elcseréléséről van szó, mint szintén nagybecsű ellenérték szerepelhet a két paplan a vételárban, illetőleg a cserénél.

Most még három szempont van, a mely figyelemünket igényli: az egyik az, vajjon mily módon juthatott *Perényi*, e minden valószínűség szerint Mátyás király tulajdonát képezett tárgyakhoz. Másodszor e címeres arany szövetek eredetileg is paplanok voltak-e, vagy egyéb rendeltetésük is lehetett s végül, hova lehettek, esetleg hol volnának azok ma is a siker reményével kereshetők.

* *Salamon Ferencz*. Budapest Története III. k. 132. l.

Perényi nádor István főasztalnok fia volt. Atyja a Vitéz Jánossal való egyetértés miatt 1471-ben minden javaitól megfosztatván, Mátyás udvarából száműzetett. Hogy Imre mennyire ügyesen tudta vinni dolgait s hogy tényleg megnyerte Mátyás kegyeit, az mutatja legjobban, hogy a királytól, az atyjától elkoboztatott összes javakat visszakapta. Nem képzelhetetlen tehát, hogy egy, más jó szolgálataiért utóbb kitüntetések, ajándékokat is kaphatott Mátyástól.

Nádorrá 1504-ben, Ulászló alatt lett. Ez időtől fogva már állásánál fogva is gyakran érintkezik a gyenge királylyal, kit nem sokára teljesen befolyásol. Ezentúl a király politikájának állandóan főtenyezője s Ulászlónak, majd Lajosnak is leghívebb támasza. 1508-ban ő van jelen Székes-Fehérváron s hivatalbeli kötelességéből is kifolyólag ő kérdezi meg az egybegyűlt népet, óhajtja-e a kisdéd Lajost megkoronáztatni. Valóban nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy mind a két király többször köszönte trónját és koronája megmaradását a zavaros idők pártviszályai között a nagy erélyű és befolyású Perényinek. 1509 elején roppant pestis dühöngött az országban, annyira, hogy Ulászló kénytelen volt az elől menekülve, Prágába kimenni. Ez időre az ország kormányzójává és helytartójává, a hatalmas érsekkel, *Bakócz Tamással* egyetemben ismét Perényi Imrét nevezé.

Úgy, hogy ezeket tudva könnyen megérthetjük többeknek egykorú panaszát Perényi szertelen befolyása felett s elfogadhatjuk, amit egyik történetírónk mond, hogyha olykor-olykor meghallgatott is valakit Ulászló király, de füle és szíve mindig csak Perényinek volt nyitva.*

Természetes, hogy a korona ily férfitu iránt minden alkalommal kellő reverentiával és viszonzással viselkedett. Már fentebb említők kitüntetéseit, a grófi, majd a hercegi czímet s a jutalmul nyert javadalmakat, birtokokat, várakat, a többek közt Sáros várát s Eperjes városát is.

Biztosra vehetjük ezenfelül, hogy azon kor szokásai szellemében is, ha a nádor a királyi udvarban megfordult, vagy arra kiválóbb alkalom volt, mint például, hogy többet ne említsünk, mint a minő alkalom lehetett a nádornak két ízbeni lakodalma, előbb *Báthori* András leányával, *Borbáldával*, utóbb pedig Geréb Péter özvegyével, *Kanizsai Dorotttyával*; hogy ilyenkor egyéb ingó ajándékokkal, drágakövekkel kirakott fegyverekkel, ékszerekkel, arany és ezüst edényekkel, szőnyegekkel stb. is kitüntette hívét a király. Legalább hasonló példát e korból eleget ismerünk, hogy többet ne említsünk, csak *Bakócz Tamás* primást említjük, kinek állása és befolyása, valamint kedveltsége is minden tekintetben arányba állítható a Perényiével.

* *Engel*: Actenmässige Skizze stb. 1802. I. 199. 1.

Mikor Miksa német császár, a Habsburg-dynastiának Magyarország trónjára való jutását kettős házassággal akarta biztosítani, Bakócznak óriási értékű keresztet ajándékozott.¹

Tudjuk, hogy Perényi nádor fentebb említett kitüntetéseit 1515-ben ugyanez alkalomból nyerte. Biztosra vehetjük, hogy ezek mellett épúgy mint Bakócz, akár a császártól, akár a királytól ő is nyert valami clemódiumot is, mert hiszen, mint említők, ez a kor szokása volt.

Osmerjük azonban a Mátyás utáni s különösen az Ulászló korabeli pénzügyi viszonyokat is és tudjuk, hogy eféle drágaságokat venni Ulászlónak mentől kevesebb pénze volt. Ha ajándékozott, elajándékozta tehát azt, amit a kincstárban avagy a királyi palota dúsgazdag készletében talált, vagy ami abból még megmaradt. Mátyás halála után a budai királyi palotában s a király magán kincstárában volt drágaságok, arany és ezüst neműek jelentékeny részét ugyan elvitte s jórészt elvesztegette fia, Corvin János.² Tudjuk, hogy Bakócz Tamás ily módon és tőle jutott az esztergomi híres kálváriához, s Mátyás király nagybecsű trónkárpitjához,³ mely a fojniczai casula néven ösmert másik trónkárpitnak párja. Mindamellett természetes s biztosan vehető az is, hogy akkor még, 6—7 évvel Mátyás halála után, Ulászló udvarában, a budai királyi palotában is sok oly műtárgy s kincs volt, mely azt még Mátyás idejében díszíté.

A fentebbiekből láthatjuk tehát, hogy Perényi a Mátyás hagyatékához tartozó tárgyakból nyerhetett egyet-mást ajándéknak, s hogy a Mátyás címérével ékített paplanok is ilyenek lehettek.

Megvallva azonban az igazat, részünkről legvalószínűbbnek tartjuk, hogy magától Mátyástól, vagy Corvin Jánostól kapta, esetleg vette azokat, mert nádorra csak 1504-ben lett s Ulászló kiváló kegyeinek csak azután örvendett, a kérdéses paplanok pedig már 1497-ben birtokában vannak. Nem lehetetlen azonban még az sem, hogy azokat Bakócztól kapta, ki mint fentebb láttuk, Mátyás hagyatékából számos műtárgy birtokában volt.

Hátra van még most azzal a kérdéssel foglalkoznunk, vajjon minek tartsuk az elől közlött jegyzékben Mátyás címérével díszítettnek mondott s fehér és veres aranyosnak jelzett paplanokat, miután tudjuk, hogy e korban az eféle hivatalos jegyzékeket készítő deákok nem igen voltak az effélében szakértők s könnyen elneveztek egyes tárgyakat rendeltetésüknek épen meg nem felelő nevekkal.

¹ Történelmi Tár XXV. k. 219. l.

² *Fraknói Vilmos*. Erdődi Bakócz Tamás élete 1889; *Fraknói Vilmos*, Erdődi Bakócz Tamás primás műtárgyai. Arch. Ért. 1889. 112. l.

³ *Lubóczy Zs.* Arch. Ért. 1887. és *Dr. Czobor Béla*, Erdődi Bakócz Tamás kárpitja. Arch. Ért. 1889. 120. l.

Erre is gondolva, tegyük fel, hogy mind a mellett az említett két szőnyeg valóban paplan volt, vagy így neveztetett akkor, vagyis 1497-ben. A paplan szó alig másfél század óta jelenti azt, amit alatta ma értünk, t. i. ágytakarót; hanem jelentett általában takarót, melyet valaminek befedésére, beterítésére használtak. Épúgy, mint a XVI. században használt «lasnak, lazsnak» szó, mely alatt nem csak ágytakarót, hanem mindenféle takarót, sőt általában ruhaneműt is értettek.¹

Ily tag értelme mellett a *paplan* szónak, világos, hogy jogosan gondolhatunk arra, hogy az említett két paplan egyéb is lehetett, semmint ágytakaró.

Igaz ugyan, hogy címereket, mint általában mindenben, úgy az ágyakon, ágyneműeken s az ágyterítőn is használtak a XV. században. Az ágyak magas háttal bírtak, majd felülről menyezetes függönyök omlottak alá. Az ágy háta s maga a menyezet alkalmasnak kínálkozott címeres vagy virágos szőnyeg alkalmazására, amint azok már a középkor elejétől kezdve Olaszországban épúgy, mint Franciaországban, tényleg alkalmaztattak is.²

Hogy pedig nálunk Magyarországon is a legújabb időkig alkalmazták a címereket ágyakra festve és kifaragva arra több fenmaradt emlékünknél van; és hogy paplanokon, illetőleg paplannak nevezett szőnyegtakarókon is előfordult és szokásos volt; azt a *Zrínyi Ilona* Thökölyné által Színán 1688 május 2-án átadott *Rákóczy*-féle ingóságok leltárából látjuk. Előfordul ugyanis ebben a következő két tétel:

Egy szegfűszín bársony paplan, melynek közepén *Rákóczy* címere, 150 frt érték. Egy bársony, zöld paplan, melyen *Rákóczy* címere vagyon fölvarrva, 350 frt.³

E mellett azonban még mindig nincsen kizárva, hogy az a két szőnyeg, mely a Perényi-féle jegyzékben előfordul s mely Mátyás király címerével volt ékítve, más egyéb rendeltetéssel is bírhatott legyen s paplannak, vagy takarónak csak most alkalmaztatott. Lehet, hogy csak épen Perényinél alkalmaztatott ágyterítő gyanánt s azért kapta most utólag a paplan nevet. Ágyneműnek azonban nem tekinthették akkor sem; bizonyára nem művészi szövéséért, a rajta levő címerért, a történelmi becsért, melyet annak a nagy király neve adott, mert hiszen a két főúr midőn azokat egy várért cseréli, nem fogott volna semmi esetre sem ágyneműre gondolni, hanem azok nagyra becsült volta mellett tett tanúságot.

Mindezek alapján kimondhatjuk tehát, hogy azokat szőnyegszerű, vagy szövött mívű kárpitoknak kell tartanunk s bennök Mátyás király

¹ *Párizspápai*. Dictionarium. 1767.

² *M. Viollet-le-Duc*. Dictionnaire raisonné du Mobilier Français. Paris 1875.

³ *Bárá Radvánszky Béla*. Magyar családélet és háztartás. II. k. 386. lap.

eddig ösmert trónkárpitjainak mintájára készült s a királyi palota termeinek díszítésére szolgált falszőnyegeket, kárpitokat kell gyanítanunk. Hogy hol és miként alkalmaztattak eredetileg, meg nem mondhatjuk, mert e tekintetben a leginkább tájékoztató adat, a nagyság méretei, fájdalom nem állnak rendelkezésünkre. Hogy azonban oly mívűek voltak, mint a már ismertek, t. i. a fojniczai casula és a Bakócz-Erdődy-féle kárpit, azt a jegyzék azon néhány szava igazolja, hogy az egyik *fehér*, a másik *pedig veres aranyos* volt. Azt jelenti ez, hogy az egyiknek szövése fehér selyemmel vagy ezüsttel, a másiké pedig vörös selyemmel és arany szálakkal kereszteződött, s hogy a rajtok levő alakzatok és virágok körvonalait, mint a mostanáig ösmert két trónkárpiton zöld, úgy itt fehér vagy ezüst és vörös selyem-bársony szálak adták ki.

Művészi kivitelükre csak az enged következtetni, hogy oly meg lehetős nagy értékben szerepelnek a makoviczai vár csere összegében. Perényi, ki annyi klenodiumot, ékszeret és műtárgyat adott át Som Józsnak, bizonyára nem adta minden értékes darabját oda, hanem ezen felül neki magának is bővíben maradhattak még effélék; mi nem is lehet másként, ha meggondoljuk, hogy mint nádor fényes házat vitt, hol már csak az asztali készletek, pohárszékek, rendes ruházat, budai házának berendezése stb. is sokat igényelt.

Bizonyos mértékig műértőnek s műszeretőnek is kellett neki lennie, mit talán legjobban bizonyít a két kárpitnak az akkori időkben százakra becslése.

Perényi minden valószínűség szerint 1519-ben halt meg. Nagyszerű vörös márvány sírköve a terebesi templomban van.* Ezen, a szokás szerint, oroszlánon nyugvó lábakkal, teljes pánczélatban fekvő alakja van kifaragva. Felső teste felett két angyal kiterített szőnyeget tart. A ki egy pillantásra méltatja e szőnyeg correct rajzú szép olasz renaissance mustráit, lehetetlen, hogy hasonlóságot ne találjon ez és az ismert trónkárpitok rajzai között. Önkéntelenül azt a gondolatot támasztja ez, hogy a művész a szőnyeget a nádor halotti ravatalán láthatta, mely ott a főúr legdrágább szőnyegei közül volt választva. Még a XVII. században is szokás ily szőnyegeket és ékes hímzéseket teríteni a ravatalra, mint azt a történelmi arckép-csarnok több ily ravatal-képén láthatjuk. Részünkről pedig azt engedi következtetni, hogy Perényi bizonyára nemcsak két Mátyás-féle terítővel bírt, mert mint műszerető ember, ha kettőt oda adott, a maga számára is megtartott valamit.

A tények ilyen állása pedig *Czobor Bélának* ad igazat, aki azt mondja,** hogy Mátyásnak nem is kettő, hanem *több* trónkárpitjának

* *Csoma-Csergheő*. Perényi Imre sírköve. Arch. Ért. 1888. 300. l.

** *Arch. Ért.* 1889. 128. l.

kellett lenni, különböző palotái és különböző termei számára. Hogy oly fényes palota berendezésében, mint a minő az ő budai és visegrádi palotája volt, számtalan falkárpitnak kellett függeni, az természetes. A mi két kárpitunk, ha nem is volt trónkárpit, bizonyára Mátyás király valamelyik palotájának fényes termeiben alkalmazott díszítmény volt, mit a nagy király rajtok levő címere hitelesen bizonyít.

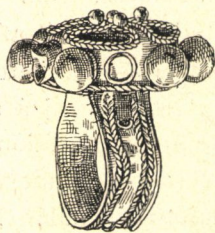
Fájdalom, hogy e két kárpitról ma csak egy fenmaradt írás ad számot, annyiban, hogy közel négyszáz év előtt *voltak*. Ki tudná megmondani, megvannak e még és merre vannak ma. Fenmaradásuk nem lehetetlen; láttuk a két trónkárpitnál.

Az előadottakból kétségtelen, hogy a Perényi-családnak voltak Mátyás korabeli reliquiái. Som Józsa családja, kinek Perényi a két takarót adta, kihalt, de utána Erdélyben széles rokonsága, a Balassa, alsólendvai Bánffy, Patócsy, Bornemissza, Kendy, Csáky, Vesselényi, Kornis és Imreffy családok örökölték.*

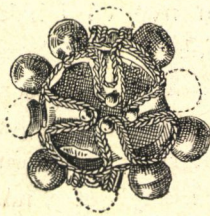
Részünkről így is örvendünk, ha a nagy király művészi alkotásoktól ragyogó udvarának műtárgyaiból kettőnek, habár csak emlékezetét is megőrizhetők.

Dr. Szendrei János.

* *Hodor K.* Doboka vármegye leírása, 225. l.

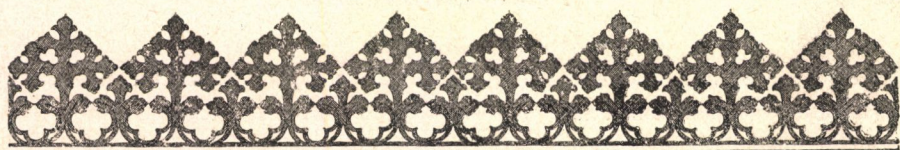

(Oldalról tekintve).

(Fölülről tekintve).

NÉPVÁNDORLÁSKORI ARÁNYGYÜRŰ A N. MUZEUMBAN
SZABOLCSMEGYÉBŐL.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LENGYELI ÁSATÁSOK 1888-BAN. Az 1888-ki ásatások ismét kiválóan szerencsés eredményre vezettek, a mennyiben a zsugorítva fekvő helyzetben eltemetett neolithkori népnek egy újabb sírmezőjére akadtunk, melyből 47 halottat takartunk fel, csiszolt kőeszközök- s edényekben igen gazdag mellékleteivel. Az előző években ugyanezen sáncznak közepén találtunk egy sírmezőt, körülbelül 80, zsugorítva fekvő, csontvázal. Itt a halottak irányítása a legszigorúbb szabályosságot mutatta. Valamennyi kivétel nélkül a jobb oldalon feküdt, arczzal keletnek fordult, úgy hogy erősen összehúzott lábszárai északnak, a fej pedig délnek volt.

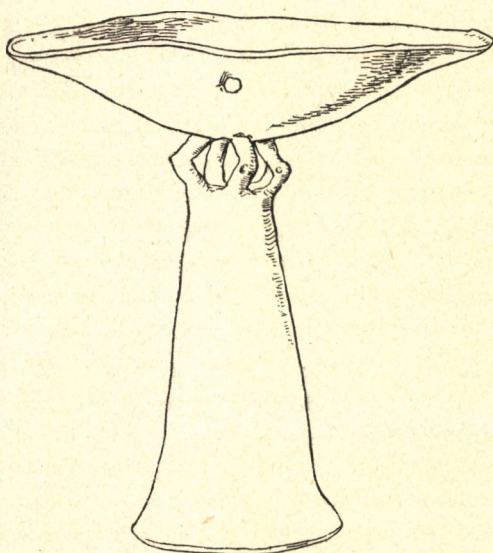
Az 1888-ban lelt sírmező, ugyanazon sáncznak egészen más helyén, t. i. a délkeleten, kettős nagy dombbal védett kapunak közelében fekszik. Itt is közel egymáshoz találtuk a halottakat, úgy hogy e hely is különálló temetőt képezett. A halottak nemcsak különböző neműek és korúak, de hozzá-temetkezést is constatálhattunk több ízben, sőt két esetben felnőtt csontvázon picziny gyermeknek csontváza volt keresztbe fektetve, mi valószínűleg együtt-temetkezésre enged következtetni. A temetkezési szertartás lényegében ugyanaz volt, mint az első sírmezőben s csak az irányítás változott. Itt is a halottnak keze könyökén meghajlítva arca alá nyúl s lábszárai is visszahajlítva, eredetileg erősen össze voltak kötözve, úgy hogy az alsó és felső lábszár majdnem egymást érinti. Az irányítás annyiban tér el, hogy itt baloldalon fekszenek a halottak, arczzal pedig délnek vannak fordítva s így összehúzott lábuk nyugot felé, fejük pedig keletnek fekszik. Az előbbeni sírmezőtől eltérő irányítást azonban itt is mindegyiknél szigorú következetességgel alkalmazták.

Mellékletök néha csakis a szokásos edényekből áll, néha pedig igen gazdagon vannak felszerelve, különösen csiszolt kőeszközökkel. Ilyenkor nemcsak átfurt baltát, hanem csiszolt vésőt és átfurt gömbölyű buzogányt is találtunk mellettök, többnyire egy rakáson.

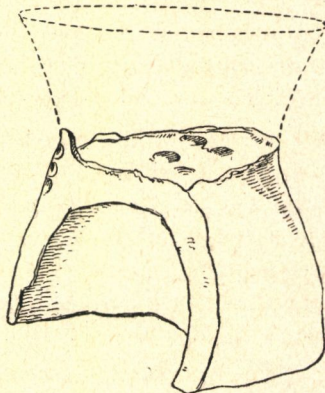
Az első sírmező különösen gazdag volt fossil-kagylókból készült ékszerek s dentalium-csigákból összeállított fűzerekben. E második sírmezőben a fossil-kagylókból készült ékszerek igen gyérek. Egyetlen egy nagy zárt karpereczet találtunk, mely barnavörös festékkel van bevonva. A kagylóból faragott gyöngök is nagyon ritkák s a dentalium-csigák teljesen hiányoznak.

A halott mellé adott edények mutatnak ugyan némi eltérést az első sírmező edényeitől, de azon typicus, gombaalakú talpcsöves tál (lásd 1. ábrát), mely amott egy halottnál sem hiányzott, itt is minden csontváz mellett fel volt található; sőt ez edények néhány újabban talált példányai igen fontos következ-

tetésre jogosítanak fel bennünket. Ugyanis számos festést találtunk nemcsak a magas talpcsövön, hanem a tányéron is, és pedig kívül-belől. E festésnél vörös és sárga színeket alkalmaztak s a díszítésnek motivumai concentricus körök és félkörök, valamint fekvő s egymásba kapaszkodó «S» alakból (laufender Hund) állanak. Sárga festéket apró darabokban, valamint a festék őrlésére szánt köveken vastag lemezekben tapadva, már több ízben találtam, de eleintén színét vesztett vasoxydnak tartottam csak azt. Az egyik gombaalakú talpcsöves tálon azonban tisztán kivehető, a mint a vörös szín mellett alkalmaztatott. A legcsekélyebb dörzsölés vagy kefélésre lemállik s ez az oka, hogy nem constatálhattam alkalmazását annyiszor, mint a vörös színét, mely sokkal erősebben tapad az edényre.

1. ábra.

2. ábra.

A halottaknak e magas talpcsöves tálát eddig faégetésre szánt szertartásos lámpáknak tartottam, miként a Homér által leírt λαμπτήρες-ek (lamptéreszek) is magas talpon álló tálak voltak, de megingatta e véleményemet azon újabban talált néhány talpcsöves tál, melyeknél nemcsak mint rendesen a talpcső, hanem a tálban belső fele is csinos festést mutatott. Ha azonban tűz égett a tálban, úgy teljesen felesleges munka annak belső részét kifesteni, miután a tűz amúgyis megrongálja vagy megsemmisíti azt.

A lámpa-theoria elleni még erősebb érvre akadtam az említett edények egy másik példányánál, melynek tála véletlenül egészen épen maradt s a tálban az égésnek legcsekélyebb nyoma nélkül, állati csontot találtam. Meg kell itt jegyezni, hogy e különös alakú, magas edények felső része, vagyis a tál, a reá nehezedett föld súlya alatt kivétel nélkül apró darabokra törött s így érthető, hogy a tálban tartalmát még eddig nem sikerült kétséget kizáró módon constatálnom.

A legszebb adatokat ez edényre, tavaly Egyiptomban gyűjtöttem, a hol az

ősi egyiptomi emlékeken ugyanolyan lamptéréseket láttam, minőket Lengyelen minden halott mellett találok. Kairóban alig léptem a bulaki múzeumba, az egyptologiai leletek e felülmúlhatlan tárházába, már a legelső ősegyiptomi emléken a lengyeli halotti edényekkel azonos lampteres akadt szemembe, mely egyik istenségnek lába előtt állott. Soká jegyezgettem magamnak ez adatokat, hogy adandó alkalommal hivatkozhasam rájuk, de csakhamar azt láttam, hogy rövidebb volna munkám, ha csak azon emlékeket jegyezném fel, a melyeken e talpcsöves edény hiányzik, mert ezek száma nagyon csekély. Daczára annak, hogy ily számos emléken találtam e nagyon jellemző edényalakot, reám nézve ez valóságos felfedezés volt, miután ezen analogiát a præhistoricummal foglalkozó régészek egyike sem említé még fel. Ez különben csak ez edénynek ritkaságát bizonyítja s a mint Schliemannnak leletein s a magyarországi, valamint két prágai példányon kívül egyáltalán soha sem láttam ez edényt egyetlenegy európai gyűjteményben sem; úgy Schliemannnak erre vonatkozó nagyon rövid leírásán kívül behatóbban e nagyon typicus edénnyel, tudtommal, a régészek egyike sem foglalkozott még. Ez edényre vonatkozó egyiptomi tapasztalataimat a következőkbe foglalhatom: *a)* csakis ábrázolva láttam azokat az ősegyiptomi emlékeken, de valóságban még töredékét sem találtam a bulaki múzeumnak óriási gyűjteményében; *b)* mindenkor virágot, gyümölcsöt, szóval terményt tartalmazott a magas talpcsövön álló tál s soha sem volt jelezve, hogy ez áldozati tárgyak égtek volna; *c)* csakis az istenséget ábrázoló alakok körül állottak, többnyire lábaik előtt, ez edények. Így a többi között V. Ramses sírjában a lélek ítéletét ábrázoló képen ott találjuk külön-külön Suk (a rómaiak Saturnusa) és Thme (az igazság istennője) istenségek lábai elé rakva a kiengesztelésre szánt, virágot és gyümölcsöt tartalmazó magas talpcsöves tálat.

Ezek után feladom a lengyeli halottaknak talpcsöves tálaire vonatkozó, eddigi véleményemet s azt hiszem: hogy nem halotti lámpák voltak ezek, hanem valószínűbben a halotti szertartásnál, az istenség kiengesztelésére szánt áldozatokat tartalmazó edények.

A lengyeli, újabban lelt sírmezőről lévén szó, az 1888-ki ásátásokból egy különös csontvázról akarok említést tenni, mely nem tartozik ugyan a zsugorítva fekvő helyzetbe eltemetett neolithkori néphez, hanem a lelet mellékes körülményeinél fogva nem kevésbé érdekes. Ugyanis az újabban lelt neolithkori sírmezőnek szélén egy 7 méter hosszú s 2 méter széles árkot kezdtünk, melyben 47 cm. mélyen apróbb, vörösre égetett agyagdarabokra akadtunk, a hol körülbelül két lépésnyi területen egy pengehasogató kő, két obsidián és három jáspis szilánkon kívül öt különböző bronztárgyat találtunk. Mélyebbre véve az üreget, 83 cm. mélységben egy csontvázra akadtunk, mely szintén baloldalán feküdt s délnek fordult ép úgy, mint a zsugorított helyzetben eltemetett halottak, de erről nem lehetett azt constataálni, hogy ugyanolyan helyzetben lett volna, mert az állkapcsától számítva 47 cm. hosszúságban, az egyenes hátgerincznél megszűnik a csontok s már a medenczecson, valamint az egész alsó test, teljesen hiányoznak. Kezei nincsenek egészen visszahajlítva, mint a többi csontváznál, hanem könyökénél csak kissé meghajtva, úgy hogy újjai távolabb, déli irányban esnek a mellkastól. A hátgerincz tövében egy díszítés nélküli, 10 cm. hosszú s legvasta-

gabb részén 3 milliméter erős bronztűt találtunk. A tűnek felső vége alatt 1.5 centiméternyire, a fonál átfűzése céljából, egyszerűen egy 8 milliméter hosszú lyukat hasítottak a tű testébe. E fél csontváz mellett nemcsak köeszközök, hanem még egyetlenegy edény vagy annak töredéke sem találtatott. Különösen az edényeknek teljes hiánya mutatta azt, hogy itt ez esetben nem rendes temetkezéssel van dolgunk.

Este lévén már, a munkát abban hagytuk s másnap kiszedve e fél csontvázat, mélyebbre ásattam alatta s legnagyobb meglepetésemre, csak kevésbé mélyebben, egy egész ló-csontvázra akadtam, mely lócsontok között megtaláltam a fölötte volt emberi csontváznak hiányzó medenczecsontját és lábszárait is. Kétségtelen volt most már, hogy ez nem rendes temetkezés volt, hanem egy szerencsétlenül járt száguldó lovas volt szemeink előtt. Kutatva e lovasnak fegyverzete után, mélyebbre ásattam a lócsontváz alatt és körülötte. Nem találtunk ugyan semmiféle fegyvert, de e mélyebb rétegben a második, nem kevésbé érdekes meglepetés várt reám. Ugyanis azt vettük itt észre, hogy a barnaszínű föld nagy kerek foltot képez a körülötte lévő, sárga színű s kemény löszrétegben. Kitisztítva innét a barna földet, egy kerek nagy lakás tárult elénk, melynek fenekét a mostani felszíntől számítva, 245 cm. mélységben találtuk, a lakásnak átmérője pedig három méter volt. E lakás tehát tisztán jelezte a fölötte talált lovas balesetének okát is, a mennyiben véletlenül szakadt e mély lakásba s itt lelte lovával együtt halálát is. Érthető most már, miért volt karja, melylyel valószínűleg a kantárt tartotta, csak kissé visszahajtvá, távol a mellkastól; érthető volt továbbá az is, miért találtuk a ló-csontvázat s a lovasnak alsó testét mélyebben a félre dőlt felső testnél. A lakásnak fenekén a leleteknek dús aratása várt reánk. Az itt talált bronzok s különösen egy sarlónak öntőmintája után azt következtettük: hogy a lakás, valamint a beleszakadt lovas is, a későbbi bronz-korszakhoz tartoztak.

E későbbi bronzkori népnek ezernyi tárgyai közül csak egyetlenegy különegességet akarok felemlíteni az 1888-ki ásatásokból, t. i. egy rendkívül eredeti kemenczealakú s szűrővel ellátott edényt. (V. ö. II. ábra.) A szűrő fölötti, három újjnyi vastag falakkal bíró, tulajdonképeni edény letörött róla s jelenleg csak a 30 cm. átmérővel bíró köralakú s vízszintesen fekvő szűrőből és az alatt terjedő igen öblös nagy ernyőből áll. A szűrőnek vastagsága valamivel több három centiméternél s négy ellentett irányban tojásdad, a közepén pedig kerek lyukkal bír, a melyek átmérője 4 és 6 centiméter között váltakozik. A szűrő alatti ernyő egyik oldalán egész szélességében és magasságában nyitott magas ívezetet képez s az ívezet fölötti két sarka, mélyített körvonal és vízszintes rovátkákkal volt díszítve. Az ernyő magassága 26 cm. s körfogata 120 cm.; oldalfala fölül jóval vastagabb s 6.5 centimétert mér, míg alsó nyitott részén csak 4 cm. vastag. Rendeltetésére vonatkozólag döntőleg nyilatkozni vajmi bajos, annyi azonban bizonyos, hogy vagy szűrő edény, vagy pedig hordozható érczolvasztó kályha lehetett. Szűrésre csak úgy használtathatott, ha e feltűnő nagy lyukak fölé galyakat vagy egyéb készüléket helyeztek, mely nem engedte a tömör részeket e nagy lyukakon keresztül. Lehetséges, hogy gyümölcsöccsel töltötték a szűrő fölötti nagy edényt tele s az erjedés következtében csak lassan csepegett a

szesz ital keresztül. Találtunk itt néhány literre való apró mészszivag (Kalktuff) szemeket, melyek nagyjából belül üres, picziny csövecskékből állottak. Nem véletlenül kerültek ezek ide, hanem mintha csak kiszítálva, gondosan lettek volna összegyűjtve, s nincs kizárva, hogy filtrírozásra használtattak ez edénynél. A tágas ernyőnek nyitott része nagyon alkalmas arra, hogy elég nagy edényt lehessen a szűrő alá helyezni, mely a keresztül szűrt folyadékot felfoghassa. Ha azonban érczolvastó kályha volt, úgy csak a szűrő fölötti edényben éghetett a tűz, miután az ernyő belső oldalán erősebb tűznek nyoma nem látható. A szűrőnek felső lapján vannak ugyan fekete égési foltok, de az kétséges, vajjon magának az edénynek kiégetése alkalmával támadtak-e ezek, vagy pedig az edénynek rendeltetési céljából abba rakott tűz okozta-e azokat. Jelenleg a szűrőnek felső lapjára vastag rétegben mészszivag rakodott, de a görcsői leggondosabb megvizsgálátásom daczára sem tudtam azon az ércznek legparányibb maradékát sem találni. Volt azonban ugyanezen lelhelynek üregében a hamu között ércz-salak. Ha érczolvastásra használtatott e különös edény, úgy az ernyőnek nyitott része ismét igen jó szolgálatot tehetett, a mennyiben a szűrőnek nagy lyukain keresztül hullott hamut könnyen ki lehetett kotorni (találtunk is ez üregben három agyagból készült hamu-kotrót) s másrészt akár primitív fujtató segítségével, vagy egyszerű legyintéssel is igen jól lehetett alulról a tüzet élesztetni. Találtunk már az előző években ugyanezen sánczon ismételten, két újjnyi vastag s nagy lyukakkal keresztül tört agyaglapokat, valamint hason sark-díszítéseket is, minők a jelen példánynak nyitott ívezete fölött láthatók, de rendeltetésökkel nem voltam tisztában, most azonban biztosan állíthatom, hogy ugyanilyen edényeknek képeztek töredékeit. Az 1876-ban Budapesten tartott régészeti s anthropologiai congresszus alkalmával rendezett prähistoricus kiállításon báró Nyáry Jenőnek pilini * leletei között «Vase servant de creuset» nevezet alatt egy a jelen példányhoz nagyon hasonló edény volt látható. Ott azonban, az ív-alakban nyitott ernyő és a fölötté levő edény között nem volt vízszintes szűrőlap, hanem a felső edény mélyen nyúlott az ernyő alá s csak az ernyőnek vízszintes nyílása fölött volt két lyukkal áttörve. Az imént jelzett pilini, hasonló példányon kívül, más analógiát eddig még sem honi, sem külföldi gyűjteményekben nem találtam.

Végül, összefoglalva az 1888-ik évi ásatás eredményét, azt jelenthetem: hogy miként 1882 óta mostanig nem volt egy üreg sem, mely a prähistoricum iránt érdeklődő szakember figyelmét le ne bilincselné; úgy az 1888-ki leletek, az újabb sírmezőnek feltalálása által, a szerencsésebb évek eredményei közé tartoznak.

Wosinsky Mór.

* Hampel «Catalogue de l'exposition prähistorique» Budapest, 1876. 116. lap, 65. és 66. ábra.

AQUINCUMI MUZEUM.

Az aquincumi ásatások tudvalevőleg vajmi kevés műbecscsel bíró régiség-tárgyat hoznak napfényre. Aquincum, Alsó-Pannonia ezen egykor virágzó városa, nem esett semmiféle természeti catastropha áldozatául, azt sem mondhatjuk, hogy a betörő barbárok egy nap rombolták volna le földig s a lakosság is csak futással menthette meg életét: ellenkezőleg minden jel arra mutat, hogy Aquincum épületei a rómaiak elvonulása után még évszázadokig fennállottak, míg végre a föld alá kerültek. Így tehát nemcsak a távozó római telepéseknek maradt elég idejük, hogy értékesebb tárgyaikat magukkal vihették, hanem megvolt a lehetőség adva, hogy az egykori Aquincum romjain felépülő Ó-Buda lakossága tovább dülhassa és fosztogathassa s nem lehet kétség, hogy a midőn a romok közül, melyeket nem becsült többre kőbányánál, építőanyagot szállított, egyúttal felszedett minden oly tárgyat, a melynek legcsekélyebb értéket tulajdoníthatott. Csak épen azt hagyta vissza, a minek semmi hasznát sem vehette, vagy pedig a mi teljesen elkerülte figyelmét. Innen van, hogy leleteink túlnyomó részét töredékek képezik: eltört edények darabjai, csonka fém-, üveg- és csonttárgyak, rozsdás vasak, továbbá egyes kisebb sculpturalis emlékek s a falfestmény-, stucco-, mozaik- és márványrészletek hosszú sora.

Az ásatások első éveiben, a midőn még az állam fedezte azok költségeit, a lelt tárgyak jobb része a n. múzeumnak adatott át. De már a következő két-három évben a Torma Károly tanár vezetése alatt folytatott kutatások ismét a leletek oly szép számát hozták napvilágra, hogy a főv. tanács helyeslőleg fogadta Havas Sándornak, a főv. rég. szakbizottság elnökének azon javaslatát, hogy e tárgyak az orsz. kiállításon közszemlére állíttassanak. Torma Károly rendezte a gyűjteményt a főv. pavillonban.

A kiállítás berekesztése után e tárgyak ott maradtak a Városligetben az idei év derekáig. A legnagyobb fáradságba és utánjárásba került, míg valaki megtekinthette őket. Azonkívül igen sok, túlnyomó részben jelentéktlenebb emlék a n. múzeumban volt deponálva, az utóbbi két évben lelt tárgyak pedig az ásatások színhelyén őriztettek. Így tehát nemcsak, hogy egyes tárgyak, mondhatni, hozzáférhetetlenek voltak, hanem szét is voltak szórva, a mi bizony tanulmányozásukat éppen nem könnyítette meg. Ha valami tehát, úgy az összes aquincumi leleteknek egyesítése, s hogy a nagy közönség is láthassa, azoknak nyilvános kiállíttatása, a legégetőbb teendők egyikének mutatkozott. Tervemet közöltem Havas Sándor úr ő méltóságával s ő, a kinek köszönhetjük, hogy egyáltalán vannak ásatások, perczig sem késett, hogy erre nézve a tanács jóváhagyását megnyerje. A gyűjtemény elhelyezésére gondolni sem lehetett alkalmasabb helyet, mint az ásatások helyszínén álló Krempelmalmot. Szerencsére sikerült is ott egy szobát bérbe vennünk, a hová aztán az összes aquincumi leleteket összehordtam, úgy hogy ma már együtt találja a látogató mindazt, a mit a kapa Aquincum romjaiból az utolsó öt évben felszínre hozott. Az összes lelt tárgyakat kiállítani természetesen nem lehetett; több mint felök ládákbán van. A helyiség is szűk, de nem is tartanám szükségesnek, hogy minden ki legyen állítva

Ugyan mi indokolhatná, hogy a falfestmény-töredékek vagy terra sigillaták száza mind kirakassanak. Csakis a legjellemzőbb darabok láthatók.

A gyűjtemény azonban, azt hiszem, ez által korántsem veszített érdekességéből. Kizárólag Aquincum romjai között lelt tárgyakkal találkozunk. Sokat, a mi iránt maguk a feltakart falmaradványok nem nyújtanak felvilágosítást, megmagyarázzák a gyűjtemény tárgyai. Így például azok alapján elég tiszta képet alkothatunk magunknak, minő volt a szobák belső decoratív kiállítása: ott látjuk a legkülönbözőbb falfestmények, stuccók és mozaikok darabjait, a melyek együtt véve bizonyosságot tehetnek, mily ízléssel, gonddal járt el háza szobáinak feldíszítésében a római. Nem érdektelenek az agyagművek töredékei sem. A legdurvább téglától a legfinomabb agyagedényig képviselve van az agyagipar minden készítménye. Figyelmet érdemel továbbá a bronz-, üveg- és csonttárgyak hosszú sora is: túlnyomó részük piperecikk volt. Végül van néhány szobrászati emlék, a melyek ismét Aquincum lakosságának művészeti fejlettségére engednek következtetést.

Mindezen tárgyak, néhány nagyobb és durvább kivételével elzárható szekrényekben vannak elhelyezve. A szoba keleti és északi falához támasztott vízszintes tárlók első osztályában (I.) vannak a bronz tárgyak kiállítva. Köztük látható néhány arany tárgy töredéke, egy ép arany fülbevaló és három ezüst gyűrű. A bronzok száma jelenleg 265-re rúg. Részben csonkák, a legtöbb azonban ép. Van 29 fibula, 13 egészen ép, az egyiknek nyerge arany plakírozást mutat. Nem kevésbé érdekes más öt bronz tárgy, a melyek közül a 3 csatvéget millefiori, a 2 capsulát pedig zománcz díszíti. A többiek közül említést érdemel egy sas és egy Minerva alakja, 2 ép kulcs és egy závár, 1 kerek fémtükörlap s egy tükörlap fedője, 2 csengetyű, 1 igen szép patināju bronzedényke, egy ép bronzkanál, 2 kutasz, számos szegfej, tű, karika és lemeztöredék. Ott látható egy bronz statuának két töredéke is: a csipő tájkáról egy darab és egy újj.

A második osztályban (II.) felül vannak a csont tárgyak; zömük gömbös vagy átlukasztott fejű tű. Néháynak feje fenyőtoboz formára van faragva. Van egy csonttű feje, mely női arcot ábrázol, pártás fejdíszszel. Szép tárgy egy vaskés fogantyúja is, mely rügysző faág végén oroszlánfőt mutat. Főlemlítendő még 4 játszókoczká és több számító bárcza. A 4 kiállított intaglio közül 3 carneol: az egyikken kakas van lófejjel, a másikon gólya, a mint egy furulyázó nyúlra figyel, a harmadikon Abundantia képe látható.

Az üvegtárgyak sorában a legfigyelemre méltóbb egy fibulának kerek lapja, gyönyörű millefiori rakattal. Nagy számmal vannak a számító bárczák s a különböző színű pastából készült gyöngyök. Ott látjuk továbbá néhány üveg karperecz töredékét s néhány gyűrűt, az egyiknek fején két kalász között AVE PIA (Ave Pia) felirattal.

Az átlászó üveg edények között néhány csiszolt üveg edénytöredék tűnik szembe, szép számmal vannak a kenőcsös üvegcsék is, legalul pedig egyes tábla-üveg-töredékek foglalnak helyet.

A harmadik osztályban (III.) vannak a vastárgyak kirakva; túlnyomó számukat szegek képezik. Ezeknél érdekesebb néhány contusvég és vas stilus. A többi tárgyak karikák, horgok, kapcsok, fogasok. Van 3 csákány is és egy ötfogú gereblye.

A negyedik sarokosztályban (IV.) láthatók mindazon edénytöredékek, a melyek nem esnek a terra sigillaták elnevezése alá. Legtöbb a graphitszürke mázú edénytöredék, homorú, jórészt geometrikus díszítésekkel. Kettőn a gyáros: RESATVS bélyege. A legérdekesebb azonkívül azon néhány edénytöredék, melyek a mai konyhaedényeinkhez egészen hasonló fényes zöld, szürkés-zöld és sárgásbarna mázzal vannak bevonva.

A szoba északi oldalán a sarok osztály (V.) tartalmazza a figuralis terra-sigillata-töredékek hosszú sorát. Számos darabon rajta van a gyáros bélyege. A következő osztályban (VI.) foglalnak helyet a simafalú terrasisigillata-darabok, melyeken egyedül a gyáros bélyege olvasható. Számuk meghaladja a 150-et. Végül az ajtónak eső szélső osztályban (VII.) vannak az érmek.

E tárlók alsó részében legszélül (VIII.) állítottam ki a falfestmények csoportját. Bajos volna megmondani, hány mindenféle változat van képviselve. Alig egy-két darabon találkozunk növény-motivumokkal, a legtöbb darabon szalagok és egyszerűbb geometrikus díszítmények tűnnek szembe. Az aquincumi falfestés legjellemzőbb vonását azonban azok a darabok képviselik, a melyeken a festő bizonyos márványfajok utánzatait akarta előállítani. A következő osztályban (IX.) láthatók a különböző alakú, jelesen négy, hat és nyolczszögű s a biscuit formájú téglamozaikok. Szomszédságukban vannak az ólom tárgyak, a túlnyomó részben vízvezetési csövek, továbbá több ólomrög és lemez és néhány edény.

Az ajtótól balra az alsó tárlót részben (X.) egyes kőmozaik-részletek, részben pedig stucco-párkányok darabjai töltik be. Ez utóbbiakból 26 változat van.

Még egy tárló van a szobában, annak délnyugoti sarkában. Ennek felső részében (XII.) találjuk a legkülönbözőbb márványfajokat s egyes oly falfestmény-részleteket, a melyeken vagy bekarcolt vagy ecsettel festett feliratok olvashatók, Kettő görög nyelvű; az egyik 11 darabból áll. Alul (XIII.) konyhaedények töredékei szemlélhetők.

Az ajtó jobb oldalán áll egy magas szekrény (XIV.) Tetején 7 ép korsó van Benn a legalsó polczon ott látjuk azon 13 db. súlyt, melyeket Torma Károly volt oly szerencsés egy a forum közepén álló kerek épületben lelhetni. A második polczon (alulról) bélyeges téglatöredékek között két álarcos *antefixum* és 4 karczolatós téglá tűnik szembe. A következő polczon vannak a mécsesek elhelyezve; sok még ép s a gyáros bélyegét mutatja. A háttérben áll néhány agyagminta a pozitív gipszlenyomatokkal együtt s egy bábsütő, mely Theseust a Minotaurosszal ábrázolja. Végül a legfelső polczon áll középen az idén lelt vas sisak (XVII. századbeli) s egy bronz statuának gazdagon aranyozott lába. Két felül vannak egyes kisebb szobrászati emlékek, így ott látunk egy Venust (Torma K. ajándéka), egy satyr torsót, egy Hermetst, két relief-főt s egy kosfejet.

A gyűjtemény legérdekesebb sculpturalis tárgya, a gyermekeit megölni készülő Medea, ott áll szemben az ajtóval, jobb oldalán Nemesis szobra, balfelül Nike. Medea fölött gyámra állítva egy fejet pillantunk meg, nyilván valamely császár (Claudius Gothicus?) szobrának maradványa. Az ablakközüket feliratos téglák, mindkét fajta fedélcserépek, fűtőcsövek s néhány építészeti részlet töltik ki. Végül még fölemlítem, hogy a szoba falait, a tárlók fölött, az ásatásokat feltűntető egyes photographikus felvételek díszítik.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

A ZÓLYOMI RÉGISÉGGKIÁLLÍTÁS.

A zólyomi régészeti kiállítás eszméje Thomka Gyula zólyomi ügyvéd és Leustách Lajos nagyszaltnai főszolgabírótól indult ki, s oly célból rendeztetett, hogy az anyagi eredmény a Zólyom városa mellett fekvő «Pusztavár» (Pusztihrad) további ásatására fordíttassék. A kiállítás megnyílt Zólyomban, a városház tanácstermében, ez évi július hó 27-én és bezárattott augusztus 12-én.

A kiállított tárgyak, melyek 389 szám alatt közel 500 darabot számlálnak, lehetőleg a terem célszerűtlen építkezéséhez mérten, csoportok szerint állítottak föl, ú. m. ásatásokból előkerült leletek, ötvösművek, fegyverek, ón és réz, könyvnyomtatás és könyvkötészet, hímzések, agyagművesség és faipar.

Lelet kevés volt, a mennyiben csakis olyanok állítottak ki, a melyek a Pusztaváron vagy a közelben találtattak. A pusztavári leletből ott láttunk cseréptöredékeket, melyeknek egyrésze kézzel idomított, más része pedig korongon készült edényekből való. A korongon készült töredékek között van két darab edény-alj, a melyeken jegy látható: kör kettős vonalú átmérővel négy részre osztva; a kör negyed szelvényeiben, úgy látszik, még valami jegy lehetett.

Ezekon kívül: egy vas sarkantyú, nyílhegyek, kés és egy sarló (?).

A hrabkovi leletekből kiállítottott egy vas és egy bronz lándsa, egy ekevas és cserepek.

Az egyházi ötvösművek kevés számmal, de szép példányokkal voltak képviselve. E tárgyak nagyobb része az «1884-iki magy. tört. ötvösmű-kiállítás lajstroma»-ban és az «Ötvösség Remekei»-ben van ismertetve; ilyenek: a besztérczebányai r. kath. egyház xv. századbeli sodronyos zománczú kelyhe és a xvi. századbeli góthikus keresztje, a hájnikai r. kath. egyház két góthikus kelyhe, a zólyomi r. kath. egyház egy góthikus sodronyos és egy barokk kelyhe, az úrvölgyi r. kath. egyház xvi. századból való góthikus kelyhe és Besztérczebánya város góthikus keresztje; utóbb jutott ezekhez a zólyomi r. kath. egyház tulajdonát képező xvi. századbeli góthikus ciborium, melyet szintén nem szabad figyelmen kívül hagyni. A ciborium, a mely aranyozott ezüstműből készült, eredetileg nagy kehely volt, a mit a cuppát tartó kosár és a cuppa közötti aránytalanságból lehet következtetni. Ez aránytalanság úgy keletkezett, hogy a cuppa felső részéből egy nagyobb darabot lemetszettek s abból készülhetett — kevés hozzáadással — egyszerű fedele. A ciborium kosarát a szent írásból vett jeleneteket ábrázoló vert domborművek, díszítik. A kosár két fajta domborműből van alakítva. Itt szembeötlő, hogy míg a felső kétharmadán levő csoportozatok befejezett egészet képeznek, addig alsó harmadának domborművei a stílus alatt, a hol t. i. a cuppához van erősítve, végződnek. Kár, hogy a ciboriumot, összeállításánál fogva, szétszedni nem lehetett.

Hogy a ciborium illetőleg a kehely mikor ment keresztül ily átalakításokon, azt a talpon bevéssett: «HIC CALIX IN CIBORIVM RÉ FORMATVS 1720. §. IB JVDICATV G: D: NIC: DVCHONY» feliratból lehet következtetni.

A világi rendeltetésű ötvösművek között kiemelendőnek vélem a zólyomi volt mészáros-czéh ezüst, részben aranyozott egybejáró poharait, a melyek időközönként készültek az 1646, 1657, 1661, 1666 és 1825 években. Fölületük czá-

pás, felső szélük vésett lombdíszítéssel, írással és a czéh jelvényeivel van ékítve.

Négy poháron (1646—1666) a jelvény — ökörfej — egyik oldalán Zólyom város czímere: kettős kereszt, a másik oldalán mesterjegy bevésve: GI. E csoportban látható volt azon ezüst, részben aranyozott és zománczott asztaldísz, a mely III. Károly királynak Kőrmöczbányán léte alkalmával Kőrmöndy városi bíró asztalán díszel. Az asztaldísz bányaművelést mutat be. Jegcezekből alakított hegy, oldalain a bányaművelés minden ága szemlélhető bányász alakokkal, állatokkal és a szükséges eszközökkel. A hegy tetején nagyobb alak áll, fején kagyló alakú nagyobb csészét tart, lábainál pedig két kisebb csésze van elhelyezve. Ezenkívül kisebb ötvösmunkák és több empire izlésű kanna, czukortartó és óra volt látható.

A fegyverek csoportjában különösen egy xvii. századbeli elefántcsonttal berakott löfegyver tűnt ki. Díszítése: lombdíszítés között kucsmás magyar férfi mellképe és különféle fajú állatok. Igen szép darab. Kiállította Thomka Gyula.

A többi — egy-két darab kivételével — az ismertebbb és egyszerűbb fajták közé sorakozott.

Az ón és rézeszközök csoportjában kitűnik Beszterczébánya és Zólyom városoknak egy-egy vörösréz ürmértéke, amaz a város czímerével 1591, emez szintén a város czímerével és 1511 évszámmal jelölve.

Az ón edények nagyobbbrészt kupák és kannák xvii—xviii. századból, egyszerű vésett díszítéssel és évszámmal jelölvék.

A könyvnyomtatás és könyvkötészet emlékei közül, miután a nyomtatványok ismereteseek — nagyobbbrészt wittembergi kiadványok —, csakis a Beszterczébánya tulajdonát képező két könyvtáblát említem meg és itt is csak a középső és sarok díszeket. E díszítések bronzból valók, áttörve és vésve. Az egyikén lombdíszítés között egymással szembe állított madarak, a másikon koronás oroszlán; a xiv. századból valók. A táblák egykor vagy egyházi kéziratok, vagy jegyzőkönyvek voltak.

A többi kötés nagyobb része wittembergi, Luther és Melanchton mellképeivel a xvi. századból.

A hímzések között különös érdekléssel bír két darab misemondó ruha, mindkettő a zólyomi r. kath. egyházé.

Az egyik arany szállal brocherozott vörös selyem alap, a melynek közepére sok színű selyem és arany szállal hímzett kereszt van varrva. A kereszt díszítése: fülkék s azokban szentek alakjai.

A másik misemondó-ruhának alapja virágos zöld, közepén szintén sokszínű selyem és arany szállal hímzett kereszttel, de a hímzés ennél sokkal erősebben domborodik. A hímzés díszítését vizsgálva, azonnal eszünkbe jut az esztergomi székesegyház kincstárában őrzött Bakócz-féle miseruha.* Itt is úgy mint az azon levő körökben szentek mellképei láthatók, a körképek között lévő edényszerű díszítés is nagyon hasonlít a Bakócz-féléhez, csakhogy e ruhán a czímer hiányzik.

Mindkét miseruha valószínűleg a xvi. század elejéről való firenzei munka

* Az esztergomi főegyház kincstára. 99. hasáb 39. ábra.

s minden bizonynyal egy mester műve, de meg az elsónél a szövét egykorú a himzéssel, addig emennél xvii. századi.

Ez utóbbi ruhát 1616-ban javították. Igazolja ezt a bélien olvasható következő megjegyzés: «Ecclesie Parochialis Vetero-Zoliensis renov. 1616»; valószínűleg akkor cserélték ki az egykorú szövétet is a mostanival.

Ezekon kívül egész sorozata a legszebb selyem, arany és ezüst szálú magyar himzéseknél volt Zólyomban kiállítva, melyeknek díszítése túlnyomólag gránátalma vagy tulipán mustra. A legszebb darabok Csipkay Károly alispán, Leustách Lajos, Thomka Gyula és a garamszögi ev. egyház birtokában vannak.

Ezután következnek az agyagművek, még pedig csekély kivétellel magyar munkák. E csoportban a többihez mérten, a legtöbb darabot láttuk, melyeknek kiváló becse abban áll, hogy azok mindegyike Zólyom vidékéről gyűjtetett s kétségtelen, hogy itt is készültek; továbbá, hogy egy pár kivételével valamennyi évszámmal van jelölve xvii–xviii. századból.

A magyar majolikán kívül látható volt egynéhány német kőedény, korsó, bécsi és meissenai porcellán csészék és egy szép genuai majolika korsó.

A faiparból legkevesebb tárgyat találtunk. A faragást Grünwald Béla négy xv–xvii. századbéli egyházi darabbal képviselte; a berakott munkát Besztercebánya az ötvösök és késesek czéhládájával.

Az ötvösök czéhládája 1659-ben készült, szép munka. Díszítése, elől és hátul: az ötvösök védszentje, szent Eligius asztal mellett ül, feje körül czéhjelenyek láthatók. A késeseké a xvii. századból való munka, szintén czéhjelenyekkel díszítve.

A kiállításon összegyűjtött anyag csakis Zólyom vidékére szorítkozott s tekintve a kiállítók igen csekély számát és azon körülményt, hogy igen sokan vonakodtak tárgyaikat a kiállításnak átengedni, bizton feltehető, hogy Zólyom vidéke igen gazdag régi dolgokban.

Ezzel kapcsolatban legyen szabad még a Pusztaváron eszközölt ásatásról is e helyen egész röviden megemlékezni.

Ez ásatás eszméje szintén Thomka Gyula és Leustách Lajosé.

Az eszme megvalósítása azonban anyagi áldozatokkal járván, maguk köré gyűjték a múlt iránt érdeklődő zólyomi férfiakat és gyűjtést indítottak meg. A gyűjtés eredménye alig haladja meg az 50 frtot. E csekély összeggel fogtak az ásatáshoz! Az ásatást, melyet ők maguk vezettek, a vár délnyugati oldalán, a hol a legnagyobb falmaradvány van, eszközölték és fáradsalmukat kedvező siker koronázta. Főlásták a főkapu belső részét, melyet csaknem ép állapotban leltek; a főkapu külső része, a hol a felvonó híd volt, még az ásatás folyama alatt omlott össze a föld súlya alatt.

Ez ásatás alatt kerültek napfényre azon leletek is, a melyeket a kiállítás keretében említettem. A kutatást folytatni nem lehetett, mert az eddig eszközölt fáradságos munka a csekély összeget teljesen felemésztette. Ily körülmények között a vár helyrajzának felvételére kellett szorítkozni. Ezen munkát a városi erdész. Boroskay János úr, volt szíves magára vállalni s azt öt nap alatt el is készíté.

Az ásatás eredményétől lelkesülve meghívták Könyöki József tanár urat Pozsonyból, hogy a várat megtekintén és a romokról véleményt nyilvánítana.

Könyöki úr a felkérésnek engedvén, július hó 4-én Zólyomba rándult és véleménye az, hogy a vár valószínűleg még a magyarok bejövetele előtt épült és Bors vezér hódító útjában — úgy látszik — azt csak megerősítette. A most napfényre jutott kapuról azt vallja, hogy az a román-kor elejéről való, s ez állítását a boltívet tartó kezdetleges gyámkő igazolja. Egyuttal oda nyilatkozott, hogy az általa eddig ismert magyarországi várak között ez a legnagyobb.

A romokat körül járván, — a mihez körülbelül két óra szükségeltetik — megnézte a donjon-ból fenmaradt falmaradványt és a cisternát, tanácsokat adván a jövőre, hogy miképen kell az ásatást tovább folytatni, hogy a vár keletkezésének korszakát meghatározni lehessen; mert az eddigi ásatásból és a látható romokból azt lehet következtetni, hogy az többször át lett építve, illetőleg helyre állítva.

A zólyomi régészeti kiállítás, melynek az irodalomban egy kis katalogusban* maradt meg emléke, csekély eszközökkel jelentékeny eredményt ért el, már csak az érdeklődés által is, melyet a régiségek és régészeti leletek iránt megye szerte sőt azon túl is keltett. Vajha ösztönül szolgálna, hogy hasonló megyei kiállítások országszerte minél gyakrabban rendeztetnének, hogy az országban szerte levő tudományos kincsekkel mentül részletesebben megismerkedhessünk.

Lipcsey József.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS NAGYBÁNYÁN.

A Magyar Történelmi Társulat ez évi mármarosai kirándulásának befejezéseül Nagybányát is meglátogatta és aug. 31-ikén ott tartotta utolsó gyűlését. Nagybánya város intelligens polgársága ez ünnepies alkalomból az által adta a tudomány iránti érzékének bizonyosságát, hogy összegyűjtötte a város területén található történelmi és régészeti emlékeket s minden oly régiséget, mely történelmi vonatkozása vagy műbecse által a szakemberek figyelmére számot tarthatott, s ezeket igen csinos elrendezésben mutatta be tudós vendégeinek.

A kis kiállítás anyagának összegyűjtése s felállítása öt rövid nap műve volt; de a mozgalom élén ügybuzgó egyének állottak, s a polgárság teljes érdeklődéssel karolta fel az ügyet. Így e rövid idő alatt is meglepő számban gyűltek be a hatóságok és egyesek tulajdonában levő régiségek, s az eredmény oly gyűjtemény volt, mely igen érdekes és tanulságos illusztrációval szolgált az ősi bányaváros történelmi multjához. Kiválóan emelte a kiállítás jelentőségét *gróf Teleki Sándor* ezredes, jeles írónk és főuri családja előzékenysége, melylyel történelmi vonatkozásokban és műtörténelmi becsben első rangu családi kincseiket a kiállítás rendelkezésére bocsátották. Ezt a liberalitást *gróf Teleki Sándorné* urnő azzal tetézte, hogy személyesen eszközölte e tárgyak elrendezését; az így létrehozott csoport a tárlat központja lőn, mely az egészet helyi érdek szűk keretéből kiragadva, valóságos műtörténelmi kiállítás niveaujára emelte.

* Kalauz a zólyomi régiségi kiállításához. Irták: Thomka Gyula és Lipcsey József. 1889. kis 8-adr. 43 lap. Ára 20 kr.

Az előkészületi idő s a tárlat tartamának rövidege nem engedte, hogy a kiállított tárgyak részletesebb és behatóbb tudományos vizsgálat alá vétessenek. Az átvételi naplón kívül, mely a kiállítás befejeztével a városi levéltárban lőn elhelyezve, oly szakszerű jegyzéket, mely a kiállítás maradandó emlékeül szolgált volna, lehetetlen volt ily rövid idő alatt összeállítani. De ha a szakemberek szemében ez megbocsáthatatlan mulasztáskép is tűnhet fel, egy körülmény mentességül szolgálhat, az tudniillik, hogy a figyelemreméltóbb tárgyak nagyrészt hatóságok vagy oly családok birtokában vannak, melyek a mint eddig megőrizték azokat, ezután is meg fogják őrizni, s így ha egyelőre meg is kell elégednünk azzal, hogy létezésükről tudomást szereztünk, épinséggel nincs kizárva a lehetőség, hogy azok egykoron szakszerű leírásokban a tudomány számára értékesíthetővé váljanak.

Addig is szolgáljanak e szerény sorok általános tájékoztatóul.

A kiállítás főczélja volt első sorban a nagybányai vonatkozású régiségeket, leleteket és emléktárgyakat összegyűjteni; de mert ilyenek, fájdalom, nincsenek nagy számmal, ki kellett terjeszkednünk egyéb régiségekre is, melyek helyi vonatkozással legfőllebb csak annyiban bírnak, hogy helybeliek birtokában őriztetnek. Mindjárt az első csoportnál: *a római és népvándorláskori régiségeknél* érvényesült ez irányelv. Nagybánya és vidéke, bár a hagyomány bányászatát a rómaiakig viszi fel, ókori leleteknek teljes híjával van — vagy nem akadt senki, a ki azokat megmentette volna. Egy Illobán talált kőfejsze, mely e sorok írójának tulajdonában van, s az egy napi járásra fekvő *Oláhláposon* talált urnadarabok (*Nagy János* városi alorvos tulajdona) — egyedüli emlékei e vidék őskori történetének. Más vidékről származó e korbeli maradványok azonban elég szép mennyiségben vannak egyes nagybányai lakosoknál, s különösen *Klipunowsky Károly* min. osztály-tanácsos, az erdészeti hivatal főnöke *Apulum* romjai között *Gredistyén*, *Torda* és *Toroczko* vidékén talált római régiségekből igen csinos gyűjteményt állított ki: edényeket, tégladarabokat a XIII. legio bélyegével, cserépmécseseket, stb. Különös figyelemre méltó ezek között egy házi istenség bronz szobrocskája s egy igen szép művű Minerva-fő ezüsből, mely *Apulum*-ból származik s egy római sisak díszül szolgált; a sisakot az oláhok összetörték s kalmár kezekbe juttatták.

A *nagybányai bányászati régiségek* czíme alatt, a vidék ősrégi bányászatának multjából következtetve, gazdag és érdekes csoportot lehetett volna összeállítani, ha a közönség s a bányahivatalok közönye teljes pusztulásnak nem engedte az ilynemű régiségeket. Így egy pár darabbal kellett megelégednünk, mit a véletlen őrzött meg napjainkig. Legérdekesebbek ezek között: két bányász-mécses cserépből (néhai *Sváiczzer Gábor* kamaragróf örököseinek tulajdona) s 4—4 egymásba járó cserép tégely; ez utóbbiak egy óriási, több mázsát nyomó kőmozsárral és vasdarabokkal együtt a piacon levő Bay-ház telkén, 3 m. mélységben találtattak, s valószínűleg valamely régi olvasztó-műhelyből maradtak fent. Nagybányai veretű régi pénzek Mátyás korától kezdve, s nehány e századbeli pénzverő bélyeg (a régi bélyegtöveket pár évtized előtt ócska vasak gyanánt adták el a bányagazgatóság vezetői! —) egészítették ki e gyűjteményt, mint az egykori híres nagybányai pénzverőkamara egyedüli maradványai.

Külön csoportot képezett a régi *Szent-István-templomot ábrázoló képek és rajzok* gyűjteménye. A templom, melynek keletkezését a XIII. század végére teszik, valaha a messze környék legszebb építészeti emléke volt; többszörös villámütés által elpusztulván, romjait a negyvenes években a város széthordatta; csak nagy tornya maradt épen, s a kapuzatnak egy kis részlete, mely román és csücsíves közti átmeneti ornamentikát tüntet fel. A torony jellegzetesebb részeiről: a nyugati oldalon látható rozettáról Mátyás király czimerével, az északi oldal Roland-képszerű domborművéről s a kapuzat maradványairól a városi hatóság 1887. őszén fényképfelvételeket eszközöltetett; magának a templomnak képét a parochián őrzött múlt századbeli gyenge olajfestményen kívül *Pap Zsigmond* ny. járásbírónak a romok eltakarítása előtt készített rajza őrizte meg az utókor számára; a század elején készült alaprajzát pedig a kedvező véletlen közlő birtokába juttatta. Mindezek alapján a műrégészet hálás feladata lehetne alkalmilag rekonstruálni ez elpusztult műemlékünk képét, melyet a hagyomány a kassai szent-Erzsébet-templommal együtt szokott emlegetni.

A város régi municipális jogainak tiszteletreméltó emlékeit szemlélhettük a város régiségeinek kiállításában. Itt volt a városnak ELVIEIO SAHAGVM rejtélyes felirattal ellátott ősi pallosa, XVI—XVII. századbeli nagy szakállas puskák, buzogányok, sisak s egyéb fegyverek társaságában, melyeknek valaha nevezetes szerepük volt a várfalak védelmében; a várkapukról maradt régi lakatok és kulcsok, a város pecsétnyomói és más régiségek mellett megemlítünk egy tatár kézíjat s egy nehéz bronzgyertyatartót, melynek talapzatán e szavak olvashatók: PAP ZABO IÁNOS HOZTA TEÖMEÖSVÁRBWL. 1596. W. ÁROSÉ. E csoport kiegészítéséül *Felsőbánya* város is kiállította a maga régi pallosát, pecsétnyomóit, (ezek egyikéről, a XIV. századból származó nagy ezüst tyariumról a *Turul* legközelebbi füzeté hoz ismertetést,) és egy sodronyínget két hozzávaló fejjel.

A római kath. plébánia-templom régi egyházi ruhákat és oltárdíszeket állított ki, melyek csak annyiban bírnak történeti érdekl, hogy az egykor itt lelkészkedő jezsuiták idejéből valók. Annál érdekesebbek a *református egyház* XVII—XVIII. századbeli himzései, melyeket erdélyi főúri családok sarjai és nagybányai polgárasszonyok ajándékoztak az ur asztala díszítésére. Mintegy husz darab ilyen régi terítő van az egyház tulajdonában: nagy gyolcs abroszok táblás himzésekkel és csipkebetétekkel, arannyal és selyemmel kivarrott patyolatkendők stb., melyek legtöbbjén kegyes mondatok kíséretében van az ajándékozó neve megörökítve. A legrégibb egy arany kötésbe szegett gyolcskendő, a következő felirattal: «*Varrattam az urasztalához, Károly Jánosné Gömöri Sophia. 1644*». Egy másik selyem és arany virágokkal himes patyolatkendőt «*Istennek szolgáló leánya Barcsai Judit adta Isten tisztességére 1659. 25. Septembris*». Egy csipkeszegélyű nagy abrosz felirata: «*Adta a nbányai ekklezsiában Gyulai Gergelyné Sebrek Sőfia anno domini 1671*». Egy nagy virágokkal himezett abroszon a Toroczkai család czimere és «*Toroczkai Kata 1690*». van kivarrrva. Van egy patyolatkendő, melynek közepét 26 sornyi írásból álló arany-himzés díszíti; ezt «*Az Istennek alázatos szerelmes leánya, Kende Mária az Istennek dicsőségére 1685-ben 1-ső Májusban ajándékozta*». A többiek jobbára későbbiek,

s G. V. B., (1741.), Enyedi János prédikátor felesége *Szigeti Gyulai Klára*, (1749.), *Zombori Ádám* (1750.), *Förizs Györgyné Szerel Sára* (1763.), *Makray Sámuel* és felesége *Lábas Erzsébet* (1809.) s mások ajándékából jutottak az egyház birtokába. E terítőkkal együtt volt kiállítva az egyház több régi klenodiuma, köztük egy talpas pohár fából, melyhez a hívek kegyelete azt a hagyományt fűzi, hogy *Kopácsy István*, a reformácziónak e vidéken legelső apostola, abból osztotta először az új vallás követőinek az urvacsorát 1547-ben.

A *fegyverek* csoportjában *Blaskovich Gyula* földbirtokos pompás díszkardokból, jatagánokból, rakott művü pisztolyokból álló gyűjteménye vonta magára a figyelmet, melyet értékes lőszerszámok és nyeregtakarók egészítettek ki. Említésre méltók még a *Klipunowsky* osztálytanácsos által kiállított fegyverek, köztük egy *Hunyad* várában talált egyenes kard, s egy jatagán, mely *Laudon* tábornoké volt; továbbá *Robelly Lajos* ny. honvédszázados régi fegyverei.

Az *ötvösművek* között első sorban az egyházi szereket kell megemlítenem. A *róm kath. plébánia-templom* két régebbi kehelylyel s egy újabbkori ciboriummal és néhány ereklyetartóval szerepel e csoportban; a kelyhek egyike a rendes nagyságnál jóval kisebb, s hosszúkás, keskeny tölcseralakú kupájával tűnik fel; a másiknak niellős vésetű kupája már valamivel eltér a tölcseralaktól; gombja 6 rotulussal van díszítve, melyekben az ékkövek helyét mázos cserépszerű anyag pótolja; talapzata hat czikkelyre oszlik. A *református* egyház is több figyelemreméltó xvi—xviii. századbeli templomi edényt állított ki. Ezek között legrégibb egy mély kupájú talpas pohár aranyozott ezüsből, talapzatán e felirattal: «*Egy régi K. atya ajándékja 1576. Renoválta Ötves Huszár József anno 1817. Nagy-Bányán*». Ennek a mintájára készült a nagybányai hívek adakozásából 1785-ben egy másik ezüst pohár, melynek értékét az egyházi jegyzőkönyv 148 magyar forintra és 26 kr-ra teszi. Két ezüst fedeles kupa közül az egyiket (*B. K. M. 1623. felirattal*) 16 római aranypénz díszíti, köztük *Antoninus Pius*, *Philippus* és *Gordianus Pius* pénzei; a másik a következő feliratot viseli: «*Czehi János és Nagy Ilona conferálta Isten dicsőségére, anno 1679*». Igen szép egy négyszögű, aranyozott kecskelábakon álló ezüst urvacsorosztó tányér, melyen az 1659. évszám s e felirat áll: «*Tekintetes nãgos nagybarczai Barczai Judit csináltatta Isten tisztességére*». Van még az egyház tulajdonában egy ezüst pohár 1748. évszámmal, egy másik, melyet 1820-ban *szeniczzei Gáspár Antal* a villám által sujtott *Eszter* leánya emlékére ajándékozott az egyháznak; továbbá hat nagyobb és egy kisebb czinkanna az urvacsorai bor töltéséhez, négy czintányér *H. C. M. 1695. felirattal*, s négy kisebb, mély fenekű ólomtányér, melyek közepét Ámor igen finom domborművü alakja s e felirat ékesíti: *Die unervarne Jugend ist gleich einem Herzen von welchem das Feyer w*. Ezt a négy igazán csinos tányérkát a külsejükre karczott felirat szerint «*A nbányai ref. egyháznak vötte Debreczeni István. 1703*».

E csoportban még a város több előkelő családja szerepelt ékszerekkel, asztali edényekkel s egyéb ötvösművekkel, a mik azonban jobbára újabb keletűek, s részletezésük tér hiányában sem volna lehetséges. Csak *Blaskovich Gyula* igen szép régi magyar ékszereit: kard- és mentekötőit, mentegombjait, gyűrűit stb. emeljük ki, és a *Zámbó Györgyné* úrnő tulajdonában levő régi zománczos

aranygyűrűt, gula-alakú rekeszbe foglalt ékkövel, mely mint nagybányai lelet, helyi szempontból is kiváló érdekekkel bír.

A Nagybányára vonatkozó művek és a régi magyar könyvek csoportjával e helyütt főlegesen foglalkoznom. Megemlítem még, mint a kiállítás igen érdekes specialitását, *Blaskovich Gyula* értékes pipagyűjteményét, mely több nemzedéken keresztül van a kiállító családjának birtokában; ebben van egy pipa, mely állítólag *II. Rákóczy Ferenczé* lett volna. Egyéb régiségek között *Sváczer Ilka* urnőnek 1690. évszámmal beégetett kancsója bír némi érdekekkel, mint a régi magyar agyagipar terméke.

Ezzel a tulajdonképeni *nagybányai* kiállítással végeztünk. A mi még hátra van: a *gróf Teleki család kiállítása*, az már egészen más szempontok alá esik: a túlnyomóan lokális jellegű és értékű régiségek után valódi műtörténeti becszel bíró remekművekkel találkozunk e csoportban, melyről azzal, hogy a nagybányai kiállítás legszebb részét képezte, nagyon keveset mondunk, mert a mit itt felhalmozva láttunk, az bármely európai múzeum kincstárának díszére válhatnék. Becses családi klenódiumok, mint *Teleki Mihály* ébenfa-szekrénye, régi és újabbkori fegyverek és zászlók s a gróf híres emléktárgyai: *Petőfi Sándorra*, *Bemre*, *Damjanichra* s vértanútársaira, *Garibaldira*, *Hugo Victorra* s annyi világtörténeti nagyságra vonatkozó emlékek, kegyelettel őrzött ereklyék voltak itt egy csoportban közszemlére téve; a grófné kiállította arany, ezüst és brüsszeli csipkékből, himzésekből és régi magyar főrangú női ruhákból álló gyűjteményét, míg két hatalmas szekrényben a családi kincstár legszebb darabjai: ékszerek, templomi és házi edények, asztaldíszek, órák, kancsók, billikomok és kupák, evőeszközök, dísz- és pipere-tárgyak aranyból és ezüsből, mindannyi a hazai és külföldi ötvösművesség remekbekészült munkája, hívták fel magukra a műtörténész és a laikus figyelmét. A mi a kiállítás e részét illeti, a részletezésről ép ennél esik legrosszabbul lemondanunk, de az sokkal több időt és szakismeretet igényel, hogy sem e munkára jó lélekkel vállalkozhattam volna. A grófi család műérzéke azonban tökéletes biztosítékot nyújt az iránt, hogy e kincseket, melyek századok óta vannak birtokában, a jövőben is gondosan meg fogja őrizni, s midőn azokra a szaktudósok figyelmét e helyütt felhívom, azt abban a meggyőződésben teszem, hogy a tudománynak rövid idő alatt lesz alkalma ez értékes műkincseket történelmi és régészeti becsüknek megfelelő szakszerű módon méltathatni.

Röviden összegezve az elmondottakat: a kiállítás, melyet szakerők és anyagi eszközök teljes hijában, pusztán egy kis város polgárságának jóindulatú buzgalma hozott létre, jobban mondva rögtönzött tudós látogatói tiszteletére, minden tekintetben sikerült, és ha a nyomában megindult eszmecsere után remélnünk lehet, talán egy városi múzeum létesítése lesz annak maradandó eredménye. A mi kétszeresen örvendetes volna oly vidéken, melyet tudományos mozgalmaink eddig teljesen érintetlenül hagytak.

Dr. Schönherr Gyula.

AZ ŐSRÉGÉSZEK BÉCSI ÉS PÁRISI KONGRESSZUSAI.

A németországi embertani és ősrégészeti társulat minden évben a német birodalomnak más-más városában tartja nagygyűlését, szabad felolvasásokkal. Ezen gyűlések alkalmat adnak a vidéki gyűjtemények tanulmányozására, személyes érintkezésre és eszmecserére azok közt, kik ősrégészettel foglalkoznak, kérdéses pontok felvilágosítására, s az új fölfedezések ismertetésére.

A német ősrégészek ez idén kivételesen a birodalom határain kívül Bécsben tartották meg ülésüket, hová őket az osztrák ősrégészek, a természetrajzi császári múzeumok megnyitása alkalmából meghívták. A gyűlés megnyitásának ünnepélyes színe volt. A közoktatási miniszter, a császári múzeumok főfelügyelője, az osztrák ősrégészek társulat elnöke üdvözlötték a tudós vendégeket, Bécs városa pedig fényes vacsorára hívta meg őket a pompás csúcsíves városház modern butorzatú termeibe, szóval nem hiányzott semmi az ülések fényéhez, mint a főváros lakosságának érdekeltsége az ősrégészet iránt.

A felolvasások sora nem hozott semmi rendkívülit, új volt azonban Tischler Ottó königsbergi tanár közleménye azon kutatások eredményeiről, melyekkel a népvándorlási ékszerek veresszínű betéteinek mivoltát véglegesen meghatározta. Az angol, francia és német tudósok t. i. az ily ékszerek fénylő veres betéteit hol ékköveknek, hol üvegnek tartották, s ugyanazon tárgy leírásánál hol gránátoknak, hol üvegpasztáknak nevezték el. Tischler kiindulva azon ismert észleletből, hogy a gránátnak más sugártörése van mint az üvegnek, oly optikai készüléket állított össze, melynél a sugártörés pontosan megmérhető, s kimutatta, hogy mind azon veres betétek, melyek a népvándorlási ékszereket díszítik kivétel nélkül ékkövek, nem pedig üvegpaszták, sőt hogy a rómaiak nem is ismerték az átlátszó veres üveget, s hogy akár a rézvegyítékű, akár az aranyvegyítékű átlátszó veres üveg egy későbbi kornak találmánya.

Rendkívüli érdekléssel birt azonban a kiállítás. Itt voltak a brünni, linczi, gráci, laibachi, klagenfurti és zágrábi múzeumok válogatott ősrégészeti kincsei itt herczeg Windischgrätz híres vacsi emlékei és az újabb bosnyákországi ásatások eredményei, a múzeumban pedig tanulmányozhattuk a valahára rendszeresen, Ramsauer naplójának útmutatása szerint felállított hallstadti régiségeket. Mindenki meggyőződhetett, hogy a magyarországi sajátságos formák csak kivételesen jelennek meg a Kárpátokon és lajtahegyeken túl, hogy más részről az olaszországi formák befolyása, mely nálunk csekély, Bosznián keresztül egész a Drávaig erősen érezhető, sőt túlnyomó, hogy tehát az ott felásott bronz- és vasrégiségek a még fel nem kutatott Dalmát ősrégiségekkel együtt egy külön bronz- és vaskori csoportozatot képeznek, melyet eddig nem ismertünk.

A kirándulások közt legsikerültebb volt a budapesti, a németországi vendégek elismerték a nemzeti múzeum európai fontosságát az ősrégészetre és a népvándorlási emlékekre nézve, csak azt fájalták, hogy ilyen nagy nevezetességű kincsek a helyiségek szűk voltának következtében nincsenek kellően felállítva, s egymásra halmozva csak nehezen tanulmányozhatók. Más civilizált országban az ily nagyszerű gyűjtemény legalább két annyi helyen volna felállítva. — A néme-

teket kedvesen lepte meg egyébiránt azon általános érdekeltség is, melyet a magyar közönség minden rétegeiben tapasztaltak.

Közvetlenül a németországi tudósok bécsi kongresszusa után nyílt meg a nemzetközi ősrégészeti és embertani kongresszus Párisban. Itt a kiállítás alkalmából annyi különböző kongresszus ülésezett, hogy azoknak egyike sem okozott különös feltűnést. Az ősrégészek nemzetközi gyűlésének megnyitásánál a Collège de France egyik szerény tanteremében nem is volt képviselve sem a kormány sem a város, de képviselve volt a tudomány. Angolországból itt volt Evans és Muuro, Belgiumból Dupont és Fraipont, Portugálból Delgado, Spanyolországból Vilanova, a skandináv északról a svéd Hildebrand és Montelius, a dán Müller Sophus és Schmidt Valdemár, Olaszországból Bellucci és Capellini, a Svájczból Gosse, Gross és Vouga, Görögországból Schliemann, Romániából Odobesco, Magyarországot én képviseltem, mint különben is ezen nemzetközi kongresszusok egyik állandó alelnöke, és Szabó József tanár. Franciaországból itt láttuk mindazon tudósokat, kik ősrégészettel és embertannal foglalkoznak, csak Chantre maradt el betegsége miatt, a németek ellenben távollétük által tűntek fel, az egész birodalomból csak egy anatomus Königsbergből és egy tanár Freiburgból tévedtek közinkbe.

Párisban, a paleolith leletek klasszikus földjének fővárosában természetes, hogy a legrégebb kőkor foglalta el az üléseknek és vitáknak legnagyobb részét. Két ülésen a völgyek alakulásának földtani kérdése maradt napirenden, azon jelenség megmagyarázására, hogy bizonyos ritka esetben a felsőbb réteg régibb kori leleteket tartalmaz mint az alatta lévő. Előfordult ismét a harmadkori ember nyomainak konstatálása is, de ezen kérdés az újabb portugalli leletek által sem nyerte meg végleges megoldását. Ellenben Fraipont a lüttiichi egyetem tanára bemutatott két koponyát, a spy-i barlangásatásokból, melyek a neanderthali koponyának hasonmásai, s bizonyosságul szolgálnak, hogy ez nem egy pathologiai kivételes jelenség, hanem csakugyan az eddig ismert legrégebb emberfaj maradványa. Miután az egyikhez tartozó csontváz legnagyobb részét is fölfedezték, kisült, hogy a lábszár a czombcsonthoz tompa szögben volt kapcsolva, hosszabb vita támadt tehát, vajjon ez pithekoid jelenség-e, vagy csak a hegymászók, a stájerok, tyroliak stb. hegyes térde. Legnagyobb feltűnést okozott Piette, angersi törvényszéki bíró és Cartailhac közleménye az iramszarvaskor művészeti emlékeiről, melyek újabb időkben Mas d'Azil és Laugerie basse barlangjaiban ásattak ki, nemcsak bekarcolt rajzok, hanem valóságos kis szoborművek, különösen lófejek s egy előlről skurczban alakított kecskebak domborműben. Piette terjedelmesebb munkát készített ezen úgynevezett Madeleine-kornak emlékeiről, melynek illusztrációit bemutatta. Ezek közt találkoztak valóságos tanulmányok spirális diszítésekre, melyekre nézve többen, köztük Montelius is, el nem titkolhattuk kételyeinket. Piettet ez némileg bosszantotta, és csakugyan harmadnapra behozta az eredeti iramszarv-darabokat, melyeknek vizsgálata után be kellett vallanunk, hogy ezek kételyeinket csakugyan eloszlatták. Érdekes volt a különféle afrikai, ázsiai és amerikai népfajok bemutatása a kiállításnál, mely alkalommal tapasztaltuk, hogy a különböző amerikai veresbőrű törzsek tagjai, kik egymás szójárását nem értik meg, egy közös jelbeszéd által, ha szabad

ezen kifejezést használni, képesek egymással megértetni magokat. Érdekes volt a buddhista isteni tisztelet is, mely sokban meglepő módon hasonlított a miséhez.

A bronzkorra nézve Montelius bemutatta nagy munkájának, melyben a bronz- és első vaskornak úgy viszonylagos mint absolut chronológiáját meghatározza, első atlaszát, az olaszországi bronzkor emlékeiről, melynek elkészítésére életének néhány évét és vagyonának tetemes részét feláldozta. A munka mindenesetre korszakalkotó lesz az ősrégészeti bronz- és vastárgyak chronológiájára nézve. Odobesco szintén bemutatta azon fényesen kiállított munkájának első részét, melyben a pretreoszszai kincset a román király költségén teszi közzé. Sok időt pazaroltunk el oly beadványokkal s felolvasásokkal, melyek bátran elmaradhattak volna, de ily gyűléseken soha ki nem kerülhetők. Így következett be a programban kitűzött zárulás napja, melynél épen reám került az elnökség sora. Midőn tehát a nyolczvanéves agg Quatrefage, mint a nemzetközi kongresszus párisi elnöke, megköszönte az idegenek megjelenését és részvétét, nekem mint alelnöknek jutott osztályrészül azoknak nevében kijelenteni, hogy itt nem léteznek idegenek, csak vendégek, mert a tudomány egy családdá fűz bennünket össze, s kifejeztem meggyőződésünket, hogy a francziák, úgy mint eddig, ezentúl is az európai tudományosság élén előre viszik a tudomány szövétnekét. Így fejeztetett be a párisi kongresszus.

Pulszky Ferencz.

ÉPVÁNDORLÁSKORI ARANY FÜLBEVALÓ
A N. MÚZEUMBAN.

LEVELEZÉS.

I. NEUDECK VILMOS A SAJÓGÖMÖRI VÁRHEGYRŐL. 1888-ban történt, hogy egy, Szent-Iványi Miklós úrnál tett látogatás alkalmával *Sajó-Gömörön* szemembe ötlött a városka végén emelkedő sajátságos alkotású domb. Kérdezősködésemre a városi lakóktól azon felvilágosítást nyertem, hogy a dombnak *Várhegy* a neve és hogy azon valamikor vár állott.

Az erődítmény egy 40—50 méter magas, agyagból álló dombon fekszik, főrésze egy csonka piramisból és egy előre nyúló félhold alakú sánczból állván. A méretek arányait a mellékelt rajz mutatja. Tekintetbe veendő azonban ama körülmény, hogy az erődítmény az építés idejében sokkal magasabb, a lejtők sokkal meredekebbek az árkok pedig sokkal mélyebbek valának s hogy az erődítmény legkülső szélén sövényművek (Flechtwerk) és levert czölöpök nehezítették a megostromlást s hogy a központi erődben egy, magasságra mindent meghaladó, faépület, illetve torony állott, mely a benne helyet foglaló ijaszok segítségével nagy szerepet játszott az erődítmény megvédelmezésében. Épen ily toronyszerű faépületek álltak az *e*, *f*, *g* pontokon is, a melyek lövésekkel megrakva, a frontok flankirozásáról gondoskodtak. Ezen kívül a meredek lejtők szélein ostromgerendák (Rollbalken) és nagy kövek szolgáltak védelmi eszközökül, melyek lehengerítése az erődítmény megvédelmezésében nagy szerepet játszott.

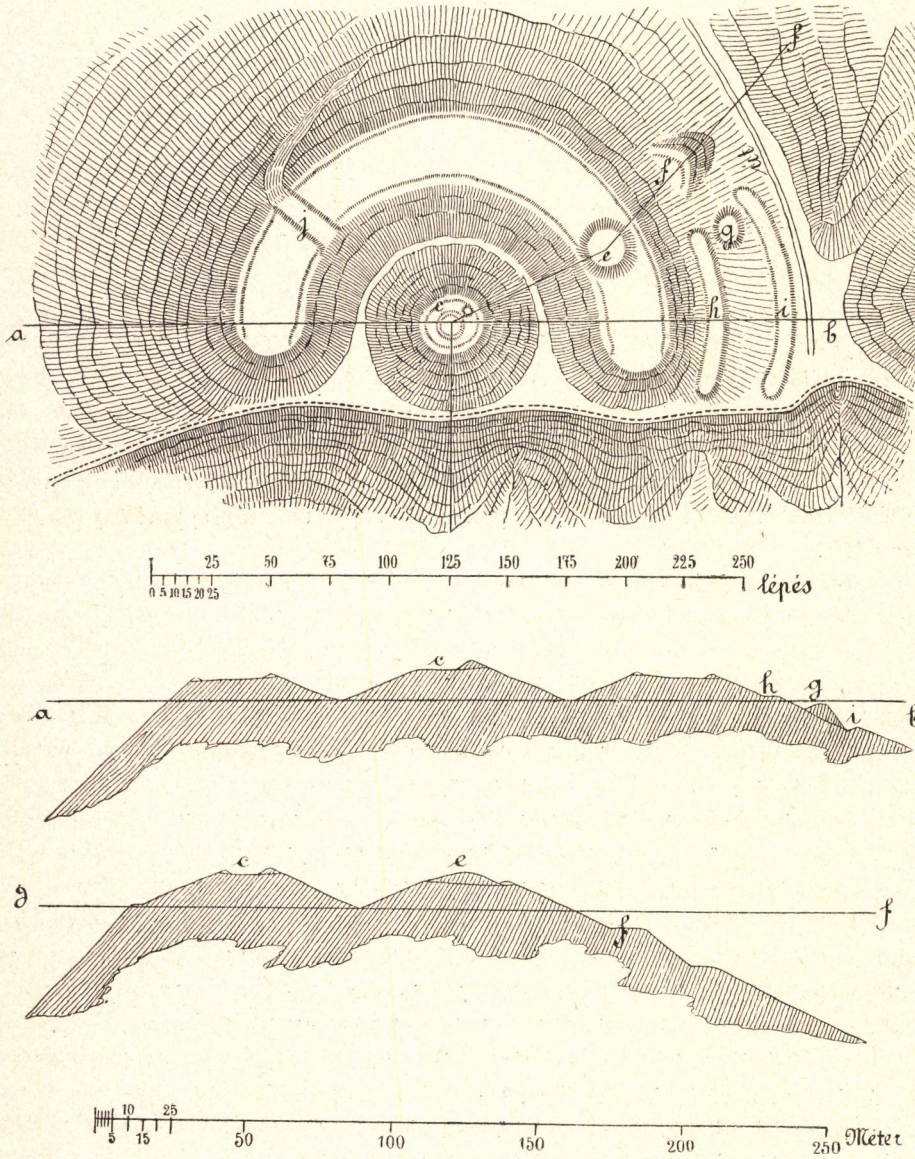
Miután az erődítmény csakis az északi oldalon megostromolható, a többi oldal pedig a meredek szakadékok által ostrommentes, ez okból az északi oldal két sáncz — *h* és *i* — által, úgyszintén faépületekkel volt megerősítve. Ez utóbbiak a *g* földkúpon, úgyszintén az *f* háromszög alakú téren állottak s hivatva voltak az észak felől jövő legelső támadást visszaverni. Erős volt az ellenség és bevette a két sánczot, úgy a félholdnak *e* flankirozással jutott feladatúl az ellent visszatartani, mely műveletben a központi erőd *c* is hatalmas részt vehetett.

A könnyen megvédelmezhető s jól gondozott út — a mint azt előre föltételezni lehetett volna — nem északról, de nyugat felől *j*-nél vezetett az erődbe.

Ha végtére a félhold is az ellenség kezébe került, az ostromlottak visszahúzódhattak a *c* központi erődbe s még elég idejük maradt a fegyverletételre, úgy, mint hősköz illik, a dicsteljes halált választhatták.

E védelmi művön a famunkálatok, tornyok, a belső berendezés, ostromczölöpök (Sturmpfähle), sövénymunkálatok s egyéb kellékek elkészítése 53,330 férfi-munkanapot igényelt, ha a félholdat 72,000 m³-re, a központi művet 5500 m³-re, a többi földmunkálatokat pedig kerek számban 2500 m³-re tesszük. Az összes földmunkák tehát közel 80,000 m³-t tennének ki s ha a földmunkákon

kívül még az ácsmunkákra, sövénymunkálatokra, az épületek felállítására stb. ugyanannyi munkanapot számítunk, s miután egy ember naponként 1.5 m^3 földet mozgathat: akkor a teljes erődítmény felépítéséhez egészben 106,660 férfi-munkanapra volt szükség.

Az erőd őrsége 1600 emberből állhatott, ha a félhold belső és külső kerületének minden lépésére, továbbá az elő-erődítményekre, központi faépültre s tornyokra lépésenként 2 embert számítunk. Az őrség hatodrésze mint tartalék, tétlenül visszamaradt s csak válságos pillanatban lépett akcióba. Az 1600 főből

álló őrség képes leendett az erőd összes munkálatait 67 nap alatt bevégezni. Az ezen védműhöz tartozó telep 6400 lelket számíthatott, ha feltételezzük, hogy az erőd megvédelmzésére 16—60 év közötti harcosokat használtak s hogy éppen ennyi gyermek és agg és félannyi nő volt a telepen.

A sajógömöri erődítmény egy igen jól fentartott és fölötte érdekes emlék a rég elmúlt időkben; különösen fentartására nézve olyan, a minőt mai napság már keveset találunk, mert az emberi nyereségvágy minden talpalatnyi tért felhasználni kívánván, ekével, kapával pusztítja e derék emlékeket. Ez utóbbi körülmény készítetett arra, hogy az erődítményt a lehető legpontosabban felvegyem, leírjam s azt a jövő kutatói- s szakférfiainak megőrizsem. Igen érdekes és tanulságos volna, ha más kutatók is a környékükön található erődítményekről rajzokat készítenének s azokat leírnák, hogy számtalan példára hivatkozhatván, eldönthető lenne e két kérdés: ki építette ezen erődöket? és mikor?

Liptó-Pottornyán, 1889 junius havában.

Neudeck János.

II. SZENTMÁRTONI DARNAY KÁLMÁN. NYOMOK A DABRONI URNATEMETŐBŐL. Dabron Sümeghtől északnak fekszik mintegy két órányira. Julius hó végén egy záporosó után a pásztorgyermekek Dabron határ árka szélében egy fényes tárgyat pillantottak meg; a tárgyat megkarcolva aranynak vélték, rögtön futottak vele az urodalom bérlőjéhez, ki a helyszínre sietve egy kissé ásatni kezdett, az eredmény egy feltűnő nagy urna és egynehány bronz tárgy lett.

Az urna darabokra törve került a felszínre, mindazonáltal, részint nagysága, részint anyagának különös színe és díszítése figyelmet érdemel. Az edény összeállítása lehetetlen volt, de sikerült mégis annyira, hogy méreteit megállapíthattam. Magassága 55 cm., szájnyílásának átmérője 26 cm., legnagyobb dudorodvány átmérője 35 cm., anyaga sötétszürke, szemcsés és érdes, a szájnyílásnál kalaperemszerű kihajlás van rovátkos szalagdíszítéssel, az edény többi része párhuzamosan haladó bemélyedt körös díszítésű.

Az edény anyagának vastagsága 10 mm., peremének kihajlásánál 25 mm.

A benne levő csontok és hamu közt egy kis miniatűr szárnyas lándzsa hegy, egy miniatűr tokos füles véső, egy tű és néhány töredék karika találtatott.

A bronz lándzsacsúcs azonos a csabrendeki urnatemetőben lelt díszes szárnyas lándzsával, csak annak nyolczszor kisebbített alakját mutatja, a véső pedig a Sümegh papföldi leletem kisebbítettje, a tű korongos fejű reczés díszítéssel, gyakori alak, a bronzkarikák részint eltörve részint elgörbítve vannak, a tárgyak patinája szürkés, mely bizonyosága annak, hogy az ötvényben az ön bír túlsúlylyal a vörösréz ellenében. (?)

Összes leleteim közül ez az első eset vidékünkön, hogy a sírokban játékszerhez hasonló miniatűr fegyverek fordultak elő, mi természetes következtetést nyújt arra, hogy szegény sírlelettel van dolgunk, vagyis oly néposztály temetkező helyével, kik nem nélkülözhatték az életben használt fegyvert, csak annak kisebbítettjét amuletként tették az eltemetett hamvai mellé.

Az urna nagysága, nemkülönbben azon körülmény, hogy a fegyverek mellett női ékszerek is fordultak elő, bizonyítéka lehetne annak, hogy egy házaspár

közös sírja lehetett, kik valamely körülménynél fogva egyszerre halhattak meg; egyébként ép oly valószínű lehet, hogy egy nő és férfi testvérpár hamvát is tartalmazhatta az urna.

A bérlő úr szíves ígérését birom, hogy adandó alkalommal a területet felkutatathatom, addig is kíváncsian nézek a későbbi eredmény elé.

Sümeghen, 1889 szept.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

III. SZELLE BÖLCSKEI ÁSATÁSRÓL. A bölcskei népvándorláskori sírmezőnek 1887-ik évben történt felfedezése alkalmával Nagy László bölcskei birto-
kos úr elhatározta, hogy ezen temetőt egész terjedelmében és lehető pontossággal kiásatni fogja, s ezen munkálatot még azon évben meg is kezdette, — minthogy azonban e sírmező a telkes gazdák között felosztott legelő-illetménybe esik, így az különböző művelési ág alatt álló apró parcellákra van hasogatva, melyek egyfolytában fel nem turkálhatók, ennél fogva az ásatás csak évről évre részlegesen hajtható végre az esetről-esetre rendelkezésre álló tarlós területeken.

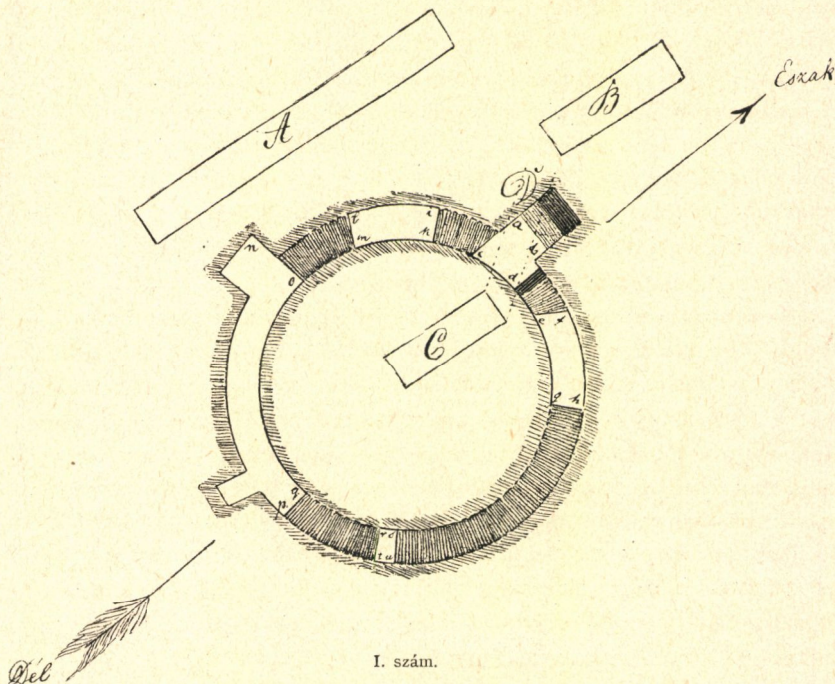
Az elmúlt 1888-ik évben csak két keskeny parcella volt megásható, s az ezeken kitakart 14 sír is leletek dolgában annyira szegény volt, hogy a három napra tervezett ásatásunkat e sírmezőn már a két első napon teljesen befejeztük és így történt, hogy a harmadik napot, október 10-két, Nagy István úr indítványára a «Madárhalom» közelébeni orom kikutatására fordíthattuk, hol a felszínen tetemes mennyiségű kötőrmelék, csont és cserép-darabok kerülnek el.

E terület a Bölcskéről Kömlődre vezető megyei út nyugoti oldalán elvonuló halmokon Nagy- és Kis-Lesvölgy közötti alig 100 méter átmérővel bíró kised oromból áll, mely előtt keletre az egykori Duna-meder jelenleg pedig nádlásos lapály terül el, egészen a Dunáig.

Midőn október 10-én reggel a helyszínén megérkeztünk, a munkások nyert utasításaikhoz képest a kém-árkokat már megvonták (lásd a mellékelt rajzon I. szám) és azokba körülbelül derékig le is mélyedtek, anélkül azonban, hogy ezen *A*, *B* és *C*-vel jelölt három árok bármelyikében is az épület falának nyomára akadtak volna, s erre határoztuk el, hogy a *B*. és *C*. kémárkot a *D*-vel jelölt árokkal összekapcsoljuk és csakugyan helyesen is járunk el, mert ebben alig egy ásó-nyomnnyira falragaszszal rakott kőfalra bukkantunk.

Most már a kémárkok mélyítésével felhagyván a megtalált falnak körül-
ásásához fogtunk, a hol az *a*. *b*. *c*. *d*. falrészt csakhamar egészen fenéig, melyet átlag 65 ctmr mélységben értünk el, kitakartuk. Ezen eredménnyel még nem elégedhettünk meg, de mivel ezen alaktalan faldarab körül a falazat folytatását minden irányban elvesztettük, nem maradt egyéb hátra, mint annak törmelékes oldalain, tehát nyugot, észak és keleti irányban a kutatást tovább folytatni. Északi irányban hamar kifogytunk még a törmelékből is, hol e falrész lépcsőzetesen tűnt el (II. szám ennek profilja), nyugoti és keleti irányban azonban a törmellék felette sűrű maradt és e között *e*. *f*-nél a háborítlan falrakás maradványát újból megtaláltuk. Itt ismét a fentebb leírt módon, óvatosan járván el, e falrészt is *g*. *h*-ig teljesen kitakartattuk, hol azonban a falazat folytatása ezúttal is megszakadt és az sűrű kötőrmelék között vészett el.

E két kitakart falrészt összehasonlítván, azok hajlásából nyilván kitűnt, hogy itt kör alakú építménynyel van dolgunk és a falazat folytatását ív alakban kell tovább keresnünk, — de mivel az *e. f. g. h.* falrész mindkét oldalán háborítlan volt, míg ellenben az *a. b. c. d.* falrész északi irányban oly kiugrással bírt,

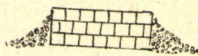

I. szám.

mely pillért vagy szöglet-részletet gyanított, fontosabbnak tartottuk a fal folytatásának a nyugoti irányban való keresését, a hol a kötörmelék is nagyon sűrűen jelentkezett. Itt a körívnek megfelelő irányban *i. k.*-nél ismét rakott falra bukkanunk, melynek folytatása azonban *l. m.*-nél csakhamar eltűnt a törmelékben, de *n. o.*-nél, ugyancsak a körív vonalában, újból megtaláltuk a falat.

II. szám.

III. szám.

IV. szám.

Ezen pontig még mindig csak a félkörön belül lévén, nem tudhattuk, hogy a falazat déli folytatása nem egyenesedik-e ki és nem-e valami kápolna hátulsó részével állunk szemben? és így nagy érdeklődéssel takartuk ki e legnagyobb falrészt *p. q.*-ig, — a hol már a félkör jelentékenyen meghaladva lévén, teljesen tisztában voltunk a felől, hogy itt egykor egy szabályos köralakú épület állott, de végleg meggyőzött bennünket az *r. s. t. u.* legkisebb faldarabka, mely a törmelékes kört bezárta, *s. u.*-tól *g. h.*-ig rakott fal nyoma sehol nem találtatott.

Midőn már ennyire haladtunk, felvettem a méreteket a kitakart falomokról, s úgy találtam, hogy ezen egykori épület belső világosságának átmérője 6.5 méter,

a falak vastagsága pedig 70 cmr volt. Jellemző, hogy a falromok körül három ponton, észak, nyugot és délről támasztó pillérek nyomaira akadunk, a melyek, a körfallal összefüggésben és egyidejűleg lerakva nem voltak, s így feltehető, hogy ezek csak később, mikor talán a falak már repedezni kezdtek, lettek az épülethez ragasztva és ezek is aligha egyszerre és egyidőben, mert azoknak vastagsága is különböző, de elhelyezésük sem mértanilag pontos és szabályos. A rajzon sötéttel jelölt részek csak kötőrmeléből állnak, de azoknak határai nem szabályos egyenes vonalúak, mint a rajzon feltüntetve van, hanem a kiszögellések és bemélyedések annyi czikk-czakkos figurájával vannak ellátva, hogy azokat rajzban pontosan adni egyáltalán lehetetlen lett volna. Egyenes, mint függőlegesen levágott lapban végződő falrészt egyedül a *p. q.* vonalon találtunk, s ebből azt következtettük, hogy a *p. q.* és *r. t.* vonalak között lehetett a bejáró ajtó. Hogy *s. u.*-tól *g. h.*-ig terjedő, de most már csak törmeléből álló falrészen volt e külső támaszfal? azt semmikép sem constatalhattuk.

A kitakart és még érintetlenül talált falmaradványok építkezési anyaga kizárólag promontori, faragott mészkőből állott, de a rom körül felhalmozott törmelékben a márgától kezdve a gránitig majd mindeféle kőfaj darabja feltalálható volt, s e törmelék között a római tégladarabjai oly nagy mennyiségben jelentkeztek, hogy a többi különböző kőfajok összevéve sem közelítették meg a római tégladarabok számát. Ezen tégladarabok közül több százat figyelemmel vizsgáltunk meg, de azokon valami felirat nyomát fel nem fedezhettük, noha felpördített szélű darabot akárhányat találtunk. Az érintetlenül talált falrészek mindkét, a külső és belső oldalon a szabályosan faragott mészkövekből voltak összerakva, mint azt a fig. III. mutatja, és csak felülről nézve (IV. szám) lehetett belül közbe rakott alaktalan kődarabokat találni.

Most ezen épületrom belsejének és külső kerületének alapos kikutatásához fogtunk, ahol valóban borzalmas, barbár rombolásnak nyomaira bukkantunk. Ugyanis a rom belső üregében a temérdek kötőrmeléket a hamu, s több helyen gyermekfej nagyságú faszéndarab annyira lazává tette a talajt, hogy míg a feneket képező nyers földig nem jutottunk, bokán felül süppedtünk a hamus törmelékbe, mely között bezúzott emberkoponyák, összetört bordák, kéz és lábszárak, alsó vagy felső fogsorok a lehető legrendetlenebbül össze-vissza heverték, ugyanazon egyén csontjai majdnem ahány darabból állottak, annyi felé voltak szétszórva kívül és belül úgyannyira, hogy azokból teljes lehetetlenség lett volna egy egész csontvázat összeállítani, noha hozzávetőleges becslésünk szerint itt legalább 15 egyén lehetett eltemetve, csontjaik és koponyadarabjaik után itélve a 2—3 évestől kezdve a 70—80 éves korukig mindkét nemből.

Kitelhető gonddal és igyekezettel kerestük a netalán fellelhető emlékeket, vagy az olyan tárgyakat, melyek a szakférfiakat e romok misége iránt útbaigazíthatnák, ott azonban semmi egyebet nem találtunk, mint egy faragvánnyal díszeskedő kődarabot, melynek ornamentikája vagy sarkophag, vagy valami feliratos kőtábla maradványára utal, a belső hamu és széndarabokkal telt törmelék között pedig igen számos vasszeg került elő, 7—8 cmtr-től kezdve a 24 cmr hosszúságig.

Ezen rommaradványra nézve valami történelmi adatot kinyomoznunk nem sikerült, hanem a madoccai apátság birtoka határának kijelöléseül szolgáló pon-

tok között előfordul: «Budics ülése egy kőkápolnával». Hogy mennyiben lehetne azt ezen általunk kiásott romokkal összefüggésbe hozni, azt az illető szaktudósok dönthetnék el. Azon combinatio tisztázására pedig, hogy valjon nem volt-e ez a rómaiak által a limes vonalon felállított őrtornyok egyike? megjegyzendőnek vélem, hogy ezen rom az egykor itt elvonult római hadi úttól keletre, tehát a Duna felőli oldalon, alig egy kilométernyire esik, s a madocsai lapályt, mely egykor Duna-meder volt, uralta.

Dunaföldvár, 1889 április 25-én.

Szelle Zsigmond.

IV. ŐSKORI TELEP KŐHALOM HATÁRÁN. Még a múlt 1888-ik év tavaszán kaptam a várostól délre elterülő határrészből egy 3 cm. átmérőjű kő orsógyűrűt; akkor a vetések miatt lehetetlen volt ezen területet átkutatnom, most azonban azon helyen kapás növények vannak s ez nemcsak megkönnyítette, hanem elő is segítette czéloat. Pár nappal ezelőtt egy az ott kukorica kapálással foglalkozó emberek közül egy idomtalan cseréptöredékkel ajándékozott meg s egyszersmind azt is tudtomra adta, miszerint az ő földjében még több cserepet is látott, de nem tulajdonítva azoknak semmi fontosságot, nem tudja, milyenek.

Ezen hely Kőhalomhoz közel a várostól délre a Lókert (Hengst-Garten) nevű kaszáló fölötti diluviumon, a Kisserberg alján fekszik, épen azon a kis magaslaton, mely a Pelsengarten és Kossabrunnen nevű határrészeket egymástól elválasztja. A magaslat lábánál (észak felé) látszik a Kozárpatak (Kosbach) holt medre, melyhez a Kisserbergről két kis árok lejt alá. A telep ezek között és pedig a magaslat szélén keletről nyugotfelé vonulva mintegy 180 m. hosszúságban észlelhető. Két ízbeni átkutatásom jutalma a már említett orsógyűrűn kívül, egy pár kova töredék, egy tűzkutya, jókora halmaz edénytöredék és néhány kiégett agyagrgő. A cserepek durva szemcsés anyaguak, kívülről többnyire feketék, de vannak fehérre, illetőleg szürkére mázoltak is; ez utóbbiakról a máz könnyen leválik. Vastagságuk nagyon különböző, vannak 2—3 mm. vékonyak, de túlnyomóan 2—3 cm. vastagok. Találtam jó vastag edény fenéktöredékeket, fül gyanánt szolgált vastag dudorokat s egy átlukasztott fület is. Díszített cseréptöredék eddigelő nagyon kevés fordult elő; azok között van egy hullámosan menő párhuzamos vonalokkal ékesített fekete cserépdarab, továbbá egy durván betűzdelt és néhány új benyomásokkal díszített. A rögök csak részben vannak jól kiégve s ezeken is ép úgy, mint a közeli homoródi telepen találtakon, felismerhető, hogy vesszőfonásra voltak feltapasztva. — A tűzkutya a kisebbek közül való, magassága 6 cm., vastagsága alul 3, felül 2 cm.: a felső részén át van lyukasztva.

Kőhalom határán már korábban is találtak őskori tárgyakat és pedig a Virágvölgyben (Blumenthal) és a várhegyen, azonkívül a sövényiségi patak völgyében a «Várhegy mögött» nevű határrészben római érmek és bronz-töredékek is fordultak elő, de az általam most átkutatott telep eddigelő teljesen ismeretlen volt.

H.-Kőhalom, 1889. május 27.

Téglás István.

V. BELLA LAJOS ÚJABB SOPRONI ŐSLELETEKRŐL. Múlt télen a 87. évi purgstalli ásatások eredményének összeállításával foglalkozván, az edények összeillesztésénél tapasztalt hézagosságok, maga az edények mineműsége, a talált kő-vas- és bronz eszközök töredékei annyira fölcsigázták a rendszeres ásatás iránti vágyamat, hogy oly türelmetlenül még soha sem vártam a kikeletet, mint a múlt évben. Azért alig, hogy a hó eltakarodott a hegyekről, be sem várva az utak megszikkadtát, kis kézi csákánnyal, ásó- és kapával fölfegyverkezve, föl-fölrándultam a városunktól 5 km.-re eső 476 m. magas purgstalli tetőre, hogy ott a derék sánczokkal védett 37 holdnyi területen felkutassam az őslakók hajlékainak maradványait. Abból a föltevésből kiindulva, hogy a praktikus nép vityillóit minden bizonynyal árnyékos helyre építette, hol egyúttal a nálunk uralkodó zord É.-ny. szél ellen védelmet talált, az első kutató árkot egy caposban kezdettem ki.

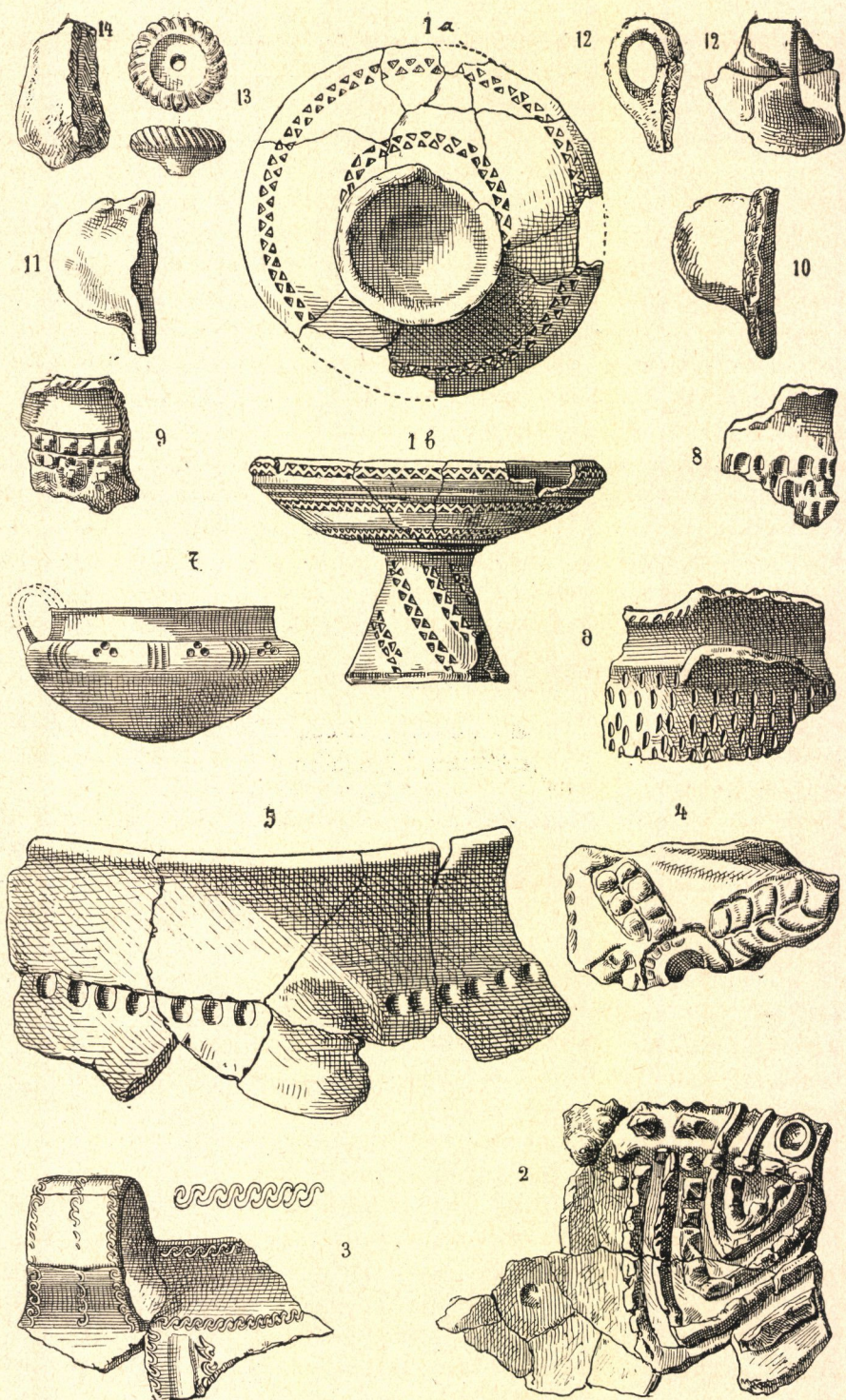
A csekély televény földet elhárogatván, csakhamar cseréptöredékekre bukkantam, melyek különböző edényekből valók voltak. Nagy örömmel, még nagyobb reménnyel folytattam a munkát és mire bealkonyodott a cserepekből egy jókora szakajtóval került, de a mit várva-vártam, *ép* edényt avagy valami egyéb szerszámot, nem találtam. Nem csüggedtem el, folytattam a munkát három hónapon át, minden szabad időmet rá fordítván. Össze-vissza különböző helyeken kiástam együttesen vagy 130 m. hosszúságú, helylyel — közzel 2 m. mélységű árkokat, de az eredmény mindig csak cseréptöredék, hamú meg szén maradt. Egyetlen egyszer dobbant nagyot a szívem, mikor a csákány alatt megzöldült a föld «Itt a bronz!» kiáltám örömemben és csakugyan lett is valami belőle t. i. vékonyka egy drótcoska, mely azonban átalas át volt oxidálva, úgy, hogy bár vattával is takargattam, mégis porrá omlott, mire haza értem vele. A töredékek közül első sorban föltűnnek a nagy számban előforduló foglyák* Durva, tömött alakjuk ugyancsak durva edényekre vall. Hogy az edény melyik részére tapasztották, kitűnik a mellékelt 4. számú nagyobb töredékből, melynek nagysugarú íve jókora edény mellett bizonyít. Megjegyzem, hogy a sírhalmokból — pedig már 12-öt bontottam ki — ilyen foglya egy sem került; az áldománys** nagy edényeken csak csekély dudorodás jelöli a foglya helyét, egyetlen egy esetet kivéve, de a hol a cifrázott foglya inkább csak jelképezésre sem mint gyakorlati célra szolgált. Valamennyi fül magasabb az edények szája szélénél, többnyire ugyanazt a cifrázást mutatják mint az edény dereka.

Végül egy a kutató árokból került pörgettyűt mutatok be, ilyen gyakran fordul bizonyos sírhalmokból, melyeket éppen ezen leletnél fogva ellentétben a vas- vagy kőszerszámossal, *nők* sírhalmainak szeretnék tekinteni.

Beköszöntvén a szünidő, napszámokkal láttam a munkához. Feladatom volt kisebb tumulusokat föltárni, mert a tavali eredmény szép sikerre való kilátással kecsegtetett. A legnagyobb vigyázattal véghez vitt ásatás alatt július havában csak hét halom nyílt meg. Az eredmény igen tanulságos. Valamennyi urnahalom. A figyelem leginkább arra fordult, vajjon az edények elhelyezése

* Foglya = tömör edényfül.

** Áldomány = a sírba rakott tárgy.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 C.mtr.

EDÉNYEK ÉS CSEREPEK A SOPRONYI «PURGSTALL» SIRHALMAIBÓL.

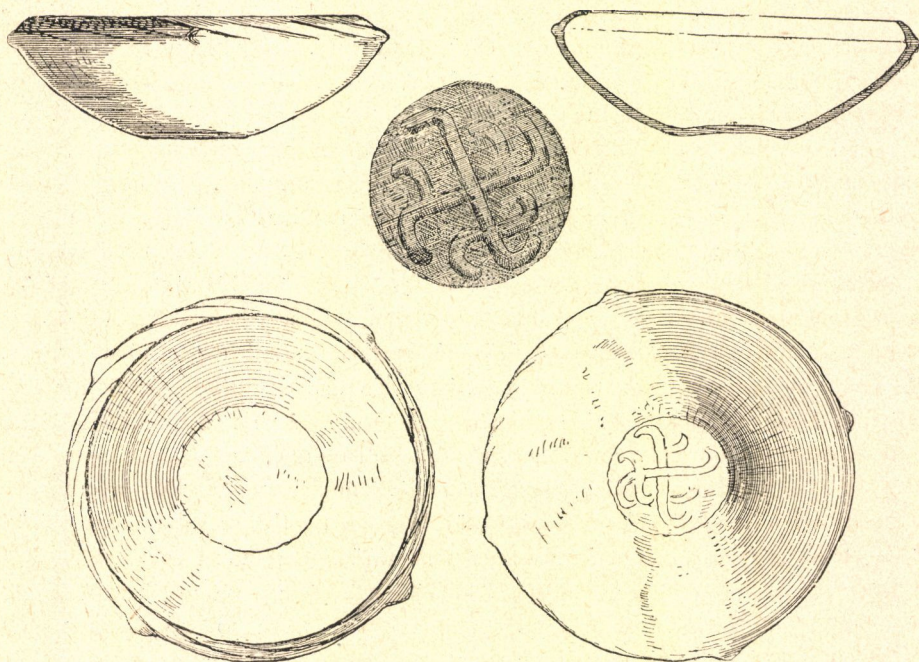
körül tapasztalható-e bizonyos rendszer. Annyit lehetett constatálni, hogy a háromszög az uralkodó alak, eltérést ettől csak két esetben lehetett észlelni, mely azonban oly csekély, hogy talán a föld csuszamlása is idézhette elő. A háromszögek alapvonala délkeletről ÉNyra halad, a csúcspont É-ra esik; az alapvonalat két esetben lerakott faragatlan kövek jelölték; e háromszög körül vannak a máglya maradványai, melyek mindig a keleti oldalon a legvastagabbak és leg-sűrűbbek. A háromszög feneke tömött föld, melyen szintén az égés nyomai észlelhetők. Az edényeket olyképen helyezték el, hogy a finomabbak és czifrábbak délkeletre esnek, ezek tartalmazzák a megmeszesedett csontokat.

Ny-ra és É-ra a nagyobbak és durvábbak következnek, ezekben finomabb füles csészécskék lettek elhelyezve. A háromszög közepe tájára rendszerint 3 tálascsésze jutott, melyekben vagy orsó pörgettyűt, vagy pedig kicsi vas késpengéket találunk. Egyéb tárgyakat, mint torquest, vastűt, vagy bronzot, azon edények fölé helyeztek el, melyekben az égetett csonttöredékek vannak. Az elrakott edényeket azután földdel hányták be, két esetben pedig még nagy, lapos kölemezekkel tetőzték, a mire aztán fölhányták a tumulust. Minthogy az edényeket rendesen magán az előkészített talaj színén helyezték el, (egyetlen esetben találtam azokat, de csak is 40 cm-rel mélyebben a talajnál) a halomhoz szükséges földet egy kerek árokból nyerték, melynek köralakját követte a későbbben fölburjanzó növényzet, úgy, hogy még ott is, hol a halomnak semmi nyoma sincsen a fák és bokrok köralakú állásából bátran lehet sírhelyre következtetni. A halom építése közben a tornál használt edényeket hegyébe csapták, melyeknek töredékeit a halom minden pontján csekély mélységre a felszín alatt találjuk. Az edények leírására térve sajnálattal kell jelentenem, hogy épet egyet sem találtam. A csillámos gnájoz és kovarcz görgeteggel vegyes föld nyomása, a meteorologikus csapadékok befolyása következtében mindent darabokra törött össze. Csak a legnagyobb vigyázattal a valószínű egymáshoz tartozásuk szerinti gyűjtősek tette lehetségessé, hogy az összeillesztés, úgy, a hogy sikerült. Nehezítte a dolgot ama körülmény, hogy némelyik halomban 30—40 edény is egymás mellett lévén elhelyezve, ezek gyakran egymásba törtek és így darabjaik összevegyülvén, a szétválasztás a munkát fölötte lasította. Annyira azonban mégis vergődtem, hogy az uralkodó alakokat biztosan meg lehet állapítani. A nagy edények; melyek közt a fél m. átmérőjű nem ritka, többnyire szűk szájnnyílásuak, nyakuk aránylag rövid, derekuk hirtelen kihasasodik, hogy ismét hirtelenül szűküljön össze a szájnnyílással megegyező szűk fenék felé. Minthogy korong nélkül készültek a szájnnyílás keskenységénél fogva előállott ama mostoha körülmény, hogy fenékek felé a falak vékonyodnak, a mi az összeillesztést szerfölött nehezíti. Díszítésük a geometriai vonalak mindenféle változatban való alkalmazását tünteti föl; uralkodó mégis a háromszög, az ú. nevezett farkasfog-féle minta.

Gyakori a derék középvonala körülfutó sáv, melyet rábaközi tájszólással *báb*-nak neveztem el, melyből a fenék felé párhuzamos huzalok sűrűen vonulnak le, olykor bordaszerű dudorodásokkal megszakítva.

Az öblös száju, tágas, döbbönyalakú edények ritkábbak, ezeken czifrázat nem fordul elő: egyedül a szájak széle, mely széles vízszintes perémmé van

lehajlítva, mutat vagy rovatos, vagy bökdösött díszítést. A csészéknek két fajtát lehet megkülönböztetni, *füles csészéket*, melyek rendesen finoman sankolt agyagból készültek és többnyire igen czifrák, t. i. vagy pöttyökkel, vagy vonalakkal díszítették, fenekükön pedig egy, gyakrabban 3 bütyökkel el vannak látva; és *talpas csészéket*, mely utobbiak a *Purgstallra* nézve tipikusak. Minden halomban előfordulnak, némelyben 3—4 is, de sajnos épen ezeket viselte meg legjobban az idő. Ezek vagy kívül vannak díszítve, vagy felső részek belsején fordulnak elő központi körök, melyek legszélsőjén ívalakú köröm benyomások észlelhetők. Mindkettőből van szerencsém rajzban egy-egy példányt bemutatni.

A SOPRONYI «PURGSTALLRÓL» VALÓ TÁL.

(Belülről, kívülről, oldalt, átmetszetben és a feneke.)

A füles csészén, melynek fülét, sajnos, nem sikerült, összeállítanom, fel-
tűnnek a fenékbütyöktől kiinduló sugárkék, melyeknek körén a perém felé
3—3 pont látható; széle is a ritkábbak közül való és magán hordja a tökéletlen
kézimunka jellegét.

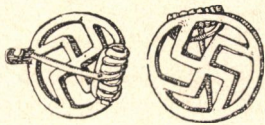
Tetszetősebb a talpas csésze háromszoros duplasorú ékdíszítésével. Ezen
alak gyakori.

A tálakban is két alakot lehet megkülönböztetni. Olyanokat, melyeknek
széle a belső felé be van sodorva, és talán a forgást feltüntetni akaró huzalakkal
van díszítve, ezeken rendesen 4 dudorodás fordul elő és olyanokat, melyeknél
a huzalok a szélről fenék felé párhuzamosan indulnak, de ezek dudorodásokat
nem mutatnak. Némelyiknek belső feneke párhuzamos vonalakkal díszített. A
rajzon bemutatott első fajtabeli tál annyiban érdekes, hogy feneke külső fölületén

mutatja a Müller Miksa oxfordi tanár által *sauvastikának* nevezett alakot, azzal a változással, hogy a főküllők harántküllőkkel vannak metszve.

A mellékelt rajzban egy az őszszel sírládában talált bronzfibulát mutatok be, mely a *svastikát* tünteti föl. Ennek a párját a tavai megjelent a campodunumi ásatásokról szóló jelentésben látjuk, de a kerítő karika nélkül.

Még egy fajtája a tálaknak fordul elő, de eddig-
elé még csak egy példányra akadtam; ez füllel bír.
Sajnos, hogy ezt az egyet nem sikerült összeállítanom,
pedig díszítésénél és anyaga finomságánál fogva reá

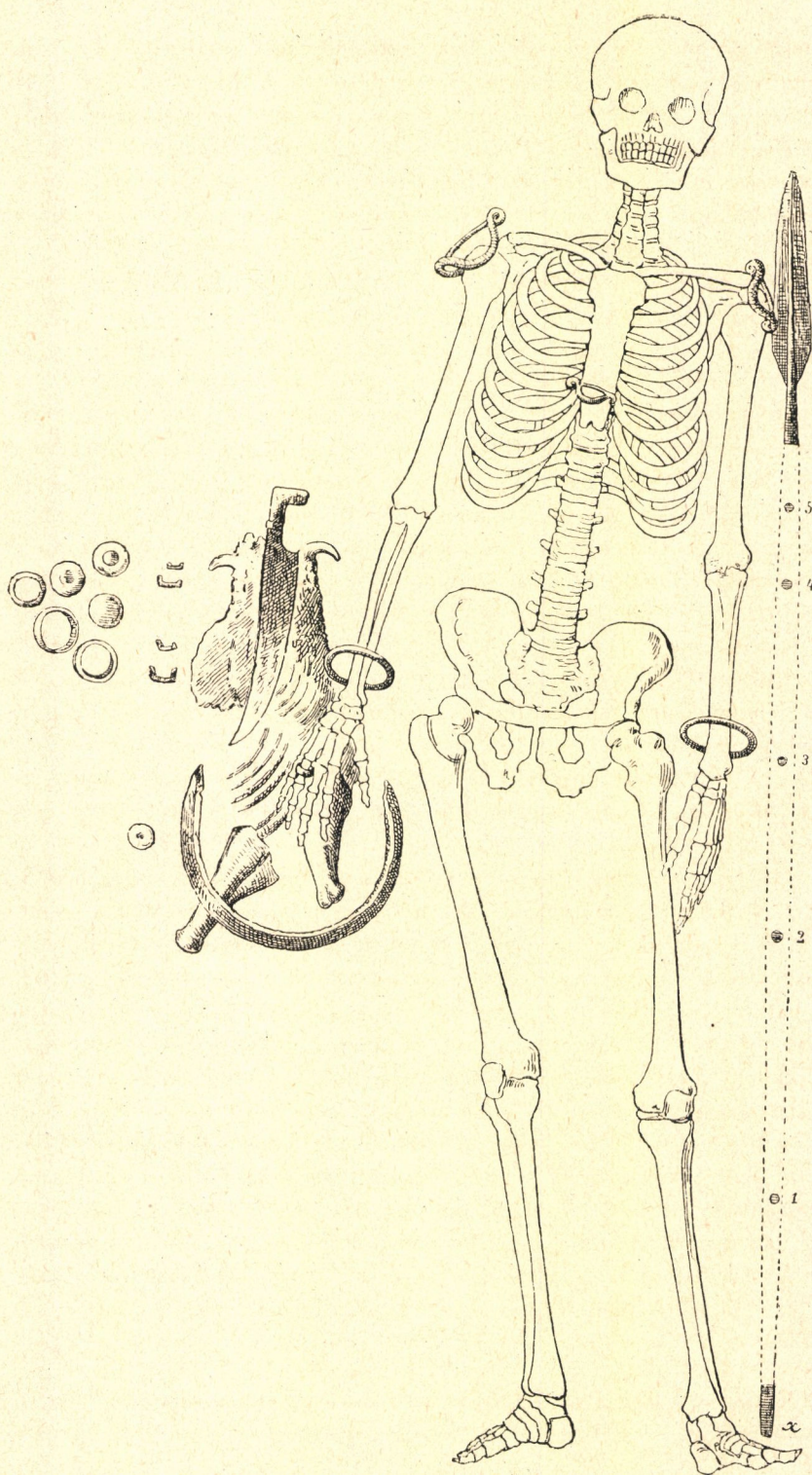

szántam a kellő vesződést. Két nagyobb darabot mutatok be belőle, melyeken a Mäander vagy nagy «futó kutya» féle díszítést láthatjuk. Belseje szerfölött finom anyaggal van bevonva, hogy nem grafit, az bizonyos, de hogy mi, megállapítanom nem sikerült.

Az edények negyedik fajtát a rovatos lemezekkel, pitykékkal és lapos gombocskákkal díszített fölötté érdekes bögrék képezik. Ezek összeállítása a lehető legkényesebb. Maga az agyag igen morzsalékos, a díszítés még rá van tapasztva, úgy hogy csak a leggyöngédebb bánásmóddal lehet valamire menni. A bemutatott darab részlete egy nagyobb edénynek, melyet kényes voltánál fogva nem mertem kitenni a szállítás esélyeinek. Nyílásának átmérője 35 cm., feneke 16 cm., magassága 20 cm. Külső falán 5 foglya látható. Szája perémalakulag, de nem egészen vízszintesen meg van hajlítva; ennek széle csipkézett, fölületén pedig pitykékkal két, helyenként 3 párhuzamos lemezzel és azok közé rá ültetett lapos, homoru gombocskával díszített. Ott hol a gombocskák rá vannak ültetve 5 parabola alakú, egymást befoglaló, tehát mindinkább hosszabbra nyomuló pitykékre osztott, részben pedig csak rovatolt lemezecke nyulakodik le az edény belsejébe, szív vagy pajzsalakú figurát alkotván. Vannak olyanok, melyeken az analog díszítést külsőleg alkalmazták. Sikerült ezek közül egyet meglehetősen összeállítanom; ez füllel bír; melynek szélei szintén csipkézvék. Ha az említettekhez hozzávesszük az itt-ott előforduló csoszialakú piczi kis talpas pohárkákat és szem előtt tartjuk az alakokban és díszítési mintákban egyaránt mutatkozó nagy változatosságokat, azt kell vallanunk, hogy a Purgstall őslakói legalább az agyagmivesség dolgában a fejlettség nem csekély fokán állottak. Feltűnő azonban a szegénység, mely eddigelé a fémeszközökre nézve mutatkozik; mert az az egy-két vékony rézsodronyocska, az az egy-két rozsdáette késpenge, három vastű és vasból való egy torques az egész, a mit fémdol-gában fel tudok mutatni; ritka a kőeszköz is, melyből egy parittyakövet le-számítva, csak 2 vésőt és egy átfurt kétfelé ékbe végződő fenkövet (?) sikerült találnom.

Egészen másképp állanak a dolgok a **Bécsi dombon**.

A jaspópál, szarűkő, tűzkő, serpentin és más kőeszközök, meg azok szilánkjainak ezrein kívül, a fémnek, de különösen a vaseszközöknek nagy gazdagságát találjuk. E viszonyok szemelött tartása indította a Sopron városi múzeumi bizottságot arra a határozatra, hogy az ásatások színterét augusztus havában a Bécsi dombra tegyem át. Az e dombról való 1882-ki leletek ismeretese az 1886.

A SOPRONYI «BÉCSI DOMBRÓL» VALÓ SIRLELET.

Arch. Értesítőből, melyben boldogult Paúr Iván barátom és szeretett mesterem, a vezetésére bízott ásatások eredményének találó leírását tette közzé.

Minthogy az 1882-ki ásatásoknál magam is mint Paúr segédkező tanítványa tevékeny részt vettem, jól ismertem a leletek helyi viszonyait, de éppen azért kevés reménynyel is fogtam a munkához. Mert eltekintve attól, a mit Paúr már fölemlített, hogy a kavicsgödrök folytonos kiterjesztésével a leletekben leggazdagabb terület a legszűkebbre lett szorítva, a 82-ki ásatások olybá tüntették föl a helyzetet, hogy az egész terület már végképen ki van aknázva.

Munkámban tehát arra szorítkoztam, hogy a kavicsgödrök, meg a Paúr fölösatta terület között fennmaradt szűz téren kutató árkok segítségével föltárjam még azt, a mit a véletlen ásóm alá hozand. E célból egy másfél m. széles és 2 m. mély főárkot vezettem be, melyből mindkét oldalfelé rézsutas kisebb árkokat bocsátottam ki olyképen, hogy azok meghatározott távolságra vargabetű módjára ismét a főárokba visszatérjenek. Az ekképen folytatott munkában augusztus 4-én egy csontváz tartóztatott föl, mely azonban egy kivégzett embertől eredt. Ezen csontvázon alul 87 cm. mélységben rábukkantunk egy fennálló kőre, melyről a 82-iki tapasztalatok után biztosan számíthattam, hogy régi sírt jelöl. Még mélyebbre hatolván, nagyobb kőlemez tűnt föl, melyhez másik majd ismét egy harmadik is sorakozott.

Bizonyos volt tehát, hogy régi sírral van dolgom.

Azért, hogy semmi sem kerülje ki a figyelmet, egy nagy négyszögű gödröt ásattam ki, melynek területe 16 □ m. vala.

Fölszedvén a rengeteg súlyú kőlapokat egy csontváz egyes alkatrészei tűnedezként föl. A legnagyobb gonddal eltakarítván róla a homokot a helyzetről az ide mellékelt képet nyertük.

Feltűnt mindenekelőtt, hogy a csontváz fejfelé éppen a délpontnak feküdt, karjai pedig egyenesen kinyújtva valának, holott az 1882-iki sírokban a csontvázak fejfelé K-nek, egyik karjuk pedig a testen keresztbe feküdt; még feltűnőbb volt a lábak fekvése, melyek a derékkal tompa szöget képezve É-ra Nyugat felé el voltak hajlítva és közbül 40 cm. széles tért hagytak fön. A koponyát a fölötte fekvő roppant súlyú kő laposra nyomta, a homlokcsonton a jobb szem gödre (α) mély sebhely vehető észre, de a körülötte képződött vastag callus arra enged következtetni, hogy nem ez a seb volt a halál okozója.*

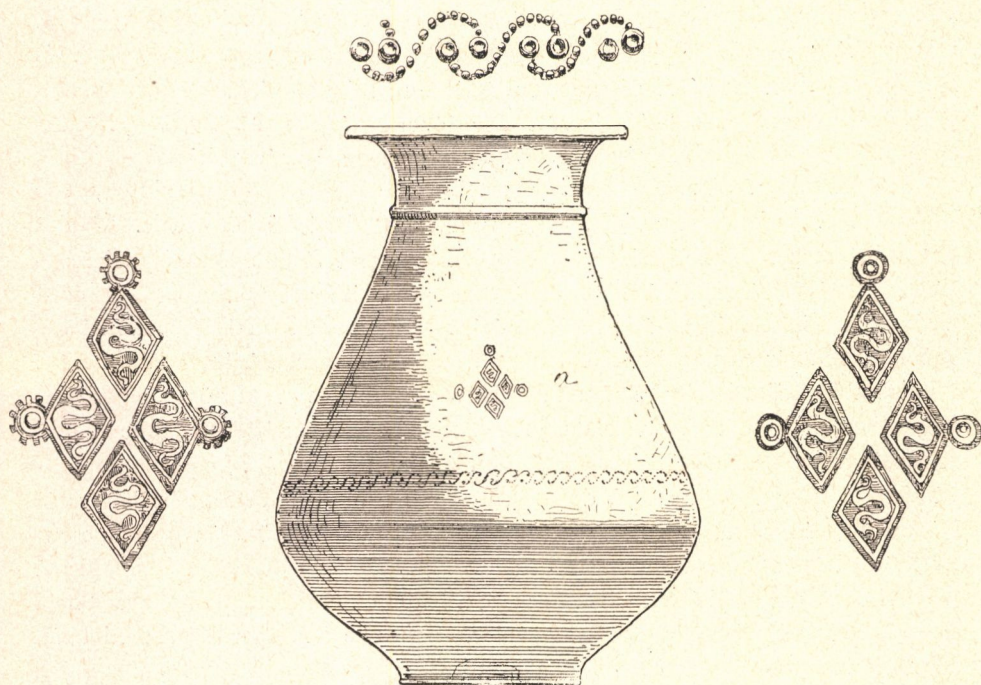
Balról a csontváztól lándzsája volt elhelyezve, melynek hossza 175 cm. volt. Az a) végét szorító vasköpijében, még látható a lánzsza nyél fájának elkorhadt része, 1. 2. 5. 4. 5. vasszögek, melyek vagy díszül szolgáltak, vagy pedig valami bőrburkolatot szoríthattak a nyélhez. Maga a lándzsza hegye, mely hosszúkás levélalakú, annyira el van rozsdásodva, hogy rajzot rajta észre venni nem lehet.

A bal vállpercz mellett egy csinos bronz fibula feküdt, az ismeretes la Tène forma.

* A koponya jelenleg a városi physikusnál van összeállítás végett. A teljesen ép fogak csekély kopottsága fiatal korra mutat. Hossza a csontváznak a koponya felső részétől a fancsontig 103 cm.; innen a sarkcsontig 89 cm. összesen tehát 192 cm.; a mi ha a koponya ellapítása miatt 5 cm.-t hozzunk levonásba 187 cm.-nek felel meg.

tünteteti föl e kajmókat, melyeknek elhajlított fogós végei valami faalkotmányt, (talán a pajzsot?) szoríthatták össze. Ezekről jobbra a sír keleti oldalának közepén voltak az edények. Szörnyen agyon nyomva, de anyaguk jobb minősége lehetővé teszi az összeállítást, a mint csakugyan sikerült is egy igen díszes urnát néhány nap alatt összeilleszteni. Alakja megegyezik az akasztó dombról való már ismertetett urnával; de díszítése elüt ezektől. Úgy is dereka körül végig fut a Mäander.

E fölött három helyen 4, bélyeggel benyomott rhombus látható, melyekben allegorikus jelentőségű figurát vélek látni; részletes rajzaink külön tüntetik föl

A SOPRONYI «BÉCSI DOMBRÓL» VALÓ URNA.

e mintákat. Szembeszökő a háromszög alakjában elhelyezett három koncentrikus kör közötti különbség; az egyikben a külső kör sugarakkal díszített. A bélyeges minta hasonmását a szombathelyi múzeum híres kardjának tokján látjuk. Volt még egy magas nyakú aránylag alacsony, kettős kúp alakú edény, melynek szájára egy kis csésze volt borítva, de ez még vár az összeállításra. Valamennyi edény korongon készült, az agyag finoman sankolt és jól égetett. Színök fekete, melyet valószínűleg égő fenyőfa fojtott füstjétől nyertek.

A hajlított perémű, szorított szélű medenczeszerű tálak analógpéldáit a nemzeti múzeumban láttam, hova Olaszországból kerültek. Ezen körülmény, valamint a korong használata, a fegyverzet tökéletessége, a kirakott fibula, az aranykarika gyűrű jóval közelebb hozzák a leletek idejét a mi időnkhez sem mint azt 1882-ben gondoltuk volna.

Kiaknázván teljesen a sirt, még meg kell említenem, hogy a másfél méternyi mélységben fekvő leleteket burkoló és övedző homokban sok helyütt hamu és parányi szénrészecskékre akadtam, miből a halotti tor szertartására következtetni lehet. A tovább vezetett kutató árkok említésre méltó dolgot nem hoztak napfényre. Egyik helyen, csaknem a felszínen, találtuk a 364. lapon közölt legkisebb fibulát. Ezt alkalmasint Paúr munkásai elnézték és a földdel együtt félre hányták. Tüskéjét nem találtuk. A munka további meddősége arra indított, hogy mintegy ösztönszerűleg keressek lelő helyet. Akadtam is két ilyen helyre. Az egyik, mely mintegy 100 lépésnyire esett odább ÉNy-ra a gazdag sírtól, két csontvázat szolgáltatott, melyek azonban annyira korhatag állapotban voltak, hogy a legcsekélyebb érintésre is összomlottak. Az egyik fejjel szintén D-nek feküdt, míg a másik fejjel DNy-nak volt fordítva. Az elsőnél egy rozoga vasfibula és 4 jasipopál szilánkon kívül semmit sem találtam; míg a másikinál csak cseréptöredékek voltak, melyekből sikerült egy jókora, tágas nyílású döbőnyt összeállítanom. Ennek anyaga silány, rosszul égetett agyag és kézzel készült.

Odább egy árokban, mely a löportoronytól ÉNy-ra vezet, mintegy 600 lépésnyire a vaskorú temetőtől, figyelmemet egy kiálló kő kötötte le. Tüstént hozzá láttam a munkához, és egy piczi kis kőkamarát tártam föl, melynek fene-kén egy edény töredékei égetett csontokkal szanaszét hevertek. A munkásokkal nagyobbra bővítettén az árkot két valóságos kőkamarára bukkantunk, melyekben két csontváz feküdt, olyképen, hogy az egyik fejjel a másiknak lábtul esett. Mindakettő a ft. Wosinszky Mór úr által a lengyeli sáncznál tapasztalt összekuporodott helyzetben, bal kezük arcuk alatt, jobb karjuk pedig a mellen keresztbe feküdt. Áldományt azonban a legcsekélyebbet sem találtam mellettök. Legalább a csontvázakat akartam megmenteni, de ez sem sikerült, mert a hirtelen beállott esős idő megtöltvén vízzel az árkot, megakasztotta a munkát, eső után pedig a csontok közötti összefüggés annyira meglazult, hogy az emelő deszkáknak a föld alá helyezése közben széjjel omoltak. Ezek sem feküdtek K-nek fejjel, hanem D-nek. Arcuk azonban Ny-nak, tehát az áldozó nap felé volt fordítva, a mi talán symbolikus szertartásra mutat. Egybefoglalván az egészet, kiderül, hogy a Bécsi domb ős időkől fogva szolgált lakóhelyül, és rajta különböző népek váltották fel egymást. Egybevetve pedig e domb leleteit a Purgstalléval, talán más népre kell hogy ismerjünk a Purgstallon, nem csak a keramikában nyilvánuló különbségnél fogva, hanem és különösen a kőeszközöknél fogva. A Purgstallon a csilámos szappankő szolgáltatja az anyagot, míg a Bécsi dombon a nephrit és obsidianon kívül csaknem minden eszközökre használt követ találunk, épen a szappankő kivételével.

Nincs kizárva azonban a lehetőség, hogy újabb leletek más világot derítenek majd ezen viszonyokra.

Sopron, 1889. áprilisban.

Bella Lajos.

VI. ÁDÁM IVÁN A PELESKEI ÉPÜLETMARADVÁNY S A SZIGLIGETI CSONKA TORONYRÓL. Nem régen Somló vidékére vitt utam. Véletlenül kerültem egy helyre, melyről történeti vonatkozásokat hallottam emlegetni.

Peleske és Ganna német községek között fekszik bakonyi halmos területen

egy régi földalatti rommaradvány, melyről ugyan határozott nevet nem hallottam emlegetni, de melynek középkori voltát a talált téгла, cserép, mészrétegek, színes és szintelen vakolatmaradványok kétségtelenné teszik.

A kastély* melletti völgyön, kelet felé haladva, találunk néhány száz lépésre kiálló magaslatot, melyet a nép jelenleg is kolostorhelynek nevez. A szomszéd terület neve Szilvás, az alatta fekvő fakadékos, zsombékos forráshelyé Asszonykút. A magaslat két oldalán mély völgyek huzódnak el. Mindkettőt hatalmas, most is létező védgátak rekesztik el, a mi bizonyosságot tesz, hogy hajdani nagyszerű haltenyészti helylyel van dolgunk.

A helyszínén találtam körülbelül 20 méter átmérővel bíró omladékdombot, mely öregében a beosztott és melléje épített falazatnak nyomait is mutatja. A földet azonban igen összeturkálták a szokásos kincskeresők; tiszta fogalmat jelenleg csak rendszeres ásatás nyújthatna.

Kutatásom eredménye a következő: Találtam erősen szemcsés, kemény vakolat-maradványokat, melyekben ökölnyi mészcsonók fordulnak elő. Simitott vakolatrészek barna-vörös festéket láttam, másokon barna, fehér és sárga szalagos felosztást, a milyent párkány-széleken találunk középkori épületeken.

Téгла-maradvány kevés volt. Eleinte azt hittük, nincs is. Tüzetesebb kutatásunkra azonban eleget találtunk és pedig mind egyforma alakút, mely volt 4,5 cm. vastag, 11 cm. széles; hosszúságát nem jelezhetem; mert egész téglát nem találtunk, de analógiából tudhatjuk, hogy az 18—19 cm. lehetett. Színük vörhenyös; fehér mészpötlők és lyukacsos kovadarabok tarkították anyagát. Középkori motívum nyilatkozott mindenből.

Cserepet vagy egyéb tárgyat nem találtam. Lehet, hogy ásás alkalmával ilyenre is bukkanik a kutató, habár nem igen biztat a futólagos szemle, mert erősen kiaknázott telepnek tűnik fel.

Halljuk most, mit mond egy hetvenöt éves öreg asszony, ki gyermek korában többször megfordult e helyen.

Mikor először látta — úgy mond — nagy épületromot képezett az egész terület. Voltak még toronyfélék és szoba-alakú részek, a középen pedig napkeletre nyuló templom, melynek oltárrésze kifestett bolthajtásával még állott. Az ablakokon és ajtórészekben még megvoltak a faragott kőrámak. Ezeket, valamint a többi kőanyag nagyobb részét elvitték a kastély építésére.

Erődítmény volt-e, vagy kisebbszerű várkastély, avagy talán kolostor, nem tudom. Mivel azonban gyakran találkozunk krónikáinkban olyan kifejezésekkel, melyek helyrajzi megjelölése úgy szól, hogy: *procul, circa, supra, in, ante . . .* Sumlu, — szükségesnek tartottam végső maradványairól megemlékezést adni, hogy morzsányi történeti beccsel bíró emlékünknél se menjen feledékenységre.

Hét-nyolcz éve lehet annak, hogy boldogult jelesünk, Rómer Flóris, felhívására több felvételt és alaprajzot készítettem a balatonvidéki római és középkori emlékekről.**

* Jelenleg báró Üchtriz Zsigmondé, Peleskén.

** Mások is, én is sokat dolgoztunk neki. Gyűjteményében nagy halmaz eredeti tervrajz, metszet és kép volt. Hová lett?

Ezek között volt a szigligeti csonka torony is, mely mint passer solitarius maig is magányosan búsul a Balaton egyik legregényesebb helyén, a szigligeti keleti öbölben, a tó közvetlen szomszédságában.

Mivel akkor csak az épület érdekelt és annak szerkezete, kevesebb gondot fordítottam mellékletére és anyagára. Mult évben több időm volt, ujjalag megtekintettem és tüzetesebben kutattam körületét.

A torony régi, román korbéli falusi toronyépület, kevés tagozással, tisztán apró kövekből (bazaltból) építve. A harangablak és kötetőnek egy része dűledez. A többi nyers állapotában, kormos feketén, vakolatlanul még hirdeti egykori építőjének ügyes kezét.

A templom váza meglátszik a földön. Egyszerű falusi felosztással. Körülötte temetkezik még jelenleg is a szigligeti hegy lakossága.

A mi különösen feltűnt másodszeri látogatásom alkalmával, az a torony alatti déli csarnok falfestésének tiszta nyoma. Ha karczolóssal nem éktelenítették volna el, egész világosan láthatnók (a színekben) a korrázokat is. De így is megismerjük öregében a széles szalagban levő Krisztus-fejet, hosszú hullámvonalokban lecsüngő barna hajával (sötét éget. okker), szökés bajuszával és kurtás szakállával. Az arcz színe olajos-barna. Szem, orr és szájról igen kevés nyoma maradt. Úgy látszik romboló kéz pusztította szándékosan. A gloria világos sárga, melyben négy levél-alakú, sötétebb színű (oliva) Krisztust jelző két szög foglal helyet, a mint a középkori Megváltó képeken szokás volt elrendezni. Arany sugarakat nem láttam. Az egész Krisztus-fej egy keskenyebb, belső szalagot díszített, melynek végei könyökösek voltak s pedig ellenkező irányban. A szalag olyan forma, mint az ismert mondat-szalagok, csak hogy kissé stylizáltabb és merevebb. Színe halvány-szürkés fehér; betűknek nyomát nem vettem észre rajta.

A szalagnak hátterét az ismert világos barna-piros festék töltötte ki, mely előnyösen emelte a Krisztus-fejet is. Oldalt még két keskeny szalagdísz kerítette be az egész rajzot, mely sötét, erőteljes vonalaival hatásosan választotta el a körületétől.

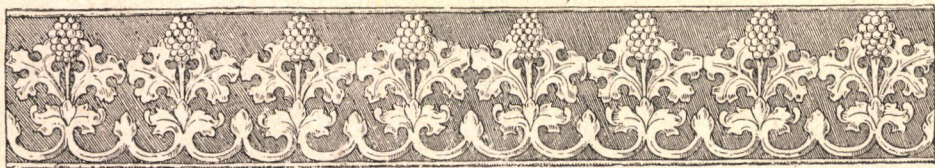
Együttal megemlítem, hogy a hely római maradványokat is takar és pedig meglehetősen számban. Nevezetesen kiváló szép peremés téglákat láttam nagy darabokban az éjszaki árokban és a torony alatt. A téglák gyönyörű anyagból készültek; világos sárgák és sötét vörösek. Oly símák, mintha préselt téglák volnának és oly érczesek, hogy gyári iparunk sem tud különbekeztet produkálni.

A téglák egyik faja az ismert pompeji vörös festéssel volt égetve; hihetőleg belső faldísz képezett.

Betűs téglát nem találtam, hanem olyant, melyben kettős vonalban az átlókat összekötötték, néhány darabot.

Nézetem szerint itt is római telep volt, mint számtalan helyen a Balaton körül, melyet aztán a későbbi foglалók is megtartottak és megújítottak.

Adám Iván.

IRODALOM.

PANNONIA ŐSKERESZTÉNY EMLEKEI. Régészeti tanulmány. Irta Gyárfás István Tihamér. Budapest, Franklin-Társulat. 1889. 8-adrét. 103 lap. képekkel.

Szerző a pannoniai kereszténység megállapítását, elterjedését és viszontagságait tárgyalja a római uralom idejében, az eddig ismert régészeti adatok alapján, azoknak ügyes és tárgyára nézve jól csoportosított fölhasználásával. Úgy látszik, szerző az e nemű chablonszerű és általánosságban mozgó munkálatoktól eltérőleg, egy kisebb becses tanulmányt kívánt adni, mely kiegészítse egy másik hasonló tárgyú még a múlt évben megjelent értekezését, mely «Őskeresztény műemléki tanulmányok» cím alatt jelent meg és a katakombák emlékeit tárgyalja.

A legrégebbi keresztény írók tanúsága szerint a kereszténységet a második században a római birodalom minden tartománya és városában hirdetik és terjesztik. Pannoniában is terjed az, s a meglevő adatokból a fennállott püspökségek és egyházak történetét is megismerhetjük.

Ezen pannoniai egyházak vázlatos történetének megérthetése végett szükséges Pannonia állapotát ismerni, a római uralom idejében. Ezt ismerteti szerző röviden, az írók adatainak és kutatásainak fölhasználásával, előadva annak történetét, rajzolva határait, fölosztását, érintve közigazgatási és hadügyi viszonyait, felsorolva Pannonia régi lakosait, úgy térve át Pannonia főbb egyházainak és az azokra vonatkozó emlékeknek tárgyalására.

Sirmiumból, Pannonia metropolisából, indul ki a tartomány megtérítése, az egyházi coloniák és püspökségek alapítása, mi hihetőleg már a második században történt meg, azért Sirmium püspöke volt az, «cuius inter fratres prima haberetur sententia»; ő volt a sirmiumi metropolita. E mellett bizonyít a sirmiumi őskereszténységre vonatkozó fönmaradt több antik emlék is, különösen az előforduló Krisztus-monogrammok, sírfeliratok, jelvények és pénzek. Az 1887-ben talált krasznai aranyrudak egyike: Lucianus obryzo impressit signum Christi bélyeget mutat; a sirmiumi pénzverdéből származó érmek közül pedig hat darabon fordul elő a Krisztus-monogramm, bizonyosságul annak, hogy úgy a iv. század táján a kereszténység Sirmiumban már el volt terjedve.

A sirmiumi érsekség joghatósága kiterjedt: *a)* Második Pannonia (P. secunda); *b)* Szávaparti P. (P. Savia); felső Moesia (M. superior), végül az u. n. parti Dacia (D. ripensis) tartományokra. A sirmiumi érsek joghatósága alá tartoztak P. secundában: 1. a mursai (Eszékvidéki), 2. a cibalisi (Vinkovcze)

táján, és 3. a bassianæi (Zimony táján) püspöki egyházak; Pannonia-Saviában pedig: a sisciai, a mai Sziszek mellett és az emonai Felső-Laibach vidékén.

A sirmiumi érseken kívül a lauricum (lorchi) érsekek is gyakoroltak Pannoniában főpásztori jogokat, mely jogok gyakorlása — szerző szerint — visszanyulik a legrégibb időre s összefüggésben áll a kereszténység megállapításával P. Secunda és Pann. Savia tartományaiban. Ezen, a lauricum érseknek alávetett püspökségek és főbb egyházak voltak: *a*) Pannonia primában, 1. a pœtovioi (pettaui), 2. savariai (szombathelyi), 3. a strivói püspökségek, és a vindobonai, carnuntumi, scarabantiai, brigetioi egyházak; P. Valériában pedig: a sopianæi, (pécsi), curtai (Salamon szerint Sz.-Fehérvár vidékén, carpsii (Mommsen szerint Bogdány), (S. szerint Esztergom táján) és az aquincumi egyházak, melyek mindegyikének létesítését a történeti adatokon kívül több-kevesebb feliratos emlék is bizonyítja.

Műve befejező részében több különféle lelhelyű őskeresztény emléket ismertet és ír le a szerző, minők pl. a szegszárdi sarcophag és a benne talált üveg diatretum, melyek a hazai régészeti irodalomban eléggé ismeretesek.

Szerző szorgalmasan kidolgozott művében az olvasó figyelmét az itt-ott talált keresztény emlékekre kívánta föl hívni, s azokat megismertetni. E tekintetben hasznos munkát végzett s helyes úton járt, mikor a mindinkább szaporodó római régiségek közül az őt közelebb érdeklő egyházi régiségeket ismertette s magát — amúgy is kevés művelővel bíró egyházi régészeti irodalmunk — egyik törekvő munkásának mutatta be.

— *a* — *a*

PAÚR IVÁN, írta Bella Lajos, külön-lenyomat a «Sopron»-ból. 1889. 12 r. 76 l. Meleg hangon írt rokonszenves emlék, melyet a hálás tanítvány mesterének állít. Paúr nevét ifjabb szaktársaink leginkább azon becses közleményekből ismerik, melyeket e folyóirat 1885. évfolyamában (A soproni «bécsi domb» vaskori temetője) és 1886-ik évi kötetében közzétett (A nyéki sarkophag, a höveji őshalom, Lovagok temetője Csorna-Csatáron). Irodalmi működésének súlypontja az ötvenes és hatvanas években volt, a mikor kevés számú társával gyűjtötte a római kor emlékeit és kisebb, de becses dolgozatokban leginkább római fölíratokat tett közzé híven és kellő szakértelemmel, a mihez akkor hazánkban igen kevesen értettek. Mikor Sopronba visszavonult, régiségek gyűjtésében és tehetséges fiatal kutatók buzdításában lelte örömét. Gyűjteményét a megyei régészeti társulatnak hagyta és így megvetette a megyei múzeum alapját. Magas kora dacára soh'se szünt meg kedvencz tudományával foglalkozni és bár a soproniak nem úgy becsülték, mint megérdemelte vala, a haza tudományos világa tisztelettel viselkedett iránta. Tanítványai szeretettel környezték és köztük volt évek során át Bella Lajos, kinek hálás ragaszkodása szülte a boldogult nevenapján ez életrajzi emléket.

h.

A BÉCSI ANTHROPOLOGIAI TÁRSULAT ünnepi kiadvánnyal üdvözölte az idei augusztus 5—10. napjain Bécsbe gyűlt szaktársakat. E kiadványban Weisbach a cigányokon vett testméreteket közöl, Naue ismerteti a gutensteini kardhüvelyen lévő domborművét, mely az ősgermánok hadi istenét ábrázolja,

Hørnes a híres glasinaci dombos temetőből (Boszniában) a bécsi múzeumba jutott régiségeket ismerteti, Kanitz a Bogumil- emlékeket ismerteti Szerbiában és ugyanott lelt őskori rézeszközökről értekezik. Legfontosabb a mi szempontunkból Undset cikke, mert magyar érdekű tárggyal, a magyarországi terramaré-k kérdésével foglalkozik. Kiindul a tószegi telepről és sajnálattal jegyzi meg, hogy mi még nem ástuk föl tervszerűen a tiszamenti őstelepeket. E szemrehányás bizonyos pontig igazolt, mert csakugyan kívánatos, hogy e földadatot mi oldjuk meg, nem mások és tény, hogy eddig nem történt annyi, a mennyit e részben a tudományos körök kielégítésére kellene tenni. Azonban mentségünkre szolgáljon, hogy mind a két fiatal szakember, Csetneki Jelenik Elek és dr. Tergina Gyula, kikre különböző időkben e földadat várt, más pályára tért és hogy nem volt soha elég költség arra, hogy kellő mérvben foganatosítsuk a jelentékenyebb ásatásokat. Másrészt azonban Undset kevesebbet tud értekezésében e telepekről, mint a mennyit tudhatna, hogyha hazai szakirodalmunkat ismerné; mire nézve elég azokra a cikkekre utalni, melyek Tószegről, Szihalomról, a tiszazúgi s az óthalmi leletekről az «Arch. Értesítő»-ben megjelentek. Mintha a mit magyarul írunk, nem is léteznék! Undset cikkének főérdeke abban van, hogy ezúttal azon vázlatos látképeket közli, melyeket 1879-ik évi kirándulása alkalmával Hochstetter ügyes kézzel a helyszínen, a tószegi Laposhalomról fölvett és rajzban közli két táblán azokat a régiségeket, melyeket Pigorini Tószegről magával vitt Rómába.

Ismeretes, hogy a magyarhoni tiszamenti (czölöpös) őstelepek (terramaré) rokonságot mutatnak a felső-olaszországi terramarékkal és így igen természetes, hogy szaktársaink türelmetlenül várják azon kérdés végleges megoldását, hogy az itt és ott lelt régiségek közt miféle belső összefüggés legyen?

Továbbá a legrégebb magyar terramarék átkutatásától várja Undset azon kérdésre a feleletet, hogy mikép viszonylanak e telepek a magyarhoni bronzkor kezdeteihez és minő összefüggés van a magyar bronzkor eredete és az éjszaki, meg az itáliai bronzok közt? Tudós szaktársunk azonban nem éri be kérdések felállításával, hanem koczkáztat néhány pozitív állítást. Így nevezetesen a mikor a magyar terramare-telepek koráról szól (25. l.), úgy vélekedik, hogy «habár a legtöbb magyarországi ilyen telep fiatalabbnak bizonyúlna, mint az észak-olaszországiak, mégis megvan a lehetősége annak, hogy mindkét helyütt e telepek első *kezdetei* ugyanazon korból valók». Hogy mikép viszonylanak azok a bronzkor eredetéhez, azt csak jövődöbeli kutatások fogják kideríthetni. *Mindenesetre* kétségtelennek lehet tekinteni, hogy a bronzkori művelődés korszaka nem kezdődött később Magyarországon, mint Észak-Olaszországban; ez a legrégebb északvidéki bronzoknak a déleurópaiakhoz való chronologiai viszonyából világosan tűnik ki.

Ezután a tudós értekező reá tér a Balkánvidék fontosságára praeistoriai kérdések megoldásában és említ néhány fontosabb leletet, mely mutatja, hogy mennyi várható a rendszeres kutatásoktól, mihelyt azok ez érdekes vidéken meg fognak indulni és azzal zárja alkalmi értekezését, hogy az aldunai és balkánvidéki problémák megoldására az osztrák és magyar tudósok vannak hivatva.

A mi e befejező óhajkép odaállított végső mondást illeti, nem igen érthe-

tünk egyet kedves északi szaktársunkkal. A Balkánvidéken sem az osztrák, sem a magyar tudósokra nem vár nagyobb föladat. Osztrák szomszédainknak és honi szakembereinknek saját hazájukban még oly óriási a teendőjük, és oly kevesen vannak, hogy nem igen jut majd a Balkánvidéknek belőlük. Minden országnak megvannak a saját föladatai az életben épügy, mint a tudományban, más nép emberei nem teljesíthetik azokat helyettük. Mi haladottabb országokban lakó társainktól csak egy kis türelmet kérünk, meg fog történni minden, a mit a világ tőlünk méltán megkívánhat, de engedjenek egy kis időt — lassabban végezzük dolgainkat mint ők, mert többféle a dolgunk, nagy a még végzendő munka, mert archeologiailag fölötte gazdag a mi hazánk és a nagy munkához igen kevesen vagyunk.

Hpl.

KUNSTHISTORISCHER ATLAS.* Az osztrák műemlékek bizottsága újabban a középkori egyházi műemlékek mellett az őskori, valamint a római uralom műiparának termékeit is fölkarolva, a bécsi, krakói és budapesti akademiák, valamint a nemrég megnyílt cs. kir. természetrajzi múzeum, az «Osztrák-magyar monarchia» szerkesztősége, a bécsi anthropologiai társulat és több kitűnőség támogatásával igen üdvös és hasznavehető vállalatot indított meg.

A nagy folio alakban kiadott s összesen 100 tábla díszes rajzot tartalmazó munka beosztása egészen Hampel József «Bronzkor Magyarországon» című könyvének felel meg, t. i. a rajzok magyarázatával a legszükségesebbekre szorítkozik, s inkább a képek jó összeválogatása és csoportosítása által az olvasót magát képesíti a megfelelő következtetésekre.

Geographiai határokhoz, mivelődési sorrendhez nem köti magát szerző, de az egyes lapokat azért bizonyos egységes szempontokhoz alkalmazta s épen ez egység kedvéért ölel fel olykor a monarchia határain kívül eső leleteket is. — Hazánkat összesen 9, tehát a táblák majdnem 10%-ban találjuk képviselve. Hazánkra nézve forrásul Henszlman-Rómer műrégészeti kalauzusk, Hampel «Bronzkorát», Pulszky «Rézkor Magyarországon» s az «Archæologiai Értesítő» és «Archæologiai Közlemények» évfolyamai szolgáltak. A medvesi (Árvamegye) sallangos és spirális fibulát «magyar fibula» jelzővel mutatja be dr. Much s külön táblát szentel a délvidéki leginkább bökény-mindenszenti cserépneműeknek, a nálunk oly gyakori s általa kelta eredetűnek nyilvánított barbár érmeknek.

A könyvet nemcsak az érdeklődők s műkedvelő régészek, de a szaktudósok is haszonnal forgathatják, mert a különféle s olykor nehezen megközelíthető folyóiratokban szétszórt anyagot itt könnyen kezelhető és áttekinthető alakban kapják.

T. G.

* Herausgegeben von der k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. I. Abtheilung. Sammlung von Abbildungen vorgeschichtlicher und frühgeschichtlicher Funde aus den Ländern der österreichisch-ungarischen Monarchie. Redigirt von Dr. M. Much. Mit 100 Tafeln und zahlreichen Abbildungen im Texte. Wien 1889. In Commision bei Kubasta und Voigt.

KÜLÖNFÉLÉK.

EBENHÖCH FERENCZ †. Ismét egy buzgó munkatársunkat ragadta ki a halál sorainkból. Ebenhöch Ferencz folyóiratunknak első kezdetétől fogva híve volt és olvasóinkat még az ideai februáriusi füzetben a gyönyörű györi kárpit bemutatásával örvendeztette. Magas, 68 éves, kora daczára teljes erőben volt, úgy, hogy ez évi július 16-án bekövetkezett halála megdöbbentő váratlansággal sújtotta le tisztelőit. Azonban rögtönös kimulta daczára a kérlelhetlen halál minden dolgát ugyanoly rendben találta, minő a boldogultat egész életén át jellemezte. A boldogult után végrendelet maradt, mely szerint gyűjteményei javarészt közintézetekre hagyta. Így is megörökítette emlékét. Áldás poraira.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi szeptember hó 24-én tartotta a nyári szünidők után első s ez évben ötödik ülését. Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak: dr. Frölich Róbert osztály-előadó, Széll Farkas, Majláth Béla, Radisits Jenő, dr. Szabó József tanár, Zsigmondi Gusztáv választmányi tagok, Szalay Imre miniszteri oszt. tanácsos, dr. Tergina Gyula, dr. Szombathy Ignác, Halaváts Gyula, dr. Márki Sándor, dr. Hermann Antal tanár, Szumrák Pál, Milecz János tanár, Czanyuga József pénztárnok és harmincz más hallgató.

Az első fölolvasást *Pulszky Ferencz* a párisi ősrégészeti congressusról tartotta, melyet folyóiratunk jelen számában egész terjedelmében közlünk.

A második értekező *dr. Czobor Béla* társulati osztály-elnök volt, ki «Régi szövetek az egyiptomi őskerestény sírokból» címmel tartott előadást, a Közép-Egyiptom El-Fajjüm nevű tartományában napfényre jött leletekről.

Vázolta e leletek műtörténeti fontosságát, melyekkel Egyiptom III—X. századi lakóinak a textil-ipar terén elért technikai ügyességét, ritka műizlését sikerült kellő világításba helyezni.

Bemutatta egyuttal a dr. *Becker* kairói osztrák-magyar consulatesi orvos által nemzeti múzeumunknak nagylelkűleg ajándékozott eredeti szöveteket. A dús sorozat 47 karton-lapra fűzve, bőséges anyagul kínálkozik a tanulmányozásra. Kimutatja e példányokból, hogy a színes szövetek legnagyobb része nem szövöszéken, hanem *szövőrámán*, gobelin-szerűleg készült. Hasonlón készülnek még ma is a Balkán-félszigeten lakó keleti népeknél a szőnyegek, minőket Pirotból összehasonlítás céljából felmutat. Érdekes e szőnyegek egyik faja —

mint Pírotban nevezik — a «resme», mely lyukacsosan van szövés az ily szövet világosság elé tartva, az üvegfestményekhez hasonlóan szűri át a sugarakat. E technika képviselve van már a III—IV. századi el-fajumi szövetek között is.

Az egyiptomi szövetek anyaga jobbára len, pamut és különféle állati szőr. Szín pompájuk — kivált a byzanti mustrákkal ékesítettekénél — meglepő; a byzanti rekeszes zománczokra (émaill cloisonné) emlékeztetnek, melyeknek ily szövetek képezhették előmintáikat.

Egyik-másikon a rajz és compositio finomsága, gyengédsége (pl. az úszó Nereidákat ábrázoló szöveten) mesteri kezekre vallanak.

Dr. Becker úr nagy hála kötelezett bennünket, hogy ily értékes sorozattal gyarapította a n. múzeum révén iparművészeti múzeumunk textil-gyűjteményét.

Ezután dr. Kuzsinszky Bálint az idei aquincumi ásatásokról szólva, bevezetésül rövid visszapillantást vet az immár tíz év óta folytatott kutatások eredményeire. 1879 előtt jórészt egyedül a vízvezeték egyes csonka pillérei voltak azok, a melyek az egykor itt virágzó római városra emlékeztettek; ma már egész városrész van előttünk, a melynek romjai közt a középületek mellett ott találjuk a privátházakat. Szóval a római provincialis építkezésnek úgy szólván minden fajtát képviselve láthatjuk. — Az idei ásatások első sorban a város egyik legjelentékenyebb részének, a vásárpiacon folytatólagos felfedezésére irányultak. A négyszögű tér három oldalát boltok sora szegélyezi, a melyek előtt oszlopos csarnok vonul. A tér közepén álló kerek épület nyilván mázsáló helyiségül szolgált, legalább a benne lelt számos súly erre enged következtetni. Az előadó közölők kettőt be is mutat, az egyik egy fontos, a másik öt fontos. A forum egyéb érdekes leletei közül ott láttunk egy gazdagon aranyozott bronz lábat; töredéke talán Septimus Severus császár szobrának, mely a város piacán állott. A többi bemutatott emlékek sorából még egy kis bronz szobrocska tűnt ki, mely a Napot (Sol) ábrázolja.

Majd Pulszky Ferencz elnök mutatta be érdekes magyarázatok kíséretében a n. múzeumba érkezett újabb aranyleleteket, karpereczeket, fülbevalókat, gyűrűket, melyek az ország különböző vidékein találtattak.

Ezután Széll Farkas választmányi tag jelentette, hogy a csanádmegyei történelmi és régészeti egylet a társulat alapító tagjai sorába lép. Ennek kapcsán jelenti egyszersmind, hogy a Tisza, Maros és Körös folyók között a szárazéri csatorna mentén nagyobb földmunkálatok folynak. Miután pedig e helyek közel esnek egyrészt Nagy-Szent-Miklóshoz, mely a népvándorláskori leletek híres földje, másrészt a Körtvély-tóhoz, melynek környéke névtelen jegyzőnk tanúsága szerint is Árpád megszállásának helye, így az érdekelt szakemberek méltán tekinthetnek érdekes leletek elé, annyival is inkább, mert Mezőhegyes vidékén már csontvázakat s őskori cserépedényeket ástak ki, melyeket azonban elszórtak. Tekintve továbbá, hogy különben is e vidék van leleteivel legkevésbé képviselve múzeumunkban, indítványozza, hogy a magasabb hatóságokhoz tétessék az iránt felterjesztés, miszerint a nevezett csatornaéptésnél alkalmazott közegek, az illető csatornaépítő társulatok s illetékes közigazgatási hatóságok utasíttassanak, hogy a felmerülő régészeti leletek megőrzésére a legéberebb módon őrkdjenek s arról jelentést tegyenek.

Az indítvány egyhangúlag elfogadtatván, a belügy- s kereskedelemügyi miniszterekhez teendő fölterjesztés elkészítésével a titkár bízott meg.

Ezután titkár tette meg jelentését, hogy a választmány több tagja az elnök vezetése alatt május hó 20-án Lengyelre rándult, a híres őskori telepek megtekintésére, hol gróf Apponyi Sándor és Wosinszky Mór fogadta és vezette a társulatot. Az ásatás után a gróf nagyszerű gyűjteményeit, illetőleg a lengyeli őstelepekről került múzeumát tekintették meg, melyet minden hazai ősrégészettel foglalkozó szakembernek ösmernie kell.

Jelentést tesz továbbá a bécsi és németországi anthropologiai congressus itteni időzéséről, kiket a társulat hivatalosan fogadott.

Majd azon indokolással, hogy a társulat egyik főfeladata a régiségek föl kutatása és így régészeti ásatások rendezése, miután pedig erre eddigelé a társulat kevés pénzt utalványozhatott, elannyira, hogy az idén is tizenegy fől szólitást és meghívást volt kénytelen visszautasítani: indítványozza, hogy az évi pénztári maradványokból külön ásatási alap létesíttessék. A választmány az ügyet az év végén egybeülendő költségeket előirányzó bizottsághoz utalja s ahhoz elvileg hozzájárul.

Gróf *Teleky Ede*, miniszteri tanácsos (ajánlja Szalay Péter), taggá választott.

Végül a pénztárnok négy havi pénztári kimutatása olvastatott fel s vétezt tudomásul, melyeket is a füzet borítékán közlünk. Miután elnök ezen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Széll Farkast és Majláth Bélát kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János, titkár.

A N. MÚZEUMI RÉGISÉGOSZTÁLY az 1889. április—szeptemberi időszokban.* I. Gyarapodás. Őskori csiszolt kőeszközt Somlyó-Ujlakról ajándékozott gr. Bethlen Ferencz. A dunakeszi urnatemetőből némely bronz tárgyakat és hatvannál több kisebb-nagyobb jellemző urnát szereztünk; részben muzeumi képviselő jelenlétében folytak az ásatások. Veszprém városából Bellány József hozott ajándékba krétabetétes edénykéket és szintén krétabetétes agyagcsörgöket, melyeket kútásáskor három ölnyi mélységben találtak. Szilágy-Somlyóról három őskori bronz csákányt szereztünk a hatóság útján és a m. földtani társulat révén a felső-esztergályi határból származó bronz tárgyakat és egyéb ősrégiségeket kaptunk ajándékba. Az öntőminták sorozatához járult egy őskori füles véső dupla öntő mintája majdnem ép állapotban. Az őskori csoport legjelentékenyebb gyarapodását nyerte a tiszazúgi régészeti társulat gyűjteményeiből. Néhány száz agyag, kő, csont, bronz s egyéb ősrégiséget válogathattunk ki, melyeket a n. muzeumban mint a tiszazúgi vidékről származó helyi gyűjtést állítunk föl.

Az őskori arany régiségek gyűjteménye az ismeretes uj-szentannai aranykoszorú és karikákkal gyarapodott. Az arad-csanádi vasuttársulat oly kikötéssel engedte át a n. muzeumnak, hogy érte az aradi muzeum a koszorú galvanoplastikai másolatát és különböző korszakokból származó jellemzetes emléksorozatokat nyerjen.

Őskori réz eszközeinkhez járult két kétélű csákány, egyik vétel Ajakról Szabolcsmegyében, a másik Posner Abraham ajándéka Szilágy-Somlyóról.

* Az első évnegyedről szóló jelentést lásd 282—285. l.

Római fölíratos kőírládát szereztünk Békásmegyerről, egy római fogadalmi kööltárt Ó-Budáról, apró régiségeket egy budai török-utczai római sírból kaptunk, Marossy János egy kis antik öntő-mintát és intagliót, Hölzel József római pecsétlő-gyűrűt ajándékoztak. Római bélyeges téglákat kaptunk Csanádról, Dunapenteléről és Szobbról.

A népvándorláskori gyűjtemény csupa arany tárgyakkal gyarapodott. Legérdekesebb köztük két kigyófejű arany gyűrű, egymásra hajlított végekkel, Erdélyből valók és Téglás Gábor ur ismertette őket e folyóirat hasábjain. (Arch. Ért. IX. 60. l.) Három különböző alkalommal mindig egy-egy szíjcsatot szereztünk a belföldi kereskedésből, egyszer szintén vétel útján Bakonyszegről (Biharm.) származó gömbös fülbevalót szereztünk. (Rajzát lásd a 349. lapon.) Egy gyűrűt, mely a szomszédos Szabolcsmegyéből egyik odavaló szíves pártolónk közbenjárása folytán jutott kezünkhöz, érdekes volta miatt rajzban is közlünk. (330. l.)

Kora középkorunk egyik legjelentékenyebb sírleletét a nemes-ócsait, az ajándékozó Végh Ödön birtokos úr néhány hozzátartozó részlettel egészítette ki.

Fegyvergyűjteményünk számára vettünk Isztimérről középkori vas kardot, hasonlót ajándékozott Ringer Jakab, melyet az ó-budai puskaforos malombeli tóból halásztak ki, XVII. századi, Zsolnay Ahraham fölíratú, löportartó agancsot vétel útján, egy középkori vas sarkantyút Poroszlóról Trencsényi Lajostól ajándék útján szereztünk. Kőszeghy János ajándékozott két kulcsot és négy ujabbkori vas zablát Keszthelyről.

Kincstárunk számára egy XVI. századi igen csinos női arany gyűrűt szereztünk, más két ezüst gyűrű a XVII. századból kevésbé becses; egyikét Lehr Vilmos urnak köszönjük. A keleti ízlésű XVI. századi ezüst csészéink sorát egy példánnyal gyarapítottuk, mely állati ornamentikája miatt érdekes. Erdélyből egy XVII. századbéli talpas ezüst poharat s ugyanonnan (a Királyföldről) XVII. századi korongos ruhakapcsot szereztünk. Négy ipartörténeti emléket szereztünk Brassóról és Nagy-Szebenből, nevezetesen a n.-szebeni szabó-czéh bemondó tábláját 1636-ból, két brassói czéhes ón kannát 1758-ból és 1772-ből, és a nagyszebeni kovács-czéh 1728-ik évi czégér formára lecsüngő jelvényét.

A kegyeleti emlékek osztálya négy ízben gazdagodott jelentékenyebb emlékekkel. Ajándékba nyertük Káldy György, Zrínyi Péter társának kardját; báró Fejérváry Lajos úr elküldte az 1848-dik évi III. honvédszászlóalj zászlószalagját; kézhez vettük a kis-sztapári csatorna megnyitásánál Ő felsége által használt vakoló kanalat és kalapácsot és báró Podmaniczky Frigyes ur átadta a n. muzeumnak azon dísz tárgyakat, melyeket 1885. évben intendánsi jubileuma alkalmával a színházi és operai művészekről kapott.

Az éremgyűjtemény gyarapodásának külön közleményt szenteltünk a jelen füzetben.

A felsorolt régiségek beszerzésére egészben költöttünk 1009.94 forintot; az ajándékba nyert tárgyak értéke 503.10 forint. A vásárolt érmek értéke 229.70; az ajándékba nyert példányoké 116.97 forint.

A szakkönyvtár gyarapodása volt 67 mű 108 kötetben. Szakfolyóirat járt a második és harmadik évnegyedben 37; a könyvtárra költöttünk 237.27 forintot, könyvkötésre 16 forint és 10 krt.

II. FÖLSZERELÉS. Őskori cserepeink jelentékeny sorozatai annyira föl voltak szaporodva, hogy az őskori gyűjteményeknek szentelt első két terem szekrényeiben nem lehetett már elhelyezni; azért azon ideiglenesen kiegészítő módhoz folyamodtam, hogy a szekrények fölé állványt építtettem és ezeken körülbelül kétszáz edénynek helyet teremtettem. Természetes, hogy így is csak rövid ideig fogunk elférni; előreláthatólag nem sokára be fog következni azon időpont, a mikor a felső faltér ilyfajta igénybevétele által sem lehet többé az őskori gyűjtemény rohamos gyarapodásának elég tért találni.

III. Levelezés utján ez időszakban 39 belföldi, 23 külföldi társsal és egyéb egyénnel voltam szakkérdések iránt érintkezésben. A levelezési és utalványozási napló folyószámai fölmentek a két évnegyedben 274 számra. Az osztály gyarapítása szempontjából áttekintett érmek teljes száma 9459 drb volt; ezeknek lajstromozását, kiválogatását, naplóba iktatását, a nem használt példányok hivatalos elintézését ez időszak alatt dr. Réthy László segédőr egyedül végezte. Ugyanő működött közre éremvételeknél és becsléseknél és az éremtári naplónak 1846—1877-ig folyó részét kiírta a közös osztálynaplóból, úgy hogy most az éremtárnak 1846-tól kezdő egész külön naplója létezik az érem- és régiség-osztálynál.

Egy ízben a bold. Ebenhöch Ferencz hagyatéka alkalmából dr. Réthy L. megbízásunkból és a végrendeleti végrehajtó kérelmére a vidéken is járt érembecslés végett s ugyanakkor hozta a muzeumra maradt Ebenhöch-féle bárcza- és kegyérem-gyűjteményt.

A muzeumi átalány segítségével Németország és Angolország egyes részeiben éremgyűjteményeket tanulmányozott és folytatta az anyaggyűjtést a magyar érmek corpusához.

A régiségtári növedék naplóba iktatása és az egyes régiségek jelzése volt a második segédőr, dr. Pósta Béla, dolga. Naplótétel volt a jelzett idő alatt 57, a darabszám pedig fölment 759 drbra, egyúttal a letét-naplót is kezelte és tisztviselőtársai helyettesítésében közreműködött folyó ügyek elintézésénél. Ugyancsak a második segédőr járt el megbízásunkból a dunakeszi urnatemető ügyében s ez eljárásáról külön jelentést fog adni.

Az osztály szakkönyvtára s az ügyiratok formai elintézése körüli teendőket dr. Kuzsinszky Bálint végezte, a ki fönmaradt idejét a tétényi nagy éremlelet földolgozásának szentelte. Ugyanő négy ízben megbízásunkból római sírleletek dolgában járt el, egy ízben a buda-ujlaki törökutczában, a Victória téglagyár területén és az ó-budai raktár-utczában római sírok nyomait kutatta és Perbálon járt, hogy egy római sírleletből megmentsen, a mi még megmenthető volt.

Szakismeretei bővítése céljából tudományos körútra szabadságot és anyagi támogatást nyert a muzeumi javadalomból, hogy a dunántuli vidéki muzeumokat, valamint a bécsi, linczi és gráczai közgyűjteményeket tanulmányozza. Végül szabadságidejének javarészét az aquincumi ásatásokra fordította, melyeknek vezetése a főváros részéről reá volt bízva.

Az osztály őre, a közös pénzügyminister úr megbízásából, régészeti utat tett Boszniában és a n. muzeum támogatásával a párisi kiállítás archaéologiai érdekű osztályait tanulmányozta, mindkét útról hivatalos jelentés készült.

IV. A régiségtárt nézte az elmúlt félévben 62 nyilvános napon 40349 ember; 50 krajczáros bemeneti díj mellett: a nem nyilvános napokon nézte 195 vendég. Szakember ebben a félévben aránylag igen sok fordult meg osztályunkban. Némelyek egy-két hétig is időztek, hogy gazdag gyűjteményeinket tanulmányozzák. Mindannyian sajnálattal látták, hogy a n. múzeum helyszűkén az ország nem segít, dacára annak, hogy ez az egyedüli országos múzeumunk.

Itt járt a roueni múzeum igazgatója, dr. Lissauer, a híres anthropologus Danzigból, dr. Samokwasov, moszkvai tanár, kinek híres régiség-gyűjteménye déloroszországi ásatásokból származik és dr. Evans, az oxfordi egyetemi régiségtár őre. Theinert, a berlini posta-múzeum igazgatója, nagy érdeklődéssel tanulmányozta a múzeum ókori kocsijait; dr. Hazelius, a stockholmi ethnographikus gyűjtemény őre az intézet berendezését tekintette. A bécsi anthropologiai congressus tagjai közül, kik az osztály gyűjteményeit tanulmányozták, csak a szorosán vett szakembereket emelem ki. Itt volt Much (Bécs), Heger (Bécs), Truhelka (Serajevo), Mestorf (Kiel), Ranke (München), Osborne (Drezda), Tischler (Königsberg), Marchesetti (Triest), Virchow (Berlin), Schaaffhausen (Bonn), Naue (München), Heyden (Berlin), Fraas (Stuttgart), Krause (Berlin), Tolmatschew (Kasan), Woldrich (Bécs) és Voss (Berlin). Dr. Domaszevszky a nemzeti múzeum gazdag római fölírtatos tárárt tanulmányozta és másolatokat vett a fölírtokról a Corpus Inscriptionum számára.

Hazai társaink és szakkedvelőink száma, kik tudományos ügyben intézetünket fölkeresték, ez időszakban 85 volt.

A szakirodalomnak több tekintetben fontos anyagot szolgáltatottak a gyűjteményünkbe jutott régiségek. Nehányat fölemlítünk:

Farkas Sándor, Szentes vidéki őskori régiségekről értekezett.

Dr. *Pósta Béla* a tószegi őstelepről a múzeum számára újabban szerzett régiségeiről értekezett.

Gaul Károly tanár (rajzban) helyreállította a somodori ókori kocsit és értekezett róla.

Dr. *Ziehen* a n. múzeum antik mythologiai domborműveit ismertette.

Dr. *Semper* a n. múzeum érdekes xvi. századi bronzmoszarairól értekezett.

Dr. *Fraknoi* Bakacs életrajzában a múzeumban őrzött Bakacs reliquiákat tette közzé.

Pulszky Ferencz akadémiai értekezésben a n. múzeumban őrzött népvándorláskori régiségeket kezdte ismertetni; ugyanő adott leírást a szilágysomlói kincsről, mely a n. múzeumban egyelőre letétben van. *Hpl.*

TARMAHEGYI ÁSATÁS (Heves m.). Az idei nyáron Kandra Kabos és Magyari Kornél vezetése alatt a bennei (ujabban mátrafüredi) kopasz dombtól ÉK. irányában eső u. n. Kis-Tarmán két ízben folyt ásatás. Ez ásatások mindig egy négyszög méternyi területen 1.5 méternyi mélységre mentek. Már kezdve 20 cmnyire a föld színétől, akadtak cserépmaradányokra, tálakra és hamuval kevert földrétegre. A cserepek durván gyúrt sárga és vörös agyagból készültek. Gyűjtöttek mintegy 50 példányt, melyek bütykös vagy némi vonalas díszszel kezdetlegesen vannak ékítve. Az alsó réteg salakhoz hasonló de kissé sulyosabb anyagu

volt. Ásatás alatt a föld nem messze a fölászott helytől dübörgött a csákány-üté-sektől, a miért azt hiszik, hogy arra felé üregre akadnának, a mit onnan is sejt-tenek, mert a «kopasz dombon» is üregre találtak, melyet bányának vélnek, a honnan a régi kohóba a köveket vitték.

y.

A M. N. MÚZEUM ÉREMTÁRÁNAK 1889 január—juniusi gyarapo-dása. Osztályunk a félév alatt a következő ajándékok, vételek és hivatalos küldeményekkel gyarapodott. *Brigits* Ferencz gazdatiszt, az aladári pusztáról (Szlavonia) 3 barbár ezüst érmet küldött be, *Hoffmann* Lajos, *Löwinger* Zsig-mond (Duna-Pataj), *Horváth* Sándor, *Massányi* Imre m. k. pénzügyőri szemlész, *Oláh* Sándor népezénész, *Grosz* Samu (Kis-Kőrös), *Kolcsava* József pesti ven-déglős, *Tekes* Ferencz (Ó-Kécske) római ezüst és bronz érmekeket, özv. *Bornemisza* Jánosné (Tegenye) 3 Probus-féle ezüstözött denárt ajándékoztak.

Magyar érmekeket a következőktől kaptunk: az állandó országház építő bizottságától Imre király denárát, *Marossy* Jánostól (Táta-Tóváros) Salamon király ezüstpénzét, *Dienes* Benőtől (Ganz-féle gyártelep) IV. Béla ezüst érmét, *Grosz* Samutól (Kis-Kőrös) IV. Béla király rézpénzét, *Takács* Jánostól (Apostag) 6 db szlavoniai denárt; *Lettrich* Jenő, *Kohn* Adolf és *Madarász* Gyula természett. segédőrtől újabbkori magyar denárfajokat.

Külföldi érmekeket ajándékoztak: *Bolza* József gróf, ki a tiszsa-sassi ezüst éremleketet osztályunknak oly célból ajánlotta fel, hogy abból a gyűjteményünk számára szükségelt darabokat kiválasszunk; ez úton 9 szép XVII. századbeli német-orzági tallérral egészítettük ki éremsorozatunkat. Más ajándékozók: *Polónyi* János (Alsó-Kamenicz, Barsm.), *Ferencz* Zsigmond szakaszvezető a 43. cs. és kir. gyalogezredben, *Dudás* Pál asztalos (Németi, Hontm.), *Méhes* Kálmán tanuló, kik kisebb osztrák, sziléziai, salzburgi, amerikai ezüst és bronz érmekeket küldtek be.

Emlékérmeke: *Xantus* János néprajzi tári ör Humboldt Sándor nagy brittania-ezüst emlékérmét küldte be, *Fröhlich* Róbert tanár egy Stifft-féle emlékérmét, *Marossy* János, *Bakits* Lipót pesti szabó, *Szentgyörgyi* Ottó egyes emlékérmeket és bárczákat ajándékoztak.

Ujabb vegyes érmekeket ajándékoztak: *Massányi* Imre, *Fischer* Jenő, *Tekes* Ferencz, *Szabó* Lujza és *Udvaros* Istvánné; utóbbiak hat darab 1848/49-i magyar papírpénzt hoztak be.

Vétel útján kereskedőktől és gyűjteményekből, barbár aranyat, hét egyes magyar aranyat s I. Leopold $\frac{1}{6}$ aranyát, 12 nagyobb magyar forgalmi ezüst-pénzt, 62 darab középkori magyar denárt és obulust, 100 darab IV. Béla és V. István-féle latin és keleti feliratú rézpénzt, továbbá 66 darab vegyes magyar és délszláv forgalmi és emlékérmét szereztünk.

Feldolgozott leleteink az *urszádi*, melyből 12, a *beczeferdi*, melynek két beküldött részletéből 40 illetőleg 78, összesen 118 magyar, lengyel és külföldi érmet válogattunk ki, utóbbi részletben Pico di Mirandola mantuai hg magyar mintájú denárát is találtuk, a *Zelinka*-féle, melyből 48, végre a *hradeki*, mely-ből 27 db magyar denárt válogattunk ki s váltottunk be.

Éremtárunk július-szeptemberi gyarapodása a következő: ó-kori érmekeket (rómaiakat) *Killer* Frigyes német-csanádi plébános, *Hirsch* Lajos kereskedő

(Nagy-Szakoly), *Ignác* József (Nagy-Szöllös), *Kosdár* Ferencz nyug. honvéd-százados, *Marberger* Zsigmond és *Kucsorka* Ignác (Üllő) ajándékoztak.

Magyar éremgyűjteményünk *Sáhó* Ferencz (Táp, Györm.), *Csuka* István (Balatonfő-Kajár) s *Kucsorka* Ignác egy-egy darabból álló ajándékain kívül, a budapesti kir. *főügyészség* által beküldött Zsigmond-féle magyar éremlelettel gyarapodott, mely 113 db. denár s obulusból áll, ezek közt több példány a király egyik ritkább éremfajából (Rupp XIX tábla 534).

Mayering Károly, a zichyfalvi magyar társaskör elnöke, 110 db. vegyes érmet küldött ajándékol; *Seidner* Emil (Nagy-Szombat) 5 bécsi fillért, *Molnár* György kovácsmester (Táska, Somogym.), *Lichtentheil* Jakab (Eszék) egy-egy külföldi kisebb ezüstérmet, *Müller* József zenetanár (Szász-Régen) egy XVII. századi német ezüst garast s két jetont, *Salzberger* Samu, *Placsek* nyug. cs. k. ezredes (Kolozsvár) és *Kőszeghi* Sándor theol. tanár egy-egy emlék-, illetőleg kegyérmet ajándékoztak.

Szabadi Frank Ignác, bpesti vendéglős, az üzletében forgalomban levő papírpénzjegyeket (5 és 1 ft, 50, 10, 5, 3, 2 kr.) s *Szmetana* Ferencz az ugyanott alkalmazásban levő «Boulangerie et confiserie hongrois» feliratú számoló bárczákat (100, 50, 25, 10, 5, 1 kr.) küldte be gyűjteményeink számára.

A legszámosabb ajándék azonban, melyet ez időszak alatt kaptunk: néh. dr. *Ebenhösch* Ferencz győri kanonok hagyatéka, mely 1672 db. bárczát, bányajegyet, szükségpénzt, városi adó stb. jegyet és kegyérmet tartalmaz, a mivel a boldogult, a még életében a m. n. múzeumnak ajándékozott kegyérem- és bárcza-gyűjteményét egészítette ki.

Vétel útján egy két és fél aransúlyú barbár aranypénzt, s magyar aranyat, Rudolf 1601-iki denárának aranyveretét, Mátyás aranyának egykorú hamisítását ezüstben, aranyozva s 4 kisebb árpádkori ezüstpénzt szereztünk; ezeken kívül Buda és Érsekújvár visszavételének emlékére készült egy-egy kiadatlan emlékérmét vásároltunk. Egy éremleletből pedig (Engel-féle) 79 db. lengyel, erdélyi, tescheni, porosz és kúrlandi 3-as garast válogattunk ki s váltottunk be.

—y.

AZ ERDÉLYI MÚZEUMEGYLET RÉGISÉG- ÉS ÉREMTÁRÁRÓL
számot ad a múzeumőr, dr. Finály Henrik, egy emlékkönyvben, mely gróf Mikó Imre emlékszobra leleplezése alkalmára 1889 június 10-ikén megjelent.

Ez a múzeum jóformán csak 1862 óta létezik, a mikor a már megvolt régiségekhez hozzájárult a gróf Eszterházy-féle jelentékeny erdélyi éremgyűjtemény. Azóta önálló őrt is nyert a gyűjtemény dr. Finály személyében, a ki még ma is az élén áll. A múzeum eleinte a kerti épület emeletében volt, állománya akkor 562 db régiség, 11,920 db különböző pénz, fémer és pénzjegy volt és hozzájárult 3779 dbbal az Eszterházy-gyűjtemény. 1864-ben, az akkori jelentés szerint, rövid idő alatt 1012 db régiségre és 14,273 db éremre nőtt meg.

«Azóta», úgy mond dr. Finály, «a gyűjtemény sok viszontagságon ment át, sőt egyszer egy. szerencsére nem sikerült, rablási kísérletnek volt kitéve. Ma el van helyezve az egyetem központi épületének földszinti részében az éjszaki oldalon majdnem félig földalatti szűk négy szobában, és úgy van rendezve, hogy az

első szobában az őskori, a másodikban az ókori, a harmadikban a közép és újkori tárgyak állanak, a negyedik szobában csak az éremgyűjtemény van, nagyobb és és kevesebb belértékű tárgyak a szobák előtti zárt folyosón, egynéhány köemlék az udvaron van elhelyezve.»

A gyűjtemény állaga ma mintegy 6000 db régészeti tárgy és 14,000 db besorozott érem, fémer és pénzjegy, nem számítva a változatlan létszámú Eszterházy gyűjteményt, a melyet külön kell kezelni.

Az egyleti múzeumról bővebb fölvilágosítást adnak az egyeslet kiadványai, melyek közül régészeti érdekűek a következők: 1. Hat kötet évkönyv 1859—1873 Brassai Sámuel szerkesztése alatt. 2. Erdély a rómaiak alatt Vass József 1863. 3. Az erdélyi múz.-egylet naptára 1863-ra. 4. Az erd. múz.-egylet évi tudósítása 1866—1869, 3 füzet. 5. Az «Erdélyi múzeum» havi folyóirat 1874—1882, 9 évfolyam; szerkesztette Finály Henrik. 6. Erd. múzeum évkönyve új folyam 1874—1878, 2 kötet szerkesztette ugyanaz. 7. Az erdélyi múzeumegylet kiadványai, a bölcs., nyelv- és tört.-tudományi szakosztály még folyamatban lévő közlönye, melyből 1884 óta 5 kötet és a 6-ik kötet két füzeté jelent meg.

«A múzeum gyűjteményei ma az egyetemnek szolgálnak, de a múzeumegylet megtartotta a maga önállóságát és noha tagjai száma tetemesen apadott, működött a maga erején, tántoríthatlanul szem előtt tartva eredeti célját.

Jó gazdálkodással kezeli vagyionát, a mely a gyűjteményeken kívül ma több mint 230,000 frtnyi kamatozó alaptökeből, 2900 frtra menő külön alapból, a 30,000 frtot meghaladó országház-alapból és 14,000 frtot meghaladó tartalék-alapból áll. Évi jövedelme csaknem 24,000 frtra emelkedett, a melyből évenként 3500 frtot bocsát két szakosztály rendelkezésére, a kiadványok számára.

A múzeumi régiségtár legutóbbi szerzeménye a fölötte érdekes apahidai sírlelet, melynek leírását Finály tollából veszik e füzet más helyén olvasóink.

x.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT június 30-án tartá meg, mint rendesen Déván évi rendes közgyűlését, mely alkalommal gr. Kuun Géza társulati elnöknek a megyei közönség lelkesebb pártfogását sürgető elnöki szözatán s a titkári s egyéb hivatalos jelentéseken kívül Téglás Gábor tartotta meg Trefort Ágoston társulati tiszteletbeli tag felett emlékbeszédét. Ez emlékbeszéd Henszlmann Imrére, Rómer Floris s hunyadvári Arányi Lajosról is megemlékezik, bár utóbbiról Király Pál igen szép emlékbeszédet tartott.

A társulat júliusi gyűlésén Király Pál tartott felolvasást a markoman háborúk kezdetéről s a bevezető csatározások színteréről.

A szeptemberi felolvasó gyűlésen Hermann Antal budapesti tanár referált a bécsi anthropologiai congressusról, kiemelve különösen a hazai tudósok, mint Torma Zsófia, dr. Ortvány Tivadar, dr. Török Aurél, Wosinsky Mór előadásait, Kun Róbert társulati titkár, vonatkozva a kincstár által jelenleg Déván munkába vett csángó-telepítésekre, a Bethlen Gábor által megkezdett s utódja Bethlen István, valamint a Rákóczyak és Apafy által eszközölt telepítésekre vonatkozó okmányokról érkezett. Király Pál folytatta a markoman háborúk bevezeté-

sét, most az ellenséges népelemekkel foglalkozva tüzetesebben. Téglás Gábor referált nyári kutatásairól, felemlítve különösen a Várhelyen újabban felfedezett Malagbel szentélyt és egy aranyozott bronz szobrocskát.

—s —r.

MAGYARORSZÁG ARCHAEOLOGIÁJA. Semsey Andor a m. tud. akadémiát fejedelmi ajándékkal gazdagította, a mikor f. évi október 7-ikén 100.000 forintot adott az akadémia rendelkezésére 10 tudományos alapvető mű megírására. Az adománylevel 1. pontja szerint a titkos pályázatra bocsátandó szakok egyike «Magyarország archæológiája» és lehetőleg még az 1890. évben irandó ki a pályázat; egy-egy munka legfőlebb 150 ívre terjedhet és jutalma 10.000 frt, mely csak absolut becsű munkának ítéltetik oda; a pályaművek benyújtásának határideje 1895 október 7-ike. A pályázat részleteinek megállapítására és az idevágó szabályzat kidolgozására az adományozó kívánsága szerint, az akadémia bizottságot küldött ki.

Ime fényes alkalom szaktársainknak tudományos irodalmunk gazdagítására.

«Magyarország archæológiáját» 1895-ig megírni oly föladat, mely meggyőződésünk szerint a kutatások mai állása szerint egy szakember erejét majdnem fölülmúlja. Mert igazi értelme szerint Magyarország archæológiája átöleli *a)* az u. n. præhistorikus régiségek tanát, *b)* a római korszak archæológiáját, *c)* a népvándorlás korbéli emlékek ismételését, *d)* a hazai nagy és u. n. kisebb művészetek történetét és rendszeres tárgyalását a középkorban, *e)* u. a. a renaissance óta.

Biztos siker a pályázattól csak úgy remélhető, hogyha lehetővé válik, hogy ez öt korszak némelyikére külön is lehessen pályázni, mert külön mindegyikről vagy legfőlebb kettőről-háromról írhat egy-egy szakember ötödfél év alatt oly munkát, mely alapvető lehet. — A siker másik előfeltétele szakunknál az, hogy csak az előpályázat legyen titkos. Ez a pályázat külön szólna mindegyik korszakra, úgy hogy mindegyik korszakból egy-egy belévágó problémára szólna a pályakérdés. E próba-fejezetek fölötti ítélet alapján azután nyílt megbízást kapna a pályanyertes értekezés szerzője. Ez az eljárás azért szükséges, mert csak úgy remélhető, hogy az írók az ily archæologikus munkáktól föltételezett költségekre, utazásokra és helyszíni tanulmányokra reá szánják magukat, ha arra való biztos kilátással tehetik, hogy költségeik legalább részben megtérülnek. Mert hazánkban még kevésbé mint másutt, hozhatnak az írók tudományuk érdekében jelentékenyebb készpénzbeli áldozatokat. Mennyire indokolt épen ez a szempont a kiírandó archæologiai pályázatnál, azt legjobban mutatja azon két titkos pályázat sorsa, mely eddig akadémiánknál a magyar műtörténetre ki volt tűzve. Egyik pályázatra sem érkezett pályamű, mert titkos pályázatnál bizonytalan kilátásra hazánkban alig teheti meg tudós önerejéből azon pénz-kiadásokat, melyekkel az anyag összegyűjtése és kritikai tanulmánya különösen nálunk jár, a hol az eddigi előmunkálatok sok irányban oly kevésbé kielégítők.

Hampel.

ALPÁRI ŐSLELETEK. A múlt esztendő deczember hava utója felé, egyik derült, verőfényes nap reggelén kedvem támadt Alpár fensikjára kirándulni

oda hol az az óriás nagyságú Hármashalom* domborúl torony magasra Alpár falu szélében a Holt-Tisza partján, mely Hármashalom középső, a legmagasabban kiemelkedő ormán öt méter magas «csavargyűrű» látható teljes köralakjában. Innen áttekinti a szabad szem túl a Tisza egész Tiszazugja innét Tiszamelléke Szelevény, Kürt, Nagy-Ré, Csongrád, Istvánháza, Martfű, Kengyel, Kürt, «pogányvárait».

A Tiszának múlt évi féke-vesztett rengeteg árja szétömlött, szétterült Tiszazug, Tiszamellék sík-rónáján, megdagadva felkereste évezredek múltán ősi medreit, ártereit körül folyta, zárta a mai kor magaslatait, az említett pogány várak megyéit, elénk tárva alföldünk ezen vidéke őskori képét. Megjelent a feltorult rengeteg ár Alpár Hármashalma lábainál is és megostromolta észak szelevert hullámaival legmagasabb, középső északnak kiszögellő oldalát, mely megszaggatva érdekes tanulmányát nyújtja meredek falával a régésznek, buczkaszerűleg hullámzó egymásra következő hamú, földrétegeivel s ezekben rejlő itt-ott már napfényre kandikáló félrehányt egész és töredék agyagedények változatos alakjaival, rakásra gyűjtött kagylók meszes burkai, elhasznált szarvasagancs, kőeszköz, csonttöredékek maradványaival.

Megbolygattam én is e halom-szakadék hozzáférhető legfelső rétegét, mely az ormon levő avargyűrű alapjánál két méterrel alább fekszik. Kikurkásztam belőle 68 drb emléket, melyeket «Alpári ősleletek» néven nemz. múzeumunknak voltam szerencsés beküldeni. A hatvannyolcz darab lelet a következőkből áll: 9 drb edényei között két fényezett vörös és fekete, kör-körös-zig-zúgos díszítésű edény alsó része, mely bekarczott díszítés-ékitmény fehér anyaggal kitöltött s egy szűrő-töredék agyag-anyaggal. Négy drb kigylakó véső. Harminczhárom drb más-más rendeltetésű alakú tűzők, tűk, árák) szarvasagancsból, lábszárcsontokból készült szerszám, s töredék. Huszonegy drb obsidián, kova, jáspis, opál, stb. anyagokból hasított szilánkocska. S végre egy rendeltetése általam nem ismert égetett agyagkorong, mely egyik lapján legyező-szerű lebernyes, — csurgóra álló — lappal.

Mint leirtam, hatvannyolcz darab, csekélység, de mégis reményt keltő egy utóbb e helyen folytatandó rendszerebb kutatáshoz. Ami következtetést mégis a leletek után a «pogány várról» levonhatunk az, hogy gyűrű alakú ormon levő gát, vár alapjai egy az ősi Tisza partján (ma már holt ág) megtelepedett nemzetségek év századokon át ugyan egy helyen tanyázott nép meg-megnyitott telep romjaiból, tűzhely maradványaiból nevelkedett halmon — halomlőhelyen — tétettek le, mely nép kevés fémeszközzel még használatban levő kő, de leginkább szarvasagancs, csontból formált eszközeivel éldégtél éppen úgy mint a szomszéd fentebb említett pogány várak lakói, avagy már a régészek előtt jobban ismert feljebb fekvő tiszamelléki fényes tó partján tószegi pogány telepnél tapasztalható.

Szentesen, 1889. év február 20-án.

Farkas Sándor.

* Ezen Hármashalmot a népmonda Atila, Zalán várának regéli, mely halmokat egymástól két keskeny sikátor választ el, mely Béla Névtelenje által említett «Görög tiszai révre» vezet.

KÖNYVÉSZET.

A) KÖZÉPKOR.

KNACKFUSS H., Deutsche Kunstgeschichte. 1. rész. 136 ábrával a szövegben. 8°. Bielefeld, Velhagen & Klasing. M. 4.

LAGRÈZE G. B., Les catacombes de Rome. 179 l. Paris, Didot.

LEHFELDT, Dr. P. Bau- und Kunstdenkmäler Thüringens II. és III. füzet. Jena, G. Fischer. 1888.

LÜBKE W., Geschichte der deutschen Kunst von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. (12—15 füzetben). 1. füzet. Lex. 8°. Stuttgart, Ebner & Seubert. M. 1.

MÜNTZ, Eugène. Les collections des Médicis au XVe siècle. Le Musée —

Le mobilier. (Appendice aux précurseurs de la Renaissance.) Libr. de l'art. Paris. 1888.

MÜNTZ, EUGÈNE. Histoire de l'art pendant la Renaissance. Italie, Les primitifs. Paris, Hachette et Cie M. 30.

ROMILLY ALLEN, J., Early christian symbolism in Great Britain and Ireland. 8°. London, Whiting.

SILVA. Signification des signes gravés sur les pierres des édifices du moyen-âge. Nancy, impr. Berger-Levrault.

WITHROW W. H., The catacombs of Rome and their testimony relative to primitive christianity. 8°, 546 l. London.

B) ÉRMÉSZET.

BISSINGER, K., Funde römischer Münzen im Grossherzogthum Baden. Gymnas.-Programm, Donaueschingen, 20 l.

COSTER, de, et EVERAERTS, Atlas contenant toutes les monnaies du Brabant frappées depuis l'an 1000 jusqu'en 1506. 4°, 51 pl. Bruxelles, R. Dupoiët, édit. fr. 12.

GYÖRIK MÁRTON. Görög érmek a pozsonyi ágost. hitv. evang. Lyceum dr. Schimko Dániel-féle éremgyűjteményéből. III. közl. Pozsony. 1887.

DEMOLO, E., Monnaies inédites d'Italie figurées dans le livre d'essai de la monnaie de Zurich. 8°, 25 l. 4 tábla. Bruxelles (Genèves, H. Georg). fr. 3.50.

ENGEL et SERRURE. Répertoire des sources imprimées de la numismatique française. 1. köt. 8°, XIX, 399 l. Paris, Leroux.

LETTÉLIER. Description historique des

monnaies françaises, gauloises, royales et seigneuriales, donnant un aperçu des prix à chaque numéro. I. köt. 12 táblával. 12°. Letellier. fr. 8.

PODSCHIWALOW A. M., Monnaies des rois du Bosphore, cimmérien. Dynasties des Spartocides et des Archéménides (Eupator). 4°. 2 táblával. Moscou, Leroux fr. 8.

POOLE S. L., Catalogue of the Mohammedan Coins preserved in the Bodleian Library at Oxford. 4 táblával. Clarendon Press Series. 4°. Oxford, University Press.

REINACH TH., Les monnaies juives. Paris, Leroux. 18. 80 l. M. 2.50.

Soutzo, Michel, C. Introduction a l'étude des monnaies de l'Italie antique. Paris, Jouaust & Sigaux.

Werdnig, Dr. G. Die Osellen oder Münz- Medaillen der Republik Venedig, Wien. W. Frick 1889. fl. 15.

Összeállította : Dr. Kuzsinszky Bálint.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

NYITRAMEGYEI ÁSATÁSAIM EREDMÉNYE.*

Nováki ásatásaimat e tavasszal folytatván, sokáig nem sikerült a várt eredményre akadnom. Három napi ásatásom alatt csak néhány tökéletesen összezúzott kisebb edényke maradványait, égető helyeket találtam; ez volt az összes eredmény. Negyedik nap még egy próba-ásatásra határoztam el magamat, és a szántóföld közepén egy keresztcsatornát ásattam, s ez által a szántót 4 négyszög táblára osztva, mindjárt az első táblát ásattam fel. Rövid idő múlva, körülbelül 30 cm. mélységben, egy tiszta hamurétegre akadtam, mely hamuréteg körülbelül 25 cm. vastagságú volt, s alatta faszén és kis edénykék maradványait találtam.

E hamuréteg tözsomszédságában volt egy alakjára nézve nagyon érdekes urna (1. ábra), de sajnos, nagyon sérült állapotban. Az urna fekete agyagból készült és határozottan szabad kézi gyurma, magassága 15 cm., szélessége 47 cm. A kis köralakú díszítések és fogantyúk külön darabokban lettek készítve, s az urnába illesztve, s a köralakú díszítéseken észrevehető vízszintes bevágásokban, egy-egy bronz karika maradványa látható.

Tartalma csak hamu és csontmaradványok voltak.

Ugyanaz nap délután, az előbbi urnától 2 mnyi távolságban egy tálalakú urnát találtam szintén nagyon sérült állapotban, mely a szokott kő helyett jó karban lévő edénnyel volt betakarva. (2. ábra.) Ezen eredmény után újra felbátorítva, még nagyobb erélylyel folytattam ásatásaimat s rövid kutatás után meglehetősen jó karban lévő, fekete agyagból készült urnára akadtam (3. ábra), mely formára azonos a Lehotán talált urnákkal. Ez szintén nem kővel, hanem edénnyel volt betakarva. (4. ábra). E sírmezőn főleg az tűnt fel nekem, hogy a «kedvencz» edénykék nincsenek az urnákban, úgy mint Lehotán, de kívül az urnák mellett és azért sajnos, nagyon sérült állapotban vannak.

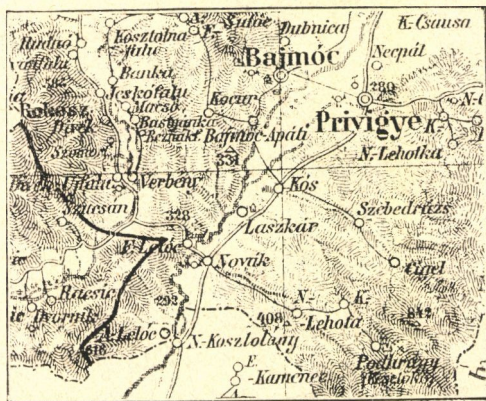
* Az első ily című közleményt lásd «Arch. Ért.» 1888. VIII. köt. 327. s k. II.
Arch. Értesítő 1889. 5. füzet.

Ezen urna tőszomszédságában ismét egy nagy urnát találtam, mely körül számos «kedvencz» edényke maradványai voltak szétszórva.

Az urnák rendszeren 2—3 mnyi távolságban vagy közvetlen szomszédságban vannak egymás mellett.

Öt napi ásítás után a beállt esőzések miatt be kellett szüntetnem a munkát, de a husvéti ünnepek után rögtön hozzá fogtam, ámbár a föld nedvessége miatt csak nagyon lassan haladhattam előre.

Ásításom első napján hosszabb keresés után ismét egy nagy hamurétegre akadtam és alatta nagy tűzhely maradványait és nagy számmal csontdarabokat találtam, melyek porhanyósak; még meg voltak rajtuk láthatók a bronz lemezek nyomai, de oly állapotban, hogy fölszedni nem lehetett. E helyen égethették el valószínűleg a hullákat és alkalmasint ott is hagyták a csontvázat, csak egy halmocskát emelve felette,

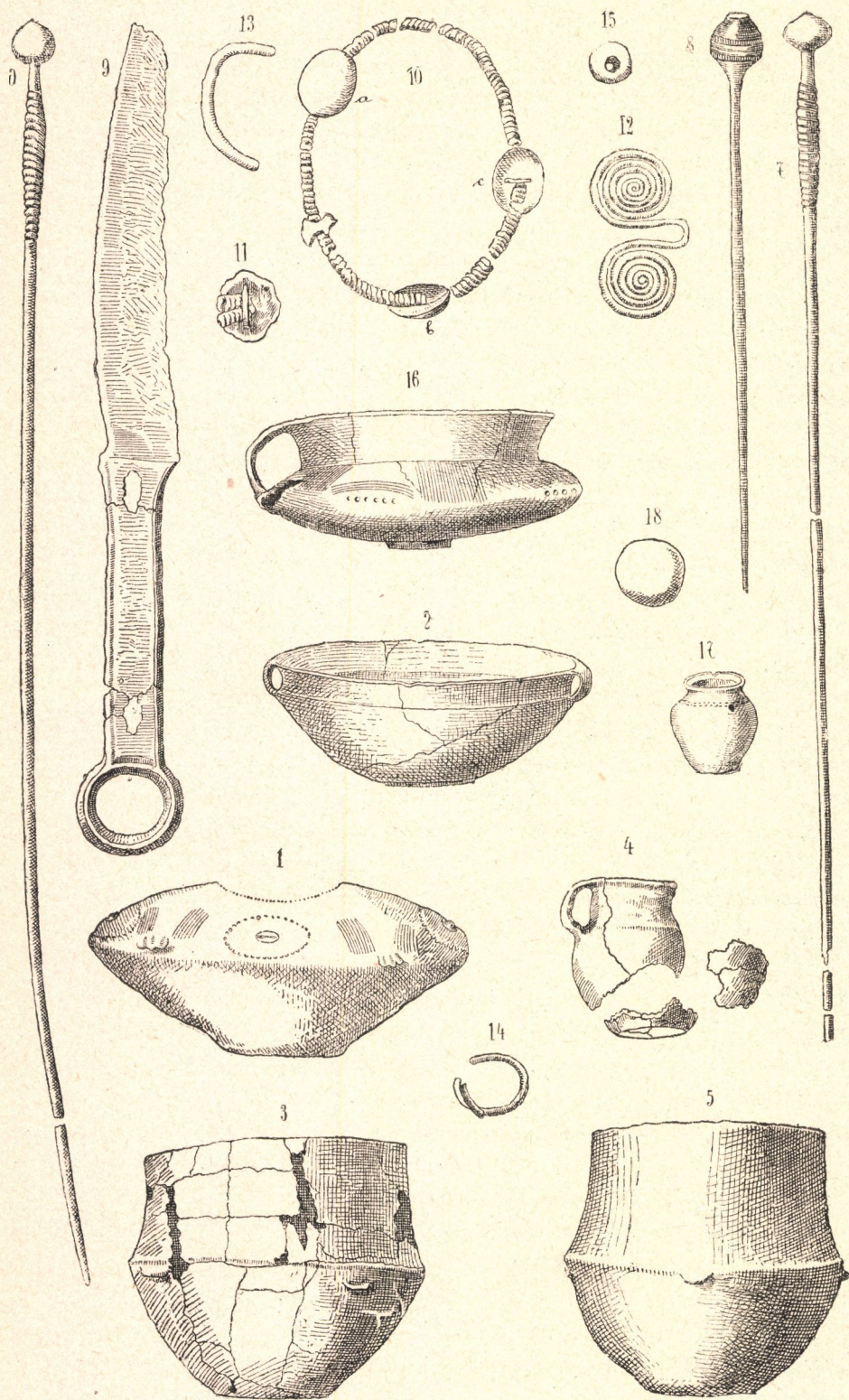

NOVÁK-VIDÉK TÉRKÉPE.

mert a csontmaradványok körülbelül 150 cm. hosszúságú egyenes vonalban voltak láthatók, s körülötte 5, kisebb-nagyobb, díszítésekkel ellátott edény volt, szintén egészen összezúzva. Rajzukat még nem mutathatom be, mert még nem állítottam össze.

Végre volt 2 fekete agyagból való tálalakú, egy vörös agyagból való 2 fülű, hasonló a 4-dik ábrához és egy fekete agyagból, szép díszítésekkel ellátott szögletes edényke.

Tovább ásva, egy 52 cm. magas és 50 cm. széles fekete agyagból készült, meglehetősen jó karban lévő urnára akadtam. (5. ábra.) Körülötte nagy tüzet rakhattak vala, mert $\frac{1}{2}$ méternyi távolságra egészen feketére volt a föld égetve. Késsel kiásván az urnát, sikerült is azt egészben haza hoznom. Az urna kiürítéséhez fogván, az felette érdekes volt. Az urna közepe táján bronzokra akadtam, zsebkéssel nagy nehezen 3 bronz tűt sikerült kivennem. Egyiknek hossza 32 cm. (6. ábra),

NOVÁK-VIDÉKI ŐSLELETEK. 1.

a másiké (7. ábra) 26 cm., a harmadik (8. ábra) 15 cm. hosszú, és ez majdnem tiszta sárga, holott a két hosszabb tűnél a bronz majdnem egészen elenyészett, a miért azt hiszem, hogy a harmadik tű, melynek munkája sokkal finomabb más fémkeverékből való.

Az urna fenekén volt egy bronz kés (9. ábra), mellette két karperecz (10. ábra). Ezen karperecz csavart bronz sodronyú hengerkékből áll, melyre 4 bronz gomb felfűzve, *a* a gomb felülről, *b* alulról, *c* oldalvást nézve. A második karpereczet nem lehetett többé összeállítani; ez hasonló volt az elsőhöz, csak hogy dupla sodronyra (11. ábra) volt 10 gomb fűzve. A kés mellett volt a kedvencz edényke is (16. ábra), mely alig különbözik a Nagy-Lehotán talált edénykétől, mi arra enged következtetni, hogy e sírmező egykorú a lehotai sírmezővel. A kedvencz edénykében két egészen jó karban lévő dupla korongos tekercset találtam (12. ábra), egy bronz gyöngyöt (15. ábra), s egy bronz gyűrűt (14. ábra). Ezen urna volt ezúttal az egyetlen, melyben több bronz tárgyat találtam.

A nyár folyamán nagy sajnálatomra egészségi állapotom miatt kénytelen voltam ásatásaimat beszüntetni, s csak ez ősszel folytathattam.

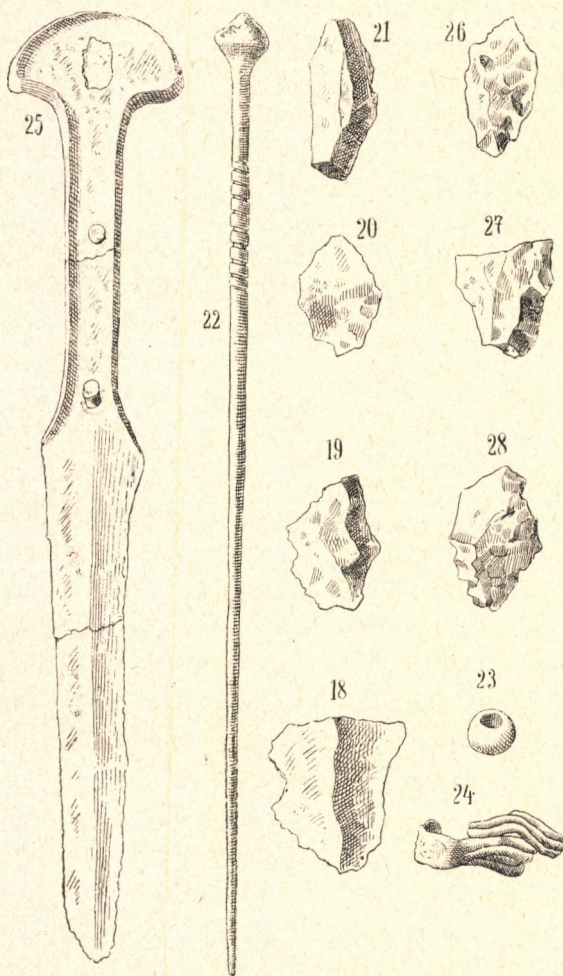
A nováki sírmezőn tett ásatásaim, egy pár urnán kívül, nem nyújtottak említésre méltó dolgot, kivéven az utolsó ásatást, a mikor egy urnán kívül 4 lepattogatott tűzkőtöredéket (18, 19, 20, 21. ábra) találtam. Mostanáig csak ezen az egy helyen akadtam kőfegyverekre s ennek alapján még fogok a nováki sírmezőn kutatásokat eszközölni.

A már említett koosi dombon csak nagyon lassan folyik a munka, mostanáig a nagy tűzhelyen kívül csak egy edénykét találtam (17. ábra), melyen látható, hogy korongon készült.

Nagy-lehotai ásatásaimat már tavaly befejeztem, de ez ősszel a vidéket közelebből akartam megtekinteni. Ez alkalommal egy magányosan álló, körülbelül 6—7 méter magas és 12—14 méter széles kőhalom tűnt fel nekem. Ezen kőhalom legalább 1½ kilométer távolságban van, a már ismert sírmezőtől, s ámbár a parasztok azt mondták, hogy ezen domb valaha a réteken lévő kövekből hordatott össze, mégis elhatároztam, hogy azt keresztül ásatom. A dombon szintén egy 50 cm. szélességű kereszt-árkot ásatam. Először egy körülbelül ½ méternyi vastagságú palakő-rétegen kellett áthatolnom, mely után tiszta földréteg következett. Ekkor már volt reményem, hogy nem a rétekről szedett kőhalommal van dolgom, hanem egy sírdombbal. Ezen földréteg szintén körülbelül ½ méternyi vastagságú volt, és arra ismét kőréteg következett, s alig hogy a köveket kiszedtük, már egyes csontdarabkák mutatkoztak.

A lehető legnagyobb elővigyázat mellett folytatván az ásatást,

ráakadtunk egy meglehetősen nagy csontalmazra, melyen egy 27 cm. hosszúságú, jó karban lévő bronz tű (22. ábra) feküdt, a csontok közt pedig 18 kék színű üveggyöngy (23. ábra) volt, mely gyöngyök egy része tökéletesen opálizálódott, más része pedig össze van olvadva. Ezen csontalom a domb közepén volt elhelyezve.

NOVÁK-VIDÉKI ŐSLELETEK. II.

A déli oldalon kezdett csatornát csak másnap reggel kezdettem meg, s alig közeledtünk a domb közepe felé, midőn egy beomlott kőfal által összezúzott urnát pillantottam meg. Ezen urna 1 méternyi távolságban volt a domb közepétől dél felé. Midőn az egyes cserépdarabokat kiszedtem, bronz maradványokat vettem észre. Nagy nehezen sikerült is egy bronz gyűrűt (24. ábra) kivennem, s ez alkalommal nagy meglepetésemre, még egy nagyobb bronz tárgy mutakto-

zott. Zsebkéssel a földet óvatosan levakarva egy gyönyörű patinával borított bronz tört (25. ábra) sikerült az urna fenekéből kivennem. Miután az urnát, mely szintén fekete agyagból készült, egészen kivettem, munka közben szintén 3 lepattogatott tűzkötdredéket találtam. (26, 27, 28. ábra).

Kozderka Flóris divéki körjegyző, ki nagy segítségemre van kutatásaimban, figyelmeztetett, hogy a divéki határban is létezik egy nagy domb, melyet ő is valami ősi erődnek tart. Ki is rándultam Kozderka úr társaságában, e domb közelebbi megtekintése végett, és valóban pogány várat találtam. Magassága körülbelül 20 m. és egy árokkal van körülvéve; az egyik oldalon hegylejtővel van kapcsolatban, s elöl, még mai napig egy posvány terület. A domb tetején kezdettem ásni s 20 cm. mélységben már számtalan cserepekre, s faszén-maradványokra akadtunk. De a közbejött eső miatt fel kellett hagyni a további ásatással.

Pár nap múlva kirándultunk a szomszéd Rudnóra, s ott is egy még szebb pogányvárra akadtunk; de ott még ásatást nem eszközöltem; reményelem azonban, hogy ez ősszel megtehetem.

Divék-Ujfalu szomszédságában lévő Felső-Lalócz partján is tettem próba ásatást, és rövid idő múlva egy égető kemenczére akadtam, mely annyiból érdekes, hogy az egyik oldalfalából látható volt egy darab, s ugyanott nagymennyiségű vörösre égetett agyag darabokat találtam, melyeknek egyik oldala a (belső) egészen síma volt, másik oldalán pedig a fafonás ágainak benyomatai voltak tisztán láthatók. Ezen kívül nagy mennyiségű, igen vastag vörös agyagból készült urna-darabokat találtam.

A kis térképen megjegyeztem mindazon helységeket, melyeknek határában az őskor valamely emlékére akadtam, és a melyek Rómer mappáján a budapesti «Compte-Rendu» II. kötetében feljegyezve nincsenek. Mihelyt ásatásaim, és kutatásaim újabb eredményt fognak felmutatni, sietni fogok azokról ismét ez uton szaktársainknak hírt adni.

Nyitra-Novák, 1889. november havában.

Rakovszky Ferencz.

RÓMAI KÖBÁNYA A DÉVAI BEZSÁN NEVŰ HEGYEN.

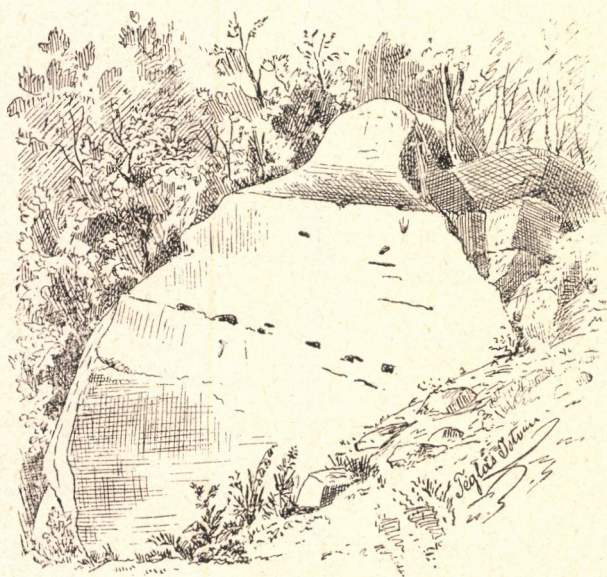
Nyugati Dacia kőbányászatából kettőt volt szerencsém már bemutatni, u. m. a bukovai márványbányát* és a tordai kőfejtést.** E két elébb ismertett kőbánya berendezése és termelése egyaránt nagy arányokban eszközölte-

* Archaeologiai közlemények bukovai márvány-bányászat XIII. kötet.

** Archæol. Értesítő 1889. IV. füzet.

tett s mindkettő közelében vagyonos városok pompaszerető lakossága nagyszámú lapidarius és quadratarius rajokat foglalkoztatott. A keleti részekből idáig kinyomozott egyetlen kőbányászat Homorod *Jánosfalva** már sokkal kisebb igényű és népességű vidéket szolgált.

A most bemutatandó kőfejtés már jóval kisebb szabású, miután egyedüli piacát a Déván alul 9 kilométernyire eső Micia szolgáltatta s a termelt kőanyag minősége nem versenyezhetett a közel aranyi augitandesittel, melyet akkoriban ép oly sokra becsülhettek, mint napjainkban, mikor a Szolnoknál felemelt vasúti híd parterődítményeihez látjuk alkalmazva. Déva területén népesebb római település nem lévén a bezsáni kőbánya az itt felmutatható mezei lakó-sokon kívül egyéb keresletre nem számíthatott. De a kis Micia annál nagyobb

BEZSÁNHEGYI RÓMAI KŐBÁNYA: I. BÁNYAÜREG ÉKELÉSI RÉSEKKEL.

előszeretettel vette igénybe a bezsáni vörös durvaszemű augitandesitet s főleg fogadalmi oltárokat, síremlékeket rendeltek meg belőle.

A kőbánya a jelenlegi Dévától délre 4 kilométer távolságban élesen kiváló *Bezsan* hegygerinczen és különösen déli lejtőjén Száraz-Almás falu felé terült el. A 423 méter magasra kiemelkedő hegygerinczre a Bezsan patak mellől két ösvényen is felkapaszkodhatunk s e célra a kincstári erdőkerülő útja a legajánlatosabb. Déváról a Száraz-Almás helységnek vivő erdei úton érjük el a *Bezsan* nevű kincstári erdőt, melynek Száraz-Almással érintkező határmesgyéjén még 100 méter jókora kapaszkodó vár reánk. A Retyezat felé gyönyörű kilátással jutalmazó hegygerinczig a Cauda Besanuluj (= Besan-far) cserjéi közt

* A jánosfalvi római kőbányászat Udvarhelymegyében. Archæologiai Értesítő 1887. évf. I. füz.

bujkálva haladhatunk. A hegygerinczen kényelmesebb lesz útunk s egyuttal roppant sziklatömbök vonják magukra figyelmünket. A Bezsántető éjszaki lejtőjét sűrű erdő fedvén, csak lassan és óvatosan haladhatunk előre. Ez óvatosság annyival szükségesebb, mert a hegygerincz alatt egymásután több méter mélységű és jó széles pinczeszerű mélyedések sorakoznak. A cserjékkel, fákkal körülnőtt üregekbe leszállva, azok falazatán tüzetesebb vizsgálatra vésőnyomokat, ékelési réseket különböztethetünk meg. A gerinczen s attól délre Száraz-Almásnak lejtő oldalt pedig a bányatörmelék teljesen és oly bőségben lepi el, hogy a száraz-almási emberek évek óta kitűnő és keresett épületkövet szállíthatnak onnan Déva város építkezéseihez.

A Bezsán-hegynek mintegy 700 méter hosszúságban délkeletről észak-

BEZSÁNHEGYI RÓMAI KÖBÁNYA :
II. MUNKAHELY, A VÉSETEK ALATT TÜZETÉSIÉS NYOMAI.

nyugatnak haladó gerinczén arra a tapasztalatra jutunk : hogy a bányaüregesítések a délkeleti sarkon egész a csúcspontig terjednek; de azon túl az egykori bányászok nem haladtak.

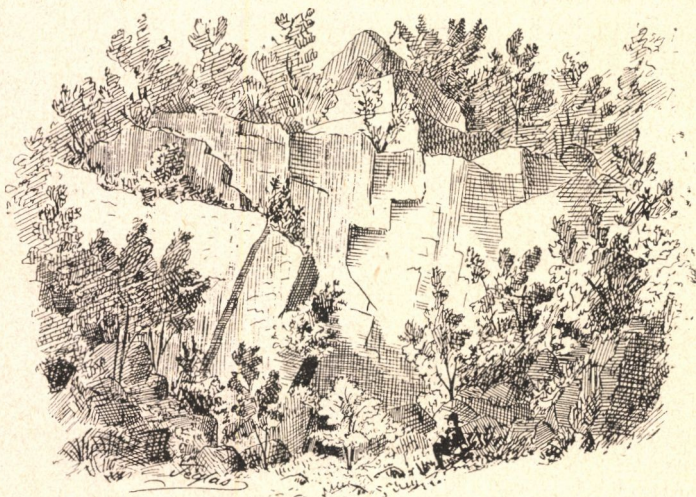
E helyi tájékozódás után ismét elől kell szemlénket kezdeni. Öt pinczeszerű mélyedést számlálhatunk össze az éjszakra néző párkányon; de az utolsón túl még több bemosódott és az athmosphæriák által megrongált mélyedés következik s ilyen süppedésforma kivágásokat a déli oldalon is találhatunk.

A szélső, vagy délkeletről számítva, első üreg számára levéselt bányafalában egymásután 6 ékelési rés érdemel felemlítést. A kőzet természetes elválási réseit igyekeztek a bányászok felhasználni s ily módon 0'5, sőt egész méteres tömböket fejtettek le. A vésetek tisztasága ma is bámulatra kelt s még a zúzmók és mohok mindenhova betolakodó tenyészete se bírt e síma falon megkapaszkodni. (I. rajz.)

A második munkahely néhány méterrel odább egy önálló trachyttörmzs

szétdarabolására szolgálhatott. A munkát már csaknem végre is hajtották, úgy, hogy csupán kisebbszerű rom maradt reánk. (II. rajz.) Itt a vésetek mellett erős pörkölés nyomaival találkozunk s minthogy az ilyen helyeket menedék-helyül alkalmazó pásztorokat ez a pár sziklatuskó se a széltől, se vihartól nem oltalmazhatna meg : nincs okunk utólagos tüzelésre gondolni. Sokkal valószínűbb, hogy a tömör és nehezen munkálható sziklafalat tüzetetéssel igyekeztek lazítani : hogy ily módon a nagyobb darabok lefejtési munkáját megkönnyíthessék.

A következő bányaüreg alig tüntet fel eltérő részleteket. Annál terjedelmesebb a negyedik, mely 12 méter szélességben és 7,5 méter magasságban őrizte meg (III. rajz) a bányavéső nyomait. A térvizonyok is kedvezőbbek valának erre felé, úgy, hogy a bányász munkahelyéről a hegyél előre rugó

BEZSÁNHÉGYI RÓMAI KŐBÁNYA :
III. A NEGYEDIK «PÉNCZE» VAGY BÁNYAÜREG.

fokozatára tisztíthaták ki a törmelékanyagot ; sőt a következő meredeken alá-gurítva még szabadabb mozgást nyerhettek.

E bányaüregek elrendezése sok tekintetben emlékeztet a Tordahasadék kijárója felett látható s általam legközelebről bemutatott* «Vágott kő» nevű bányamaradványokra s úgy látszik, egy-egy munkáscsoport számára valának a munkahelyek berendezve. A térvizonyokat mérlegelve 3—4 embernél többet nem helyezhetünk egy munkahelyre. Az üregek nagysági térvizonyára azonban némileg tájékozást nyújthat az a körülmény is, hogy midőn 1887 karácsonya körül a nagy hóhullás a Ruszka Pojane erdőségének vaddisznó-falkáit az elő-hegységbe lekényszeríté, egy Déva mellé tévedt konda ezekben a nép által pin-czéknek nevezett üregekben ütötte fel tanyáját s a vadászok lármája valami 25 sörtésvadat zavart ki e kényelmes vaczkokból.

* Archæol. Értesítő 1889. év. IV. füzet.

De, a mint említők, nemcsak ilyen szabályosabb bányaüregekben foglalkoztak a kőfejtők. A leirt bányákból alkalmasint a nagyobb s faragványokra is alkalmas darabokat termelték. Kisebb és tán csak építészetre szánt anyagot a hegy ellenkező déli lejtőjén is fejtettek körülbelül oly módon, mint azt napjainkban a kisebbszerű épület kőbányáknál láthatjuk. A kiálló szirttömegeket rendre fejtegették s az apróbb darabokat aládobálták, a nagyobbakat meg elhordták a megrendelők számára. E szerint az éjszaki lejtőn találjuk a rendszeresebb bányaüregeket s a déli lejtőn csak az egyszerű lefejtés romhalmaza vehető észre. Mindezt a mellékelt szelvénynyel igyekszem illusztrálni. (IV. rajz.)

Az a kérdés merül most fel, kik működtek itt? s miből következtethetünk épen a rómaiak munkásságára?

Már bevezetésemben említettem, hogy Micia felíratos emlékei közt a bezsáni kőzet elég gyakran képviselteti magát. A nagy porphyros kinézésű rozsdavörös kőzet ugyan hamar összetéveszthető az aranyi augitandesittel; de a kettő egymás mellett szemben, szövetben lényeges eltérést mutat s minden behatóbb kőzettani alaposág nélkül bárki elválaszthatja az aranyi hegy finomabb kinézésű, kitűnően hasadó és megmunkálható s feliratait ritka tisztasággal conserváló, violaszínű vagy szürkés kőzetet, a feliratok megtartására alkalmatlanabb és augit meg amphibóljegercei, földpátkiválásai miatt érdes durva külsejű bezsáni augitamphibólandesittől.

És nehogy a feliratok ilyenén csoportosítása mégis kételyeket támaszthasson, Bezsán-hegy minden kétségen felül álló archaeologiai hitelességű bizonyítékokkal is kedveskedett. Így a XIII. legió egyik vexillatiójának itt működését felíratilag képesek vagyunk bebizonyítani. A vexillatio egyik tagja Aurelius Arimo Herculesnek, a bányászathoz annyira igényelt testi erő istenének és Silvanusnak oltárt szentelt, mely oltár mult 1888. év folytán épen a szárazalmási kőfejtők munkája közben napfényre kerülván, a dévai muzeumba szállíttatott. A felirat anyaga is idevaló, tehát egészen helyi gyártmány.

Nyilván itt a bányák között állították fel. Tetején medenczeszerű mélyedés jelzi az áldozat helyét. Magassága 0'92 m. Másolata itt következik.

Hercul(i) | Et · Silva | no · Vex | il(l)atio · | L(egionis) XIII G(eminæ)
N | · Aur(elius) · Ari | mo · V(otu)m P(osuit) | Immuni(s)

Augit andesit. Egyes kiküldött kisebb csapatok neveztetnek vexillatióknak. Zászlójok vexillum, hosszú rúd, melyben keresztfára erősítve függ a négyszögű lobogó, — a legió — mely a csapatot kiküldte — számával ellátva. A Leg. XIII. Gem. főhadiszállása Apulum (Gy. Fehérvár) volt, s a kis csapat, mely említettik, a főparancsnokság által a dévavidéki kőbányászat biztosítására küldetett ki Aur. Arimo immunis vezérlete alatt, ki vexillatiójával együtt állítja föl, — beváltandók fogadalmukat, a nehézkes, durva művű oltárt, Hercules és Silvanus tiszteletére. Immunis a szolgálati idejét nagy részben vagy egészen kitöltött, — s az összes tábori munkák alól fölmentett katona.

A bánya római jellegét tehát ez egyetlen adat is beigazolhatná. De a Bezsán-hegy forgalmi összeköttetését Mician (Neczel) kívül Várhelyig elkísérhetjük. Dacia e metropolisa nem szorult ez idomításra kevésbé alkalmas bánya

termékeire ; de úgy látszik a szegényebb néposztály kézi őrlőköveit mégis innen szerezte be.

Az erdélyszerte római és őskori telepeken előforduló s általam egészen Temesvár, Bogsán környékeig elnyomozott kézi malomkövek legkedveltebb anyagát, egy likacsos bazalkövetet, az Oltnak Fogaras lapálya felé hajlásában *Hévíznél* (Kőhalom mellett) sikerült megtalálnom. E becses kőzet mellett alárendelt mértékben ugyan, de szerepel a dévai Bezsán-hegy kőzete is s Sarmizegetusa romjaiban éppen ilyen alakban találkozunk vele. Minthogy azonban alkalmazhatósági versenyképessége a hévíztől messze elmaradt, igen természetesen olcsóbb és kevésbé keresett árút képeztek a bezsáni őrlőkövek is s azért nem nyertek nagyobb elterjedést.

De a XIII. legió vexillatioja idevaló működésének még más bizonyítékát is szerencsés vagyok bemutatni. Az Archæologiai közlemények XIII. évfolyamában ugyanis két kőfejtő eszközt mutattam volt be Præhistoricus kő-, vas- és aranybánya-eszközök cz. tanulmányom rendén.* E kettővel együtt még egy harmadikra is akadt volt az a száraz-almási ember, kitől Spányik József dévai járási orvos az eszközöket muzeumunk számára megszerezé. A két eszköz egyik ütő és beékelő rendeltetéssel birhatott ; míg a másik kéthegyű csákány (Spurhammer) s nyilván a kockakövek, oszlopok, felírástos táblák kinagyolásánál alkalmazták. Jelen tanulmányom kiegészítésére álljon itt mindkettőnek egyszerű vázlata.

Még csak annyit kívánok felemlíteni : hogy a száraz-almási oldalon a munkáskunyhók konyhahulladékait szintén megtalálhatjuk.

Téglás Gábor.

* Archæol. közlemények XIII. kötet és Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen 1888. év 35. sz.

RÓMAI FELIRATOS KÖVEK Ó-BUDÁN.

Ó-Buda classicus területén legújabbán ismét egy nagyérdekű lelet került napfényre. Mint az ó-kornak e helyütt talált legtöbb emlékét, úgy ezt is a véletlennek köszönhetjük.

Az újkori város, a mai Ó-Buda, mely Alsó-Pannonia egykori fővárosa, Aquincum legtekintélyesebb részének romjain épült, utczaival és házsoraival lehetetlenné teszi a rendszeres kutatásokat. A mit e részben Aquincum topographiáját, nemkülönben építkezését illetőleg eddig tudunk, mindazt a legtöbb esetben az utcák csatornázása, pincze- és mészgödör-ásások vagy egyes régi házak lebontása tette hozzáférhetővé. A Florian-téri hypocaustum, a gyárszigeti fürdőmaradványok, hasonlóképp az idén a vámház tözsomszédságában előkerült fürdő romjai, mind ily körülmények között jutottak tudomásunkra. S vajjon a nemzeti muzeumnak Ó-Budáról került feliratos emlékkövei közt hány van, a melyet szakszerű ásatás hozott felszínre?

Eléggé sajnós biz' ez; de hát ép így vagyunk a római városok túlnyomó részével: romjaik fölé emelte telepeit a középkor. Mindazonáltal Aquincum — legalább részben — még szerencsésnek mondható. Az újkori város nem nyert még oly kiterjedést, mint a mennyire Aquincum elnyúlt. A Krempel-malom táján elterülő castrum s a hozzátartozó canabák fölött nincsenek házak. Itt tehát a rendszeres kutatásnak szabad tere nyílik. Hála a főváros áldozatkészségének, ezek nem is hiányzanak. Tényleg találunk ott érdekesebbnél érdekesebb épületeket, sőt az apróbb leletek közt is akad egy és más, a mi figyelemre méltó, de fájdalom, vajmi ritka azon szerencse, hogy tekintélyesebb feliratos vagy sculpturalis emlékre bukkannánk. Van esztendő, mint pl. az idei is, hogy egyetlen egy nagyobbbszabású feliratos kő sem került napfényre. Hogy ezek ott egyáltalán hiányzottak volna, természetesen gondolni sem lehet. Hová lettek hát? Ott találjuk legnagyobb részüket Ó-Budán. Az újkori város épületeibe vannak befalazva. Még a jelen század második felében sem volt ritka dolog, hogy az ó-budai ember az építőanyagot házához legalább részben a krempelmalmi római épületmaradványokból igyekezett beszerezni. Nemcsak hogy a földből kiemelkedő vízvezeteki pilléreket nem kimélte, hanem bizony helyenként lehatott a földbe s onnan bányászta a köveket. Minél nagyobb, szabályosabb volt valamely kő, annál készségesebben szállította haza. Így vándorolt aztán a feliratos emlékek javarésze is Ó-Budára.

Kétszeres érdeklődésünkre méltó tehát minden oly építkezési vállalat, melynek színhelye Ó-Buda területe. Éber figyelemmel kell kísér-

nünk nem csak azt, a mi a föld mélyében történik, hanem mindazon változásokat is, a melyeken maguk a föld színe felett álló újkori házak keresztül mennek. Csak így remélhető, hogy mindannak ismeretéhez, a melyre esetleg a rendszeres ásatások vezethetnének, legalább részben s csak természetesen hosszú idők múlva, hozzájuthatunk.

A szóban forgó lelet, a melyet a következőkben bemutatni óhajtok, a laktanya-utczá csatornázása alkalmával került napvilágra. Nem kevesebb, mint 11 feliratos oltárkőről van szó. A zsidó temető sarka táján merültek föl. Öt darabot maga a vállalkozó emeltetett ki az 1 m. széles csatornaárokából, hatot pedig én voltam oly szerencsés az utczá teste s a járda alól kiásatni. Közvetlen szomszédságukban mindenütt római falmaradványok szeltek a csatornát. Velök egy magasságban, a föld színe alatt körülbelül $1\frac{1}{2}$ méternyire találtuk a köveket. De a mi érdekes, egytől-egyig a csatorna irányával mintegy 60° szöget képező egyenes vonalban feküdtek, még pedig úgy, hogy mindig két-két kő, feliratos lapjukkal befelé fordítva, egymás mellé volt illesztve. Az így alkotott kőrakat folytatólagos volt. Hogy ez nem lehetett a véletlen műve, könnyű belátni. Szánt szándékkal rakták le őket így. Szilárdabb falfundamentumot nem készíthettek, mint a minő ez volt. Csak így értjük, miért nincs meg már egyetlen kőnek sem kiugró párkánya, sem lába. Lefaragták, hogy ne maradjon hézag a két egymáshoz tapasztott kő között. Szerencsénkre a feliratok sértetlenek maradtak. A lelet körülményei nem engednek az iránt kétséget, hogy e barbarismust még maguk a rómaiak követték el. Miként a kövek külső hasonlósága, de még inkább a feliratok tartalmi rokonsága valószínűvé teszi, nem hordták össze őket a város különböző részeiből, hanem eredetileg egy helyen voltak felállítva, nyilván valamely szentélyben vagy e körül, a honnan aztán együttesen elhurczolták, hogy beépítsék.

Érdekes tudnunk, hogy e kövek lelhelyétől nem messze, a laktanya-utczá 34. sz. házában mészgödör ásása közben már 1885-ben akadtak három oly feliratos kőre, a melyekről méltán föltehetjük, hogy eredetileg ugyanott állottak s hasonló körülmények között kerültek lelhelyükre, mint a mostaniak. Ez utóbbiakat egytől-egyig Pannonia helytartói készíttették, amazok közül kettő szintén helytartóktól való, sőt mi több, az egyiken ugyanannak nevével találkozunk, a kitől köveink közül három ered. Amazokat is épúgy felhasználták építő-anyagul, mint a most kiásottakat. Kettőnek a párkánya ugyanis szintén le van faragva. — Hogy nem hurczolhatták őket valami messziről, valószínűnek látszik, mert együtt maradtak. Részemről azt hiszem, hogy ha valahol, úgy leginkább még a gyárszigeten kell keresnünk a helyet, a hol eredetileg el voltak helyezve. A kérdés természetesen azzal függ össze, hol székeltek a helytartók. Torma Károly méltán tartja, hogy lakásuk a

gyárszigeten volt. Köveink lelhelye körülbelül egyenes vonalba esik a gyárszigeti tekintélyes fürdőmaradványokkal.

A feliratos oltárkövek a következők:

I. Valamennyi között aránylag a legépebb és legdíszesebb emlékkő. Kemény mésztuffból készült. Párkánya, nemkülönben lába mind a három oldalon le van faragva. Az 54 cm. magas feliratos lapot keret fogja körül, melynek felső részét szélül egy-egy rozetta, befelé pedig két koncentrikus körsoport ékesíti. A párkány fölötti rész sarkain ismét egy-egy rozetta tűnik szembe, az őket befogó szegély pedig a közepén két egymásnak háttal álló spirálisba végződik, alattuk liliomszerű levéldísz emelkedik ki a párkányból. Az orom két oldalán egy-egy, az ioni oszlopfőt jellemző volutapárna domborodik ki. A kő egész magassága: 1.27 m., vastagsága: 35 cm., szélessége: 44 cm.; a betűk, melyek gyenge miniumnyomokat mutatnak, átlag 45 mm. magasak.

· I · O · M ·
ET DIS DEABVS
QVE OMNIBVS
T CLEMENTIVS
5. SILVIVS · V · E
A · V · P · S · L · L · M ·
♠ ♠ ♠

Olvasd sa :

J(ovi) o(ptimo) m(aximo)
et dis deabus
que omnibus
T(itus) Clementius
Silvius v(ir) e(gregius)
a(gens) v(ices) p(ræsidis) s(olvit) l(ætus) l(ibens)
m(erito).

A 2. sor utolsó betűje, az S a keretbe van vésve.

A 6. sorban a dedicatio formulája S · L · L · M · a v(otum) elhagyásával mindenesetre szokatlan, de van rá példa. V. ö. Wilmanns, Ex. insc. Lat. 1029. sz.

II. A párkány és láb mind három oldalon le van faragva, úgyszintén a párkány fölött emelkedő oromzat. Mag: 92 cm., vast: 28 cm., szél: 36 cm., a feliratos lap mag: 46 cm., a betűk magassága 50 mm.

I · O · M²
Q CAECILVS
R VFINVSCRE
P EREIANVS
5. CoS·LEG·AVGG
PR PR
V · S · L · M ·

Olvasd sa :

J(ovi) o(ptimo) m(aximo)
Q(uintus) Cæcilius
Rufinus Cre
pereianus
co(n)s(ularis) leg(atus) Aug(ustorum) (duorum)
pr(o) pr(ætore)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

III. A mindhárom oldalon lefaragott párkány fölött az *abacus* elül szintén le van ütve, oldalt azonban a sarkokat díszítő negyedkör alakú akroterionok megmaradtak. Hasonlóképen a lábat is lebárdolták mind a három oldalon. Mag: 90 cm., vast: 30 cm., szél: 38 cm., a feliratos lap mag: 37 cm., a betűk 38 mm. magasak.

IVNONI CAELEST
Q · CAECILIUS
RVFINVS · CREPE
REIANVS · COS ·
5. LEG · AVGG PR PR
V · S · L · M ·

Olvasása :

Junoni caelesti
Q(vintus) Cæcilius
Rufinus Crepe
reianus co(n)s(ularis)
leg(atus) Aug(ustorum) (duorum) pr(o) pr(ætore)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

IV. Párkány és láb le van faragva mind a három oldalon. A párkány fölött két oldalt az ismert volutás párnák domborodnak ki, végüket elül rozetták díszítik, a melyek között háromszögű oromtető van relifben kifaragva, középpüzt rozettával. Mag: 1·15 m., vast: 30 cm., szél: 41 cm., a feliratos lap mag: 43 cm., a betűk magassága körülbelül 45 mm. A mező harmada alul üres.

MINERVAE
VICTRICI
G · VAL · PVDENS
LEG · AVG · PR · PR

Olvasása :

Minervæ
Victrici
G(aius) Val(erius) Pudens
leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(ætore).

V. Külső állapota és díszítése olyan, mint a megelőzőé. Mag: 1·20 m., vast: 29 cm., szél: 37 cm., a feliratos mező, melynek háromnegyed része alul üres, 53 cm. magas, a betűk mag: 38 mm.

FORTVNAE
HVIVS LOCI
G VAL PVDENS
LEG AVG PR PR

Olvasása :

Fortunæ
huius loci
G(aius) Val(erius) Pudens
leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(ætore).

VI. Párkányát és lábát mind a három oldalon lefaragták. A párkány fölötti részből csak a sima lap maradt meg, az oromból egy körszerű díszítés nyoma látszik. Mag: 1·07 m., vast: 28 cm., szél: 40 cm., a feliratos lap mag: 37 cm., a betűk magassága 43—40 mm. közt változik. Alul egy sornak való üres hely maradt.

DIS ET GENIO
PROVINCIAE
PANNONIAE
G VAL PVDES (sic)
5. LEG AVG PR PR

Olvasása :

Dis et Genio
provinciae
Pannoniae
G(aius) Val(erius) Pude[n]s
leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(ætore).

C · IVL · SEPT · CAŠINVS CoS	Olvasása :
DESIG · LEG · AVG // P R P R	C(aius) Jul(ius) Sept(imius) Castinus co(n)-
P · I · E · G · E · G · IM · EX · PRÆC · DOM	s(ul)
NN / · DVX · VEXIL · IIII ·	desig(natus), leg(atus) Aug(ustorum) (trium
5. GERM · VIII AVG · XVIII · PRI (sic)	pr(o)pr(æto)re] [prov(inciæ)],
MIN XXX · VP · DVRS · DEFECTORS	P(annoniæ) i(nferioris), leg(atus) leg(ionis)
EREBELS · PROCOŠ CRETÆ · E · CYR ·	I M(inerviæ), ex præc(epto) dom(inorum)
IVRID PER · APV · CA · LVC · BRVT	n(ostorum) (trium) dux vexil(lationum)
CVR · VIÆ · SA · CVR · AETLAN · PRÆT ·	[leg(ionum)] IV
10. TVEL · TR · PL · QVAEST · TR · MIL · LEG	Germ(anicarum), VIII Aug(ustæ), X[XII]
I · ADI · ITEM · V · MAC ·	Pr(imigeniæ), I
	Min(ervia), XXX Ulp(iæ), advers(us) de-
	fectores
	et rebelles, proco(n)s(ul) Cretæ et Cyr(e-
	naicæ),
	iurid(icus) per Apul(iam) Cal(abriam) Lu-
	c(aniam) Brut(tios),
	cur(ator) viæ Sal(ariæ), cur(ator) Ae[c]lan(i),
	præt(or)
	tutel(arius), tr(ibunus) pl(ebis), quæst(or),
	tr(ibunus) mil(itum) leg(ionum)
	I adi(utricis) item V Mac(edonicæ).

A 2. sorban a 3 császár megjelölésére vonatkozó AVG után eredetileg még két G állott, de úgy ezeket, mint a 4. sorban a két N-re következő harmadikat később vakarták ki. Hogy az első szónál két betű, az utóbbinál csak egy esett áldozatul, egyedül a *quadrataris* tévedése lehet. Mint alább látni fogjuk, az első szónál az egyik G minden indok nélkül vésetett ki. Különben magának a feliratnak eredeti szövegében is vannak hibák, melyek egyedül a kőfaragó tudatlanságának róhatók fel. Így az 5. és 6. sorban a legiók felsorolása első tekintetre zavarba ejti az olvasót. A kőfaragó egészen mechanikus módon véste kőbe az elébe adott mintát; így történt, hogy nemcsak a PR és I között (5. sor) az interpunctiót kifeledte, hanem minden valószínűség szerint elnézésből még oly legio számát örököltette meg, a minő számú legio akkortájt nem is létezett. A XVIII. legio a Varus-féle ütközetben pusztult el s többé fel sem éledt. Mi könnyebb azonban, mint a XXII helyett a XIIIX számot látni. Nem is kell hozzá nagy figyelmetlenség. Hogy a hibás helyen tényleg a XXII. legióról lehet csak szó, világosan mutatja a felirat megelőző része, mely négy germaniai legióról szól. Négy-nél több legio nem is állomásozott Germaniában. Ezek pedig, mint azt egyebek közt a Wilmannsnál 1458. sz. a. közlött feliraton a legiók lajstromából is tudjuk: Germania inferiorban a I. Minervia és XXX. Ulpia, Germania superiorban pedig a VIII. Augusta és a kövünkön hibásan vésett XXII. Primigenia voltak. E szerint kövünk újabb kétségtelen bizonyítékát nyújtja, minő legiók tartózkodtak Germániában. A második hiba, mely épúgy, mint az imént említett, a következő két feliratnál is ismétlődik, a 9. sorban van. Mind a három emléket ugyanaz a kőfaragó véste s a mint nem csodálhatjuk a katonai ügyekben való járatlanságát, ép oly kevéssé ütközhetünk meg földrajzi ismereteinek hiányán. Az említett sorban a CUR · AETLAN · nem lehet más, mint Aeclanum, apuliai város curatora. V. ö. Wilmanns 1225^d számú feliratán: curator rei · PVBLICAE · AECLANENSIVM.

X. A csupán elül lefaragott párkány fölött mindhárom oldalán

sima lapú *abacus* emelkedik. Oldalt a párkány s a láb megvannak. Mag: 1·12 m., vast: 25 cm., szél: 38 cm.; a lyukacsos felületű mező, melybe a felirat van vésve, 37 cm. magas; a betűk mag: 25—26 mm.

C · IVL · SEP · CA ^S INVS · COS	<i>Olvasda :</i> C(aius) Jul(ius) Sep(timius) Castinus co(n)s(ul)
DESIG · LEG · A/G// · PR · PR · PI	desig(natus), leg(atus) Aug(ustorum) (trium)
E · G · E · G · IM · EX · PRA · EC	pr(o)pr(ætore) [prov(inciæ)] P(annoniæ)
D · O · M · NN/ · DVX · VEXIL	i(nferioris), leg(atus) leg(ionis) I M(inervia), ex præ-
5. IIII · GERM · VIII A/G X/III (sic)	c(epto) dom(inorum) n(ostrorum) (trium) dux vexil-
PRIMIN XX · V · AD · VER · CE	(lacionum) [leg(ionum)] IV Germ(anicarum), VIII
FECTORES · E · REBELLES · PRO · COS ·	Aug(ustæ), X[XII] Pr(imigeniæ), I Min(ervia), XXX Ulp(ia)
CRETÆ · E · CYR · IVRID · PER · APV ·	adver(sus) de
CA · LVC · BRVT · CVR · VIÆ · SA ·	fectores et rebelles, proco(n)s(ul)
10. CVR · ÆTAN · PRÆ · TVEL · R · E · Q (sic)	Cretæ et Cyr(enaicæ), iurid(icus) per Apu-
VÆS · TR · M · L · E · G · I · AD · IEM	l(iam) Cal(abriam) Luc(aniam) Brut(tios), cur(a-
	tor) viæ Sal(ariæ), cur(ator) Ae[c]lan(i), præ(tor) tutel(arius), tribunus pl(ebis), Q væs(tor), tribunus mil(itum) leg(ionum) I adi(utricis) item

E felirat szó szerinti ismétlése az előbbinek, hibáival együtt. Egyedül a szavak elosztásában és a ligatúrákban mutat eltérést. Az utolsó sorban helyszűke miatt kimaradt az V. legio Macedonica megjelölése. Ugyanezen szöveggel találkozunk a következő kövön is.

XI. Külsejére megegyezik a megelőző oltárkövel. A párkány és láb ezen is oldalt megvannak. A párkány fölött az *abacus* sarkait negyedkör alakú akroterionok díszítik. Mag: 1·10 m., vast: 28 cm., szél: 34 cm., a feliratos lap, mely épűgy, mint az előző kettőé, lyukacsos, 41 cm. magas; a betűk mag: 12—26 mm. közt változik. Az első sorok betűi aprók, lefelé mindinkább nagyobbodnak.

C · IVL · SE ^P · CASTINVS · CoS	<i>Olvasda :</i> C(aius) Jul(ius) Sep(timius) Castinus co(n)s(ul)
DES · LEG · AV · G// · PR · PR ·	des(ignatus), leg(atus) Aug(ustorum) (trium)
P · I · LEG · I · M · EX · PRÆ · DOM	pr(o)pr(ætore) [prov(inciæ)]
NN/ · DVX · VE ^X · IIII · GERM ·	P(annoniæ) i(nferioris), leg(atus) [leg(ionis)]
5. VIII · AVG · X/ III · PR · I · M (sic)	I M(inervia), ex pr(a)ec(epto) dom(inorum)
XX · VE · AD · VER · DEEC	n(ostrorum) (trium) dux vex(illationum)
ET · REBELLES · PROCOS	[leg(ionum)] IV Germ(anicarum),
CRETÆ · E · CYR · IVRID ·	VIII Aug(ustæ) X[XII] Pr(imigeniæ), I M(inervia),
PER · APVL · CA · LVC ·	XXX Ulp(ia) adver(sus) defec(tores)
10. BRV · CVR · VIÆ · SAL ·	et rebel(l)es, proco(n)s(ul)
CVR · ÆTAN · PRÆT (sic)	Cretæ et Cyr(enaicæ), iurid(icus)
TVEL · R · E · QVEST ·	per Apul(iam) Cal(abriam) Luc(aniam)
TR · MIL · E · G · I	Bru(ttios), cur(ator) viæ Sal(ariæ),
AD · IEM · V · MAC	cur(ator) Ae[c]lan(i), præ(tor)
	tutel(arius), tribunus pl(ebis), qu(a)est(or),
	tribunus mil(itum) leg(ionis) I
	adi(utricis) item V Mac(edonicæ).

Mint látjuk, oltárköveinket már maga a rajtok megörökített istenek sokfélesége elég érdekessé teszi. A Juppiternek s az összes isteneknek és istennőknek (I.), nemkülönben magának Juppiternek (II.), továbbá Junónak (III.) és Minervának (IV.), e három capitoliumi istenségnek való dedicatio ugyan a leggyakoribbak közé tartozik, épúgy nem mondható ritka esetnek, hogy valamely hely szerencseistennőjének (V.) emelnek oltárkövet, mindenesetre figyelemreméltó azonban a VI. és VII. feliratos kő, melyek közül az első Pannonia tartomány isteneinek és védőszellemének, a másik pedig Róma városának szól. A VIII. felirat is érdekes. Az istenségek: Mars, Victoria és Fortuna redux nevei épségben maradtak, ellenben a felirat következő 6 sora alaposan kiirtatott. Tán mondanom sem kell, hogy e hat sor nem tartalmazhatott mást, mint valamely császár nevét, a kinek egyik hadjáratából történt szerencsés visszatérésének emlékére készült kövünk. Ki lehetett azonban az, kinek emlékezetét oly irgalmatlan módra üldözték utódai? A legtöbb ily eradált feliratos kővön rendszerint néhány betű vagy olykor egy-egy szó tiszta és világos, a melyek nyomán a császári ház tagjának kivakart nevét elég biztossággal restituálni lehet. Kövünkön azonban alig maradt fenn egy-két lehelletszerű betűnyomnál több. Annyi bizonyos, hogy a kivakart helyen nem egy, hanem tulajdonképpen két társuralkodó neve állott eredetileg. Ha csak egy imperatorról volna szó, úgy ennek neve, vegyük bár a leghosszabb nevű császárt, a hat sort ki nem tölti. A névhez csatolt különböző hivatalok megjelölésére, minő például a pontificatus, tribunatus, a consulság stb. tudvalevőleg nem szokott kiirtatni. Mindezt figyelembe véve tehát, másrészt pedig a több-kevesebb valószínűséggel constatálható betűnyomok után indulva, a melyek közül a 8. sorban levők kétséget kizárólag a NOBILISSIM szóra utalnak, azt hiszem, hogy a kivakart helyen nem állhatott más, mint C. Julius Verus Maximinus és fia C. Julius Verus Maximus cæsar neve. E két név minden nehézség nélkül beleilleszthető az üres sorokba. Az *a)* alatt közlött leirat a még észrevehető betűnyomokat tünteti fel, a melyek közé *b)* alatt megkísérlem az eradált nevek szavait elhelyezni.

<i>a)</i>	<i>b)</i>
IVLII	PrO Salute C
VERI	IVlii Veri Maxi
MAXI	Mini aug et C
MAXIMI	Julii Veri Maximi
NOBILISSIM	NOBILiSsim
CAESAR	I CAeSAR....

A Maximinus (Thrax) és fia nevét megörökítő emlékek, különösen mérföldmutatók, éppen nem ritkák hazánkban. Maga a két császár sokat fordult meg Pannoniában, innen vezette a sarmaták és dákok

ellen Kr. sz. u. 237-ben hadjáratait, s kövünk aligha nem ezen háborúk valamelyikéből történt szerencsés visszatérésükre emeltetett. Bukásukat és halálukat a hatalomra jutott senatuspárt idézte elő, s éppen nem csoda, hogy emlékek iránt ép oly gyűlölettel viseltetett, mint a minő gyűlölettel harczolt Maximinus, ez a tetőtől-talpig katona, a senatus ellen.

• Hogy a három utolsó kő (IX., X. és XI.) mely istenségeknek volt ajánlva, nem tudjuk. A párkányok, a melyekre az istenek neve egyedül vésve lehetett, le vannak faragva.

Mindenesetre szembetűnő, a mire dr. Fröhlich Róbert tanár először figyelmeztetett, hogy rajtok a dedicáló neve után a teljes cursus honorum következik; ezen emlékek még sem lehettek tituli honorarii: alakjuk a rendes fogadalmi oltároké s a tulajdonnév sincs dativusban, mint az azokon az emlékköveken szokásos, melyeket egyes kiváló férfiak tiszteletére emeltek a rómaiak.

A mi azonban a bemutatott emlékeket első sorban becsesekké teszi, nem annyira a rajtok olvasható istenségek sokfélesége, mint inkább azok névsora, a kik felállították. Mint már fönnebb érintettem, egytől-egyig Pannonia egykori helytartóival találkozunk, még pedig a mi fő, olyanokkal, kiknek többsége eddig ismeretlen volt.

Az ismertek közé tartozik T. Clementius Silvius, a kitől az I. számú oltárkő való. Szerencsére oly feliratos emlékből (C. J. L. III. 3424.) ismerjük, a mely kora iránt sem enged semmi kétséget.

Nem csak az uralkodó császár, P. Licinius Gallienus neve biztos rajta, de még az évet is tudjuk, a melyben felállítottatott, meg lévén rajta nevezve a két consul: Paternus és Archesilaus, a kiknek consul-sága a 267. évre esett. A mi I. sz. oltárkövünk e szerint körülbelül szintén ez időtájban készülhetett, a mihez annyival kevesebb kétség férhet, mert mindkét emléken Clementius Silvius egy és ugyanazon minőségben, t. i. mint helytartóhelyettes szerepel. Nyilván mint Pannonia procuratora, vagyis a császár által a pénzügy kezelésével megbízott, nyerte el ezen állását, a mi a császári kor III. századában éppen nem volt ritka. Emlékeink vir egregiusnak mondják, tehát a lovagi osztályból származott, a melyből tudvalevőleg a procuratorok zöme került ki.

A második, a kinek nevével nem most találkozunk először, C. Julius Septimius Castinus. Fönnebb szó volt már arról a feliratos kőről (C. J. L. III. 3480), a melyről ismerjük. Mithrasnak szentelt fogadalmi oltárkő, melyen C. Julius Castinus mint legatus augustorum (duorum) jelenik meg. Többet nem mond róla. Életének annál teljesebb képét nyújtja a legújabban fölfedezett, tőle eredő három utolsó emlékkő (IX. X. és XI.). Ott látjuk rajtok bizonyára nem mindennapi pálya-

futásának minden jelentősebb mozzanatát megörökítve. C. Julius Castinus elérte a legmagasabb rangot, consul designatus-szá lett, a mely kitüntetésben mint Pannonia inferior helytartója részesült. Hogy a közpálya minő fokozatain haladt át, míg odáig jutott, részletesen elmondják köveink. A feliratok elején olvassuk legmagasabb állását, legvégül a legalsóbbat.

Nyilvános működését a hadseregnél kezdte, még pedig mint tribunus militum. Ily ranggal csak senatori származású kezdhette pályáját s csakis egy ilyen előtt állott, legalább rendes viszonyok között, nyitva a tér a további magasabb hivatalok elnyeréséhez. Mint tribunus két legionál, a V. Macedonica és a I. adiutrix kötelékében szolgált. Az előbbi Moesiában, majd Daciában, az utóbbi pedig Pannonia superiorban (Brigetio) székelt. Nyilván innen ment aztán Rómába, hol egy másután quæstor, tribunus plebis, végül prætor lett. Mint ilyen a gyámügyi ügyek élére állíttatott. Egyuttal azonban a prætorii sorába jutott s így természetesen megszerezte az előfeltételt a további emelkedéshez. Mert csak mint prætoriuszt rendelhetette ki a császár Aeclanum curatorává, csak mint prætorius lehetett a via Salaria curatora s végül Creta és Cyrenaica tartomány helytartója, proconsula. Midőn ezt az állást elhagyja, ismét a tisztán katonai pályára tér vissza. Különös kitüntetés éri. A császár egyenes parancsára a négy germániai legióból alakított detachement-ok (vexillationes) vezére — dux — lesz s mint ilyen a pártütők megfékezésére indul. Vállalata nyilván sikerülhetett, mert a legio I. Minervia parancsnokságát (legatus) nyeri el, mely után a császár Pannonia inferior helytartójává rendeli. Valószínűleg itt is hal meg aztán, mint consul alig tért vissza már Rómába, legalább a fasti consulares-ben nincs semmi nyoma. A mi tehát korát illeti, egyedül feliratainktól függ, nyerhetünk-e legalább megközelítő feleletet. A feliratokban, mint láttuk, utalás fordul elő három császárra, a kiknek életében köveinket felállították, de a melyekről később az egyik helyen két imperatornak emlékét, a másikon pedig egyét irtották ki. Ily következtetés csak a kőfaragó hibája lehet. Ha immár tekintetbe vesszük, hogy felirataink külső karaktere, a G sajátságos alakja, a kis o betűk, az erős ligaturák, stb. egyaránt a II. század végére, illetve a III. század elejére utalnak, nem nehéz ama három császárrban Septimius Severust és két fiát: Caracallát és Getát fölismernünk. Hogy Getát apja 211-ben tette meg augustusszá, még nem következik, hogy köveinket ezen év utáni időben vették volna. Készülhettek hamarabb is. Van rá eset, hogy Geta még mint cæsar apja és bátyja társaságában augustusnak jelezve van (v. ö. Wilmanns, I. 1482. sz. és C. J. L. III. 1602.). Septimius Severus halála után tudvalevőleg említett két fia követte a trónon, de az idősbnek gyűlölete csakhamar vesztét okozta Getának. Tulajdonképen csak az őt megillető egy jelzőbetűnek kellene tehát mind a

két helyen köveinken kivakarva lennie. Hogy apja emlékét üldözze, nem volt oka Caracallanak.

Ezek után még csak az lehet kérdés tárgya, minő expeditio volt az, a melynek élére Septimius Severus rendelte férfiunkat. Mint tudjuk, Sept. Severus nem egy hadjáratot viselt, a legjelentékenyebbek azok voltak, melyeket két vetélytársa Pescennius Niger ellen keleten és Clodius Albinus ellen nyugaton folytatott. S a mi figyelemre méltó, vannak feliratok, melyek e két hadjáratról megemlékezve, említik a a vexillatiókat, melyek a császár segítségére sietnek. Sőt mi több, az egyik emléken (Wilmanns, 1201.) egy hasonló expeditio céljául épügy a rebelles-ek megfékezése említettik, mint azt a mi köveinken olvasuk. Wilmanns e pártoskodók alatt mindazokat gondolja, kik a két vetélytárs legyőzése daczára sem tudtak Sept. Severus uralmába bele-nyugodni. Nem lehetetlenség tehát, hogy a feliratainkon említett expeditio célja is talán hasonló volt, hogy t. i. akár Cl. Albinus, akár Pescennius Niger még nyugtalankodó párthivei megfékeztessenek.

A mi végül a többi oltárköveinken említett helytartókat illeti, nem lehet sok mondani valónk. C. Valerius Pudens, a kitől három oltár való, Q. Cæcilius Rufinus Crepereianus, a ki két oltárt szentelt, és L. Cassius Marcellinus, kitől csak egy kő ered, mindeddig ismeretlenek voltak. Hasonlóképpen a VIII. oltárkő tulajdonosáról is csak annyit tudunk, a mennyire ezen emlék következtetni enged.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

A BÜNGÖSDI AQUAMANILE.

Természet után fél nagyságban fölvett két képünk egy rézedényt ábrázol, melyet évtizedekkel ezelőtt b. Wenckheim László körösladányi birtokán, a büngösd pusztaán leltek. Utóbb 1885-ben b. Wenckheim József hagyatéka gyanánt gr. Andrássy Aladár mostani helyére a n. muzeumba juttatta, a hol a középkori emlékek között a legérdekesebbek egyike.

Az edény a középkor sajátzerű izlése szerint lóháton ülő vitéz formáját öltötte. Szembetűnő a ló hosszúra nyúló idomtalan teste, melyet a rézműves valószínűleg szándékosan mintázott oly öblösre, hogy mennél több bor vagy víz férjen el üres testében. A ló lábait túl rövidre mintázta, első lábai épenséggel nélkülöznek minden anatómiai jellemzést, a hátsó lábakat inkább tagozta, sőt a művész itt még a ló patáját is jelzi.

Legfurcsább a csúcsba futó, aránylag kicsi fej, melynek száján megvan a kiömlő csőnek való lyuk. Jellemző a kezdetleges plastikára

a mandolaidomú szemek erős düllede és az igen apró hegyes fülek függélyes állása. A ló farka csonka; teste alján, talán az edény tisztogatására szolgáló négyszög nyílás van, melyet valószínűleg földőlapal be lehetett földni.

A lónál érdekesebb a nyeregben ülő lovas. A nyereg kápája és háttámlája mérsékelt félhajlásban emelkedik ki, többi részét elfödi a lovas térden túlig lecsüngő hosszú köntöse, mely egyenletesen minden tagozás nélkül egész felső testét borítja. A lovas fején valószínűleg csöbör sisak volt, de az már nincs meg, még régen törhetett le róla úgy mint az edény füle, mely a vitéz hátsó fejétől a ló végére nyúlt, a hol még megvan a kiinduló darabja. A vitéz teste a lóéval egy tagot képez és belül szintén üres. A sisak mozgathatólag volt reá erősítve és a fejnyíláson töltötték az edénybe a folyadékot. Bal karjáról hosszúra nyúló paizs csüng, mely fölül félkörhajlású, közepett hosszában gerinczes, oldalszélei egyenesek és alul csúcsba futók, fölülete közepe táján dudor látszik; így tehát a XII. század második feléből való paizsok formáját példázza. Egyszerű lapos pálczák jelzik a lovas karjait, a jobbik csonka, a balsó lapos karikában végződik, valószínűleg azért, hogy külön tagban készült gyeplőt erősítsenek bele, melynek talán ellenkező végei a ló nyakán két felől látszó lyukakba voltak erősítve; most hiányzanak. A vitéz lábai szintén keskeny lapos lemezek gyanánt nyulnak ki két felől, mindkét láb csonka, csak a sarkantyuk erősítésére szolgáló szíjak domborodása látszik. Mindegyik láb mellett ferdén kiálló peczeg rendeltetése csonka állapota miatt kétséges.

A lovas mögött a ló hátán és avval egy tagban öntve kis kutyát látunk; a kutya harántosan áll és ura felé emeli fejét. A művész nyilván úgy képzelte a lovast, hogy visszatér a vadászatról, mert ime ott ugrándozik a még élőnek képzelt nagy fülű nyúl a ló nyakán; hátsó bal lába a kápából kiálló (ketté hasított) fába van szorítva, melyből a nyúl hasztalanul akar szabadulni. A szorító fa s a nyúl a ló fölületén mint lapos dombormű jelenkezik, a mivel a művész naiv módon könnyíteni kívánta munkáját, mely máskülömben sem nagy ügyességre vall; mert az a repedés, mely a ló nyakszirtje táján végig vonul, csak öntési hibából származhatik, valamint a ló szája táján látszó lyukacska is onnan ered, hogy a rézműves nem egyformán folyatta az érczet a mintába, így azon a helyen a rézkéreg túlságos vékonyan rakódott le és megszakadt.

Látni való, hogy a XII. századi mester technikai ügyessége anatómiai és egyéb ismereteivel együtt körülbelül egyenlő alantas fokon állott. De e fogyatkozásaival együtt és talán épen ezek miatt érdekes a lovas vitéz mint a hazai középkori érczöntők átlagos képességét jelző

A BÜNGÖSDI AQUAMANILE, JOBB OLDALRÓL (FÉL NAGYSÁG).

A BÜNGÖSDI AQUAMANILE, BAL OLDALRÓL (FÉL NAGYSÁG)

műemlék és érdekes tárgyánál fogva, mert legalább részben oly kor viseletét tartotta fön számunkra, melyre nincs sok emlékszerű adatunk.

Rendeltetése iránt az adott ismertetés után nem lehet kétség: víz- vagy bortartó korsónak szolgált, de nem egyházi célokra, mint a legtöbb aquamanile, hanem laikusok használatára, a mi ily aquamanilékről legritkább esetben állítható oly biztosan, mint a jelen tárgynál.

Közel hétszáz éves létezése óta a korsó egész fölületén szürkés zöldes színű patina képződött, mely több helyütt lehámlott és nyilván a találók tisztító keze alatt is szenvedett.

Kövér Béla.

AZ URALKODÓHÁZ MAGYARÉRDEKŰ FEGYVEREI.

A bécsi új muzeumban összegyűjtötték és fölállították a földszinti xxv—xxxvi. számú tizenegy teremben mindazon régi fegyvereket, melyek a cs. és kir. uralkodóház tulajdonát képezik és melyek eddig szerte voltak az ambrasi gyűjteményben, az Arsenalban, a kincstárban és egyebütt.

Az új díszes fölállítás be lévén fejezve, a gyűjtemény őre W. Boeheim csinos kis kalauzt adott ki róla.* rövid de szakszerű leírásokkal az egyes tárgyról. E lajstromban először szerzünk áttekintést azon fegyverekről, melyek egyik-másik szempontból hazánkat érdeklik és azért czélszerűnek látszott olvasóink számára, a kik esetleg a bécsi muzeumot meglátogatják, a főbbeket kiemelni és együttesen felsorolni.

A xxv. számú teremben a 18. szám alatt látunk egy olasz rövid kardot, melynek pengéje a xiii. századból való, markolata egyszarvú szarvából készült és végső gombja keleti izlésű és a xv. századból származik. Magyar szempontból érdekesek a pengén lévő heraldikus jelvények és a fölirat COLOMANVS · EPS valamint odább REX · HUNGARIE · Böheim arra a megjegyzésre szorítkozik, hogy a fölirat nem jelentheti Kálmán királyt (1095—1114), de azt nem mondja, hogy mi a véleménye e föliratról? E kérdés eldöntése tehát magyar tudósra vár.

Ugyanazon teremben fölállították II. Lajos király fegyverzetét, (69. szám) mely Leitner díszmunkája** óta általánosan ismeretes. A fiatal magyar király teljes életében német divat szerint öltözködött s e fönmaradt fegyverzet is nürnbergi munka, miről a rajta lévő címeres jegy tanuskodik. Megvan a fegyverzet-hez tartozó nyereg is. Mindkettő 1520 körül készült.

Lajos fegyverzete tőszomszédjában helyeztek el egy magyar lovas-pajzsot (70. sz.) A pajzs szokás szerint fából készült, pergamennel van borítva, s ennek fölületét megezüstözték és befestették. Közepett a bolgdogságos asszonyt látjuk.

* Kunsthistorische Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. Führer durch die Waffensammlung. Wien 1889. Készítette Wendelin Boeheim 12° 230 l.

** Leitner. Die Waffensammlung des österr. Kaiserhauses im k. k. Artillerie-Arsenal-Museum in Wien 1866—1870. VIII. tábla és hozzávaló magyarázat.

Boeheim azt hiszi, hogy rajzán a frank iskola, talán Martin Wohlgemuth, befolyása észlelhető. Mondatszallagán néhány betű látható,

i · w · i · m · · · R · T · n

melyet Boeheim így fejt meg i(ch) w(art) im (ga)rt(e)n = a kertben várok. A tárcsa I. Maxmilian magyar lovas testőrségétől származhatik, melynek képét sűrűn látjuk a «Theuerdank»-ban.

A terem II. szekrényében Mátyás király korabeli emlék van elhelyezve: (87. sz.) kard, melynek pengéje a xv. század második feléből való, míg ügyetlenül alkalmazott markolata két századdal utóbb a xvii. században került hozzá. A pengén belééttetett és aranyozott fölírat így szól:

MATHIAS · CORVINVS · REX · VNGARÆ · PRO · REGE · DIVINA ·
LEGE · ET · GREGE.

A következő xxvi. terem tárgyai közt van három magyar tárcsa és egy pár kengyelvas. Az egyik tárcsa (135. sz.), vasból való, külsejét vésett és aranyozott alakok és ékítmények lepik el. A figurális előállítások között látjuk szent Kristóf és szent György alakjait és vadászati jeleneteket a rajnai iskola ízlése szerint; 1500 körüli időből.

Egy más magyar idomú tárcsa (147. sz.), fából való, préselt és aranyozott díszítésekkel. Egy mondatszallagon a mérsékletességi rend jelmondata: HALT · MAS — Légy mérsékelt.

Szintén magyar idoma van egy kiváló ízléssel készült vastárcsának (194.sz.), melynek síma felületét feketére festett étetések ékítik. Közepett lángokat szóró nap, a négy sarkon stylizált felhők között a szelek, legalúl a nyargaló halál: mind a frank iskolára és Dürer modorára emlékeztet. (1510-ből.) A kengyelvasak 1500-ból való magyar fegyverzethez tartoztak (292. szám).

A xxvii. teremben magyar szempontból a legfontosabb emlékek Zrinyi Miklós sisakja, kardja és hermelin prémje, (289. sz.) melyek a terem egyik kiváló helyén külön üvegszekrényben vannak fölállítva. — Ugyane terem iii. szekrényében van egy magyar idomú sisak (Zischagge) étetett és aranyozott szép díszítésekkel, állítólag német munka 1550-ből.

A xxviii. teremben (396. sz. a.) szembe ötlik Báthory István erdélyi fejedelem díszpáncélja, kékesfényű, széles belééttetett arany szalagokkal, mellén a fölfeszített Krisztus aranyos képe mélyített alapon. A páncélhoz csinos magyar sisak tartozik, áttört művű orrellenzővel. A magyar ízlésű lószerszámot képviseli e teremben az a fölszerelés, melyet tirolisi Ferdinánd 1583-ban Mantuában tornajáték alkalmával elnyert. (410. sz.) Ugyanezen főherczeg huszáros ezüst-fegyverzetét őrzí a következő terem (xxix.) egyik szekrénye (483. sz.). A sisak, nyereg, kard, sarkantyú, öv stb. mind ezüstből való és keleti ízlésű domborműves díszek ékítik; állítólag német munka 1560-ból. Ugyane terem egy másik szekrényében (534. sz.) őrzik Thúry György tábornok † 1571. magyar kardját; pengéje arabs munka, készítette medinai Mahumed.

A xxx. teremben szintén több helyütt akadunk magyar érdekű tárgyakra, bár itt históriai nevezetességű magyar emlék nincs. A 615. számú kardot magyar

kardnak nevezi Boenheim ; pengéje azokhoz tartozik, melyeket miatyánk-pengéknek neveztek, mert félkörű mélyedések a penge hosszában az olvasó gyöngyeit jelképeznék. A 631. számú lószerszám «magyar ízlésű» de «olasz» eredetű 1580-ból. Körülbelül egykorú egy «magyar» pánczél (660), melynek a szerző csudálkozásunkra ezúttal nem tulajdonít sem német, sem olasz származást, tehát — hallgatása ilyet sejtet — szerinte még magyar-munka is lehetne.

Az ezután következő xxxii. teremben van néhány magyar kard (673. és 675. sz.).

A xxxiv. teremben négy magyar historiai tárgy bír kiváló érdekekkel. Itt tüzték ki II. Rákóczy Ferencz kék-selymű zászlaját, melyen R. F. címere és kezdőbetűs címe látható ; itt állították föl II. Apafi Mihály pánczéliját és sisakját (883. sz.) továbbá I. József magyar fegyverzetét, mely még pánczélos (890. sz.) és II. Józsefnek magyar ízlésű lószerszámát 1748-ból, mikor még trónutód volt.

Van ebben a teremben még néhány magyar kard (808. fringia és 826. sz. török-pengéjű), hajdú-fegyverzet és kerek pajzs (888. sz.) és fiúnak való aranyozott magyar fegyverzet. (889. sz.)

A keleti fegyverek termében (xxxv.) van néhány magyar kard és szablya (50., 53., 55., 68. és 161. sz.) és három történeti emlék : II. Apafi Mihály török pengéjű kardja és aranyozott bronzbuzogánya és II. Rákóczy György buzogánya fölrattal és évszámmal. (1643.) Ime ez a bécsi cs. királyi fegyvergyűjteményben őrzött magyar érdekű emlékek rövid áttekintése ; ideje volna, hogy katonai szakembereink közül valaki, ki a magyar hadtörtélem iránt érdeklődik, beható tanulmány tárgyává tegye a császári gyűjteményt, mely már azért is sokkal gazdagabb mint a n.-muzeum fegyvertára, mert három századdal előbb kezdték gyűjteni mint emezt és mert a kik azt gyűjtötték Magyarország uralkodó családjához tartoztak.

Sz—ő.

A MŰEMLÉKEK ORSZ. BIZOTTSÁGÁNAK MUKÖDÉSE A MULT ÉVBEN.*

Mindenekelőtt kegyeletes kötelességet teljesítek, midőn megemlékezem azon súlyos veszteségek felől, melyek bizottságunkat ez időszak alatt érték.

Múlt évi deczember 5-én ragadta el körünkből a halál *dr. Henszlmann Imre* előadót, a ki tizenkét év előtt bizottságunk szervezésében, nagyszabású előmunkálataiban jelentékeny részt vett s a bizottság megalakítása óta (1872. ápril 4) az előadói tisztet egész haláláig példás kitartással és ügyszeretettel töltötte be. Henszlmann tevékeny irodalmi munkássága által nevét elválhatlanul egybefűzte hazai műemlékeinkkel, melyekkel negyven éven túl buzgón foglalkozott. Ő azon úttörők egyike volt, a kik hazai műtörténetünk megalkotásához egyengettek a talajt monographiáik és értekezéseik egész sorozata által. — Bizottságunkban viselt állása széles munkakört biztosított neki emlékeink felkutatása, leírása és

* 1888. évi szept. 1-től 1889. augusztus 31-ig.

szakszerű kiadása, nemkülönben — az adott anyagi eszközökhöz mért arányban — azok stílszerű helyreállítása körül. Levéltárunkban dús anyag hirdeti első előadójának működését, mely bizottságunk munkálkodása történetében az érdeemesek közt az ő nevének is megillető helyet biztosít.

Alig eszméltünk föl az egyik csapás súlya alól, már is beköszöntött a másik. Folyó évi márczius 17-én bizottságunk egyik legrégibb s egyúttal legmunkásabb tagját vesztette el *dr. Römer Flóris Ferencz* váradi apát-kanonok személyében. Neki köszönjük a hazai régiségtudomány iránti érdeklődésnek, melyet széles e hazában felkeltenie sikerült, általánosítását, népszerűvé tételét. — Több ízben beutazta az országot, mindenütt lelkesítve, buzdítva az ősök tiszteletreméltó emlékeinek megbecsülésére oktattva honfitársait. Az ő jegyzőkönyvecskéi valóságos kincsesbányák, melyekből bizottságunk gyakran nagy haszonnal merítgetett. — Ő alapította a ma is virágzó «Archæologiai Értesítő»-t, melyet hat éven keresztül lelkesedéssel szerkesztett. Munkáinak hosszú sorozatából csak a «Régi falképek»-ről szólót emelem ki, melynek megírása által a szakirodalomnak nagy szolgálatot tett. E mű sokáig irányadó lesz a hasonló emlékeket tanulmányozók kezében. Nem hagyhatom megemlítés nélkül, hogy miniszteri biztosi minőségben ő vezette a jánosii apátsági templom stílszerű restaurációját, melynek költségeihez nemcsak fáradhatlan gyűjtéseivel, de sajátjából is hozzájárult.

A bizottsági levelező tagok közül is két buzgó egyént vesztettünk: *Ebenhöch Ferencz* győri kanonokot, a kit épen a vértesszt.-keresztii apátság monographiájának megírása közben ért útól a halál (f. évi jul. 16.) és *Balogh György* bácsi apát-plebánost, a ki néhai dr. Henszlmann Imre «bácsi ásatásai» alkalmával tett az ügynek hasznos szolgálatokat.

E nagy veszteséggel járó halálozások következtében bizottságunk személyzetében következő változások történtek. A bizottság javaslatára előadóvá dr. Czobor Béla, a keresztény műrchæologia és symbolika egyetemi m. tanára, akad. lev. tag, rendes taggá pedig dr. Szendrei János, az orsz. régészeti és embertani társulat titkára neveztetett ki.

Áttérve bizottságunk működésének vázolására, első sorban azon műemlékeket említem föl, melyekről a lefolyt időszak alatt felvételek készültek rajzgyűjteményünk számára.

Könyöki József, lev. tag folytatván Bars-, Nógrád-, Zólyom- és Hont-megyékben a középkori várak és templomok felvételeit, összesen 39 rajzot készített a következő műemlékekről: a divényi, mitsinyei, királyfalui, véghelesi, bozóki, csábráki, drégelyi várakról, valamint a zólyom-lipcsei, radváni várakról és templomokról: a besztercebányai várról és régi kályháról, az iliai, bakabányai és borszönyi templomokról, a körmöczbányai régi folyosó-, famennyezet, ajtó- és vasrácsról, végül a selmeczbányai sírkövekről. Öt teljesen elpusztult várról (Dobronó, Drenó, Hont, Zsember és Damasd) pedig a helyszínén felvett törzsíveket küldött be. E fölvételeket bírálat végett Möller István építésznek adta ki a bizottság.

Myskovszky Viktor lev. tag ez évben a szepesmegyei vörös klastrom, a krigghi, malduri, felkai templomok, valamint a markusfalvi vár, a palocsai templom és végül Serédy Gáspár emlékkápolnájának (Bártfa mellett) rajzait 30 lapon,

a hozzá tartozó törzsívekkel nyújtá be bizottságunknak. A felvételek birálatára Steindl Imre és Schulek Frigyes kérettek föl.

Möller István építész a rimabrezói ev. hitközség templomának XIV. századi falfestményeiről készített pausákat és színvázlatokat rajztárunk részére.

Néhai Schultz Ferencz, műépítész hagytekából kilencz rajzlapot, 16 irónvázlatot és két vázlatkönyvet vásároltunk meg gyűjteményünk számára 100 (egyszáz) forintnyi összegért.

Restaurációk ügyében ez évben is többen fordultak bizottságunkhoz segélyért.

A kusalyi ev. ref. hitközség régi temploma részére kért segélyt. Möller István, építész, a helyszínére küldetvén, jelentette, hogy a szóban levő épület többszörös átalakítások következtében elvesztvén műbecscsel bíró jellegét, annak felépítése országos költségen nem javasolható. — A torony azonban fenntartandó lenne, mely célból egyrésről a harangozás benne eltiltandó, másrészt pedig jókarba helyezésére pár száz forint lenne engedélyezendő.

A menyői ref. templom kérelmezett stilszerű restaurációjára nézve szintén Möller István építész küldetett ki jelentéstétel céljából. E templom sem bir műbecscsel és így országos költségen való helyreállítása nem javasolható. Az épületen levő renaissance stylű kapuzat azonban fenntartandó, míg a Désházyak címerét, valamint a régi szentségházat — ha azok a templomból eltávolíttatnának — kívánatos lenne a múzeum számára megszerezni.

A béri (nógrádm.) ág. h. ev. hitközség szintén régi, árpádkorúnak vélt temploma restaurációjára kért segélyt. Möller István építész szakértői véleménye szerint e templomka a XIV. század második felében igénytelen méretekben épült, majd a XVI. században egészen ki lőn forgatva eredeti alakjából s így műbecscsel nem bírván, stilszerű helyreállításához országos költségen hozzájárulni nem lehet.

Simon Gyula, mosonmegyei főispán a lébényi román stylű templomhoz illesztendő új lépcsőtorony építésére engedélyt és költséget kért. A bizottság Schulek Frigyes műépítést küldte ki a helyszínére jelentéstétel céljából.

A szepesmegyei történeti társulat a löcsei sz. Jabaktemplom falfestményeinek stilszerű restaurálása költségeinek fedezésére kért segélyt. — A bizottság e becses középkori festészeti emlékünkn restaulására 300 frtnyi segélyt hozott javaslatba, egyúttal azon óhajának adván kifejezést, hogy az említett társulat a restaurálandó falképekről színes vázlatot készíttessen s azt rajztárunk számára engedje át. Ilykép e becses falfestményeknek a restauráció előtti állapota a szaktudomány részére avatott kéz által megörökítve leszen.

Missl Zsigmond, gialvali r. k. plebános, csúcsíves temploma megrongált tetőzetének kijavítását, illetve a templom belsejében szükségessé vált javításoknak országos költségen való eszközölését kérelmezte. — A bizottság oly értelemben intézett ez ügyben felterjesztést a miniszteriumhoz, miszerint az illető patronus úgy a kegyúri, mint a műemléki törvény értelmében reá háruló kötelezettségének teljesítésére felhivandó lenne.

A most felsorolt eseteken kívül következő hivatalos küldetéseket rendelt el a bizottság

A tordai r. k. templom északi oldalán levő későcsücsíves stílusú kapuzat megtekintése Möller István építészre bízott, aki jelentette, miszerint a kapuzatnak nagyérdékű műrészletei maradtak fön, s ezek föntartandók is lennének. A bizottság megkérte Lönhart Ferencz erdélyi püspököt, hogy a szóban levő kapuzat részleteinek újból való befalazásánál lennének tekintettel arra, miszerint a fölfedezett érdekes faragványok láthatók maradjanak.

Ugyancsak Möller István küldetett ki a somlyó-újlaki és ákosi ev. ref. templomok megvizsgálására, mely feladatnak vajda-hunyadi hivatalos kirándulása alkalmával felelhet meg legcélszerűbben. E két templomra vonatkozó jelentését annak idején be fogja nyújtani.

Vásárhelyi Géza jelentése szerint a zsámbéki régi várkastélyt legközelebb át fogják alakítani. Ezen értesülés vétele után a bizottság nyomban intézkedett a várkastély pontos felvétele iránt, Möller István építészt bízván meg vele, a ki az ottani prépostsági templom-rom biztosítási munkálatainak vezetése céljából úgys Zsámbékon fog e nyáron tartózkodni.

A demsusi templom szakszerű megvizsgálására a huzamos idő óta beteg gr. Khuen Antal, bizotts. másodépítész helyett — kire annak idején a helyszíni szemle bízott — legújabbán Möller István építészt küldte ki jelentéstétel céljából a bizottság.

Az imént felsorolt és egyéb folyó-ügyek tárgyalása bizottságunkat a lefolyt évben 5 rendes és 1 rendkívüli ülésben foglalkoztatta.

Ezek egyikében tárgyalatott a lovag dr. Berks Lothar kormánytanácsos talál benyújtott és a m. kir. földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium által bizottságunkhoz véleményezés végett áttett azon ajánlat, mely szerint nevezett kormánytanácsos hajlandó lenne a revistyei váromot stílszerűleg helyreállítani, ha ezen rom és környéke neki hosszabb időre haszonbérbe adatnék. A bizottság azon kikötés mellett véleményezte elfogadhatónak ezen ajánlatot, ha a restaurationalis tervek a bizottsággal eleve közöltetnek.

Udvarhelymegye főispánja a derzsi unitarius templom régi falfestményeinek vászonlepellettel való elfödésére kért segílyt. — A bizottság határozatát a kérelem tárgyára vonatkozó költségvetés pótló beküldésétől tette függővé.

Munkássy Antal szabómester kérvényét, melyben Mehádia környékén régészeti ásatásokra kért engedélyt, mivel folyamodó a régészeti ásatásokhoz megkivántató szakismereteit bizonyító okmányokat kérvényéhez nem mellékelte, elutasította bizottságunk.

Ámbár nagyszabású helyreállítási munkálatokról az illető építésvezetőségek részletes jelentésüket egyenest a nmélt. minisztériumhoz be szokták nyújtani; mégis jelentésem keretébe tartozónak vélem — habár csak a legszükségesebbek előfordulására szorítkozott — a következőket fölemlíteni.

A budavári plebánia-templom helyreállítási munkálata az épület nyugati homlokzatán és délnyugati tornyán serényen folynak. Ezenkívül az építésvezetőség és a restauratio ellenőrzésére alakított bizottság a templom belső felszerelésének tervezeteivel és azok megállapításával foglalkozik. — A mellékoltárok már munkában vannak; most készül a főoltár terveze; míg a Mátyás-torony aljában berendezendő u. n. Loretto-kápolna is befejezéséhez közel áll.

Ugyanitt kell fölemlítenem gróf Zichy Ferencz val. bel. titk. tanácsos 10.000 forintnyi adományát, melyet bizottsági elnökünk, gr. Zichy Jenőnek hozzá intézett kérelmére, mint a Zichy-család seniora, annak nevében a Zichy-kápolna belső felszerelésére följánlott.

A kassai székesegyház és a bártfai templom helyreállítási munkálatai, a rendelkezésre álló eszközökhöz mérten, szintén előrehaladnak. — A vajdahunyadi várnak folyamatban levő restaurációjához a lépcsőcsarnok és egyéb épületek átalakítására, továbbá a loggia kifestéséhez szükséges tervrajzok vették igénybe egyrészt a sok oldalról elfoglalt Möller István építész, a ki gr. Khuen Antal felügyelete alatt készíti a tervrajzokat, másrészt pedig Székely Bertalan festőművészt, a ki a falfestmény vázlatához tett beható előtanulmányokat. A restaurálási munkálatok sorozatához ez évben egy régóta óhajtott munkálat járult, t. i. a zsámbéki prépostsági templom-rom biztosítási munkálata, melyet Forster Gyula bizotts. másodelnök, Steindl Imre és Schulek Frigyes véleményes jelentése alapján Möller István építész házilag hajt végre. — Az előirányzott 5500 forintnyi költséghez pótlólag legújabbban folyóvá tett 1600 frton (összesen 7100 frton) nevezett építész dicséretére méltó takarékosága és serénysége valóban nagy munkát végez. Eltekintve attól, hogy műtörténeti szempontból is nevezetes momentumokat hoztak napfényre a még folyamatban levő, de még a jelen építési évad alatt befejezendő munkálatok: ezen, romjaiban is kiváló becsű emlékünknél megérdemelte, hogy továbbpusztulása megakadályoztassék, illetve építészeti és régészeti tanulmányokon még mindig alkalmas romjaiban e templom az utókor számára biztosíttassék.

Ugyanitt kell fölemlítenem még a budapest-belvárosi plebánia-templomnak a főváros mint kegyúr által folyamatba vett kitatarozását és belső kidiszhítését, mely munkálatoknak — a mennyiben azok a csúcsíves stílusban épült szentélyre vonatkoznak — ellenőrzésével bizottságunk Steindl Imre urat bízta meg. — Ezen ellenőrzésnek kedvező eredménye máris constatálható. A csúcsíves stílus szentély lényegében nem fog megbolygattatni s addig, míg majd a főváros ezen érdekes emlékének nagyobb szabású stíluszerű restaurációjára kedvező alkalmat és költséget talál: Steindl Imre felügyelete mellett legalább a szentély stíluszerű kifestése és a megalkotandó új főoltár a főváros díszére fognak válni.

Hátra van még bizottságunk hivatalos helyiségéről s annak munkában levő felszerelése felől jelentést tennem.

Már évek előtt elodázhatlannak mutatkozott, a bizottság felszaporodott rajzkészlete miatt a hivatalos helyiségek kibővítése. Hosszas keresés után sikerült alkalmas szállást találni a VI. ker. Andrássy-út 60. sz. bérház I. emeletén, hová f. évi november 1-én be is költöztünk.

A jelentékenyen megnövekedett helyiségek számára rendelt butorok már elkészültek. Új alapokon leszen berendezve a rajztár és felállítva a könyvtár, melynek elkerülhetetlen kibővítésére a dr. Rómer Fl. F.-féle szakkönyvtárból jutányos áron becses anyagot remélünk — értékes útijegyzőkönyvecskéivel együtt — megszerezhetni.

Jelentésem zárópontjául emlitem fel, miszerint a bizottság, tekintettel az építészeti szolgálat szervezésének szükségességére, ezen ügy tanulmányozására és

javaslattételre egy albizottságot küldött ki, mely egyuttal a m. tud. akadémia által kiadványaira dotácziókból igénybe vett évi 5000 frt felhasználására s a bizottság számára biztosítandó befolyásra nézve is javaslatot teend.

Dr. Czobor Béla.

SAJÓGÖMÖRI ÉREMLELET A XVI. SZÁZADBÓL.

1885-ben Sajó-Gömörön földmivesek szántás közben arany és ezüst érmekkel telt edényt találtak, mely Szent-Iványi Miklós sajógömöri földbirtokos úr tulajdonába ment át. Az ő szívessége folytán jutottam abba a helyzetbe, hogy a leletet e helyütt ismertethetem.

Miután a lelet többnyire ismeretes példányokból áll, fölöslegesnek tartom az egyes darabokat egyenkint és részletesen leírni, de utalok az arany érmeknél Hess: «Die ungarischen Münzen der Sammlung Montenuovo» Catalogusára, az ezüsttalléroknaál pedig — I-ső Ferdinandéit kivéve — csak általános megjegyzéssel élek.

A lelet denárai- és obolusainál különös példányt egyet sem találunk.

Arany. V. László. (Posthumus.) 1425—1457. Cat. Hess 343 *a.* 1 db.

Aranyok. Corvin Mátyás 1458—1490. Cat. Hess 360 *b, m.* 363 *b, h, l, o* és *dd.* 7 db.

Arenyok. II. Ulászló Jagello 1495—1516. Cat. Hess 388 *c, g.* 2 db.

Aranyok. II. Lajos 1516—1526. Cat. Hess 398 *n.* 1 db.

I. Tallér. ✱ FERDI ◦ D ◦ G ◦ RO ◦ VNG ◦ BOE ◦ DAL ◦ CRO ◦ Z ☉ ◦ REX
mellpaizs.

Rs. ✱ INF ◦ HISPA ◦ ARCHIDVX ◦ AVSTRIE ◦ D VX ◦ BVR
koronázatlan egyfejű sas, két osztályú mellpaizs. 1 db.

II. Tallér. Av. mint az előbbeni, csak mellpaizs 15—50 között.

Rs. ☉ INFANS ◦ HISPANIAR ◦ ARCHIDVX ◦ AVST ◦ egyfejű
sas négy osztályú mellpaizsszal. 1 db.

III. Tallér. FERDINAN ◦ D ◦ G ◦ ROMA ◦ BOEM ◦ HVN ◦ 8< ◦ R lófej zabolával, különben mint az I. számú.

Rs. Lófej zabolával. INFANS ◦ HISPANIAR ◦ ARCHIDVX ◦ AVS
különben mint a II. számú. 1 db.

IV. Tallér. ✱ FERDI ◦ D ◦ G ◦ RO ◦ HVNG ◦ BOE ◦ DAL ◦ CRO ◦ Z ☉ ◦ REX
mint az I. számú.

Rs. ✱ INF ◦ HISPA ◦ ARCHIDVX ◦ AVSTRIE ◦ D VX ◦ BVRG
mint az I. számú. 2 db.

V. Tallér. ☉ FERDINAN ◦ D ◦ G ◦ RO ☐ BOEM ◦ HVNG ◦ 8z REX
mint a II. sz., de közben 15—53.

Rs. INFANS ◦ HISPANIAR ◦ ARCHIDVX ◦ AVST mint a II. sz.
1 darab.

VI. Tallér. Fél Tallér. ☉ FERDINAND ◦ D ◦ G ◦ ROMA ◦ BOE ◦ HVNG ◦
8z REX mint az I. sz.

Rs. ☉ INFANS ◦ HISPANIAR ◦ ARCHIDVX ◦ AVSTRI mint a
II. sz. 1 db.

VII. Tallér. II. Frigyes 1544—56. Pfalz, ó Kur-ág (alte Kurlinie) 1547. évből. 1 db.

VIII. Tallér. Szász Móríc, Ernestsini-ág. 1551-ből. 1 db.

IX. Tallér. Donauwörth város tallérja 1544-ből. 1 db.

X. Tallér. Carl Wolfgang Ludwig Martin öttingeni gróf. 1544. 1 db.

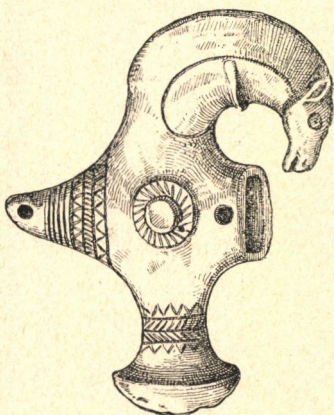
XI. Tallér. Albert Philipp és Johann Georg mannsfeldi grófok. Évszám nélkül. 1 db.

Ezen felül találtatott 5000—6000 db. ezüst denár és obulus, a melyek legtöbbje I. Ferdinánd, Zápolya János és János-Zsigmondtól ered. Mindezek jól vannak fentartva. Ezeken kívül találtatott még egynéhány kevésbé jól fentartott denár Corvin Mátyás és II. Ulászló királyoktól.

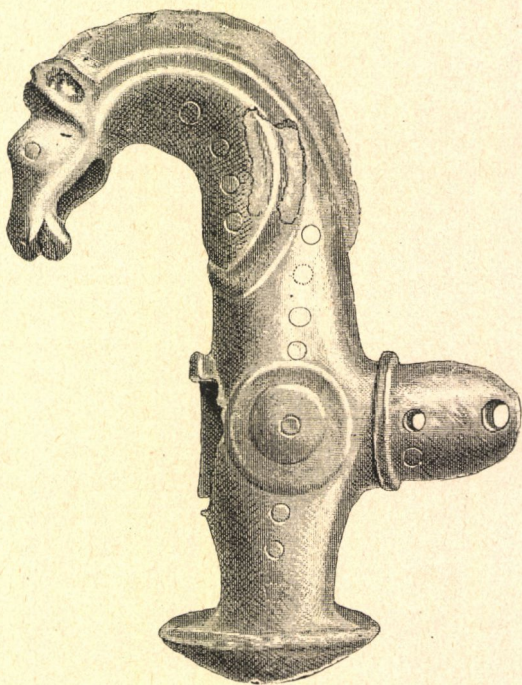
A legfiatalabb évszám az 1560-ik és ez I. Ferdinánd egy denárján fordul elő. Ezen évszám valószínűleg az érmek elásásának évével egybeesik, annnyival is inkább, mert éppen ezen évben esett Fülek városa, elegendő őrség és élelemszerek hiányában, a törökök kezébe s így a környék lakosai kincseiket az ellenség elől a földbe rejtették. Ugyanezen évben kötöttett 8 évi fegyverszünet Szolimán és I. Ferdinand között.

Liptó-Pottornya 1889.

Neudeck.

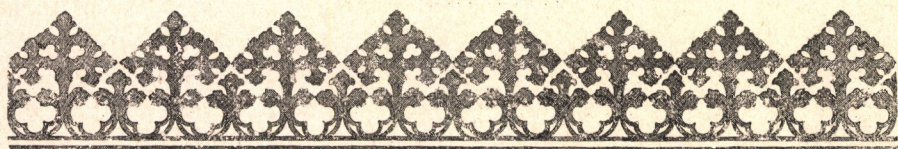

1. szám.

2. szám.

Ismeretlen rendeltetésű bronzrégiségek az ókorból. 1. szám $\frac{1}{2}$ nagyságban, lelhelye Túróc-megye, Storno Ferencz tulajdona; 2. szám $\frac{3}{4}$ nagyságban, lelhelye Fehérmegye — a n. muzeumban; először közzétette id. Kubinyi Ferencz Arch. Közl. II. köt. 1861. 92. l. és rajzban a Képes Atlas IX. tábla 40. száma alatt.

LEVELEZÉS.

I. DARNAY KÁLMÁN RÉZKORI EMLÉKEKRŐL ZALA MEGYÉBEN. Mióta Pulszky Ferencz az ősrégészek budapesti gyűlése alkalmával a «rézkort» mint a bronzkor megelőző korának létezését hazánkban proclamálta, azóta gondos figyelemmel kísértem őskori leleteimet, és mindig megvizsgáltam azokat nincs-e köztük réztárgy. A vizsgálódás pár évig eredménytelen volt, már-már kételkedtem az egész rézkor létezésében, mert megfoghatatlan volt előttem, hogy oly vidéken mint a mienk, különösen Sümegh tája, hova alig egy órányira fekszik Somló, mely minden lépten-nyomon a kőkor emlékeit tárja elénk és közvetlen közelében a csábrendeki temetőben nem akadnak a rézkor emlékeire.

Legutóbb azonban teljesült régi vágyam. A csábrendeki urnatemetőtől keletnek mintegy 30 lábnyi magaslaton homokásás alkalmával talált egy graphit edény darabjait hozták be a munkások annak tartalmával. Az edény fekete szemcsés anyagból állott, lehetett mintegy 25 cm. magas, 15 cm. széles, párhuzamos vonalszerű bevágásokkal, fül nélkül; az edény egy ép tárgyat sem tartalmazott, hanem 5 fegyver- és eszköz- s 3 ékszertöredéket; nagyon valószínű, hogy a lelet több apróbb tárgyat is tartalmazhatott, de azok vigyázatlanság következtében elkallódtak. A behozott tárgyak legnagyobbika egy liliumlevél alakú kard, 24 cm. hosszú felső töredéke bronzból, egy bronz szárnyas lándzsacsúcs középrészlete, egy kés-nyél, egy *vörösrézből* készült kétélű kard-töredék, és egy keskenyebb rézkard alsó vagyis fogantyús része. Az ékszer-töredékek voltak: egy nyomott végű bronz-kampó, egy csat töredéke díszítéssel és egy ónlemez, gombalakkal. A talált tárgyak legérdekesebbike a vörösréztárgy, a szélesebb kardtöredék hossza 140 mm., szélessége 42 mm., feltűnik rajta a végig húzódó három gerincz, mely a kardot egyenlő 4 lapra osztja, patiréája lekopott, de helyenkint zöldes-barna színt mutat. A kisebb rézkard-töredék keskenyebb és a közepén végig vonuló gerincz két részre osztja; vége egy barázda-szerű átllyukasztott mélyedést mutat, mely a fanyél helyéül szolgálhatott. Nem csalódtam mikor reméltem, hogy e nagy edényben több tárgy is lehetett, mert pár hétre reá utánjárás után megszereztem ugyanezen leletből egy 70 gramm súlyú bronzrögöt és 32 gramm súlyú ezüströgöt a munkások egyikétől, kinek elbeszélése után még több töredéket, különösen mint ő állította, könnyen hajlítható fehér lemezdarabokat is találtak, mi valószínűleg ón lehetett, de azokat össze-vissza hajlítva elszórták. A bronzrög törésnél fényes öregszemcséjű volt és rajta úgy mint az ezüströgön az olvasztás látható nyomokat hagyott.

Tekintettel a különféle fémnemekre és a tárgyak töredékes voltára, a bent előfordult rögökre, kétségtelenné válik, hogy azok olvasztási célból rakódtak az edénybe, csak a talált ezüströg ottlétét nem lehet kielégítően magyarázni.

Másik leletem Diszel község Hajagos nevű szőlőhegyében történt. Állítás szerint nagymennyiségű korongos sodronytekercses réztárgyat találtak a munkások, forgatás alkalmával, kiktől egy tapolczai rézműves azokat potom áron megvette. Midőn egyik barátom figyelmeztetésére az tudomásomra jutott, már fel voltak azok dolgozva, csakis egy darabot, a legnagyobb korongos sodronytekercset szerezhettem meg. A tekercs vastag rézsodronyból készült analógja a domahidai lelet sodronytekercseinek, azonban az enyém nem egész ép, miután egy részét ennek is a rézműves feldolgozta. A tekercs feltűnő nagy és súlyos, átmérője 90 mm. 11 csavarodással, közelebbi megvizsgálásnál azonnal felismerhető hogy az öntés által nem készülhetett, sőt azt is kizárja, miután a kalapácsütés nyoma alig látható, hogy az hideg állapotban készült volna, legvalószínűbb az, hogy annak kovácsolását tüzes állapotban ejtették meg, mely kovácsolás bizonyítéka azon körülmény is, hogy annak sodronya nem egyenletesen közepén vékonyabb nyújtványba végződik. A tárgy patináját a rézműves kezei közt elvesztette, csakis a közepén igen gyér fénynélküli zöld patina látható.

Sajnálom, hogy ezen több kilogramm súlyra menő részletet nem szerezhettem meg gyűjteményem számára, annál inkább, mert megyénkben valószínűleg ez volt az első rézlelet, mely bronztárgy nélkül fordult elő, mint a rézkor maga eredetiségében elrejtett kincse, melyet valamely körülménynél fogva elrejtője fel nem áshatott.

Csakis időkérdésnek tartom ezek után, hogy hazánk minden részében bebizonyodjék, hogy hazánkban a bronzkort egy *rézkor* előzte meg.

Sümegh, 1889. okt. hő.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

II. SÁNDORFI NÁNDOR A SZOMOLÁNYI (POZSONYMEGYE) ŐSTELEPRŐL. A város tőszomszédságában legutóbb nagyterjedelmű őstelep nyomaira akadtam. Csodálatos, hogy eddig még senkinek sem keltette fel figyelmét e telep, jöllehet a közel szomszédban lakó br. Mednyánszky Dénes úr már több ily telepről tett e helyütt is jelentést, melyeknek nyomára a szomszéd vármegyék területén akadt. Jedlicska úr művében* tesz ugyan említést Szomolány szántóföldjein talált régi bronz- és kőtárgyakról, melyek annak idejében a m. nemz. múzeumhoz is beküldettek elbírálás végett, de a tulajdonképeni telepről még az itt lakó, és a régészet iránt érdeklődő grófi család (Pálffy Mór ő exc.) sem birt tudomással. Magam is csak véletlenül akadtam rá. Egy pásztorfiút láttam őskori agyaggyönggyel játszani, megkérdezvén, hol lelte ő ezen «pogány olvasószemet», miként ő azt nevezte, megmutatta a városka feletti lejtős legelőhegy oldalát, a hová felmenvén, figyelmesebb és behatóbb helyi szemle után azonnal felismertem az egykori nagyterjedésű őstelepet. A talaj felületén különféle alakú és nagyságú cserépedénytöredékek hevernek, a hegy megközelíthető oldalán háromszoros védsáncz nyomai láthatók, sőt egyes helyeken egész épségében maradt

* Kis-kárpáti emlékek. Budapest 1882. 182. o. k. II.

fenn. A sánczokon kívül és belül egyes szabályos dombocskák minden rendszer nélkül szétszórva láthatók, melyek alig lehetnek mások, mint urnafészkek. Majd többszörös megtekintés és vizsgálat után ráakadtam azon helyre is, a hol a halottakat égették, s mely körülbelül 40 □ méternyi térséget képvisel, felületén fű nem nő, a talaj apró égett csontok sokaságától szintúgy fehérlik. Régészeti iránti érdeklődésem minden szabad időmben ide csalt ki, a hol sétáimat végezve, egyszerű keresgélés közben érdekes tárgyakra akadtam, minden ásó, kapaütés nélkül. A tárgyakat a következőkben összegezem: I. Pattogatott tűzkő tárgyakat nem leltem. Szerpentin kőből készült szekerczének két töredékét, továbbá egy mindkét oldalán elfürészelés nyomait magán viselő hasonló anyagú kőkoczkát. Egy igen tömör feketekő finom véső töredékét. Egy kőgolyócskának, melyet két ellentétesoldaláról a középpont felé irányított furással át akartak lyukasztani, elpatlant felét. A telepen itt-ott elszórva láthatók az őrlőkövek töredékei, melyek háromféle kőből készültek. Likacsos horzsa-kő-alakú kőből, mely hamvasszürke és vöröses változatban is előfordul, továbbá szemcsés vörös márvány-alakú kőből. Ily őrlőkőtöredék lehet ott vagy 50—60 elszórva. A kisebb, kézzel kezelt őrlőkőnek három darabját, melyek már keményebb és kevésbé likacsos anyagból készültek, gyűjteményemben helyeztem el. Az alap-őrlőkövek vagy mindkét oldalukon laposak voltak, tehát felváltva használhatók, vagy pedig csak egyik oldaluk, a másik durván kidombrodva hagyatott, azon célból valószínűleg, hogy a földbe lehessen jobban erősíteni s így őrlés közben mozdulatlan legyen. Leltem egy puhább kőből készült nagyobb szekerczének éles töredékét, és majd lapos, majd téglalakú puhább homokkőből készült élesítő köveket. Megjegyzendő, hogy az utóbbiakat kivéve, hasonló kőanyag egész vidékünkön nem található.

II. Cserépedény-töredék annyi van a nevezett telep felületén, hogy minden nagyítás nélkül lehet állítani, miszerint azokat szekérszámra lehetne onnét lehordani. Anyagra nézve előfordul majd durva, alaktalan, nem égetett, kvarc-szemcsékkel vegyített, könnyen szétmálló cserép, majd finomabb, égetett anyagú, tiszta grafit, félgrafit, vagy csak kívül-belül grafittal fényesre csiszolt cseréptöredékek. Az edények majd kézzel, majd pedig fazekas korongon voltak idomítva. A legvastagabb és a papírvékonyágú edények közt különféle változatban fordul elő a cserép átmérője.

Legtöbbje az edénytöredéknek minden diszítést nélkülöz. Van azonban különféle diszítésű is. Szabadkézzel, egymásba futó vonaldiszítés, bemélyített kör- és négyszögdiszítés mészbetéttel. Ezen edénytöredékek rajzát beküldtem főt. Vosinszky Mór úrnak, ki is f. é. június 10-éről keltezett levelében azt írja, hogy egy része bronzkorszakból származik, a másik része pedig a népvándorlás korából. A durvább diszítés egészen azonos a lizskovai barlangban talált cseréptöredékeken előforduló diszítéssel.* Van köztük átlukasztott szűrő edényből származó töredék is, minőket Vosinszky úr a lengyeli ásatásoknál talált, sőt az edény festésének nyomai is láthatók. Leggyakoribb a vörös és a világoskék, egy darabon sötét violakékre emlékeztető szín is előfordul.

Találtam továbbá egy négyoldalú, kúpalakú, égett agyagból készült háló-

* Hellwald «Der vorgeschichtliche Mensch» Leipzig, 1880. 423 l.

vagy szövőszék-nehezéket, tetején átlukasztva, minők a szihalmi telepről kerültek a nemzeti múzeumba.

Agyag-gyöngyökből 25 darabot találtam, részint ép, részint pedig törött példányokban. Nagyságra nézve a legnagyobbnak átmérője $4\frac{1}{2}$ cm., a legkisebbé $1\frac{1}{2}$ cm. Alakra nézve nagyban megegyeznek a nemz. múzeumban őrzött Tisza-Ughi gyöngyökkel. E gyöngyök lapos kúpalakúak, alulról homorú mélyedéssel és vagy simák, vagy pedig csipkézettek, olykor a peremök csipkézés helyett bemélyített vonalakkal van tagozva. Példányaim között van egy, melyhez hasonló a n. múzeumban nem láttam, s mely kidomborodó övén csipkézett olvasószemhez hasonlít, vagyis két egymásra helyezett lapított kúpalakú. Egy törött példány egészen orsó-korong alakú.

III. A telep területén igen sok állatsont van elszórva, egy vízmosásban pedig konyhahulladék, szén és cseréptörmelék között igen sok csont került felszínre, de mily állatokból valók e csontok, azt nem vagyok képes meghatározni. Eszközzé idomított csonttárgyat keveset találtam, mindössze kettőt. Az egyik egy agyar végső részletének látszik, emberi mű nyomokkal, a másik egy közepén átfurt apróbb csontcsukló, nyilván gyöngy gyanánt felfűzve lehetett,

IV. Üvegből csak egy nagyon megrongált gyöngyöt találtam. Az üveg zöldesbe játszik, olvasószem alakú, a nyílás mindkét oldalon gyűrűalakú toldalékkal. Ezenkívül találtam egy üvegalakú prizmat, háromoldalú hasábot, $1\frac{1}{2}$ cm. hosszúság- és 1 cm. szélességben, éles élékkel, mely azonban inkább kőnemnek, mint üvegnek látszik, átlátszó füstös árnyalattal.

V. Hogy a telep lakóinak, ha nem is vashámora, de mindenesetre vas-kovácsműhelyei voltak, azt eléggé bizonyítják azon kovács-salaktömegek, melyek hamu- és égett földdel vegyest nagy mennyiségben fordulnak elő, sőt egyes tiszta feldolgozatlan vastömegeket is találtam. Pl. van gyűjteményemben egy háromoldalú kúpalakú 3 kilós tiszta vasdarab s több kisebb darab. Találtam kezdetleges karikaalakú két tárgyat. Az egyikben a két vég csak érintkezik és sodronyalakúra van kovácsolva, a másik lemezalakból oly módon van összeillesztve, hogy végeik egymásfölé helyezvék. Két késpenge, egy hosszú ár, egy törött véső, egy lemez, mindkét oldalán tompa kerek eszközzel tett bemélyítésekkel, egy hosszúnyelű, rövid, hegyben végződő pengével ellátott, lent félkörre hajlított érdekes vaskés (17 cm.) és egy igen érdekes vasszekerczealakú eszköz, melynek szűkebb része éles és vésőalakra van hajlítva, másik éle rendes fejszealakú, középen két ellentétes irányban kidudorodó karokkal, úgy hogy ez által a vaseszköz (15 cm.) keresztalakot nyer. Ehhez egészen hasonló találtam a m. n. múzeumban, kissé nagyobb alakban, de szintén csak egy példányban, mely a II. szoba 12. szekrényében őrzik s ott mint Pilinből származó vaskori sírlelet szerepel. Három nyílhegyet a föld területén találtam. Egyike $5\frac{1}{2}$ cm. hosszúságú és egyenlőtlen négyélű levélalakúra kovácsolva, nem köpüs, hanem vékonyabb, fába szurandó nyéllel. A másik szintén levélalakú, a penge két oldalán átlukasztva egymásnak ellentétes oldalon és a nyílvevő számára köpüvel, hosszúsága 10 cm. A harmadik háromélű, kovácsolt, köpüjében még most is át van ütve kívülről azon szeg, mely hajdan a nyílvevőhöz erősítette magát a nyílhegyet.

VI. Bronzból aránylag meglehetősen mennyiségben találtam egyes eszköz-

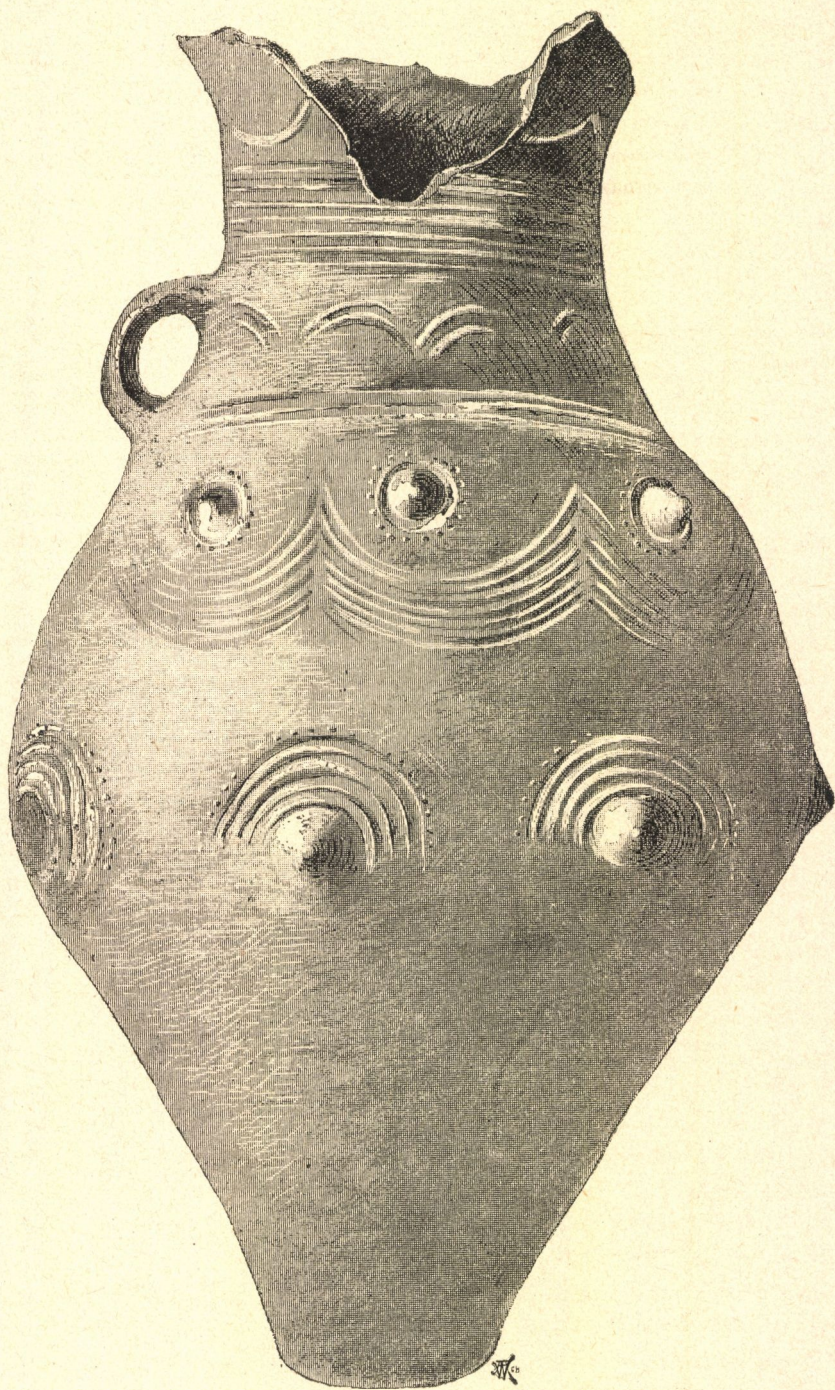
részleteket. Mint a hajdani öntőműhely maradványait fel kell említenem azon kisebb alakú bronztömböket, melyeket még feldolgozatlan állapotban találtam. Továbbá egy karperecztöredéket, egy kisebbszerű kezdetleges véséssel ellátott fibulatöredéket, néhány apró függőalakú öntvényt és egyéb csekélységet. Van egy teljesen ép karpereczem is, mely alakjára nézve megfelel a nemz. múzeum I. szoba XXV. szekrényében őrzött 47. sz. karperecznek s méginkább a királyházi leletből odaszármazott 15. számú karperecznek, ugyanott a XLII. szekrényben.

Igen érdekesek azon apró bronz-nyílhegyecskék, számra nézve 4, melyeket e telep felületén találtam. Hosszúságuk $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ cm. között váltakozik, öntvények, utólag csiszolt, élesített hegy- és élekkel, van köztük egy egyszerűbb, kétélű és egy háromélű sima három lappal, ép olyanok, mint a minők a n. múzeum I. N. szekrény 13. tábláján őriztetnek, névszerint az első helyen említett kétélű példányom, a tábla felső során jobbról a 7. számúnak felel meg, a másik pedig az alsó sor 2. és 3. sz. nyílhegyhez hasonló és visszhoroggal bír. Másik két példányom, mely szintén háromélű, nagy tökélyvel van kiállítva. E kettőhöz hasonlólt a n. múzeum kiállított példányai között nem találtam. Ezen nyílhegyek annál is érdekesebbek, mert a hazai leletekben ritkán szoktak előfordulni s nem túlzott azon állításom, hogy ha a föld felületén csekély fáradsággal, minden kapacsapás nélkül ily 4 bronz- és 3 vasnyílhegyet találtam, ásatás alkalmával többnek kell felszínre kerülnie.

Ezen röviden felsorolt s különféle korszakból származó tárgyak nyilván azt bizonyítják, hogy e helyen ősidőkben huzamosabban emberek laktak, de nemcsak ezen a helyen (Molpir), hanem a szomszédos völgy túlsó baloldalán levő hegygerinczen, emelkedett bozóttal sűrűen benőtt dombon is, továbbá a Molpir és a várhegy közti kettős sánczczal körülvett kis szabályos dombon, a Koller-féle Kálváriahegyen, nemkülönben magán a várhegyen is ily őskori cserépedénytöredékeket találtam, s midőn földesurunk gróf Pálffy József úr, tavaszkor a vár völgyéből a városig vízvezetékét ásatott, mindenütt edénytöredékek és kihalt szarvasagancsokra bukkantak, jeléül annak, hogy itt nagykiterjedésű teleppel van dolgunk s így valahol nagyszerű temetőnek kell lappangnia, (véleményem szerint Molpir dombjai), melynek felfedezése a tudományra nézve igen érdekes adatokat szolgáltatna. A m. n. múzeum igaagatóságának közbenjárására gróf úrunk elhatározta, hogy egy szakértő által történendő helyi szemle után szívesen fog anyagi áldozatokat is hozni vagyis az ásatásokat saját költségén eszközölni, miután személyesen megtekintette az általam egybegyűjtött tárgyakat s azok érdekességéről meggyőződést szerzett. Azon ígéretemmel zárom be soraimat, hogy a jövőben történendő ásatás eredményét közzé fogom tenni, mert csakis rendszeres ásatásnak lehet majd igazán tudományos eredménye; az általam most vázolt, elszórtan talált tárgyakat csak figyelemébresztés kedvéért soroltam föl.

Szomolány, 1889. november.

Sándorfi Nándor.

BRONZKORI URNA SZOLNOKRÓL A N. MUZEUMBAN ;
magassága 68 cm. ; legnagyobb átmérője 42 cm.

IRODALOM.

BUDAPEST RÉGISEGEI. A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása. A fővárosi közgyűlés 1889. évi 506. sz. határozata alapján szakferfiak közreműködésével szerkeszti *Gömöri Havas Sándor*. I. Budapest. A főváros kiadása. 1889. 170 l. 4°.

A ki Budapest, de különösen Ó-Buda régiségeivel tüzetesen kívánt foglalkozni, annak nem csekély fáradságába került az ide vonatkozó irodalmat abból a sokféle tudományos munkából, monographiából, értekezésből, folyóiratból, heti- és napilapból összegyűjteni, melyek különösen a múlt század végétől kezdve Aquincumról hol kisebb, hol nagyobb közlést foglaltak magukban. Ennek a nehézkes munkának akar véget vetni a fenn jelzett folyóirat, mely ugyan évenként, de egy év keretén belül a viszonyokhoz képest, hol előbb, hol utóbb fog megjelenni. Szükségtelen egy ilyen vállalatnak értékét bővebben megmagyarázni, valamint felesleges azt fejtegetni, hogy Havas a legtermészetesebb útát választotta fővárosunk régiségeinek egy egész összefüggő műben való leírására, a midőn az érdekelt felet, a főváros közönségét kereste meg és nyerte meg arra, hogy saját lakhelye múltjának nemcsak felderítésére, hanem leírására is adja meg a szükséges költséget. Ezeknél fogva már ab in visis, nem tekintve azt, hogy mi lesz e füzetes vállalatnak a tartalma, csak örülhetünk annak az eredménynek, mely egyedül Havasnak róható fel érdemül.

A főváros legrégibb része Aquincum lévén, természetes, hogy a római régiségek leírásának e füzetekben nagy tér lesz szentelve és ez annál is inkább szükséges, mert Salamon művének megjelenése óta folynak az ásatások és kutatások a régi római tábor környékén és azonkívül a főváros egyéb területein építkezés és más egyéb munkák következtében a leletek száma egyre szaporodik; a mi ekként napfényre kerül, egyenkint és összesen Aquincum történetének egy-egy részlete. Ha «Budapest régiségei» egyebet nem tartalmaznának, mint ama leletek száraz leírását, már csak azért is megérdemlenék, hogy a közönség és a tudomány egyaránt megbecsülje.

Az első füzetnek tartalma részben tájékoztató, részben beszámoló, illetőleg leíró. A tájékoztatást maga *Havas* szolgáltatja a «Bevezetés»-ben. *Kuzsinszky Bálint* beszámol azon ásatásokról, melyeket 1887—1888-ban a papföldön a főváros megbízásából eszközölt * és egyszersmind le is írja azokat.

* Munkája külön lenyomatban is jelent meg e cím alatt: A legújabb aquincumi ásatások. 1887—1888 Budapest. 1889.

Havas «Bevezetés»-e tulajdonképen két részből áll, melyet jó lett volna külsőleg is egymástól különválasztani, mert először arról értekezik, hogy Ó-Buda=Aquincum, második sorban (a 14. laptól) az 1880—1888-ik évi ásatásokról.

Az első szakaszban «Sicambria» története van előadva, abban az értelemben, hogy honnan eredhetett és hogyan fogadtatott el krónistáink által ama név az egyedül hiteles «Aquincum» helyett. Ki van emelve, és méltán, hogy Schönvisner István állapította meg a tudományos világ előtt, hogy *Aquincum*, nem pedig *Sicambria* volt Ó-Buda római neve, s hogy Schönvisner «alaposan tönkretette Bonfini meséjét», azt t. i. : hogy palotaépítés alkalmával egy felíratot találtak, melyen a sicambrok legiója meg van nevezve, mint a mely az általa épített várost magáról nevezte el Sicambiának. Én a magam részéről nem tudom elhinni, hogy Bonfini előadása és ezzel együtt a felirat is merő koholmány; van az ő művében több más, és pedig részben igen fontos felirat, melyeket ugyanazon kor szokása szerint nem eredeti alakban, hanem a rövidítések, a *litteræ singulares* hibás magyarázatával tesz közzé; de ott, a hol még az eredeti felirattal össze lehet hasonlítani, látni való, hogy nem hamisított. Azt a követ is, melyre hivatkozik, bizonyosan látta és a feliratnak egy részét el is olvashatta; a mit nem tudott, azt a tradíció szerint egészítette ki. Nézetem szerint az a kő nem lehetett más, mint mértföldmutató, pl. Philippus, esetleg Gordianus nevével, melynek végén azt olvashatta Bonfini, hogy RESTITVIT · PER · LEG · II · AD · P · F · PHILIPPIANAM vagy GORDIANAM — és ebből, miután a melléknév ki volt törölve, azt okoskodta ki, hogy SICAMBRIAM. — Ennyit melondani Bonfini becsületének megmentésére talán nem volt felesleges.

Visszatérvén Schönvisnerhez, megemlítjük, hogy ennek kapcsán elősorolja H. azon írókat, kik Aquincummal tüzetesen foglalkoztak, különösen Katancsichot és e folyóirat szerkesztőjét, Hampel József urat, a kinek műve egyszersmind bibliographiai tekintetben is fontos. Csak egy megjegyzésünk van erre — Salamon Ferencz nevét — habár az nem régész, hanem történész, nem kellett volna elhagyni.

Érdekes a bevezetés második része, melyben az ásatások kezdete és lefolyása hivatalos alakban, hivatalos okmányok alapján van előadva (14—37. l.); kitűnik ebből, hogy mennyi fáradság, mennyi utánjárás és kitartás kellett nemcsak az ásatások megindítására, hanem azok folyamatban tartására, és nem hiszszük, hogy a fővárosban erre alkalmasabb férfi találkozott volna, mint épen Havas Sándor.

Kuzsinszky Bálint munkája a füzet második, az elsőnél jóval nagyobb részét foglalja el és öt szakaszra oszlik. I. Aquincum canabai (41—58. l.). II. A Mythraeum (59—86). III. A fürdő (87—114. l.) IV. A magánházak (115—151). V. Leletek (152—170. l.).

Kuzsinszky igen helyesen fogta fel feladatát; neki nem pusztán le kellett írni a felásott területet, hanem leírását az olvasó nagy közönséggel meg is kellett értetni. Ezt azáltal érte el, hogy az V. szakaszt kivéve, valamennyi szakaszhoz rövid általános bevezetést, tájékoztatót írt, melyben a canabákról, mithraeumról,

fürdőkről és lakházakról általánosságban szól, ezekkel előre ismerteti meg olvasóit, úgy hogy ezek, midőn az illető részlet tüzetes leírását olvassák, már érdekléssel követhetik Kuzsinszky kalauzolását. Azt pedig meg sem kell említeni, hogy K. mindenben az újabb római régészet, irodalom színvonalán áll és olyan műveket használt, melyeknek tudományos értéke minden szakember előtt kétségtelen. Ezen művek egyszersmind alapul szolgálnak magyarázatának. Miután az aquincumi épületek csak úgy voltak megmagyarázhatók, ha a római birodalom más helyein talált és többé-kevésbé biztosan megvilágosított épületekkel összehasonlítatnak, K. is minden magyarázataiban ezen módszert követi, de a helyes mértéket betartva, nem téveszti soha szem elől, hogy neki aquincumi és nem akár-miféle más római tárgyat kell magyarázni. Mindazonáltal néhány pontban problematikusnak kell tartani magyarázatát, megcáfolni azonban, vagy éppen-séggel más magyarázattal pótolni az övét, nem lehet. Például csak egyet-kettőt akarok említeni. A 74. lapon a fürdőt *Atilia Firma* fürdőjének nevezi; ez nagyon kétséges előttem, de azért nem tudnám megmondani, hogy ki volt a fürdő tulajdonosa. A 86 s. köv. lapokon leírja azt a mélyen fekvő nagy helyiséget, melynek rendeltetése szerinte az volt, hogy a házigazda ott fogadja vendégeit, tehát *atrium*-nak tartja. Én a magam részéről ilyen pinczeforma atriumot nem képzelhetek, de hogy mire való volt, azt nem tudnám megmondani.

Nézetem szerint a Mithras-templom, mint egészen idegenszerű tárgy, leginkább fogja a közönség figyelmét magára vonni, annál is inkább, mert ez az első pannoniai ilyenféle *templom*, melyet ismerünk. Itt különösen szükséges volt a bevezető, tájékoztató leírás, mert e nélkül az olvasók legnagyobb része azt sem tudta, hogy miről van szó és azt hiszem, hogy a ki figyelemmel végig olvasta Kuzsinszky leírását, az tájékozva lesz az iránt, hogy mi volt Mithras és milyen volt a cultusa. Egy megjegyzésem van mégis a feliratok egyikére nézve. A *fons perennis* K. szerint valóságos vízforrásra vonatkozik, úgy mint az általa idézett NYMPHIS.PERENNIBVS — szentelt pátyi oltár. De éppen azért, mert rendszerint tudtommal eddig majd mindig, nem a *fons*-nak, hanem a *nympháknak*, mint istenségeknek vannak az ilyen oltárok szentelve, Victorinus is e nevet alkalmazta volna a szent köre, ha a víznek, mely különben ott a mithraeum körül *nem* fakadt, akarta volna szentelni; de éppen ezért, mert csak a *nympha* az istenség, a *fons* pedig nem az, az a feliraton olvasható *fons* nem lehet víznek forrása, hanem átvitt értelemben, a világosság örök forrása, a nap, tehát maga a Mithras, mint a Cantes és Cantopates.

Szeretnők úgy is hosszúra nyúlt ismertetésünket még egygyel-mással megtoldani; de ezúttal megelégszünk azzal, hogy a szíves olvasót «Budapest Régiségei» tanulmányozására buzdítsuk.

Fröhlich Róbert.

LA NÉCROPOLE DE MYRINA, recherches archéologiques exécutées au nom et aux frais de l'école française d'Athènes, par Possier, Reinach, Veyries.

Az athéni francia archeologiai iskola e két nagy kötetben közrebocsátott munkája nagy örömet okozott a szakemberek és amatőrök közt egyaránt. Egy

a tanagrai sírokhoz hasonló nekropolist fődöztek föl a kisázsiai parton Myrinában. Ez a régészeti zsákmány nagy volt nemcsak a talált kis agyagművek, bronzok etc. mennyiségére, hanem mivoltára nézve is. Az amatőrök most ép úgy keresik e kis pikáns figurákat, mint régebben az itáliai vázákat. A szakembereknek pedig újabb tárgy adatott a hellen és kisázsiai művészetre, különösen pedig a görög művészet *egy részére* vonatkozólag tanulmányaikat jelentékenyen kibővíteni. Gondos tanulmány és részletes összehasonlítás jellemzi a szerzők műveit. Elmondják az ásatások történetét, leírják a sírokat, leírják az agyagművek technikáját, kimerítő képét adják a sírok fölszerelésének, majd áttérnek a művek styljére, az inscriptiókra és végül egyenkint leírják a mű második kötetében heliogravüreökben publikált figurákat, melyeket érdekes változatosság különböztet meg a tanagrai figuráktól. Myrina topografiai fekvésére nézve a leghitelesebb szöveg Strabonnál található. Strabon így szól: «Az aëoliai városok tényleg még léteznek, ide csatolandó Aegae, valamint Temnos, szülőhelye Hermagorasnak, a *Rhetorikai Értekezés* szerzőjének. Ez a két város ama hegyláncz mellett fekszik, melynek a Hermus mossa a lábát és a mely egyszerre képezi Kyme, Phokaea és Smyrna vidékét. E két várostól nem messze emelkedik Magnesia, melyet a rómaiak szabadnak nyilvánítottak, de melyet az újabb földrengések kegyetlenül megrongáltak. Ha most a Hermuson átkelve, útunkat a Kaikusnak vesszük, akkor Larissától Kyméig 70 stadiumot és Kymétől Myrináig 40 stadiumot számítunk; ugyanannyi van Myrina és Grynium és ugyanannyi Grynium és Elea között. De Artemidoros szerint Kyme után következik közvetlenül Adae (?), és innen 40 stadium távolságra elérhető a hydrai fok, mely a harmatontusi fokkal együtt az eleai öblöt alkotja. Ez öböl bejárata kitesz mintegy 80 stadium szélességet. 60 stadiumra Hydrától fekszik a part mentében Myrina aëoliai város kikötőjével együtt; Myrina után következik az achaiok kikötője, a hol a tizenkét nagy isten oltára látható. Azután következik Grynium, Myrinától függő kis város, Apollon templomával, régi orakulumával és fehér márványból készült nagyszerű sanctuariumával. Gryniumtól Myrináig van 40 stadium, Gleáig pedig 70.»

Mindezen számításokból kitűnik, hogy Myrina, mely Kymetől 40 és Eleától 40 stadiumra van, a mai Kalabassari helyén feküdt.

Itt találtatott ama nevezetes temető, melyre publikatiónk vonatkozik.

A myrinai nekropolist 1870-ben fedezték fel egy Kalabassarihoz tartozó majorság parasztjai, a konstantinápolyi Baltazzi Aristides bey birtokán. Az első sírokat szétrombolta az eke. Tartalmuk darabokra törve maradt a föld alatt. Nehány évvel később a tulajdonos testvére, Baltazzi Epaminondas, a vidéken telepedett meg és itt mutattak neki agyag fejeket, melyeket kalabassarii parasztok tettek el. Ez időtájt a tanagrai szobrocskák kultusza még csak kezdetét vette Európában és ennél fogva csak kevesen sejtették, mily érdek fűződik az e fajta emlékekhez. Baltazzi Ep. izlésének becsületére válik, hogy megsejtette az értékét a kis figuráknak, melyeket a parasztok *babáknak* neveztek, és *gyűjtötte azokat*. Azért néhány ásatást eszközölt és így létrehozott egy első collectiot Baltazzi Aristid 1874-ben megmutatott Hirschfeld Gusztávnak. E tárgyakhoz csakhamar hozzájárultak mások

Namours temetőjéből, mely Kyme helyén fekszik. Szerencsétlenségre e figurák legnagyobb részét ellopták a nélkül, hogy katalogus készült volna róluk. A parasztok figyelmét a dolog azonban felkeltette. Titokban felnyitottak sok sírt és a talált figurákat eladták smyrnai kereskedőknek, kik azokat elküldték Athénbe és Európába.

E kisázsiai szobrocskák, melyeket általánosan, de hibásan ephesusi agyagműveknek neveztek el, 1876-ban kezdtek Európában elterjedni. Smyrnából, Myrinából, Kyméből és Pergamusból kerültek elő. Miután az amatőrök ekkor keresték legbuzgóbban a tanagrai figurákat és a hamisítás is ekkor járta legjobban, az újonnan fölmerült figurákat bizalmatlansággal fogadták. Ekkor még csak csekély számú ázsiai agyagművet ismertek. Annál nagyobb érdeklődést keltettek az újonnan érkezett figurák. A francia kormány sietett felhasználni a kedvező alkalmat a Louvre és az École d' Athènes javára és kieszközölte a portától az ásatási engedélyt, Baltazzi Aristid átengedte birtokát az ásatásra. Az ásatások erre 1880-ban megtörténtek és rendkívüli szerencsés eredménynyel végződtek. A talált tárgyak kétharmada a Louvreba vándorolt, egy harmadára a török kormány tette kezét, azonkívül az Ecole d' Athènes részére is jutott egy kis gyűjtemény. Természetesen a szobrocskák egy részének némi restaurációkon is át kellett esniök, de nem restauráltak többet, csak a mennyit az egyensúly és a cohæsio megkívánt.

A myrinai ásatások a lehető legnagyobb rendszerességgel történtek. Eddig az ily fajta munkálatok nem bírtak a kellő tudományos methodussal. Az ásatásokat majdnem mindig parasztok végezték titokban vagy pedig kereskedők üzleti célokból. Magában Görögországban, hol a tanagrai nekropolis hasonlíthatatlan tért nyújtott volna az observatióra, az ásatások forrását régészeti üzlet képezte, melyből a tudománynak igen kevés haszna volt. Annál fontosabbak a régészekre nézve a myrinai ásatások, melyek mintegy négy-ötezer sírban a kellő tanulmánynyal mentek végbe. A myrinai sírok alakjára nézve hatféle főforma különböztetke meg a szerzők: a négyszögű sírgödört, a kerek sírgödört, a kamarát, a faragott kövekből álló sírt, a kősarkofag, az égetett agyagsarkofag.

A sírok részletes leírása azon általánosan elfogadott hiedelem czáfolatára szolgál, hogy a régiek a sírokat keletről nyugatnak irányították. Ha ez a legrégibb népekre, például az egyptomiakra nézve áll is, a szerzők nem találták azt az ó-kor valamennyi népénél. Minden nemzetnek meglehetettek a maga temetkezési szokásai; ugyanazon nemzetnél változhatott a szokás különféle epochák szerint. Az írókból nem tűnik ki, hogy a görögöknek erre nézve közös szabályaik lettek volna. A görögországi, a szigeti, az ázsiai és a cyprusi sírok a sírok irányítására nézve különféleséget tanúsítanak. Myrinában több mint ezer sír irányát határozták meg és ezek semmiféle állandó szabályt sem tanúsítottak.

Egy másik tapasztalat az volt Myrinában, hogy leemeltetvén a lezárt sírok fedele, a sír földdel van megrakva egész a fedélig és pedig úgy, hogy a csontváz fölött közvetlenül finom homokréteg van rakva, míg a föld felé a réteg már durvább. E szabály alól volt ugyan kivétel, de nem sok.

A csontvázak majdnem mind meg voltak a sírokban, a legtöbb igen jól conservált állapotban, úgy, hogy a nem- és korkülönbség meg volt állapítható. Mintegy husz koponya el is küldetett a párisi anthropologiai muzeumnak tanulmányozás végett. Mint tudva van, már a homéri korszak óta Görögországban divatos volt mind az eltemetés, mind az elhamvasztás. Myrina is erről tanuskodik. Az inhumatio azonban sokkal gyakoribb; természetesen ez volt az olcsóbbik mód.

Az inhumált hulla elhelyezése majdnem mindig egyforma. A hátára van fektetve, karjai oldalai mellé helyezve. Ez a positió változik, ha több van együtt. Több helyen valóságos ossuariumok voltak találhatók, közös gödrök (πολυάνδρια, κοινοτάφια), a hol a csontok össze voltak keverve. Ez a közös sír arra enged következtetést, hogy a görög vallási ritus nem tiltotta meg a síroknak újból való felnyitását. Emberi hullák mellett két-három ízben állatmaradványokat is találtak, kutyát, lovat, bárányt.

Ásatások közben megtörtént, hogy a tudósok némely hullának nem találták a fejét. Ez a tünemény megegyezik azzal, a mi Hallstadtban tapasztaltatott, a hol Sacken többször talált fejetlen hullát. Ezt ő részletes hamvasztásnak nevezte.

Ezután áttér a mű a sírokban talált tárgyak leírására és részletes, rendkívül pontos fölvételeket mutat be naplók alakjában.

A talált figurákra vonatkozó hosszas és lelkiismeretes tanulmány a következő sorrendet követi: 1. a készítés technikája és részletei, 2. a tárgyválasztás a mythológiából vagy az életből, 3. a figurák stylusa és azon befolyás, melyet az agyagművészet és a nagy szobrászat hagyományai gyakoroltak a myrinai alakok készítésére, 4. a feliratok és karczok, melyek e tárgyakat különösen jellemzik és a melyek érdekes világot vetnek a város műhelyeinek számára, a készítők neveire, a kivitelre és a karakterre, melyet maguk tulajdonítottak műveiknek.

Az anyagot tekintve, melyből a myrinai figurák készültek, az osztályozás kilenczfélét tüntetett fel. Az osztályozásnál a szín, törés, keménység és a víz felszívási képessége szolgált alapul. E szerint a myrinai agyag megkülönböztethető másoktól, mert jellemzi különösen a teinte bistre, mely világosabb, mint a smyrnai, kevésbbé szürke mint a pergamusi és jóval kevésbbé vörös, mint az aegæi.

Az alakításra nézve itt kétféle mód különböztethető meg: a szabadkézből való készítés és a formákkal való alakítás.

Szabadkézből készültek a myrinai kisebb alakok, állatok, madarak, csekély méretű személyek. E készítmények között különösen kitűnnek finomságra nézve a kis Erosok, melyeknek vékony teste, nagy szárnyai rendkívül kecsesek, repülésük pajkos és vidám, karjaikban pedig mindenféle tárgyat tartanak.

A formákkal való alakítás sokkal általánosabb. Ha a készítendő darab nem nagyon kicsiny, ez a procedura a legbiztosabb és leggyorsabb. Azonkívül az az előnye van, hogy nagy könnyüséget ad a figuráknak, miután belülről üresek. Maguk a használt formák is égetett agyagból készültek. A legtöbb myrinai figura csak előlről van szabatosan kidolgozva, míg a hátsó rész el van elhanyagolva.

Hogy mily gyárból készültek a figurák, azt leggyakrabban meg lehet ismerni az illető szobrocskák talapzataiból. E talapzat Tanagrában vékony négyszögű lap; Lokrisban magas, masszív és lépcsőkben emelkedő. A myrinai talapzatok különfélék, négyszögletesek, kerekék, gyakran magasak, egy tört görbe vonalat írnak le, mely visszatér a szobor előrésszéhez. Megvan a vékony lap is, mint Tanagrában. Van sok talapzat nélküli szobor is; a lábak közvetlenül a földet érintik vagy pedig csupán a redőzet alsó nyulványai tartják a szobort. Mikor a situatio nem engedte meg a szobor fölállítását, a mi különösen a szárnyas figuráknál fordult elő, akkor egy kis lyukat vágtak a két váll közé és valószínűleg felakasztották a figurát. A technikai eljárások általában ugyanazok, mint Tanagrában és a többi Görögországban.

Az összehasonlítások egyáltalában azt eredményezték, hogy az alakítási formák Myrinában sokkal változatosabbak, mint bárhol. Csaknem valamennyi görög gyár készítményeiben ugyanazon egy typus az uralkodó és ennél fogva egy-egy vidéken unalmasan egyforma. Ilyen Tanagrában a fiatal nő, a himation redőzetébe burkolva; Lokrisban a göndörhajú, levelekkel koronázott meztelen ifjú; Tegeában az álló fátyolos hydrofor. Myrinában nehéz volna eldönteni, hogy mi az uralkodó typus. Bizonyos tárgyak gyakran előfordulnak, pl. az Aphroditék, Nikék, Erosok, temetkezési syrének. De e typusok egyike sem gyakorol fölényt a másik fölött.

A retouchet szintén alkalmazták Myrinában, habár nem gyakran.

A mi az égetést illeti, a myrinai figurák kevésbé vannak szárítva és ennél fogva a sírok friss földjében sok nedvességet szíttak magukba; így a hasadásra nagy hajlammal birnak. A szobrocška hosszában gyakran végig reped; a karok és lábszárak szintén nagy hajlamot mutatnak a leválásra.

A szobrocskák színezése, úgy látszik, nem előzte meg az égetést, vagy pedig ezen égetés igen kisértékű volt. A színek csak kevésbé tapadnak az agyaghoz és könnyen eltávolíthatók. A színeket nem alkalmazták közvetlenül az agyagra, hanem előbb egy fehér tonussal borították be, a minek az az előnye volt, hogy a színek jobban tapadtak és nagyobb elevenséggel váltak ki az alapról. A színek, melyekkel arcot, haját, ruhát festették, a vörös és piros, kék, fekete, sárga, barna, zöld. A leggyakoribb szín a sárga. Valamint a tanagrai figurákon, úgy a myrinaiakon is mutatkozik aranyozás. Tehát a myrinai művészek technikája analog a tanagraiakéval.

Az ábrázolt tárgyakra térve át, a myrinai alakok több mint fele istenség. Attributumaik oly szabatosak, hogy azonnal föl lehet őket ismerni. Mindegyik tisztán van jellemezve costumeban, állásban és a járulékokban. Van ugyan néhány alak, melynek jelentősége nem elég világos, mint pl. a szárnyas Dionysos, ki lyrán játszik, de ezek száma igen csekély.

A többi alak családias jelleget tüntet föl, hozzájárulnak a groteskek, színesek és caricaturák. Kivehető, hogy a myrinai agyagművek korában a tárgy kezdetleges és vallásos értelme lassankint elenyészett. Az ötödik és negyedik századra mutat ez átalakulás és példa rá a Demeter- és Kora-csoport, mely fel fogásában már realistikus és tulajdonkép egy anyát tüntet föl sétán a leányával. Egy más része az alakoknak a házi életből van véve, de mindig úgy, hogy a

vallásos motívumokat nem lehet bennök ignorálni. Található azonban nem egy myrinai alak, a melynek nehéz volna mythikus jelentőséget tulajdonítani. Ilyen pl. az ülő leány, ki térdein táblára ír; a fiú, ki írási és olvasási leczkéjével foglalkozik tanítója felügyelete alatt, vagy a volumenből olvasó ifjú.

A Louvre myrinai tárgyainak osztályozása következő. Istenségek és mythologiai alakok:

Eros	70-szer ábrázolva
Aphrodite	53 " "
Nike	14 " "
Dyonysos, bacchansok és bacchansnők	7 " "
Satyrok és sirének	6 " "
Demeter	5 " "
Atys (?)	4 " "
Bizonytalan istenségek	4 " "
Psyche	3 " "
Műzsák	3 " "
Herakles	2 " "
Artemis	2 " "
Ariadne	2 " "
Fortuna	2 " "
Hera	1 " "
Athene	1 " "
Apollo	1 " "
Hermes	1 " "
Nymphák	1 " "

Családi és komikus alakok képezik a második osztályt. Itt a myrinai művészek nagy változatosságra, festői és családi hatásokra törekedtek. Érdekeseke e csoportban a caricaturák. Az osztályozás a következő:

Öltönyös nők álló helyzetben	32-szer ábrázolva
Álló kettős női csoportok	8 " "
Ülő nők	5 " "
Tánczosnők	4 " "
Gyermekek	19 " "
Állatokkal játszó gyermekek	9 " "
Férfiak és harcosok	14 " "
Groteskek	16 " "
Komikus színészek	8 " "
Tragikus és egyéb maszkok	8 " "
Komikus fejek és maszkok	7 " "
Állatok	21 " "

A temetkezési tárgyak csupán háromféle motívumban vannak képviselve, u. m.:

Gyászoló Erosok	26-szor ábrázolva
Szárnyas syrenek	13 " "
Halotti torok	5 " "

A mi a myrinai figurák stylusát illeti, ötféle különböztethető meg azokban :

Első az őskori hagyományos alakítás. Különösen az istenségek alakjaiban nyilvánul ez, melyek a hieratikus mintázást legtovább megtartották. Ide tartozik pl. néhány maszk, melyek női arcot ábrázolnak egészen archaikus vonásokkal; ezekben Demeter ismerhető fel, a mint feje le van fátyolozva, egyik kezében galambot, a másikban lotusvirágot tart. A szemek metszése, a száj huzódó szögletei, a vékony újjak az V. évszázad típusát mutatják. A többi Demeter-figura a branchidai ülő szobrokra emlékeztet: ugyanaz az atitudo és hieratikus stylus. Egy más ülő női alak emlékezetünkbe hozza a feníciai Astarte legrégebbi alakításait. Némely alakok ismét magas diadémeket viselnek, melyek volutákkal és szárnyas alakocskákkal vannak díszítve; testükön nyakláncz és lábperecz is látható. Emlékeztetnek a babyloniai Anaitisre.

Második a hellenistikus művészet általános hatása. Tudvalévő, mily változást idézett elő Nagy Sándor kora. A hellenistikusnak nevezett plasztikai művészetnek Lysippos volt a mestere, kinek kanonja a Polykleitosé helyébe lépett. Miután választékosság és finomság lett a jelszó, kisebb méretre vették a fejet, vékonyabbá, karcsúbbá tették a testet; ez az irány kiterjedt az izmok anatómiájára, a hajviselet részleteire is. E technikai elvek és túlzások a koroplaszták műveiben is láthatók. A fej kicsiségénél fogva gyakran megzavarja az arányokat; a megvékonyodott törzs miatt a mell túlságos hosszúnak látszik. A hajviselet változatosságra törekszik, mely majd hullámokat, majd göndörséget, majd diadémeket, szalagokat, levélzetet vagy gyümölcsöt tüntet fel. Némely hajviselet fel van tornyosítva és keresettségénél fogva csaknem a francia császárság kicsapongásaira emlékeztet.

Ugyanide tartoznak a kivitel részletei és a tárgyválasztás. Bizonyos, hogy a pompejii és herkulanumi freskók nem voltak egyebek, mint az alexandriai korszak műveinek utánzásai. Ugyanily tárgyakat találunk a myrinai figurák közt. Ilyen az állatokkal játszó Amor, levéldiszitménnyel koronázva, a szárnyas nő, a tánczosnő, a nevető és pajkoskodó gyermek. Mindez a pompejii falakra emlékeztet. Ez ismét azt bizonyítja, hogy ebben a korszakban nincsenek megkülönböztetett iskolák; mindenféle technika és ízlés egybeolvad. Azt mondhatni, hogy a művészet dialektusai megszűntek. A myrinai figurákon tett ez észleletek vonatkoztathatók egyszersmind Kyrene, Tarsus, Italia koroplasztáinak műveire. Mindenütt ugyanazokat a motívumokat gyártják. A különbség csakis a kivitel ügyességében van. Myrinában a művészek leleményességét némely esetben különösen elősegítette az alakító ügyesség. Ily kitűnő mű egy gyönyörű kis csoport, melynek analogonja előfordul Krimben is, csakhogy durva, esetlen formában. Ez egy ülő gyermek, ki egy fürtköteget tart kezében, melyet balról egy kakas el akar tőle ragadni.

Harmadik a szobrászat remekeinek utánzása. A hellenistikus művészet jellemvonása Krisztus előtti három században, sőt a császárság alatt is, hogy ismétli az ismert szoborműveket, részint azért, mert a motívumok már fogytán voltak, részint mert a gazdag előkelők nagy mértékben ékesítették a középületeket és házaikat. Az Attalusok, Antiochus Epiphanes, II. Ptolemæus udvarai a

productio központjaivá lettek, hol a művészek nagysebesen dolgoznak, hogy megbízóik igényeinek eleget tehessenek. Ily módon jöttek létre mind az ismeretes kópiák, melyek most a muzeumokat díszítik.

Ugyanezt tették a koroplaszták is. Ugyanezt észlelhetjük a festett edényeken, a kis bronzokon és pénzeken. Az iparművészet e négy faja nagybecsű szolgálatot tett azzal, hogy fentartotta a plasztika elveszett motivumait. Mert valamint az, a ki nem vehet ma festményt, metszetet szerez, úgy az a hellen, a ki nem szerezhette meg valamely híres szobor másolatát, megvette azt néhány obulusért bronzban vagy agyagban. Másképp nem magyarázható meg, miért utánózták a koroplaszták a híres szoborműveket.

A myrinai figurák közt leggyakrabban fordul elő a lindusi Afrodite reprodukciója. A régiek ezt Praxiteles főművének tekintették. Tudjuk, hogy a Medici és capitoliumi Venus e typus másolatai. Ugyanilyen utánzások a haját rendező Venus Anadyomene példányai. Apellesnek Kosban talált híres festményét Augustus Rómába vitette és azóta mindenfelé másolták. Vita tárgyát képezte, hogy az istennő a tenger habjaiból kel-e ki vagy meztelenül jelen meg a parton. Csak egy volt megállapítva, hogy t. i. mindkét kezével haját csavarja. Ugyanezt a felfogást tünteti föl a myrinai szobrocskák egy része, ámbár az utánzás meglehetősen szabad és a járulékok tetszés szerinti. Hasonló motivumul szolgált a legörnyedő Vénus; csak egy myrinai példány van róla, de az becses. Negyedik variánsul szolgál a Venus Genitrix. Az istennő álló helyzetben van és draperia födi egész testét, egyik kezével a himation szélét emeli, a másikban almát tart. Ugyanez alakítás látható egy, Sabina tiszteletére vert pénzen. Tudjuk, hogy ezt az emblémeket mintegy családi jelképül fogadta el a gens julia. A myrinai figurák megelőzni látszanak ezt a datumot. Mintául szolgáltak még a hellenistikus korból Eros és Dionysos, különösen Praxiteles híres Erosa, a diadémás Hera, Minerva, Fortuna a bőség szarujával, a Dionysost karjaiba szórító Silen, Herakles Lysippos iskolájából, az apoxyomenos, Hermes Krioforos. A pompeji, herkulanumi bronzművészek is utánózták ezeket, de egynémely myrinai agyagfigura szépségben fölülmúlja a bronzokat.

Negyedik az ázsiai iskolák hatása. Valószínű, hogy a kisázsiai localis művészet, különösen a pergamusi nem maradt hatás nélkül olyan helyekre, minők Elea, Kyme és Myrina. A szerzők tanulmányaik közben, ha nem stylonban, de legalább a mozdulatokban és allure-ökben némi rokonságot vélnek a gygantomachia domborművei és némely myrinai figurák között fölismerni. Valamint a tanagrai alakok kiviteli finomsága és egyszerű attitűdjei az attikai művészet befolyásának tulajdoníthatók, úgy sok myrinai figura eleven testmozdulata és a pose-ok merészsége nincsen analógia nélkül a pergamusi szobrászat nagy elevenességű actusaival. Ilyenek a myrinai Nikék poszturái; ilyenek még a merész röptű Erosok. Azonkívül a keleti costume is az ázsiai művészet hatása mellett bizonyít. Bizonyos személyek, férfiak, nők egyaránt phrygiai öltönyt viselnek. Ez valóban ázsiai és ioniai művészet a styl merészségével és olyan sensualismussal, mely a szorosabb értelemben vett görögországi művészetben nincs meg. Az ifjak arczában és testében oly nőiesség jut kifejezésre, mely csaknem kétségessé teszi a nemet és a hermafrodita keleti típusára emlékeztet.

Ötödik a rokonság a tanagrai tárgyakkal. Vannak a tanagrai figurák közt olyanok, melyek a csalódásig hasonlítanak a tanograiakhoz. E figuráknál a fej és haj kidolgozása, a ruházat gazdagsága, a kaczer összhatás nem maradnak vissza a legjobb tanagrai productiók mögött sem. A művészek itt még a boeotiai figurák vékony talapatát is megtartották, a mi ellentétben van a myrinaiak magas talapatával.

A tanagrai styl ez utánzása két okból tanulságos; először bizonyít a myrinai koroplaszták élénk szelleme mellett, mely mindenfelé kutatott, hogy mintái minél jobbak és változatosabbak legyenek. Bizonyítja egyszersmind a tanagrai művészek fensőbbiségét és műveiknek nagy elterjedtségét mindenütt, a hol görögök laktak. A régészek szerencsés véletlenségből a leggazdagabb és legjobb hírű gyár készítményeire tették kezüket. És a fölfedezés igazolja az érdekeltséget és bámulatot, melyet e kis figurák keltenek, bármily szerény legyen is a művészet, a melynek létüket köszönhetik, hiszen az antik világ maga is nagy becsben tartotta azokat, midőn egyaránt elterjesztette Európában, Ázsiában és Afrikában.

Irmei Ferencz.

CAGNAT, M. R., Cours élémentaire d'Epigraphie Latine par . . . Paris, Thorin, 1886. 8°. X. és 226 l.

Kissé elkésve, három évvel megjelenése után ismertetjük e könyvet. A késedelem oka az, hogy annyira elkapkodták a könyvpiaczon, hogy csak néhány héttel ezelőtt szerezhette meg a n. Muzeum régészeti osztálya antiquarius uton. Már a kapósság mutatja, hogy Cagnat oly művet írt, melyre a tudós világnak szüksége volt és melyet ez meg is tudott becsülni.

Ákár mi legyen a belértéke és akár önálló vagy sem, — az az egy bizonyos, hogy ez a könyv *első* a maga nemében. A ki római vagy a mint Cagnat nevezi, latin epigraphikával foglalkozik, az jól tudja, hogy még az ép, teljes római feliratok is mennyi nehézséget okoznak a helyes és biztos megfejtés dolgában, és hogy mennyivel nehezebb a csonka vagy elkopott feliratok magyarázata.

Hübner műve, melyet nem régen e folyóiratban ismertettem, bár sok jót és érdekeset tartalmaz, épen nem alkalmas arra, hogy a kezdő epigraphikust a nehézségek leküzdésében segítse, pedig épen a «Handbuch» keretébe illett volna az epigraphikához való rövid útmutatás.

A mit Hübner művében hiába keresünk, azt megtaláljuk Cagnatban. Mint a hirneves Renier egykori és pedig hálás tanítványa — annak is van ajánlva Cagnat műve — volt alkalma mestere vezetése alatt a római feliratokkal foglalkozni, a nélkül azonban, hogy csakis e tudományágra szorítkozott volna, a mint ezt a római közvetett adókról szóló műve mutatja.

Hogy mire van szüksége a kezdő epigraphikusnak, azt Cagnat saját praxisából tudta, könyve is ezen praxis alapján készült, azon előadások után, melyeket 1883/84-ben Douaiban tartott.

Szerinte a latin epigraphika nemcsak olyan tudomány, mely a szükséges praktikus útmutatást adja a római feliratok elolvasására, hanem olyan, mely azoknak magyarázatára is adja a kellő útbaigazítást. De azért nem tartja Cag-

nat önálló tudománynak, hanem a philologia oly ágának, a melyet fel kell használni mindenkinek, a ki a régi rómaiak vallását, törvényeit, politikai történetét, magánéletét és nyelvét akarja tanulmányozni. Hogy ezzel az epigraphika fontossága, sőt nélkülözhetlensége ki van mutatva, azt Cagnat szavai után nem szükséges bővebben magyarázni.

Azért is az epigraphika nem az intuitio dolga, hanem a tudomány és praxisé; ebben nem lehet divinálni, azt meg kell tanulni — a divinationának csak a legpontosabb tanulmányozás után van helye. Ez azon pont, a melyen megfordul az egész, és Cagnat ezen állítása különösen azoknak szól, a kik azt képzelik, hogy valamint az archæológiát, úgy talán az epigraphikát is egy szál gyertyánál meg lehet tanulni. De a ki komolyan foglalkozott ezzel a tudománnyal, az be fogja ismerni, hogy ha valamit a világon, akkor az epigraphikát meg kell tanulni és hogy ezen tanulmányra évek és nem hónapok szükségesek.

Cagnat műve két részre oszlik. Az első részben az epigraphika azon tényezőiről szól, melyek minden feliratban közösek, a megemlített személyek neveiről és címeiről, valamint társadalmi állásáról. A második rész pedig foglalkozik a feliratok különböző fajaival és sajátos alakjával.

Közös minden feliratban a név — azért egy hosszú fejezetet szentel e tárgynak, a nélkül azonban, hogy erre nézve újat mondana vagy olyasmit, a mit Marquardt illető kötetében több példával megvilágosítva, meg ne lehetne találni. Ezen igen egyszerűnek látszó dolog igen fontos, és ezt figyelembe nem venni, vajmi sok tévedésre szolgáltatott okot, a miről a Corpus pannoniai része tanubizonytságot tesz. Nem is olyan nagyon könnyű a *nominum ratio* a rómaiaknál, különösen a császárok későbbi korában; de a ki tudja, hogy miképen alakultak a római nevek, az nemcsak olyan hibákat fog elkerülni, hogy p. o P. CLAVDIA-t olvasson P. CLAVDIVS helyett, hanem a töredékes feliratok kiegészítésében biztos úton fog haladni.

A társadalmi és hivatalos állás magyarázatára szolgál a második fejezet, melyet talán a legfontosabbnak mondhatunk. A hivatal — *honor* — a rómaiaknál mind a városban, mind a tartományokban bizonyos határozott *carrière*hez volt kötve, a mennyiben mindenki, a ki magasabb hivatalt viselt, okvetlen az alantás hivatalok egész során keresztül ment; ez volt a *cursus honorum*. Ezt a cursust teljes pontossággal meg lehet állapítani, ép úgy a senatori és lovagi ranggal bíró egyéneknek, valamint a kisebb községek hivatalnokainál. Ezt a cursust okvetlenül kell ismerni az epigraphikusnak, különben még a legegyszerűbb municipalis hivatalnokra vonatkozó feliratot sem tudja biztosan megfejtetni, vagy hiányosat kiegészíteni.

A harmadik fejezet a császárokról, családjaik tagjairól, illetőleg ezeknek hivatalos címezéséről szól, természetesen Mommsen «Staatsrecht»-je alapján. Ha nem akar is újat mondani Cagnat, mégis nagy érdemül kell neki felróni, hogy a címezés azon apró változásait is kiemeli, melyek a feliratok korának meghatározására szolgálnak, pl. a 108. lapon, a hol felsorolja, hogy a censori címet melyik fejedelem viselte vagy a proconsulit stb.

A második részben foglalt felosztása a feliratoknak szintén nem új, de

azért igen nagy becsű, mivel az egyes fajoknál, teszem a sírfeliratoknál előforduló alkatrészeket pontosan felsorolja szerző és ezen átnézet előkészíti az epigraphikust arra, hogy mit várhat és mit kereshet a sírfeliraton és mi nem fordulhat elő rajta. Igen praktikus azon fogása is, hogy minden egyes fajnál megkülönbözteti, hogy mi lényeges része és mi nem, minek kell okvetlenül előfordulni és mi képezi a kibővítést a lényeges részeknek.

Szerző a hivatalos okmányok különböző fajaira is terjeszkedik ki és ebben a tekintetben művét azon kezdő jogtudósok is fogják haszonnal forgatni, kik a római jog régi forrásaival — teszem Bruns műve szerint — kívánnak foglalkozni. Azok a phrasisok, melyek nem az okmány tartalmára, hanem külső formájára vonatkoznak, Cagnat könyvében röviden, de világosan meg vannak magyarázva.

A második rész végén összefoglalja szerző mindazon apróbb fajtáit a feliratoknak, melyeket a Corpus «Instrumentum» alatt szokott adni.

Egy kiegészítő fejezetben azon módszert írja le, melynek segítségével hiányos feliratokat ki lehet egészíteni, természetesen azon szabályokat alkalmazva, melyeket az előbbi fejezetekben összeállított; végre pedig előadja azt is, hogy micsoda kritérium alapján lehet kimutatni, hogy valamelyik felirat hamisított.

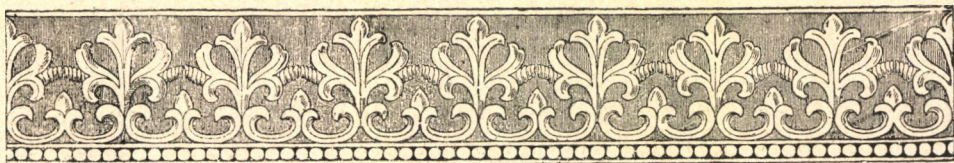
A két berekesztő függelék a császárok neveit és címzeit olyanformán állítja össze, hogy belőlök a feliratok korát meg lehessen állapítani.

Az egész munkán végig szerző azon praktikus ügyessége mutatkozik, mely egyszersmind legfőbb értéke. Minden egyes pontnál, melyet fejtegetése tárgyául tesz, nem ad előleges magyarázatot, hanem egy-egy érdekes és azért tanuságos felirattól indul ki és ennek magyarázatához fűzi az elméleti megjegyzéseket, az általános szabályokat. Hogy csak egy példát említsek, felhozom a *cursus honorum* magyarázatára szolgáló feliratokat az 55. és 56. lapon. Az első adja a *cursust* alólról felfelé, a második felülről lefelé és ezekhez csatolja azon magyarázatokat, melyek a *cursus honorum* megállapítására szolgálnak, pontonként megbeszélvén az egyes hivatalokat, melyeket az illetők viseltek.

Szerző ez eljárás alapján, a nélkül, hogy az epigraphika terén újat alkotott volna, ügyes módszere által mégis új könyvet teremtett, melynek tanulmányozása mindazoknak hasznára fog válni, kik vele tüzetesen foglalkoznak. Reméljük, hogy nem sokára új kiadást fog érni és így megszerezhető lesz azoknak is, kik az elsőt későn rendelték meg.

F. R.

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS REGÉSZETI ES EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 29-én tartotta ez évben hatodik ülését. Pulszky Ferencz elnökle alatt, jelen voltak : Zsigmondy Gusztáv, Széll Farkas, Thaly Kálmán, Radisics Jenő, Majláth Béla, dr. Posta Béla, dr. Boncz Ödön választmányi tagok, dr. Fröhlich Róbert osztályelődó, dr. Tergina Gyula, Halaváts Gyula, Milecz János tanár, Forster Gyula, Szumrák Pál, dr. Márki Sándor, Czanyuga József pénztárnok és harminczkét más hallgató.

Az első tárgyat *dr. Hampel* József előadása képezte arról, hogy az archæologia miként volt képviselve az idei párizsi világkiállításon.

Ezután az elnök a nemzeti múzeumba legújabbán beérkezett aranyeleteket s köztük első sorban a szent-annai, aranyból készült őskori babérkoszorút mutatta be.

Titkár jelenti, hogy gróf Wenckheim Rudolf társulatunk alapító tagja, elhunyt. Emléke jegyzőkönyvbe igttattatik.

Tagokúl megválasztatnak: Tomka Gyula, ügyvéd, Zólyom, Szelóczky Géza, gyógyszerész Rakamaz, Sándorffy Nándor, Szomolya, Áll. főreáliskola, Sopron, Leustách Lajos, főszolgabíró, N.-Szalatna, Áll. főreáliskola Kőrmöczbánya, Békeffy Remig, Pécs, Rózsa Imre, Pusztá-Kúnhalom, dr. Józsa András, Nyiregyháza.

Végül a pénztárnok jelentése, melyet a borítékon közlünk, olvastatott föl, s miután Majláth Béla és dr. Posta Béla a jegyzőkönyv hitelesítésére hivatnak föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János, titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 26-án tartotta ez évben hetedik ülését. Pulszky Ferencz elnökle alatt, jelen voltak : Melczer István, Hunfalvy Pál, Hampel József, dr. Boncz Ödön, dr. Posta Béla választmányi tagok, dr. Czobor Béla osztályelnök, dr. Fröhlich Róbert osztályelődó, dr. Kammerer Ernő képviselő, dr. Velits Antal, dr. Tergina Gyula, Milecz János tanár, Czanyuga József pénztárnok, Vásárhelyi Géza és 30 más hallgató.

Az első fölolvasó *dr. Kuzsinszky Balint* volt, ki az Ó-Budán legújabbán napfényre került tizenegy felíratos római oltárkőről értekezett. (Az értekezést ezen füzet más helyén veszik olvasóink.)

Dr. Fröhlich Róbert megjegyzi: hogy a Castinusféle három felíratot nem tartja oltárkövi felíratnak, hanem tituli honorariinak, melyeket Castinus tiszteletére más állított föl. Hivatkozik arra, hogy a magyar nemzeti múzeumban van oltárköalakú sírfelírat, s ez jelö annak, hogy az oltárköalakú köveket nemcsak

oltároknak használták. Megjegyzi továbbá, hogy Castinus, Septimius Severus és fia Caracalla idejében és folytatólag akkor is hivataloskodott Pannoniában, mikor már Geta nem volt császár és végül, hogy Castinus 217-ben Dácia helytartója volt.

A második fölolvasást *dr. Posta Béla* tartotta a dunakeszi urnatemető régiségeiről, be is mutatván azokat.

Ezután *Pulszky Ferencz* elnök bemutatja a pásztói népvándorláskori leletet.

Ulmer Károly szíves ajándékából birja a m. n. múzeum ezen érdekes népvándorlási leletet. Jelesen van három pár karperecz, hasonlók a keszthelyiekhez, egy korongalakú melldísz, mely négy kutyafejből alakíttatott, közepén egy bogár. Két egymásnak megfelelő melldísz kereszt karikában, két üveg nyakláncz, egy ezüst fülbevaló, két rózsadísz, minő a nemesvölgyi sírokban is előfordult, egy bronz fülbevaló, egy gyűrű, kilencz pityke, mely övet díszített, egy csengetyűforma tárgy, egy átfurt agyagkorong s egy csontdísz tárgy.

Ulmer úr írja nov. 12-éről, hogy Pásztón kavicsbányájában munkásai egy csontvázra akadtak, mire ő tovább ásott s még 8 csontvázat talált a felszíntől mintegy 40, 65, 80 és 120 ctméter mélységre, az egyik egyenesen feküdt, a másik ülve, a harmadik oldalt fekvő találtatott, az utolsó csontváz szétszórva, ez lovával együtt volt eltemetve. Ulmer úr még három tárgyat említ, melyeket jövő napon postára adni ígért, ezek azonban nem érkeztek meg. Megragadja végül az alkalmat, hogy Ulmer Gábor úrnak hazafias ajándékaiért a m. n. múzeum köszönetét kifejezze.

Végül ugyancsak az elnök a 85. honvédszászlóalj zászlaját mutatja be a forradalomból, mely a függetlenség kihirdetése után június 1-én szenteltetett fel s azért címerének nincs koronája, felírata pedig: «Éljen a független Magyarország szabadsága». Az egész ezüsttel és aranynyal igen szépen van kivarrva. Egy székelőföldi honvédegylet a napokban ajándékozta a nemzeti múzeumnak.

Majd a társulati titkár tett jelentést a főváros területéhez tartozó «Kamara» erdőben eszközölt ásatásokról. A fővárosi régészeti szakbizottmányhoz, úgy mond, az I. kerületi előljáróságtól jelentés érkezett, hogy a kamarai erdő «kőérberek» nevű dűlőjében egy domb tövében római sírt ástak ki. A bizottság november 6-án tartott üléséből annak megvizsgálására a jelentéstevőt küldte ki kebeléből. Miután az előljáróság egyszersmind munkásokat adott, az ásatást is megkezdtük. A kérdéses domb oldalában, félig kiásva, egy római sír-ládát találtam, melynek azonban teteje hiányzott s belseje kőkemény csementtel volt kitöltve. Az egész láda kiásásához fogván, a törmelékben egy faragvány töredékét találtam, mely egy ruharedőn nyugtatott kezét mutat. Bizonyára egy római síremlék volt, melyen az elhunyt alakja volt kivésve, mellette, arányaiból gyanítva, egy nagyobb római fölíratos kő töredéke hevert M. V. O. M. A. betűkkel, melyekből azonban misem magyarázható ki. Együttal a sírládát is kiásták, azonban ez csak félig volt meg. Alja köröskörül középkori vörös téglákkal volt kirakva s mellette egy románkori oszlop teljesen ép capitelle hevert. Ez mutatta, hogy itt nem római sírről van szó, hanem valamely középkori épületről, melynek alapzatába a római kövek csak mint építési anyag falaztattak be.

Ezen föltevésből indulva ki, további kutatásaink beigazolták, hogy a gypes terület alatt valamely románkori egyházunk vagy zárdánk alapfalai feküsznek, melyeknek körvonalai, a templom egész alaprajza tisztán kivehető. A főépülettől délnek 20 méternyire kisebb épület alapfalai látszanak. Fővárosunk közvetlen közelében és határában számos elpusztult középkori egyház emléke van meg a történelmi följegyzésekben, hogy ez melyik ezek közül, a további ásatás és a történelmi kutatás lesz hivatva eldönteni.

Tekintve azt, hogy már eddig felmért alapfalaiból is, a középkor viszonyaihoz mérten, nagy kiterjedésűnek kell fölismernünk, tekintve, hogy a magas hegyháton állott, honnan a szomszédos budai hegyekre, az alatta elterülő Kelenföldre s a Duna egész vonalára s Buda városára felséges és uraló kilátás nyílt: egyikét kell benne nevezetesebb azon korbeli egyházainknak sejtenünk.

Fájdalom, hogy csak most fedeztetett föl e rom, mert századok óta hordják el annak köveit építésre a környék földművesei. Maga a föld tulajdonosa a buda-kelenföldi vasútak építéséhez állandóan szállította innen a sóskúti cerithium mészkőzet régiójából való hófehér faragott köveket. Ki tudja, ekképen hány műrészlet semmisült meg. A fővárosi régészeti szakbizottmány elnökéhez, *Havas Sándor* úrhoz megtevén részletes jelentésemet, úgy az ő buzgalmától, mint a főváros áldozatkészségétől remélhető, hogy a jövő tavasszal e nagyérdekű romok teljes feltakarásához is megadatik a kellő anyagi segély.

Titkár ezután *Spitzer Mór* társulati tagnak és buzgó régiséggyűjtőnek következő levelét olvassa fel: Többször hallván, hogy Stomfán római emlékek is volnának, utána kutattam s csakugyan a Leg. X. bélyegével ellátott római téglákat, azonkívül egy vízvezeték csöveinek töredékeit s egyéb oly régiségeket találtam, melyek úgyszólván kétségtelenné teszik, hogy azon helyen egy római castrum állott és miután az vízvezetékkel is el volt látva, föltehető, hogy nagyobb és fontos erődítmény lehetett.

Miután Stomfa a Duna bal partján és Carnuntummal úgyszólván szemben fekszik, valószínűnek tartván, hogy az ott levő castrum Valentinianus által a Duna bal partján épített várak egyike, és véleményem szerint az ugyanazon időben (375) lett az itt tartózkodó quádok által elpusztítva, a mikor Carnuntumot ezek által hasonló sors érte. Nincs továbbá az sem kizárva, hogy e vár a rómaiak által egy, esetleg ott létezett Quádvár romjain épült, mert a történet szerint a quádoknak itt lettek volna főtanyáik és többek szerint Gabin királyuk is itt öletett volna meg, vagy pedig Stillfriedben, AlsóAusztriában, hol szintén nagy várak voltak.

Neudeck szerint a quádok leginkább a Vág mentében építettek várakat. Szerintem inkább a gazdagabb és termékenyebb Nyitra, Pozsony, Mosony és Trencsén megyékben, és csak miután innen kiszorítottak, szorultak a felsőbb, szegényebb vidékekre.

Habár már körülbelül harmincz év előtt a bécsi anthropologusok Stomfán kutatni kezdtek s már azon időben is tettek róla, de csak odavetőleg, említést; mindazonáltal azt hiszem, hogy nem volna teljesen érdektelen, ha a mi részünk-ről is történnék ez irányban valamely kutatás, mely nem lehetetlen, hogy igen nevezetes adatokat szolgáltatathatna. *Magam részéről örömetest késznek nyilatkozom a kutatásokkal járó összes költségek fedezésére.*

A szíves ajánlatot a társulat köszönettel fogadja s megbízza a társ. titkárt, hogy a jövő nyáron menjen oda az ásatásokat vezetni.

Ezután a folyó évi pénztári számadások és a pénztár, valamint a jövő évi költségvetés megvizsgálására és elkészítésére Zsigmondy Gusztáv elnök, dr. Fröhlich Róbert és dr. Réthy László választmányi tagokból és a titkárból álló bizottság küldetik ki.

Tagokul megválasztatnak: *dr. Küffer Béla*, a képviselőház főkönyvtárnoka, továbbá *dr. Könyöki Alajos*, *Nyári Sándor* és *Réthy Károly*, mindannyian Budapestről.

Végül a pénztárnok havi jelentése olvastatott föl s vétetett tudomásul, melyet a jelen füzet borítékán közlünk. Miután elnök ezen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Melczér István és Hunfalvy Pál urakat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei Fános, titkár.

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET második évkönyve megjelent Kolozsvárott, szerkesztette Pál István. A csinos kiállítású füzet zömét Király Pál értekezése teszi «Apulumról». Ezt majd folyóiratunk más helyén ismertetjük. — Dr. Temesváry István 1888. évi titkári jelentéséből kiveszszük a következő közérdekű adatokat: Az egylet gyűjteményei számára helyiséget szerzett s ezt bebutorozta és gyűjteményeit ott föl is állította. Az egylet tagjainak száma 147-re emelkedett; ajándékok szépen folytak be az egyleti muzeumba és a pénzerő, melylyel a társulat rendelkezett volt 203 frt o. é.

Dr. Cserni Béla javaslata következtében kiküldött a társulat egy bizottságot, melynek feladata volt megállapítani a társulat munkaprogramját. E szerint leginkább három iránya lesz az egyleti munkásságnak: történeti, régészeti és természettudományi. Régészeti irányban az egyletnek feladata lenne: 1. A megye területén mindazon helyek összeírása, melyeken eddig valamely régészeti tárgy találtatott, avagy gyanítható, hogy ott ilyenre találni lehetne. Ezzel kapcsolatban azután lajstromba kellene foglalni és részletesen leírni mindazon régészeti tárgyakat, melyeket ez ideig a nevezett helyeken találtak, legyenek azok jelenleg bárhol elhelyezve. 2. További feladat lenne: összeírni mindazon műveket vagy nyomtatványokat, melyekben Alsófehérmegye területén talált régiségekről és lelhelyeikről valaki valaha valamit, valamely nyelven írt és ezek alapján azután további kutatásokat tenni. 3. Végül oda kellene hatni, hogy a megye területén ezután egyesek által találandó régészeti tárgyak az egylet részére megszereztesse avagy legalább ezen leletekről azonnal fényképi és leírási felvételek tétessenek.

E programm keresztülviteléről mindegyik csoportban két-két szakcsoportvezető gondoskodnék, ki a megye területén munkásokat szerezne, a munkát szervezné, a begyűlt tudományos anyagot rendezné, a leletekre felügyelne és ha szükséges a helyszínére kiszállana. A szakcsoport-vezetők számára portomenteség, vasuti kedvezmények s a községekől és városoktól ingyen előfogad volna kieszközlendő; kiküldések esetén a kiküldöttek költségeit a társulat térítené meg és az ásatásokra kormánysegély is volna kérendő. — Kivánjuk, hogy az

alsófehérmegyei társulatnak mennél előbb sikerüljön ez üdvös munkatervet keresztülvinni.

A.

A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT múlt évi működéséről számot ad a titkár, Grosschmid Gábor a társulati évkönyv V. folyamában; a társulati tagok száma 185, tőkéje 1162 frt. A társulatnak van kellőleg felszerelt régészeti gyűjteménye, okmánytára és könyvtára. A buzgó titkár «Régészeti leletek» rovata alatt közli az évkönyvben a legutóbb előkerült bács-bodroghmegyei régiségeket és éremleleteket.

Y.

CSANÁDMEGYÉBEN ez évi augusztus 12-én történelmi és régészeti társulat alakult meg. A taggyűjtő íveken 8 alapító és 164 rendes tag jelentkezett. Az alakuló közgyűlés elnökül Lonovics József főispánt, alelnökül Szél Ákost, titkárukl Czinkovszky Mártont választotta meg. A társulati választmány szakértők közreműködésével a megye területén régiségi ásatásokat fog rendezni. Üdvözljük az új társulatot és komoly törekvéseiben kívánunk neki kedvező sikert.

x.

A KOMÁROMMEGYEI ÉS VÁROSI TÖRTÉNET-RÉGÉSZETI EGYLET MÚZEUMÁT megnyitották és az intézet buzgó öre, Gyulay Rudolf, rögtön kalauzt is adott a látogatók kezébe. Természetes, hogy a kalauz egy ívnyi szerény füzetke, de a hat szekrényben fölállított ezernél több tárgynak nem is kellett egyelőre több. A tárgyak megállapítása nem mindig teljesen megfelelő, nincs is még minden tárgy azon a helyen, a hová való, azonban ily hibák minden múzeumban előfordulnak és egy múzeumi kalauz első kiadásában, mely rendesen igen rövid idő alatt és nagy izgalom közepette szokott készülni, nagyon megbocsátható.

A kalauz helyi használatát elősegíti a pontos számozás következetes keresztülvitele, a melynek segítségével könnyű a tárgyakra reátalálni. Az első szekrény két sorát őszállatok kövületei foglalják el; a szekrény tetején s a harmadik sorban urnák állanak, a negyedik soron 77 drb. őskori csonteszközt helyeztek el, az ötödiken negyven őskori csiszolt kőtárgyat és bronzkészítményt. Ide kerültek egyúttal a rómaikori apróságok is, köztük néhány zománczos belföldi készítményű tárgy. Végül a középtárlót nagyszámú római agyag-mécses tölti meg, sok esetben bélyeggel az alján, gyakran domborműves és három fénymázas fölületű. A 61. számút a «Constantinus keresztel és a 12 apostolfejjel» modern készítménynek tartjuk.

A második szekrényben római edények vannak és a középtárlóban egyéb őszönyi származású régiségek. Vajjon honnan tudja a szerző, hogy a 19. számú kis urnában lelt olló a «köldökszínór eltakarítására» szolgált? Azt sem tudjuk, mért kelljen a «lemez», «edény» és «ekéről való vas» mellé a német fordítást odatenni?

A 48. számú «vasflaskó» aligha római.

A harmadik szekrényben legérdekesebb a sok ú. n. terra sigillata töredék, többnyire Bregetióból.

A *negyedik* szekrény első sorában bregetiói edények láthatók, köztük két fénymázas; a második soron római szobrokat helyeztek el, a harmadikon többnyire bronzrégiségeket, a középtárlóban is többnyire apróbb római bronztárgyak vannak, gyűrűs kulcsok, fibulák, sebész szerszámok, tűk, mécsesek.

Az *ötödik* szekrény első és második során architektonikus dísztagok madarakkal, levelekkel, gyöngyökkel stb. ékített párkányrészeket látunk. A 3. soron bábsütő minták és edénykéek állanak, a 4. soron arezzói edények, az 5-iken bregetiói üvegtárgyak, köztük egy ablaküveg töredéke bronzkeretével együtt. A középtárlóban van egy Nero és egy Vespasianus arany és 39 drb gyűrű aranyból s ezüsből, bronz- és vasból — továbbá ötven drb római metszett kő, többnyire carneol és csonttárgyak.

A szekrényeken kívül bregetiói oltárok, szobrok és domborművek, légfűtési csövek, téglák és egy nagy kőmedence vannak elhelyezve.

Végül a *hatodik* szekrényben a legkülönfélébb fajta modern XVI.—XIX. századi tárgyak tarka sora, melyből majd idővel a komáromi múzeum magyar osztálya fog kifejlődni.

x.

A TISZAFÜREDVIDÉKI RÉGESZETI EGYLET november hó 3-án tartotta újra alakuló közgyűlését. Az 1878-ban, megerősített alapszabályilag alakult s hat évig működő egyesület, a hat év letelte után sem szűnt meg voltaképpen működni, mert a megteremtett múzeumot a tisztviselők míg egyrészlől folyton éber szemekkel őrizték, gondozták, gyarapították, addig az érdeklődés a közönség részéről a múzeumi helyiség látogatásában s egyes tárgyak ajándékozásában folyton nyilvánult. Most az egyesület 70 helybeli s 27 vidéki taggal újra megalakult 6 évre. 50 kr. tagsági díj kötelezettséggel, a fogamatban levő alapszabályokban megírt célból. Tariczky Endre titkár s ideiglenes elnök nyitotta meg az ülést. Előadása végén főlemlíté a titkár, miként az egyesület újra való megalakítására nagy ösztönt adott a debreczen-füzesabonyi vasútvonal építése, mely munkalat alatt kétségkívül érdekes régiségek fognak felmerülni, miket egyesületileg meg kell menteni s beszerezni. Hálásan emlékezett meg boldogult Balog Istvánról, ki tíz éven át buzgó elnöke volt az egyesületnek.

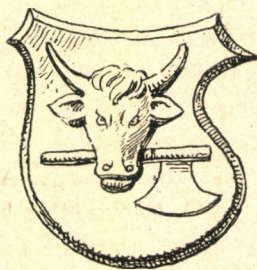
Ezután Milesz Béla múzeumőr olvasta fel a tiszafüredi régiségmúzeum keletkezését és mai állapotát tárgyzó dolgozatát. Előadó dolgozatából kitűnik, hogy a múzeum régiségi osztályában 1071, az érmek osztályában 1333, a könyvtárban 239, a vegyes tárgyak osztályában 269 s így összesen 3272 darab tárgy van, m. e. 4000—4500 frt relativ értékben.

Végül a társulat megválasztván tisztviselőit és választmányát, újjá megalakult. («Tiszafüred és vidéke» II. évf. 1889. nov. 13. szám.)

HAZAI BRONZKORI TÁRGYAK VEGYELEMZÉSE. Loczka József, a n. múzeum vegyész volt szíves a n. múzeum régiség-örének kérelmére folytatni azon vegyelemzéseket, melyeket hazánkban őskori bronzokkal Szabó József, Lengyel és Nendtvich kezdtek. A vizsgálati anyagot, túlnyomó részben a n. múzeum gazdag gyűjteménye szolgáltatta. A vegybontás alá vont tárgyak kiszemelésénél fontos archæologiai szempontok voltak mértékadók. I. Nagyobb leletekből véte-

tett az anyag, olyanokból, melyek a bronzkor egy-egy nagyobb tárházát tüntetik föl. Ilyen leletek a következők: *a)* a bodrog-kereszturi, *b)* a pécs-bozsóki, *c)* a felső-dobszai, *d)* a korosi lelet, *e)* a puszta-szent-imrei, *f)* a lengyeli temetőről, *g)* a kisterennei telepről, *h)* az ispánlaki leletből. II. E leletek az ország különböző vidékeit képviselik: 1. a dunántúli vidéken van: Bozsók, Koros, Lengyel; 2. Felső-Magyarországban: Felső-Dobsza, Bodrog-Keresztúr, Kis-Terence; 3. az Alföldet a puszta-szent-imrei lelet; 4. Erdélyt az ispánlaki lelet képviseli. III. Az analizált tárgyak közt van 6 fegyver, 4 szerszám, 7 ékszer, 7 rög, egy salakszerű db. Eddig egészben 25 vegyvizsgálatot teljesített Loczka úr és ezekről legutóbb számot adott* és, mint örömmel értesültünk, más huszonöt vizsgálatot fog már a legközelebbi időben végezni. y.

A KASSAI MÉSZÁROS CZÉH RÉGI PECSÉTJE. Ifj. Kemény Lajos historikusunk nem régen a kassai levéltár egy félreeső szekrényében megtalálta a kassai mészáros czéh 1450-dik évből származó német nyelven írt alapszabályait és e czéh régi pecsétlőjét. Közlöm itt e pecsét rajzát az archaeologiai közleményekben** megjelent és *«A felső magyarországi Muzeumban lévő czéh-pecsétek»*

czímű értekezésem kiegészítéseül. A 26 milliméter átmérőjű pecsét körszéle egy lépcsőzetes keresztmetszettel bíró szegélyvonallal van határolva. A pecsét közepét egyenes fejű, alul félkörívben alakított paizs foglalja el, melynek alsó széle a mondat-szalagba nyúlik. Ezen paizs mezején domborműves kivitelben kereszttel ékített szemközt álló ökörfej látható.

A pecsét széléhez simuló, tekercses végű szalagon a következő felirat olvasható:

S. carnificū. . . d. cascha.

A Sigillum szót jelző S betű a szalagon kívül foglal helyet.

Évszám ugyan nincs a pecséten, de tekintve a czímerkép stylusát, úgy mint a szalag és a minuscula betűk alakítását és a paizs idomát, a pecsét készítése ideje, a xv. század közepére tehető s így valószínűleg a kassai mészáros-czéh említett alapszabályaival egyidejűleg készült. (1450.)

* A mathem. és természettud. Értesítő VII. kötetében 275—290. l.

** Arch. közlemények. 1878. XII. kötet.

A régi czéh-pecséteken vagy az illető czéh védszentje — mint a kassai ötvös-czéh pecsétjén szt. Eligius — vagy az illető czéh eszközei és szerszámai szoktak ábrázolva lenni.

Összehasonlításul ide igatom a kis-szebeni plebánia templom déli mellék-hajójának egyik gyámkövén lévő címerpaizsának rajzát, hol szintén ökörfej bárdal fordul elő. Ez a címer szintén a mészáros-czéh jelvényének tekinthető. Tekintve a kis-szebeni paizs tárcsaalakú formáját és az ökörfej naturalisztikusabb kivitelét, kétségtelen, hogy az utóbbinak keletkezési ideje a xv. század végére vagy a xvi. elejére teendő.

Még csak azt említem, hogy a brugesi (Németalföld) mészáros-czéh 1356. évből származó pecsétjein ökör és sertés mint címerkép előfordul. A két pecsét rajza: «Sceau et contre — sceau de la corporation des bouchers de Bruges» 90. és 91. idom alatt a Lacroix «Mœurs, usages et costumes au Moyen age» című művében van közölve.

Myskovszky Victor.

Dr. SCHIMKÓ DÁNIEL-FÉLE ÉREM- ÉS RÉGISÉGGYŰJTEMÉNY leírásából, melyet oly dicséretreméltó buzgósággal megindított Györík Márton gymn. tanár, megjelent a pozsonyi ág. lyceum 1888. és 1889. évi értesítőiben a a negyedik és ötödik közlemény. Egyik a régiségek rövid lajstromát adja, másik a gyűjtemény római érmeinek adja sorát, a legrégibb kortól Pertinax császárig. A régiséggűjtemény zömét egyiptomi emlékek teszik, melyeket Schimkó még oly időben gyűjtött a mikor jó és hiteles tárgyakat Egyiptomból még meg lehetett olcsó áron lehetett szerezni. Ez fejti meg, hogy ez aránylag szerény gyűjteményben oly sok a becses tárgy. A gyűjtemény második csoportját kő- és bronzkori régiségek teszik túlnyomólag hazai lelhelyekről. A harmadik csoportba sorozta Györík a görög «etruszk» római régiségeket, nevezetesen a szobrocskákat, kulcsokat, fibulákat, súlyokat, az üvegeket és a díszítésre való tárgyakat, az antik drágaköveket, gyűrűket és pastákat, a mozaikokat és edényeket. A súlyok közt legérdekesebb egy Phokas császár korából való (602—610), melynek fölirata bővebb magyarázatot érdemel. A fibulák közt alighanem az a két aranyfibula bír legtöbb érdekléssel, melyet szerző «avar»-nak nevez (707—708. szám), nem tudni mi alapon?

A modern cameákról azt tartja szerző, hogy azokat nem lehet megkülönböztetni a régiektől. Elhiszszük, hogy nem könnyű, de a kik hosszasan foglalkoztak metszett kövek tanulmányozásával, legtöbbször képesek reá.

Az éremgyűjtemény római sora elég tekintélyes. Van benne 86 db. arany, 1366 db. ezüst és 3662 réz vagy bronz.

A gyűjteménynek különösen az adja kiváló érdekét, hogy a legrégibb római pénz, az aes grave 102 példányú sorozatban van benne képviselve.

E sorozat leírásánál nem kellett volna a súly megemlítését elhagyni, mert gyakran csak a súly után ítélhető meg, hogy a redukált pénzláb melyik redukciójába tartozik az as, semis stb.

A köztársasági u. n. családi pénzeket szerző a pénzverők családjai betűrendben közli, tehát nem történeti rendben, mint a hogy Mommsen nagy éremtörténeti műve óta lehetséges. Az érme meghatározására itt is, úgy mint a

császári érmeknél Cohen régibb kiadását használta. Az értékesebb pénzeknél szerző a Cohen adta értéket idézi, talán nem mindig helyesen, mert az ott adott érték mindig csak legjobb főtartású példányokra szól és minden éremgyűjtő tudja, hogy kivált római érmek értékének magállapításánál a főtartás foka a ritkaság mellett elsőrendű szempont.

Az érmek leírása szorgalmas és mert a fölíratok rövidítéseit magyarázza, laikusokra is tanulságos.

Több következetességet ajánlanánk szerzőnek a római nevek dolgában p. o. néha Trajan és Vespasiánról szól, máskor (helyesen) Trajanus és Vespasianusnak mondja őket.

Az érmek leírását megelőzi egy bevezetés, melyben szerző dióhéjba sorítva a római érmelés történetét adja, a mi annál hasznosabb munka volt, mert irodalmunkban még nem bírjuk a római pénzrendszer fejlődésének történetét. Adatait szerző «Haske, Mommsen, Grässe és mások» műveiből meríté; megengedjük, hogy a jelen esetben elég lett volna Grässéből meríteni, de ő véle vagy Haskéval egyenrangú kútfőnek idéznie Mommsent szakembernek nem szabad. X.

MÁTYÁSKORI EMLÉKEK. A m. tud. Akadémia arch., tört. és irodalom bizottságai Mátyás király halála négyszáz éves fordulója alkalmából egy tudományos díszmű közzétételét javasolták, mely hivatva volna a Mátyás korából fennmaradt összes emlékek pontos leírását és szabatos illusztrációit egyesíteni. A munka hat részre oszlanék: 1. Mátyás király és hozzátartozóinak arczképei; 2. Könyvtára; 3. Mátyást érdeklő irodalmi emlékek; 4. Oklevelek, címerek, pecsétek; 5. Érmek; 6. Építészeti, szobrászati, ötvösségi, szövészeti stb. emlékek Mátyás korából.

A mű 40—50 ívre van tervezve és még az 1890-ik év folyamában fogna megjelenni. X.

VIII. OROSZ ARCHÆOLOGIAI CONGRESSUS. A Moszkvában 1890 január 14-én és következő napjain tartandó arch. congressus programjából, melyet a napokban tettek közzé, közöljük a következő adatokat: A bejelentett kérdések és tárgyalások, melyek az általános régiségtudomány, prähistorica, történelmi földrajz és ethnografia, műtörténet, orosz társadalmi, egyházi, jogi és nyelvemlékek, byzanti műrégiségek, keleti és pogány régészet csoportjaiba vannak osztva: 73-ra rugnak. Az előadók névsorában Veszelooszkyt, Szamokvasoff-ot, Charkavyt, Chwolsont, a bécsi. anthropologusokkal augusztus 12-én Budapesten járt Putjanin herceget stb. találjuk. A prähistorika körébe tartozó tárgyalások a következők:

1. Az a vasoxyd és agyagösszetételekből álló barnaveres szín, mely skytha kurgánokban fordul elő, természetes képződés-e vagy mesterséges készítmény? Előadó Veszelooszky.

2. E fajta kurgánok helyrajzi viszonyainak meghatározása.

3. Nem lehetne-e az I. vaskori kurgánokban lelt csontvázak összehasonlításából a prähistorikus népeknél végbement fajváltozásokra következtetni? Előadó Putjanin.

4. Régi sírhalmok, bekerített helyek és kincslelő-helyek időszerinti osztályozása. Előadó Szamokvasoff.

5. Melyek azon tárgyak, melyek a kurgán-leletekben legjellemzőbbek s mint ilyenek, a temetés korára nézve, az érmekeket helyettesíthetik? Előadó Sizoff.

6. A geológiai lerakódásoknál azon színvonal meghatározása, melyben az ásatag ember legrégibb nyomai Oroszországban előfordulnak. Előadó Sokaloff.

7. A történetelőtti állapotok emlékeinek nyomai az u. n. knigia bita mondáiban.

8. A tulai guberniumban található «koni-kamni = lókövek (népies elnevezés) helyszerinti előfordulások és jelentőségük.

9. Régi földhányások a déli Bug- és a Vis-folyók árterében. Előadó Jastrebów.

10. A beloszerói kerület kurgánjairól a chersoni kormányzóságban.

11. Európai és ázsiai Oroszország minő helyein találtak árokban égetett testek s mennyiben különböznek ezek azon síroktól, melyekben temetkeztek? Minő adatokat nyújtanak e különböző sírhelyek a temetkezés korának meghatározásához?

12. Minő népfajtól vették a Dvina lakói azon szokást, hogy a folyók közepén felírtas követeket állítottak? Mely népeknél maradt e szokásnak nyoma s mi e szokásnak a jelentősége?

A program a csoportkérdések felsorolása után egy újabb listát közöl, mely azon kérdéseket foglalja össze, melyekre előadó nem jelentkezett, melyek tárgyalása azonban kívánatos volna, közöljük ebből is a prähistorikára vonatkozókat.

1. Vannak-e Oroszországban olyan kurgánok, melyek nem holttestekre vannak felhányva? Ör-kurgánok stb.

2. Vannak-e Oroszországban olyan temetők, mint a Kárpátok vidékein, melyekben urnák találtak, eltemetett hamvakkal?

3. Helyi készítmények-e, vagy importáltak az u. n. csüdtárgyak? Ha ez utóbbi áll, honnan kerültek ide?

4. A tveri múzeumban két téglalap látható, három egymásba helyezett derékszögű alakzattal. Lelhelyük a Medveditza és a Tma folyók melléke, a Volga mellett. Kívánatos volna ez alakok jelentésének felderítése.

5. Vannak-e a tveri, novgorodi, tatár és litván nyilaknak olyan sajátosságai, melyek alapján a Tverben talált nyilak különbségeit osztályozni lehetne?

6. A krimi partvidék történelem előtti emlékei.

7. Az európai Oroszországban található váracsok, erődített helyek típusai, a bennök lelt koponyák és tárgyak megjelölésével.

8. A pomeraniai pogány sírok s az oroszországi kurgánok jellemző leleteinek összehasonlítása.

9. Minő kurgán-leletekben maradtak fenn bronz-kori formájú tárgyak?

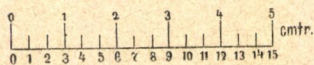
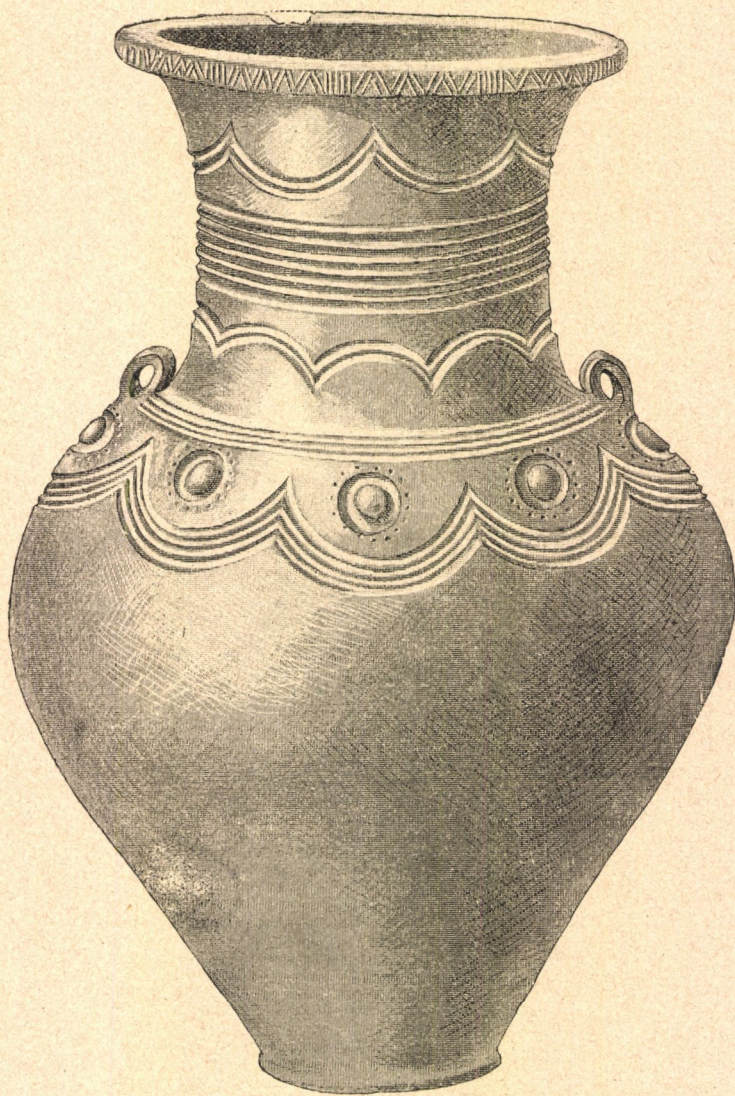
10. A skytha sírhelyeknek vidékenkénti különbsége.

11. A festett koponyákat tartalmazó sírok elterjedése, s craniometriai vizsgálata.

12. Van-e bronztárgyaknak önálló permi-typusa, s mi jellemzi azt, szemben a bolgár, méri stb. típusú készítményekkel.

A congressus ethnologiai szakosztálya természetesen nagy súlyt fektet az ural-altáji s különösen az ugor népvizonyokra, úgy hogy a programmban a volga-irtischi ugorság minden ága sokféle szempontból lesz tárgyalva. Például hozzuk fel a következőket: Meghatározandó az a terület, melyen a XII. században a Volgán és mellékfolyóin a finn-ugor népek laktak; — a beszermény nevű nép ethnologiai állása s összefüggése a volgai Bolgárország mai lakosságával; — a magyarországi Böszörmény nevű helyek jelentése, nevének és legrégibb lakosságának származása.

r. l.

HAZAI EREDETŰ BRONZKORI URNA. MAGÁNBIROKBAN.

